

**ЧЕРВОНА КНИГА
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Тваринний світ

УДК 59: 502.211 (477. 54)

ББК 26. 688

Ч-45

Рецензенти:

Ю. Г. Шкорбатов – доктор біологічних наук, професор, завідувач кафедри мікології та фітопатології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Л. П. Харченко – доктор біологічних наук, професор, завідувач кафедри зоології Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

Затверджено до друку рішенням Вченої Ради Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (протокол № від)

Червона книга Харківської області. Тваринний світ / За ред. Г. О. Шандикова, Т. А. Атемасової. Гол. ред. В. А. Токарський — Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. — 472 с.

Наведені відомості про 386 видів рідкісних і зникаючих тварин Харківської області (серед яких 41 вид, занесений до списку МСОП, 163 види — до Червоної книги України, 51 вид — до різноманітних Європейських червоних списків). Представлені таксономічна належність кожного виду, природоохоронний статус, морфологічні та екологічні особливості кожного виду, особливості поширення, охарактеризовано причини зміни чисельності та запропоновано заходи охорони. Наводяться кольорові фото та рисунки, а також картосхеми поширення в області.

Для зоологів, працівників природоохоронних структур, співробітників лісового та мисливського господарств, студентів, вчителів, школярів та громадськості.

Red Data Book of Kharkiv Region of Ukraine. Animals / G. A. Shandikov and T. A. Atemasova (eds). Editor in chief V. A. Tokarsky — Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University, 2013. — 472 p. — In Ukrainian.

The book provides information on 386 rare and endangered animal species of Kharkiv Region (among them there are 41 species included in the IUCN List, 163 species listed in the Red Data Book of Ukraine, and 51 species mentioned in various European Red Lists). Each species is provided with the data on its taxonomic identity, conservation status, ecological and morphological peculiarities, and geographic distribution. Main reasons for species' number decrease are specified, and conservation measures are recommended. The book includes colour photos and drawings, as well as schematic maps of species distribution in the region.

The book is intended for zoologists, employees of hunting sector, forestry and nature conservation institutions, students, teachers, schoolchildren, and the general public.

УДК 59: 502.211 (477. 54)

ББК 26. 688

ISBN

- © Харківська обласна рада, 2013
- © Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2013
- © Державне управління охорони навколишнього природного середовища у Харківській області, 2013
- © макет обкладинки, 2013

Харківська обласна рада
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Державне управління охорони навколишнього природного середовища
у Харківській області

**ЧЕРВОНА КНИГА
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
Тваринний світ**

Харків — 2013

Дорогі друзі!

Охорона довкілля знаходиться на одному рівні з охороною нашого життя та здоров'я. Давно відомо, що існування людства безпосередньо пов'язане із станом середовища нашого життя. Отже, останнім часом охорона природи розглядається як елемент національної безпеки.

Потужній науковий потенціал Харківщини дає підставу для розробки будь-яких природоохоронних заходів.

Флора та фауна Харківської області багата і різноманітна завдяки унікальним природним умовам регіону.

На жаль, інтенсивна господарська діяльність спричинила зниження чисельності або зникнення багатьох видів рослин і тварин. Свідомством загрози для біорізноманіття є складені науковцями переліки видів рослин і тварин — Червоні книги і Червоні списки, які з року в рік стають об'ємнішими.

Збереження природи залежить від нас, від нашого ставлення до неї.

В своїх руках Ви маєте видання, яке познайомить Вас з представниками тваринного світу, які зустрічаються в нашій області і занесені до Червоного списку Харківщини.

Сподіваюсь, що кожен хто прочитає «Червону книгу Харківської області», не залишиться байдужим до природи Харківщини.

*Голова Харківської обласної
державної адміністрації*

Михайло Добкін

Склад редакційної колегії
Червоної книги Харківської області
Тваринний світ

Голова редакційної колегії:

В. А. Токарський,
доктор біол. наук, професор кафедри зоології та екології тварин Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Заступники голови редакційної колегії:

Т. А. Атемасова,
канд. біол. наук, доцент кафедри зоології та екології тварин Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Г. О. Шандиков,
канд. біол. наук, доцент кафедри зоології та екології тварин Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Члени редакційної колегії:

М. В. Банік,
старший науковий співробітник НДІ біології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

О. Ф. Бартенев,
канд. біол. наук, доцент кафедри зоології та екології тварин Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

О. І. Зіненко,
канд. біол. наук, провідний науковий співробітник Музею природи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

О. В. Коршунов,
канд. біол. наук, старший науковий співробітник НДІ біології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Н. Ю. Полчанінова,
канд. біол. наук, старший науковий співробітник біологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

О. І. Сінна,
викладач геолого-географічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

С. Ю. Утевський,
канд. біол. наук, доцент кафедри зоології та екології тварин Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Зміст

Передмова	9
Вступ	10
Тип Губки	14
Клас Звичайні губки	14
Тип Мохуватки	16
Клас Покритороті	16
Тип Жалкі	19
Клас Гідрозої	19
Тип Кільчасті черви	21
Клас Пояскові	21
Тип М'якуни	25
Клас Двостулкові	25
Клас Червоногі	28
Тип Членистоногі	38
Клас Зяброногі раки	38
Клас Щелепоногі	46
Клас Вищі ракоподібні	48
Клас Павукоподібні	49
Клас Губоногі	55
Клас Комахи	56
Тип Хордові	255
Клас Цефаласпідоморфи	255
Клас Променепері риби	256
Клас Амфібії / Земноводні	274
Клас Рептилії	279
Клас Птахи	289
Клас Ссавці	364
Перелік посилань	400
Додатки	426
Червоний список тварин	
Харківської області	426
Алфавітний покажчик латинських назв тварин	456
Алфавітний покажчик українських назв тварин	461
Алфавітний покажчик російських назв тварин	466

Передмова

Видання регіональної Червоної книги є вагомим внеском у справу збереження різноманітності тваринного світу Харківщини.

У Червоній книзі України (2009) відмічається, що біота нашої країни нараховує понад 70 тис. видів, з них флора — понад 27 тис. видів, фауна — понад 45 тис. видів. Серед них чимало рідкісних, реліктових або ендемічних, і одним із заходів збереження цієї різноманітності є занесення до Червоної книги України, або Регіональних Переліків рідкісних та таких, що знаходяться під загрозою зникнення, видів. У подібні «Переліки...» потрапляють види, що з різних причин опинилися під загрозою зникнення і постійно або тимчасово перебувають у природних умовах на території України, в межах її територіальних вод, континентального шельфу та виняткової (морської) економічної зони.

Види, що занесені до Червоної книги України, підлягають особливій охороні на всій території країни. Узагальнені матеріали про їх сучасний стан дозволяють розробляти наукові і практичні заходи, спрямовані на їх охорону та відтворення.

Величезне значення має життя своєчасних заходів охорони дикої фауни і флори на регіональному рівні. Уже видані регіональні Червоні книги Буковини, Дніпропетровської області, Українських Карпат. Видання Червоної книги Харківської області є вагомим внеском у справу збереження різноманітності тваринного світу.

Зміна умов життя, надмірний промисел, а інколи і цілеспрямоване знищення деяких видів тварин призвели до того, що сучасний видовий, кількісний склад та розповсюдження представників дикої фауни змінилися у порівнянні з XVII–XVIII століттями. У фауні Східної України зникли такі представники ссавців, як степовий тхір, перегузня, великий тушканчик, що раніше були звичайними. Дикі копитні — кабани, лосі, козулі та олені — мешкали не тільки в лісах, прибережних чагарниках півночі і північного заходу, вони були звичними для степової країни півдня і південного сходу, де нерідкими були і сайгаки. У водоймах Слобожанщини звичайними були такі риби як стерлядь, причорноморський вирізув, волзький судак. Із Азовського моря на нерест у річки підіймалася велика кількість анадромних риб — азовської шемаї, чехоні та рибаця, які у середині XX століття у зв'язку з зарегулюванням стоку на руслі Сіверського Дінця повністю зникли.

На харківських землях траплялися такі звірі, як зубр і тарпан, що заходили сюди під час сезонних міграцій. Різке зниження чисельності та скорочення ареалів великих ссавців почалося вже на початку XIX століття. Повністю були винищені дикі коні — тарпани, зубри та сайгаки, вибиті олені, майже зникли лосі, лише у незначній кількості вони зрідка траплялися в лісах. Немає і, скоріше за все, ніколи вже не буде на Харківщині ведмедів і росомох. Зникли орябки, тетеруки і глушці, а в степах — дрозди та хохотви.

І в наш час, незважаючи на великі зусилля наукової спільноти, інтенсивна господарська діяльність людини продовжує руйнувати природні екосистеми, наслідком чого є зменшення чисельності або зникнення багатьох видів тваринного світу. Одна з таких втрат — зникнення в середині XX століття напівводної тварини хохотви, що є дуже чутливою до якості навколишнього середовища.

Регіональні «Червоні книги», що ґрунтуються на сформованих і затверджених «Переліках видів тварин, що підлягають охороні на регіональному рівні», дозволяють зберігати види, яким в цілому зникнення не загрожує, але які у даних регіонах перебувають у несприятливих умовах або на межі ареалу. До «Переліків видів тварин, що підлягають охороні на регіональному рівні», можуть бути внесені мігруючі види, які відсутні у списку Червоної книги України, або такі, що мають значення для підтримки локального біорізноманіття.

«Перелік видів тварин, які підлягають особливій охороні на території Харківської області», як юридичний документ ґрунтується на статті 39 Закону України «Про тваринний світ». Згідно із статтею 32 того ж Закону, для таких видів встановлюється особливий режим охорони на території відповідної області. На підставі зазначеного «Переліку...» складено нариси для кожного з видів, які згодом об'єднані у видання під назвою «Червона книга Харківської області».

Відносно видів, занесених до «Переліку...», встановлюються принципи охорони і збереження, визначені законами України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про Червону книгу України», «Про тваринний світ», «Про рослинний світ», «Про природно-заповідний фонд України», Земельним і Лісовим кодексами України та іншими нормативно-правовими актами, що регулюють відносини у сфері використання природних біологічних ресурсів.

Координацію робіт щодо підготовки видання Червоної книги Харківської області здійснювала комісія з питань Червоної книги та Управління охорони навколишнього природного середовища Харківської області. До чинного видання Червоної книги Харківщини занесено 386 видів тварин — представників класів: звичайні губки (2 види), покритороті (3 види), гідрозої (2 види), пояскові (4 види); двостулкові (3 види) та червононогі (10 видів) м'якуни; язброногі раки (8 видів); щелепоногі (3 види); паукоподібні (6 видів); губоногі (1 вид); комахи (199 видів); цефаласпідоморфи (1 вид); променепері риби (18 видів), амфібії (5 видів), плазуни (10 видів), птахи (75 видів), ссавці (36 видів).

Книга є результатом праці великого колективу авторів з різних наукових установ, передусім Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Харківського ентомологічного товариства, Північно-Східного відділення Українського орнітологічного товариства імені К. Ф. Кесслера, Харківського обласного теріологічного товариства, природоохоронних установ області та інших організацій; окремих фахівців та аматорів, що як ті золотощукачі по маленьких крупинках зібрали в один злиток золота цінну інформацію про сучасний тваринний світ області. Висловлюємо їм щире подяку за їхню кропітку роботу, збирання даних у складних умовах польових досліджень та підготовки нарисів.

В. А. Токарський,
головний редактор

Вступ

У «Червоній книзі Харківської області. Тваринний світ» на підставі заново розробленого «Переліку рідкісних видів тварин Харківської області, що потребують охорони» наводяться відомості про 386 видів безхребетних та хребетних тварин. У порівнянні з попередніми подібними переліками, з нього виведено види, що наразі відсутні на території області або, за даними ретельних обліків, можуть вважатися такими, що не знаходяться під загрозою зникнення. Водночас, до зазначеного «Переліку видів...» додано цілу низку нових об'єктів, відомості про які було отримано у ході спеціальних досліджень.

Передусім до регіонального «Переліку рідкісних видів тварин...» увійшли види, що мешкають або тимчасово перебувають на території області та мають природоохоронний статус світового рівня — занесені до Червоної книги Міжнародного союзу охорони природи (МСОП). Також до «Переліку...» увійшли види, що занесені до Європейських червоних списків, Додатків до природоохоронних конвенцій, ратифікованих Україною, таких, як: «Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин» (Боннська конвенція), «Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі» (Бернська конвенція), Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення» (CITES), «Угода про збереження популяцій європейських кажанів» (EUROBATS), міжнародна Угода про охорону євразійських мігруючих видів птахів (AEWA), Європейський червоний список прісноводних м'якунів. Додано до «Переліку...» і види, що мають природоохоронний статус національного рівня (занесені до Червоної книги України).

Опис кожного виду подається за спеціально розробленою схемою, що є подібною до такої у Червоній книзі України (2009), але відображає регіональну специфіку. Латинська, українська та російська назви виду подані за сучасними таксономічними уявленнями. Наводиться також інформація про належність виду до основних таксонів (тип, клас, ряд, родина). Перелік павуків наданий згідно з каталогом всесвітньої фауни Н. Платніка (Platnick, 2012). Систематика і номенклатура бабок подається за: Dijkstra, 2006, з деякими змінами (за: Dijkstra, Kalkman, 2012). Систематика і номенклатура класу птахів подається за: IOC World Birdlist, version 3.3 (<http://www.worldbirdnames.org/names-fam-links.html>). Систематика класу Ссавці подана за: Павлинов, 2006.

Природоохоронний статус є важливою характеристикою виду. Статус вказує, чому саме певний вид потребує особливого захисту на території області. Для оцінки сучасного статусу окремих видів нами застосована така схема:

1. *Зниклий* (вид, відомості про який за останні 50 років відсутні). Досить часто брак даних не дозволяє остаточно стверджувати, що певний вид дійсно повністю зник на території області. Тому для багатьох таксономічних груп варто брати до уваги ймовірність виявлення «зниклих» видів і необхідність охорони їх місцеперебувань.

2. *Зникаючий* (вид, темпи скорочення чисельності якого свідчать про високу ймовірність його зникнення з території області у найближчі 10 років). Цей статус надано видам, для яких існують віро-

гідні дані про стрімке скорочення чисельності за останні 20 років. Саме види цієї категорії потребують негайних охоронних заходів.

3. *Вразливий* (вид, чисельність і область поширення якого суттєво скоротилась в останні роки). До категорії потрапили види, чисельність яких знижується, проте не настільки високими темпами, щоб можна було прогнозувати їх зникнення. Однак без застосування охоронних заходів вони можуть потрапити до категорії зникаючих.

4. *Рідкісний вид із стабільно низькою чисельністю*. До категорії внесено види, чисельність яких є невисокою з природних причин, наприклад, внаслідок низьких темпів розмноження, через надто повільне набуття статевої зрілості тощо. Для таких видів немає відомостей про суттєве скорочення чисельності в останні роки, але рідкісність робить їх виключно вразливими до дії будь-яких несприятливих факторів у майбутньому.

5. *Рідкісний стенотопний вид*. У цій категорії об'єднано види, що мешкають лише в певних умовах місцеперебування і жодним чином не можуть пристосуватися до існування в інших біотопах. Отже, хоча їх чисельність в останні часи є відносно стабільною, вони лишаються дуже вразливими.

6. *Рідкісний реліктовий вид*. До категорії внесено види із низькою чисельністю, що зустрічаються лише в окремих пунктах і є реліктами минулих епох з іншою природно-кліматичною обстановкою. Їх вразливість визначається островерхим характером поширення, низькою чисельністю, часто також — вузькою біотопічною спеціалізацією.

7. *Рідкісний вид на межі ареалу*. Цей статус надано видам, у яких через Харківську область проходить межа поширення. Вони можуть бути відносно численними в центральних частинах свого ареалу, але на його периферії стають дуже рідкісними. Процеси, що відбуваються у периферійних популяціях, мають надзвичайне значення для розуміння причин еволюційних змін, і тому збереження популяцій на межі ареалу є важливим природоохоронним завданням.

8. *Рідкісний вид, що розселяється*. Розселення окремих видів є природним процесом, зумовленим коливаннями кліматичних умов, антропогенним перетворенням ландшафтів, впливом інших видів (хижаків або конкурентів). Зміни у фауністичному складі області останніми роками полягають не тільки у скороченні чисельності або зникненні окремих видів, але й у вселенні та розповсюдженні цілої низки видів, що за природними причинами є нечисленними на території області.

9. *Невизначений* (вид із невизначеним, але ймовірно несприятливим статусом). До цієї групи належать види, для яких остаточно віднесення до будь-якої з попередніх категорій статусу поки що неможливе через брак інформації. Проте відомо, що їх статус, скоріше за все, є несприятливим і тому вони потребують охорони.

10. *Відносно благополучний*. Вид, сучасний стан та загальні тенденції чисельності якого наразі не дають підстави для вжиття негайних заходів охорони. Але, виходячи з оцінки можливостей негативного впливу природних та антропогенних факторів, благополучний стан виду є відносним.

До даного розділу додано також інформацію про наявність виду в інших природоохоронних переліках (список МСОП, Європейські червоні списки, Додатки до Бернської, Боннської та Вашингтонської конвенцій тощо).

Згідно із критеріями Міжнародного Союзу Охорони Природи, використовували такі скорочення: EX — види, що повністю зникли; EW — зникли у природі; CR — на межі зникнення, EN — під загрозою зникнення, VU — вразливі, NT — види, стан яких близький до загрозливого. Види, що у списку МСОП мають статус LC (Least Concern) — відносно благополучний, не бралися до уваги.

Морфологічна характеристика виду включає основні характерні зовнішні ознаки представників описаного виду або підвиду, що трапляється на території області.

Ареал виду та його поширення в регіоні включає загальні відомості про розповсюдження виду, про який йдеться, зокрема приділяється увага особливостям розповсюдження в Україні та у Харківській області.

Чисельність для низки видів оцінювалася у загальному сенсі: відомі окремі знахідки, вид досить часто трапляється у відповідних біотопах тощо. Інколи було можливе навести конкретні цифри, наприклад, щільність — особин/км², або у іншій розмірності. Для окремих видів оцінка неможлива через нестачу інформації.

Місця перебування — характерні біотопи в межах біогеоценозу у певній природній зоні. Можуть бути наведені особливості використання різноманітних біотопів або стацій у межах біотопу, наприклад, вид живиться або зимує у різних частинах рослини тощо.

Особливості біології більшості видів достатньо добре відомі. У нарисі вони не наводяться повністю. Основна увага приділяється рисам, що є важливими для організації охорони певного виду.

Основні чинники зниження чисельності вказані на підставі аналізу його причин — як у всьому ареалі, так і в умовах Харківської області. Враховуються регіональні особливості природокористування, біологічні особливості виду, дані про тенденції у динаміці чисельності.

Заходи охорони містять інформацію про наявність виду на територіях природно-заповідного фонду у межах області, а також про заходи, що пропонуються для підвищення ефективності його охорони.

Джерела інформації до усіх нарисів є публікаціями, звідки взято відомості про морфологію та біологічні особливості виду, а також про місця знахідок виду на території області у різні роки. Вони включають також і особисті повідомлення окремих спостерігачів, що не є авторами нарисів, про знахідки виду на території області.

До кожного нариса подається зображення виду та картосхема знахідок на території області. Умовні позначки наводяться поряд із загальною картою Харківської області.

Автори нарисів вдячні вітчизняним та зарубіжним колегам, що люб'язно надали свої фотографії та рисунки для публікації у даному виданні: В. А. Тімоханову (ArtStudio, Алмати, Казахстан), Д. Тельнову (Таллінн, Естонія), Д. В. Логунову та Г. Н. Азаркіній, Akos Narka (Угорщина), Rudolf Macek (Чехія), Cosmin-Ovidiu Mancă (Румунія). Фотоматеріали до розділу «Птахи» значною мі-

рою надали Jørgen Bjerring, Carl Bohn, Steen E. Jensen, Erik Biering, Helge Sørensen, Michael Westerbjerg Andersen, Christian Eilers, Carsten Siems, Arne Kiis, Thomas Varto Nielsen, Axcel Mortensen, Kjeld Lund, Peter Nielsen, Silas K. K. Olofson, Simon Berg Pedersen, Claus Halkjaer Nielsen, Daniel Pettersson, Otto Samwald, Mogens Hansen, Juan Tébar Carrera, Jim Gifford, Andreas Trepte, за що автори висловлюють їм щире подяку. Частина матеріалів була взята із сайту фотографа Сергія Рижкова та сайту Союзу охорони птахів Росії, що люб'язно надають фото птахів для некомерційного використання. Автори вдячні за надані фото ссавців Г. М. Молодану (національний природний парк «Меотіда»), О. Ю. Соколову (заповідник «Білогор'є», Росія), О. Кусьнежу та І. Дикому (Львівський національний університет), В. Ловчиновському, М. Хар'яковій, Є. Скоробогатову, В. Полетаєву, Г. Дякіну, а також дирекції та співробітникам Харківського зоопарку — за можливість отримати якісні зображення тварин.

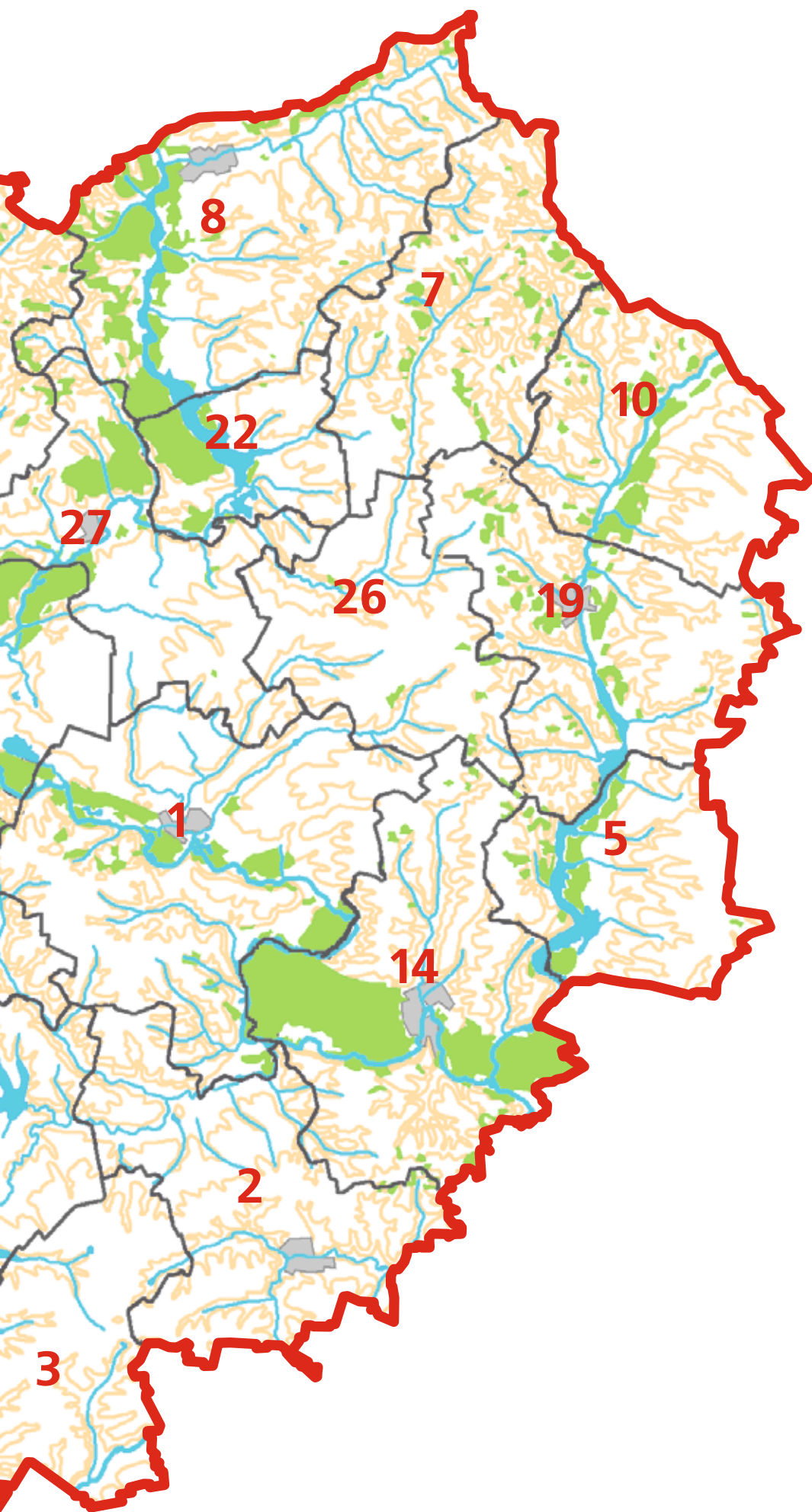
Т. А. Атемасова, Г. О. Шандиков, М. В. Банік.

Карта Харківської області

Умовні позначки

- знахідки, описані в літературі більш як 50-річної давнини
- гніздові знахідки більш як 10–50-річної давнини (для розділу «Птахи»)
- актуальні знахідки
- ? непідтвержені знахідки
- ▲ актуальні знахідки під час міграцій та зимівлі (для розділу «Птахи»)
- △ знахідки під час міграцій або на зимівлі більш як 50-річної давнини (для розділу «Птахи»)

Райони Харківської області

- 1 Балаклійський
- 2 Барвінківський
- 3 Близнюківський
- 4 Богодухівський
- 5 Борівський
- 6 Валківський
- 7 Великобурлуцький
- 8 Вовчанський
- 9 Дергачівський
- 10 Дворічанський
- 11 Зачепилівський
- 12 Зміївський
- 13 Золочівський
- 14 Ізюмський
- 15 Кегичівський
- 16 Коломацький
- 17 Красноградський
- 18 Краснокутський
- 19 Куп'янський
- 20 Лозівський
- 21 Нововодолазький
- 22 Печенізький
- 23 Первомайський
- 24 Сахновщинський
- 25 Харківський
- 26 Шевченківський
- 27 Чугуївський

БОДЯГА СТАВКОВА

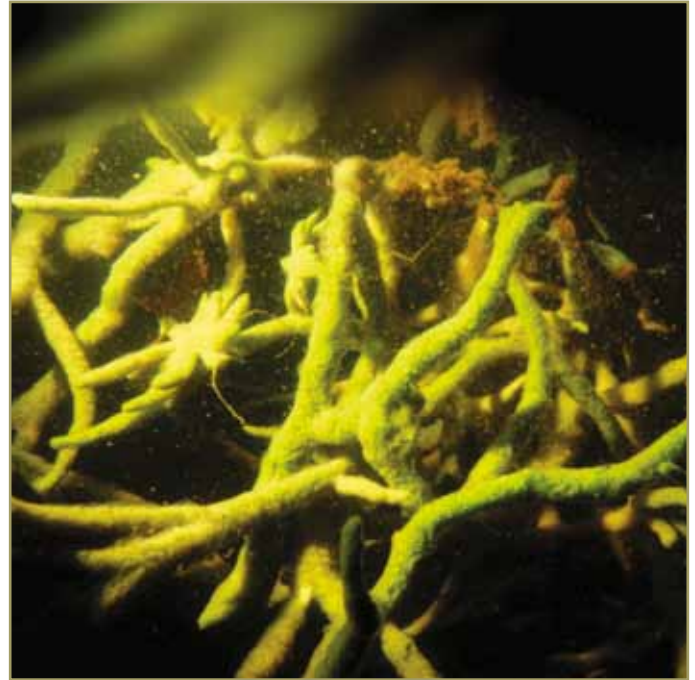
Spongilla lacustris (Linnaeus, 1759)

Бадяга озёрная

Клас Звичайні губки — Demospongiae

Ряд Гаплосклериди — Haplosclerida

Родина Спонгіліди — Spongillidae

Природоохоронний статус

Вразливий.

Морфологічна характеристика

Губка гілляста, або існує у вигляді неправильних наростів чи кірок на занурених субстратах. Скелет складається з головних та поперечних пучків; спонгін складає вагому частку скелета. Макросклериди гладенькі, з довгими та тонкими вістрями. Паренхімні мікросклериди у вигляді веретеноподібних шипуватих або слабо вигнутих голочок з видовженими вістрями. Гемульні спікули потовщені, з розрідженими великими шипами. Морфологія мінлива, визначення виду відбувається за структурою спікул гемул.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Помірний пояс Євразії та півострів Індостан. В Україні відмічений в усіх основних річкових басейнах. У Харківській області зареєстрований у верхів'ях водосховищ — Червонооскільського (с. Сеньково) та Печенізького, у головному руслі Сіверського Дінця — в районі с. Мохнач та с. Гайдари, а також біля міста Ізюм та у Вовчанському районі біля с. Огурцово. Знайдений також у Безлюдівських кар'єрах (м. Харків). В усіх досліджених водоймах вид відмічається постійно.

Чисельність

Вид локальний, колонії приурочені до певних типів занурених

субстратів, наприклад корчів або бетонних конструкцій. Часто утворює нарости на водних рослинах.

Місця перебування

Ділянки річок зі слабкою течією, кар'єри з чистою водою.

Особливості біології

Фільтратори. Роздільностатеві. Запліднення внутрішнє. Личинка полишає тіло матері і кілька годин (рідше 1–2 доби) плаває у воді, після чого прикріплюється до субстрату і розвивається в дорослу губку. Бодягові мають велику здатність до регенерації. Нестатеве розмноження відбувається за допомогою особливих стадій — гемул, які зимують на дні водойм.

Основні чинники зниження чисельності

Погіршення стану біотопів внаслідок господарської та гідротехнічної діяльності, евтрофікація стоячих водойм, плащовий та точковий скид забруднюючих речовин.

Заходи охорони

Пасивно охороняється на території національного природного парку «Гомільшанські ліси». Для збереження виду необхідні моніторинг стану відомих і пошук нових локальних популяцій, а також дотримання водоохоронних заходів.

Джерела інформації

Резвой, 1936; Триліс, 2002; Баранов, 2011.

Автори: В. О. Баранов, А. Ю. Утевський

Фото: © А. Ю. Утевський

БОДЯГА РІЧКОВА*Ephydatia fluviatilis* (Linnaeus, 1759)**Бадяга речная**

Клас Звичайні губки — Demospongiae

Ряд Гаплосклериди — Haplosclerida

Родина Спонгіліди — Spongillidae

Природоохоронний статус

Вразливий.

Морфологічна характеристика

Губка гілляста, або у вигляді масивних кірок на занурених субстратах. Колонії, що виростили на світлі, мають блідо-зелений колір; такі, що виростили в затінку, — брудно-білий або сірий. Переважають гладенькі макросклериди, до яких, зазвичай, приєднуються слабо шипуваті спікули. Амфідиски овальної форми, зі стрижнем довшим, ніж діаметр диска, пластинка диска розсічена по краях на 20 та більше зубців.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Помірний пояс Євразії, Японія та Південна Азія, Південна Африка, Північна Америка, Австралія. В Україні відмічений в усіх основних річкових басейнах. У Харківській області зареєстрований у головному руслі Сіверського Дінця біля с. Мохнач та с. Гайдари у Зміївському районі.

Чисельність

Вид локальний, колонії приурочені до певних типів занурених субстратів, наприклад, корчів або бетонних конструкцій.

Місця перебування

Руслові ділянки річок з відносно чистою водою та слабкою течією.

Особливості біології

Фільтратори. Роздільностатеві. Запліднення внутрішнє. Личинка покидає тіло матері та кілька годин (рідше 1–2 доби) плаває у воді, після чого прикріплюється до субстрату і розвивається в дорослу губку. Бодягови мають велику здатність до регенерації. Як і у бодяги ставкової гемули зимують на дні водойм.

Основні чинники зниження чисельності

Погіршення стану біотопів у зв'язку із руйнуванням річкових долин, підвищенням мутності води та евтрофікацією річок.

Заходи охорони

Пасивно охороняється на території національного природного парку «Гомільшанські ліси». Для збереження виду необхідні моніторинг стану відомих і пошук нових локальних популяцій, а також дотримання водоохоронних заходів.

Джерела інформації

Резвой, 1936; Триліс, 2002; Утевський С. Ю. (2012, особисте повідомлення).

Автори: В. О. Баранов, А. Ю. Утевський
Фото: © А. Ю. Утевський

МОХУВАТКА ГРЕБІНЧАСТА*Cristatella mucedo* (Cuvier, 1798)**Мшанка гребенчатая**

Клас Покритороті — Phylactolaemata

Ряд Плюмателіди — Plumatellida

Родина Кристателіди — Cristatellidae

Природоохоронний статус

Вразливий (чисельність і область поширення суттєво скоротилась в останні роки).

Морфологічна характеристика

Колонії видовжені, нагадують дуже волохату гусінь або кладки яєць ставковиків. Вони можуть сягати 30 см завдовжки та 1 см завширшки. Зооїди мають до 100 щупалець. Статобласти круглі, темнозабарвлені, з плавальним кільцем по обидва боки.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Вся Європейська територія колишнього СРСР, Західний Сибір, озеро Байкал, Північна Америка. В Україні відома з середньої течії Дніпра, включаючи річку Ворскла, з верхньої течії Сіверського Дінця та Червонооскільського водосховища. В Харківській області зареєстрована у головному руслі Сіверського Дінця у Зміївському районі біля с. Гайдари; у 50-ті роки XX сторіччя вид спостерігався у затоці Іваницького (с. Гайдари). У 2013 році знайдений в плавнях Червонооскільського водосховища вище селища Сенькове.

Чисельність

Поодинокі колонії та їхні скупчення.

Місця перебування

Вид тяжіє до стоячих або слабко проточних вод — стариць річок

або озер, приурочений до зарослих макрофітами ділянок на глибині до 5 м. Колонії зростають на листі водних рослин, на куширі *Ceratophilum demersum*.

Особливості біології

Мохуватка у великій кількості може з'являтися у другій половині літа.

Основні чинники зниження чисельності

Погіршення стану біотопів у зв'язку з руйнуванням річкових долин, підвищенням мутності води та евтрофікацією річок.

Заходи охорони

Пасивно охороняється на території національного природного парку «Гомільшанські ліси». Для збереження виду необхідні моніторинг стану відомих і пошук нових локальних популяцій, а також дотримання водоохоронних заходів.

Джерела інформації

Фадєєв, 1929; Брайко, 1983; Триліс, 2002; Кудокоцев В. П. (2002, особисте повідомлення).

Автори: А. Ю. Утевський, В. О. Баранов

Фото: © А. Ю. Утевський

МОХУВАТКА КЛУБЧАСТА*Plumatella fungosa* (Pallas, 1768)**Мшанка клубчатая**

Клас Покритороті — Phylactolaemata

Ряд Плюмателіди — Plumatellida

Родина Плюмателіди — Plumatellidae

Природоохоронний статус

Вразливий.

Морфологічна характеристика

Колонії мають вигляд бурих грудок, що обрастають палі, водогонні труби та інші підводні субстрати, інколи до метра завдовжки. Статобласти широкоовальні, видовжені, з повітроносним кільцем по обидва боки.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Вся Європейська територія колишнього СРСР, Західний Сибір, далекий Схід, Близький Схід, Західна Європа, Північна Америка. В Україні відома з річці Самара та Дніпровського каскаду (басейн Дніпра), дельти Дунаю, басейну Сіверського Дінця. У Харківській області зареєстрована у головному руслі Сіверського Дінця біля с. Гайдари у Зміївському районі.

Чисельність

Трапляються окремі колонії та поодинокі статобласти в пробах планктону.

Місця перебування

Трапляється у ставках на глибинах до 5 метрів, часто разом зі ставковою бодягою. Обростає занурені тверді субстрати.

Особливості біології

Мохуватка у великій кількості може з'являтися у першій половині літа. Цей вид відіграє велику роль у самоочищенні водойм. Найбільш поширений у альфа- та бета-мезосапробній зоні водойм.

Основні чинники зниження чисельності

Погіршення стану біотопів унаслідок господарської та гідротехнічної діяльності, евтрофікація стоячих водойм, плащовий та точковий скид забруднюючих речовин.

Заходи охорони

Пасивно охороняється на території національного природного парку «Гомільшанські ліси». Для збереження виду необхідні моніторинг стану відомих і пошук нових локальних популяцій, а також дотримання водоохоронних заходів.

Джерела інформації

Фадєєв, 1929; Брайко, 1983; Триліс, 2002; Утевський А. Ю., Утевський С. Ю. (2013, особисте повідомлення).

Автор: В. О. Баранов

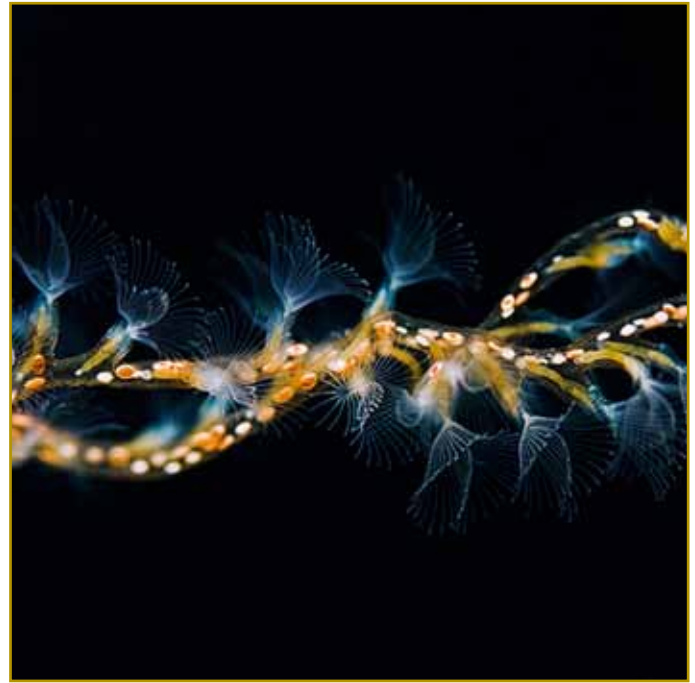
Фото: <http://www.bryozoans.nl>

МОХУВАТКА ПОВЗУЧА*Plumatella repens* (Linnaeus, 1758)**Мшанка ползуча**

Клас Покритороті — Phylactolaemata

Ряд Плюмателіди — Plumatellida

Родина Плюмателіди — Plumatellidae

Природоохоронний статус

Вразливий.

Морфологічна характеристика

Колонії мають вигляд деревоподібно розгалужених структур на нижній поверхні листя плаваючих рослин. Зоїди прозорі, розташовані на відстані один від одного. Статобласти широкоовальні з повітряносним кільцем однакової ширини по всій довжині.

Ареал виду та його поширення у регіоні

У світі поширений космополітично. В Україні відомий з дельти Дунаю та басейну Сіверського Дінця. У Харківській області зареєстрований біля с. Гайдари у Зміївському районі.

Чисельність

Трапляються окремі колонії та поодинокі статобласти в пробах планктону.

Місця перебування

Знайдена в ставках та озерах, переважно в літоралі озер.

Особливості біології

Немає даних.

Основні чинники зниження чисельності

Погіршення стану біотопів унаслідок господарської та гідро-

технічної діяльності; евтрофікація стоячих водойм, плащовий та точковий скид забруднюючих речовин.

Заходи охорони

Пасивно охороняється на території національного природного парку «Гомільшанські ліси». Для збереження виду необхідні моніторинг стану відомих і пошук нових локальних популяцій, а також дотримання водоохоронних заходів.

Джерела інформації

Фадєєв, 1929; Брайко, 1983; Триліс, 2002; Утєвський А. Ю., Утєвський С. Ю. (2012, особисте повідомлення).

Автор: В. О. Баранов

Фото: <http://www.flickr.com/photos/andreaswerth>

ГІДРА ДОВГОСТЕБЛА*Pelmatohydra oligactis* (Pallas, 1766)

Гидра длинностебельчатая

Клас Гідрозої — Hydrozoa

Ряд Антоатекати — Anthoathecata

Родина Гідри — Hydridae

Природоохоронний статус

Вразливий.

Морфологічна характеристика

Великий поліп: довжина тіла 4–12 мм. Має пучок дуже довгих ниткоподібних щупалець, що в 2–5 разів перевищують довжину тіла.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Вид поширений у Західній Європі, Далекому Сході, Орієнтальному царстві. В Україні трапляється у басейнах Дніпра, Дунаю та Сіверського Дінця. У Харківській області зареєстрований у головному руслі Сіверського Дінця біля с. Гайдари у Зміївському районі.

Чисельність

Трапляються поодинокі особини.

Місця перебування

Трапляється в зарослих ставках та озерах, переважно в літоралі.

Особливості біології

Немає даних.

Основні чинники зниження чисельності

Погіршення стану біотопів унаслідок господарської та гідротехнічної діяльності, евтрофікація стоячих водойм, плащовий та точковий скид забруднюючих речовин.

Заходи охорони

Пасивно охороняється на території національного природного парку «Гомільшанські ліси». Для збереження виду необхідні моніторинг стану відомих і пошук нових локальних популяцій, а також дотримання водоохоронних заходів.

Джерела інформації

Фадєєв, 1929; Канаєв, 1952; Триліс, 2002; Утєвський А. Ю., Утєвський С. Ю. (2012, особисте повідомлення).

Автори: В. О. Баранов, А. Ю. Утєвський

Фото: © Peter Schuchert

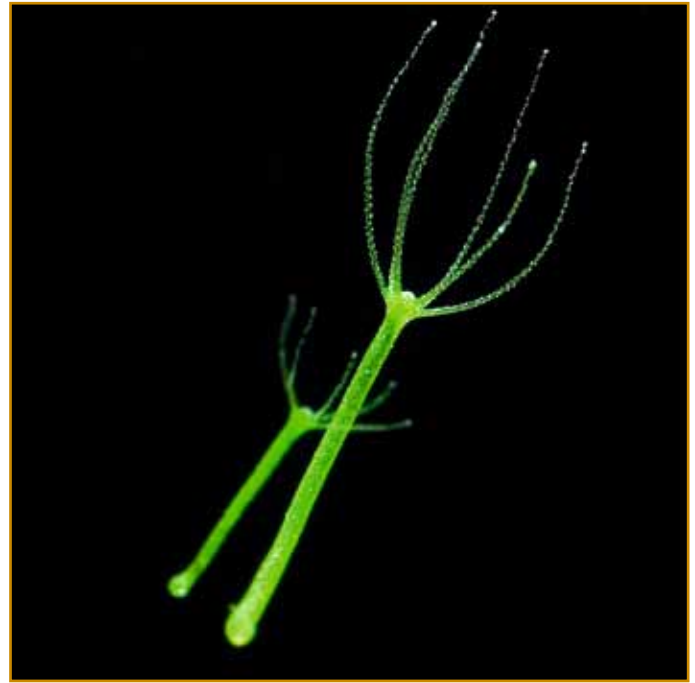
<http://www.ville-ge.ch/mhng/hydrozoa/hydrozoa-directory.htm>

ГІДРА ЗЕЛЕНА*Chlorohydra viridissima* (Pallas, 1766)**Гидра зелёная**

Клас Гідрозої — Hydrozoa

Ряд Антоатекати — Anthoathecata

Родина Гідри — Hydridae

Природоохоронний статус

Вразливий.

Морфологічна характеристика

Великий поліп, з короткими, але численними щупальцями, трав'янистого-зеленого кольору. Досягає 12–15 мм у довжину. Неозброєним оком сприймаються подібно до крихітних квітів на занурених субстратах.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Вид поширений у Європі, Південно-Східній Азії, Індії. В Україні трапляється у басейнах Дніпра, Дунаю та Сіверського Дінця. У Харківській області зареєстрований у Сіверському Дінці.

Чисельність

Відомі окремі знахідки біля с. Гайдари у Зміївському районі.

Місця перебування

Трапляється у ставках та озерах, переважно в літоралі озер, зарослих водною рослинністю.

Особливості біології

Немає даних.

Основні чинники зниження чисельності

Погіршення стану біотопів унаслідок господарської та гідро-

технічної діяльності, евтрофікація стоячих водойм, плащовий та точковий скид забруднюючих речовин.

Заходи охорони

Пасивно охороняється на території національного природного парку «Гомільшанські ліси». Для збереження виду необхідні моніторинг стану відомих і пошук нових локальних популяцій, а також дотримання водоохоронних заходів.

Джерела інформації

Фадєєв, 1929; Канаєв, 1952; Триліс, 2002; Утевський А. Ю., Утевський С. Ю. (2012, особисте повідомлення).

Автор: В. О. Баранов

Фото: © Bernd Kaufmann

<http://aquamax-weblog.blogspot.com/2008/08/grne-hydra-hydra-viridissima.html>

П'ЯВУНКА ЧЕРЕПАШАЧА*Placobdella costata* (Fr. Müller, 1846)**Пиявка черепашня**

Клас Пояскові — Clitellata

Ряд П'явки — Hirudinida

Родина Пласкі п'явки — Glossiphoniidae

Природоохоронний статус

Вразливий.

Морфологічна характеристика

Сплощені широкі овальні п'явки, що сягають довжини 30 мм. Голова трохи розширена, але не опукла. Задній присосок маленький. На голові дві пари очей, котрі часто сильно зближені і тому іноді виглядають, як одна пара. Живі п'явки темно-зеленуваті, по краю тіла проходять ряди білих плям. На спинній стороні проходить світла медіанна смуга із чорними плямами у вигляді пунктирної лінії. Також на спинному боці тіла проходять два парамедіальні ряди сосочків.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Європа (окрім Скандинавії), Іран та, можливо, інші країни Близького Сходу, Північна Африка, на сході — до басейну Волги; в Україні трапляється у басейнах Дністра, Південного Бугу, Сіверського Дінця та в річці Десна (басейн Дніпра). У Харківській області відомий з басейну Сіверського Дінця — з кількох водойм Зміївського району та річки Харків у Харківському районі.

Чисельність

Трапляється досить часто у характерних біотопах. Детальні дослідження не проводилися.

Місця перебування

Живе у різноманітних водоймах: озерах, ставках, заплавах та річках з повільною течією.

Особливості біології

Важливим є присутність у водоймі болотяних черепах, що є головним джерелом харчування цього виду. Окрім черепах, можуть присмоктуватися до водоплавних птахів в умовах, коли чисельність черепах невелика. Запліднення відбувається за допомогою сперматофорів, що кожна з особин, що копулюють, встромляє в тіло партнера. Яйця та новонароджених п'явок мати деякий час носить на черевній стороні тіла.

Основні чинники зниження чисельності

Знищення біотопів — чистих стоячих водойм внаслідок осушення та забруднення. Зменшення чисельності болотяної черепахи, що є основним хазяїном п'явунки черепашачої.

Заходи охорони

Збереження біотопів: запобігання забрудненню водойм; підтримка популяції болотяної черепахи; заборона зарегулювання стоку, що призводить до осушення водойм.

Джерела інформації

Лукин, 1976; Nesemann, Neubert, 1999; Шандиков Г. О. (2012, особисте повідомлення).

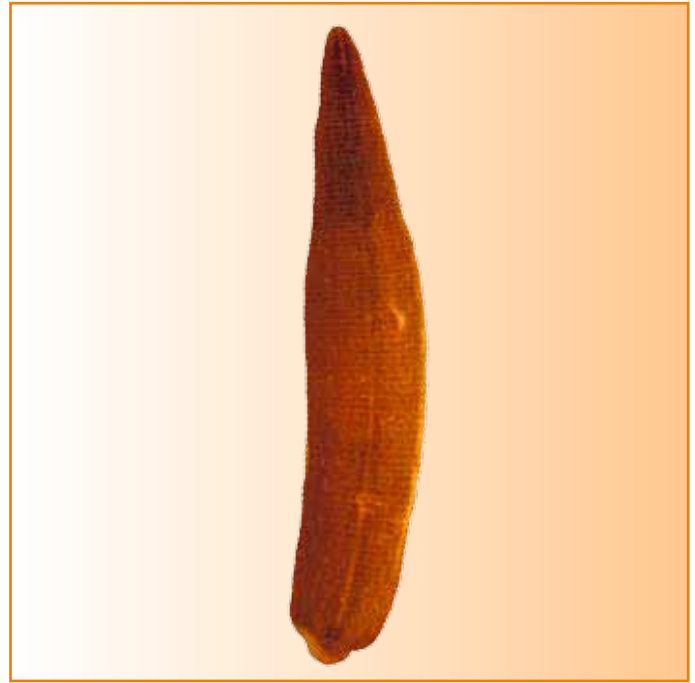
Автор: М. В. Коваленко
Фото: © М. В. Коваленко

ПСЕВДОТРОХЕТА П'ЯТИКІЛЬЧАСТА*Fadejewobdella quinqueannulata* (Lukin, 1929)**Псевдотрохета пятиколючная**

Клас Пояскові — Clitellata

Ряд П'явки — Hirudinida

Родина Ерпобделіди — Erpobdellidae

Природоохоронний статус

Рідкісний. Занесений до Червоної книги України (вразливий).

Морфологічна характеристика

Тіло широке, потовщене; до переду від пояска поступово звужується. Задня присоска велика. Поверхня тіла гладенька, на спинному боці є крихітні сосочки. Тіло коричневе або темно-сіре. Уздовж середньої лінії спини проходить вузька світла смуга. На спинному боці є маленькі жовті плямочки, які розташовуються на сосочках. Довжина тіла до 136 мм, ширина до 11 мм.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Ростовська область і Краснодарський край (Росія). В Україні ареал охоплює Харківську, Сумську, Дніпропетровську та Чернігівську області. У Харківській області трапляється у Дворічанському, Дергачівському, Харківському та Зміївському районах.

ЧисельністьОдна, рідше дві особини на 5–8 рослин *Sparganium erectum*.**Місця перебування**

Мілководні водойми, які частково або повністю пересихають на початку осені. Істотною умовою для існування виду є наявність вищих водних рослин *Sparganium erectum* та *Sagittaria*

sagittifolia. Пазухи їхнього листя, як правило, є притулком для п'явок цього виду.

Особливості біології

Хижак, який живиться водними безхребетними — моллюсками і кільчастими червами. Розмноження відбувається з квітня до травня. Відкладає кокони на мертве листя вищих водних рослин. У коконі може міститися до 5 яєць. Статева зрілість настає у віці 1–2 роки. Тривалість життя невідома.

Основні чинники зниження чисельності

Зникнення та знищення тимчасових водойм, пересихання або перетворення їх на постійні водойми, які не пересихають. Природним ворогом виду є хижа велика псевдокінська п'явка *Haemopsis sanguisuga*. Негативним фактором може бути забруднення водойм свинцем з мисливського дробу.

Заходи охорони

Збереження біотопів: підтримка природного режиму водойм; запобігання знищенню характерної рослинності у водоймах, де трапляється вид. Штучне розведення з метою реінтродукції.

Джерела інформації

Лукин, 1929; Лукін, 1962; Лукин, 1976; Утевский и др., 1998.

Автор: С. Ю. Утевський

Фото: © С. Ю. Утевський

П'ЯВКА МЕДИЧНА

Hirudo medicinalis Linnaeus, 1758

Пиявка медицинская

Клас Пояскові — Clitellata

Ряд П'явки — Hirudinida

Родина Медичні п'явки — Hirudinidae

Природоохоронний статус

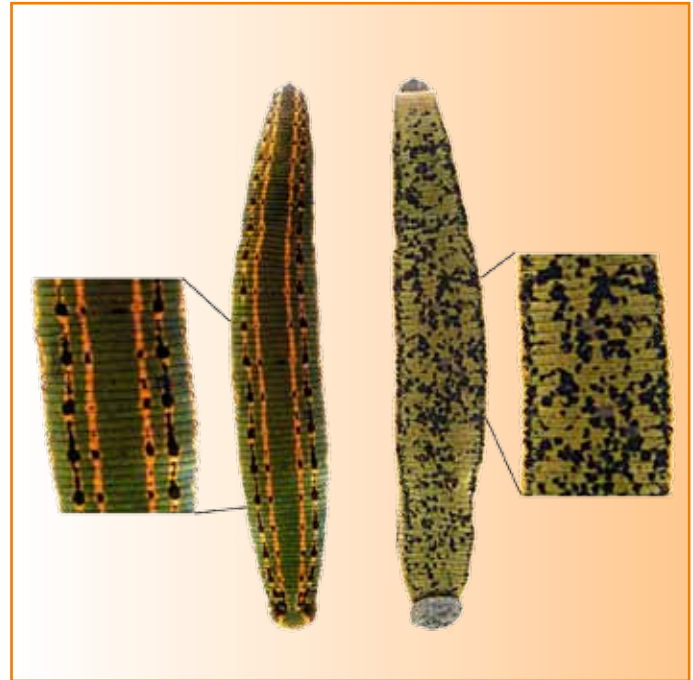
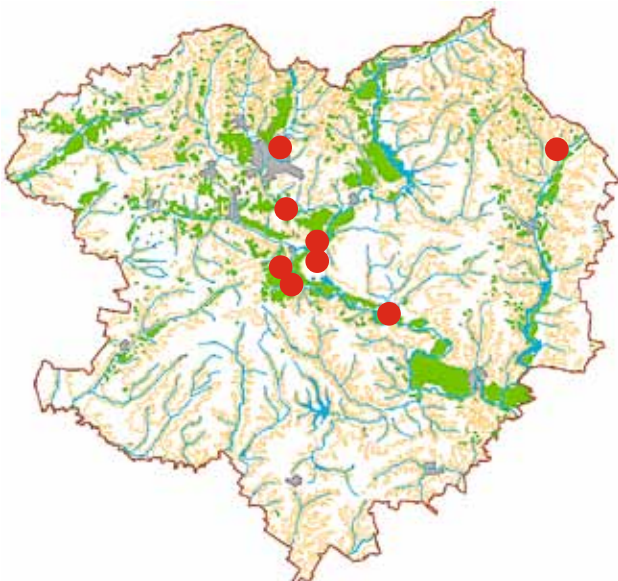
Рідкісний. Занесений до Червоної книги України (вразливий), Червоного списку МСОП (LR/NT), списків Бернської конвенції (Додаток III) та Конвенції SITES (Додаток II).

Морфологічна характеристика

Тіло сплюснене, до переду звужується. Поверхня тіла вкрита маленькими сосочками. Колір тіла варіює від рудого до темно-зеленого. На спинному боці тіла є характерний рисунок — комбінація кольорових смуг і чорних плям. Поздовжніх кольорових смуг шість — парамедіальні, парамаргінальні і латеральні. Колір смуг варіює від жовтого до червоного. На черевному боці тіла латерально розташовані чорні поздовжні смуги, між якими розкидані чорні плями. Довжина тіла 100–140 мм. Ширина близько 20 мм. Відрізняється від п'явки аптечної наявністю чорних плям на черевному боці та вузькими кольоровими смугами на спинному боці.

Ареал виду, поширення в регіоні

Вид поширений у зоні листопадних лісів від Британії та Південної Норвегії до Південного Уралу й Алтайських гір; в Україні — у Поліссі та Лісостепу. У межах Харківської області трапляється спорадично, у місцях де є сприятливі місцеперебування.

Пояскові — Clitellata

Чисельність

Рідкісний вид. Щільність дуже нерівномірна: в окремих водоймах трапляються поодинокі особини, в інших — тисячі особин.

Місця перебування

Трапляється у ставках, водоймах, що періодично пересихають, заплавних водоймах, невеликих озерах. Існуванню виду сприяють наявність у водоймі жаб та відвідування його великими ссавцями (великою рогатою худобою та конями), наявність сприятливої для відкладання коконів узбережної смуги, достатнє прогрівання води.

Особливості біології

Відкладає свої кокони у вологому ґрунті біля водойми. Одна п'явка відкладає кокони, які містять в середньому до 31 нитчатки (молодої п'явки). Живиться кров'ю земноводних, переважно жаб, а також ссавців — великої рогатої худоби та коней, що заходять у воду. У природних умовах досягає статевої зрілості у 2–3 роки. Тривалість життя до 5–6 років.

Основні чинники зниження чисельності

Масовий вилов; забруднення, знищення та висихання водойм, припинення відвідування водойм великими ссавцями, меліоративні заходи.

Заходи охорони

Збереження біотопів: заборона проведення осушувальних робіт, запобігання забрудненню водойм; розробка лімітів на промисловий відлов, контроль використання виду; штучне відтворення виду з метою реінтродукції.

Джерела інформації

Лукин, 1976; Neseemann, Neubert, 1999; Utevsky et al., 2010; Petruskienė et al., 2011.

Автор: С. Ю. Утевський
Фото: © А. Ю. Утевський

П'ЯВКА АПТЕЧНА*Hirudo verbana* Carena, 1820**Пиявка аптечная**

Клас Пояскові — Clitellata

Ряд П'явки — Hirudinida

Родина Медичні п'явки — Hirudinidae

Природоохоронний статус

Рідкісний. Занесений до Червоної книги України (вразливий).

Морфологічна характеристика

Тіло сплюснене, до переду звужується. Поверхня тіла вкрита маленькими сосочками. Забарвлення спинного боку тіла характеризується двома широкими поздовжніми оранжевими смугами з нерівними краями. Черевний бік тіла зеленуватий, без темних плям, з однією парою чорних смуг по боках. Довжина тіла 100–140 мм. Ширина близько 20 мм. Від близького виду п'явки медичної відрізняється наявністю широких оранжевих смуг з нерівними краями на спинному боці тіла та зеленуватим черевним боком без плям.

Ареал виду, поширення в регіоні

Поширений у середземноморській і степовій зонах від Швейцарії та Італії до Туреччини й Узбекистану; в Україні — у Степу та Лісо-степу. У межах Харківської області знайдений лише в Зміївському районі.

Чисельність

Рідкісний вид. Щільність дуже нерівномірна: в окремих водоймах трапляються поодинокі особини, в інших — тисячі особин.

Місця перебування

Трапляється у ставках, водоймах, що періодично пересихають,

заплавних водоймах, невеликих озерах. Існуванню виду сприяють наявність у водоймі жаб та відвідування його великими ссавцями (великою рогатою худобою та конями), наявність сприятливої для відкладання коконів узбережної смуги, а також достатнє прогрівання води.

Особливості біології

Відкладає кокони у вологому ґрунті біля водойми. Одна п'явка відкладає кокони, які містять в середньому до 36 нитчаток (молодих п'явок). Живиться кров'ю земноводних, переважно жаб, а також ссавців — великої рогатої худоби та коней, що заходять у воду. У природних умовах досягає статевої зрілості у віці 2–3 роки. Тривалість життя до 5–6 років.

Основні чинники зниження чисельності

Масовий вилов тварин, забруднення, знищення та висихання водойм, припинення відвідування водойм великими ссавцями, меліоративні заходи.

Заходи охорони

Збереження біотопів: заборона проведення осушувальних робіт, запобігання забрудненню водойм. Розробка лімітів на промисловий відлов, контроль використання виду; штучне відтворення виду з метою реінтродукції.

Джерела інформації

Лукин, 1976; Neseemann, Neubert, 1999; Utevsky et al., 2010; Petruskienė et al., 2011.

Автор: С. Ю. Утевський
Фото: © А. Ю. Утевський

БЕЗЗУБКА ВУЗЬКА*Pseudanodonta complanata*
(Ziegler in Rossmassler, 1835)**Беззубка узкая**Клас Двостулкові — Bivalvia
Ряд Уніоніди — Unionida
Родина Перлівцеви — Unionidae**Природоохоронний статус**

Рідкісний. Занесений до Європейського червоного списку прісноводних м'якунів (NT).

Морфологічна характеристика

Черепашка видовжено-овальна, мало опукла, дуже тонкостінна, грубо концентрично покреслена, коричнево-зеленуватого кольору, передня частина черепашки вужча та більш видовжена, ніж задня.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Прісні водойми Азово-Чорноморського басейну та Північної Європи, ендемічний вид Дунайсько-Донської провінції. В Україні зрідка трапляється у дельті Дунаю, ріках Дністер, Південний Буг, Інгулець, Дніпро та в річковій системі Прип'яті (Жерев, Уборть, Уж, Іква). У Харківській області відомі три знахідки у басейні Сіверського Дінця: у головному руслі — 7–9 км вище Ізюма (порожні мушлі), в районі с. Черкаський Бишкін та у річці Уди поблизу Нової Баварії (місто Харків).

Чисельність

Даних про чисельність недостатньо.

Місця перебування

Річки із малою швидкістю течії, слабо замуленим дном та високим вмістом кисню у воді.

Особливості біології

Розмноження статеве, з однією генерацією (у травні) та великою плодючістю (150–310 тис.). Розвиток яєць проходить у сумках-марсупіях. До утворення ювенільної особини молюск проходить стадію личинки-глохидії — ектопаразита риб. Живлення дорослого молюска — шляхом фільтрації.

Основні чинники зниження чисельності

Органічне та хімічне забруднення водойм, замулення дна.

Заходи охорони

Збереження ділянок річок зі швидкою течією та високим вмістом кисню, запобігання замуленню дна шляхом контролю гідротехнічного будівництва та стану берегів.

Джерела інформації

Стадниченко, 1984; Мельниченко и др., 2001; Мельниченко, Павлюченко, 2005.

Автори: М. О. Сон, А. М. Хоменко
Фото: © Francisco Welter-Schultes
<http://www.animalbase.org/>

ПЕРЛІВНИЦЯ ТОВСТА*Unio crassus* Philipsson, 1778**Перловица толстая**

Клас Двостулкові — Bivalvia

Ряд Уніоніди — Unionida

Родина Перлівцеві — Unionidae

Природоохоронний статус

Рідкісний (чисельність значно знизилась). Занесений до Європейського червоного списку прісноводних м'якунів (VU), списку МСОП (LR/nt), та у Додатки до Директиви збереження природних місцеперебувань (*Habitats Directive*) Європейського Союзу.

Морфологічна характеристика

Черепашка видовжено-овальна, дуже опукла, товстостінна, концентрично покреслена, з верхівками, які зміщені вперед; довжина черепашки до 92,5 мм, висота до довжини відносяться як один до двох. Колір чорний, жовто-зелений або коричневий.

Ареал виду та його поширення у регіоні

На території України вид дуже рідкісний, але широко розповсюджений у прісних водоймах Європи. Спорадично розповсюджений по усій території України, включно з північною частиною півострова Крим (зокрема у річці Чорна), у басейні Дунаю (річка Прут), верхній течії Дністра та у його притоках (річка Гнездична), Південному Бузі, басейні Дніпра — притоки Псел і Ворскла та річкова система Прип'яті. У Харківській області відомий за двома знахідками у річці Уди (басейн Сіверського Дінця).

Чисельність

Даних про чисельність недостатньо.

Місця перебування

Трапляється у швидких чистих річках з високим вмістом кисню.

Особливості біології

Розмноження статеве. Розвиток яєць проходить у сумках-марсупіях. До утворення ювенільної особини моллюск проходить стадію личинки-глохидії — ектопаразита риб. Живлення дорослого моллюска — шляхом фільтрації.

Основні чинники зниження чисельності

Органічне та хімічне забруднення річок.

Заходи охорони

Збереження ділянок річок зі швидкою течією та високим вмістом кисню, запобігання замуленню дна шляхом контролю гідротехнічного будівництва та стану берегів.

Джерела інформації

Стадниченко, 1984; Мельниченко и др., 2004; Мельниченко, Павлюченко, 2005.

Автори: М. О. Сон, А. М. Хоменко
 Фото: © Francisco Welter-Schultes
<http://www.animalbase.org/>

МУСКУЛИУМ ОЗЕРНИЙ*Musculium lacustre* (Müller, 1774)**Мускулиум озёрный**

Клас Двостулкові — Bivalvia

Ряд Венероїди — Veneroidea

Родина Кулькові — Sphaeriidae

Природоохоронний статус

Рідкісний (чисельність значно знизилась).

Морфологічна характеристика

Черепашка округло-овальна, опукла, тонкостінна; жовтувато-сірого, сірого чи коричневого кольору. Верхівки вузькі, виступають за краї мушлі. Довжина черепашки, як правило, не перевищує 1 см.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений у прісних водоймах Європи та на півночі Азії. В Україні поширений по всій території, з окрема у басейнах Дунаю, Дністра, Південного Бугу, Дніпра та Сіверського Дінця, у тимчасових і малих водоймах; достеменно відомі знахідки на території Шацького національного природного парку у Волинській області. У Харківській області постійно зустрічається у водоймах басейну Сіверського Дінця на території урочища «Горіла долина».

Чисельність

Чисельність низька. У регіоні трапляється поодинокими особинами, але, вірогідно, чисельність може зростати у період максимальної водності водойм.

Місця перебування

Мешкає в тимчасових та постійних малих водоймах, добре переносить промерзання та пересихання.

Особливості біології

Однолітній життєвий цикл з 1–2 генераціями; розмноження статеве зі зберіганням молоді (3–7 екз.) в сумках-марсупіях. Живиться шляхом фільтрації.

Основні чинники зниження чисельності

Причиною рідкості та, можливо, зниження чисельності є знищення біотопів, зокрема розорення степових ділянок, які є місцями періодичного з'явлення малих тимчасових водойм.

Заходи охорони

Охорона біотопів шляхом виведення із сільськогосподарської діяльності локальних ділянок — місць періодичного з'явлення малих тимчасових водойм.

Джерела інформації

Стадниченко, 1984; Гураль та ін., 2008.

Автори: М. О. Сон, А. М. Хоменко

Фото: © Francisco Welter-Schultes

<http://www.animalbase.org/>

ЛУНКА РІЧКОВА*Theodoxus fluviatilis* (Linnaeus, 1758)**Лунка речная**

Клас Червоногі — Gastropoda

Ряд Нерітоїди — Neritoida

Родина Лунки — Neritidae

Природоохоронний статус

Рідкісний (чисельність значно знизилась).

Морфологічна характеристика

Черепашка напівяйцеподібна, товстостінна, є кришечка з відростком («зубом»), якою затуляється устя, на чорному або темно-червоному тлі зазвичай присутні білі витягнуті плями, схожі на невеличкі риски, ширина черепашки від 3 до 10 мм, висота від 2 до 4 мм.

Ареал виду та його поширення у регіоні

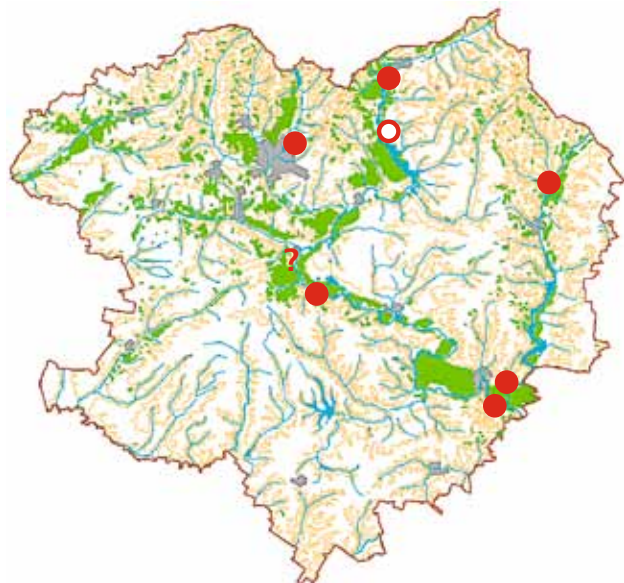
Дуже поширений у естуаріях та великих річках Європи. У Харківській області поширений у басейні Сіверського Дінця — головним чином у річці Оскіл, місцями трапляється у головному руслі Сіверського Дінця, відомі поодинокі знахідки у річці Харків; можливі знахідки у річках басейну Дніпра, що протікають на території області, наприклад, Мерла.

Чисельність

Вкрай низька, за останні роки у Сіверському Дінці знайдено лише декілька екземплярів. В оптимальних умовах — фоновий вид.

Місця перебування

Відає перевагу твердому субстрату, мешкає у малих річках зі швидкою течією або великих водоймах.

Особливості біології

Розмноження статеве; розмножується відносно повільно, відкладаючи великі яйцеві капсули на твердий субстрат, зазвичай на мушлі інших м'якунів. Живиться нижчими водоростями, перифітоном. Є об'єктом живлення річкового рака та деяких риб. Страждає від нестачі кисню та забруднення води.

Основні чинники зниження чисельності

Забруднення водойм. Після аварії на Диканівських очисних спорудах та забруднення річки Уди у Харківській області трапляється рідко.

Заходи охорони

Запобігання замуленню дна шляхом контролю гідротехнічного будівництва та стану берегів, заборона дій, що призводять до руйнування берегів.

Джерела інформації

Белецкий, 1918; Фадеев, 1927; Анистратенко и др., 1999; Шубрат, 2007.

Автори: А. М. Хоменко, М. О. Сон

Фото: © Francisco Welter-Schultes

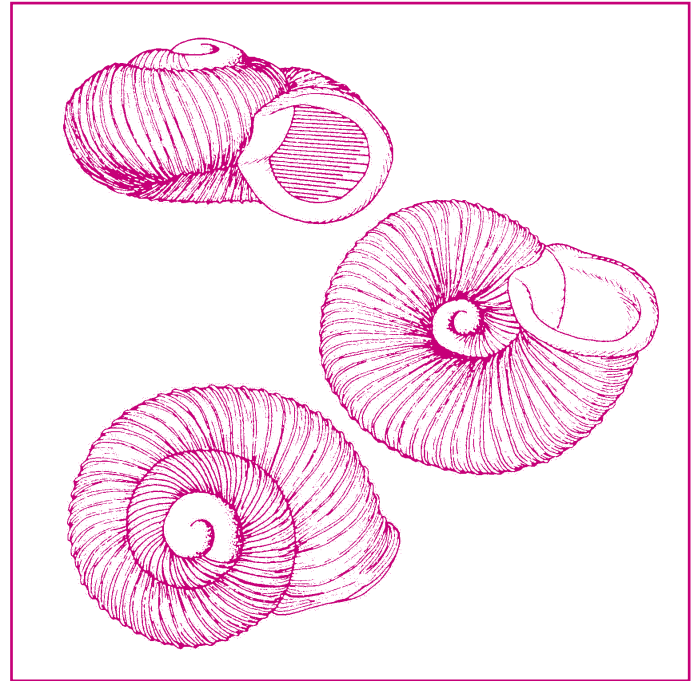
<http://www.animalbase.org/>

ДЕРНІВКА ТИРОЛЬСЬКА*Vallonia enniensis* (Gredler, 1856)**Дерновка тирольская**

Клас Червоногі — Gastropoda

Ряд Стебельчатооки — Stylommatophora

Родина Дернівки — Valloniidae

Природоохоронний статус

Вразливий; релікт на східній межі свого ареалу. Занесений до Червоного списку МСОП (DD), Європейського червоного списку прісноводних м'якунів (VU), Червоних списків деяких країн Європи.

Морфологічна характеристика

Черепашка низько-конічна. При 3–3,5 обертах висота черепашки 1,1–1,4 мм, ширина 2–2,5 мм. Місця прикріплення стінок устя до попереднього оберту широко розставлені. Краї устя сильно відвернуті. Поверхня черепашки досить густо вкрита низькими радіальними не шкірястими реберцями.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Європейський вид, поширений від Іберійського півострова до південно-східної частини Східно-Європейської рівнини в Україні; відомий також з Кримського півострова. У Харківській області на східній межі свого ареалу, відомий лише зі Зміївського району, де трапляється у національному природному парку «Гомільшанські ліси», що є одним з трьох відомих місцезнаходжень цього виду на Лівобережній Україні.

Чисельність

Невідома. Кількісні обліки не проводились. Може досягати досить значної щільності.

Місця перебування

Мешкає у вологій підстилці та дернині, переважно по краях заплав та уздовж струмків, біля джерел; у листяних лісах і на луках.

Особливості біології

Гермафродит. Живлення та розмноження не вивчені. Структурованого по сезонах життєвого циклу не має.

Основні чинники зниження чисельності

Гідрологічна трансформація річок, порушення природної флуктуації рівня води; відведення води для меліорації, пониження ґрунтових вод і осушення берегів. У лісах — інтенсивна лісгосподарська діяльність (зокрема санітарні та інші рубки); на луках — надмірний випас худоби та регулярні випалювання рослинності; добування силосу; в будь-яких біотопах — ґрунтові дороги, що фрагментують популяції; забруднення (добривами, відходами тощо) та використання пестицидів на прилеглих ділянках; антропогенна евтрофікація водойм; рекреаційне навантаження.

Заходи охорони

Створення об'єктів природно-заповідного фонду в місцях виявлення виду. Заборона будь-якої трансформації та забруднення прилеглих водойм, відведення води для зрошення та облаштування джерел. На лісових ділянках — заборона будь-якої лісгосподарської діяльності, а на луках — заборона випалювання трави та надмірного випасу худоби, а також інших дій, що призводять до порушення шару ґрунту. Заборона проїзду транспорту за межами вже облаштованих доріг; обмеження рекреаційного навантаження.

Джерела інформації

Sysoev, Schileyko, 2009; Балашёв и др., 2009; Балашёв, 2012.

Автор: І. Балашов

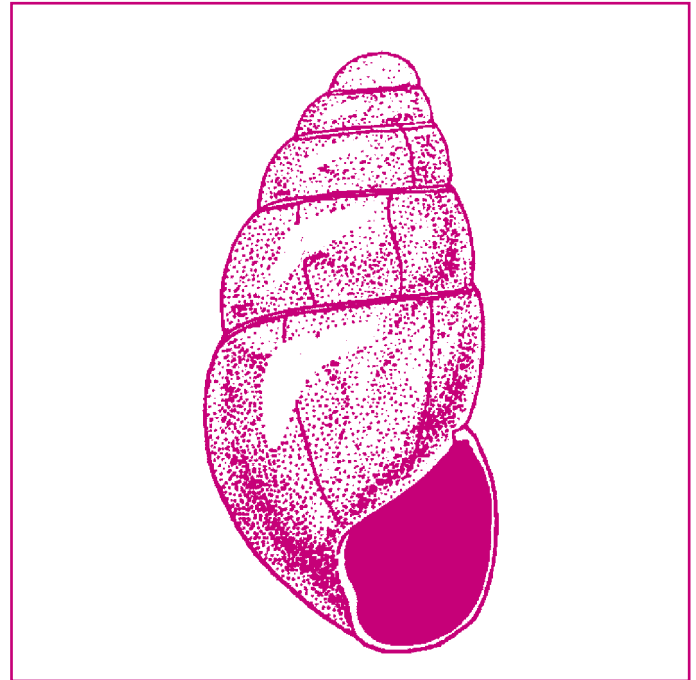
Рисунок по: Gerber, 1996

АГАТІВКА ШИРОКА*Cochlicopa nitens* (Gallenstein, 1848)**Агатівка широкая**

Клас Червоногі — Gastropoda

Ряд Стебельчатооки — Stylommatophora

Родина Агатівки — Cochlicopidae

Природоохоронний статус

Рідкісний. Занесений до Карпатського червоного списку (СЄ), Червоних списків деяких країн Європи.

Морфологічна характеристика

Черепашка овально-конічна, блискуча, каштанового або темно-червонуватого кольору. При 5–5,5 обертах висота черепашки переважно 6,5–7,5 мм, ширина 2,8–3,4 мм. Пупок відсутній. Краї устя не потовщені, не відвернуті, без губи та зубів.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Палеарктичний вид. У Харківській області, де його ареал переривається на півдні до Криму та Кавказу, відомий лише зі Зміївського району, де трапляється у національному природному парку «Гомільшанські ліси».

Чисельність

Кількісні обліки не проводились. Переважно трапляються поодинокі особини.

Місця перебування

Мешкає у підстилці та дернині вологих лісів і луків у заплавах річок, вздовж струмків.

Особливості біології

Гермафродит. Загалом вивчений недостатньо.

Основні чинники зниження чисельності

Трансформація заплавних ландшафтів; відведення води з річок для меліорації і, як наслідок, пониження ґрунтових вод і осушення берегів. У лісах — інтенсивна лісогосподарська діяльність (зокрема санітарні та інші рубки); на луках — надмірний випас худоби та регулярні випалювання рослинності. Ґрунтові дороги, що фрагментують популяції.

Заходи охорони

Створення об'єктів природно-заповідного фонду у місцях знаходження виду. Заборона трансформації та забруднення прилеглих водойм, лісогосподарської діяльності у місцях мешкання виду, випалювання трави та недопущення надмірного випасу худоби; заборона проїзду транспорту за межами вже облаштованих доріг.

Джерела інформації

Sysoev, Schileyko, 2009; Балашёв и др., 2009; Балашёв, 2012.

Автор: І. Балашов

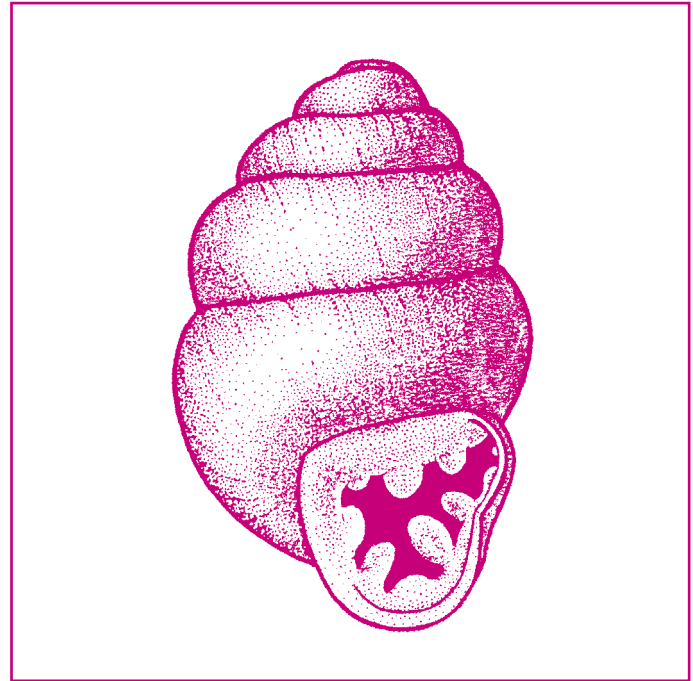
Рисунок по: Шилейко, 1984

ЗАВИТОК ШИРОКИЙ*Vertigo antivertigo* (Draparnaud, 1801)**Завиток широкий**

Клас Червоногі — Gastropoda

Ряд Стебельчатооки — Stylommatophora

Родина Завитки — Vertiginidae

Природоохоронний статус

Рідкісний. Занесений до Червоних списків деяких країн Європи.

Морфологічна характеристика

Черепашка овальної форми. При 5 обертах висота черепашки 2,0–2,3 мм, ширина 1,2–1,4 мм. В усті черепашки дорослих особин 7–10 зубів, зокрема по 2–3 парієтальні і палатальні.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Палеарктичний вид. В Україні спорадично по всій території, в степовій зоні лише кілька знахідок. У Харківській області, де його ареал переривається на півдні до Криму та Кавказу, існує популяція у національному природному парку «Гомільшанські ліси»; також відомий за однією знахідкою в Ізюмському районі близько 1950 року.

Чисельність

Невідома. Кількісні обліки не проводились. Трапляються тільки поодинокі особини.

Місця перебування

Мешкає у підстилці та дернині вологих лісів і луків у заплавах річок, уздовж струмків.

Особливості біології

Гермафродит.

Основні чинники зниження чисельності

Трансформація заплавних ландшафтів. Відведення води з річок для меліорації і, як наслідок, пониження ґрунтових вод і осушення берегів. У лісах — інтенсивна лісгосподарська діяльність (зокрема санітарні та інші рубки); на луках — надмірний випас худоби та регулярні випалювання рослинності. Ґрунтові дороги, що фрагментують популяції цього виду, представники якого не здатні подолати таку перешкоду.

Заходи охорони

Створення об'єктів природно-заповідного фонду. Заборонити дії, що призводять до трансформації та забруднення прилеглих водойм. На лісових ділянках — заборонити лісгосподарську діяльність, а на луках — випалювання трави та надмірний випас худоби. Заборонити проїзд транспорту за межами вже облаштованих доріг.

Джерела інформації

Попова, 1950; Sysoev, Schileyko, 2009; Балашёв и др., 2009; Балашёв, 2012.

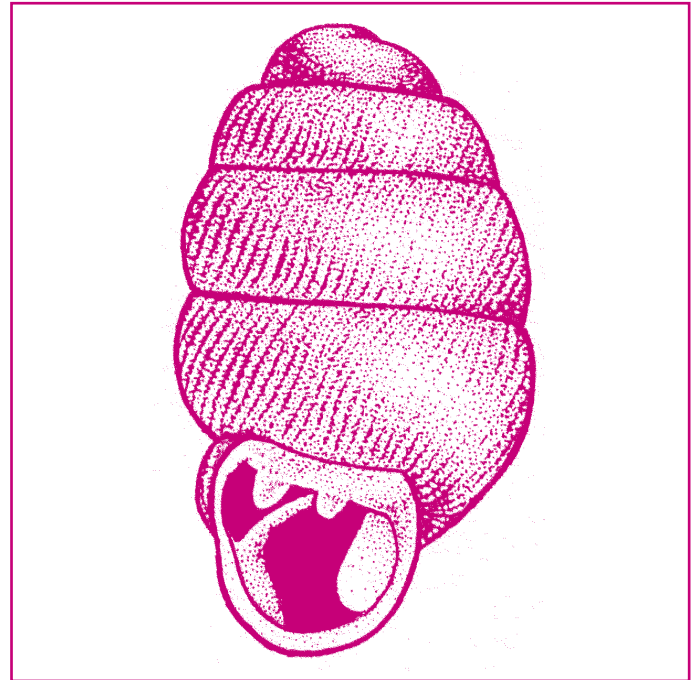
Автор: І. Балашов
Рисунок по: Pokryszko, 1990

ЗАВИТОК ЗВУЖЕНИЙ*Vertigo angustior* Jeffreys, 1830**Завиток суженный**

Клас Червоногі — Gastropoda

Ряд Стебельчатооки — Stylommatophora

Родина Завитки — Vertiginidae

Природоохоронний статус

Вразливий; релікт на східній межі ареалу. Занесений до Червоного списку МСОП (VU), Європейського червоного списку (VU), Європейського червоного списку прісноводних м'якунів (VU), Червоних списків низки європейських країн, та у Додаток II до Директиви збереження природних місцеперебувань (Habitats directive) ЄС 1992 р.

Морфологічна характеристика

Черепашка овальної форми, лівозакручена. При 5 обертах висота черепашки 1,5–1,9 мм, ширина 0,8–1,0 мм. В усті черепашки дорослих особин 4 зуби: 2 парієтальні і по одному палатальному та колумелярному.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Європейський вид, поширений від Іберійського півострова до Кавказу, також ізольоване місцезнаходження відоме на Уралі. У Харківській області відомий лише у національному природному парку «Гомілянські ліси», що є одним з 4 відомих місцезнаходжень цього виду на Лівобережній Україні.

Чисельність

Кількісні обліки не проводились.

Місця перебування

Мешкає у вологій підстилці та дернині, переважно по краях заплав

та уздовж струмків, біля джерел, у листяних лісах і на луках. Не зустрічається у порушених біотопах.

Особливості біології

Не вивчені. Гермафродит.

Основні чинники зниження чисельності

Гідрологічна трансформація річок, порушення природної флуктуації рівня води; відведення води з річок для меліорації і, як наслідок, пониження ґрунтових вод і осушення берегів. У лісах — інтенсивна лісгосподарська діяльність (зокрема санітарні та інші рубки); на луках — надмірний випас худоби та регулярні випалювання рослинності. Ґрунтові дороги, що фрагментують популяції цього виду, представники якого не здатні подолати таку перешкоду. Забруднення (добривами, відходами тощо). Антропогенна евтрофікація водойми, у басейні якої цей вид мешкає; використання пестицидів на прилеглих ділянках; рекреаційне навантаження; добування силосу тощо.

Заходи охорони

Створення об'єктів природно-заповідного фонду у місцях знаходження виду. Заборона дій, що призводять до трансформації та забруднення прилеглих водойм; заборона будь-якої лісгосподарської діяльності, на луках — випалювання трави та надмірний випас худоби; заборона проїзду транспорту за межами вже облаштованих доріг.

Джерела інформації

Cameron et al., 2003; Sysoev, Schileyko, 2009; Балашёв и др., 2009; Балашёв, 2012.

Автор: І. Балашов

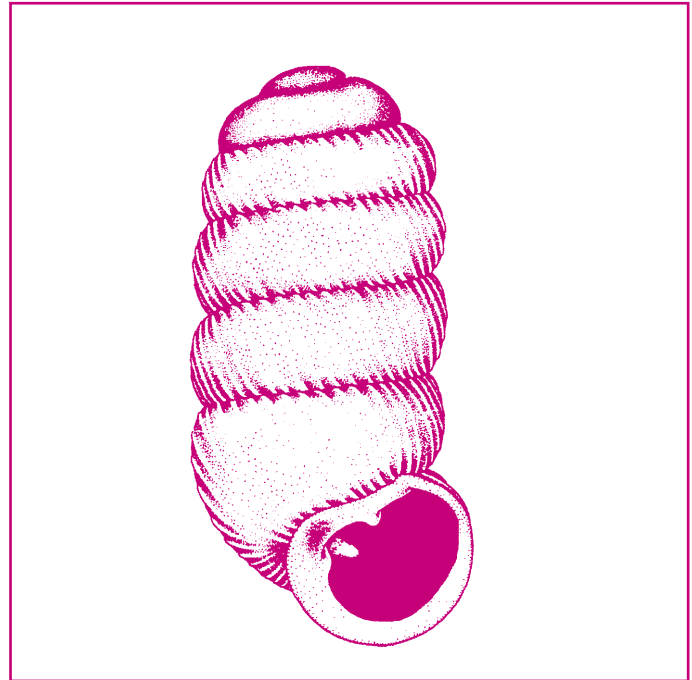
Рисунок по: Pokryszko, 1990

ТРУНКТЕЛІНА РЕБРИСТА*Truncatellina costulata* (Nilsson, 1823)**Трункателина ребристая**

Клас Червоногі — Gastropoda

Ряд Стебельчатооки — Stylommatophora

Родина Трункателіни — Truncatellinidae

Природоохоронний статус

Вразливий; релікт на північно-східній межі свого ареалу. Занесений до Карпатського червоного списку (EN), Червоних списків деяких країн Європи.

Морфологічна характеристика

Черепашка циліндрична. При 6–6,5 обертах висота черепашки 1,7–2,0 мм, ширина 0,8–1,0 мм. Поверхня черепашки чітко ребриста. В усті черепашки дорослих особин завжди є 3 зуби: палатальний, парієтальний та колумелярний.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Вид поширений у Центральній та Південно-Східній Європі. В Україні — Кримські гори, Подільська височина, Середнє Придніпров'я, Середньоруська височина та Донецька височина. У Харківській області відомий лише у національному природному парку «Гомільшанські ліси».

Чисельність

Невідома. Кількісні обліки не проводились. Переважно трапляються поодинокі особини, але подекуди може мати досить значну щільність.

Місця перебування

Мешкає у підстилці природних широколистяних лісів.

Особливості біології

Гермафродит.

Основні чинники зниження чисельності

Вирубування природних широколистяних лісів; ведення лісгосподарської діяльності в існуючих лісах, зокрема санітарні рубки. Грунтові дороги, що фрагментують популяції цього виду, предствавники якого не здатні подолати таку перешкоду.

Заходи охорони

Створення об'єктів природно-заповідного фонду у місцях виявлення виду. Режим охорони, що передбачає заборону будь-якої лісгосподарської діяльності, зокрема санітарних рубок. Заборона проїзду транспорту за межами вже облаштованих доріг.

Джерела інформації

Sysoev, Schileyko, 2009; Балашёв и др., 2009; Балашёв, 2012.

Автор: І. Балашов

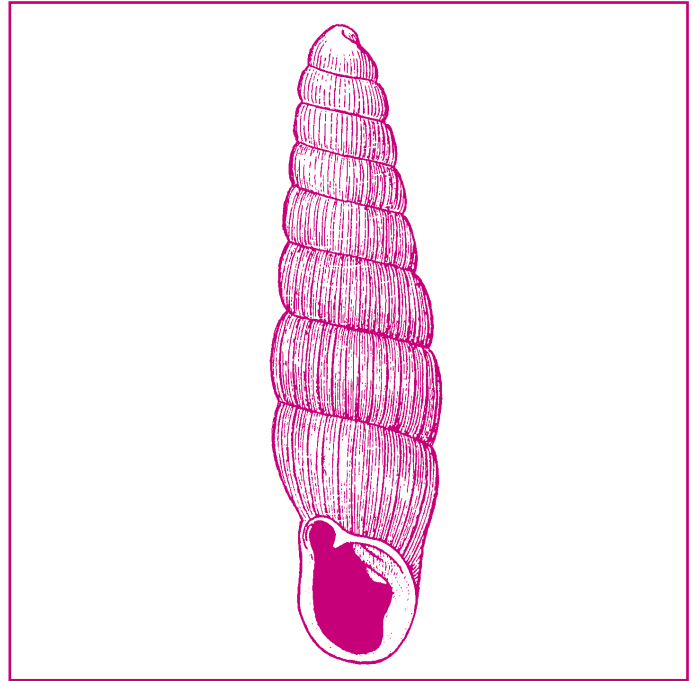
Рисунок по: Pokryszko, 1990

РУСИНКА ТЕНДІТНА*Ruthenica filograna* (Rossmässler, 1836)**Русинка нежня**

Клас Червоногі — Gastropoda

Ряд Стебельчатооки — Stylommatophora

Родина Веретенівки — Clausiliidae

Природоохоронний статус

Вразливий; релікт на південно-східній межі свого ареалу. Занесений до Червоних списків деяких країн Європи.

Морфологічна характеристика

Черепашка веретеноподібна. При 9–10 обертах висота черепашки 7–9 мм, ширина 2,0–2,9 мм. Поверхня черепашки рівномірно вкрита чіткими високими ребрами. При прямому положенні черепашки нижня пластинка майже не помітна. Кіль відсутній. По краях устя складок немає.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Вид поширений у Центральній Європі, на заході Східно-Європейської рівнини. У Харківській області відомий лише у національному природному парку «Гомільшанські ліси» — єдиному місцезнаходженню на Лівобережній Україні.

Чисельність

Невідома. Кількісні обліки не проводились. Переважно трапляються поодинокі особини.

Місця перебування

Мешкає у підстилці природних широколистяних лісів.

Особливості біології

Біологія вивчена недостатньо. Гермафродит.

Основні чинники зниження чисельності

Вирубання природних широколистяних лісів, ведення лісогосподарської діяльності в існуючих лісах, зокрема санітарні рубки. Ґрунтові дороги, що фрагментують популяції цього виду, предствники якого не здатні подолати таку перешкоду.

Заходи охорони

Створення об'єктів природно-заповідного фонду в місцях виявлення виду. Режим охорони, що передбачає заборону будь-якої лісогосподарської діяльності, зокрема санітарних рубок. Заборона проїзду транспорту за межами вже облаштованих доріг.

Джерела інформації

Sysoev, Schileyko, 2009; Балашёв и др., 2009; Балашёв, 2012.

Автор: І. Балашов

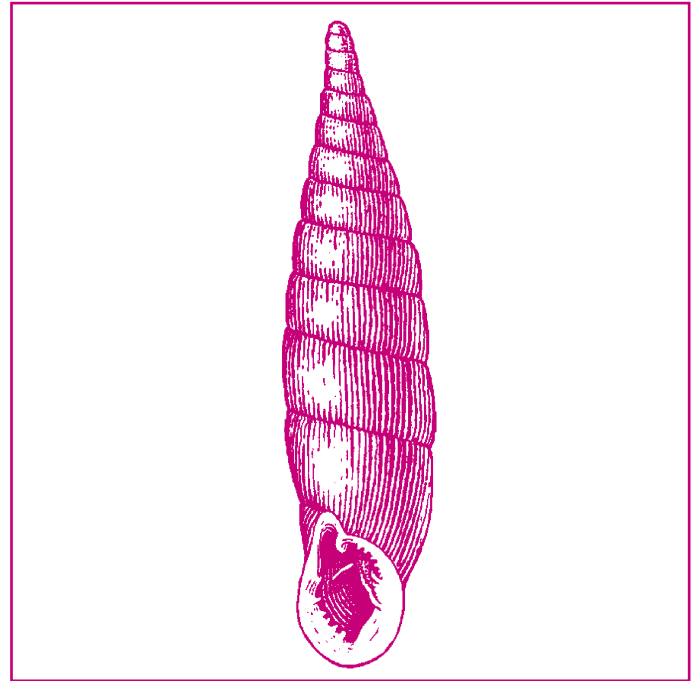
Рисунок по: Ehrmann, 1933 (Лихарев, Раммельмейер, 1952)

ЛАЦІНАРІЯ ЗУБАТА*Laciniaria plicata* (Draparnaud, 1801)**Лацинария зубастая**

Клас Червоногі — Gastropoda

Ряд Стебельчатооки — Stylommatophora

Родина Веретенівки — Clausiliidae

Природоохоронний статус

Невизначений. У Харківській області на південно-східній межі ареалу. Занесений до Червоних списків деяких країн Європи.

Морфологічна характеристика

Черепашка веретеноподібна. При 12–13 обертах висота черепашки 14–18 мм, ширина 3,5–4,2 мм. Поверхня черепашки густо вкрита чіткими реберцями. При прямому положенні черепашки нижня пластинка помітна, але лежить досить глибоко в усті. Кіль довгий і чіткий. На краях устя в більшості випадків розташовано кілька складок.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Центральна Європа, захід і центр Східно-Європейської рівнини. У Харківській області відомий лише по знахідці І. Криницьким у першій половині XIX ст. Матеріал зберігся у колекції Зоологічного інституту РАН, в етикетці зазначено «Харків, Кураж». У сусідній Полтавській області відомо 2 сучасні знахідки, тож присутність виду на північному заході Харківської області цілком ймовірна.

Чисельність

Невідома.

Місця перебування

Мешкає в мертвій деревині широколистяних лісів, в основній

частині ареалу іноді також в інших лісах і на скелях. За даними спостережень у Полтавській області, в цій частині ареалу мешкає лише у мертвій деревині добре збережених широколистяних лісів.

Особливості біології

Біологія вивчена недостатньо. Гермафродит.

Основні чинники зниження чисельності

Вирубування лісів і ведення будь-якої лісгосподарської діяльності (зокрема санітарних рубок і видалення мертвої деревини). Ґрунтові дороги, що фрагментують популяції цього виду, представники якого не здатні подолати таку перешкоду.

Заходи охорони

Створення об'єктів природно-заповідного фонду в місцях виявлення виду. Режим охорони, що передбачає заборону будь-якої лісгосподарської діяльності, зокрема санітарних рубок та видалення мертвої деревини з лісових ценозів. Заборона проїзду транспорту за межами вже облаштованих доріг.

Джерела інформації

Крупницькі, 1837; Syssoev, Schileyko, 2009; Балашов, 2010; Балашёв, 2012.

Автор: І. Балашов

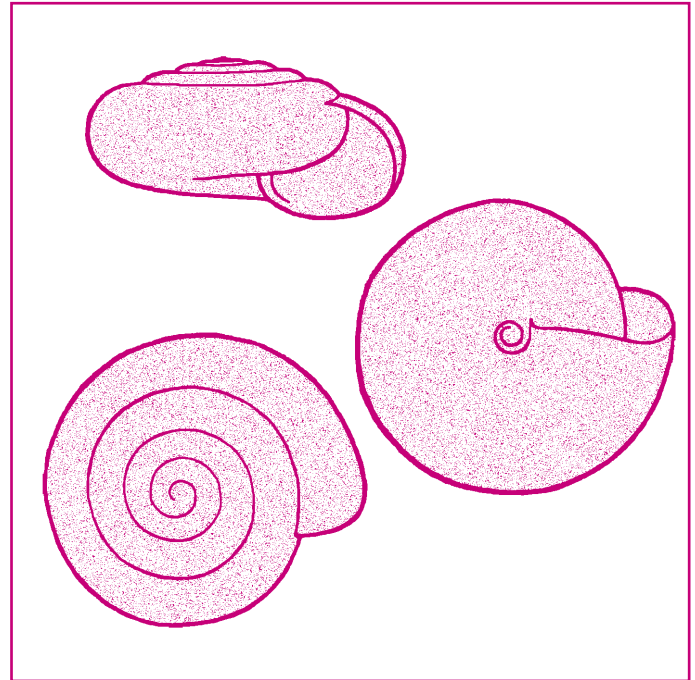
Рисунок по: Лихарев, Раммельмейер, 1952

КРИШТАЛІВКА СТИСНУТА*Vitrea contracta* (Westerlund, 1871)**Хрусталёвка сжатая**

Клас Червоногі — Gastropoda

Ряд Стебельчатооки — Stylommatophora

Родина Склівки — Zonitidae

Природоохоронний статус

Вразливий. У Харківській області проходить східна межа ареалу.

Морфологічна характеристикаЧерепашка низько-конічна, прозора, блискуча, гладенька. При 4,5 обертах висота черепашки 1,0–1,4 мм, ширина 1,8–3,1 мм. Пупок не ексцентричний, його ширина близько $\frac{1}{7}$ – $\frac{1}{9}$ від ширини черепашки.**Ареал виду та його поширення у регіоні**

Ареал достатньо просторий: вид поширений у Європі та Північній Африці, на сході до центру Східно-Європейської рівнини у Росії та Україні. У Харківській області відомий лише зі Зміївського району, де трапляється у національному природному парку «Гомільшанські ліси» — єдиному місцезнаходженні на Лівобережній Україні.

Чисельність

Невідома. Кількісні обліки не проводились. Переважно трапляються поодинокі особини.

Місця перебування

Підстилка природних широколистяних лісів.

Особливості біології

Вивчений недостатньо. Гермафродит.

Основні чинники зниження чисельності

Вирубання природних широколистяних лісів, ведення лісогосподарської діяльності в існуючих лісах, зокрема санітарні рубки. Грунтові дороги, що фрагментують популяції цього виду, представники якого не здатні подолати таку перешкоду.

Заходи охорони

Створення об'єктів природно-заповідного фонду у місцях виявлення виду. Режим природних резерватів, де охороняється вид, має передбачати заборону будь-якої лісогосподарської діяльності, зокрема санітарних рубок. Заборона проїзду транспорту за межами вже облаштованих доріг.

Джерела інформації

Sysoev, Schileyko, 2009; Балашёв и др., 2009; Балашёв, 2012.

Автор: І. Балашов

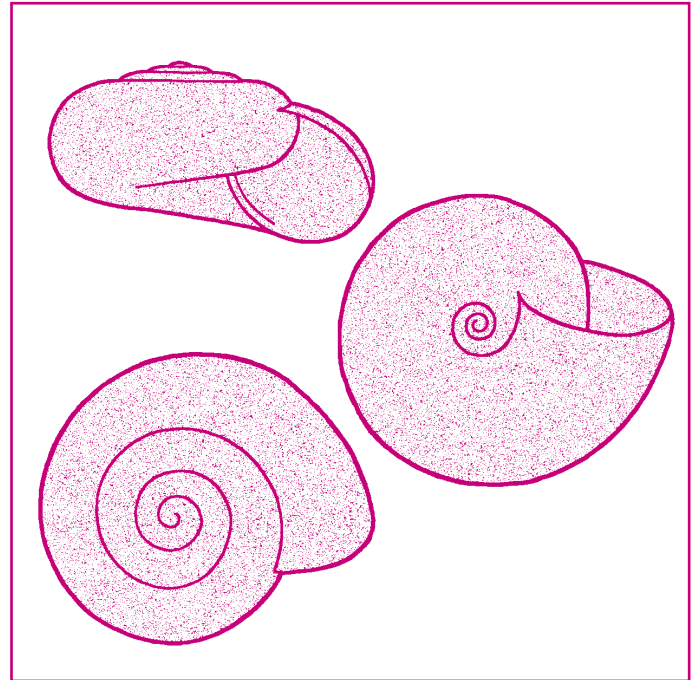
Рисунок по: Riedel, 1966

БЛИСКУЧКА ЗЕЛЕНКУВАТА*Perpolita petronella* (L. Pfeiffer, 1853)**Блестяшка зеленОВАТА**

Клас Червоногі — Gastropoda

Ряд Стебельчатооки — Stylommatophora

Родина Склівки — Zonitidae

Природоохоронний статус

Рідкісний. Занесений до Карпатського червоного списку (СЕ).

Морфологічна характеристика

Черепашка низько-конічна, прозора, блискуча, зеленкувата або безбарвна. При 4 обертах висота черепашки 2,1–2,3 мм, ширина 4,0–5,0 мм. Поверхня черепашки вкрита глибокими радіальними лініями. Пушок не ексцентричний, його ширина близько $\frac{1}{6}$ від ширини черепашки.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Палеарктичний вид. В Україні — Полісся і значно рідше у лісостеповій зоні. У Харківській області, де його ареал переривається на півдні до Кавказу, відомий лише у національному природному парку «Гомільшанські ліси».

Чисельність

Невідома. Кількісні обліки не проводились. Переважно трапляються поодинокі особини.

Місця перебування

Мешкає у підстилці та дернині вологих лісів і луків у заплавах річок, уздовж струмків.

Особливості біології

Гермафродит.

Основні чинники зниження чисельності

Трансформація заплавних ландшафтів, відведення води з річок для меліорації і, як наслідок, пониження ґрунтових вод і осушення берегів. У лісах — інтенсивна лісгосподарська діяльність (зокрема санітарні та інші рубки); на луках — надмірний випас худоби та регулярні випалювання рослинності. Ґрунтові дороги, що фрагментують популяції цього виду, представники якого не здатні подолати таку перешкоду.

Заходи охорони

Створення об'єктів природно-заповідного фонду в місцях знаходження виду. Режим охорони має передбачати дії, що зупинять трансформацію та забруднення прилеглих водойм. Заборона інтенсивної лісгосподарської діяльності на лісових ділянках, а на луках — випалювання трави та надмірний випас худоби. Заборона проїзду транспорту за межами вже облаштованих доріг.

Джерела інформації

Sysoev, Schileyko, 2009; Балашёв и др., 2009; Балашёв, 2012.

Автор: І. Балашов

Рисунок по: Riedel, 1966

ТАНИМАСТИКС СТАВКОВИЙ*Tanymastix stagnalis* Linnaeus, 1758**Танимастикс прудовой**

Клас Зяброногі раки — Branchiopoda

Ряд Зяброноги — Anostraca

Родина Бранхіподиди — Branchipodidae

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений до Червоної книги України (зникаючий).

Морфологічна характеристика

Рачки середнього розміру: довжина тіла 6–17 мм. Статевий диморфізм проявляється в будові головних придатків. У самців друга пара антен зовні схожа з рогами.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Центральна та Східна Європа. На території України виявлений тільки у Харківській області у басейні Сіверського Дінця в озері Горіле урочища «Горіла долина» поблизу смт Комсомольське (Зміївський район). У 1940 році реєструвався поблизу с. Гайдари в заплаві Сіверського Дінця.

ЧисельністьВ озері Горіле щільність популяції складає 15–38 екз/м³.**Місця перебування**

Водойми із глибиною менше 1 м, прісноводні калюжі, що зберігаються більше 2–3 тижнів.

Особливості біології

Плаває червонною стороною догори. Фільтратор, живиться мікропланктоном.

Основні чинники зниження чисельності

Знищення водойм у зв'язку із сільськогосподарською діяльністю, зміна гідрологічних умов, урбанізація.

Заходи охорони

Збереження біотопів. Створення природних резерватів для охорони природних комплексів, до яких входить вид.

Джерела інформації

Шкорбатов, 1950; Сидоровский и др., 2010; Сидоровский, 2011, 2012.

Автор: С. А. Сідоровський
Фото: © С. А. Сідоровський

ДРЕПАНОЗУРУС ДВУРОГИЙ*Drepanosurus birostratus* (Fisher, 1851)**Дрепанозурус двурогий**

Клас Зяброногі раки — Branchiopoda

Ряд Зяброноги — Anostraca

Родина Хіроцефаліди — Chirocephalidae

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений до Червоної книги України (рідкісний).

Морфологічна характеристика

Тіло видовжене, його довжина сягає 2 см. Очі на стебельцях, ноги листоподібні, мають преекзоподити. Лобний край голови самця озброєний невеликим виростом, який розділений на дві частини.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Ендемік лісостепової і степової зон Євразії. На території України єдине відоме стаціонарне місце перебування цього виду виявлено у Харківській області у басейні Сіверського Дінця в озері Горіле урочища «Горіла долина» (Зміївський район). У 1940 році вид реєструвався поблизу с. Гайдари в заплаві Сіверського Дінця.

ЧисельністьВ озері Горіле щільність популяції складає 15–38 екз/м³.**Місця перебування**

Тимчасові прісноводні калюжі.

Особливості біології

Віддають перевагу водоймам із глибиною менше 1 м. Живуть у тимчасових прісних калюжах, що зберігаються більше 2–3 тижнів, та у пересихаючих ставках. Трапляються з початку квітня до початку травня.

Основні чинники зниження чисельності

Знищення водойм у зв'язку із сільськогосподарською діяльністю, зміни гідрологічних умов, урбанізація.

Заходи охорони

Збереження біотопів. Створення природних резерватів у місцях існування природних комплексів, до яких входить вид.

Джерела інформації

Шкорбатов, 1950; Сидоровский и др., 2010; Сидоровский, 2011.

Автор. С. А. Сідоровський

Фото: © С. А. Сідоровський

ХИРОЦЕФАЛ ЖАДИНА*Chirocephalus shadini* (Smirnov, 1928)**Хироцефал Жадина**

Клас Зяброногі раки — Branchiopoda

Ряд Зяброноги — Anostraca

Родина Хироцефаліди — Chirocephalidae

Природоохоронний статус

Вразливий.

Морфологічна характеристика

Тіло видовжене, завдовжки 1,5–2,6 см, очі на стебельцях, ноги листо-подібні.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Ареал виду включає Південну, Центральну і Східну Європу. На території України вид виявлений тільки у Харківській області, де перебуває у басейні Сіверського Дінця в тимчасовій водоймі на території національного природного парку «Гомільшанські ліси» поблизу ставка Піонерський (с. Гайдари у Зміївському районі).

Чисельність

У зазначеній вище водоймі загальна чисельність сягає кількох десятків особин.

Місця перебування

Прісні та слабо мінералізовані водойми.

Особливості біології

Біологія виду недостатньо вивчена у зв'язку з його рідкісністю. Живе як у прісних, так і в слабо мінералізованих водоймах. Дорос-

лих особин можна знайти в середині літа у калюжах, що утворилися в коліях лісових ґрунтових доріг.

Основні чинники зниження чисельності

Знищення водойм у зв'язку із сільськогосподарською діяльністю, зміна гідрологічних умов, урбанізація.

Заходи охорони

Збереження біотопів. Створення природних резерватів у місцях існування виду.

Джерела інформації

Сидоровський, 2011.

Автор: С. А. Сідоровський
Фото: © С. А. Сідоровський

СТРЕПТОЦЕФАЛ ГРІЗНОРОГИЙ*Streptocephalus torvicornis* (Waga, 1842)**Стрептоцефал грозногорий**

Клас Зяброногі раки — Branchiopoda

Ряд Зяброноги — Anostraca

Родина Хіроцефаліди — Chirocephalidae

Природоохоронний статус

Вразливий.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла самців сягає 15–22 мм. Статевий диморфізм проявляється в будові головних придатків. Самець відрізняється від самки другою парою антенул, які мають вигляд довгих «оленьчих» рогів з розгалуженими вершинами; самиця має довгастий яйцевий мішок.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Ареал виду включає Південну, Центральну, Східну Європу й Понто-Каспійський регіон, Північну Азію (виключаючи Китай) і Африку. На території України вид трапляється у Харківській та Одеській областях. У Харківській області перебуває у басейні Сіверського Дінця у тимчасовій водоймі на території національного природного парку «Гомільшанські ліси» поблизу ставка Піонерський (с. Гайдари, Зміївський район).

Чисельність

У деяких водоймах чисельність може бути значною.

Місця перебування

Літні прісні калюжі та слабо мінералізовані водойми.

Особливості біології

Живиться найпростішими, бактеріями й одноклітинними водоростями.

Основні чинники зниження чисельності

Знищення водойм у зв'язку із сільськогосподарською діяльністю, зміна гідрологічних умов, урбанізація.

Заходи охорони

Збереження біотопів. Створення природних резерватів для охорони природних комплексів, до яких входить вид.

Джерела інформації

Сидоровський, 2011.

Автор: С. А. Сідоровський
Фото: © С. А. Сідоровський

ЩИТЕНЬ ВЕСНЯНИЙ*Lepidurus apus* (Linnaeus, 1758)**Щитень весенній**

Клас Зяброногі раки — Branchiopoda

Ряд Щитні — Notostraca

Родина Щитні — Triopsidae

Природоохоронний статус

Вразливий.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла дорослого рачка 15–35 мм. Тіло зверху покрите двохилим панциром буро-зеленого кольору. На відміну від схожого за будовою літнього щитня має велику пластинку витягнутої овальної форми між хвостовими нитками.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Вид має великий ареал, який охоплює Європу, Малу Азію і Північну Африку. На території України виявлений у Харківській, Київській, Одеській, Житомирській та Тернопільській областях. У Харківській області перебуває у басейні Сіверського Дінця, де був знайдений у Зміївському районі в заплаві головного русла біля с. Гайдари, в озері Горілому в урочищі «Горіла Долина» та заплаві річки Уди біля с. Васищево; також трапляється у заплаві річки Оскіл біля смт Дворічна у Дворічанському районі.

Чисельність

У деяких водоймах чисельність може бути значною.

Місця перебування

Трапляється як у постійних, так і в тимчасових заплавах водоймах

усіх типів, а також у весняних лісових тимчасових водоймах і калюжах уздовж доріг.

Особливості біології

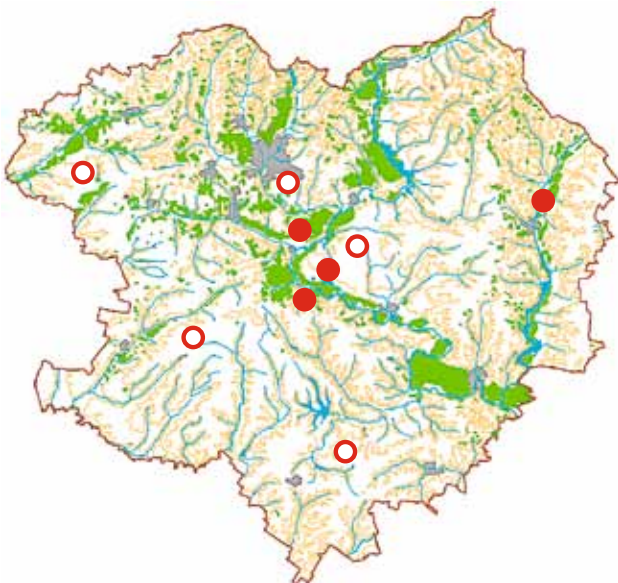
Характеризується нерегулярним розвитком популяції в різні роки. Трапляється з середини квітня до середини червня.

Основні чинники зниження чисельності

Знищення водойм у зв'язку із сільськогосподарською діяльністю, зміна гідрологічних умов, урбанізація.

Заходи охорони

Збереження біотопів. Створення природних резерватів у місцях існування.

Джерела інформації

Шкорбатов, 1950; Сидоровский и др., 2010; Сидоровский, 2012.

Автор: С. А. Сідоровський

Фото: © С. А. Сідоровський

ЩИТЕНЬ ЛІТНІЙ*Triops cancriformis* Bosc, 1801**Щитень летний**

Клас Зяброногі раки — Branchiopoda

Ряд Щитні — Notostraca

Родина Щитні — Triopsidae

Природоохоронний статус

Вразливий.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла дорослого рачка 15–45 мм. Тіло зверху покрите двошарним панциром зеленувато-сірого кольору. Від подібного за будовою весняного щитня *Lepidurus apus* відрізняється відсутністю великої пластинки витягнутої овальної форми між фурковими гілками. Задній край щита має напівкруглу виїмку, що залишає непокритою задню частину членистого черевця з двома хвостовими нитками. На верхній стороні щита є пара фасеткових очей. Має до 60 пар кінцівок, що використовуються для руху, дихання та збирання їжі.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Вид з великим ареалом, основна частина якого припадає на Європу, Малу Азію, Північну Африку. На території України вид виявлений у Харківській, Київській, Одеській, Житомирській та Тернопільській областях. У Харківській області вид знайдено у басейні Сіверського Дінця біля с. Нижній Бишкін та с. Гайдари у Зміївському районі.

Чисельність

У деяких водоймах чисельність може бути значною.

Місця перебування

Тимчасові та постійні водойми.

Особливості біології

Живиться гниючими органічними залишками, рослинами і дрібними тваринами. Самиці виношують яйця в яйцевих мішках на 11-й парі грудних ніжок і відкладають їх на дно водойми. Яйця можуть переносити високі і низькі температури протягом кількох років. Самці трапляються значно рідше самиць.

Основні чинники зниження чисельності

Знищення водойм у зв'язку із сільськогосподарською діяльністю, зміна гідрологічних умов, урбанізація.

Заходи охорони

Збереження біотопів. Створення природних резерватів для охорони природних комплексів, до яких входить вид.

Джерела інформації

Шкорбатов, 1950; Сидоровский и др., 2010; Сидоровский, 2012.

Автор: С. А. Сідоровський

Фото: © С. А. Сідоровський

ЛІНКЕЙ КОРОТКОХВОСТИЙ

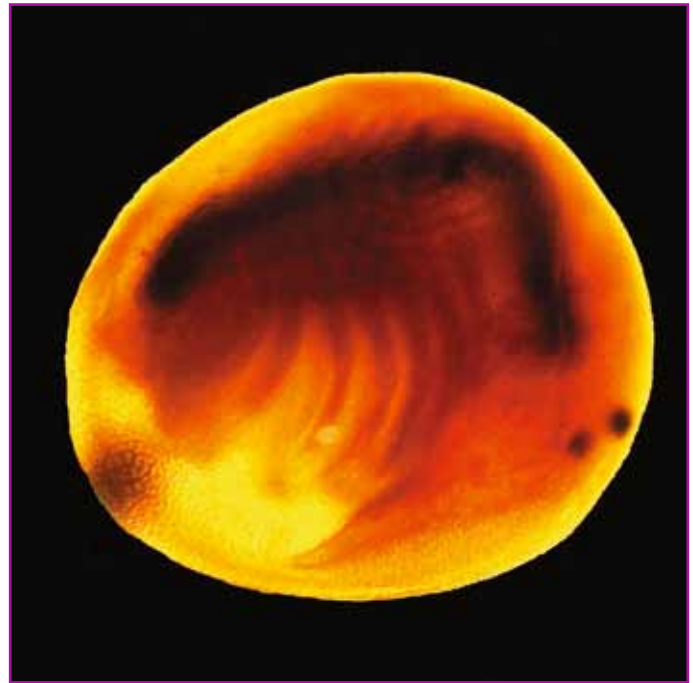
Lynceus brachyurus Müller, 1776

Линкей короткохвостий

Клас Зяброногі раки — Branchiopoda

Ряд Диплостраки — Diplostraca

Родина Лінцеїди — Lynceidae

Природоохоронний статус

Вразливий.

Морфологічна характеристика

Тіло сховано в кулясту двостулкову черепашку, що не має смуг приросту; довжина черепашки 1,75–5,0 мм, висота — 1,5–44 мм. Грудний та черевний відділи тіла несуть 10 пар кінцівок.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений в тимчасових водоймах Євразії та Північної Америки — від степової зони до Заполяр'я. На території України виявлений тільки у Харківській області, де трапляється у басейні Сіверського Дінця в заплаві головного русла біля с. Гайдари, в озері Горілому в урочищі «Горіла Долина» (Зміївський район) та в заплаві річки Уди у смт Бабаї (Харківський район).

Чисельність

У деяких водоймах чисельність може бути значною.

Місця перебування

Весняні прісні калюжі й постійні мезо- та полігалінні ставки.

Особливості біології

Зазвичай плаває спиною догори, розкривши стулки черепашки, зрідка опускається на дно. Живиться головним чином планктоном.

Основні чинники зниження чисельності

Знищення водойм у зв'язку із сільськогосподарською діяльністю, зміна гідрологічних умов, урбанізація.

Заходи охорони

Збереження біотопів. Створення природних резерватів для охорони природних комплексів, куди входить вид.

Джерела інформації

Шкорбатов, 1950; Сидоровский и др., 2010; Сидоровский, 2012.

Автор: С. А. Сідоровський

Фото: © С. А. Сідоровський

ЦИЗИКУС ЧОТИРИВУСИЙ*Cyzicus tetracerus* (Krynicky, 1830)**Цизикус четырёхусый**

Клас Зяброногі раки — Branchiopoda

Ряд Диплостраки — Diplostraca

Родина Цизициди — Cyzicidae

Природоохоронний статус

Вразливий.

Морфологічна характеристика

Тіло міститься в овальній двостулковій черепащці, завдовжки 6,5–16 мм, на якій помітні смуги приросту.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений у тимчасових водоймах Євразії та Північної Америки — від тундри до степової зони. На території України виявлений тільки у Харківській області, де трапляється біля смт Комсомольське (Зміївський район) на території урочища «Горіла Долина» на третій терасі головного русла Сіверського Дінця.

ЧисельністьНа зазначеній території чисельність сягає кількох сотень особин на 1 м².**Місця перебування**

Живе у весняних прісних калюжах та мезо- і полігалінних водоймах.

Особливості біології

Трапляється з квітня по червень. Популяція складається з самців і самиць, але переважають самиці, що свідчить про здатність до партеногенезу.

Основні чинники зниження чисельності

Знищення водойм у зв'язку із сільськогосподарською діяльністю, зміна гідрологічних умов, урбанізація.

Заходи охорони

Збереження біотопів. Створення природних резерватів для охорони природних комплексів, куди входить вид. Пасивно охороняється на території національного природного парку «Гомільшанські ліси».

Джерела інформації

Шкорбатов, 1950; Сидоровский и др., 2010; Сидоровский, 2012.

Автор: С. А. Сідоровський

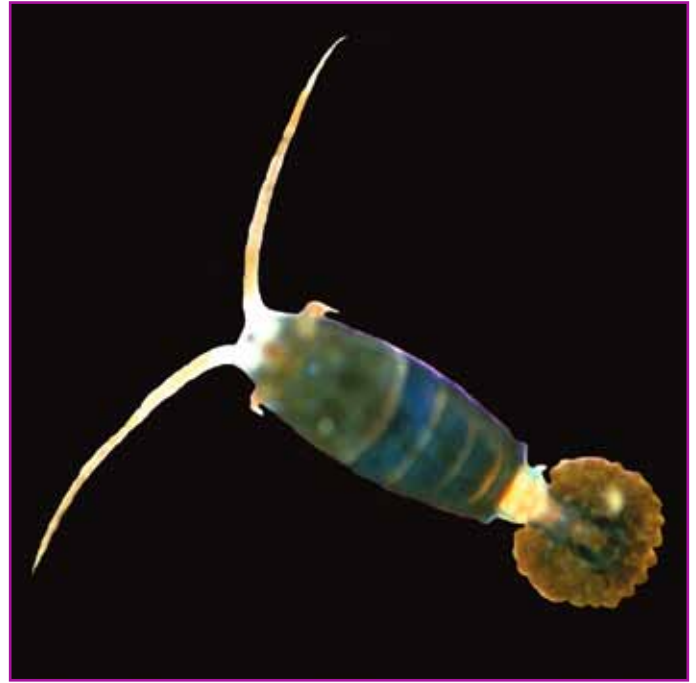
Фото: © С. А. Сідоровський

ГЕМІДІАПТОМ РИЛОВА*Hemidiaptomus rylovi* Charin, 1929**Гемидіаптом Рылова**

Клас Щелепоногі — Maxillopoda

Ряд Каляноїди — Calanoida

Родина Діаптоміди — Diaptomidae

Природоохоронний статус

Зникаючий. Занесений до Червоної книги України (зникаючий).

Морфологічна характеристика

Довжина тіла близько 5–7 мм. Третій сегмент антенули самця має пальцеподібний виріст. Проксимальна частина внутрішнього краю базиподиту п'ятої пари торакальних ніг самця з округлим кутикулярним виростом.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений у степовій зоні Східної Європи — Росії (Воронезька, Волгоградська, та Саратовська області) і Молдови. На території України виявлений тільки у Харківській області, де трапляється у басейні Сіверського Дінця в озері Горіле (урочище «Горіла Долина») у Зміївському районі.

ЧисельністьЩільність популяції виду в озері Горіле велика — 15–26 особин на 1 м³.**Місяця перебування**

Весняні снігові калюжі та невеликі прісні водойми.

Особливості біології

Один з рідкісних видів родини діаптомід, що пристосувалися до життя в пересихаючих водоймах. Рослиноідний фільтратор.

Розмноження моноциклічне. Трапляється разом із близьким видом гемідіаптомом угорським. Період спокою (під час висихання водойм) — на стадії бластули в яйці. Не витримує конкуренції з річковими видами діаптомід.

Основні чинники зниження чисельності

Антропогенний прес: трансформація ландшафту, забруднення, знищення біотопів під час оранки полів.

Заходи охорони

Збереження біотопів. Створення природних резерватів для комплексної охорони угруповань, до яких входить вид.

Джерела інформації

Сидоровський, 2012.

Автор: С. А. Сідоровський
Фото: © С. А. Сідоровський

ГЕМІДІАПТОМ УГОРСЬКИЙ*Hemidiaptomus hungaricus* Kiefer, 1933**Гемидиаптом венгерський**

Клас Щелепоногі — Maxillopoda

Ряд Каляноїди — Calanoida

Родина Діаптоміди — Diaptomidae

Природоохоронний статус

Зникаючий.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла близько 5–7 мм. Третій сегмент антенули самця має пальцеподібний виріст.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений у степовій зоні Східної Європи — Росії (Воронезька, Волгоградська та Саратовська області) і Молдови. На території України виявлений у Харківській та Вінницькій областях. У Харківській області знайдений у басейні Сіверського Дінця в озері Горіле (урочище «Горіла Долина») у Зміївському районі.

ЧисельністьЧисельність виду в озері Горіле сягає 15–26 особин на 1 м³.**Місця перебування**

Весняні снігові калюжі.

Особливості біології

Один з рідкісних видів родини діаптомід, що пристосувалися до життя в пересихаючих водоймах. Рослиноїдний фільтратор. Розмноження моноциклічне. Період спокою (під час висихання водойм) — на стадії бластули в яйці.

Основні чинники зниження чисельності

Антропогенний прес — трансформація ландшафту, забруднення, знищення біотопів під час оранки полів.

Заходи охорони

Збереження біотопів. Створення природних резерватів для комплексної охорони угруповань, до яких входить вид.

Джерела інформації

Сидоровський, 2011.

Автор: С. А. Сідоровський
Фото: © С. А. Сідоровський

ГМЕЛІНА МАЛА*Gmelina pusilla* G. O. Sars, 1896**Гмелина малая**

Клас Вищі ракоподібні — Malacostraca

Ряд Бокоплави — Amphipoda

Родина Бокоплавові — Gammaridae

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений до Червоної книги України (вразливий).

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 3–8 мм. Додатковий джгутик першої антени одночлениковий, тіло гладеньке, без гребенів або горбів.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений у Понто-Каспійському басейні. На території України трапляється у низинах Дунаю (зокрема в озері Катлабух), Дністра, Дніпра, Південного Бугу, а також у Дністровському і Дніпровсько-Бузькому лиманах. Акліматизований у Каховському водосховищі, водоймах Інгулецької зрошувально-обводнювальної системи й у каналах Сіверський Донець — Донбас, Дніпро — Кривий Ріг та Північно-Кримському каналі. Водиться також у низині Дону, Міуському лимані Азовського моря й у Каспійському морі. У Харківській області трапляється у басейні Сіверського Дінця у головному руслі поблизу с. Гайдари (Зміївський район), річці Оскіл поблизу с. Лужки (Дворічанський район) та в Печенізькому водосховищі поблизу с. Мартове (Печенізький район).

ЧисельністьНевелика чисельність — до 5–6 особин на 1 м² дна.**Місця перебування**

Солонуваті і прісні водойми (дельти річок і лимани), переважно на мулисто-піщаних ґрунтах.

Особливості біології

Евритермний, оксифільний вид. Населяє прісноводні та солонуватоводні ділянки лиманів і низин річок. Поодинокі особини мігрують у більш осолонені ділянки дельт річок. Заселяє мулисто-піщані біотопи.

Причини зміни чисельності

Знищення водойм у зв'язку із сільськогосподарським розвитком, зміна гідрологічних умов, урбанізація, забруднення водойм.

Заходи охорони

Збереження біотопів. Створення природних резерватів для комплексної охорони угруповань, до яких входить вид. З метою акліматизації проводилося розмноження у неволі.

Джерела інформації

Сидоровський, 2011.

Автор: С. А. Сідоровський
Фото: © С. А. Сідоровський

ЕРЕЗУС ЧОРНИЙ*Eresus kollari* Rossi, 1846**Эрезус чёрный**

Клас Павукоподібні — Arachnida

Ряд Павуки — Aganetae

Родина Ерезиди — Eresidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла самки 9–16, самця 8–11 мм. Забарвлення самки чорне, самець відрізняється оранжево-червоним черевцем з чотирма чорними плямами і двома крапками. Головна частина головогрудей значно підіймається над грудною, зверху виглядає квадратною, збоку куполоподібною.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Транспалеарктичний суббореальний вид, в Україні розповсюджений у степовій та лісостеповій зонах. У Харківській області знайдений у Великобурлуцькому, Дворічанському та Харківському районах.

Чисельність

Локальні нечисленні популяції.

Місця перебування

Схили степових балок південної експозиції, крейдяні відслонення. У період розмноження самці трапляються на орних землях та сухих луках.

Особливості біології

Павук живе в павутинній трубці, занурений у землю або під каміння.

Над входом трубка розширюється в полог, який функціонує як ловильна сітка. Самка не залишає сховища; самця можна побачити на поверхні ґрунту навесні та восени в період розмноження.

Основні чинники зниження чисельності

Знищення типових місцеперебувань.

Заходи охорони

Вид пасивно охороняється на території національного природного парку «Дворічанський». Для збереження виду необхідна заборона розорювання та заліснення степових схилів.

Джерела інформації

Кириленко, Леготай, 1981; Полчанинова, 2009.

Автор: Н. Ю. Полчанинова

Фото: самця — © М. М. Ковблюк,

самки — © М. М. Бескаравайний

МУСТЕЛІКОЗА ПОЛОВИНЧАСТА

Mustelicosa dimidiata (Thorell, 1875)

Мустеликоза половинчатая

Клас Павукоподібні — Arachnida

Ряд Павуки — Araneae

Родина Павуки-вовки — Lycosidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Самець 8–10 мм, самка 13–15 мм. Стернум, тазики ніг та вентральна частина черевця перед епігастральною щілиною чорні, решта черевця сіро-коричнева.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Центральноєвразійський суббореальний вид, в Україні розповсюджений мозаїчно в центральних, східних та південних областях. За сучасними даними західна межа ареалу проходить по Лівобережній Україні та Криму. У Харківській області знайдений тільки у Печенізькому районі.

Чисельність

Локальні нечисленні популяції.

Місця перебування

Мешкає у степових, пустельних та напівпустельних біотопах. В Україні знайдений у відкритих трав'янистих угрупованнях на піщаному ґрунті (піщані степи, луки, на півдні — солончаки).

Особливості біології

Трапляється з червня по вересень. Будує нірки.

Основні чинники зниження чисельності

Знищення природних біотопів.

Заходи охорони

Заборона залісення пісків.

Джерела інформації

Полчанинова, 2009; Марусик, Ковблюк, 2011.

Автор: Н. Ю. Полчанинова
Рисунок: © В. А. Тімоханов

ГНАФОЗА КРИМСЬКА*Gnaphosa taurica* Thorell, 1875**Гнафоза крымская**

Клас Павукоподібні — Arachnida

Ряд Павуки — Aganeae

Родина Гнафозіди — Gnaphosidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла самки 9–16, самця 10–12 мм. Головогрудки та ноги світло-коричневі, забарвлення черевця сірувато-коричневе. Іноді забарвлення темне, майже чорне.

Ареал виду та його поширення в регіоні

Східноєвропейсько-центральноазіатський суббореальний вид, в Україні широко розповсюджений у степовій зоні. В Лісостепу трапляється мозаїчно, у Харківській області знайдений тільки у Дворічанському районі.

Чисельність

У Харківській області поодинокі знахідки. В степовій зоні є численним і досить стабільним видом у цілих степах.

Місця перебування

В степовій зоні трапляється в різних типах плакорних степів та на кам'янистих відслоненнях, на піщаному ґрунті виявляється рідко. У Харківській області знайдений тільки на крейдових схилах.

Особливості біології

Вдень перебуває у сховищах під камінням або в тріщинах ґрунту,

активний вночі. Самці трапляються в квітні-червні, самки — протягом цілого літа до вересня.

Основні чинники зниження чисельності

Знищення природних степових біотопів.

Заходи охорони

Вид пасивно охороняється на території національного природного парку «Дворічанський». Для збереження виду необхідна заборона розорювання та залісення степових схилів.

Джерела інформації

Гурьянова, Хоменко, 1991; Полчанинова, 2006, 2009.

Автор: Н. Ю. Полчанинова

Фото: © М. М. Цуриков

ГНАФОЗА ЖАЛОБНА*Gnaphosa lugubris* (C. L. Koch, 1839)**Гнафоза траурная**

Клас Павукоподібні — Arachnida

Ряд Павуки — Agnetae

Родина Гнафозиди — Gnaphosidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла самця 7–11 мм, самки 8–12. Забарвлення головогрудей червоно-коричнєве або темно-коричнєве, черевце сірувате.

Ареал виду та його поширення у регіоні

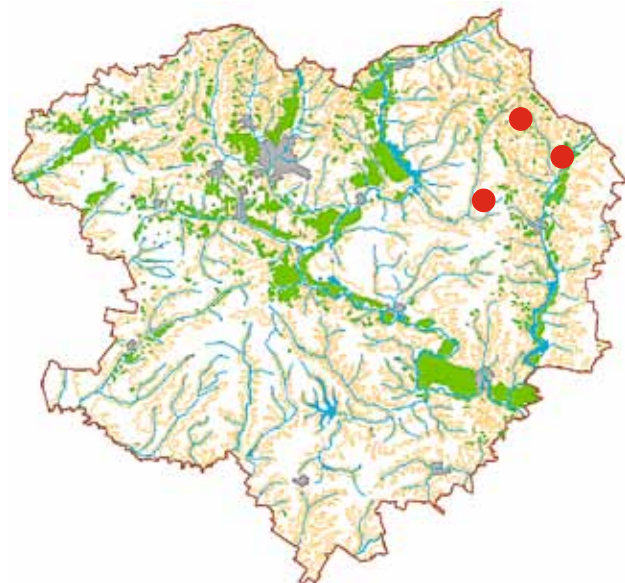
Європа, Урал, Кавказ, Казахський дрібносопковик, гори Південного Сибіру. В Україні зареєстрований у Карпатах та на північному сході. Імовірно, через Харківську та Луганську області проходить південна межа ареалу на Руській рівнині. У Харківській області знайдений у Великобурлуцькому, Дворічанському та Шевченківському районах.

Чисельність

Поодинокі знахідки.

Місця перебування

На сході України знайдений на суходільних луках, схилах та днищах степових балок, у різнотравному степу та перелогах. В основній частині ареалу виявлений у різних відкритих біотопах, від сухих степів та вересових пустошів до вологих луків та морського шельфу.

Особливості біології

Веде нічний спосіб життя, вдень ховається під камінням, корою, мохом. Самки та самці виявляються з квітня по жовтень.

Основні чинники зниження чисельності

Знищення природних біотопів, існування виду на межі ареалу.

Заходи охорони

Вид пасивно охороняється на території національного природного парку «Дворічанський» та регіонального ландшафтного парку «Великобурлуцький степ». Необхідна заборона розорювання та залісення степових балок.

Джерела інформації

Кириленко, Леготай, 1981; Heimer, Nentwig, 1991; Полчанинова, 2009; Ткаченко О. (2004, особисте повідомлення).

Автор: Н. Ю. Полчанинова

Фото: © Rudolf Macek

КЗИСТИКУС МОНГОЛЬСЬКИЙ*Xysticus mongolicus* Schenkel, 1863**Кзистикус монгольский**

Клас Павукоподібні — Arachnida

Ряд Павуки — Araneae

Родина Павуки-бокоходи — Thomisidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Самці 4–5 мм, самки до 8 мм. Забарвлення є типовим для роду, на черевці добре видно чорні з білим смужки, які йдуть поперек серединної світлої та темних бокових смуг.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Східноєвропейсько-Центральноевразійський суббореальний вид, розповсюджений від Угорщини до Північно-Східного Китаю. В Україні знайдений у Харківській та Херсонській областях.

Чисельність

Локальні нечисленні популяції.

Місця перебування

Піщаний степ. На півдні України знайдений у приморському степу, в основній частині ареалу широко розповсюджений у відкритих трав'янистих угрупованнях, у тому числі в агроценозах.

Особливості біології

Трапляються з кінця червня по жовтень. Мешкає в трав'янистій рослинності та на ґрунті.

Основні чинники зниження чисельності

Знищення природних біотопів, знаходження виду на межі ареалу.

Заходи охорони

Заборона випалювання рослинності та залісення пісків.

Джерела інформації

Полчанинова, 2009; Ткаченко О., Пономарьов О. (2004 і 2012, особисті повідомлення).

Автор: Н. Ю. Полчанинова
Рисунок: © В. А. Тімоханов

ІЛЕНУС ПРИКРАШЕНИЙ*Illeenus vittatus* Thorell, 1875**Илленус украшений**

Клас Павукоподібні — Arachnida

Ряд Павуки — Araneae

Родина Павуки-скакунці — Salticidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла самця 5–6 см, самки — 7–8 см. Головогруді та черевце коричневі або червоно-коричневі з парою білих поздовжніх смуг, боки черевця коричнево-жовті. У самця смуги можуть бути редукованими до білих плям.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Європейсько-сибірський суббореальний вид, північна межа ареалу проходить близько 50° півн. ш. У Харківській області знайдений тільки у Печенізкому районі.

Чисельність

Поодинокі знахідки. На півдні України є численним.

Місця перебування

Сухі степи та луки. В європейській частині ареалу зв'язаний з піщаними ґрунтами, знайдений на річкових терасах, солончаках та морському узбережжі.

Особливості біології

Трапляється з травня по вересень на трав'янистій рослинності.

Основні чинники зниження чисельності

Знищення природних біотопів, існування на межі ареалу.

Заходи охорони

Заборона випалювання рослинності та залісення пісків.

Джерела інформації

Logunov, Magusik, 2003; Полчанинова, 2009.

Автор: Н. Ю. Полчанинова

Фото: © Rudolf Macek

МУХОЛОВКА ЗВИЧАЙНА*Scutigera coleoptrata* (Linnaeus, 1758)**Мухоловка обыкновенная**

Клас Губоногі — Chilopoda

Ряд Скутигери — Scutigermorpha

Родина Скутигери — Scutigerae

Природоохоронний статус

Рідкісний. Занесений до Червоної книги України (зникаючий).

Морфологічна характеристика

Тіло видовжене, завдовжки 2,5–5 см, складається з 7 члеників. Ніг — 15 пар; довжина ніг збільшується в напрямку від голови до задньої частини тіла. У самиць остання пара ніг в два рази довша за тіло. На голові одна пара довгих антен. Забарвлення від сіро-жовтого до буро-оливкового кольору з трьома поздовжніми темними смугами; ноги поперечно посмуговані.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Природний ареал охоплює Південну Європу, Північну Африку та Близький Схід. Завезена і прижилася в Північній і Південній Америці (від Канади до Аргентини та Чилі). Була знайдена також у Південній Африці, Австралії, Новій Зеландії, Індії та Південній Кореї. В Україні у природних умовах трапляється у Гірському Криму. Зараз поширилась майже по всій території України. У Харкові — звичайна синантропна багатоніжка.

Чисельність

У межах мікропопуляцій вид може бути звичайним.

Місця перебування

Скутигери у природі живуть під деревами, в опалому листі. Оселившись у будинку, тварини вибирають для проживання вологі місця: ванну кімнату, приміщення в цокольному поверсі або підвал.

Особливості біології

Скутигера — тварина хижа, полює на мух, тарганів, термітів, павуків, бліх, молей та інших дрібних членистоногих. Вона вбиває свою здобич шляхом уприскування отрути, а потім з'їдає. Активна і вдень, і вночі. У порівнянні з іншими багатоніжками переміщується дуже швидко, до 40 см в секунду. Укус скутигери, що трапляється дуже рідко, для людини безпечний. Тривалість життя до 3–7 років.

Основні чинники зниження чисельності

Чисельність виду має тенденцію до збільшення.

Заходи охорони

Не запроваджувалися, оскільки вид в умовах області є синантропним. Є сенс у організації охорони природних місць перебування у Гірському Криму.

Джерела інформації

Таращук, 2009.

Автор: О. Ф. Баргєнєв
 Фото: © В. В. Терехова

ЛЮТКА ДРІБНОЗУБЧАСТА*Chalcolestes parvidens* (Artobolevsky, 1929)**Лютка мелкозубая**

Клас Комахи — Insecta
Ряд Бабки — Odonata
Родина Лютки — Lestidae

Природоохоронний статус

Невизначений.

Морфологічна характеристика

Розміри імаго: довжина тіла 44–50 мм, довжина черевця 34–39 мм, довжина заднього крила 22–26 мм. Тіло зверху цілком металевозелене. На грудях збоку відмітка у вигляді шпори. У самців анальні придатки світлі, нижній анальний придаток має тонкий загострений кінчик, круто загнутий вгору. У самиць нижня частина яйцеклада має 6–9 зубчиків. Крила прозорі.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Південна і Південно-Східна Європа, Мала Азія, Кавказ. В Україні дуже локально поширений в південних, південно-східних областях і в Криму (звідки описаний). У Харківській області перебуває на межі ареалу; відома єдина знахідка кількох екземплярів імаго у Зачепилівському районі в загальнозоологічному заказнику «Руський Орчик» у 2011 році.

Чисельність

Недостатньо даних; ймовірно, низька.

Місця перебування

Стоячі або слабо проточні водойми, оточені деревами, що стоять біля самої води.

Особливості біології

У Харківській області імаго зареєстровані у вересні; за літературними даними, літ з кінця липня по жовтень. Імаго часто сидять серед гілок дерев і кущів, іноді далеко від води. Самиці відкладають яйця в гілки дерев, що нависають над водою (після вилуплення личинки падають у воду). Бабки живляться літаючими комахами.

Основні чинники зниження чисельності

Ймовірно, погіршення стану біотопів як наслідок господарської діяльності (забруднення озер і ставків, порушення природної навколводної рослинності).

Заходи охорони

Пасивно охороняється в загальнозоологічному заказнику «Руський Орчик». Для збереження виду потрібні пошук та моніторинг локальних популяцій, створення природних резерватів для охорони місць перебування виду.

Джерела інформації

Горб та ін., 2000; Dijkstra, 2006; Скворцов, 2010; Каролінський Є., Слуцький К., Слуцький О. (2011, особисті повідомлення).

Автор: Є. О. Каролінський
Фото: © Є. О. Каролінський

СТРІЛКА СПИСОНОСНА*Coenagrion hastulatum* (Charpentier, 1825)**Стрелка копьеносная**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Бабки — Odonata

Родина Стрілки — Coenagrionidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Розміри імаго: довжина тіла 31–35 мм, довжина черевця 21–24 мм, довжина заднього крила 16–22 мм. Зовнішній вигляд імаго типовий для роду в цілому: самці блакитні з чорним малюнком, самиці зелені з чорним малюнком. Очі знизу зелені. Задній край передньоспинки головним чином світлий, трикутний (утворює тупий кут). Крила прозорі.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Помірний пояс Палеарктики. В Україні поширений переважно в лісовій зоні (де звичайний); південніше стає доволі рідкісним і локальним. У Харківській області перебуває на межі ареалу; за сучасними даними, зареєстрований лише в Краснокутському районі на боровій терасі лівого берега річки Мерли.

Чисельність

Вид досить локальний; чисельність, як правило, невисока, але за сприятливих умов у деяких локальних популяціях може бути звичайним. Чисельність в останні роки стабільна.

Місця перебування

Болотисті оліготрофні лісові водойми з кислою водою.

Особливості біології

Літ імаго з середини травня по червень. Самці зазвичай літають над або серед прибережної рослинності. Самиці відкладають яйця на водну рослинність, як правило, в тандемі із самцем. Живляться дрібними літаючими комахами.

Основні чинники зниження чисельності

Погіршення стану біотопів унаслідок господарської діяльності (осушення та забруднення лісових боліт і озер, знищення прибережної рослинності) і, можливо, кліматичних змін (аридизація).

Заходи охорони

Пасивно охороняється на території національного природного парку «Слобожанський». Для збереження виду доцільними є заборона осушення та забруднення лісових боліт і озер, а також недопущення знищення прибережної рослинності.

Джерела інформації

Иванов, 1876; Ярошевский, 1881; Захаренко, 1954; Горб та ін., 2000; Dijkstra, 2006; Скворцов, 2010; Каролінський Є., Слуцький К., Слуцький О. (2011–2012, особисті повідомлення).

Автор: Є. О. Каролінський
Фото: © Є. О. Каролінський

НЕГАЛЕНІЯ КРАСИВА*Nehalennia speciosa* (Charpentier, 1840)**Нехаленнія красивая**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Бабки — Odonata

Родина Стрілки — Coenagrionidae

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений до Європейського червоного списку (NT).

Морфологічна характеристика

Розміри імаго: довжина тіла 24–26 мм, довжина черевця 19–23 мм, довжина заднього крила 11–16 мм. Забарвлення тіла металево-зелене зверху і блакитне (у самців і андроморфних самиць) або жовте (у гіноморфних самиць) знизу і на кінчику черевця. Крила прозорі.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Помірний пояс Палеарктики. В Україні переважно в лісовій зоні; скрізь дуже локальний. У Харківській області — на межі ареалу. Зареєстрований лише у Краснокутському районі; вид реєструвався у 1950–1960 роки і, після тривалої перерви, у 2012 році.

Чисельність

Вид надзвичайно локальний; площа локальних місць перебування може досягати всього лише декількох квадратних метрів. У межах цих мікропопуляцій вид може бути звичайним.

Місця перебування

Верхові болота і заболочені або мілководні околиці оліготрофних лісових озер, порослі середньої густоти заростями вузьколистих осок (досить густими, щоб давати укриття, і разом з тим не надто густими, щоб не ускладнювати політ між рослинами).

Особливості біології

Літ імаго в червні. Імаго веде потайний спосіб життя серед осоки, лише іноді перелітаючи від куртини до куртини. Політ слабкий. Живиться дрібними літаючими комахами.

Основні чинники зниження чисельності

Погіршення стану біотопів внаслідок господарської діяльності (осушення та забруднення лісових боліт і озер, руйнування заростей осоки, де живе вид) і, можливо, кліматичних змін (аридизація).

Заходи охорони

Пасивно охороняється на території національного природного парку «Слобожанський». Для збереження виду необхідні моніторинг стану відомих і пошук нових локальних популяцій, а також заборона осушення та забруднення лісових боліт і озер, заборона руйнування заростей осоки, придатних для існування виду.

Джерела інформації

Медведев, 1963; Горб та ін., 2000; Dijkstra, 2006; Скворцов, 2010; Каролінський Є., Слуцький К., Слуцький О. (2012, особисті повідомлення).

Автор: Є. О. Каролінський
Фото: © Є. О. Каролінський

ДОЗОРЕЦЬ-ІМПЕРАТОР

Anax imperator Leach, 1815

Дозорщик-император

Клас Комахи — Insecta

Ряд Бабки — Odonata

Родина Коромисла — Aeshnidae

Природоохоронний статус

Відносно благополучний. Занесений до Червоної книги України (вразливий).

Морфологічна характеристика

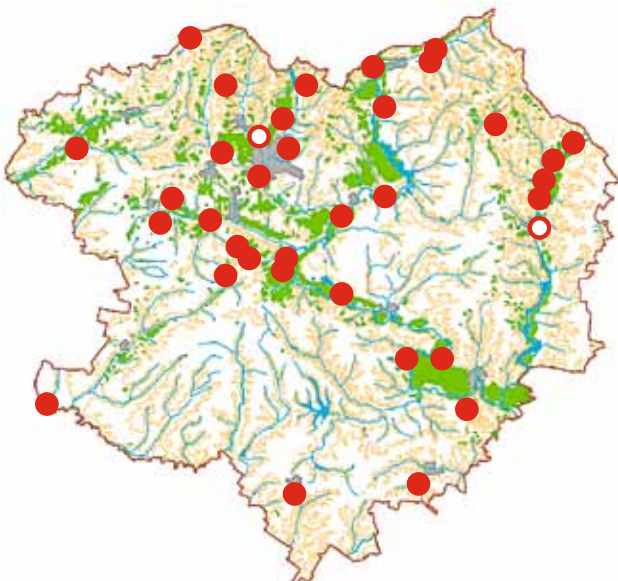
Розміри імаго: довжина тіла 66–84 мм, довжина черевця 50–61 мм, довжина заднього крила 45–52 мм. Груді зелені. Черевце блакитно-синє (у молодих особин і самиць може бути зеленим або блакитно-зеленим) з поздовжньою темною смугою. Крила прозорі, іноді з димчастим затемненням. Основа перетиночки біла, вершина сіра. У самців нижній анальний придаток складає близько третини довжини верхніх анальних придатків, його довжина більша за ширину, кінці верхніх анальних придатків заокруглені. У самиць потиличний трикутник без придатків.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Середня і Південна Європа (на схід до Південного Уралу), Африка, Близький Схід, Середня Азія, Північна Індія. В Україні повсюдно. У Харківській області по всій території.

Чисельність

Зазвичай не дуже висока; найчастіше імаго зустрічається поодинокими особинами, лише іноді буває численним. Чисельність в останні роки стабільна.

Місця перебування

Стоячі або заболочені водойми різних типів, як правило, з добре розвинутою водною і прибережною рослинністю.

Особливості біології

Літ імаго з середини травня до початку серпня. Дорослі бабки літають над поверхнею води, самці патрулюють індивідуальні ділянки. Молоді імаго часто зустрічаються на відстані від водойм. Сідають рідко. Живляться літаючими комахами. Самиці відкладають яйця поодиночці на плаваючу у воді рослинність.

Основні чинники зниження чисельності

Погіршення стану біотопів унаслідок господарської діяльності (забруднення водойм, де мешкає вид, знищення в них природної водної та навколоводної рослинності).

Заходи охорони

Пасивно охороняється на території багатьох об'єктів природно-заповідного фонду Харківської області. Для збереження виду потрібно уникати промислового і побутового забруднення водойм, де вид мешкає, знищення в них водної та навколоводної рослинності.

Джерела інформації

Іванов, 1876; Ярошевский, 1881; Солодовников, 1929, 1940; Захаренко, 1951; Горб та ін., 2000; Dijkstra, 2006; Єрмоленко, Титар, 2009; Martynov, 2010; Скворцов, 2010; Гугля Ю., Каролінський Є., Мартинов О., Скобцова О., Слуцький К., Слуцький О., Фандикова М. (2007–2012, особисті повідомлення).

Автор: Є. О. Каролінський
Фото: © Є. О. Каролінський

ДОЗОРЕЦЬ МАЛИЙ*Anax parthenope* (Selys, 1839)

Дозорщик июльський / дозорщик малый

Клас Комахи — Insecta

Ряд Бабки — Odonata

Родина Коромисла — Aeshnidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

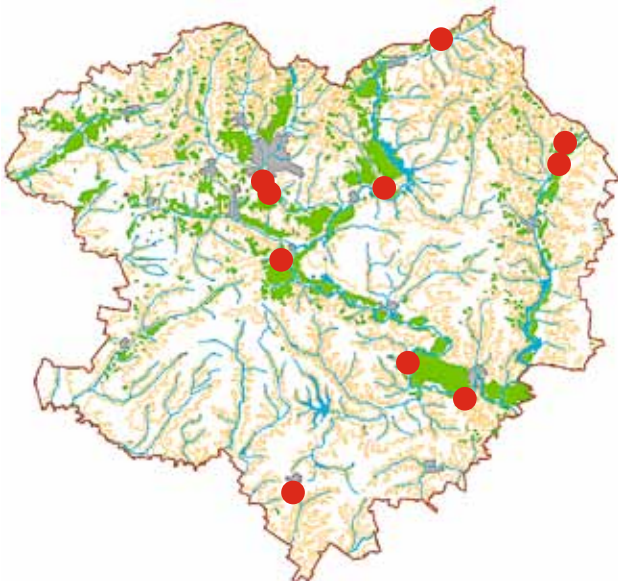
Розміри імаго: довжина тіла 62–75 мм, довжина черевця 46–53 мм, довжина заднього крила 44–51 мм. Груді фіолетово-бурі. Черевце зазвичай фіолетово-буре з блакитною основою або жовто-буре, з поздовжньою темною смугою, часто з жовтим кільцем на 2-му сегменті. Крила прозорі, часто з димчастим затемненням. Перетиночка світло-сіра. У самців нижній анальний придаток складає $\frac{1}{6}$ довжини верхніх анальних придатків, його довжина менша за ширину, кінці верхніх анальних придатків із невеликим зубчиком на зовнішній стороні. У самиць потиличний трикутник із придатками, по одному на кожній стороні.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Середня і південна частини Палеарктики, а також Південна і Південно-Східна Азія. В Україні, ймовірно, поширений по всій території (окрім, можливо, північно-західних областей та високогір'я Карпат), але локальний. У Харківській області відомі знахідки з центральної, південної та східної її частин, переважно в степовій зоні.

Чисельність

Нечисленні знахідки. Чисельність в останні роки стабільна.

Місця перебування

Стоячі водойми різних типів, як правило, з добре розвинуеною водною і прибережною рослинністю.

Особливості біології

Літ імаго з середини травня по середину липня. Дорослі бабки літають над поверхнею води, самці патрулюють індивідуальні ділянки. Сідають рідко. Живляться літаючими комахами. Самиці відкладають яйця на плаваючу у воді рослинність, часто в тандемі з самцем.

Основні чинники зниження чисельності

Погіршення стану біотопів як наслідок господарської діяльності (забруднення водойм, де мешкає вид, знищення в них природної водної та навколоводної рослинності).

Заходи охорони

Зареєстрований на території національних природних парків «Гомільшанські ліси» та «Дворічанський», а також регіонального ландшафтного парку «Ізюмська лука». Для збереження виду потрібно уникати промислового і побутового забруднення водойм, де мешкає вид, та знищення в них водної та навколоводної рослинності.

Джерела інформації

Горб та ін., 2000; Dijkstra, 2006; Каролінський, Грама, 2010; Martynov, 2010; Скворцов, 2010; Каролінський С., Мартинов О., Слуцький К., Слуцький О. (2009–2012, особисті повідомлення).

Автор: С. О. Каролінський
Фото: © С. О. Каролінський

ДІДОК ЖОВТОНОГИЙ*Gomphus flavipes* (Charpentier, 1825)**Дедка желтоногий**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Бабки — Odonata

Родина Дідки — Gomphidae

Природоохоронний статус

Рідкісний. Занесений до списку Бернської конвенції (Додаток II).

Морфологічна характеристика

Розміри імаго: довжина тіла 50–55 мм, довжина черевця 37–42 мм, довжина заднього крила 30–35 мм. Тіло зеленувато-жовте з чорним малюнком. Очі розсунуті, блакитно-зелені (у молодих особин жовто-зелені). Ноги головним чином жовті. Жовті плями присутні на всіх сегментах черевця (окрім, можливо, останнього). Чорні лінії на передній частині грудей включають в себе два жовті овали. Крила прозорі.

Ареал виду та його поширення у регіоні

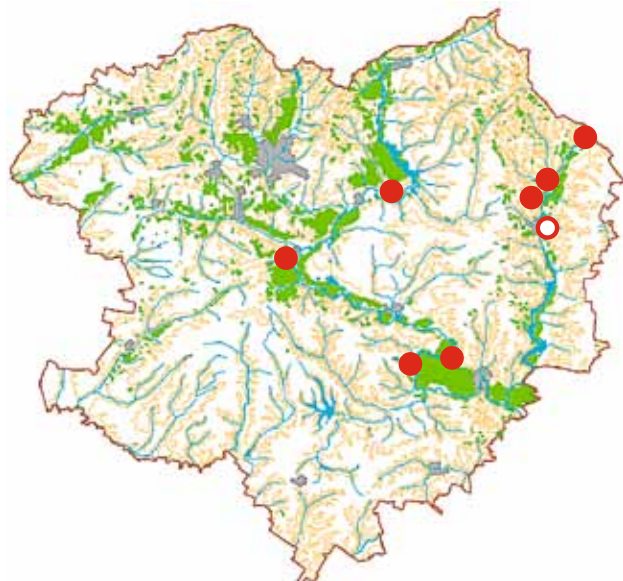
Помірний пояс Палеарктики; поширений локально. В Україні практично по всій території, але зустрічається локально лише в долинах великих річок. У Харківській області відомі сучасні знахідки на річках Сіверський Донець та Оскіл.

Чисельність

Нечисленні знахідки. Чисельність в останні роки стабільна.

Місця перебування

Великі річки з повільною течією; віддає перевагу евтрофним ділянкам без густої водної рослинності.

Особливості біології

Стенобіонтний вид. Літ імаго з червня по вересень. Імаго ведуть досить скритий спосіб життя. Бабки можуть бути знайдені літаючими або сидячими серед чагарників біля берегів великих річок. Самці патрулюють русло річки на віддаленні від берегів. Живляться літаючими комахами.

Основні чинники зниження чисельності

Погіршення стану біотопів як наслідок господарської діяльності (забруднення річок промисловими та побутовими відходами).

Заходи охорони

Зареєстрований на території національних природних парків «Гомільшанські ліси» та «Дворічанський», а також регіонального ландшафтного парку «Ізюмська лука». Для збереження виду необхідна заборона промислового та побутового забруднення великих річок, організація природних резерватів у місцях перебування виду.

Джерела інформації

Іванов, 1876; Ярошевский, 1881; Солодовников, 1929; Горб та ін., 2000; Dijkstra, 2006; Martynov, 2010; Скворцов, 2010; Каролінський Є., Мартинов О., Слуцький К., Слуцький О. (2010–2012, особисті повідомлення).

Автор: Є. О. Каролінський
Фото: © Є. О. Каролінський

ЗЕЛЕНОТІЛКА МЕТАЛЕВА*Somatochlora metallica* (Vander Linden, 1825)**Зеленотелка металлическая**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Бабки — Odonata

Родина Бабки металеві — Corduliidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Розміри імаго: довжина тіла 50–55 мм, довжина черевця 37–44 мм, довжина заднього крила 34–38 мм. Тіло металево-зелене, очі зелені (у молодих імаго бурі). З боків лоба жовті плями, з'єднані майже безперервною жовтою смугою. Крила прозорі. У самиць дуже довга перпендикулярна до тіла генітальна пластинка.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Помірний пояс Палеарктики. В Україні переважно в лісовій і на півночі лісостепової зони; як правило, нечисленний або рідкісний. У Харківській області — на межі ареалу, відомі сучасні знахідки з Вовчанського району та міста Харкова.

Чисельність

Нечисленні знахідки. Чисельність в останні роки стабільна.

Місця перебування

Стоячі або слабoprоточні водойми, як правило, оточені лісом і затінені деревами, з багатою водною рослинністю.

Особливості біології

Літ імаго в червні-липні. Самці патрулюють береги водойм, зазвичай

літаючи в тіні дерев. Імаго сідають високо в кронах дерев. Живляться дрібними літаючими комахами. Самиці відкладають яйця на краю водойми у воду, мох або м'який ґрунт, як правило без супроводу самцем.

Основні чинники зниження чисельності

Погіршення стану біотопів унаслідок господарської діяльності (забруднення водойм промисловими та побутовими відходами, осушення, знищення природної водної та навколоводної рослинності).

Заходи охорони

Для збереження виду необхідне виявлення локальних популяцій виду в області та їх моніторинг, організація природних резерватів у місцях перебування виду, боротьба із забрудненням лісових водойм та знищенням природної водної та навколоводної рослинності.

Джерела інформації

Иванов, 1876; Ярошевский, 1881; Сеница, 1929; Солодовников, 1929; Горб та ін., 2000; Dijkstra, 2006; Martynov, 2010; Скворцов, 2010; Каролінський Є., Слуцький К., Слуцький О. (2009–2011, особисті повідомлення).

Автор: Є. О. Каролінський
Фото: © Є. О. Каролінський

БІЛОНОСКА ЧЕРВОНУВАТА*Leucorrhinia rubicunda* (Linnaeus, 1758)**Белоноско красноватая**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Бабки — Odonata

Родина Бабки справжні — Libellulidae

Природоохоронний статус

Вразливий.

Морфологічна характеристика

Розміри імаго: довжина тіла 31–38 мм, довжина черевця 23–28 мм, довжина заднього крила 27–31 мм. Тіло чорне з червонуватими смугами на грудях зверху і червоними плямами на перших семи тергітах черевця. У молодих імаго червоний колір заміщений жовтим. Лоб і наличник білі. Крила прозорі, крім невеликих темних ділянок біля їх основи. У самиць виступи на генітальній пластинці малопомітні.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Помірний пояс Палеарктики від Західної Європи до Сибіру. В Україні переважно в лісовій зоні; локальний вид. У Харківській області — на межі ареалу; зареєстрований лише в Краснокутському районі (дані 2009–2011 років).

Чисельність

Нечисленні знахідки. Чисельність в останні роки знижується.

Місця перебування

Стоячі неглибокі лісові водойми з кислою водою без густої водної рослинності.

Особливості біології

Літ імаго з середини травня по середину червня. Дорослі бабки літають над поверхнею води характерним хаотичним польотом. Молоді імаго часто зустрічаються на відстані від водойм. Сідають на навколводну рослинність і на ґрунт. Живляться дрібними літаючими комахами. Самиці відкладають яйця поодиноко або в супроводі літаючого неподалік самця.

Основні чинники зниження чисельності

Погіршення стану біотопів як наслідок господарської діяльності (осушення та забруднення лісових боліт і озер, знищення навколводної рослинності) та кліматичних змін (аридизація).

Заходи охорони

Пасивно охороняється на території національного природного парку «Слобожанський». Для збереження виду доцільними є заборона осушення та забруднення лісових боліт і озер, недопущення знищення в них природної навколводної рослинності.

Джерела інформації

Горб та ін., 2000; Dijkstra, 2006; Каролінський, Грама, 2010; Скворцов, 2010; Каролінський Є., Слуцький К., Слуцький О. (2009–2011, особисті повідомлення).

Автор: Є. О. Каролінський
Фото: © Є. О. Каролінський

БІЛОНОСКА БОЛОТНА*Leucorrhinia pectoralis* (Charpentier, 1825)**Белоноско болотная**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Бабки — Odonata

Родина Бабки справжні — Libellulidae

Природоохоронний статус

Рідкісний. Занесений до списку Бернської конвенції (Додаток II).

Морфологічна характеристика

Розміри імаго: довжина тіла 32–39 мм, довжина черевця 23–27 мм, довжина заднього крила 30–33 мм. Тіло чорне з червонуватими смугами на грудях зверху і червонувато-бурими плямами на перших шести тергітах черевця; на сьомому тергіті пляма яскраво-жовта. У молодих імаго червоний колір заміщений жовтим. Лоб і наличник білі. Крила прозорі, крім невеликих темних ділянок біля їх основи. У самиць виступи на генітальній пластинці великі.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Помірний пояс Палеарктики від Західної Європи до Сибіру. В Україні переважно в лісовій зоні; в Лісостепу дуже локальний. У Харківській області — на межі ареалу. За сучасними даними, зареєстрований лише в Краснокутському районі.

Чисельність

У межах локальних популяцій досить звичайний. Чисельність в останні роки стабільна.

Місця перебування

Різноманітні стоячі лісові водойми.

Особливості біології

Літ імаго з кінця травня до початку липня. Дорослі бабки літають над поверхнею води, самці охороняють індивідуальні ділянки. Молоді імаго часто зустрічаються на відстані від водойм. Сідають на навколводну рослинність. Живляться дрібними літаючими комахами. Самиці відкладають яйця поодиноко або в супроводі літаючого неподалік самця.

Основні чинники зниження чисельності

Погіршення стану біотопів через господарську діяльність (осушення та забруднення лісових боліт і озер, знищення навколводної рослинності) і, можливо, кліматичних змін (аридизація).

Заходи охорони

Пасивно охороняється на території національного природного парку «Слобожанський». Для збереження виду доцільними є заборона осушення та забруднення лісових боліт і озер, недопущення знищення навколводної рослинності.

Джерела інформації

Иванов, 1876; Ярошевский, 1881; Горб та ін., 2000; Dijkstra, 2006; Martynov, 2010; Скворцов, 2010; Каролінський Є., Слуцький К., Слуцький О. (2009–2012, особисті повідомлення).

Автор: Є. О. Каролінський
Фото: © Є. О. Каролінський

ТОНКОЧЕРЕВЕЦЬ СПЛЮЩЕНИЙ*Sympetrum depressiusculum* (Selys, 1841)**Сжатобрюх уплощённый**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Бабки — Odonata

Родина Бабки справжні — Libellulidae

Природоохоронний статус

Невизначений. Занесений до Європейського червоного списку (VU).

Морфологічна характеристика

Розміри імаго: довжина тіла 29–34 мм, довжина черевця 20–24 мм, довжина заднього крила 24–28 мм. Черевце валькувате, у самців помаранчево-червоне, у самиць і молодих самців жовте, з парними чорними краплеподібними мітками на краях 4–7-го тергітів. Ноги чорні. Крила прозорі.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Помірний пояс Палеарктики; поширений локально. В Україні за сучасними даними відомий із західних, південно-західних і північно-східних областей. У Харківській області відома єдина знахідка самця в Ізюмському районі 30 серпня 2010 року.

Чисельність

Відомий за єдиною знахідкою.

Місця перебування

За літературними даними — різні типи стоячих і заболочених водойм. У Харківській області був знайдений у степовій зоні біля ставка із добре розвиненою водною рослинністю в його прибережному поясі.

Особливості біології

За літературними даними літ імаго з липня по жовтень. Політ відносно повільний. Дорослі бабки зазвичай сидять на присаді поблизу води, звідки роблять короткі мисливські вильоти за літаючими комахами. Самиці відкладають яйця на краю водойми у воду, ґрунт або на рослинність, як правило в тандемі з самцем.

Основні чинники зниження чисельності

Невідомі.

Заходи охорони

Необхідно виявлення локальних популяцій виду в області та їх моніторинг; в разі їх знаходження доцільним є створення там природних резерватів для охорони місць перебування виду.

Джерела інформації

Горб та ін., 2000; Dijkstra, 2006; Каролінський, Грама, 2010; Скворцов, 2010.

Автор: Є. О. Каролінський
Фото: © О. І. Слуцький

ТОНКОЧЕРЕВЕЦЬ ЧОРНИЙ*Sympetrum danae* (Sulzer, 1776)**Сжатобрюх чёрный**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Бабки — Odonata

Родина Бабки справжні — Libellulidae

Природоохоронний статус

Вразливий.

Морфологічна характеристика

Розміри імаго: довжина тіла 29–34 мм, довжина черевця 18–26 мм, довжина заднього крила 22–30 мм. Тіло у самців в основному чорне, у самиць і молодих самців коричнево-жовте зверху і чорне знизу. Груди збоку жовті з широкою чорною смугою, всередині якої кілька жовтих плям. Ноги чорні. Крила прозорі. У самиць дуже масивна перпендикулярна до тіла генітальна пластинка.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Помірний пояс Палеарктики та Неарктики. В Україні переважно в лісовій зоні; південніше дуже локальний. У Харківській області — на межі ареалу; останнім часом реєструвався лише в Краснокутському (дані 2009 і 2010 років; пізніше не знайдений, незважаючи на ретельні пошуки) і Золочівському (єдина знахідка самиці у 2012 році) районах. Останні знахідки з околиць міста Харкова датуються 1977 роком.

Чисельність

Нечисленні знахідки. Чисельність в останні роки знижується.

Місця перебування

Стоячі неглибокі, часто заболочені, водойми з кислою водою.

Особливості біології

Літ імаго у Харківській області реєструвався в серпні і вересні. Дорослі бабки зазвичай сидять на присаді поблизу води, звідки роблять короткі мисливські вильоти за літаючими комахами. Молоді імаго часто зустрічаються на відстані від водойм. Самиці відкладають яйця на краю водойми у вологий мох або ґрунт, як правило в тандемі із самцем.

Основні чинники зниження чисельності

Погіршення стану біотопів як наслідок господарської діяльності (осушення та забруднення лісових боліт і озер) і кліматичних змін (аридизація).

Заходи охорони

Пасивно охороняється на території національного природного парку «Слобожанський». Для збереження виду доцільною є заборона порушення природного стану лісових боліт і озер та прилеглої до них рослинності.

Джерела інформації

Ярошевский, 1881; Родзянко, 1889, 1895; Горб та ін., 2000; Dijkstra, 2006; Martynov, 2010; Скворцов, 2010; Каролінський С., Слуцький К., Слуцький О. (2009–2012, особисті повідомлення).

Автор: С. О. Каролінський
Фото: © С. О. Каролінський

ТОНКОЧЕРЕВЕЦЬ ПЕРЕВ'ЯЗАНИЙ

Sympetrum pedemontanum (Müller in Allioni, 1766)
Сжатобрюх перевязаний

Клас Комахи — Insecta
Ряд Бабки — Odonata
Родина Бабки справжні — Libellulidae

Природоохоронний статус

Рідкісний. Занесений до Червоної книги України (вразливий).

Морфологічна характеристика

Розміри імаго: довжина тіла 28–35 мм, довжина черевця 20–24 мм, довжина заднього крила 22–28 мм. Черевце у самців червоне, у самиць і молодих самців буро-жовте. Ноги чорні. Крила прозорі з бурюю перев'язкою біля птеростигми.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Помірний пояс Палеарктики; поширений локально. В Україні практично по всій території, але досить локальний. У Харківській області досить локальний, відомі сучасні знахідки з Вовчанського, Лозівського, Харківського районів та міста Харкова.

Чисельність

У межах локальних популяцій звичайний, іноді в масі. Чисельність в останні роки стабільна.

Місця перебування

Різноманітні стоячі або слабопроточні водойми, як правило неглибокі, теплі і евтрофні, з багатою водною рослинністю.

Особливості біології

Літ імаго з середини липня по вересень. Політ досить слабкий, порха-

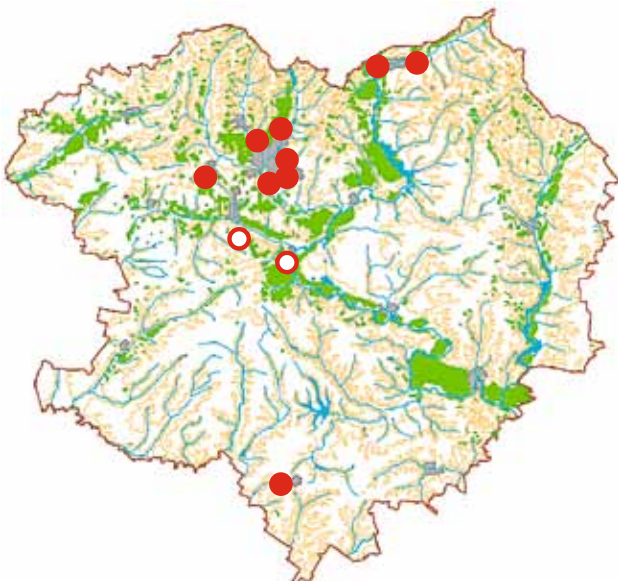
ючий. Імаго часто зустрічаються на відстані від водойм. Живляться дрібними літаючими комахами. Самиці відкладають яйця на краю водойми у воду або ґрунт, як правило в тандемі з самцем.

Основні чинники зниження чисельності

Погіршення стану біотопів унаслідок господарської діяльності (забруднення водойм промисловими та побутовими відходами).

Заходи охорони

Пасивно охороняється в ботанічному заказнику загальнодержавного значення «Вовчанський». Для збереження виду доцільною є боротьба з антропогенним забрудненням прісноводних екосистем, де мешкає вид.

Джерела інформації

Родзянко, 1889, 1895; Горб та ін., 2000; Dijkstra, 2006; Титар, 2009; Martynov, 2010; Скворцов, 2010; Каролінський Є., Савчук В., Скобцова О., Слуцький К., Слуцький О., Шеховцов А. (2003–2012, особисті повідомлення).

Автор: Є. О. Каролінський
Фото: © Є. О. Каролінський

ВОГНІВКА ТРИСКУЧА*Psophus stridulus* (Linnaeus, 1758)**Огнёвка трескучая**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Прямокрилі — Orthoptera

Родина Саранові — Acrididae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид на південній межі ареалу.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 23–40 мм. Бурі, темно-бурі або чорні. Вусики нитчасті, удвічі коротші за тіло комахи. Передньоспинка з високим дугоподібним серединним кілем, який не перетинається поперечними борозенками. По обидва боки від кіля добре помітні заглибини. Самці довгокрилі, у самиць крила не досягають кінця черевця. Задні крила кіноварно-червоні, шкірясті (не прозорі), з темною вершиною; у самців — з потовщеними через одну жилками. Задні гомілки бурі або чорні зі світлим паском біля основи.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Північний транспалеаркт. Північна і частково Середня Європа, на півдні в горах (Балкани, Грецька Македонія), Кавказ, південь Сибіру, Північний і Східний Казахстан, Північно-Східний Китай, Монголія, південь Далекого Сходу Росії, Корея. В Україні — Карпати, Полісся і Лісостеп. На Харківщині між лісостепою та степовою зонами проходить південна межа ареалу виду. Відомий за знахідками зі Зміївського, Куп'янського (середина XIX століття) і Харківського районів (середина XX століття). Після довгої перерви, у 2003–2012 роках знайдено невеликі популяції виду поблизу Мерефи, Чугуєва, Змієва, Вовчанська та Богодухова.

Чисельність

Трапляються локально, у межах популяцій можуть бути звичайними.

Місця перебування

Відкритий геобіонт, піщаний мезоксерофіл. Надає перевагу піщаним галявинам, узліссям та старим вирубок соснових та мішаних лісів, часто поряд із водоймами.

Особливості біології

Генерація однорічна. Зимують у фазі яйця (в групах у вигляді ворочки). Личинки з'являються на початку травня. Дорослі особини — з початку липня до осені. Трапляються на узліссях соснових лісів, на піщаних горбах у заплавах річок, рідше — на сухих луках заплави, степових та остепнених ділянках надзаплавної тераси. Фітофаги, живляться дводольними та злаками. Самець у польоті тріщить, самиця майже не літає.

Основні чинники зниження чисельності

Зникає через зміну клімату та вирубування великих ділянок старих соснових масивів.

Заходи охорони

Не проводилися. Рекомендовано створювати у місцях перебування виду ентомологічні заказники.

Джерела інформації

Ярошевский, 1879; Иванов, 1888; Якобсон, Бианки, 1905; Уваров, 1927; Бей-Биенко, Мищенко, 1951; Бей-Биенко, 1964; Присный, 1976; Вітер С. Г. (2003–2012, особисті повідомлення).

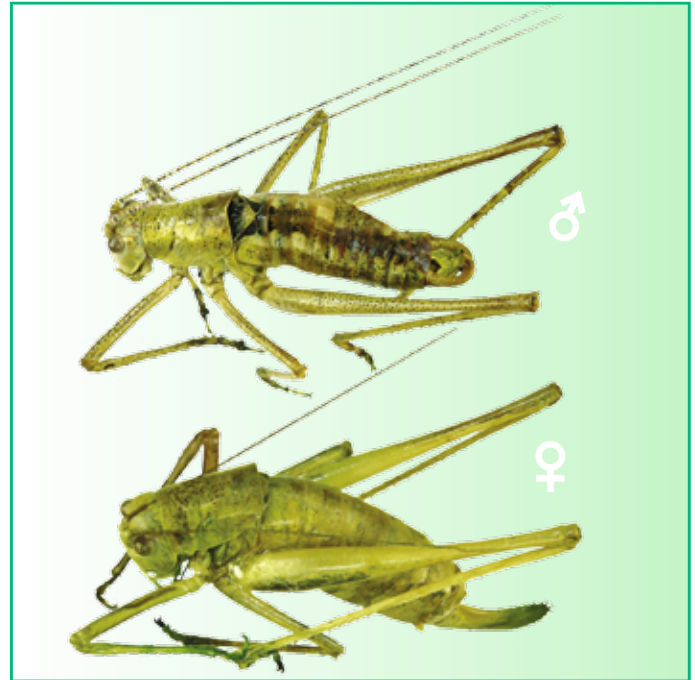
Автор: Т. І. Пушкар
Фото: © Т. І. Пушкар

ПИЛКОХВІСТ УКРАЇНСЬКИЙ*Poecilimon ukrainicus* Bey-Bienko, 1951**Пилохвост український**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Прямокрилі — Orthoptera

Родина Листові коники — Phaneropteridae

Природоохоронний статус

Зникаючий. Занесений до Червоної книги України (вразливий).

Морфологічна характеристика

Довжина тіла (у самиці — не враховуючи довжину яйцекладу) 13–18 мм. Зеленого кольору з бурими цятками, у самців на верхній стороні черевця більш чи менш виражена темна поздовжня смуга. Вусики щетинкоподібні, довші за тіло, у самців — з чорними кільцями. Передньоспинка самиці циліндрична, у самця — з ледь помітно вигнутою верхньою стороною. Короткокрилі: надкрила з чорною поздовжньою смужкою, у самця ледь виступають з-під передньоспинки, у самиці — приховані. Яйцеклад самиці короткий (6–6,5 мм), біля вершини сильно зазубрений, від основи зубців по нижньому краю прямий. Характерною ознакою самиць є невеличка тупокінцева складка біля основи нижньої стулки яйцекладу, самців — тонкі серповидні церки, сильно сплющені та розширені в дистальній третині, з великим гострим гачкоподібним шипом на вершині.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Реліктовий вид. Ареал диз'юнктивний: від Польщі, Румунії, Болгарії та Молдови до західних регіонів Росії. В Україні має вигляд смуг, що простягаються підвищеними елементами рельєфу з 47° до 50°30' півн. ш. уздовж Прута, Дністра, Південного Буга

та Дніпра (Розточчя, Волинська, Подільська, Придніпровська, відроги Середньоруської височини). Знайдений у 1976 році на межі Дергачівського району Харківської області України та Білгородської області Росії.

Чисельність

Рідкісний вид, реєструються лише поодинокі екземпляри.

Місця перебування

Надають перевагу трав'янисто-чагарниковим заростям та остепненій густій рослинності на узліссях та галявинах дібров і соснових лісів.

Особливості біології

Генерація однорічна. Зимують у фазі яйця. Личинки з'являються в травні, дорослі особини трапляються в червні-серпні, найчастіше — у липні. Яйця відкладають у поздовжні щілини, які вирізають на стеблах трав'янистих рослин за допомогою широкого яйцекладу з зубчастим краєм. Фітофаги, живляться трав'янистими рослинами.

Основні чинники зниження чисельності

Зникає внаслідок руйнування місць перебування (надмірний випас худоби уздовж лісових масивів, оранка впритул до лісосмуг, знищення чагарникових заростей на узліссях).

Заходи охорони

Охороняється в заповідниках лісостепової зони України в комплексі з іншими безхребетними. Рекомендовано створювати у місцях перебування виду ентомологічні заказники. Особливу увагу треба звернути на збереження комплексів узлісь плакорних дібров.

Джерела інформації

Бей-Бієнко, 1954, 1964; Присный, 2004; Пушкар, Єрмоленко, 2009; Eades, Otte, 2012.

Автор: Т. І. Пушкар
Фото: © Т. І. Пушкар

ДИБКА СТЕПОВА*Saga pedo* (Pallas, 1771)

Дыбка степная

Клас Комахи — Insecta

Ряд Прямокрилі — Orthoptera

Родина Коники справжні — Tettigoniidae

Природоохоронний статус

Рідкісний. Занесений до Червоної книги України (рідкісний), Червоної книги МСОП (VU), Європейського червоного списку (V), списку Бернської конвенції (Додаток II).

Морфологічна характеристика

Довжина тіла самиці без яйцекладу 70–90 мм, довжина яйцекладу 30–40 мм. Крила мають вигляд дуже коротких рудиментів або взагалі відсутні. Тіло сильно видовжене, голова з різко скошеним донизу і до заду чолом. Передні і середні стегна несуть на нижній поверхні численні сильні шипи. Задні ноги подовжені, але не скакательні. Тіло зелене або зеленувато-жовте, з боків із жовтою поздовжньою каймою.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Степова дибка поширена в Південній Європі, в Молдові, Грузії, Казахстані, Киргизстані. У Росії заселяє ділянки нерозораних степів. В Україні поширена на південь від лінії, що з'єднує с. Бовшів Галицького району Івано-Франківської області, м. Канів Черкаської області та с. Жовтнєве Лебединського району Сумської області. Ще в 60-ті роки минулого століття у Харкові траплявся на території мікрорайону Північна Салтівка. Нині відомі невеликі популяції у Зміївському та Дворічанському районах.

Чисельність

Вид має тенденцію до скорочення чисельності. При оцінці чисельності дибок необхідно враховувати, що як і у інших великих хижих комах, популяції розріджені.

Місця перебування

Надає перевагу злаково-різнотравним і, перш за все, ковиловим цілинним степам; трапляється й на інших аридних ландшафтах (чагарниково-кам'янистих або полинових степах), де заселяє тільки яри та інші пониження з рясною злаково-трав'янистою рослинністю, а також ділянки, зарослі чагарником.

Особливості біології

Розмноження партеногенетичне. Яйця відкладаються у ґрунт невеликими порціями протягом усього життя. Личинка, що виходить з яйця, має розмір близько 12 мм; стає статевозрілою приблизно за 25–40 днів. У середині липня з'являються дорослі особини, що живуть до осені. Личинки і дорослі є хижачками-засадниками. Висока активність спостерігається вночі, коли вони полюють на комах.

Основні чинники зниження чисельності

Зникає через розорювання степів, надмірний випас худоби, застоювання пестицидів.

Заходи охорони

Охороняється у національному природному парку «Дворічанський». Створення природних резерватів на ділянках первісного степу; заборона використання пестицидів на сільгоспугіддях, що прилягають до природних резерватів.

Джерела інформації

Kristin, Kanuch, 2007; Пушкар та ін., 2009.

Автор: О. Ф. Барґенев
Фото: © Т. І. Пушкар

СТРИБУН ФРИВАЛЬДСЬКОГО*Pholidoptera frivaldskyi* (Herman, 1871)**Кустолюбка Фривальдського**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Прямокрилі — Orthoptera

Родина Коники справжні — Tettigoniidae

Природоохоронний статус

Зникаючий. Лісостеповий релікт на північній межі ареалу.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла (у самиці — не враховуючи довжину яйцекладу) 18–25 мм. Зелені чи жовто-зелені, рідше — бурі, з більш чи менш вираженими темними парними плямами на тімені та верхній частині передньоспинки. Вусики щетинкоподібні, довші за тіло, бурі. Передньоспинка циліндрична. Короткокрилі: надкрила у самця довші за передньоспинку, проте не досягають кінця черевця, опуклі, вкриті сіткою рельєфних жилок, однотонні; у самиці — бічні, приховані. Яйцеклад самиці довгий (20–21 мм), шаблеподібний і гладенький, поступово звужується до вершини. На кінці черевця самця є дві пари тонких відростків: вирости генітальної пластинки та церкви.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Ареал раніше охоплював майже всю лісостепову частину Східної Європи. Внаслідок антропогенної трансформації ландшафтів ареал був розділений на дві частини — передгір'я Карпат та Східних Балкан і лучні степи на сході лісостепової зони України — в Сумській області («Михайлівська цілина») та степи на північному сході степової зони — у Харківській і Луганській областях («Проваль-

ський степ»). Заходить на суміжні території Росії — Курську та Білгородську області (Центрально-Чорноземний заповідник і «Ямський степ»). На Харківщині цей вид відомий за знахідками 1964 року з північних околиць Харкова (Помірки). Після довгої перерви, у 2003 році знайдено кілька екземплярів виду поблизу с. Нестерівка у Великобурлуцькому районі.

Чисельність

Поширений локально на недоторканих ділянках лучних степів. У межах популяції буває звичайним.

Місця перебування

Є характерним представником лучних степів та індикатором стану їх збереженості. Надає перевагу вологим лучно-степовим ділянкам поблизу з дерев'янисто-чагарниковою рослинністю.

Особливості біології

Генерація однорічна. Зимують у фазі яйця. Личинки з'являються навесні. Дорослі комахи трапляються в липні-серпні.

Основні чинники зниження чисельності

Розорювання та випалювання цілинних степів, надмірний випас худоби (менше шкодить сінокіс).

Заходи охорони

Збереження характерних для виду лісостепових ландшафтів. Рекомендовано створення ентомологічних заказників у місцях перебування виду.

Джерела інформації

Медведев, 1950, 1957, 1964; Присный, 1976, 2004 б; Бенедиктов, 1997; Heller, 2004; Парникоза и др., 2005; Пушкар, 2009.

Автор: Т. І. Пушкар
Фото: © Т. І. Пушкар

АФЕЛОХІРУС ЛІТНІЙ*Aphelocheirus aestivalis* (Fabricius, 1794)**Афелохирус летній**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Напівтвердокрилі — Heteroptera

Родина Афелохейриди — Aphelocheiridae

Рід налічує більше 60 видів, з яких лише 1 вид у фауні України та Харківської області.

Природоохоронний статус

Вразливий; у межах області — рідкісний із чисельністю, що скорочується.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 8,5–10,5 мм, сильно сплюснені, коричневатого, або сірувато-коричнюватого кольору, передня і середня пара ніг звичайні, задня пара — плавальні. Боки черевця із загостреними задніми кутами сегментів, що виступають назовні. Добре вирізняється серед інших водних комах характерним зовнішнім виглядом. Зазвичай короткокрилі; повнокрилі особини рідкісні.

Ареал виду та його поширення у регіоні

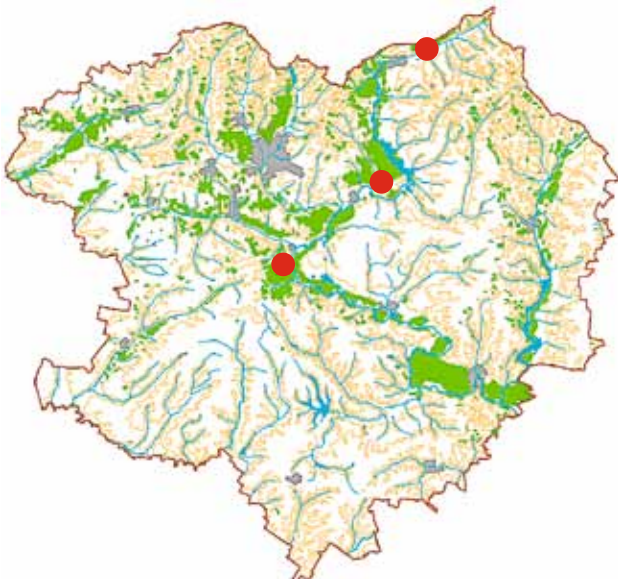
Північна та Середня Європа, Кавказ, Мала Азія. В Україні відомий переважно з північних регіонів. У Харківській області: Зміївський, Печенізький та Вовчанський райони.

Чисельність

Не визначена, вочевидь, рідкісний вид.

Місця перебування

Чисті річки та струмки зі швидкою течією, іноді озера, часом на великій глибині.

Особливості біології

Водний реофільний вид. Хижак, харчується личинками водних комах та іншими дрібними донними безхребетними. Дихає киснем, розчиненим у воді, тому на поверхні з'являється рідко. Личинки розвиваються 3 роки.

Основні чинники зниження чисельності

Забруднення та зарегульованість водотоків, використання їх для господарських потреб.

Заходи охорони

Для збереження виду в природних умовах потрібно виявлення місць перебування та організація природних резерватів; запобігати забрудненню річок та струмків. За можливість — не застосовувати зарегулювання стоку річок та струмків.

Джерела інформації

Мирзоян и др., 1982.

Автор: О. М. Дрогваленко
Фото: © О. І. Слущкий

ФІМАТА КРАСИПЕС*Phymata crassipes* (Fabricius, 1775)**Фимата красипес**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Напівтвердокрили — Heteroptera

Родина Редувіди — Reduviidae

Рід налічує близько 108 видів, з яких лише 1 вид у фауні України і Харківської області.

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 7–9 мм. Має досить характерний зовнішній вигляд. Від інших видів родини відрізняється такими ознаками: низ голови з дуже розвинутими хоботковими пластинками, що частково закривають хоботок з боків, вусики короткі, їх останній членик веретеноподібний, голова та груди з боків з борозенкою для укладання вусиків, передні ноги типу напівкльшні.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Європа, Північна Африка, Кавказ, Закавказзя, Мала Азія, Середня Азія, Південний Сибір, Далекий Схід. В Україні поширений скрізь: в Харківській області відомий із Ізюмського та Зміївського районів.

Чисельність

Чисельність низька, поодинокі знахідки.

Місця перебування

Різнотрав'я на слабксерофільних та мезофільних остепнених ділянках. У степовій зоні приурочений до місць, де збереглася при-

родна рослинність, — схилів ярів, річкових терас, узлісь. Не зустрічається в агроценозах та заростях рудеральних видів. Дуже сухих та засолених ділянок уникає.

Особливості біології

Імаго та личинки є хижаками-засадниками, підстерігають здобич на різноманітних, переважно квітучих рослинах. Іноді вибираються на чагарники і навіть дерева. Полюють вони переважно на клопів-сліпняків (Miridae), двокрилих та інших комах, що відвідують квітки. У міру відцвітання рослин і втрати ними привабливості для комах, мігрують на ті, що квітнуть. Швидко хапають передніми ногами відростки тіла комах та наносять укол хоботком, від чого комахи негайно гинуть. Не живляться гусінню та іншими листогризучими личинками. Зимують імаго та личинки в підстилці та під рослинами. Активність починається з настанням стабільно теплої погоди з кінця квітня — у травні. Незабаром клопи паруються та відкладають яйця, що розвиваються 10–14 діб. Вид має одне покоління, що розвивається протягом двох років. Хоча як хижак і приносить деяку користь, його низька чисельність не дає господарського ефекту.

Основні чинники зниження чисельності

Лімітуючими факторами є скорочення площі придатних для існування виду первісних природних біотопів, використання їх для сільського господарства, надмірне випасання худоби, випалювання сухої трави.

Заходи охорони

Частина місць проживання виду знаходяться на територіях Карадазького, Кримського, Луганського, Українського степового та Чорноморського заповідників. Для збереження виду в природних умовах потрібно виявляти місця проживання, не припускати надмірного випасу худоби та випалювання сухої трави.

Джерела інформації

Пучков, 1987.

Автор: О. М. Дрогваленко
 Фото: © О. І. Слущкий

ЯЛА ОВАЛЬНА*Jalla dumosa* (Linnaeus, 1758)**Ялла овальная**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Напівтвердокрилі — Heteroptera

Родина Щитники — Pentatomidae

Рід налічує 6 видів, з яких 1 у фауні України та Харківської області.

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 13–15 мм. Від інших видів щитників відрізняється передніми ногами із зубцем на стегнах та з нерозширеними голінками без шипів, лапки тричленикові, відносно невеликим щитком, дуже товстим хоботком, не забуленим передньо-боковим краєм передньоспинки, який не виступає за зовнішній край надкрил.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Європа, Кавказ, Мала Азія, Близький Схід, Іран, Північна Африка, Казахстан, Середня Азія, Сибір, Далекій Схід, Китай. В Україні — переважно в лісових та лісостепових регіонах. У Харківській області: Харківський, Зміївський, Ізюмський та Нововодолазький райони.

Чисельність

Рідкісний вид з низькою щільністю популяцій.

Місця перебування

Листяні та мішані ліси, чагарники, рідше степові ділянки. Віддають перевагу сухим місцям з піщаним та вапняковим ґрунтом, рідше на чорноземах.

Особливості біології

Імаго та личинки хижаки, корисні ентомофаги, живляться комахами та їх личинками (гусінню, листоїдами тощо), що мешкають на рослинах та в підстилці. Активність імаго розпочинається після танення снігу. Після харчування, в середині квітня вони паруються та на початку травня відкладають 80–90 яєць. Молоді личинки тримаються групою, дорослі — поодиночі. Молоді імаго з'являються з початку липня до серпня. В середині-кінці серпня імаго переселяються в місця зимівлі.

Основні чинники зниження чисельності

Лімітуючі фактори невідомі.

Заходи охорони

Для збереження виду в природних умовах потрібно виявлення місць перебування та організація моніторингових досліджень; вивчення особливостей біології виду в області. Збереження природних лісових масивів, зменшення господарського навантаження; створення природних резерватів.

Джерела інформації

Пучков, 1961.

Автор: О. М. Дрогваленко
Фото: © О. І. Слущкий

ВИЛЬПІАНУС ПІДМАРЕННИКОВИЙ*Vilpianus galii* (Wolff, 1802)**Вильпианус подмаренниковый**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Напівтвердокрилі — Heteroptera

Родина Щитники — Pentatomidae

Рід включає 1 вид, який представлений у фауні України і Харківської області.

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 3,5–4 мм. Від інших видів щитників відрізняється такими ознаками: голінки ніг з шипиками, лапки тричленкові, щиток доходить до вершини черевця без закраїнок для опори надкрил, при основі він не ширший за передньоспинку між її задніми кутами, хоботок не товстий, прикріплений на деякій відстані від верхньої губи, отвори пахучих залоз виразні, голова сильно нахилена, бочки передньогрудки розширені спереду у вигляді пластинчастих лопатей, хоботкові пластинки з зубцем, третій стерніт черевця посередині з горбиком.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Південна Європа, Північна Африка, Мала Азія, Кавказ, Закавказзя, Іран, Середня Азія. В Україні поширений переважно у південних областях та в Криму. Харківська область: Печенізький та Балаклійський райони.

Чисельність

Чисельність низька.

Місця перебування

Цілині степи, схили пологих ярів і річкових терас, галявини і узлісся світлих лісів та інші сухі та добре освітлені біотопи.

Особливості біології

Імаго та личинки живляться вмістом плодів різних видів підмаренника (*Galium* spp.) та маренці сизої (*Asperula galioides*). Зимують імаго поблизу місць розмноження серед кущів злаків та в інших схованках. Активність імаго починається зі стійким потеплінням. З другої половини травня до середини липня самиці відкладають невеликі групи яєць серед квіток, а іноді і на інших частинах кормових рослин. Молоді імаго з'являються з початку липня.

Основні чинники зниження чисельності

Лімітуючими факторами в області є невелика площа придатних для існування виду біотопів, велике сільськогосподарське навантаження на природні місця перебування виду, надмірний випас худоби, випалювання сухої трави.

Заходи охорони

Частина місць проживання виду знаходяться на територіях Луганського, Українського степового та Чорноморського заповідників. Для збереження виду в природних умовах потрібно виявлення місць проживання з метою подальшої охорони; запобігання надмірного випасу худоби та випалювання сухої трави.

Джерела інформації

Пучков, 1961.

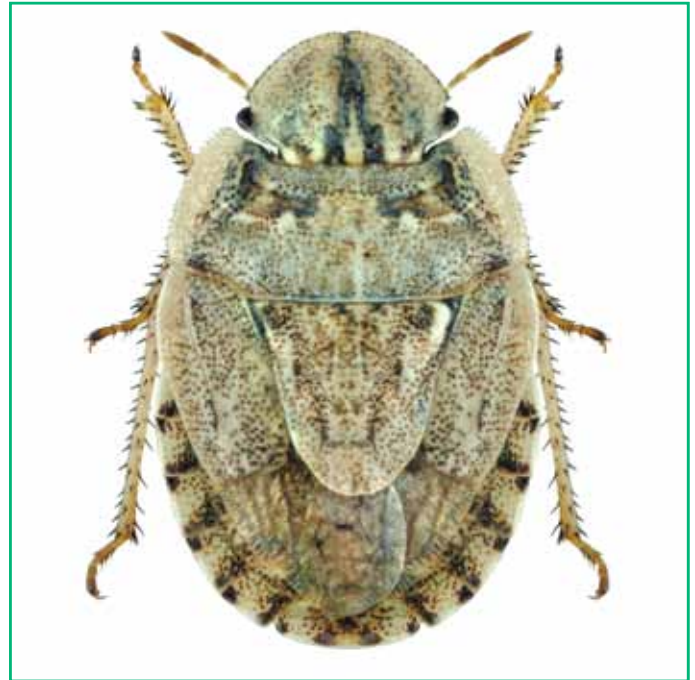
Автор: О. М. Дрогваленко
Фото: © О. І. Слущкий

МЕНАКАРУС ПІЩАНИЙ*Menaccarus (Oploscelis) arenicola* (Scholtz, 1847)**Менаккарус песчаный**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Напівтвердокрилі — Heteroptera

Родина Щитники — Pentatomidae

Рід налічує 8 видів, з яких 1 вид представлений у фауні України і Харківської області.

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

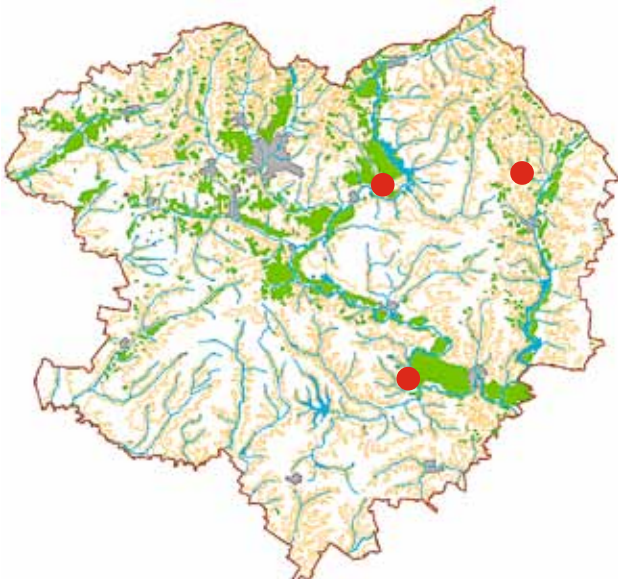
Довжина тіла 5–7 мм. Від інших видів щитників відрізняється такими ознаками: відносно невеликий щиток, голінки ніг без шипів, лапки тричленикові, хоботок не товстий, прикріплений на деякій відстані від верхньої губи, боки голови, передньоспинки і основи надкрил сплюснені, по зовнішньому краю гострі, голова ширша за основу щитка або однакової з нею ширини, передньоспинка без зубця біля передніх кутів, бокові краї голови, передньоспинки і основ надкрил вкриті короткими щетинками.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Центральна та Південна Європа, Північна Африка, Мала Азія, Іран, Середня Азія, Близький Схід, Західний Сибір. В Україні поширений у південних та центральних областях та в Криму. Харківська область: Дворічанський, Балаклійський та Печенізький райони.

Чисельність

Чисельність низька, відомі лише поодинокі знахідки.

Місця перебування

Піщані степи, прирічкові та інші піски, а також черепашники на узбережжі морів, де тримається на ґрунті під трав'янистими рослинами або на самих рослинах.

Особливості біології

Імаго та личинки живляться соками багатьох видів піщаних рослин. Зимують імаго в піску під кормовими рослинами, активність їх розпочинається зі стійким потеплінням. Протягом червня самиці відкладають поодинокі яйця на пісок або детрит серед рослин. На початку липня більшість клопів, які перезимували, відмирають. Імаго і личинки тримаються під рослинами, іноді залазять на самі рослини. В кінці серпня більшість особин зариваються в пісок і лишаються там до весни.

Основні чинники зниження чисельності

Невелика площа придатних для існування виду піщаних біотопів, використання їх для сільського господарства, надмірний випас худоби, випалювання сухої трави, знищення піщаних степів під час робіт із заліснення.

Заходи охорони

Частина місць проживання виду знаходяться на території Дворічанського національного природного парку. Для збереження виду в природних умовах потрібно виявлення місць проживання та організація там охорони, не пропускати надмірного випасу та випалювання сухої трави.

Джерела інформації

Пучков, 1961.

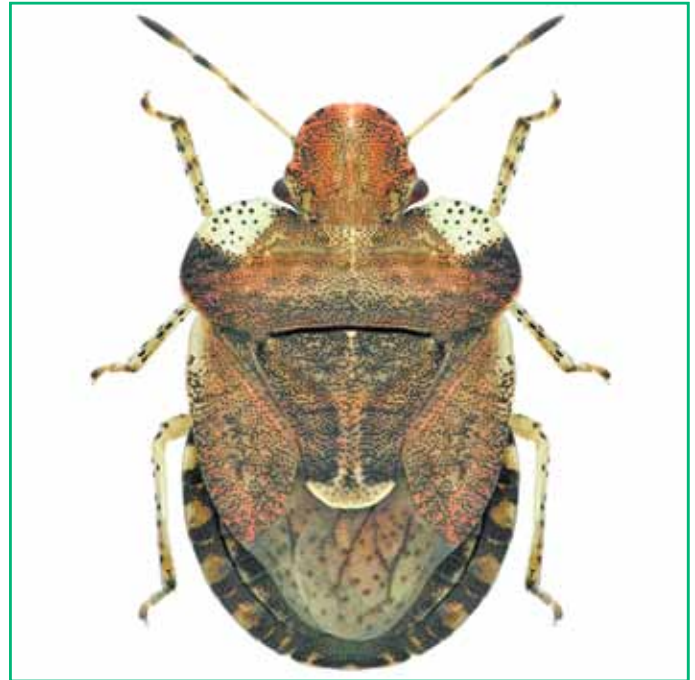
Автор: О. М. Дрогваленко
Фото: © О. І. Слущкий

ДИРОДЕРЕС ЩИТОВИДНИЙ*Dyrodere umbraculatus* (Fabricius, 1775)**Диродерес щитовидний**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Напівтвердокрили — Heteroptera

Родина Щитники — Pentatomidae

Рід налічує 1 вид, який представлений у фауні України і Харківської області.

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 8–9 мм. Від інших видів щитників відрізняється такими ознаками: відносно невеликий щиток, голінки ніг без шипів, лапки тричленикові, хоботок не товстий, прикріплений на деякій відстані від верхньої губи, боки голови, передньоспинки і основи надкрил сплюснені, по зовнішньому краю гострі, голова вужча за основу щитка, передньоспинка з маленькими зубцями біля передніх кутів. Черевце зі споду густо пунктироване дрібними чорними точками. Дихальця чорні.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Центральна та Південна Європа, Північна Африка, Мала Азія, Кавказ, Закавказзя, Близький Схід. В Україні поширений у південних областях та в Криму, але не в степу. Харківська область: Харківський район.

Чисельність

Чисельність низька, відомі лише поодинокі знахідки.

Місця перебування

Узлісся, де тримається на трав'янистих рослинах *Galium* spp.

Особливості біології

Імаго та личинки харчуються вмістом плодів різних видів підмаренника. Зимують імаго в різноманітних укриттях поблизу заростей кормової рослини. Активність імаго починається зі стійким потеплінням. З середини-кінця травня до кінця липня самиці відкладають групи яєць на листя та суцвіття підмаренника, де вони розвиваються протягом 10–12 діб. Розвиток личинок триває 40–55 діб. Молоді імаго з'являються з другої половини липня. До середини липня більшість клопів, які перезимували, відмирають. Імаго і личинки тримаються відкрито на рослинах — як на відкритих місцях, так і в затінку.

Основні чинники зниження чисельності

Лімітуючими факторами є невелика площа придатних для існування виду біотопів, значне сільськогосподарське навантаження, надмірний випас худоби, випалювання сухої трави.

Заходи охорони

Частина місць проживання виду знаходяться на території Карадзького природного заповідника. Для збереження виду в природних умовах потрібно виявляти місця проживання для організації охорони; не припускати надмірного випасу та випалювання сухої трави.

Джерела інформації

Пучков, 1961.

Автор: О. М. Дрогваленко
Фото: © О. І. Слущкий

ПІКРОМЕРУС ДВОЗУБЧАСТИЙ*Picromerus bidens* (Linnaeus, 1758)**Пикромерус двузубчатий**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Напівтвердокрилі — Heteroptera

Родина Щитники — Pentatomidae

Рід налічує 10 видів, з яких 2 види у фауні України і 1 вид у Харківській області.

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 10–12 мм. Від інших видів щитників відрізняється передніми ногами із зубцем на стегні та з нерозширеними голінками без шипів, лапки тричленикові, відносно невеликим щитком, дуже товстим хоботком, який доходить до тазиків задніх ніг; зазубленим передньо-боковим краєм передньоспинки, боковий край якої виступає за зовнішній край надкрил у вигляді дуже гострих шипів. Щиток з крапковою чорною ямкою в основних кутах. Від близького виду *Picromerus conformis* (Herrich-Schaeffer, 1841) відрізняється повністю рудими вусиками.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Ліси Європи, Північної Африки, Кавказ, Закавказзя, Середня Азія, Сибір, Далекий Схід. В Україні в лісовій зоні. Харківська область: околиці Харкова, Чугуївський та Зміївський райони.

Чисельність

Чисельність низька.

Місця перебування

Вологі та затінені ділянки лісів та інших деревних насаджень, де тримається на чагарниках, травах, іноді на деревах.

Особливості біології

Лісовий вид. Імаго та личинки хижаки, живляться різними комахами та їх личинками (більш ніж 250 видами), але також вони ссуть і соки рослин. Для виду важливу роль відіграє вологість середовища, яка необхідна для успішного розвитку. Зимують яйця. Личинки відроджуються з початку травня, розвиток їх нерівномірний, триває 40–50 днів. Вони тримаються групами та разом нападають на здобич. Перші імаго з'являються на початку серпня, посилено харчуються та паруються лише у серпні, і з початку вересня самиці відкладають яйця. До початку жовтня дорослі клопи відмирають. Хоча вид як хижак і приносить користь, але його низька чисельність не дає господарського ефекту.

Основні чинники зниження чисельності

Лімітуючими факторами є невелика площа лісів, вирубування дерев, у першу чергу старих; зростання посушливості клімату.

Заходи охорони

Для збереження виду в природних умовах потрібно виявлення місць проживання, не припускати вирубування лісу на збережених старих ділянках.

Джерела інформації

Пучков, 1961.

Автор: О. М. Дрогваленко
Фото: © О. І. Слущкий

ПІНТЕУС ЗВИЧАЙНИЙ*Pinthaeus sanguinipes* (Fabricius, 1781)**Пинтеус обыкновенный**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Напівтвердокрили — Heteroptera

Родина Щитники — Pentatomidae

Рід налічує 2 види, з яких 1 вид представлений у фауні України і Харківської області.

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 12–17 мм. Від інших видів щитників відрізняється такими ознаками: дуже товстий хоботок, зазублений передньо-боковий край передньоспинки, яка виступає за зовнішній край надкрил, відносно невеликий щиток, передні ноги із зубцем на стегні та з назовні розширеними у вигляді пластинки голінками без шипів, лапки тричленикові.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Лісова зона Європи, Кавказ, Закавказзя, Мала Азія, Сибір, Далекий Схід. В Україні поширений в лісовій зоні. Харківська область: околиці Харкова, Дергачівський, Харківський та Зміївський райони.

Чисельність

Чисельність низька.

Місця перебування

Ділянки лісів та інших деревних насаджень, тримаються на деревах, іноді на чагарниках та травах.

Особливості біології

Лісовий вид. Імаго та личинки хижаки-поліфаги, живляться різними комахами та їх личинками, приносячи користь лісовому господарству. Імаго зустрічаються упродовж усієї теплої пори року, зимують серед підстилки, моху, під корою. На деревах з'являються в кінці квітня. З другої половини травня до початку липня самиці відкладають яйця. Личинки трапляються з червня до пізньої осені. Окрилюються до вересня. Личинки, що не встигли перетворитися на імаго, до морозів гинуть.

Основні чинники зниження чисельності

Лімітуючими факторами є невелика площа лісів, вирубування дерев, у першу чергу старих.

Заходи охорони

Для збереження виду в природних умовах потрібно виявлення місць проживання для подальшої охорони; не припускати вирубування ділянок старовікового лісу.

Джерела інформації

Пучков, 1961.

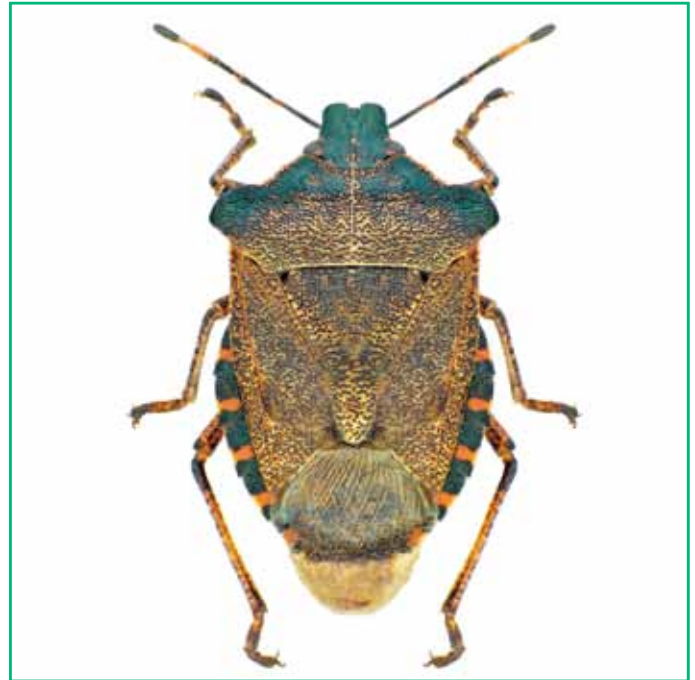
Автор: О. М. Дрогваленко
Фото: © О. І. Слуцький

ТРОЇЛЮС КРИЛОПЛЕЧИЙ*Troilus luridus* (Fabricius, 1775)**Троилюс крилоплечий**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Напівтвердокрилі — Heteroptera

Родина Щитники — Pentatomidae

Рід налічує 2 види, з яких 1 вид у фауні України і Харківської області.

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 10–12,5 мм. Від інших видів щитників відрізняється такими ознаками: дуже товстий хоботок, зазублені передньо-бокові краї передньоспинки, яка виступає за зовнішній край надкрил, бокові кути передньоспинки сплюснені і вигнуті, відносно невеликий щиток, передні ноги без зубця на стегні та з нерозширеними голінками без шипів, лапки тричленикові, черевце знизу при основі з направленим вперед шипом.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Ліси Європи, Кавказ, Закавказзя, Сибір, Далекий Схід, Китай, Індія, М'янма. В Україні в лісовій зоні, переважно на Правобережжі. Харківська область: Зміївський район.

Чисельність

Чисельність низька, відомі лише поодинокі знахідки.

Місця перебування

Вологі та затінені ділянки лісів, де тримаються на деревах, іноді на високих чагарниках, як хвойних, так і листяних.

Особливості біології

Лісовий вид. Імаго та личинки хижакі, харчуються різними комахами та їх личинками і лялечками, але також вони ссуть і соки рослин. Імаго зустрічаються впродовж всієї теплої пори року, зимують серед підстилки, моху. З кінця травня до середини липня самиці відкладають яйця. Розвиток яєць триває 7–12 діб, а личинок 28–45 діб. Перші молоді імаго з'являються на початку серпня. Хоча вид як хижак і приносить користь, але його низька чисельність не дає господарського ефекту.

Основні чинники зниження чисельності

Лімітуючими факторами є невелика площа лісів, вирубування дерев, у першу чергу старих.

Заходи охорони

Для збереження виду в природних умовах потрібно виявляти місця проживання для організації охорони; не припускати вирубування старовікових ділянок лісу.

Джерела інформації

Пучков, 1961.

Автор: О. М. Дрогваленко

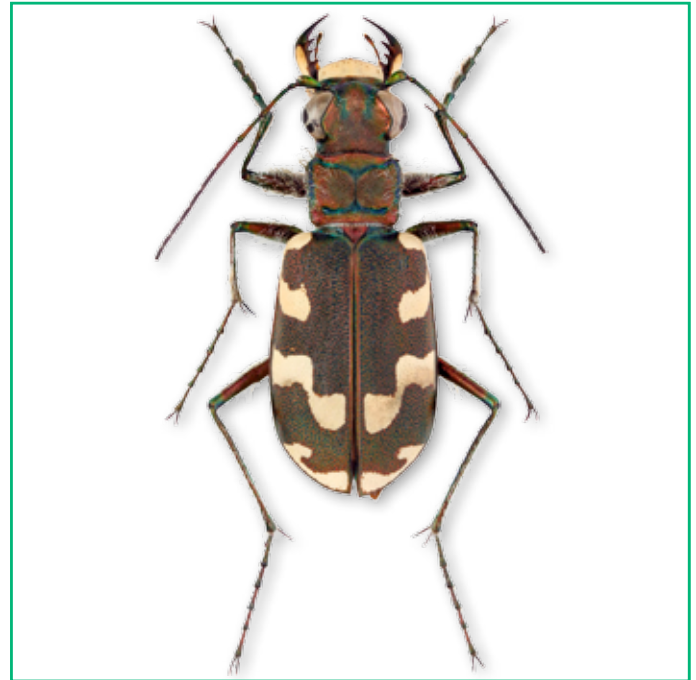
Фото: © О. І. Слущкий

СТРИБУН ПРИМОРСЬКИЙ*Cicindela maritima* Dejean, 1822**Скакун приморський**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Жуки-стрибуни — Cicindelidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Забарвлення тіла темно-коричневе, інколи із зеленуватим блиском. Надкрила із плямами по боках і світлим перев'язом, який утворює різкий перегин із довшою внутрішньою гілкою. Лоб між задніми краями очей із білими волосками. Задні лапки дещо коротші за задню гомілку. Довжина тіла 12–15 мм.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Транспалеарктичний неморальний вид. На території України представлений підвидом *Cicindela* (s. str.) *maritima kirgistica* Mandl, 1936, який трапляється у центральній частині, півдні та сході. У Харківській області відомий з території Харківського району.

Чисельність

Вид локальний, чисельність низька, відомий за декількома екземплярами.

Місця перебування

Трапляється переважно у заплавах біотопах: на відкритих мулистих і піщаних берегах, інколи на мокрих, вологих, за поодинокими відомостями — на сухих луках, зрідка — на вододільних ділянках лучних степів, у парках, садах.

Особливості біології

Активні вдень. Імаго трапляються з травня по серпень, найчастіше — у червні-липні. Іноді піднімається на трав'янисті рослини. Полюють за мурахами та дрібними двокрилими. Личинки риють нірки у піщаному ґрунті, з них підстерігають здобич. Природні вороги — тарантули, деякі хижі мухи та птахи. Зимують імаго.

Основні чинники зниження чисельності

Рекреаційне навантаження на піщані береги водойм і промислове використання (розробка кар'єрів для видобутку піску) піщаних масивів.

Заходи охорони

Необхідно створювати у місцях виявлення виду ентомологічні природні резервати.

Джерела інформації

Крыжановский, 1965; Петрусенко, 1970; Kryzhanovskij et al., 1995; Бригадиренко, 1997; Gebert, 1999; Catalogue..., 2003.

Автор: Ю. Є. Скрильник

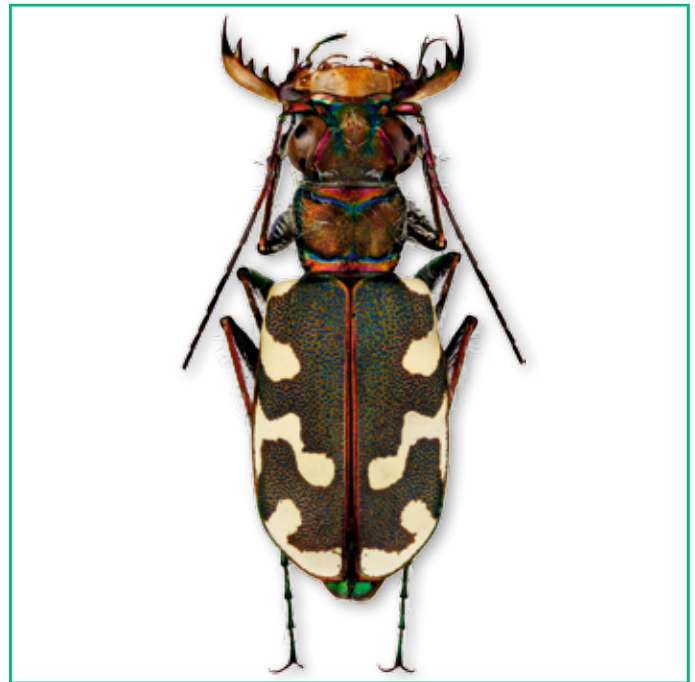
Фото: © К. В. Макаров

СТРИБУН ЗАЛЬБЕРГА*Cicindela sahlbergi* Fischer, 1824**Скакун Зальберга**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Жуки-стрибуни — Cicindelidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Надкрила мідного або мідно-бронзового кольору, іноді зелені з мідним блиском, з рідкісними розсіяними зеленими або синьо-зеленими крапками. Ноги зелені або синьо-зелені з легким золотавим відтінком, рідше бронзові. Черевні стерніти зелені або блакитно-зелені з золотавим блиском або мідні з боків, іноді чорного кольору з фіолетовим відтінком. Загальна довжина тіла 10–12,5 мм.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Схід та Південно-Східна Україна, південна Росія, західне узбережжя Каспійського моря, південний Урал, північний та східний Казахстан, Алтай. В Україні трапляються два підвиди: *Cicindela* (s. str.) *sahlbergii lutshniki* Matalin, 1999 — ендемічний підвид, поширений на пісках нижньої течії Дніпра у Херсонській області, та *Cicindela* (s. str.) *sahlbergii khersonensis* Motschulsky, 1845, поширений у Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Кіровоградській, Луганській, Миколаївській, Харківській та Черкаській областях та у Росії (Белгородська область). У Харківській області — Зміївський, Куп'янський та Харківський райони.

Чисельність

Локальний вид.

Місця перебування

Мешканець піщаних біотопів, також тяжіють до берегів великих водойм, але віддають перевагу менш зволуженим ділянкам, розташованим на деякій відстані від води. Вид звичайний на дюнах і піщаних обривах, у річкових долинах, іноді у піщаному степу (але на ділянках зі зрідженим рослинним покривом).

Особливості біології

Жуки активні вдень. Імаго трапляються з травня по серпень, найчастіше — у червні. Полюють на дрібних комах. Личинки риють нірки у піщаному ґрунті, з них підстерігають здобич.

Основні чинники зниження чисельності

Рекреаційне навантаження на місця перебування, знищення природних біотопів.

Заходи охорони

У місцях виявлення виду потрібно створювати природні резервати.

Джерела інформації

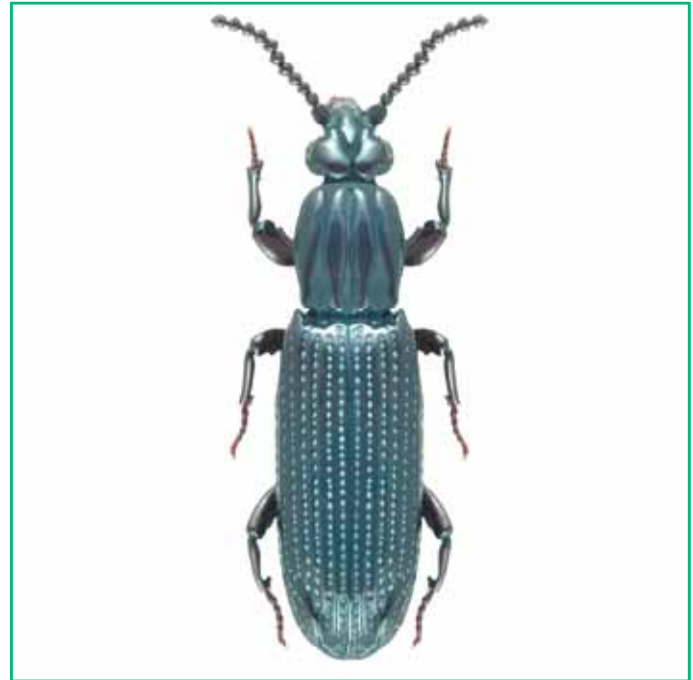
Крыжановский, 1965; Петрусенко, 1970; Kryzhanovskij et al., 1995; Gebert, 1999; Matalin, 1999; Catalogue..., 2003.

Автор: Ю. Є. Скрильник

Фото: © К. В. Макаров

ОМОГЛИМІУС ГЕРМАРА*Omoglymmius germari* (Ganglbauer, 1891)**Омоглиммиус Гермара**

Клас Комахи — Insecta
 Ряд Жуки — Coleoptera
 Родина Різодіди — Rhyssodidae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид з невеликою площею поширення.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 6–7,5 мм. Темно-каштаново-бурий до червоно-бурого, блискучий. Голова довше своєї ширини, її серединна лопать до заду загострена; лобна ямка велика й глибока. Передньоспинка помітно довше своєї ширини, з боків слабо заокруглена, у передній чверті різко звужена; із 3 глибокими цільними поздовжніми борозенками, крайова борозенка одна. Надкрила опуклі, паралельно бічні; плечі з виступаючим уперед плечовим зубцем; дорсальних борозенок 7, вони грубо пунктовані; проміжки опуклі, 5-й проміжок перед вершиною кілеподібно піднесений. У самця передні стегна на середині нижньої сторони із сильним зубцем. Від близьких видів родини відрізняється круглими очима та неповним серединним кілем на голові.

Ареал виду та його поширення у регіоні

У різних трактовках роду до нього включають від 4 до 153 видів, з яких лише один вид представлений у фауні України та Харківській області. Поширений у Південній та Центральній Європі, Кавказі, Малій Азії, Ірані. В Україні відомий з Карпат та Криму. У Харківській області знайдений у Зміївському районі.

Чисельність

Визначення реальної чисельності виду утруднене через потайливий спосіб життя. Але безумовно, рідкісний вид, що підтверджується лише недавнім знаходженням його в області.

Місця перебування

Ділянки первісного широколистяного лісу. Жуки пов'язані з мертвою деревиною.

Особливості біології

Розвиток личинок відбувається під корою та всередині стовбурів впадів буків, дубів і грабів, зрідка інших листяних дерев, деревина яких ще досить щільна, але вже зруйнована білою гниллю. Там же перебувають і дорослі жуки. І личинки, і дорослі жуки ксилотрофи, живляться міцелієм грибів, плазмодіями міксоміцетів та зруйнованою ними деревиною. Розвиток личинок, очевидно, дворічний. Імаго живуть довго, зустрічаються у квітні-жовтні.

Основні чинники зниження чисельності

Невелика площа первісних листяних лісів; вирубування дерев, у першу чергу старих дубів.

Заходи охорони

На територіях природно-заповідного фонду не зареєстрований. Для збереження виду в природних умовах потрібно виявлення місць проживання з метою створення природних резерватів. Збереження ділянок первісного широколистяного лісу.

Джерела інформації

Крыжановский, 1983; Мателешко, 2008.

Автор: О. М. Дрогваленко
 Фото: © О. І. Слущкий

КРАСОТІЛ ПАХУЧИЙ*Calosoma sycophanta* (Linnaeus, 1758)**Красотел пахучий**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Жуки-туруни — Carabidae

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений до Червоної книги України (вразливий), Червоного списку МСОП та Європейського червоного списку (V).

Морфологічна характеристика

Довжина імаго 21–33 мм. Тіло широке. Голова і передньоспинка темно-сині або синьо-зелені. Надкрила золотисто-зелені з мідно-червоним відливом, іноді мідно-червоні. Щупики, вусики і ноги чорні. Знизу забарвлення чорно-синє.

Ареал виду та його поширення у регіоні

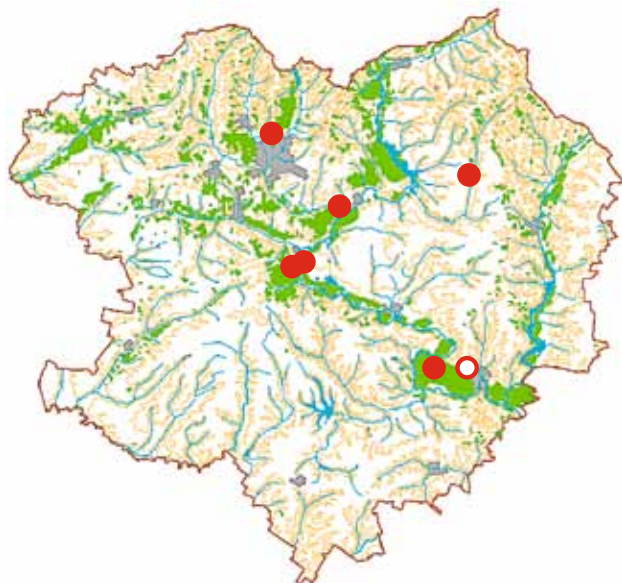
Ареал дуже широкий — охоплює Південну та Середню Європу, Кавказ, Передню Азію, Середню Азію, Західний Сибір, Північну Африку; акліматизований у Північній Америці у США. В Україні поширений майже на усій території. У Харківській області зареєстрований у Зміївському, Ізюмському, Харківському та Чугуївському районах.

Чисельність

Вид локальний. Чисельність незначна.

Місця перебування

Поширений у широколистяних (особливо дубових), мішаних, іноді соснових лісах, а також у парках і полезахисних смугах.

Особливості біології

Активний хижак. Жуки і личинки поїдають переважно гусінь і личечок нічних метеликів, у тому числі господарсько-небезпечних видів (зелена дубова та інші листовійки та п'ядуни раннього весняного комплексу, непарний шовкопряд, соснова совка, сосновий п'ядун та ін.). Полює як на ґрунті, так і на деревах. Зимують жуки у ґрунті та підстилці. Живуть декілька років, добре літають.

Основні чинники зниження чисельності

Порушення місць перебування в результаті проведення суцільних рубок лісу; використання хімічних засобів захисту лісу, зокрема пестицидів, до яких жуки дуже чутливі.

Заходи охорони

Охороняється на території національного природного парку «Гомільшанські ліси». У місцях виявлення виду потрібно створювати природні резервати.

Джерела інформації

Медведев и др., 1974; Медведев, Солодовникова, 1979; Catalogue..., 2003; Різун, 2003; Проскураков С. (2012, особисте повідомлення).

Автор: Ю. Є. Скрильник
Фото: © К. В. Макаров

ТУРУН ЩЕГЛОВА*Carabus stscheglowi* (Mannerheim, 1827)**Жужелица Щеглова**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Жуки-туруни — Carabidae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид на межі ареалу. Занесений до Червоної книги України (рідкісний).

Морфологічна характеристика

Верх тіла забарвлений у мідно-червоний, бронзовий, зелений або бронзово-чорний колір. Надкрила по краю від мідно- або фіолетово-червоних до золотисто-зелених кольорів. Задні кути передньоспинки заходять за основу у вигляді довгих, округлених на кінці лопатей; її бічні краї широко окантовані і відігнуті. Крила недорозвинені. Довжина тіла 17–23 мм.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Європейсько-сибірський вид з типовим лісостеповим ареалом, який охоплює Північно-Східну Україну та гірський Крим. У Харківській області трапляється на території Первомайського району.

Чисельність

Локальний вид. Трапляється нечасто.

Місця перебування

Листяні та мішані лісовостани, інколи лісосмуги та сади.

Особливості біології

Період активності жуків — травень-липень. Жуки і личинки ведуть

хижий спосіб життя, живляться переважно личинками інших комах. Личинки розвиваються протягом літа. Зимують жуки та личинки.

Основні чинники зниження чисельності

Зниження чисельності відбувається внаслідок руйнування природних біотопів.

Заходи охорони

У місцях виявлення виду потрібно створювати природні резервати.

Джерела інформації

Крыжановский, 1965; Пучков, 2008; Ковальчук Д. О., Ковальчук О. Ф. (2012, особисте повідомлення).

Автор: Ю. Є. Скрильник
Фото: © К. В. Макаров

ТУРУН СИБІРСЬКИЙ

Carabus sibiricus haeres Fischer von Waldheim, 1823
Жужелица сибирская

Клас Комахи — Insecta
 Ряд Жуки — Coleoptera
 Родина Жуки-туруни — Carabidae

Природоохоронний статус
 Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Розміри імаго 20–28 мм. Жуки чорного кольору, з густо зернистими надкрилами, з виразними доволі великими ямками. Надкрила подовжено-овальної форми.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Від Східної Європи до Східного Сибіру. В Україні трапляються чотири підвиди, у Криму поширений *C. sibiricus bosphoranus* Fischer von Waldheim, 1823, у степах півдня Лівобережної України — *C. sibiricus errans* Fischer von Waldheim, 1823, у Прикарпатті, на Буковині та Поділлі — ендемічний підвид *C. sibiricus rybinskii* Reitter, 1896, у Центральному та Лівобережному Лісостепу (куди входить Харківська область) та північній підзоні Степу — *C. sibiricus haeres* Fischer von Waldheim, 1823. У Харківській області зареєстрований у Великобурлуцькому, Зміївському, Краснокутському, Первомайському, Харківському та Чугуївському районах.

Чисельність

Локальний вид.

Місця перебування

Ліси, лісосмуги, сади та степові ділянки.

Особливості біології

Імаго активні вночі — від квітня до жовтня, найчастіше у середині літа. Живляться личинками комах. Зимують личинки. Генерація одно- та дворічна.

Основні чинники зниження чисельності

Руйнування природних біоценозів.

Заходи охорони

У місцях виявлення виду потрібно створювати природні резервати.

Джерела інформації

Медведев, Солодовникова, 1974; Kryzhanovskij et al., 1995; Catalogue..., 2003; Різун, 2003; Пучков, 2008; Пучков, Бригадиренко, 2011; Ковальчук Д. О., Ковальчук О. Ф. (2012, особисте повідомлення).

Автор: Ю. Є. Скрильник
 Фото: © М. Е. Смірнов

ТУРУН ЗОЛОТИСТО-ОБЛЯМОВАНИЙ*Carabus aurolimbatus* Dejean, 1829**Жужелица золотисто-окаймленная**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Жуки-туруни — Carabidae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид на межі ареалу.

Морфологічна характеристика

Голова вузька, очі дуже випуклі. Надкрила сплюснені, грубозернисті, як і передньоспинка, металево-блискучі, сині, фіолетові або червонуваті; широкі бічні краї золотисто-червоні або яскраво-зелені. Довжина тіла 20–32 мм.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Євроказахстанський, типово лісостеповий вид. В Україні трапляється на сході (Харківська, Донецька та Луганська області). У Харківській області зареєстрований у Зміївському, Первомайському та Харківському районах.

Чисельність

Скрізь дуже локальний. Чисельність низька.

Місця перебування

Листяні ліси, лісосмуги, сади, луки та береги річок.

Особливості біології

Імаго та личинки — активні хижаки-поліфаги, живляться безхребетними. Жуки активні з червня по вересень. Личинки розвиваються протягом літа. Зимують личинки та імаго у підстилці.

Основні чинники зниження чисельності

Комплексний вплив факторів антропогенного походження — вирубки, рекреація, випас худоби, знищення місць перебування.

Заходи охорони

У місцях виявлення виду потрібно створювати природні резервати.

Джерела інформації

Kryzhanovskij et al., 1995; Catalogue..., 2003; Пучков, 2008; Ковальчук Д. О., Ковальчук О. Ф. (2012, особисте повідомлення).

Автор: Ю. Є. Скрильник
Фото: © Ю. Є. Скрильник

ПЛАВУНЧИК ЗАХАРЕНКА*Haliphus zacharenkoi* Gramma et Prisny, 1973**Плавунчик Захаренко**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Плавунчики — Haliplidae

Природоохоронний статус

Рідкісний; вид з невеликою площею поширення.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 2,5–2,9 мм. Тіло овальне, найширше в середині або саме перед нею, плечі слабо помітні. Голова, щупики та антени жовті. Передньоспинка жовта, трохи затемнена на диску та уздовж переднього й заднього краю; бічні сторони облямовані, злегка опуклі; пунктировка помірна, більш щільна уздовж переднього й заднього краю; надкрила — від жовтих до жовто-червоних, з чорними лініями у задніх $\frac{2}{3}$ точкових рядів, на бокових рядах ці лінії часто перервані в середині, іноді з неясними темними цятками на проміжках; точкові ряди досить сильні, усі точки темні. Від інших представників роду відрізняється крупними точками на епіплеврах надкрил, випуклим верхом, відсутністю поздовжніх бокових борозенок або складок при основі передньоспинки (інколи вони є у вигляді точки), а також відсутністю там поперечного вдвудлення.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Південні регіони Росії та України. В Україні відомий з Херсонської, Одеської, Дніпропетровської, Кіровоградської областей; у Харківській області — Зміївський район.

Чисельність

Невелика. Рідкісний реліктовий вид.

Місця перебування

Рекреаційне навантаження на місця перебування, знищення природних біотопів.

Особливості біології

Водний жук. Альгофаг, живиться зеленими водоростями, рідше квітковими рослинами. Дорослі жуки та личинки погано плавають, мешкають у солоних та прісних мілководних озерах. Розвиток личинок відбувається там же. На поверхню підіймаються не часто, переважно дихають за рахунок дифузії розчиненого у воді кисню в середині бульбашки повітря, що знаходиться на червцевій стороні тіла. Зрідка, по ночах, перелітають з водойми у водойму. Імаго зустрічаються у травні-липні.

Основні чинники зниження чисельності

Лімітуючими факторами є невелика площа солонуватих та інших степових водойм, осушення територій для господарського використання.

Заходи охорони

Частина місць проживання виду знаходяться на території Чорноморського біосферного заповідника. Для збереження виду в природних умовах потрібно виявлення місць проживання; заборона осушення постійних та тимчасових степових прісних та солонуватих озер для господарського використання.

Джерела інформації

Зайцев, 1953; Мирзоян и др., 1982; Дядичко, Грамма, 2009.

Автор: О. М. Дрогваленко

Фото: © О. І. Слущкий

ВЕРТЯЧКА СУТІНКОВА*Orectochilus villosus* (Müller F. O., 1776)**Вертячка сумеречная**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Вертячки — Gyrididae

Рід налічує більше 190 видів, з яких лише 1 у фауні України та Харківської області.

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 5,5–7,5 мм. Тіло овально-подовжене, опукле, злегка стиснуте з боків, блискуче, верх чорний, часто із бронзуватим блиском, суцільно в жовтуватому або сіруватому шовковистому, не дуже густому пушку на диску. Низ червоно-жовтий до темно-бурого. Передньоспинка із прямими боками, що слабо сходяться, з тонким кантиком; передні кути прямі, майже не виступають, задні також прямі, але вузько заокруглені на вершині; поверхня в дрібних негустих точках. Щиток широко трикутний. Надкрила більш-менш широкі в плечах, на вершині косо зрізані, внутрішній кут їх прямий, притуплений на кінці, зовнішній зовсім округлений, відсутній; бічний жолобок вузький, бортик невизначено відмежований, часто більш-менш жовтий; поверхня в тонких, не дуже густих точках, позаду вони більші і більш густі; усе тіло з надзвичайно ніжною мікроскульптурою. Усі членики передніх лапок розширені в довгасту пластинку, знизу із щетинистими присосками.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Вся Палеарктика окрім Японії та Китаю. В Україні відомий звідусіль; у Харківській області — Печенізький та Вовчанський райони.

Чисельність

Рідкісний вид, поодинокі знахідки.

Місця перебування

Річки та струмки.

Особливості біології

Водний жук. Хижак, живиться дрібними комахами та личинками, що випадково потрапляють на поверхню води. Травлення як дорослих, так і личинок зовнішнє. Дихають як атмосферним повітрям, так і за рахунок дифузії. Жуки не витримують сонячного світла, активні в сутінках, вдень ховаються серед рослин, під каменями тощо. Добре і дуже швидко плавають по поверхні води, часто проти течії. При небезпеці занурюються під воду, ховаються серед рослин та в мулі. Добре, але неохоче літають. Личинки розвиваються серед рослин та в мулі, дихають за рахунок зябер розчиненим киснем. Строк життя імаго короткий, трапляються в червні-вересні.

Основні чинники зниження чисельності

Лімітуючими факторами є забруднення та зарегульованість річок та струмків, використання їх для господарських потреб.

Заходи охорони

Для збереження виду в природних умовах потрібно виявлення місць проживання, припинення забруднення річок та струмків, а також заборона зарегулювання стоку.

Джерела інформації

Зайцев, 1953; Мирзоян и др., 1982; Грамма В. М. (1994–2012, особисті повідомлення).

Автор: О. М. Дрогваленко
Фото: © О. І. Слущкий

КАРАПУЗИК ВЕЛИКИЙ*Pachylister inaequalis* (Olivier, 1789)**Карапузик большой**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Карапузики — Histeridae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла до 19 мм. Найбільший в Україні представник родини. Верх блискучий, чорний, іноді диск надкрил просвічує червоним. Ліва мандибула самця значно довше правої, сильно вигнута. Верхня губа в самиці поперечно-п'ятикутна, в самця — довше своєї ширини, на вершині округло загострена. Заочні ямки передньоспинки округлі, великі, але неглибокі, зовні обмежені внутрішньою бічною борозенкою, яка злегка вкорочена позаду, а іноді й спереду; зовнішня бічна борозенка тонка, позаду ледь вкорочена; спереду звичайно переходить на передній край, посередині широко перервана, а іноді перервана й у передніх кутів; крайова борозенка трохи не доходить до задніх кутів; епіплеври в коротких, помірно густих стоячих волосках. Надкрила з чітким передвершинним вдавленням; їхні дорсальні борозенки тонкі, неглибокі. Зубці передньої гомілки сильні, її задня поверхня густо зморщувато-пунктована.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Степи та напівпустелі всієї Палеарктики. В Україні відсутній у вологих лісових районах; у Харківській області — Харківський, Зміївський, Великобурлуцький, Куп'янський та Дворічанський райони.

Чисельність

Нечисленний вид.

Місця перебування

Частіше за все — свіжий послід великої рогатої худоби, інколи — на падлі.

Особливості біології

Хижак, живиться личинками мух, а також імаго та личинками жуків (*Aphodius*, *Sphaeridium*, *Onthophagus* тощо). Личинки також розвиваються в свіжому посліді копитних тварин. Розвиток проходить досить швидко і завершується у вересні. Дорослі жуки живуть довго, більше року. Трапляються з квітня по вересень.

Основні чинники зниження чисельності

Лімітуючі фактори невідомі.

Заходи охорони

Охороняється в степових заповідниках півдня України. Для збереження виду в природних умовах потрібно виявлення місць проживання.

Джерела інформації

Крыжановский, Рейхардт, 1976.

Автор: О. М. Дрогваленко
 Фото: © О. І. Слущкий

МЕРТВОЇД ПОХМУРИЙ*Silpha tristis* Illiger, 1798**Мертвоед мрачний**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Мертвоїди — Silphidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 13–16 мм. Тіло видовжене, досить сплюснене. Верх чорний, матовий. Голова за очима з перетяжкою, не витягнута вперед. Передній край передньоспинки не вигнутий догори. Надкрила без точкових борозенок, з трьома сильними блискучими поздовжніми реберцями, на вершині надкрила окремо округлені, їх боковий край вузький, до переду не розширений, слабо відігнутий. Попереду кожної крапки на надкрилах є маленьке блискуче зернятко. Восьмий членик антен дорівнює або майже дорівнює дев'ятому.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Вся Європа до Уралу, Кавказ, Туреччина, Іран, Північна Америка. В Україні — в лісових районах скрізь; у Харківській області — Зміївський район.

Чисельність

Рідкісний вид, поодинокі знахідки.

Місця перебування

Листяні ліси, парки, іноді — поля.

Особливості біології

Імаго та личинки переважно хижаки, живляться червононогими молюсками, червами, іноді падлом. Відомості про те, що вид пошкоджує буряк, ріпу та сходи злаків, помилкові. Імаго, залежно від року, трапляються з березня по жовтень.

Основні чинники зниження чисельності

Лімітуючими факторами є вирубка старих лісових масивів та антропогенне навантаження.

Заходи охорони

Для збереження виду в природних умовах потрібні виявлення місць проживання виду та організація природних резерватів на ділянках старих лісових масивів.

Джерела інформації

Пушкин, 2001.

Автор: О. М. Дрогваленко
 Фото: © О. І. Слущкий

СТАФІЛІН ВОЛОХАТИЙ*Emus hirtus* (Linnaeus, 1758)**Стафилин мохнатий**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Стафілініди — Staphylinidae

Природоохоронний статус

Рідкісний, стенотопний вид. Занесений до Червоної книги України (рідкісний).

Морфологічна характеристика

Єдиний вид роду *Emus*, один з найкрупніших стафілінід. Жук з густим яскравим опушенням, зовнішнім виглядом нагадує жалких перетинчатокрылих. Довжина тіла 18–28 мм. Чорний; голова, передньоспинка та три останні сегменти черевця вкриті золотисто-жовтими волосками, надкрила ззаду з широкою перев'язкою сизих волосків.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Європейсько-середземноморський вид. У незначній кількості зустрічається по всій території України. У Харківській області відомий за поодинокими знахідками у Зміївському, Харківському, Чугуївському та Печенізькому районах.

Чисельність

У 1916–1920 роках в околицях Харкова був досить звичайним і траплявся у великій чисельності, але в 1966 році було відмічено його зникнення. На сьогоднішній день у Харківській області є невеликі локальні популяції. Вразливий вид, потребує постійного контролю.

Місця перебування

На пасовищах, а також іноді на луках, галявинах та узліссях.

Особливості біології

Копрофільний вид, пов'язаний у своєму розвитку з екскрементами тварин, іноді — з іншими органічними речовинами, що розкладаються. Личинки та дорослі жуки — активні хижаки, які живляться дрібними комахами-копробіонтами, переважно двокрилими та твердокрилими; найчастіше трапляються на пасовищах в екскрементах великої рогатої худоби або коней. Імаго активні з травня (жуки, що перезимували) до жовтня (нове покоління жуків). Зимують імаго і, можливо, личинки.

Основні чинники зниження чисельності

Чисельність знижується внаслідок різкого зменшення поголів'я великої рогатої худоби та скорочення площ пасовищ, інтенсивного застосування антигельмінтних препаратів у худоби, різноманітних порушень природних біотопів: хімічного забруднення середовища, рекреаційного навантаження тощо.

Заходи охорони

У Харківській області виявлений на території національного природного парку «Гомільшанські ліси». Рекомендованими засобами охорони є контрольований випас худоби в місцях виявлення виду, створення ентомологічних заказників на територіях існування локальних популяцій.

Джерела інформації

Крупіцькі, 1832; Якобсон, 1905–1916; Медведев, 1966; Крыжановский, 1979; Медведев, 1979; Грамма, 2005; Присный, 2005; Петренко, 2009; Петренко та ін., 2011; Глютов С., Шеховцов А. (2012, особисті повідомлення).

Автор: В. В. Терехова
Фото: © С. В. Глютов

ВОСКОВИК-ПІСТРЯК МІНЛИВИЙ*Gnorimus variabilis* (Linnaeus, 1758)**Восковик-пестряк изменчивый**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Пластинчатовусі — Scarabaeidae

Природоохоронний статус

Рідкісний реліктовий вид. Занесений до Європейського червоного списку (NT).

Морфологічна характеристика

Тіло кремезне, завдовжки 18–23 мм. Забарвлення чорне, з матовим блиском. На передньоспинці, надкрилах та пігидії є дрібні білуваті або жовтуваті цяточки з волосків (на надкрилах їх зазвичай вісім), які за кількістю, яскравістю та розміром можуть дещо варіювати та з часом стиратися.

Ареал виду та його поширення в регіоні

Поширений у середній та південній Європі. В Україні ареал охоплює лісову та лісостепову зони. У Харківській області трапляється в дібровах Гомільшанського лісового масиву (Зміївський район), відмічений також в Ізюмському районі.

Чисельність

У першій половині XX століття вважався рідкісним видом, але за певних умов траплявся в масовій кількості. Наприкінці XX та на початку XXI століття вказували, що цей вид вже зник у межах Харківської області, а також на півдні Середньоруської височини в цілому. Протягом останніх років виявляється регулярно, але лише поодинокі екземпляри.

Місця перебування

Мешкає в старих широколистяних та мішаних лісах. Дорослі особини трапляються на галявинах, узліссях, просіках, уздовж лісових доріг.

Особливості біології

Літ жуків відмічений з квітня по липень. Жуки активні вдень, живляться на квітках трав'янистих рослин, зустрічаються також на стовбурах дерев. Яйця самиці відкладають у трухляву деревину старих листяних дерев. Личинки розвиваються в деревині, зимують, заляльковування відбувається навесні.

Основні чинники зниження чисельності

Загрозу для виду становлять вирубка старих дерев, санітарні рубки, очищення лісу від сухостою, лісові пожежі, використання пестицидів в лісовому господарстві тощо. Заміна старих, зрілих лісів відносно молодими лісами порослевого походження.

Заходи охорони

У Харківській області вид виявлений на території національного природного парку «Гомільшанські ліси». Рекомендованими заходами є збереження корінних лісів, заборона або обмеження санітарних рубок у місцях виявлення виду.

Джерела інформації

Арнольди, 1938; Медведев, 1959; Медведев, Солодовникова, 1979; Грамма, 1995; Присный, 2002 (2003); Catalogue..., 2006; Скрильник Ю. (2012, особисте повідомлення).

Автор: В. В. Терехова
Фото: © В. В. Терехова

ЖУК-САМІТНИК*Osmoderma coriarium* (DeGeer, 1774)**Отшельник пахучий / восковик-отшельник**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Пластинчатовусі — Scarabaeidae

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений до Червоної книги України (вразливий), Червоного списку МСОП (VU), Європейського червоного списку (EN), списку Бернської конвенції (Додаток II).

Морфологічна характеристика

Тіло велике, масивне, завдовжки 22–35 мм. Забарвлення чорно-рудувате, блискуче, з бронзовим або зеленуватим відблиском. Передньоспинка у самців з глибокою, а у самиць із пласкою повздовжньою борозенкою і двома дрібними горбиками перед серединою.

Ареал виду та його поширення у регіоні

У Європі не заходить на захід далі Західної Німеччини, а на півночі — Швеції. В Росії зустрічається на півночі, в середній смузі і на півдні європейської частини. Південна межа в Україні проходить від гирла Дунаю (Ізмаїл), крізь Бендери, південь Вінницької області, Кіровоградську область, Полтаву та по середній течії Сіверського Дінця (Слов'яногірськ, Донецька область). Остання знахідка у Харківській області була у 1971 році в Зміївському районі (с. Гайдари, колектор О. Бартенев). Всі вказівки на знахідки *Osmoderma coriarium* (Scopoli, 1763) в Україні слід відносити до *O. barnabita*.

Чисельність

Рідкісний вид, трапляються окремі особини.

Місця перебування

В Україні — широколистяні ліси та старі плодові сади. Жук-самітник корисний в якості індикатора угруповання безхребетних, яке пов'язано у своїй життєдіяльності з дуплами дерев.

Особливості біології

Комахи активні в липні-вересні. Літають надвечір та вночі, весь день ховаючись по гнилих дуплах. Самці жуків виділяють характерний, досить сильний запах для залучення самиць. Личинки розвиваються за рахунок гнилої деревини в дуплах і порожнечах дерев: головним чином дуба (*Quercus* spp.), а також липи (*Tilia* spp.), верби (*Salix* spp.), бука (*Fagus sylvatica*), плодовых (*Prunus* spp., *Pyrus* spp., *Malus domestica*), а також деяких інших дерев. Генерація виду в Україні — не менше 2–3 років.

Основні чинники зниження чисельності

Зникає внаслідок санітарних вирубок лісу, викорчовування старих дуплистих плодовых дерев, застосування пестицидів у лісових масивах.

Заходи охорони

На даний час пасивно охороняється на території національного природного парку «Гомільшанські ліси». Для збереження виду необхідно створення природних резерватів старих широколистяних лісів; збереження та відновлення місць перебування виду, пов'язаних із традиційними сільськогосподарськими ландшафтами; збереження «острівців» природи, які залишилися у міських районах.

Джерела інформації
Catalogue..., 2006.

Автор: О. Ф. Бартенев
Фото: © Д. Тельнов

БРОНЗІВКА ВЕЛИКА ЗЕЛЕНА*Protaetia aeruginosa* (Drury, 1770)**Бронзовка большая зелёная**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Пластинчатовусі — Scarabaeidae

Природоохоронний статус

Вразливий.

Морфологічна характеристика

Тіло широке, помірно опукле, дозadu дещо звужене; довжина тіла 22–29 мм. Сильно блискучий, золотисто-зелений, ноги, у т. ч. лапки, зелені, часто із синюватим відливом, іноді тіло зелене із сильним золотисто-червоним відливом або синьо-зелене із синіми надкрилами.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Центральна та південна Європа. В Україні лісова та лісостепова зони. У Харківській області зареєстрований у Зміївському, Краснокутському, Харківському та Чугуївському районах.

Чисельність

Вид локальний, повсюди у регіоні чисельність на низькому рівні.

Місця перебування

Старі листяні або мішані ліси, тримаються здебільшого у кроні дерев.

Особливості біології

Розвиток триває до 3 років. Личинка розвивається у дуплах або у трухлявій деревині листяних порід (дуба, фруктових дерев). Літ імаго — кінець травня-серпень. Додатково живляться соком дерев.

Основні чинники зниження чисельності

Лісогосподарські заходи — вирубання з лісу старих, дуплистих дерев. Зменшення площ старовікових листяних деревостанів.

Заходи охорони

Рекомендується збереження у лісі старих дуплистих дерев і сухостою, при рубках — залишення у лісі завищених пнів (до 4 м заввишки, 2–5 шт. на 1 га). Рекомендується до охорони на території національних природних парків «Слобожанський» та «Гомільшанські ліси».

Джерела інформації

Медведев, 1964; Медведев, Солодовникова, 1979; Bunalski, 1999; Catalogue..., 2006; Ковальчук Д. О., Ковальчук О. Ф. (2012, особисте повідомлення).

Автор: Ю. Є. Скрильник
Фото: © М. Е. Смірнов

РОГАЧ ЗВИЧАЙНИЙ*Lucanus cervus* (Linnaeus, 1758)**Жук-олень**

Клас Комахи — Insecta
Ряд Жуки — Coleoptera
Родина Рогачі — Lucanidae

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений до Червоної книги України (рідкісний) та списку Бернської конвенції (Додаток III).

Морфологічна характеристика

Довжина самця сягає 45–90 мм (з рогами), самиці — 30–50 мм. У самців голова розширена, мандибули сильно розвинені, досягають величезного розміру. Булава вусиків чотирьохчленикова. Задні кути передньоспинки тупі. Забарвлення самців чорне, матове, надкрила та роги коричневі, у самиць надкрила чорно-бурі.

Ареал виду та його поширення у регіоні

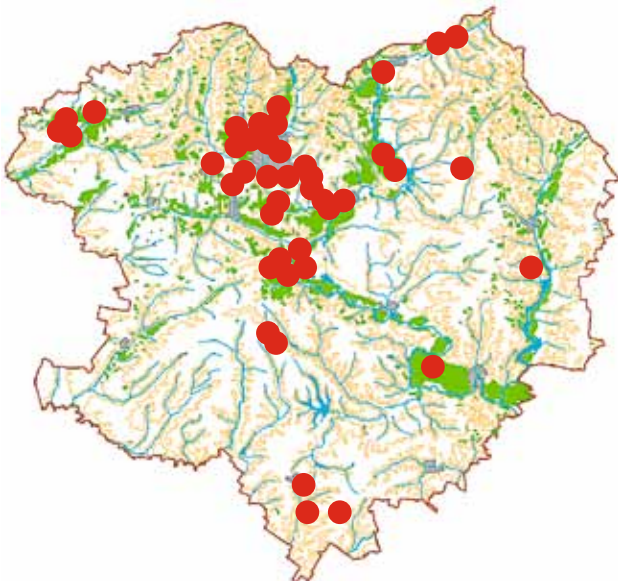
Понтійсько-європейський вид. В Україні вид поширений майже на всій території, крім південно-східних областей. У Харківській області — практично скрізь, де є стиглі дубові насадження.

Чисельність

Трапляється локально, іноді у великій кількості, місцями досить звичайний. Однак вирубка старих дубових масивів призводить до скорочення чисельності виду.

Місця перебування

Листяні та мішані деревостани, лісосмуги, верболози по заплавах річок.

Особливості біології

П'яти- або шестирічна генерація. Личинки розвиваються у гнилій деревині (у дуплах, пнях, стовбурах, що впали) найчастіше на дубі, іноді інших породах (бук, липа, верба, ясен, тополя, плодови). Залляльковування відбувається навесні, після останньої перезимівлі личинки. Жуки трапляються з травня по липень. Ввечері активно літає. Додатково живиться соком, що витікає з дерев (дуб, груша, верба та інші).

Основні чинники зниження чисельності

Лісгосподарські заходи — вилучення з лісу старих, дуплистих дерев. Зменшення площ старовікових листяних деревостанів.

Заходи охорони

Охороняється на території національного природного парку «Гомільшанські ліси». Рекомендується до охорони на території національного природного парку «Слобожанський». Для збереження виду необхідно залишати старі дуплисті дерева та сухостій, при рубках — залишати заввишки пні (до 4 м заввишки, 2–5 шт. на 1 га).

Джерела інформації

Арнольди, 1938; Медведев, 1952; Медведев, 1959; Медведев, 1963; Медведев, 1965; Медведев, Солодовникова, 1974; Медведев, Солодовникова 1979; Bunalski, 1999; Мартинов, Капелюх, 2005; Catalogue..., 2006; Ковальчук Д. О., Ковальчук О. Ф., Про-скураков Є. В. (2012, особисті повідомлення).

Автор: Ю. Є. Скрильник

Фото: © Cosmin-Ovidiu Mancu

ЕЗАЛЮС СКАРАБЕОЇДЕС*Aesalus scarabaeoides* (Panzer, 1794)**Эзалюс скарабеоидес**

Клас Комахи — Insecta
Ряд Жуки — Coleoptera
Родина Рогачі — Lucanidae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид на межі ареалу.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 5–7 мм. Верх тіла сильно і глибоко пунктований. Жук слабо блискучий, чорно-бурий, у крапках, на яких розташовані стоячі бурі булавоподібні щетинки. Надкрила з чотирма перерваними рядами чорних волосистих горбків. Голова до очей втягнута у грудний щит. Мандибули самця слабо збільшені. Внутрішній край вертикального відростка мандибул самця прямий. Задні кути передньоспинки широко закруглені. Поверхня черевних стернітів покрита грубими поздовжніми борознами.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Розповсюджений у Середній, Південній і Східній Європі. В Україні трапляється спорадично: відомий із Карпат, Криму, лісової та лісостепової зон. На території Харківської області виявлений у Зміївському районі.

Чисельність

Локальний вид, чисельність низька, трапляється дуже зрідка.

Місця перебування

Старі листяні деревостани із перевагою дуба.

Особливості біології

Період активності імаго — травень-червень. Мезофіл. Розвиток личинок триває близько 3 років у мертвій деревині дубів *Quercus* spp. і буків *Fagus* spp., дуже рідко в інших листяних породах дерев (черешня *Prunus avium* та інші). Личинки заселяють стовбури й коріння, часто при цьому дерево вже лежить на землі. Імаго активні вночі, інколи приваблюються на світло.

Основні чинники зниження чисельності

Зниження кількості трухлявої деревини, старого сухостою, дерев дуплистих або всихаючих. Руйнування старих лісових біотопів.

Заходи охорони

Заходи охорони не здійснювалися. Рекомендується до охорони у національному природному парку «Гомільшанські ліси». Для збереження популяції необхідно залишати ділянки старовікового листяного лісу з усіма стадіями відмирання деревини: дуплистими та всихаючими деревами, стовбурами, що впали та знаходяться на різних стадіях деструкції.

Джерела інформації

Арнольди, 1938; Медведев, 1963, Медведев, Солодовникова, 1979; Bunalski, 1999; Мартынов, 2003; Catalogue..., 2006; Васько, 2010.

Автор: Ю. Є. Скрильник

Фото: © Cosmin-Ovidiu Mancu

АКМЕОДЕРА НЕСПРАВЖНЯ*Acmaeodera degener* Scopoli, 1763**Акмеодера ложная**

Клас Комахи — Insecta
Ряд Жуки — Coleoptera
Родина Златки — Vuprestidae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид на межі ареалу.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 9–12 мм. Синьо-чорний або чорний, зверху з невеликими жовтими цяточками, що розташовані вздовж шва та бокового краю надкрил. Цятчок зазвичай по 10 на кожному з надкрил, але іноді вони можуть зливатися, або їх кількість та розмір зменшуються.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Ареал охоплює Середземномор'я та Середню Європу. В Україні вказаний для лісостепової і степової природних зон, Карпат та Криму. В Харківській області знаходиться поблизу північної границі свого поширення; відома єдина сучасна знахідка у дібровах на правому березі Сіверського Дінця (Зміївський район).

Чисельність

Дуже рідкісний вид.

Місця перебування

Лісовий вид, що є атлантичним реліктом.

Особливості біології

Розвивається в деревині старих мертвих дубів, у всохлих гілках.

Розвиток личинки триває один рік. Імаго активні у травні-липні. Жуки живляться на квітках, головним чином складноцвітих.

Основні чинники зниження чисельності

Скорочення площ старих листяних лісів.

Заходи охорони

У регіоні не здійснювалися. Єдине місце існування цього виду в Харківській області виявлено в дібровах на території національного природного парку «Гомільшанські ліси». Необхідно збереження старовікових дібров. Заборона лісогосподарських заходів в місцях існування виду.

Джерела інформації

Арнольди, 1938; Медведев, 1963; Медведев 1964; Медведев и др., 1976; Bily, 2002; Яницький, 2006 (2007); Прохоров, 2010; Скрыльник, Терехова, 2011.

Автор: В. В. Терехова
Фото: © О. І. Слущкий

ЕВРИТИРЕЯ ДУБОВА*Eurythyrea quercus* Herbst, 1780**Эвритирея дубовая**

Клас Комахи — Insecta
Ряд Жуки — Coleoptera
Родина Златки — Buprestidae

Природоохоронний статус

Рідкісний, реліктовий вид.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 14–23 мм, блискучий, зверху зелений або золотисто-зелений. Від інших видів роду *Eurythyrea* відрізняється формою щитка: він серцеподібний, слабо поперечний (приблизно в 1,5 рази ширше за довжину). Бічні краї надкрил зазвичай без золотистої облямівки.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Середня та південна Європа. В Україні поширений спорадично в усіх природних зонах. У Харківській області знайдений лише в дібровах. Єдине місце існування цього виду в Харківській області виявлено в Зміївському районі на території національного природного парку «Гомільшанські ліси» на правому березі Сіверського Дінця.

Чисельність

Чисельність низька по всьому ареалу. В Харківській області — лише поодинокі знахідки.

Місця перебування

Нижньоплейстоценовий нагірно-лісовий релікт, що трапляється у вододільних та нагірних дібровах.

Особливості біології

Імаго активні вдень. У дібровах Харківської області траплялися в липні. Личинка розвивається протягом 3–5 років у мертвій оголеній деревині старих дубів, рідше — буків та каштанів.

Основні чинники зниження чисельності

Зменшення площ старих листяних лісів, погіршення стану біотопів унаслідок господарської діяльності (вирубання старих дубів, очищення лісу від сухостою тощо).

Заходи охорони

Єдине місце існування цього виду в Харківській області виявлено на території національного природного парку «Гомільшанські ліси». Необхідно збереження старовікових дібров. Заборона санітарних рубок та інших лісгосподарських заходів у місцях існування виду.

Джерела інформації

Якобсон, 1905–1916; Рихтер, 1952; Волкович, 1977; Медведєв, Солодовникова, 1979; Bily, 2002; Catalogue..., 2006; Яницький, 2006 (2007); Прохоров, 2010; Скрыльник, Терехова, 2011.

Автор: В. В. Терехова
Фото: © В. В. Терехова

ЗЛАТКА КОРЕНЕВА МІДНА*Sphenoptera cuprina* Motschulsky, 1860**Златка корневая медная**

Клас Комахи — Insecta
Ряд Жуки — Coleoptera
Родина Златки — Vuprestidae

Природоохоронний статус

Рідкісний, реліктовий, стенотопний вид.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 8–14 мм. Зверху бронзовий, з пурпуровим, мідним або зеленуватим блиском, знизу чорно-синій, фіолетовий або бронзово-чорний. Дрібна пунктировка передньоспинки ніжна, але добре помітна. Надкрила з поздовжніми рядами крапок або коротких рисок, не зливаються один з одним.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Азербайджан, Вірменія, Болгарія, Греція, Італія, центральна та південноєвропейська частина Росії. В Україні відомий зі степової, лісостепової частини та Криму. У Харківській області трапляється у Вовчанському та Дворічанському районах.

Чисельність

Вид дуже локальний, трапляється зрідка, відомий за декількома екземплярами.

Місця перебування

Нижньоголоценовий ксеротермічний степовий релікт, що трапляється на ксерофітних луках та у степах. Цілині степові та крейдяні ділянки, добре освітлені, з розрідженим трав'яним покривом.

Особливості біології

Імаго активні з травня до середини червня. У кінці травня було відмічено парування на камінцях крейди. Розвивається у корінні молодих саджанців жовтої акації *Caragana arborescens* та еспарцету *Onobrychis* sp. Личинки прогризають у деревині один-два кільцевих ходів, потім спускаються у коріння. Зимують личинки різного віку. Після зимівлі личинки піднімаються вгору по корінню та заляльковуються у нижній частині стовбурця. Генерація однорічна, в деяких випадках — дво-, трирічна.

Основні чинники зниження чисельності

Зміни умов існування внаслідок розорювання цілих ділянок степу; руйнування крейдяних відслонень.

Заходи охорони

Заборона розорювання та заліснення решток цілих степів; створення природних резерватів. Збереження цілісності крейдяних відслонень: створення природних резерватів, заборона заліснення, заборона випасу та прогону худоби та інших дій, що руйнують поверхню крейдяних схилів.

Джерела інформації

Рихтер, Алексеев, 1965; Гурьева, 1974; Catalogue..., 2003; При-сний, 2003; Прохоров, 2010; Скрильник, Терехова, 2011.

Автор: Ю. Є. Скрильник
Фото: © Ю. Є. Скрильник

ДІЦЕРКА АМФІБІЯ

Dicerca amphibia Marseul, 1865

Дицерка амфибия

Клас Комахи — Insecta
Ряд Жуки — Coleoptera
Родина Златки — Buprestidae

Природоохоронний статус

Рідкісний, реліктовий вид.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 15–20 мм. Покриви тіла тверді, забарвлення темно-бронзове, блискуче. Від інших видів роду *Dicerca* відрізняється сукупністю ознак: надкрила досить широкі (приблизно в 1,5 рази довші за ширину), на вершинах закруглені; тім'я і лоб з крупним, глибоким поздовжнім вдавленням. Скульптура передньоспинки і надкрил груба, рельєфна.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Дуже рідкісний вид із диз'юнктивним ареалом. Відомий із Європи, Східного Сибіру, Далекого Сходу, Казахстану, Туреччини. В Україні вказаний для лісостепової зони та Полісся. У Харківській області зареєстрований лише у Зміївському районі.

Чисельність

Вид дуже рідкісний на всій території України. У Харківській області відомі лише поодинокі знахідки, остання з яких датована 1980 роком.

Місця перебування

На території Харківської області трапляється у листяних лісових

масивах. На інших територіях відмічався на добре прогрітих схилах із розрідженою деревною рослинністю.

Особливості біології

Імаго трапляються в червні-серпні. Ксилофаг. Кормові рослини личинки — тополі (*Populus alba*, *P. tremula*). За літературними даними, можливо, що кормовою рослиною личинок також є береза.

Основні чинники зниження чисельності

Достовірно не відомі. Лімітуючими факторами можуть бути невелика площа листяних лісів, вирубування дерев тощо.

Заходи охорони

Необхідно збереження виявлених місць існування виду.

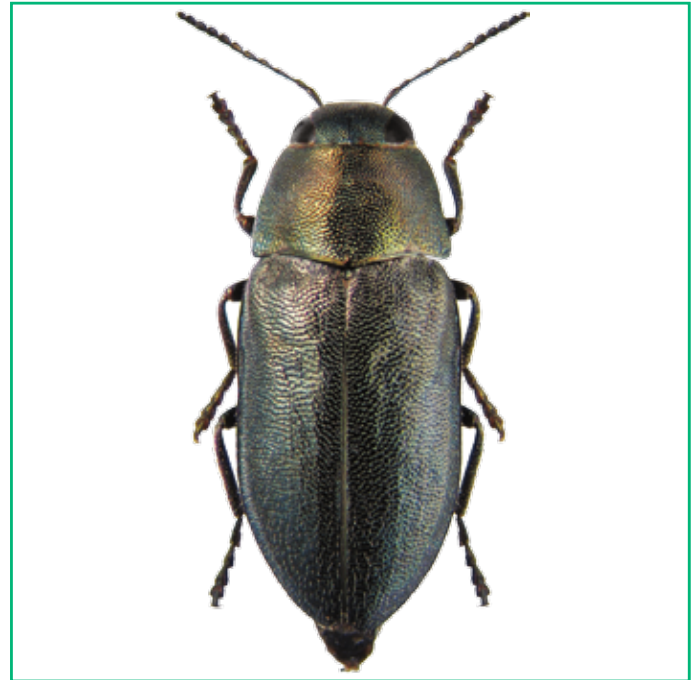
Джерела інформації

Максимова и др., 1984; Максимова, 1998; Bily, 2002; Catalogue..., 2006; Яницький, 2006 (2007); Дедюхин, Никитский, 2009; Прохоров, 2010; Скрыльник, Терехова, 2011.

Автори: В. В. Терехова, Ю. Є. Скрыльник
Фото: © К. В. Макаров

ЗЛАТКА ФОРМАНЕКА*Phaenops formaneki formaneki* Jakobson, 1913**Златка Форманека**

Клас Комахи — Insecta
 Ряд Жуки — Coleoptera
 Родина Златки — Buprestidae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид зі стабільно низькою чисельністю.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 5,5–10,0 мм. Тіло паралельнобічне або розширене у задній третині. Забарвлення бронзове або бронзово-зелене. Передньоспинка посередині у передній частині з простими, добре відокремленими крапками. Опушення надкрил незначне, виразне лише в останній третині. Тім'я широке.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Центральна та Східна Європа, Балкани, Сибір, Далекий Схід і Монголія. В Україні виявлений у лісостеповій та степній зонах, а також у Криму. У Харківській області трапляється у Зміївському, Дергачівському та Краснокутському районах.

Чисельність

Вид локальний, чисельність дуже низька, відомі поодинокі знахідки.

Місця перебування

Соснові, ялинові та мішані деревостани, інколи на купах лісо-січних залишків на сосновому зрубі та на стовбурах ялин.

Особливості біології

Розвиток триває один, інколи два роки. Личинки прогризають

широкі, звивисті ходи на гілках і стовбурах сосни (*Pinus sylvestris*), переважно у районі з тонкою корою. Ходи подібні до ходів *Chrysobothris igniventris*. Личинки заляльковуються у верхньому шарі заболонної деревини. У Краснокутському районі виявлені на товстих стовбурах ялиці (*Picea abies*). Зимує личинка або передлялечка у деревині. Імаго трапляються у червні на гілках і стовбурах дерев. За літературними даними, кормовими рослинами можуть бути сосни *Pinus halepensis* та *P. nigra*.

Основні чинники зниження чисельності

Спалювання лісосічних залишків на соснових зрубках. Вирубання старих дерев ялини.

Заходи охорони

Рекомендується до охорони у національному природному парку «Слобожанський». Пошук місць перебування та моніторинг чисельності популяції. Створення природних резерватів у місцях існування виду.

Джерела інформації

Bily, 1989; Bily, 2002; Catalogue..., 2003; Яницький, 2007; Скрыль-ник, 2008; Прохоров, 2010; Скрыльник, Терехова, 2011.

Автор: Ю. Є. Скрыльник
 Фото: © К. В. Макаров

ЗОЛОТИСТА В'ЯЗОВА ЗЛАТКА*Anthaxia senicula senicula* (Schrank, 1789)**Золотистая ильмовая златка**

Клас Комахи — Insecta
Ряд Жуки — Coleoptera
Родина Златки — Buprestidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 7–11 мм. Тіло вкрите білими пухнастими волосками, видовжене, надкрила в задній частині клиноподібно звужені. Забарвлення надкрил яскраве, матово-блискуче, бронзово-коричневе зазвичай із широкою червоною або золотисто-червоною облямівкою по бічному краю. Передньоспинка нерідко бронзова або з двома слабкими бронзовими поздовжніми смугами на диску, ці смуги сильно зближені і попереду не розходяться, або вся золотисто-зелена.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Середземноморсько-європейський вид. Ареал охоплює Європу (крім півночі) та азіатську частину Туреччини. В Україні відмічений в усіх природних зонах. У регіоні зареєстрований у Харківському, Зміївському, Чугуївському та Дергачівському районах.

Чисельність

Вид з нестабільною чисельністю, трапляється спорадично, проте іноді — у значній кількості, але завжди локально.

Місця перебування

Трапляється в різних, зазвичай добре прогрітих сонцем деревостанах та лісосмугах, де ростуть в'язи.

Особливості біології

Період активності імаго — травень-червень. Самиця відкладає яйця у щілини або складки кори стовбурів і товстих гілок ослаблених дерев в'язів. Від місця відкладання яєць у різні боки у флоемі відходять від 3 до 12 личинкових ходів, досить короткі, хвилясті або зигзагоподібної форми. Лялечкові камери розташовані у заболоні, якщо кора досить товста, вони можуть бути у корі. Залялькування відбувається на початку серпня, перетворення на імаго в кінці серпня-вересні, інколи в травні. Зимують імаго, рідше лялечки, при дворічній генерації личинки. Зазвичай розвиток триває один рік, але при зниженні температури та (або) вологості розвиток може бути продовжений і триває два роки. Імаго для додаткового живлення не відвідують квіти, а живляться листям в'язів.

Основні чинники зниження чисельності

Спалювання лісосічних решток під час проведення лісгосподарчих заходів.

Заходи охорони

Необхідно збереження біотопів, де виявлений даний вид. Авторами було проведено успішну спробу розведення у лабораторних умовах з подальшим відпусканням імаго у природне середовище.

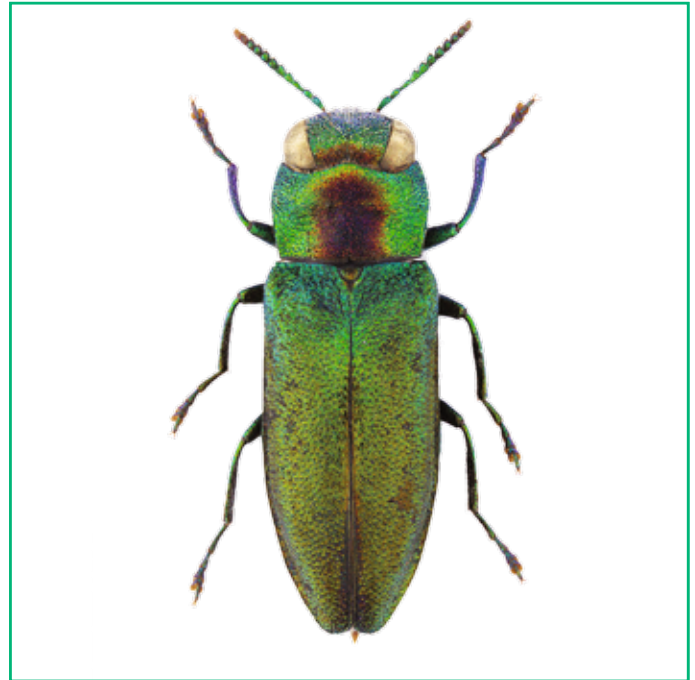
Джерела інформації

Арнольди, 1938; Рихтер, 1949; Медведев, 1953; Рихтер, Алексеев, 1965; Bily, 1989, 2002; Catalogue..., 2006; Яницький, 2006 (2007); Терехова, 2008; Прохоров, 2010; Скрыльник, Терехова, 2011.

Автори: Ю. Є. Скрыльник, В. В. Терехова
Фото: © Б. М. Лобода

ЗЛАТКА ТЮРКА*Anthaxia tuerki* Ganglbauer, 1886**Златка Тюрка**

Клас Insecta — Комахи
Ряд Жуки — Coleoptera
Родина Златки — Buprestidae

Природоохоронний статус

Рідкісний, реліктовий вид.

Морфологічна характеристика

Тіло видовжене, золотисто-зелене, черевце темніше, бронзове; довжина тіла 3,5–6 мм. Тім'я і широка розмита поздовжня смуга на середині передньоспинки червоно-коричнева, решта поверхні передньоспинки золотисто-зелена або золотисто-коричнева, такого ж кольору щиток. Надкрила самця зелені або у основі зелені, а далі бронзові. Надкрила самиці сині або синьо-зелені.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Південноєвропейський вид. В Україні поширений у степовій та лісо-степовій зонах, у Харківській області — у Зміївському та Чугуївському районах.

Чисельність

Вид надзвичайно локальний зі стабільно низькою чисельністю. В окремі роки при цілеспрямованих пошуках не виявлено жодного екземпляра. Відомий за декількома знахідками.

Місця перебування

Заплави річок із поодинокими деревами в'язу. У листяних лісах із домішкою в'язів і в'язових лісосмугах.

Особливості біології

Розвиток триває один-два роки. Від місця відкладання яєць під корою відходять 2–5 личинкових ходів. Личинки прогризають більш-менш хвилясті ходи на тонких гілках (діаметром до 2 см), переважно верхнього ярусу всихаючих дерев в'язів гладкого (*Ulmus laevis*) та граболистого (*U. carpinifolia*), заляльковуються у верхньому шарі заболоні. Зимують личинки або передлялечки у деревині. Імаго трапляються на стовбурах, у кронах, гілках та листях дерев в'язу у травні. Квітів не відвідує.

Основні чинники зниження чисельності

Спалювання лісосічних залишків.

Заходи охорони

Пошук місць перебування та моніторинг чисельності виду. Спроби розведення у лабораторних умовах з подальшим відпусканням виявилися безуспішними.

Джерела інформації

Арнольди, 1938; Рихтер, 1949; Рихтер, Алексеев, 1965; Максимова, 1984; Маслов, 1966; Bily, 1989, 2002; Catalogue..., 2003; Прохоров, 2010; Скрыльник, Терехова, 2011.

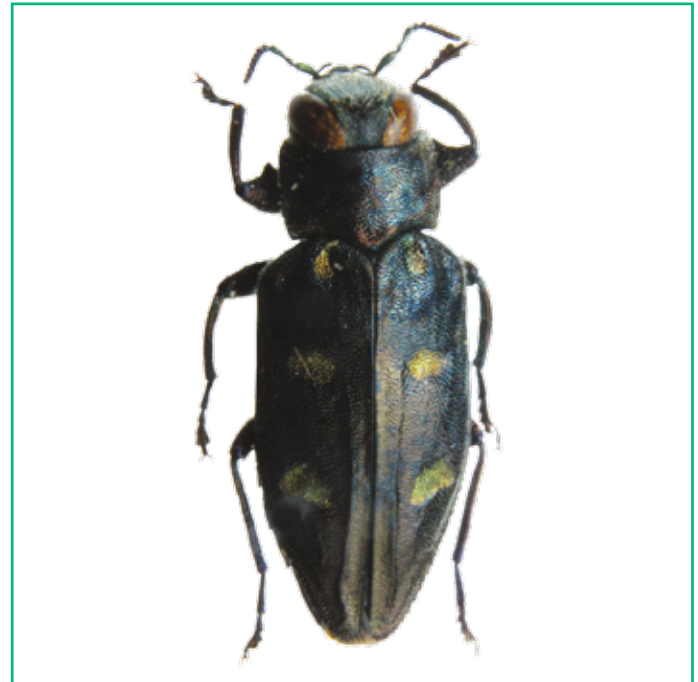
Автор: Ю. Є. Скрыльник
Фото: © Aleš Sedláček

ВОГНЕВОЧЕРЕВЦЕВА СОСНОВА ЗЛАТКА

Chrysobothris igniventris Reitter, 1895

Огненнобрюхая сосновая златка

Клас Комахи — Insecta
Ряд Жуки — Coleoptera
Родина Златки — Buprestidae

Природоохоронний статус

Вразливий.

Морфологічна характеристика

Тіло подовжене, завдовжки 8–10 мм, зверху бронзове, із шістьма доволі широкими золотистими ямками і дуже слабкими ребрами на надкрилах. Ямки надкрил іноді золотисто-зелені або кольору латуні, щиток синій. Вусики, лоб і середина нижнього боку тіла зелені. Боки знизу, кінці вусиків, стегна і анальний стерніт золотисто-червоні або пурпурні, стерніти червця з чітко відмежованим у вигляді трикутників пурпуровим забарвленням, гомілки пурпурові з фіолетовим виблиском, лапки синьо-фіолетові. Очі дуже сильно зближені на тімені, відстань між ними вдвічі менша за ширину очей. Передній край лиштви з дуже широкою трикутною виїмкою. У самців лоб яскравіший, зелений.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Середньоевропейський вид. В Україні виявлений у лісовій, лісостеповій, степовій зонах та у Криму. У Харківській області трапляється у більшості соснових деревостанів Дергачівського, Зміївського, Ізюмського, Краснокутського та Чугуївського районів.

Чисельність

Вид локальний; чисельність низька.

Місця перебування

Соснові та мішані деревостани, переважно на купах лісосічних залишків на сосновому зрубі.

Особливості біології

Розвиток триває один-два роки. Личинки прогризають широкі, дуже хвилясті ходи на гілках і стовбурах (діаметром від 2 до 8 см), переважно на ділянках з тонкою корою. Ходи подібні до ходів *Phaenops formaneki*, личинки заляльковуються у верхньому шарі заболони сосни звичайної. Зимують личинка або передлялечка у деревині. Імаго трапляються у червні на гілках і стовбурах дерев, переважно із затіненого боку, де відбуваються парування та відкладання яєць. Кормовими рослинами можуть також бути модрина європейська, сосна чорна, кипариси та ялини.

Основні чинники зниження чисельності

Спалювання лісосічних залишків на соснових зрубках.

Заходи охорони

Пошук місць перебування та моніторинг чисельності популяцій.

Джерела інформації

Арнольди, 1938; Рихтер, 1952; Рихтер, Алексеев, 1965; Bily, 1989, 2002; Catalogue..., 2003; Максимова, Бойчук, 2007; Скрыльник, 2007; Яницький, 2007; Прохоров, 2010; Скрыльник, Терехова, 2011.

Автор: Ю. Є. Скрыльник

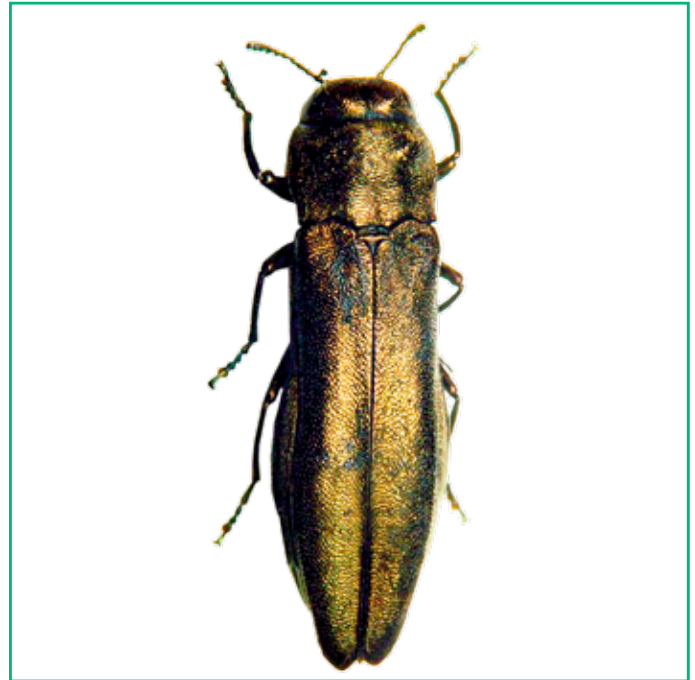
Фото: © Б. М. Лобода

ДРОКОВА ВУЗЬКОТІЛА ЗЛАТКА*Agrilus antiquus* Mulsant et Rey, 1863**Дроковая узкотелая златка**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Златки — Buprestidae

Природоохоронний статус

Вразливий.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 4–8 мм. Тіло у блискучих білих волосках, які на надкрилах густіші у пришовних западинах, але не утворюють густих білих смуг. Надкрила слабо дугоподібно звужені до вершин у задній третині, на вершинах широко кутасто закруглені. Забарвлення мідно-червоне, світло-бронзове, іноді темне, рідко — латунне.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Середньоевропейський вид. Центральна та Південна Європа. В Україні зареєстрований у лісовій, лісостеповій та степовій зонах. У Харківській області трапляється у Дворічанському та Краснокутському районах.

Чисельність

Поодинокі локальні популяції.

Місця перебування

У сосновому лісі на старих зрубках у місцях зростання дроку та на крейдяних схилах у місцях зростання дроку та рокитника.

Особливості біології

Личинки розвиваються у стеблинах дроку та рокитника, трима-

ючись окоренкової частини. Імаго трапляється на листі та стеблинах з початку червня до початку липня.

Основні чинники зниження чисельності

Знищення місць перебування. Знищення чагарників при проведенні лісогосподарських заходів у соснових деревостанах. Розробка цілинних ділянок на крейдяних схилах.

Заходи охорони

Рекомендується до охорони у національному природному парку «Слобожанський». Необхідним є збереження рослинності цілинних ділянок степу та крейдяних відслонень. Заборона розорювання та заліснення крейдяних схилів. Моніторинг чисельності популяцій.

Джерела інформації

Алексеев, 1959; Рихтер, Алексеев, 1965; Bily, 1989; Catalogue..., 2003; Прохоров, 2010; Скрыльник, Терехова, 2011.

Автор: Ю. Є. Скрыльник

Фото: © Б. М. Лобода

ГОСТРОКРИЛА ВУЗЬКОТІЛА ЗЛАТКА*Agrilus guerini* Lacordaire, 1835**Острокрылая узкотелая златка**

Клас Комахи — Insecta
Ряд Жуки — Coleoptera
Родина Златки — Buprestidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 9–12 мм. Тіло вузьке, видовжене, бронзово-чорне, із синім або зеленуватим полиском. Надкрила з трьома парами білих плям з волосків, їхні вершини витягнуті в гострі хвостики. Лоб і тім'я широко та сильно вдавнені.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений у Європі. В Україні відмічений в усіх природних зонах, окрім Карпат. У Харківській області знайдений у Зміївському та Дворічанському районах.

Чисельність

Рідкісний на всій території України. У Харківській області трапляється локально.

Місця перебування

Трапляється на вербах, що ростуть у заплавах річок, та на вологих луках.

Особливості біології

Імаго активні влітку, з другої половини червня; трапляються вдень, на листі верб. Личинка розвивається в гілках та стовбурах різних

видів верб. Яйця відкладаються на кору кормових рослин, личинка прокладає ходи в деревині, де заляльковується через один або два роки.

Основні чинники зниження чисельності

Невідомі.

Заходи охорони

Необхідно виявлення та збереження місць існування виду, моніторинг чисельності популяцій.

Джерела інформації

Медведев и др., 1953; Алексеев, 1959; Максимова, 1998; Bily, 2002; Catalogue..., 2006; Яницький, 2006 (2007); Прохоров, 2010; Скрыльник, Терехова, 2011.

Автор: В. В. Терехова
Фото: © Б. М. Лобода

МІДНА ВУЗЬКОТІЛА ЗЛАТКА*Agrilus mendax* Mannerheim, 1837**Медная узкотелая златка**

Клас Комахи — Insecta
Ряд Жуки — Coleoptera
Родина Златки — Buprestidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 10–12 мм. Надкрила голі, бронзово-червоні або мідно-червоні. Передньоспинка і голова із золотисто-зеленим блиском, світліші за надкрила. Спід тіла оливково-зелений або синьо-зелений.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Північноєвропейський вид, поширений у Центральній та Північній Європі. В Україні відомий з лісової та лісостепової зон. Є відомості про знаходження виду і у степовій зоні. У Харківській області розповсюджений на півночі, на боровій терасі річки Мерла (басейн Дніпра) поблизу Краснокутська.

Чисельність

Чисельність дуже низька. В окремі роки не знайдено жодного екземпляра. Відомий за декількома знахідками.

Місця перебування

Зустрічається у соснових лісах зі сфагновими болотами, які оточені листяними деревами (переважно *Betula pendula*, а також *Populus tremula*, *Sorbus aucuparia*, *Salix* sp., *Alnus glutinosa*).

Особливості біології

Розвиток триває один рік. Личинки роблять більш-менш звивисті повздовжні ходи на ослаблених деревах горобини (*Sorbus aucuparia*), заляльковуються у верхньому шарі заболонної деревини. Зимуює личинка (передлялечка) у деревині. Поодинокі льотні отвори відмічені на гілках і стовбурах діаметром від 2 до 8 см, у середньому 2–3 отвори на дерево у місцях, де зареєстровані імаго. В інших місцях навіть ослаблені дерева залишаються без заселення. Імаго трапляються у червні на стовбурах і листі дерев горобини.

Основні чинники зниження чисельності

При проведенні суцільних рубок у соснових лісах — знищення дерев нижнього ярусу, зокрема горобини та спалювання разом із лісосічними залишками.

Заходи охорони

Рекомендується до охорони у національному природному парку «Слобожанський». Для збереження виду рекомендовано пошук місць перебування та моніторинг чисельності популяцій.

Джерела інформації

Алексеев, 1958, 1959; Рихтер, Алексеев, 1965; Bily, 1989, 2002; Catalogue..., 2003; Прохоров, 2010; Скрыльник, Терехова, 2011.

Автор: Ю. Є. Скрыльник

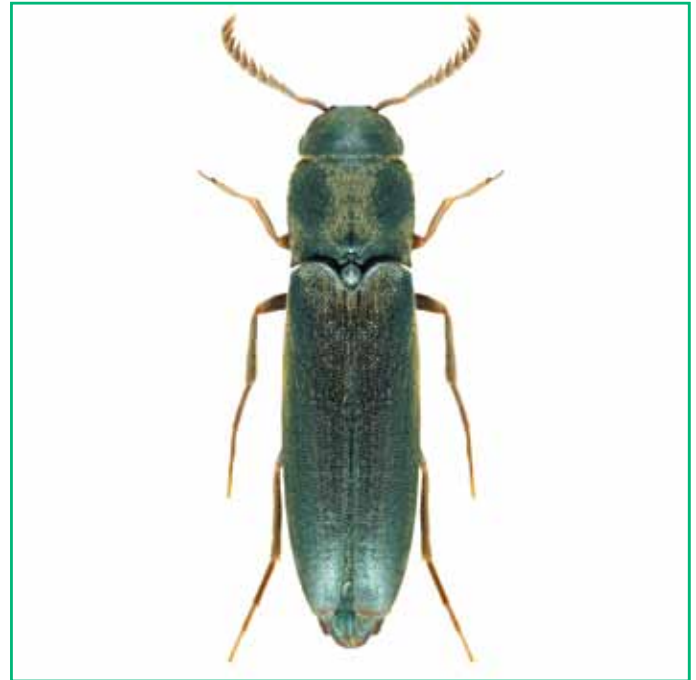
Фото: © М. Е. Смирнов

ІЗОРИПІС МЕЛЯЗОІДЕС*Isorhipis melasoides* (Laporte de Castelnau, 1835)**Изорипис мелязоидес**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Еукнеміди — Eucnemidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 4,8–11 мм. Жук коричнево-чорний. Тіло видовжене, струнке, майже циліндричне. Голова дуже густо пунктирована, антени самця гребінчасті, самиці — гостро пиловидні. Передньо-спинка з одним вкороченим з переду центральним вдавленням, на основі — з 3-ма виїмками, рівномірно тонко пунктирована. Надкрила зі згладженими борозенками, дрібно зернисті. Ноги довгі. Від інших видів родини відрізняється розміром та формою тіла.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Центральна та Південна Європа. В Україні відомий із Закарпаття та Зміївського району Харківської області.

Чисельність

Рідкісний, поодинокі знахідки.

Місця перебування

Ділянки первісного старого широколистяного лісу.

Особливості біології

Лісовий вид. Личинки розвиваються в мертвій деревині, ксилофаги та ксиломіцетофаги. Дорослі жуки також зустрічаються переважно

на мертвих деревах, як повалених, так і тих, що стоять, іноді на пнях та в дуплах. Там же вони паруються та згодом відкладають яйця. Відмічено масове роїння жуків у теплі пообідні години на деревині стовбура і гілок мертвого лежачого бука. Імаго відзначені у травні-червні.

Основні чинники зниження чисельності

Лімітуючими факторами є невелика площа первісних широколистяних лісів, вирубування дерев, у першу чергу дубів, для господарського використання.

Заходи охорони

Для збереження виду в природних умовах потрібно виявлення місць проживання, моніторинг чисельності. Припинення вирубування лісу на збережених старих ділянках; організація природних резерватів для збереження первісних широколистяних лісів.

Джерела інформації

Егоров, Никитский, 2004; Мателешко, 2009.

Автор: О. М. Дрогваленко

Фото: © О. І. Слущкий

КОВАЛИК ДІБРОВНИЙ*Lacon querceus* (Herbst, 1784)**Щелкун дубравний**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Ковалики — Elateridae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 10–12 мм. Жук червонувато-коричневий, надкрила й середина передньоспинки іноді забарвлені темніше. Вся поверхня тіла густо вкрита темно- або червоно-коричневими й золотисто-жовтими лусками. Золотисті луски сконцентровані по боках голови та передньоспинки, утворюють маленькі плями по боках надкрил, а при основі та в задній чверті — широку поперечну смугу. Окремі золотисті луски розкидані по решті поверхні тіла зверху і знизу. Верх передньоспинки нерівний, у передній частині по боках є по два лійкоподібні вдавлення, серединна борозенка глибока й плоско вдавлена. Легко вирізняється зовнішнім виглядом серед інших коваликів.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Центральна та Південна Європа від Піренеїв до Воронежської області Росії. В Україні відомий із Закарпаття та Зміївського району Харківської області.

Чисельність

Рідкісний, що підтверджується лише недавнім знаходженням його на Харківщині.

Місця перебування

Ділянки первісного старого широколистяного лісу.

Особливості біології

Типово лісовий вид. Розвиток личинок відмічений під корою та в деревині мертвих дубів, із сухою золотистою гниллю, що викликана грибом *Fomitoporia robusta*. Там же знайдені і дорослі жуки. Личинки — хижаки, живляться личинками шашля *Xestobium rufovillosum* (DeGeer, 1774), а можливо, і личинками чорнотілки *Pentaphyllus testaceus* (Hellwig, 1792) та деяких інших. Імаго траплялися з березня до жовтня.

Основні чинники зниження чисельності

Лімітуючими факторами є невелика площа первісних широколистяних лісів, вирубування дерев, у першу чергу дубів, для господарського використання.

Заходи охорони

Для збереження виду в природних умовах потрібно виявлення місць проживання, моніторинг чисельності. Організація природних резерватів на збережених ділянках старих листяних лісів.

Джерела інформації

Долін, 1982; Бейко, Компанцева, 1997; Дрогваленко, 2005; Мателешко, 2009.

Автор: О. М. Дрогваленко
Фото: © О. І. Слуцький

СВІТЛЯК ЗВИЧАЙНИЙ*Lampyris noctiluca* (Linnaeus, 1767)**Светляк обыкновенный**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Світляки — Lampyridae

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Жуки з добре вираженим статевим диморфізмом. Довжина тіла самиці 16–18 мм, самця — 11–16 мм. Самиця безкрила, зовні нагадує личинку, з ніжними м'якими покривами, забарвлення зверху темно-буре або чорне, зазвичай зі світлими краями тергітів. Кінцеві сегменти черевця зі споду здатні до біоломінісценції. Самець з добре розвиненими крилами, надкрила і середина передньоспинки темно-бурі, краї передньоспинки, щиток та шов надкрил світліші, жовто-бурого кольору.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Європа, Східний Сибір, Далекий Схід, Монголія. В Україні поширений по всій території, у Харківській області — в Харківському, Зміївському, Печенізькому, Вовчанському та Ізюмському районах.

Чисельність

Вид зі стабільно низькою чисельністю, але в деяких місцях є досить звичайним.

Місця перебування

Трапляється в листяних лісах, на лісових галявинах.

Особливості біології

Жуки активні вночі, трапляються в липні-червні. Самиці тримаються на траві або у лісовій підстилці. Вночі випромінюють світло, що приваблює здатних до польоту самців. Личинки — активні хижаки; розвиваються 2–3 роки у лісовій підстилці, серед опалого листя, живлячись дрібними наземними равликами та слимаками. Імаго зазвичай додатково не живляться.

Основні чинники зниження чисельності

Причинами зменшення чисельності можуть бути знищення або порушення стану листяних лісів унаслідок господарської діяльності, загального хімічного забруднення та рекреаційного навантаження. Самців приваблює штучне світло і через це вони можуть часто гинути в ліхтарях та інших приладах вуличного освітлення.

Заходи охорони

Одне зі стабільних місць існування цього виду в Харківській області виявлено на території національного природного парку «Гомільшанські ліси». Необхідно збереження лісових масивів. Створення в місцях існування виду резерватів, вільних від штучного освітлення.

Джерела інформації

Медведев, 1965; Медведев и др., 1976; Медведев, Солодовникова, 1979; Frank, 1996; Catalogue..., 2007; Лобода Б. (2012, особисте повідомлення).

Автор: В. В. Терехова
Фото: © В. В. Терехова

КАПТУРНИК МІНЛИВИЙ*Lichenophanes varius* (Illiger, 1801)**Капюшонник изменчивый**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Каптурники — Bostrichidae

Природоохоронний статус

Рідкісний. Занесений до Європейського червоного списку (NT).

Морфологічна характеристика

Тіло циліндричне, завдовжки 8–12 мм. Зверху коричневий, вкритий ніжними золотистими волосками, що утворюють поздовжні плями. Передньоспинка спереду вдавнена, зазубрена спереду та з боків.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Ареал західнопалеарктичний. Вид є рідкісним на більшій частині свого ареалу. Дані щодо поширення в Україні відсутні. В області відмічений в Харківському, Зміївському та Краснокутському районах.

Чисельність

На території області вид із низькою чисельністю. У виявлених місцях існування вид зустрічається досить стабільно.

Місця перебування

Трапляється в листяних лісах, зазвичай на сухих, добре прогрітих сонцем ділянках, на зрубках.

Особливості біології

Жуки ведуть прихований спосіб життя, трапляються на мертвих гілках дерев, серед вітровалу. Вночі прилітають на світло. Личинки розвиваються в мертвій деревині листяних дерев протягом

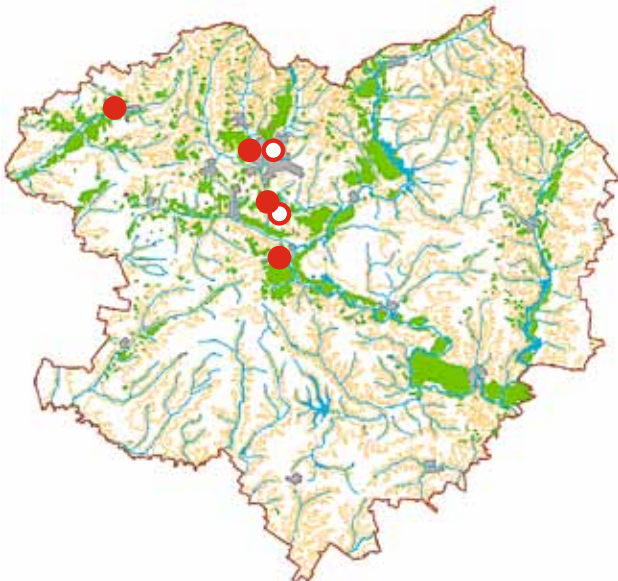
декількох років, у Харківській області відмічені лише на дубі, в інших регіонах — також на буках. Найчастіше заселяє сухі гілки невеликого діаметра, прокладаючи ходи в товщі деревини та серцевині. Вихід імаго спостерігається протягом всього літа, з червня по серпень, максимально в червні.

Основні чинники зниження чисельності

Лімітуючими факторами є знищення старих дібров, вирубка старих та сухостійних дубів у листяних деревостанах.

Заходи охорони

Вид мешкає на територіях національних природних парків «Гомільшанські ліси» та «Слобожанський». Необхідне збереження старих дібров; припинення видалення або знищення мертвих дерев та гілок у лісі, заборона спалювання лісосічних залишків на зрубках.

Джерела інформації

Мирзоян и др., 1982; Catalogue..., 2007; Бурдаев, 2009; Негроров, 2011; Скрильник Ю., Шеховцов А. (2012, особисті повідомлення).

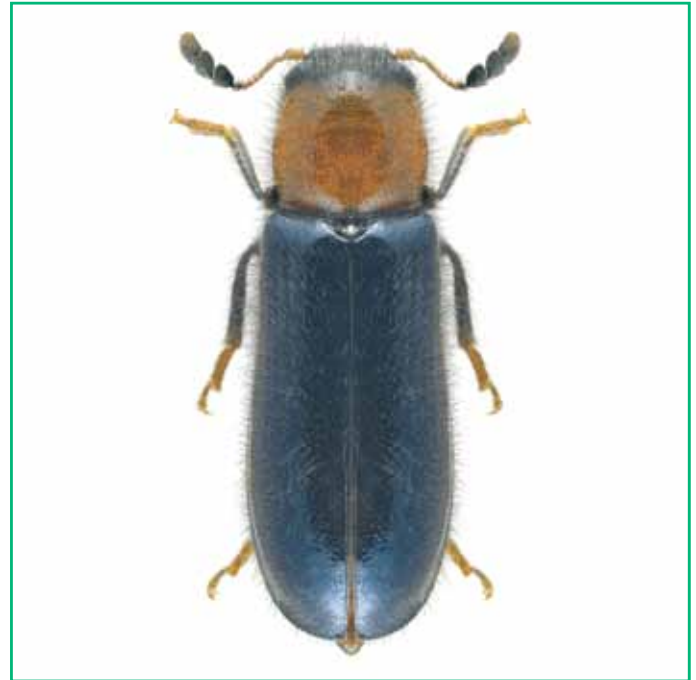
Автор: В. В. Терехова
Фото: © Б. М. Лобода

ДЕРМЕСТОИДЕС ЧЕРВОНОГРУДИЙ*Dermestoides sanguinicollis* (Fabricius, 1787)**Дерместоидес красногрудый**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Пістряки — Cleridae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 7–9 мм. Голова чорна, блискуча, в негустих виразних точках. Антени жовті, з темною булавою. Передньоспинка червона, майже гладка, в маленьких розсіяних точках. Все тіло в досить густих, чорних, стоячих волосках. Надкрила темно-сині, у сплутаних точках, що попереду інколи створюють скорочені ряди, їх шовний кут заокруглений. Грудь чорна, черевце червоне; стегна та голінки чорні, лапки жовтувато-червоні.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Середня та Південна Європа, Кавказ, Туреччина. В Україні зустрічається в лісових районах, у Харківській області — у Зміївському та Ізюмському районах.

Чисельність

Рідкісний вид, поодинокі знахідки.

Місця перебування

Старі листяні ліси.

Особливості біології

Імаго та личинки — хижаки, живляться комахами та їх личинками,

що живуть в мертвих або послаблених деревах у листяних лісах. Імаго трапляються у червні.

Основні чинники зниження чисельності

Вирубка старих лісових масивів та антропогенне навантаження.

Заходи охорони

Для збереження виду в природних умовах потрібне виявлення місць проживання виду, моніторинг чисельності; організація природних резерватів із заборонаю лісгосподарчої діяльності.

Джерела інформації

Рихтер, 1961.

Автор: О. М. Дрогваленко

Фото: © О. І. Слущкий

ШКІРОЇД САЖИСТО-ЧОРНИЙ*Dermestes (Montandonia) fuliginosus* Rossi, 1792**Кожеед сажисто-чёрный**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Шкіроїди — Dermestidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 7–8 мм. Тіло видовжене, випукле, верх у довгих прилягаючих волосках. Черевце вкрите тонкими темними або чорними волосками, що не скривають поверхню кутикули. Передньоспинка більш-менш сплюснена, чорна, в чорних волосках, її ширина не більше ніж у 1,5 рази перевершує її довжину. Надкрила гладкі, щиток, епімери та епістерни задньогрудей у темних волосках. Булава антен чорна, останній стерніт черевця в чорних волосках. Від інших видів роду вирізняється повністю чорним забарвленням, без присутності волосків іншого кольору, навіть на вершині черевця.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Південна та Центральна Європа, Кавказ, Мала Азія, Іран. В Україні відомий з Криму, Донецької і Харківської області, де зустрічається в околицях Харкова та у Великобурлуцькому районі.

Чисельність

Рідкісний. Визначення реальної чисельності утруднене потайливим способом життя, відомі поодинокі знахідки.

Місця перебування

Гірська місцевість, степи, ліси.

Особливості біології

Хижаки та мертвоїди. У своєму розвитку пов'язаний із гніздами джмелів, як і інші представники підроду *Montandonia*. Живиться мертвими джмелями та їх личинками. Дорослі жуки зустрічаються навесні та на початку літа в дуплах дерев або випадково.

Основні чинники зниження чисельності

Лімітуючим фактором для виду є відносна рідкісність деяких видів джмелів, з гніздівлями яких він пов'язаний.

Заходи охорони

Для збереження виду в природних умовах потрібно виявлення місць проживання, збереження міст гніздування джмелів, припинення в таких місцях надмірного випасу свійської худоби, заборона вилучення з природи дерев з дуплами, можливо — створення штучних гніздівель для джмелів.

Джерела інформації

Жантєв, 1976.

Автор: О. М. Дрогваленко

Фото: © О. І. Слущкий

ПЛОСКОТІЛКА ЧЕРВОНА

Cucujus cinnaberinus (Scopoli, 1763)

Плоскотелка красная

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Плоскотілки — Cucujidae

Природоохоронний статус

Рідкісний. Занесений до Червоної книги України (вразливий), Червоної книги МСОП (VU), Європейського червоного списку (EN) та списку Бернської конвенції (Додаток II).

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 11–15 мм. Тіло видовжене, дуже сплюснене. Голова з великими роздутими скронями, ширшими за передньоспинку. Голова та передньоспинка блискучі, надкрила матові, рівномірно пунктировані крупними точками. Весь верх яскраво-червоного кольору, увесь низ, ноги, щелепи, очі, антени та вузький боковий край передньоспинки чорні. Вид добре відрізняється від інших характерною зовнішністю, а від близького *Cucujus haematodes* Erichson, 1845 — чорними мандібулами.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений у межах Європи; в Україні — у лісовій та лісостеповій зонах, відомий з Львівської, Вінницької, Київської, Чернігівської, Сумської областей. У Харківській області зустрічається в околицях Харкова та в Ізюмському районі.

Чисельність

Невелика, хоча в місцях існування можуть бути нерідкісними.

Місця перебування

Ділянки первісного старого широколистяного лісу. Жуки пов'язані з мертвою деревиною.

Особливості біології

Личинки і дорослі жуки є ксиломіцетофагами, які живляться міцелієм грибів, плазмодіями міксоміцетів та зруйнованою ними деревиною. Розвиток личинок відбувається під корою та всередині стовбурів дерев листяних порід, що впали, — переважно тополі, дуба та клена, зрідка інших, деревина яких ще досить щільна, але під корою йде активне гниття, викликане грибами. Там же перебувають і дорослі жуки. Зимують імаго та личинки.

Основні чинники зниження чисельності

Невелика площа первісних листяних лісів, вирубування дерев, у першу чергу зрілих, для господарського використання.

Заходи охорони

Охороняється в Україні. Для збереження виду в природних умовах потрібне виявлення місць проживання та припинення вирубування лісу на старих ділянках, що збереглися.

Джерела інформації

Никитский и др., 1996; Пучков, 2009.

Автор: О. М. Дрогваленко
Фото: © О. І. Слуцький

КОМБОЦЕРУС ГЛАДКИЙ*Combocerus glaber* (Schalkwyk, 1783)**Комбоцерус гладкий**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Грибовики — Erotylidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 3,2–4,3 мм. Тіло видовжене, досить випукле, блискуче. Голова та надкрила чорні, передньоспинка та по дві плями на надкрилах, плечова та передвершинна — червоні. Антени досить товсті, з 3-члениковою булавою, ноги жовтуваті. Вид чітко вирізняється від інших малюнком надкрил.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Європа, Кавказ. В Україні трапляється повсюдно, але спорадично та дуже рідко. У Харківській області зустрічається в околицях Харкова та в Зміївському районі.

Чисельність

Визначення реальної чисельності утруднене потайливим способом життя виду. Поодинокі знахідки дуже рідкісні.

Місця перебування

Ксерофітні ділянки широколистяного лісу, сухі трав'янисті місця, на узліссях, пасовищах тощо.

Особливості біології

Міцетофаг. Несхожий на інших представників родини. Вид, безпо-

середньо не пов'язаний з плодовими тілами грибів. Жуки знаходять серед гниючих рослин, у листяній підстилці, іноді під сухим навозом. Віддає перевагу піщаному ґрунту. Відмічено живлення на базидіомах гриба *Anellaria semiovata*, що росли на кінському гною на сухій галявині в лісі. Трапляються в квітні-липні.

Основні чинники зниження чисельності

Невелика площа первісних листяних лісів та використання їх із господарською метою.

Заходи охорони

Для збереження виду в природних умовах потрібне виявлення місць проживання, моніторинг чисельності; припинення вирубування лісу на ділянках, що збереглися; запобігання надмірному випасу худоби на пасовищах та неприпустимість розорювання лісових галявин у місцях поширення виду.

Джерела інформації

Дрогваленко, 1997 а; Franc, 2001; Мателешко, 2009.

Автор: О. М. Дрогваленко

Фото: © О. І. Слущкий

ГРИБОВИК ВИДОВЖЕНИЙ*Triplax elongata* Lacordaire, 1842**Грибовик удлинённый**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Грибовики — Erotylidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 6–6,5 мм. Видовжений, передньоспинка і надкрила з майже паралельними боковими краями, передньоспинка не звужена до переду. Надкрила з добре вираженими точковими борозенками, а їх основа з ясным облямванням. Голова та передньоспинка руді, надкрила та щиток чорні. Груді та черевце червоно-руді.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Центральна та Східна Європа, Кавказ, Сибір, Далекий Схід; ареал, очевидно, розірваний. В Україні знайдений лише у Зміївському районі Харківської області.

Чисельність

Рідкісний, окремі знахідки.

Місця перебування

Первісні ділянки старого широколистяного лісу.

Особливості біології

Міцетофаг. Вид пов'язаний у своєму розвитку із карпофорами базидіальних грибів *Inonotus obliquus* та *I. cuticularis*. Імаго відзначалися також на плодових тілах грибів *Pleurotus* sp. у квітні-липні.

Основні чинники зниження чисельності

Невелика площа первісних листяних лісів та використання їх із господарською метою.

Заходи охорони

Для збереження виду в природних умовах потрібне виявлення місць проживання; припинення вирубування лісу на ділянках первісних листяних лісів, що збереглися.

Джерела інформації

Никитський, Компанцев, 1995; Дрогваленко, 1997 а, 2005; Franc, 2001.

Автор: О. М. Дрогваленко

Фото: © О. І. Слуцький

ГРИБОВИК ЧОРНОГОЛОВИЙ*Triplax melanocephala* (Lacordaire, 1804)**Грибовик чорноголовий**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Грибовики — Erotylidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 4–5 мм. Тіло видовжене. Основа передньоспинки виразно облямована, а основа надкрил тонко зубчато облямована. Голова, надкрила, середньо-, задньогруди та черевце чорного кольору, передньоспинка рудувато-червона, антени червоно-коричневі. Від інших видів роду відрізняється чорною головою, а від єдиного схожого чорноголового виду *Triplax collaris* (Schaller, 1783) — більш видовженою формою тіла.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Південна Європа, Кавказ, Мала та Середня Азія. В Україні відомий з Криму, Луганської та Харківської областей.

Чисельність

Рідкісний, відомі поодинокі знахідки у Балаклійському районі.

Місця перебування

Ділянки первісного степу, інколи — остепнені великі галявини серед лісу.

Особливості біології

Міцетофаг. Вид пов'язаний у своєму розвитку із карпофорами

базидіальних грибів *Pleurotus eryngii*, що утворюються на старих сухих стеблах миколайчиків (*Eryngium* sp.), а також, можливо, із плодовими тілами грибів порядків Agaricales та Boletales, що ростуть на ґрунті. Імаго знайдені у травні-липні.

Основні чинники зниження чисельності

Невелика площа первісного степу, розорювання степів, надмірний випас худоби та інше використання степових ділянок із господарською метою.

Заходи охорони

Для збереження виду в природних умовах потрібне виявлення місць проживання, припинення розорювання ділянок первісного степу та передачі їх під дачні ділянки; припинення надмірного випасу худоби та випалювання сухої трави в місцях поширення виду.

Джерела інформації

Никитский, Компанцев, 1995; Дрогваленко, 1997 а; Franc, 2001.

Автор: О. М. Дрогваленко

Фото: © О. І. Слущкий

ПЛІСНЯВОЇД ЗУБЧАСТОГРУДИЙ*Dapsa denticollis* (Germar et Kaulfuss, 1816)**Плеснеед зубчатогрудий**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Пліснявоїди — Endomychidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 4–4,5 мм. Тіло видовжене та виразно пунктироване. Булава антен 3-членикова, дещо сплюснена. Передньоспинка вужча за основу надкрил, її передні кути виступають назовні у вигляді гачків. Колір верху рудувато- або жовто-червоний, надкрила часто чорні з косою перев'яззю за серединою. З боків надкрила сильно закруглені. Середні голінки самця помітно зігнуті біля вершини.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Центральна та Південна Європа. В Україні відомий із Закарпатської, Хмельницької, Сумської, Кіровоградської областей; у Харківській області трапляється в околицях Харкова.

Чисельність

Рідкісний, поодинокі знахідки.

Місця перебування

Ділянки первісного старого широколистяного лісу.

Особливості біології

Ксиломіцетофаг. Жуки трапляються на повалених деревах, під

корою та в деревині, на запліснявілих опалих гілках, зруйнованих ксилотрофними грибами. Імаго зареєстровані в травні-жовтні.

Основні чинники зниження чисельності

Невелика площа первісних листяних лісів, рубка дерев для господарського використання.

Заходи охорони

Для збереження виду в природних умовах потрібне виявлення місць проживання, припинення вирубування лісу на старих ділянках, що збереглися в місцях поширення виду.

Джерела інформації

Benick, 1952; Дрогваленко, 1999; Мателешко, 2009.

Автор: О. М. Дрогваленко

Фото: © О. І. Слущкий

СОНЕЧКО ОБЛЯМОВАНЕ*Coccinula sinuatomarginata* (Faldermann, 1837)**Коровка окаймлена**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Сонечки — Coccinellidae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид на межі ареалу.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 3–3,5 мм. Тіло випукле, широке, овальне. Голова цілком жовта або з темними плямами. Передньоспинка чорна з рівномірним жовтим облямуванням по краях. Надкрила чорні з жовтими плямами: по 2 округлі плями посередині біля шву, із зовнішнього краю розміщені ще 5 напівкруглих плям, з'єднаних одна з одною жовтим облямуванням. Ноги жовті. Від інших видів чітко вирізняється рисунком, особливо з'єднаними плямами із зовнішнього краю надкрил.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Південна та Центральна Європа, Кавказ, Мала Азія, Іран, Середня Азія, Південний Сибір, Західний Китай. В Україні відомий з Херсонської, Луганської та Харківської областей.

Чисельність

Рідкісний, поодинокі знахідки відомі з околиці Харкова.

Місця перебування

Ділянки первісного степу та сухих луків, інколи остепнені великі галявини серед лісу та агроценози.

Особливості біології

Представник степово-пустельної фауни, ксеротермний вид. Переважно хижак. Дорослі і личинки живляться різними видами попелиць та трипсів, в тому числі і шкідниками сільського господарства. Також важливу роль у живленні імаго відіграють пилок та нектар рослин. Імаго трапляються в травні-серпні.

Основні чинники зниження чисельності

Невелика площа первісного степу, розорювання степів та луків, надмірний випас худоби та інше використання степових та лучних ділянок з господарською метою, зокрема широке використання в землеробстві мінеральних добрив та отрутохімікатів.

Заходи охорони

Для збереження виду в природних умовах потрібне виявлення місць проживання, припинення розорювання ділянок первісного степу та передачі їх під дачні ділянки; припинити надмірний випас худоби, обмежити господарську діяльність у місцях поширення виду. Важливо не зловживати в землеробстві використанням мінеральних добрив та отрутохімікатів.

Джерела інформації

Дядечко, 1954; Савойская, 1962.

Автор: О. М. Дрогваленко
Фото: © О. І. Слущкий

СОНЕЧКО ВІСІМНАДЦЯТИКРАПКОВЕ*Myrrha octodecimguttata* (Linnaeus, 1758)**Коровка восемнадцатипятнистая**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Сонечки — Coccinellidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 3,5–5 мм. Тіло овальне, злегка приплюснуте. Жовто- або червоно-бурий. На передньоспинці велика біла роздвоєна пляма біля щитка та жовтуваті боки. На надкрилах 2 гакоподібні плями перед щитком та 8–9 білих плям на кожному надкрилі. Іноді плями з'єднуються або зникають. Кігтики із зубцем при основі. Від інших видів чітко відрізняється малюнком на надкрилах.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Європа, Кавказ, Мала Азія, Близький Схід, Північна Африка, Казахстан, Сибір, Далекий Схід, Монголія. В Україні поширений у лісовій зоні. У Харківській області трапляється у Харківському, Зміївському, Балаклійському та Ізюмському районах.

Чисельність

Рідкісний, поодинокі знахідки.

Місця перебування

Ділянки хвойного та мішаного лісу.

Особливості біології

Лісовий вид, пов'язаний із хвойними породами дерев. Віддають

перевагу старим деревам, перебувають у кроні. Жуки — хижаки. Дорослі і личинки живляться різними видами попелиць на соснах, ялинах та інших хвойних. Зимують під корою мертвих дерев, часто скупченнями. Імаго відмічені в березні-липні.

Основні чинники зниження чисельності

Невелика площа хвойних та мішаних лісів, особливо первісних, на території області; використання отрутохімікатів у лісовому господарстві для захисту хвойних порід.

Заходи охорони

Для збереження виду в природних умовах потрібне виявлення місць проживання, припинити суцільне вирубування ділянок хвойних лісів, особливо старих та первісних, введення обмежень на використання отрутохімікатів для захисту лісів.

Джерела інформації

Дядечко, 1954.

Автор: О. М. Дрогваленко

Фото: © О. І. Слуцький

СОНЕЧКО ДВАДЦЯТИПЛЯМИСТЕ*Sospita vigintiguttata* (Linnaeus, 1758)**Коровка двадцятипятнистая**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Сонечки — Coccinellidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 5–6 мм. Тіло випукле, широке, овальне. Існує два типи забарвлення — світле та темне. Надкрила руді або чорні з 10 великими, часто з'єднаними, білуватими плямами на кожному надкрилі. Передньоспинка руда або чорна з білими краями та плямами, часто пов'язаними один з одним. Голова жовтувата. Вид досить легко ідентифікується за характерними зовнішніми ознаками.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Середня та Південна Європа, Кавказ, Мала Азія. В Україні поширений у лісовій зоні, відомий з Житомирської та Чернігівської областей. У Харківській області трапляється у Харківському та Дергачівському районах.

Чисельність

Рідкісний, поодинокі знахідки.

Місця перебування

Ділянки хвойного та мішаного лісу, часто на болотах.

Особливості біології

Лісовий вид, пов'язаний зі хвойними та листяними породами

дерев. Жуки — хижаки, зустрічаються поодиночі. Дорослі і личинки живляться різними видами попелиць на вільшинах, соснах, ялинах та інших хвойних. Зимують у підстилці. Імаго трапляються у квітні-вересні.

Основні чинники зниження чисельності

Невелика площа хвойних та мішаних лісів, особливо первісних на території області; використання отрутохімікатів для захисту хвойних порід.

Заходи охорони

Для збереження виду в природних умовах потрібне виявлення місць проживання, припинення суцільного вирубування ділянок хвойних лісів, особливо старих та первісних; введення обмежень на використання отрутохімікатів для захисту лісів.

Джерела інформації

Дядечко, 1954.

Автор: О. М. Дрогваленко

Фото: © О. І. Слуцький

ГРИБОЇД ДЕСЯТИКРАПКОВИЙ*Mycetophagus decempunctatus* Fabricius, 1801**Грибобод десятиточечный**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Грибоїди — Mycetophagidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 3,8–4,5 мм. Верх у густих, на передньоспинці нерідко подвійних, виразно помітних точках, помітно блискучий. Основне густе опушення надкрил більш-менш прилягаюче або лише слабо піднесене. Передньоспинка з густою, різко подвійною пунктирною. Надкрила із субапикальними світлими плямам і з 10 рядами точок. 1-й членик задніх лапок помітно довший останнього. Вусики з 5–6 збільшеними верховими члениками. Малюнок надкрил мінливий, але на них, крім плечової, завжди є руда постмедіальна або апікальна, або субапікальна пляма, а нерідко також поперечний перев'яз за серединою й невелика бічна пляма між плечовою плямою і заднім перев'язом. Війки бічного краю рудо-бурі або руді. Відстань між великими крапками в середині диска передньоспинки не менше або ледь менше діаметра крапок. Від інших представників роду відрізняється сильно витягнутим останнім сегментом антен, не менше ніж в 1,3–1,5 рази довше двох попередніх разом узятих.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Європа, Кавказ, Мала Азія, Казахстан. В Україні, вірогідно, на всій території. У Харківській області: Зміївський район.

Чисельність

Рідкісний, поодинокі знахідки.

Місця перебування

Ділянки старого широколистяного лісу, часто із буреломами.

Особливості біології

Вид пов'язаний у своєму розвитку з карпофорами базидіальних грибів *Inonotus obliquus*, *I. radiatus*, *I. hispidus* та, імовірно, з іншими представниками роду *Inonotus*. Імаго відзначалися також на плодівих тілах грибів *Fomes fomentarius*, *Pleurotus* sp., *Hericium coralloides*, *Volvariella bombinata*, *Phellinus laevigatus* та інших. За сезон розвивається 1–2 покоління. Зимують імаго. Жуки активні з квітня до серпня.

Основні чинники зниження чисельності

Невелика площа старих листяних лісів; лісовпорядні роботи, зокрема прибирання впалих дерев.

Заходи охорони

Для збереження виду в природних умовах потрібне виявлення місць проживання, припинення вирубування лісу на ділянках старих листяних лісів, що збереглися; припинення прибирання впалих дерев у місцях поширення виду.

Джерела інформації

Никитский, 1993; Дрогваленко, 1997 б; Никитский и др., 2010.

Автор: О. М. Дрогваленко

Фото: © О. І. Слущкий

ГРИБОЇД ТОПОЛЕВИЙ*Mycetophagus (Philomyces) populi* Fabricius, 1798**Грибоед тополёвый**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Грибоїди — Mycetophagidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 3,5–4,5 мм, матові. Надкрила (проміж рядами точок) та передньоспинка (проміж рідкими великими точками) в дуже густих та дрібних, ледве помітних точках і досить дрібних прилягаючих волосках. Антени з 4-члениковою булавою. Передньоспинка найширша перед основою, її бокові краї гладкі. Надкрила більш-менш овальні, кожне з 10 точковими рядами. Забарвлення іржаво-руде, голова та надкрила дещо темніші, надкрила з двома рудими перев'язями: широкою при основі та дужою, значно перерваною біля шва і часто зі світлою вершинною плямою.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Європа, Західний Сибір. В Україні відомий з Криму та лісової зони. У Харківській області відомий з околиці Харкова.

Чисельність

Рідкісний, поодинокі знахідки.

Місця перебування

Ділянки старого широколистяного лісу, часто з буреломами.

Особливості біології

Біологія маловідома. Міцетофаг або ксиломіцетофаг. Жуки відзначені в дуплах, під корою та в деревині мертвих листяних дерев. Личинки знайдені в досить сухій деревині березового пня з білим гнилям, дуже зруйнованого грибом *Hypoxylon* sp. За літературними даними жуки знаходилися на карпофорах грибів *Volvariella bombicina* та *Polyporus squamosus*.

Основні чинники зниження чисельності

Невелика площа старих листяних лісів, використання їх з господарською метою, прибирання впалих дерев.

Заходи охорони

Для збереження виду в природних умовах потрібно виявлення місць проживання, припинення вирубування лісу на ділянках старих листяних лісів, що збереглися; припинення прибирання впалих дерев у місцях поширення виду.

Джерела інформації

Benick, 1952; Никитський, 1993; Дрогваленко, 1997 б; Мателешко, 2009.

Автор: О. М. Дрогваленко

Фото: © О. І. Слуцький

ТІНЕЛЮБ БОРОДАТИЙ*Melandrya barbata* (Fabricius, 1787)**Тенелюб бородатий**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Тінелюби — Melandryidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 9–10 мм. Тіло видовжене. Передньоспинка конічна, з глибокими базальними ямками, при основі такої ж ширини, як надкрила, тричі виїмчаста. Надкрила рівномірно вкриті волосками, густо пунктировані, з 4 вкороченими спереду борозенками, проміжки яких помітно випуклі. Верх чорний, блискучий, але без металевого блиску, антени, щупики та ноги — червоно-жовті.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Лісова зона Європи. В Україні, вірогідно, в лісовій зоні. У Харківській області відомий з околиці Харкова.

Чисельність

Низька, рідкісний, поодинокі знахідки.

Місця перебування

Ділянки старого листяного лісу.

Особливості біології

Лісовий вид. Розвиток, імовірно, 2–3-річний. Заселяє заражені грибами стовбури листяних дерев, які стоять або лежать на землі. Імаго живляться на плодових тілах різних ксилотрофних грибів.

Жуки відзначені на стовбурі ясенелистого клена, що сохне, біля карпофорів гриба *Polyporus squamosus*. Личинки розвиваються в мертвій, не твердій деревині з білою гниллю. Зимуює личинка. Імаго трапляються у травні-червні.

Основні чинники зниження чисельності

Лімітуючими факторами є невелика площа листяних лісів, вирубування дерев, у першу чергу старих.

Заходи охорони

Для збереження виду в природних умовах потрібне виявлення місць проживання, припинити вирубування лісу на старих ділянках, що збереглися.

Джерела інформації

Дрогваленко О. М. (1999, особисті спостереження).

Автор: О. М. Дрогваленко

Фото: © О. І. Слущкий

ТІНЕЛЮБ ВИТОНЧЕНИЙ*Phryganophilus auritus* Motschulsky, 1845**Тенелюб изящный**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Тінелюби — Melandryidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 10 мм. Тіло видовжене, струнке. Верх з темними волосками. Чорний або буро-чорний, надкрила інколи зі слабким бронзовим або зеленкуватим блиском, передньоспинка з великими рудими плямами з боків у задній половині. Бокові краї передньоспинки більш-менш загострені до її передньої чверті. Надкрила із густою грубою пунктиривою. Ноги темні. Досить добре відрізняється від інших видів зовнішнім виглядом.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Лісова зона Європи, Сибір, Казахстан, Монголія, Далекий Схід, Японія. В Україні трапляється скрізь у лісовій зоні, у Харківській області знайдений на околиці Харкова та у Харківському районі.

Чисельність

Чисельність низька, рідкісний.

Місця перебування

Ділянки старого листяного лісу.

Особливості біології

Лісовий вид. Розвиток 1–2-річний, зимують, відповідно, личинка

та лялечка. Розвиток відбувається в дуже трухлявих гілках ліщини, дуба, берези тощо, які стоять, нерідко покритих грибами *Oxyporus obducens* та *Ceriporia* sp., якими живляться жуки при поселенні. На ліщині віддають перевагу верхівці. Лялечка перебуває в дуже пухкій та досить сухій деревині. Імаго трапляються у травні-червні.

Основні чинники зниження чисельності

Лімітуючими факторами є невелика площа листяних лісів, вирубування дерев, у першу чергу старих, для господарського використання.

Заходи охорони

Для збереження виду в природних умовах потрібне виявлення місць проживання виду, припинення вирубування старовікових ділянок лісу, що збереглися.

Джерела інформації

Никитский и др., 1996.

Автор: О. М. Дрогваленко

Фото: © О. І. Слущкий

ТІНЕЛЮБ ЧОТИРИПЛЯМИСТИЙ*Dircaea quadriguttata* (Paykull, 1798)**Тенелюб чотирьохп'ятнистий**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Тінелюби — Melandryidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 6–9 мм. Тіло видовжене, струнке. Передньоспинка повністю облямована. Надкрила з 4-ма добре помітними поперечними жилками. Чорно-бурий або чорний, поперечна пляма в передній частині надкрил та поперечна перев'язь в їх вершинній третині рудо-жовті. Темний фон надкрил вкритий буро-чорними, а світлий рудувато-жовтими волосками. Ноги та антени буруваті. Від близького виду *D. australis* Fairmaire, 1856 відрізняється більш вузькими задніми плямами та наявністю відростку, що відходить з передньої плями вперед.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Лісова та лісостепова зона Європи, Сибір, Далекий Схід. В Україні, вірогідно, трапляється в лісовій та лісостеповій зонах. З Харківської області відомий зі Зміївського району.

Чисельність

Чисельність низька, поодинокі знахідки.

Місця перебування

Ділянки старого листяного лісу.

Особливості біології

Лісовий вид. Дендро- та міцетобіонт. Розвиток дворічний, личинки трапляються в деревині упалих берез, дуже зруйнованій лігніноруйнуючими грибами. Ксиломіцетофаги. Зимують личинки. Імаго трапляються у травні-червні.

Основні чинники зниження чисельності

Лімітуючими факторами є невелика площа листяних лісів, вирубування дерев, у першу чергу старих, для господарського використання.

Заходи охорони

Для збереження виду в природних умовах потрібне виявлення місць проживання, припинити вирубування старовікових та первісних ділянок лісу.

Джерела інформації

Никитский и др., 2010.

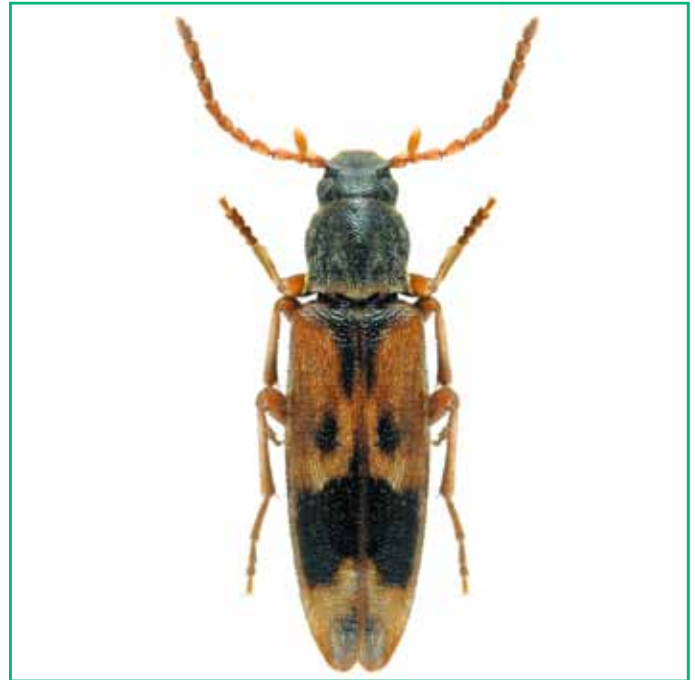
Автор: О. М. Дрогваленко
 Фото: © О. І. Слущкий

ТІНЕЛЮБ ДУБОВИЙ*Hypulus quercinus* (Quensel, 1790)**Тенелюб дубовий**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Тінелюби — Melandryidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Тіло видовжене, струнке, завдовжки 5–6 мм. Передньоспинка серцеподібна, її довжина трохи більше ширини, з довгими поглибленими базальними штрихами. Чорний, антени і ноги ржаво-червоні, надкрила червоно-бурі з чорними плямами: плямою біля щитка, великою плямою перед серединою (часто вона з'єднана з першою плямою) та перев'язку за серединою. Верх тонко та густо пунктирований. Відрізняється від близьких видів рисунком надкрил.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Лісова та лісостепова зона Європи. В Україні поширений в лісовій та лісостеповій зонах. У Харківській області зустрічається у Харківському, Зміївському та Ізюмському районах.

Чисельність

Чисельність низька, рідкісний.

Місця перебування

Ділянки старого листяного лісу.

Особливості біології

Лісовий вид. Ксиломіцетофаги, розвиток дворічний. Личинки

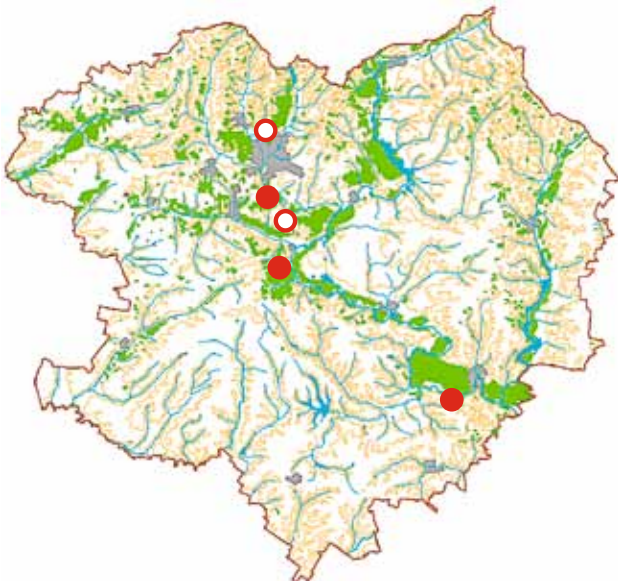
живуть у вологій твердій деревині дубів та кленів, частіше біля основи ствола або у пнях, на яких нерідко розвиваються карпофори гриба *Laetiporus sulphureus*. Імаго жуків інколи перебувають на поверхні або всередині цих плодівих тіл. Жуки активні з квітня до початку червня.

Основні чинники зниження чисельності

Лімітуючими факторами є невелика площа листяних лісів, вирубування дерев, у першу чергу старих.

Заходи охорони

Для збереження виду в природних умовах потрібне виявлення місць проживання, припинити вирубування лісу на старовікових ділянках, що збереглися.

Джерела інформації

Никитский и др., 1996.

Автор: О. М. Дрогваленко

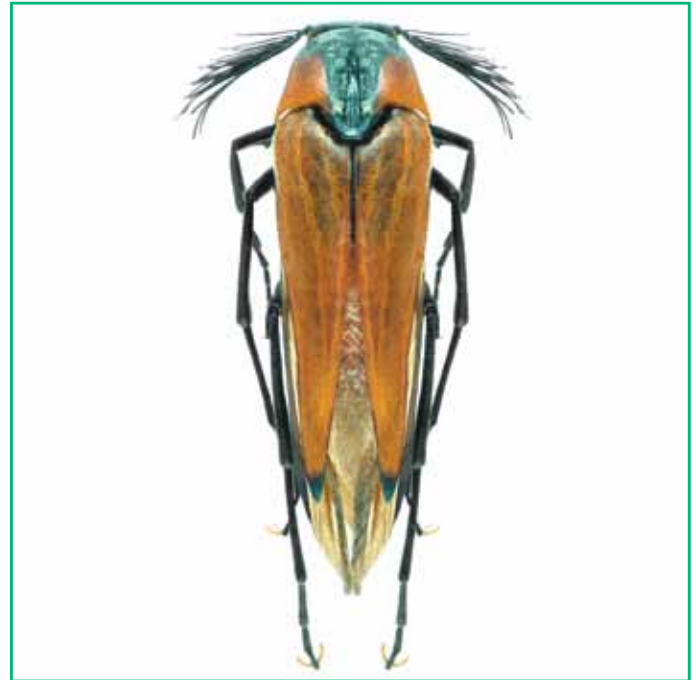
Фото: © О. І. Слущкий

МТЕКУС ПАРАДОКСАЛЬНИЙ*Metoecus paradoxus* (Linnaeus, 1760)**Веерник парадоксальний**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Віяловусі — Rhipiphoridae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 6–12,5 мм. Голова коротка, поперечна. Очі майже цільні, поперечні. Мандибули дуже малі. Вусики 11-членикові, у самця з довгими циліндричними відростками, парними на 3–10-му члениках, у самиці гребінчасті. Передньоспинка трапецієподібна, подовжньо зігнута майже на чверть кола, її диск із поздовжнім жолобчастим вдавленням. Надкрила вузькі, попереду стикаються, позаду кінчаються вістрям. Крила темні, зі спрощеним жилкуванням. Ноги довгі, передні гомілки без шпор, інші з 2 гострими шпорами, лапки вузькі й довгі, кігтики біля вершини розщеплені. Покриви тіла й ніг дрібно, коротко й розсіяно волосисті. Голова, груди та кінцівки чорні, передньоспинка двоколірна, надкрила чорні або жовто-червоні з чорними вершинами.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Європа, Кавказ, Мала Азія, Близький Схід. В Україні трапляється скрізь. У Харківській області відмічений у Харкові та Зміївському районі.

Чисельність

Рідкісний вид. Визначення реальної чисельності утруднене потай-

ливим способом життя, коротким терміном життя імаго, негативним фототаксисом.

Місця перебування

Міста та природні біотопи, скрізь, де поширені оси родів *Vespa* та *Paravespula*.

Особливості біології

Розвиток з гіперметаморфозом. Імаго — афаги, личинки — ектопаразити на личинках ос *Vespa crabro*, рідше — *Paravespula germanica* та *P. vulgaris*. Триунгуліни з'являються навесні, причіпляються до ос на квітках і потрапляють в гнізда; там проникають лише передньою частиною тіла в тіло личинки осі на пізній стадії розвитку, залишаються в ній біля 2 тижнів, далі перетворюються у вторинну личинку, яка залишає тіло хазяїна, окільцює його шию і висмоктує його вміст. Третинна личинка на місці, або в ґрунті, перетворюється на лялечку. Імаго вилітає з осиною гнізда через пару днів після ос, не живиться, живе недовго, в особливості самці; літають вдень, часто сідають на стіни. Обидві статі утворюються в рівній кількості, але в природі самці зустрічаються рідше за самиць. На рік буває до 2 генерацій — літня і більш чисельна осіння. Імаго трапляються частіше в жовтні; яйця відкладають тоді ж у тріщини мертвої деревини.

Основні чинники зниження чисельності

Лімітуючим фактором є, вірогідно, антропогенне навантаження, що негативно позначається на чисельності ос.

Заходи охорони

Можливо розведення в культурі за умови вилучення з природи частини гнізда із декількома живими екземплярами. Для збереження виду в природних умовах потрібні охорона лісових масивів, виявлення місць проживання виду.

Джерела інформації

Яблоков-Хнзорян, 1976; Selander, 1991; Никитский и др., 1996; Дрогваленко, 2002; Мателешко, 2008.

Автор: О. М. Дрогваленко

Фото: © О. І. Слущкий

ПСЕВДОЦІСТЕЛА ВУСАЧЕПОДІБНА*Pseudocistela ceramboides* (Linnaeus, 1761)**Псевдоцистела усачевидная**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Чорнотілки — Tenebrionidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Тіло широкоовальне, опукле, 9–13 мм завдовжки. Голова, передньо-спинка, щиток і спід тіла чорні, надкрила червоні або червоно-жовті, матові. Очі з глибокими виїмками, вусики пилкоподібні.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Ареал виду євро-кавказький. Поширення в Україні вивчено недостатньо. У Харківській області відмічений в Краснокутському, Зміївському, Чугуївському, Нововодолазькому та Ізюмському районах.

Чисельність

Вид із стабільно низькою чисельністю, але в багатьох місцях мешкання в останні роки трапляється досить стабільно.

Місця перебування

Трапляється в старих широколистяних та мішаних лісах.

Особливості біології

Імаго активні з кінця травня по середину липня, зрідка трапляються до серпня. Жуки активні в присмеркові та нічні години, вночі прилітають на світло. Личинка розвивається у вологій трухлявій

деревині листяних дерев, за літературними даними, насамперед, дуба, а також липи, берези та осики.

Основні чинники зниження чисельності

Лімітуючими факторами є знищення старих листяних лісів, вирубка зрілих та всохлих дерев у листяних деревостанах.

Заходи охорони

Вид мешкає на територіях національних природних парків «Гомільшанські ліси» та «Слобожанський». Необхідно збереження старих дібров.

Джерела інформації

Медведев и др., 1976; Грамма, 1995; Catalogue..., 2008; Никитский и др., 2008.

Автор: В. В. Терехова
Фото: © Б. М. Лобода

ВУСАЧ-ТЕСЛЯР*Ergates faber* (Linnaeus, 1767)**Усач-плотник**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Жуки-вусачі — Cerambycidae

Природоохоронний статус
Рідкісний.**Морфологічна характеристика**

Один з найбільших жуків нашої фауни, самиці досягають довжини до 60 мм, самці дрібніші — 23–34 мм. Тіло смоляно-буре (самець) або червонувато-буре (самиця), злегка блискуче. Диск передньоспинки з двома великими, сильно-блискучими, неправильної форми, піднятими проміжками. Вусики у самців дещо довше тіла, у самиць більш-менш заходять за середину надкрила. Передньоспинка в довжину вдвічі менше, ніж у ширину; у самця більш широка, ніж у самиці, бічний край її дрібно зазубрений. Надкрила в густій зморшкуватій пунктировці, більш крупній у самця, ніж у самиці.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Центральна і Південна Європа, лісостепова зона європейської частини Росії, Кавказ, Північна Африка, Туреччина. В Україні поширений на Поліссі, місцями у гірському Криму, Карпатах, лісостеповій та степовій зонах. На початку ХХ століття у Харківській області був відомий з Харкова (Основа), с. Васищево (Харківський район), у великій кількості з хутора Задонецький та с. Гайдари (Зміївський район), м. Чугуїв. Сучасні мікропопуляції виявлені

в с. Мохнач (Зміївський район), с. Есхар (Чугуївський район), смт Нова Водолага (Нововодолазький район).

Чисельність

У межах зазначених мікропопуляцій вид може бути звичайним.

Місця перебування

Бори. Невеликі ділянки мішаних лісів, що містять повномірні перестійні соснові дерева та їхні пні.

Особливості біології

Жуки літають протягом другої половини літа — з кінця липня до середини вересня. Яйця відкладають у тріщини кори старих, хворих або, іноді, здорових сосен. Личинка жовтувато-біла, завдовжки до 65 мм. Зазвичай розвиток триває 2–4 роки. Личинка гризе спочатку під корою і в заболоні, а потім прогризає хід у деревину, де й зимує. У всі наступні роки живиться в деревині. Перед лялькуванням близько до кори робить колисочку.

Основні чинники зниження чисельності

Скорочення місць, придатних для розвитку одного покоління жуків протягом 2–4 років.

Заходи охорони

Збереження пнів і залишків мертвих повномірних стовбурів сосен у місцях перебування виду.

Джерела інформації

Зайцев, 1929; Плавильщиков, 1936; Баргенов, 2009; Catalogue..., 2010.

Автор: О. Ф. Баргенов

Фото: © В. В. Терехова

АКИМЕРУС ШЕФФЕРА*Akimerus schaefferi* (Laicharting, 1784)**Акимерус Шеффера**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Жуки-вусачі — Cerambycidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Жуки завдовжки від 15 до 28 мм. Тіло дуже масивне, у самців бруно-червоного або іржаво-жовтого кольору, надкрила одноколірні; у самиць надкрила — від червоно-бурого до смоляно-чорного з широким світлим перев'язом посередині. Надкрила сильно звужені до вершини. Вусики товсті в основній половині.

Ареал виду та його поширення у регіоні

В Європі: Португалія, Іспанія, Франція, Боснія і Герцеговина, Хорватія, Болгарія, Румунія, Угорщина, Польща, Швейцарія, Австрія, Чехія, Словаччина, Німеччина, Молдова, центр і південь європейської частини Росії. В Україні відмічений у Донецькій та Луганській областях; у Харківській області — у Зміївському районі.

Чисельність

Вид надзвичайно локальний. Зустрічаються поодинокі особини.

Місця перебування

Листяні ліси і гаї.

Особливості біології

Жуки літають з кінця травня до середини серпня. Зустрічаються

на кормових деревах і (рідше) на квітках рослин, активні у перші післяполуденні години. Личинки розвиваються у великих пнях листяних дерев та у корнях старих дерев — відмерлих або таких, що відмирають; віддають перевагу дубам. Життєвий цикл виду триває три-чотири роки.

Основні чинники зниження чисельності

Не з'ясовані.

Заходи охорони

Охорона старих дерев дубів, де проходить розвиток личинок.

Джерела інформації

Плавильщиков, 1936; Бартечев, 2009; Catalogue..., 2010; Алмо-сов В. М. (2008, особисте повідомлення).

Автор: О. Ф. Бартечев

Фото: © С. С. Шинкаренко

http://macroid.ru/img/move_nextw_100.png

КОРОТКОНАДКРИЛ ВЕЛИКИЙ*Necydalis major* Linnaeus, 1758**Коротконадкрыл большой**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Жуки-вусачі — Cerambycidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 19–32 мм. Черевце довге і вузьке. Надкрила сильно вкорочені, звичайно не заходять своєю вершиною за задній край задньогрудей. Крила лежать відкрито і прикривають черевце. Передньоспинка довга, циліндрична. Ноги, особливо задні, довгі. Стегна булавоподібні. Загальне забарвлення тіла чорне. Надкрила, ноги, вусики наполовину (у самця) або цілком (у самиці), а також перші членики черевця буро-червоні.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений в Європі, по всьому Сибіру, на Далекому Сході, у Північній Кореї, Китаї. В Україні — в Карпатах, у гірському Криму, на Поліссі та у лісостеповій зоні. Відомі окремі зустрічі виду поблизу Харкова.

Чисельність

Дуже рідко зустрічаються поодинокі особини.

Місця перебування

Листяні ліси.

Особливості біології

Заселяють різні види листяних дерев: липу, вербу, дуб, тополю

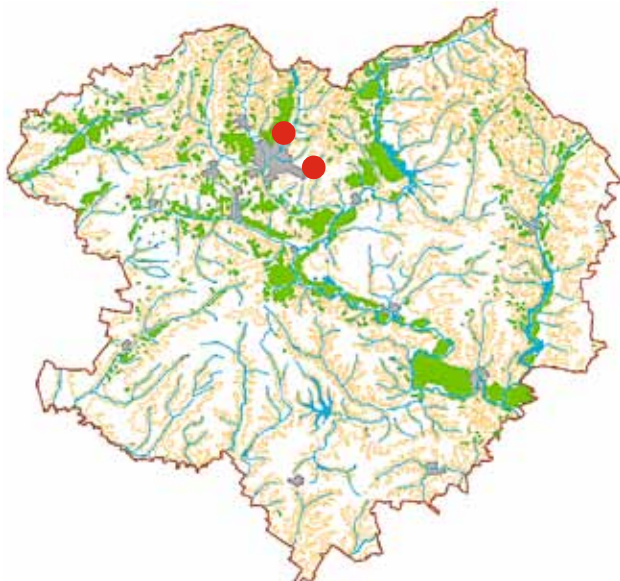
та осіку, але перевагу віддає вільсі клейкій (*Alnus glutinosa*). Розвиток відбувається у мертвій сухій деревині або деревині стовбурів та товстих гілок, що частково згнили. Життєвий цикл триває 3 роки. Дорослі комахи зустрічаються на стовбурах дерев. Літ триває з червня до серпня.

Основні чинники зниження чисельності

Не з'ясовані.

Заходи охорони

Охороняється на території національних природних парків Харківщини.

Джерела інформації

Плавильщиков, 1936; Бартнев, 2009; Catalogue..., 2010.

Автор: О. Ф. Бартнев

Фото: © В. В. Терехова

ВУСАЧ МУСКУСНИЙ*Aromia moschata* (Linnaeus, 1758)**Усач мускусний**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Жуки-вусачі — Cerambycidae

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений до Червоної книги України (вразливий).

Морфологічна характеристика

Тіло велике, завдовжки 13–40 мм, помірно широке, з металічним блиском синього, зеленого, бронзового або комбінованого з попередніх кольорів забарвлення. Передньоспинка з гострим зубцем на боковому краї та горбкоподібним підвищенням посередині. У самців вусики довші за тіло, а у самиць — коротші. Виділяє запах, іноді досить сильний, циклічного ефіру розеноксиду.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Транспалеаркт. Ареал простягається від берегів Атлантичного океану до берегів Тихого океану, від Північної Африки, півночі Казахстану, Алтаю, півночі Монголії, півночі Китаю, Японії на півдні і майже до північної зони тайги, на півночі включно. Поширений майже по всій території України. Зустрічається практично по всій Харківській області.

Чисельність

У середньому незначна (поодинокі особини), але локально зареєстрований як звичайний вид. Чисельність може знижуватись внаслідок зменшення насаджень верби та вирубки старих дерев.

Місця перебування

Мешкає у вербових і мішаних насадженнях, де росте верба (*Salix*). Займає в основному річкові долини, прирічкові ділянки тощо.

Особливості біології

Жуки відвідують квітки для додаткового живлення. Літ жуків — з травня до вересня, пік чисельності припадає на другу половину липня. Личинка спочатку розвивається під корою, а потім у живій деревині представників роду верба (*Salix caprea*, *S. alba*, *S. viminalis*). Рідше заселяє інші листяні породи (тополя, осика). Розвиток триває 2–4 роки.

Основні чинники зниження чисельності

Зниження чисельності в Харківській області не спостерігається.

Заходи охорони

Охорона вербових дерев, де відбувається розвиток жуків.

Джерела інформації

Плавильщиков 1940; Єрмоленко, Пучков, 2009; Бартєнев, 2009; Catalogue..., 2010.

Автор: О. Ф. Бартєнев
Фото: © В. В. Терехова

ВУСАЧ ЧЕРВОНОКРИЛ КЕЛЛЕРА*Purpuricenus kaehleri* (Linnaeus, 1758)**Краснокрыл Келлера**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Жуки-вусачі — Cerambycidae

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений до Червоної книги України (вразливий).

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 9–22 мм. Передньоспинка в дуже рідких волосках, майже гола, покрита грубою пунктиривою, має добре розвинений гострий горбик по бічному краю. Тіло чорне. Надкрила червоні з великою чорною плямою. Вершина надкрил зазвичай червона. Чорна пляма надкрила, принаймні в своїй задній половині, матова.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений у Західній Європі, європейській частині Росії, на Уралі, Кавказі та в Малій Азії. В Україні трапляється на півдні Полісся, у Лісостепу, півночі Степу, передгір'ях Карпат та Південного Узбережжя Криму. На початку ХХ століття був відомий з Харкова та його околиць (Іванівка, Липовий Гай, Малинівська лісова дача, Рижов), а також із сел Васищево у Харківському районі, Коробови Хутори та Мохнач у Зміївському районі. Сучасні мікропопуляції виду виявлені в околицях с. Гайдари у Зміївському районі та с. Лісне у Дергачівському районі.

Чисельність

Незначна, трапляються поодинокі особини.

Місця перебування

Вид прив'язаний до листяних лісових угруповань. Переважно трапляється у заплавах і нагірних лісах.

Особливості біології

Жуки літають у червні-липні, іноді зустрічаються на квітках зонтичних рослин. Генерація 2–3 річна. Заселяє стовбури та гілки (мертві та відмираночі) дубів, плодкових кісточкових, виноградну лозу, а також каштан, акацію, тополеві та ільмові.

Основні чинники зниження чисельності

Руйнування біотопів, санітарні рубки.

Заходи охорони

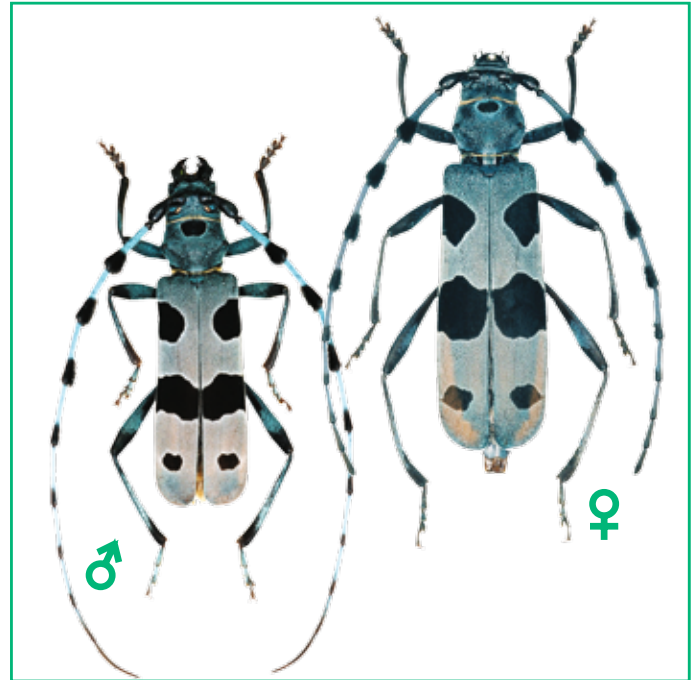
Охороняється на території національного природного парку «Гомільшанські ліси». Необхідна організація природних резерватів у місцях існування виду зі збереженням середовища існування.

Джерела інформації

Зайцев, 1929; Плавильщиков, 1940; Загайкевич, Пучков, 2009; Бартенев, 2009; Catalogue..., 2010; Мирошников, 2012.

Автор: О. Ф. Бартенев

Фото: © Ю. Є. Скрильник

ВУСАЧ АЛЬПІЙСЬКИЙ*Rosalia alpina* (Linnaeus, 1758)
Усач альпійськийКлас Комахи — Insecta
Ряд Жуки — Coleoptera
Родина Жуки-вусачі — Cerambycidae**Природоохоронний статус**

Вразливий. Занесений до Червоної книги України (вразливий), Червоної книги МСОП (VU), Європейського червоного списку (EN) та списку Бернської конвенції (Додаток II).

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 15–38 мм. Чорний, у світлому сірому або блакитнувато-волосяному покриві; вусики і ноги зазвичай у синюватих волосках, передньоспинка із чорною плямою біля середини переднього краю. Надкрила з мінливим чорним рисунком, який зазвичай представлений крайовою плямою в передній третині, широким перев'язом у середині і невеликою плямою у вершинній третині. Вусики самця набагато довше тіла, у самиці коротші.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Європа (на півночі — до південної Швеції), Близький Схід, Туреччина, Ліван, Кавказ із Закавказзям, Молдова, Білорусь. У Росії поширений у Воронежській, Ростовській, Самарській і Челябінській областях. В Україні переважно поширений у букових лісах Закарпаття і гірського Криму. На початку ХХ століття ловився у Харкові; у 80-х роках був відмічений О. М. Дрогваленко в Чугуєві. Остання знахідка жуків, що парувалися, траплялася в Ізюмському районі у 2009 році.

Чисельність

Трапляються поодинокі особини.

Місця перебування

Населяють листяні ліси.

Особливості біології

Літ жуків спостерігається в червні-вересні. Активні вдень, зазвичай в сонячну погоду. Найчастіше зустрічаються на старих деревах або на повалених стовбурах буків, кленів, дубів, рідше на інших листяних породах. Личинки частіше живуть у деревині відмерлих дерев, іноді у смузі між лубом і камбієм. Цикл розвитку трирічний.

Основні чинники зниження чисельності

Основна причина скорочування чисельності — вирубування старих листяних і мішаних лісів, особливо з участю дубів та ільмових; неконтрольований вилов жуків колекціонерами і випадковими особами.

Заходи охорони

Пошук місць перебування виду; моніторинг чисельності популяцій; організація природних резерватів у місцях перебування виду; контроль вилову та переміщення колекційних особин.

Джерела інформації

Зайцев, 1929; Плавильщиков, 1940; Пучков, 2009; Баргенов, 2009; Catalogue..., 2010; Левченко Є. (2009, особисте повідомлення).

Автор: О. Ф. Баргенов

Фото: © О. І. Мірошников

ПЛОСКОВУСАЧ БРОНЗОВИЙ*Callidium aeneum* (DeGeer, 1775)**Золотистий плоский дровосек**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Жуки-вусачі — Cerambycidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 9–15 мм. Передньоспинка вкрита густими і дрібними цятками. Надкрила мають реберця, характерну поперечну складчасту скульптуру, яка утворює комірчасту структуру у вигляді сіточки. Бічний край надкрил загнутий догори, розширений, епіплєври надкрил відсутні. Забарвлення буре, передньоспинка і надкрила бронзові, часто із зеленкуватим блиском.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений в Європі, Росії, на Кавказі, в Закавказзі, Монголії, Китаї, Північній Кореї та Японії. В Україні зустрічається в Карпатах і місцями в Поліссі. Скрізь рідкісний. На початку XX століття ловився в Харкові. Сучасні нечисленні знахідки відомі лише зі Зміївського району (с. Задонецьке, с. Гайдари).

Чисельність

Трапляються поодинокі особини.

Місця перебування

Населяють ліси різних типів. У центральній Європі трапляються в гірських місцевостях на висоті до 2000 метрів над рівнем моря.

Особливості біології

У травні-липні жуки прилітають на сухі кормові дерева, на яких вони паруються. Потім самиці починають відкладати яйця в щілини кори. Часто личинки заселяють не тільки дерева, які стоять, але і такі, що повалені. Личинки заселяють різні насадження хвойних і широколистих порід. У теплій та помірній смузі віддають перевагу дубам, на півдні — дубам і букам, на півночі — хвойним. Розвиток триває два роки.

Основні чинники зниження чисельності

Не з'ясовані.

Заходи охорони

Пасивно охороняється на території національного природного парку «Гомільшанські ліси».

Джерела інформації

Зайцев, 1929; Плавильщиков, 1940; Баргенов, 2009; Catalogue..., 2010.

Автор: О. Ф. Баргенов

Фото: © О. І. Слущкий

КЛІТ ТРОПІЧНИЙ*Clytus tropicus* (Panzer, 1795)**Клит тропический**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Жуки-вусачі — Cerambycidae

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений до Червоного списку МСОП (EN).

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 10–19 мм. Від усіх інших палеарктичних видів роду відрізняється сильно витягнутим тілом і довгими, зі своєрідним рисунком надкрилами. Вони з трьома перев'язями і косою плямою в першій третині. Рисунок мінливий.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений по всій центральній, південній та східній Європі, а також у європейській частині Туреччини. В Україні поширений у Львівській, Тернопільській, Хмельницькій, Кіровоградській областях та на Донецькій височині. В останні роки відомі декілька знахідок в околицях Харкова та Краснокутська.

Чисельність

Трапляється рідко або дуже локалізовано в більшості країн.

Місця перебування

Широколистяні ліси і гаї.

Особливості біології

Жуки з'являються в травні-липні і знаходяться на кормових рослинах. Вони бігають по верхівковим гілках дерев, що ускладнює

їх виявлення навіть у місцях, де вони присутні. Личинки розвиваються під корою мертвих стовбурів і товстих гілок (особливо в кронах дерев) різних широколистяних порід, особливо дубів, а також у сливі та груші. Заселяють не тільки старі, а й дерева середнього віку. Розвиток 1–2 роки.

Основні чинники зниження чисельності

В Угорщині головною причиною рідкості цього виду є втрата місць перебування внаслідок розширення міської забудови та проведення заходів лісового господарства.

Заходи охорони

Охорона старих дерев дубів, де відбувається розвиток личинок.

Джерела інформації

Плавильщиков, 1940; Бартнев, 2009; Catalogue..., 2010.

Автор: О. Ф. Бартнев

Фото: © В. В. Терехова

ВУСАЧ ТОВСТУН ВЕРБОВИЙ*Lamia textor* (Linnaeus, 1758)**ЙВОВИЙ ТОЛСТЯК**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Жуки-вусачі — Cerambycidae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид.

Морфологічна характеристика

Досить великий жук з валькуватим, дуже товстим коротким тілом довжиною 12–32 мм. Вусики до вершини звужені, заходять за середину надкрил. Передньоспинка ледь поперечна, з бічними загостреними горбиками. Надкрила з добре помітними плечима, незрошені. Тіло, вусики і ноги чорні.

Ареал виду та його поширення у регіоні

У Західній Європі поширений скрізь, крім крайньої півночі, також поширений в Центральній і Східній Європі, у Сибіру (зустрічається всюди, починаючи від південних частин тундри), на Кавказі, у Закавказзі, на Сахаліні, в Казахстані, Японії, Кореї і на північному сході Китаю. В Україні поширений в передгір'ях Карпат, на Поліссі і в Лісостепу. На початку ХХ століття у Харківській області був відомий у Харківському, Вовчанському та Зміївському (с. Мохнач) районах. Зараз поодинокі особини відмічені у Зміївському (с. Камплиця), Чугуївському (с. Есхар) та Краснокутському районах.

Чисельність

Трапляється рідко, окремими екземплярами.

Місця перебування

Приурочений переважно до заплав річок, в яких збережений природний заплавний режим.

Особливості біології

Жуки нелітаючі, тому зустрічаються переважно на ґрунті та надземних частинах коріння дерев; ведуть прихований спосіб життя. Самиця, що відкладає яйця, вигризає так звану насічку на корені чи прикореневій частині стовбура дерева, куди поміщає одне яйце. Личинка заселяє переважно верби, рідше тополі, осику (*Populus tremula*) і берези, іноді вільху (*Alnus*), головним чином живі дерева. Додатковим живленням може бути кора вербових гілок. Личинка розвивається від двох до чотирьох років. Жуки активні з травня по серпень.

Основні чинники зниження чисельності

Не з'ясовані.

Заходи охорони

Охорона старих вербових дерев, де відбувається розвиток жуків.

Джерела інформації

Зайцев, 1929; Плавильщиков, 1958; Баргенов, 2009; Catalogue..., 2010.

Автор: О. Ф. Баргенов

Фото: © В. В. Терехова

КОРЕНЕЇД ЕЛЕГАНТНИЙ*Dorcadion elegans* Kraatz, 1873**Корнеед елегантний**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Жуки-вусачі — Cerambycidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Тіло довгасто-овальне, завдовжки 8–13 мм. Передньоспинка слабо поперечна, по бічному краю з витягнутим у гострий шип бугром. Надкрила з різкими спинною і бічними смугами з помітними в них крапками, особливо в основній половині. 1-й членик вусиків і ноги червоно-бурі.

Ареал виду та його поширення у регіоні

На сході зустрічається до Нижнього Поволжя Росії та прилеглих степів Казахстану. В Україні поширений в Луганській, Донецькій (рідкісний) і Дніпропетровській (досить звичайний) областях; у Харківській області відомі поодинокі знахідки з Великобурлуцького району.

Чисельність

У Харківській області відомий за поодинокими знахідками.

Місця перебування

Ділянки зі степовою рослинністю.

Особливості біології

Личинки живуть у ґрунті, живляться корінням злаків. Імаго активні

у квітні-травні, зазвичай протягом декількох перших теплих весняних днів.

Основні чинники зниження чисельності

До значного скорочення чисельності корнеїда елегантного привело розорювання цілинних степів.

Заходи охорони

Пасивно охороняється на території регіонального ландшафтного парку «Великобурлуцький степ». Пошук місць перебування, моніторинг чисельності та організація природних резерватів для охорони залишків цілинних степів.

Джерела інформації

Плавильщиков, 1958; Бартнев, 2009; Catalogue..., 2010.

Автор: О. Ф. Бартнев

Фото: © В. В. Савчук

ВУСАЧ ЗЕМЛЯНИЙ ХРЕСТОНОСЕЦЬ*Dorcadion equestre* (Laxmann, 1770)

Усач земляной крестоносец

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Жуки-вусачі — Cerambycidae

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений до Червоної книги України (вразливий).

Морфологічна характеристика

Жук середніх розмірів — 13–20 мм. Тіло коренасте, опукле, густо вкрите бурими волосками, на фоні яких виділяється великий білий хрестоподібний рисунок, або його фрагменти. Вусики та ноги чорного кольору. Передньоспинка вкрита рідкими волосками, майже гола.

Ареал виду та його поширення у регіоні

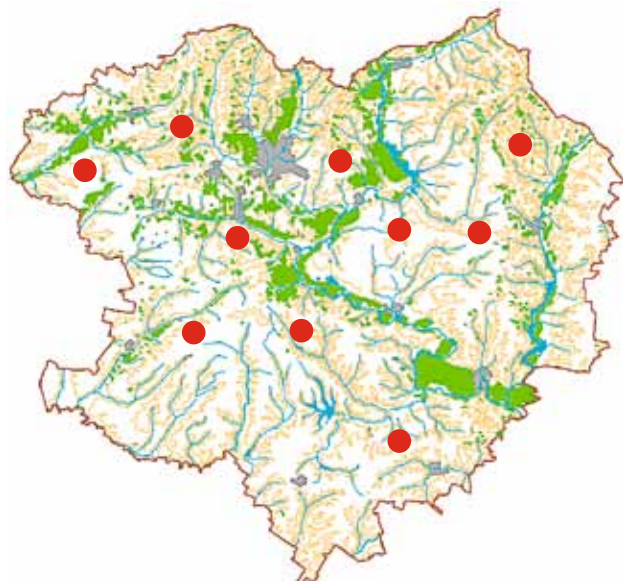
Західна Європа, Румунія, Угорщина, Болгарія (на південь до Греції), Молдова, чорноземна смуга Росії (на схід до Волги), Закавказзя. Заселяє лісостепову та степову зони України, передгірський та гірський Крим. На Харківщині звичайний майже по всій території на ділянках, які підходять для розвитку жуків.

Чисельність

Звичайний вид в місцях, що не зазнають значного антропогенного впливу.

Місяця перебування

Заселяє нерозорані ділянки: цілинний степ, байраки, узбіччя доріг (іноді негусті чагарники). Тяжіє до добре розігрітих сонцем ділянок з розрідженим травостоєм.

Особливості біології

Жуки трапляються на ґрунті, не літають. Активні вдень. Живляться молодими пагонами та листками різноманітних злаків. Активні з кінця квітня до кінця червня. Личинки розвиваються в ґрунті, при розорюванні можуть переходити до живлення коренями культурних злаків. Генерація дворічна.

Основні чинники зниження чисельності

Наразі загрози для чисельності виду не існує.

Заходи охорони

В комплексі з іншими безхребетними знаходиться під охороною в природних парках області. Моніторинг чисельності та пошук нових місць перебування виду. Збереження середовища існування.

Джерела інформації

Плавильщиков, 1958; Загайкевич, Пучков, 2009; Бартенев, 2009; Catalogue..., 2010.

Автор: О. Ф. Бартенев
Фото: © О. І. Слущкий

СКРИПУН ІЛЬМОВИЙ*Saperda punctata* (Linnaeus, 1767)**Скрипун точечный**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Жуки-вусачі — Cerambycidae

Природоохоронний статус

Вразливий.

Морфологічна характеристика

Жук завдовжки від 11 до 18 мм. Голова, передньоспинка і надкрила зеленуваті, з чотирма чорними плямами на передньоспинці і шістьма чорними плямами на кожному з надкрил.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений в більшості країн Європи і Близького Сходу. В Україні відмічений для Закарпаття, Криму, Донецької, Луганської та Чернігівської областей. У Харківській області трапляється у Зміївському районі та у Краснокутську.

Чисельність

У деяких місцях (Зміївський район) чисельність невисока, але стабільна. Майже щороку трапляються поодинокі особини цього виду.

Місця перебування

Листяні ліси і переліски, які містять ільмові дерева.

Особливості біології

Личинки живляться головним чином під корою мертвих стовбурів або гілок старих в'язів роду *Ulmus*. Рідше розвиваються на інших

листяних деревах, таких як дуб і верба. Жуки трапляються з травня по серпень. Життєвий цикл триває протягом одного-двох років.

Основні чинники зниження чисельності

Можливо причиною зменшення чисельності популяції є вимирання кормових рослин в'язів, при їх зараженні голландською хворобою ільмових (*Tracheomyces*).

Заходи охорони

Пасивно охороняється на території національного природного парку «Гомільшанські ліси». Необхідне збереження усіх груп старих в'язів, а також посадок в'яза молодого покоління, необхідних для забезпечення майбутньої основи для розвитку рідкісних видів комах.

Джерела інформації

Бартенев, 2009; Catalogue..., 2010.

Автор: О. Ф. Бартенев

Фото: © Jean-Laurent Hentz

<http://www.naturedugard.org/images/2/1657.jpg>

АГАПАНТІЯ КІРБИ*Agapanthia kirbyi* (Gyllenhal, 1817)**Агапантия Кирби**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Жуки-вусачі — Cerambycidae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид на північній межі ареалу.

Морфологічна характеристика

Тіло широке, завдовжки 14–28 мм. Вусики довгі, тонкі, складаються з 12 члеників. Надкрила паралельнобічні, на вершині порізно закруглені, в густому однорідному волосяному покриві буро-жовтого або гірчичного кольору. На боках передньоспинки немає відтягнутого бугра.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Країни південної і центральної Європи, південь Росії, Кавказ, Закавказзя, північна Туреччина, Іран, Сирія, Туркменістан. В Україні знайдений у Дніпропетровській області (Комісарівський ліс) і в Криму. У Харківській області неодноразово траплявся в околицях учбового містечка Харківського національного аграрного університету (Харківський район).

Чисельність

Зустрічаються поодинокі особини.

Місця перебування

Цілині ділянки луків, піщані степи, узлісся, біля шляхів — скрізь, де росте коров'як.

Особливості біології

Кормовими рослинами личинок є коров'яки (*Verbascum thapsiforme*, *V. thapsus*, *V. sinuatum*, *V. chaixii*). Цикл розвитку закінчується за один рік.

Основні чинники зниження чисельності

Невідомі; у Харківській області відзначений вперше за весь час спостережень.

Заходи охорони

Необхідні моніторинг стану відомих і пошук нових локальних популяцій, а також створення мікрозаказників в місцях виявлення виду.

Джерела інформації

Бартенев, 2009; Catalogue..., 2010.

Автор: О. Ф. Бартенев
 Фото: © О. І. Слущкий

АПСІС БЛОСМУЖКОВИЙ

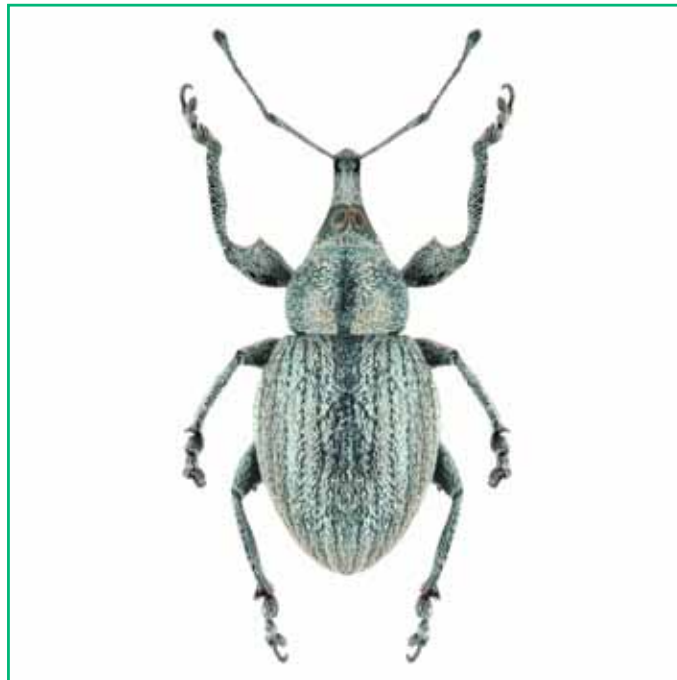
Apsis albolineata (Fabricius, 1792)

Апсис белополосий

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Довгоносики — Curculionidae

Рід налічує 2 види, з яких у фауні України та Харківській області — 1 вид.

Природоохоронний статус

Рідкісний вид на межі ареалу.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 3,2–4,5 мм. Тіло густо вкрито світло-сірими та зеленкуватими лусками зі слабким перламутровим блиском. Луски звичайно утворюють строкатий рисунок на надкрилах зі світлих та темних повздовжніх смуг, що чергуються. Головотрубка сильно подовжена і здавлена з боків, кутоподібно зігнута на рівні прикріплення антен, з боків гладенька, без луски. Очі овальні, плоскі, майже зімкнуті вздовж тім'я. Антени прикріплені біля середини головотрубки. Передньоспинка сильно поперечна. Надкрила широкоовальні або кулясті, без плечових та преапикальних бугорків. Крила редуковані. Стегна с великим зубцем.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Південь Середньої та Східної Європи, Середземномор'я, Кавказ, Мала Азія, Казахстан. В Україні відомий з Хмельницької, Тернопільської, Вінницької, Херсонської, Луганської та Харківської областей. Харківська область: Зміївський район.

Чисельність

Не оцінена, вид трапляється спорадично.

Місця перебування

Степові біотопи.

Особливості біології

Широкий олігофаг, який трапляється на злаках *Poa* spp., *Festuca* spp., *Bromus* spp., *Triticum* spp. і *Secale* spp. Личинки розвиваються в деревинні під кормовою рослиною. Імаго з денною активністю, трапляється у квітні-червні.

Основні чинники зниження чисельності

Лімітуючим фактором є розорювання степових ділянок для сільського господарства, а також забудівля.

Заходи охорони

Частина місць проживання виду знаходяться на території Станично-Луганської ділянки Луганського заповідника та Чорноморського біосферного заповідника. Для збереження виду в природних умовах потрібно виявлення місць проживання, припинення подальшого розорювання та забудівлі степових ділянок.

Джерела інформації

Арнольди и др. 1965; Smreczyński, 1968; Osella, Lodos, 1979; Dieckmann, 1983; Mazur, 2002.

Автори: М. М. Юнаков, О. М. Дрогваленко

Фото: © О. І. Слущкий

БАРИПЕЙТЕС ЛЕБЕДЄВА*Barypeithes lebedevi* Roubal, 1926**Барипейтес Лебедева**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Довгоносики — Curculionidae

Рід налічує 37 видів, з яких у фауні України 8 видів, в Харківській області — 2 види.

Природоохоронний статус

Рідкісний вид з невеликою площею поширення.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 2,6–2,7 мм. Тіло гладеньке, без луски та помітних волосків, темно-коричневе. Головотрубка коротка. Передньоспинка поперечна, в тонкому та рідкому пунктируванні.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Україна та середня полоса європейської частини Росії на схід до Удмуртії та Ульяновської області. На території України ареал обмежений сходом лісостепової зони. Вид трапляється лише в Харківській, Луганській і Донецькій областях. У Харківській області відомий в заплаві головного русла Сіверського Дінця.

Чисельність

У місцях проживання рідкісний.

Місця перебування

Лістяні ліси. Мешкає в лісовій підстилці та дернині.

Особливості біології

Поліфаг, який трапляється на трав'янистих рослинах; факультативний сапроміцетофаг. Відмічено живлення на старих плазмодіях міксоміцета *Fuligo septica*, а також на свіжих цвілих друзках, що залишилися після рубки лістяних дерев. Личинка розвивається в ґрунті. Імаго зустрічаються в травні-липні.

Основні чинники зниження чисельності

Лімітуючими факторами є невелика площа лістяних лісів, вирубування дерев, в першу чергу старих.

Заходи охорони

Для збереження виду в природних умовах потрібно виявлення місць проживання, створення природних резерватів у заплавах дібрових річки Сіверський Донець в місцях проживання виду. Припинити вирубування лісу на старовікових ділянках, що збереглися.

Джерела інформації

Арнольди и др., 1965; Fremuth, 1971; Юнаков, 1998, 2003; Mazur, 2002; Yunakov et al., 2012.

Автори: М. М. Юнаков, О. М. Дрогваленко

Фото: © О. І. Слущкий

ДОВГОНОСИК ГОСТРОКРИЛИЙ*Euidosomus acuminatus* (Boheman, 1840)**Слоник острокрылый**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Довгоносики — Curculionidae

Рід налічує 9 видів, з яких у фауні України 4 види, у Харківській області — 1 вид.

Природоохоронний статус

Рідкісний вид на межі ареалу.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 4–4,5 мм. Тіло вузьке, в густих овальних зелених лусках та тонких темних волосках. Вершини надкрил самиць з довгими відростками. Передні стегна з дуже маленьким зубцем, на середніх і задніх стегнах зубець ледве помітний. Гомілки тонкі, передні прямі, задні гомілки на вершині слабо вирізані зсередини. Очі маленькі, сильно опуклі; повздовжній діаметр ока помітно менше довжини головотрубки.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Південно-Східна Європа, Кавказ, Казахстан. В Україні відомий з Сумської, Луганської, Донецької, Херсонської та Харківської (Зміївський район) областей.

Чисельність

Не оцінена, знахідки спорадичні.

Місця перебування

Степові біотопи.

Особливості біології

Поліфаг, який трапляється на трав'янистих рослинах (переважно Asteraceae): *Artemisia austriaca*, *Linosyris villosus*, *Pyrethrum millefoliatum*, *Pterotheca orientalis*, *Serratula xeranthemoides*, *Inula germanica*, *Achillea micrantha*, *A. nobilis*, *A. setacea*. Личинки розвиваються в дернині під кормовими рослинами. На більшій частині ареалу вид представлений партеногенетичними популяціями. Ізольовані обставатеві популяції зустрічаються вздовж крейдяних та вапнякових оголень басейну річки Дон та на Північно-Західному Кавказі. Імаго з денною активністю, зустрічаються у квітні-червні.

Основні чинники зниження чисельності

Лімітуючими факторами є розорювання ділянок первісного степу, передача їх під дачні ділянки, надмірний випас худоби та інша господарська діяльність в місцях поширення виду.

Заходи охорони

Частина місць проживання виду знаходяться на території Станично-Луганської ділянки Луганського заповідника. Для збереження виду в природних умовах потрібно виявлення місць проживання, створення природних резерватів в місцях проживання виду. Необхідно припинити розорювання ділянок первісного степу, передачу їх під дачні ділянки, надмірний випас худоби в місцях поширення виду.

Джерела інформації

Тер-Минасян, 1936; Медведев, 1950; Арнольди и др., 1965; Коротяев, Мелешко, 1995; Юнаков, 2003.

Автори: М. М. Юнаков, О. М. Дрогваленко

Фото: © О. І. Слущкий

СКОСАР АСФАЛЬТОВО-ЧОРНИЙ*Otiorhynchus (Pontotiorhynchus) asphaltinus*
Germar, 1824**Скосарь асфальтово-чёрный**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Довгоносики — Curculionidae

Рід налічує приблизно 1300 видів, з яких у фауні України 96 видів, у Харківській області — 13 видів.

Природоохоронний статус

Рідкісний вид на межі ареалу.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 6,2–10 мм. Тіло чорне, блискуче, без луски та помітних волосків. Задні гомілки самців зсередини перед вершиною сильно вирізані, їх внутрішній вершинний кут з міцним пальцеподібним виступом. Задні гомілки самиць без виступу, рівномірно розширені до вершини, по внутрішньому краю прямі, по зовнішньому краю чітко вигнуті, особливо перед вершиною. Диск передньоспинки пунктирований, без зерняток. Стегна з маленьким простим зубцем.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Південно-Східна Європа. В Гірському Криму звичайний, на рівнині ареал являє собою групу ізольованих популяцій в басейнах річок Дона та Волги. В Україні відомий з Харківської, Луганської, Донецької областей та Криму; у Харківській області трапляється у Харкові та в Куп'янському районі.

Чисельність

Малочисельний.

Місця перебування

Рідколісся та чагарникові зарості на крейдяних та вапнякових оголеннях.

Особливості біології

Поліфаг, який трапляється на різних чагарниках та трав'янистих рослинах (переважно Rosaceae). Імаго з нічною активністю, трапляються в квітні-червні. Личинки розвиваються в ґрунті під кормовими рослинами. Через невірне визначення замість *O. ovalipennis* Boheman, 1943, раніше необґрунтовано вважався шкідником винограду.

Основні чинники зниження чисельності

Лімітуючими факторами є освоєння природних місць проживання (гірничі та будівельні роботи, випас худоби тощо).

Заходи охорони

Частина місць проживання виду знаходяться на території Станічно-Луганської ділянки Луганського заповідника. Для збереження виду в природних умовах потрібно виявлення місць проживання, створення природних резерватів в місцях проживання виду. Заборона забудівлі та гірничих робіт на крейдяних та вапнякових оголеннях.

Джерела інформації

Арнольди и др., 1965; Арнольди и др. 1974; Yunakov, 2003.

Автори: М. М. Юнаков, О. М. Дрогваленко

Фото: © О. І. Слущкий

ФІЛОБИУС ЯКОБСОНА

Phyllobius (Metaphyllobius) jacobsoni Smirnov, 1913
Филобиус Якобсона

Клас Комахи — Insecta
 Ряд Жуки — Coleoptera
 Родина Довгоносики — Curculionidae

Рід налічує 122 види, з яких у фауні України 23 види, у Харківській області — 9 видів.

Природоохоронний статус

Рідкісний вид з невеликою площею поширення.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 6–9 мм. Тіло подовжене, в вузько-ланцетних зелених або золотистих лусках. У самиць луска іноді утворює мармуровий малюнок. Головотрубка коротка, майже рівної довжини та ширини. Спинка головотрубки при основі широка, майже рівна відстані між очима, плоска, окантована опуклими боковими краями, не піднесена і лежить в площині тім'я. Надкрила подовжені, з добре розвинутими плечовими бугорками. Ноги червонувато-коричневі. Стегна з зубцем.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Східна Європа. В Україні проходять південна та південно-західна межа ареалу виду, його було знайдено у Одеській, Черкаській, Харківській, Луганській та Донецькій областях. В Харківській області трапляється у Балаклійському, Зміївському, Харківському та Чугуївському районах.

Чисельність

Малочисельний.

Місця перебування

Мішані ліси. Частіше віддає перевагу відкритим місцям, що добре прогріваються, з *Frangula alnus*.

Особливості біології

Поліфаг, який трапляється на різноманітних чагарниках та деревах — крушині, вербі, березі, осиці, в'язі. Імаго з денною активністю, трапляються у травні-червні. Личинки розвиваються в підстилці.

Основні чинники зниження чисельності

Лімітуючими факторами є руйнування природних місць проживання (знищення природних мішаних лісів).

Заходи охорони

Частина місць проживання виду знаходяться на території Станічно-Луганської ділянки Луганського заповідника. Для збереження виду в природних умовах потрібно виявлення місць проживання та створення там природних резерватів. Заборона вирубування природних мішаних лісів.

Джерела інформації

Yunakov, Korotyaev, 2007.

Автори: М. М. Юнаков, О. М. Дрогваленко
 Фото: © О. І. Слуцький

ПОЛІДРУЗУС ПРИКРАШЕНИЙ*Polydrusus (Polydrusus) ornatus* Gyllenhal, 1834**Полидрузус украшений**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Довгоносики — Curculionidae

Рід налічує 220 видів з яких у фауні України — 21 вид, у Харківській області — 10 видів.

Природоохоронний статус

Рідкісний вид на межі ареалу.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 3,8–4,2 мм. Тіло повністю вкрито овальними або круглими лусками з мідним відливом, повністю приховуючи кутикулу, а також розширеними до вершини щетинками, що стирчать. У верхній частині надкрил є поперечна коса перев'язь із більш світлої луски.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Циркумпонтичний. В Україні проходить північна межа ареалу виду: знайдений в Криму та Донецькій області; в Харківській області трапляється у Зміївському районі.

Чисельність

Малочисельний.

Місця перебування

Дендробіонт, пов'язаний з деревно-чагарниковою рослинністю. Трапляється у листяних ксеротермних дубових лісах. Надає перевагу відкритим місцям, які добре прогриваються.

Особливості біології

Поліфаг, який трапляється на різноманітних деревах та чагарниках, особливо на дубах. Імаго з денною активністю, трапляються у квітні-червні. Личинки розвиваються в підстилці.

Основні чинники зниження чисельності

Лімітуючими факторами є природна межа розповсюдження, а також освоєння природних місць проживання (вирубання дубових лісів).

Заходи охорони

Частина місць проживання виду знаходяться на заповідних територіях Криму. Для збереження виду в природних умовах потрібно виявлення місць проживання та створення там природних резерватів. Збереження природних листяних лісів.

Джерела інформації

Арнольди и др., 1965; Юнаков, 2003.

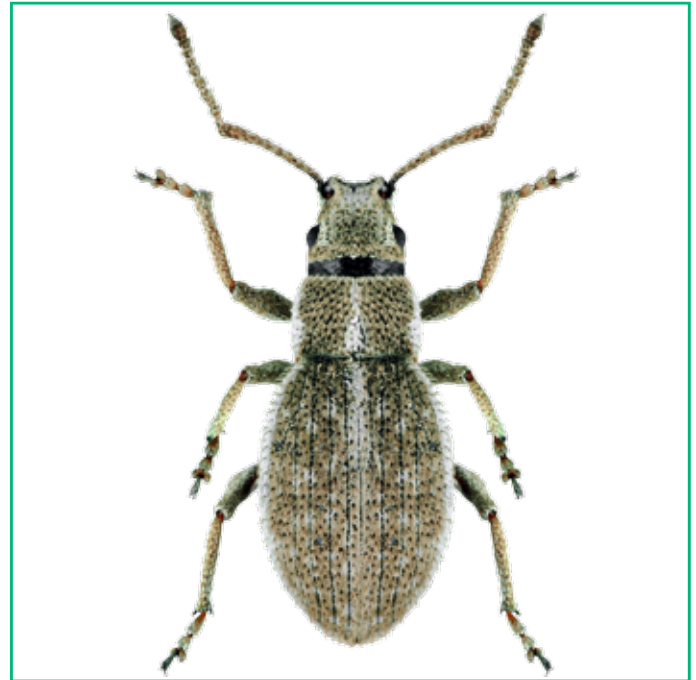
Автори: М. М. Юнаков, О. М. Дрогваленко
Фото: © О. І. Слущкий

ПТОХУС-ПОРОСЯ*Ptochus porcellus* Boheman, 1834**Птохус-поросёнок**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Довгоносики — Curculionidae

Рід налічує 46 видів з яких у фауні України та Харківській області — 1 вид.

Природоохоронний статус

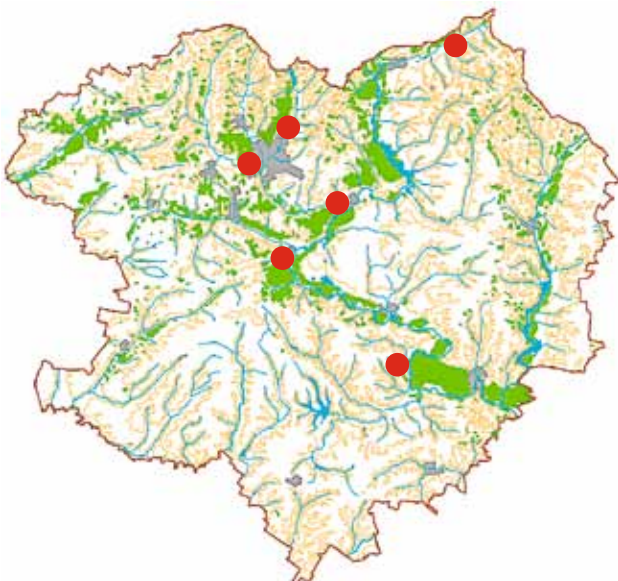
Рідкісний вид на межі ареалу.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 2,9–4,5 мм. Тіло густо вкрито широкими світло-коричневими та сірими лусочками і короткими світлими щетинками, що стирчать. Надкрила із мармуровим рисунком та світлою смугою вздовж шва. Голова широка, разом з очима трохи вужча за передньоспинку. Головотрубка дуже коротка. Вусикові борозенки розміщені повністю на верхній стороні головотрубки, їх краї розходяться назад і зникають. Передньоспинка сильно поперечна. Надкрила подовжено-яйцеподібні, без плечових бугорків. Крила редуковані. Стегна без зубців. Кігтики вільні.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Західносифоський вид. В Україні проходить західна межа ареалу виду. Описаний з Криму, також знайдений в Харківській, Полтавській, Луганській, Донецькій, Херсонській, Запорізькій та Одеській областях. В Харківській області трапляється у Балаклійському, Вовчанському, Зміївському, Чугуївському та Харківському районах.

Чисельність

Нечисленний.

Місця перебування

Степові цілинні ділянки.

Особливості біології

Поліфаг, який трапляється на трав'янистих рослинах; віддає перевагу ділянкам із полином *Artemisia* spp. Личинки розвиваються в дернині. Імаго з денною активністю, трапляються у квітні-серпні.

Основні чинники зниження чисельності

Лімітуючим фактором є природна межа розповсюдження; розорювання та забудівля природних степових ділянок руйнують місця перебування виду.

Заходи охорони

Частина місць перебування виду знаходяться на територіях Українського степового природного заповідника та Чорноморського біосферного заповідника. Для збереження виду в природних умовах потрібно виявлення та збереження біотопів, припинення розорювання та забудівлі степових ділянок.

Джерела інформації

Yunakov, 2003; Исмаилова, 2006.

Автори: М. М. Юнаков, О. М. Дрогваленко
Фото: © О. І. Слущкий

САВРОМАТЕС АРНОЛЬДІ*Sauromates arnoldii* Korotyaev, 1992**Савроматес Арнольдї**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Довгоносики — Curculionidae

Рід налічує 2 види, обидва є у фауні України; у Харківській області — 1 вид.

Природоохоронний статус

Рідкісний вид з невеликою площею поширення.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 2,5–3,5 мм. Тіло гладке, вкрито сріблястими ланцетоподібними лусками. Головотрубка коротка й широка. Головна капсула по очі втягнута в передньогруді. Очі великі, помірно випуклі; повздовжній діаметр ока дорівнює половині ширини тім'я. Рукоять антен дещо заходить за передній край передньогруді. Передньоспинка сильно поперечна. Надкрила коротко-овальні, без плечових горбиків. Гомілки кремезні, із зовнішнього краю прямі. Стегна без зубця. 3-ій членик лапок із сильно розширеними лопатями, в довжину майже дорівнює 1-му і 2-му разом узятими. Останній членик виступає із лопатей 3-го на третину довжини останнього.

Ареал виду та його поширення у регіоні

На території України ареал обмежений південним сходом лісостепової зони, відзначений лише в Луганській, Донецькій і Харківській (Балаклійський район) областях; у Росії — захід Ростовської області.

Чисельність

Рідкісний. Визначення реальної чисельності ускладнене потайливим способом життя, малою рухливістю й наявністю захисного забарвлення.

Місця перебування

Лучні й степові ділянки на терасах в заплавах річок.

Особливості біології

Невідомі.

Основні чинники зниження чисельності

Сінокосіння, яке веде до руйнування місцеперебувань, а також розорювання лучних ділянок.

Заходи охорони

Для збереження виду в природних умовах потрібно виявлення місць проживання, запобігання надмірного випасу худоби на лучних і степових ділянках, що збереглися; заборона відведення цілих земель під дачні ділянки.

Джерела інформації

Коротяев, 1992; Юнаков, 1999; Mazur, 2002; Юнаков, 2003; Bogovets, 2006; Białooki, 2007.

Автори: М. М. Юнаков, О. М. Дрогваленко

Фото: © О. І. Слущкий

КЛЕОН ЧОТИРИСМУГІЙ*Stephanocleonus tetragrammus* (Pallas, 1781)**Стефаноклеонус чотирьохп'ятнистий**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Жуки — Coleoptera

Родина Довгоносики — Curculionidae

Рід налічує більше 120 видів, з яких у фауні України — 2 види, у Харківській області — 1 вид.

Природоохоронний статус

Рідкісний вид з невеликою площею поширення.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 9,5–15 мм. Тіло широко-веретенподібне, надкрила найбільш широкі позаду середини. Передньоспинка темна, з чотирма чіткими жовтими дорсо-латеральними і латеральними повздовжніми смужками, що досягають переднього краю передньоспинки. Надкрила сірі, гладенькі, з двома виразними ямками у вигляді чорних плям на диску і блискучими лініями перед вершиною. Голова від епістома до тім'я з гострим серединним кілем. 1-ий і 2-ий членики задніх лапок сильно подовжені, 2-ий довше 3-го. Кігтики зрості.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Південно-Східна Європа, Кавказ, Західний Казахстан. Описаний з пустель Прикаспійської низовини. В Україні відомий з Чернівецької та Луганської областей; в Харківській області трапляється в околицях Харкова.

Чисельність

Дуже рідкісний. Чисельність стала різко скорочуватися в 60-ті

роки минулого століття після інтенсивного розорювання степів для сільського господарства та забудівлі.

Місця перебування

Степові рослинні угруповання.

Особливості біології

Трофічні зв'язки та спосіб життя не вивчені. Імаго трапляються в квітні-липні.

Основні чинники зниження чисельності

Розорювання ділянок первісного степу, передача їх під дачні ділянки, надмірний випас худоби та інша господарська діяльність, руйнуюча навколишнє середовище в місцях поширення виду.

Заходи охорони

Частина місць проживання виду знаходяться на території Станічно-Луганської ділянки Луганського заповідника. Для збереження виду в природних умовах потрібно виявлення місць проживання, створення природних резерватів в місцях проживання виду, де збереглися природні степові ділянки. Припинити передачу ділянок первісного степу під розорювання та забудівлю.

Джерела інформації

Тер-Минасян, 1988; Коротяев, 2001; Mazur, 2002.

Автори: М. М. Юнаков, О. М. Дрогваленко

Фото: © О. І. Слущкий

КРАСИК ВЕСЕЛИЙ*Zygaena laeta* (Hübner, 1790)**Пестрянка веселая**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Лускокрилі — Lepidoptera

Родина Красики — Zygaenidae

Природоохоронний статус

Рідкісний. Занесений до Червоної книги України (зникаючий).

Морфологічна характеристика

Розмах крил 25–32 мм. Передні крила чорні з трьома великими червоним плямами, що частково злилися, бахромка жовто-біла. Задні крила червоні з чорною облямівкою. Черевце чорне з широким червоним пояском. Ноги жовті.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Південні райони Центральної та Східної Європи. В Україні знайдений у Криму, Запорізькій, Одеській, Дніпропетровській, Донецькій, Луганській, Харківській, Полтавській, Черкаській, Київській, Житомирській, Чернігівській та Вінницькій областях. У Харківській області трапляється по всій території, де збереглися природні лучно-степові біотопи.

Чисельність

Малочисельний по всьому ареалу.

Місця перебування

Цілині степи, луки, трав'яниста рослинність на схилах байраків.

Особливості біології

Впродовж червня-серпня розвивається одна генерація. Кормова

рослина — миколайчики (*Eryngium campestre*). Гусінь світло-зелена з чорними, жовтими та білими крапками.**Основні чинники зниження чисельності**Потерпає від знищення цілинних степів та надмірного випасу на луках. Часто вражається паразитами *Cotesia zygaenarum*.**Заходи охорони**

Пасивно охороняється у ботанічному заказнику «Вовчанський». Необхідним є збереження біотопів, припинення надмірного випасу. У деяких випадках є доцільним розмноження у штучних умовах та повернення метеликів у природу.

Джерела інформації

Єфетов, Плющ, 2009; Каролінський Є. О., Алмосов В., Скобцова О., Москаєв В. (2009–2011, особисті повідомлення).

Автор: Ю. О. Гуля
Фото: © В. С. Москаєв

КОКОНОПРЯД ОСИКОВОЛИСТНИЙ*Phyllodesma tremulifolia* (Hübner, 1810)**Коконопряд осиноволистний**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Лускокрилі — Lepidoptera

Родина Коконопряди — Lasiocampidae

Природоохоронний статус

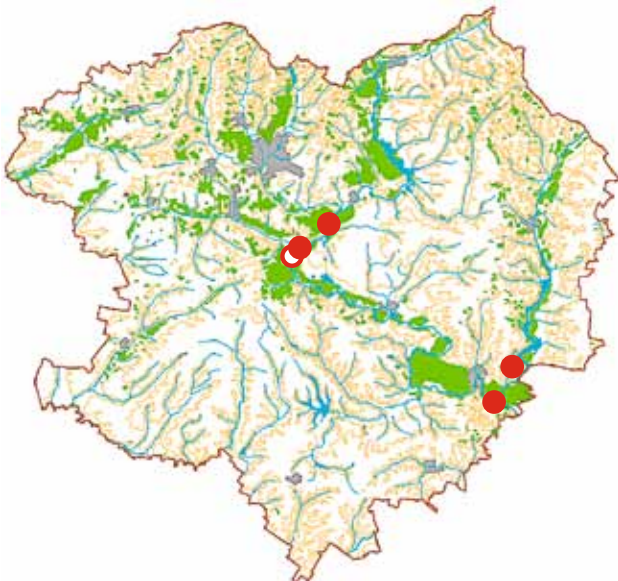
Рідкісний вид з низькою чисельністю та локальними популяціями.

Морфологічна характеристика

Розмах крил самців 32–36 мм, самиць — 40–45 мм. Основний фон передніх крил коричнево-рудий, із сірватим відтінком на зовнішньому краї. Упоперек передніх крил йдуть хвилясті розірвані смуги темно-сірого кольору. Апікальний край передніх крил загострений. Задні крила мають такий самий колір, прикоренева частина світло-сіра з волосняним покриттям. Зовнішній край передніх та задніх крил дуже зубчастий — у стані спокою метелик нагадує сухе листя осики, звідси і тривіальна назва виду. Тіло відносно товсте та міцне, опушене волосками коричневого кольору. Статевий диморфізм майже невизначний — самиці дещо крупніші за самців.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Ареал виду охоплює Середню та Південну Європу, Кавказ, Середню Азію. В Україні локально поширений на Поліссі, в Лісостепу і Степу, переважно у центральних та східних областях (Харківська, Дніпропетровська, Запорізька). У Харківській області поширення вивчене недостатньо, вид відмічений у Зміївському та Ізюмському районах.

Чисельність

Чисельність у місцях існування стабільно низька, трапляються поодинокі особини. Загальна ситуація з рівнем чисельності популяції цього виду у межах області потребує уточнення.

Місця перебування

Трапляється поблизу водойм, а також у молодих дібрових.

Особливості біології

Дає одну генерацію на рік, у квітні-травні. У деякі роки вид може давати другу генерацію у липні, про що свідчить екземпляр, зібраний 28 липня 2001 року в Ізюмському районі. Метелики активні у сутінках та у перші часи ночі. Самці літають у пошуках самиць, добре летять на світло; самиці ведуть скритий спосіб життя, сидять на стовбурах та гілках дерев, на світло не літають. Метелики не живляться. Гусінь трапляється з травня до липня, живиться листям осики звичайної (*Populus tremula*) та інших тополь, вільхи (*Alnus*), верби (*Salix*), берези (*Betula*), дуба (*Quercus*). Заляльковується у щільному коконі між листками та у тріщинах кори дерев. Лялечка зимує.

Основні чинники зниження чисельності

Причинами низької чисельності можуть бути: деградація природних біотопів (осушення) у зв'язку зі зміною кліматичних умов; знищення насаджень осики, тополі, верби та берези.

Заходи охорони

Спеціальних заходів охорони немає, але потрібне збереження місць перебування виду — заплав річок, рослинності навкруги боліт та інших водойм. Пошук нових місць перебування виду у межах області, моніторинг стану популяцій.

Джерела інформації

Єфетов, Будашкін, 1990; www.molbiol.ru; Алмосов В., Дронов О. (2012, особисті спостереження).

Автор: О. В. Дронов
Фото: © А. Г. Пономарьов

ШОВКОПРЯД БЕРЕЗОВИЙ*Endromis versicolora* (Linnaeus, 1758)**Шелкопряд берёзовый**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Лускокрилі — Lepidoptera

Родина Березові шовкопряди — Endromidae

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений до Червоної книги України (вразливий).

Морфологічна характеристика

Метелик з розмахом крил 45–75 мм. Статевий диморфізм виражений. Самці: передні крила цегляно-бурі з двома чорно-білими вузькими перев'язями, між якими чорна с-подібна дискальна пляма. Між зовнішнім краєм крила та зовнішньою перев'яззю три білих плями та білі жилки. Задні крила помаранчево-жовті з розмитим бурим малюнком. Самиці в цілому мають такий само тип забарвлення, але вони помітно більші, кругліші та блідніші. Тіло метеликів дуже пухнасте.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Лісова частина лісостепової зони Євразії, Кавказу та Закавказзя (Вірменія). В Харківській області трапляється локально у Дергачівському та Зміївському районах.

Чисельність

Частіше трапляються поодинокі особини, іноді спостерігаються незначні коливання у бік збільшення чисельності.

Місця перебування

Листяні та мішані ліси, особливо молоді березняки.

Особливості біології

Упродовж року розвивається одна генерація. Літ метеликів спостерігається з кінця березня до початку травня. Самці активні вдень, та іноді увечері й уночі. Самиці відкладають яйця увечері та вночі. Метелики у сутінках добре летять на світло. Гусінь живиться листям берези (*Betula*), ліщини (*Corylus*), липи (*Tilia*), граба (*Carpinus*) та інших дерев. Розвивається у травні-серпні. Діапаузує у коконах серед листяного опаду, заляльковується навесні.

Основні чинники зниження чисельності

Не з'ясовані. Можливо, хімічна обробка лісів та занепад березових насаджень у зв'язку зі зміною кліматичних умов.

Заходи охорони

Не розроблені. Необхідний пошук нових популяцій на території області, створення ентомологічних заказників із заборонаю лісогосподарської діяльності.

Джерела інформації

Плющ, 2009; Алмосов В., Дронов О. (2012, особисті повідомлення).

Автори: Ю. О. Гугля, І. Г. Плющ

Фото: © Е. В. Комаров

САТУРНІЯ РУДА*Aglia tau* (Linnaeus, 1758)**Сатурния рыжая**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Лускокрилі — Lepidoptera

Родина Сатурнії — Saturniidae

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений до Червоної книги України (вразливий).

Морфологічна характеристика

Метелик з розмахом крил 50–75 мм. Забарвлення крил від світло-жовтих (у самиць) до жовто-буро-рудих (у самців). На передніх та задніх крилах чітко виражені бурі перев'язі та великі круглі фіолетові дискальні плями зі світлим штрихом у центрі у вигляді грецької букви τ (тау). Статевий диморфізм: самиці більші та світліші за самців, різниця у формі вусиків характерна для родини.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Лісова та лісостепова зони Євразії. В Харківській області трапляється у лісостеповій зоні переважно центральної частини.

Чисельність

Рік від року нестабільна. Частіше трапляються поодинокі особини.

Місця перебування

Діброви та заплавні вільшаники.

Особливості біологіїЛіт метеликів спостерігається у квітні-травні. Кормові рослини на території області дуб (*Quercus*), вільха (*Alnus*), береза (*Betula*), липа (*Tilia*), ліщина (*Corylus*), ясен (*Fraxinus*), а у Криму та Кар-

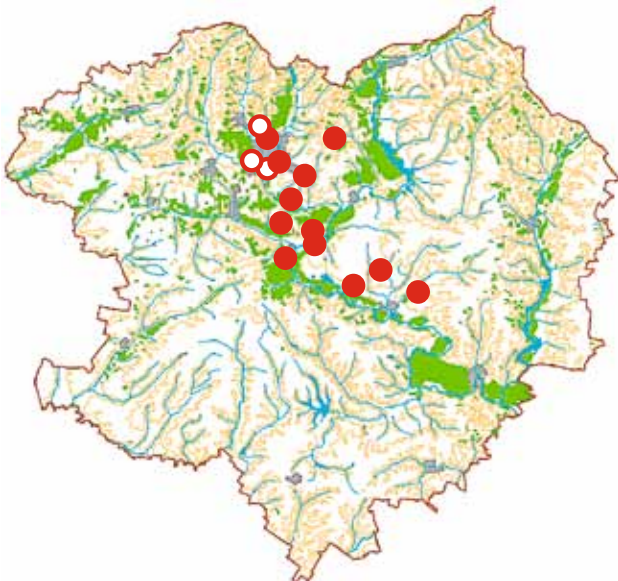
патах ще і бук (*Fagus*), явір (*Carpinus*). Гусінь розвивається впродовж травня-липня, потім заляльковується у нещільному коконі в листяному опаді. Зимуює лялечка.

Основні чинники зниження чисельності

На зниження чисельності впливає зменшення площ листяних лісів.

Заходи охорони

На території області охороняється у національному природному парку «Гомільшанські ліси». Для збереження виду потрібно запобігати вирубкам мішаних лісів, особливо заплавних. Можливе розведення у штучних умовах та повернення у природу метеликів.

Джерела інформації

Єфетов, Будашкін, 1990; Плющ, Раєвський, 2009; Алмосов В., Дронов О. (2012, особисті повідомлення).

Автор: Ю. О. Гуля
Фото: © О. В. Дронов

САТУРНІЯ ГРУШОВА

Saturnia pyri ([Denis et Schiffermüller], 1775)

Сатурнія грушевая

Клас Комахи — Insecta
Ряд Лускокрилі — Lepidoptera
Родина Сатурнії — Saturniidae

Природоохоронний статус

Вразливий вид на межі ареалу. Занесений до Червоної книги України (вразливий) та Європейського червоного списку (EN).

Морфологічна характеристика

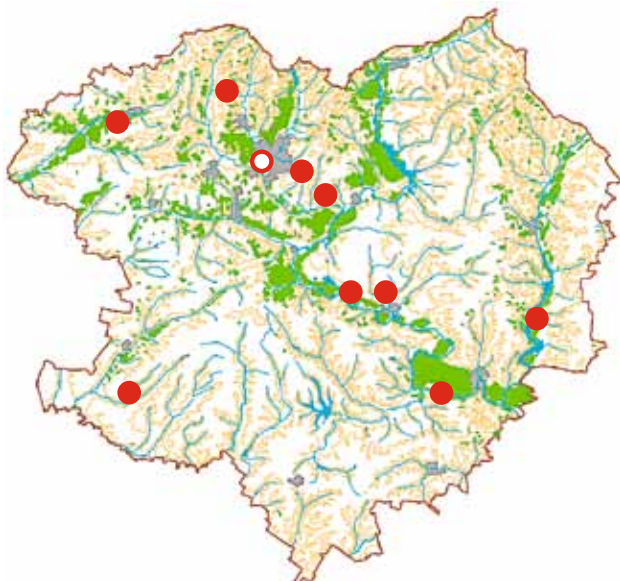
Метелик із розмахом крил 120–150 мм, найбільший серед метеликів України. Забарвлення крил буро-сіре. Кожне крило несе по одній чорній очкоподібній плямі з чорною та цегляною кільцевими облямівками, а також білою напівкільцевою облямівкою. Серединні перев'язі вихлясті, а внутрішні майже прямі. Зовнішній край усіх крил з чіткими кремовими та білими торочками. Статевий диморфізм майже не виражений, лише дуже помітна різниця у формі вусиків.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Північно-Західна Африка, Південна, частково Центральна та Східна Європа, Мала Азія, Близький Схід, Кавказ, Закавказзя, Іран. В Україні зустрічається майже повсюдно, крім Карпат та Полісся. У Харківській області проходить північна межа ареалу: відомі поодинокі знахідки з центральних, східних та південних районів.

Чисельність

Чисельність низька. Частіше трапляються поодинокі особини, але іноді спостерігаються спалахи чисельності.

Місця перебування

Узлісся переважно заплавних листяних лісів, рідколісся, зарості чагарників, а також парки та сади.

Особливості біології

Протягом року розвивається одна генерація. Літ метеликів спостерігається у травні-червні. Метелики активні переважно вночі, летять на світло, не живляться. Кормові рослини гусіні — плодове дерева, а також ясен (*Fraxinus*) та терен (*Prunus*). Гусінь має зелений колір з чорними бородавчастими виступами, розвивається з кінця травня до вересня; наприкінці розвитку досягає довжини 12–14 см, потім заляльковується у коричневому грушоподібному коконі на поверхні ґрунту та зимує.

Основні чинники зниження чисельності

Знищення природних біотопів, вирубка дерев та чагарників.

Заходи охорони

На території області охороняється у національному природному парку «Гомільшанські ліси». Для збереження виду потрібно запобігати вирубкам листяних лісів та чагарників. Можливе розведення у штучних умовах та повернення у природу метеликів.

Джерела інформації

Єфетов, Будащкін, 1990; Плющ, Раєвський, 2009; Каролінський С. О. (2012, особисті повідомлення).

Автор: Ю. О. Гуля
Фото: © О. В. Дронов

САТУРНІЯ ТЕРНОВА*Eudia spini* ([Denis et Schiffermüller], 1775)**Сатурнія терновая**

Клас Комахи — Insecta
 Ряд Лускокрилі — Lepidoptera
 Родина Сатурнії — Saturniidae

Природоохоронний статус

Зникаючий. Занесений до Червоної книги України (зникаючий).

Морфологічна характеристика

Метелик з розмахом крил 60–90 мм. Забарвлення крил бурі-сіре. На кожному крилі по одній очкоподібній плямі. Передні крила мають три перев'язі — зовнішню (паралельно зовнішньому краю крила), хвилясту серединну (біля очка) та пряму чорно-білу внутрішню. На задніх крилах чітко видно тільки зовнішню та серединну перев'язі. Тіло та прикоренева зона крил опушені. Статевий диморфізм: самиці більші та світліші за самців, різниця у формі вусиків характерна для родини. Забарвлення крил дуже схоже на *E. pavonia*, але останні відрізняються жовто-помаранчевим відтінком крил самців та іншою формою перев'язів обох статей.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Південно-Східна Європа, Мала Азія, Кавказ, Північний Казахстан, Південний Сибір. У Харківській області в різні роки знайдені поодинокі особини у центральній частині.

Чисельність

Іноді трапляються поодинокі особини. Чисельність дуже низька. Останніми роками на території області знахідок не було.

Місця перебування

Узлісся заплавних широколистяних лісів.

Особливості біології

Літ метеликів спостерігається з кінця квітня до середини травня. Гусінь розвивається з кінця травня до початку липня. Кормовими рослинами частіше є терен та слива (*Prunus*), але відмічені також крушина (*Frangula*), жостер (*Rhamnus*), шипшина (*Rosa*), верба (*Salix*), в'яз (*Ulmus*) та вільха (*Alnus*). Гусінь заляльковується у грушоподібному щільному коконі, в якому зимує.

Основні чинники зниження чисельності

Знищення листяних лісів, використання пестицидів.

Заходи охорони

На території області охороняється у національному природному парку «Гомільшанські ліси». Для збереження виду потрібно заборонити рубки заплавних лісонасаджень. Можливе розведення у штучних умовах та повернення у природу метеликів.

Джерела інформації

Сфетов, Будашкін, 1990; Площ, Расвський, 2009.

Автор: Ю. О. Гуля
 Фото: © Е. В. Комаров

ШОВКОПРЯД САЛАТНИЙ

Lemonia dumi (Linnaeus, 1761)

Шелкопряд салатный

Клас Комахи — Insecta

Ряд Лускокрилі — Lepidoptera

Родина Жовті шовкопряди — Lemoniidae

Природоохоронний статус

Вразливий.

Морфологічна характеристика

Метелик із розмахом крил 40–46 мм. Загальний фон передніх та задніх крил жовто-бурий із широкими жовтими перев'язями. Зона крил біля тіла та власне тіло жовті, пухнасті. На передніх крилах жовті дискальні плями.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Середня та південна Європа, Мала Азія. У Харківській області поодинокі особини знайдені у центральній та північно-західній частинах.

Чисельність

Частіше трапляються поодинокі особини, іноді спостерігаються коливання у бік збільшення чисельності.

Місця перебування

Трапляються на відкритих та частково захищених вологих біотопах: на узліссях, у яругах, на луках, галявинах, іноді — у садах та парках.

Особливості біології

Впродовж року розвивається одна генерація. Літ метеликів спостерігається у вересні-жовтні. Самиці відкладають яйця біля кор-

мової рослини: салату (*Lactuca sativa*), деяких видів кульбаби (*Taraxacum*) та нечуйвітру (*Hieracium*). Зимують яйця. Гусінь розвивається в травні-червні.

Основні чинники зниження чисельності

Не з'ясовані. Можливо — надмірний випас худоби, підпалювання сухих залишків рослинності, скошування трави, враження паразитами.

Заходи охорони

Не розроблені. Необхідний пошук популяцій на території області, вивчення особливостей біології та можливих паразитів, створення ентомологічних заказників із забороною випасання худоби, підпалювання та викошування трави.

Джерела інформації

Єфетов, Будашкін, 1990; Каролінський С., Алмосов В., Волошин П. (2012, особисті повідомлення).

Автор: Ю. О. Гуля
Фото: © С. О. Каролінський

ШОВКОПРЯД КУЛЬБАБОВИЙ*Lemonia taraxaci* ([Denis et Schiffermüller], 1775)**Шелкопряд одуванчиковый**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Лускокрилі — Lepidoptera

Родина Жовті шовкопряди — Lemoniidae

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений до Червоної книги України (вразливий).

Морфологічна характеристика

Метелик із розмахом крил 35–55 мм. Загальний фон забарвлення від блідо-жовтого до помаранчево-жовтого. На передніх крилах чорна маленька дискальна крапка. Вусики, голова та груди жовті, черевце жовто-чорне. Усе тіло дуже пухнасте.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Центральна частина Східної та Південної Європи, південна частина Західного Сибіру та Північний Казахстан. У Харківській області трапляється дуже локально у лісостеповій зоні.

Чисельність

Частіше трапляються поодинокі особини, іноді спостерігаються коливання у бік збільшення чисельності.

Місця перебування

Трапляються на відкритих та частково захищених вологих місцях: на узліссях, у яругах, на луках та галявинах, іноді — в садах та парках.

Особливості біології

Впродовж року розвивається одна генерація. Літ метеликів спо-

стерігається у серпні-жовтні. Самиці відкладають яйця купками біля кормової рослини, кульбаби (*Taraxacum*) або нечуйвітру (*Hieracium*). Гусінь розвивається в травні-червні, заляльковується у верхньому шарі ґрунту в овальній комірці.

Основні чинники зниження чисельності

Не з'ясовані. Можливо — надмірний випас худоби, підпалювання сухої трави та скошування рослинності, враження паразитами.

Заходи охорони

Не розроблені. Необхідний пошук популяцій на території області, вивчення особливостей біології та можливих паразитів, створення ентомологічних заказників із забороною випасання худоби, косіння та підпалювання рослинності.

Джерела інформації:

Плющ, 2009; Волошин П., Пашков В. (2012, особисті повідомлення).

Автор: Ю. О. Гуля

Фото: © С. А. Князєв

БРАЖНИК ДУБОВИЙ*Marumba quercus* ([Denis et Schiffermüller], 1775)**Бражник дубовий**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Лускокрилі — Lepidoptera

Родина Бражники — Sphingidae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид на межі ареалу. Занесений до Червоної книги України (рідкісний).

Морфологічна характеристика

Розмах крил 70–115 мм. Крила вузькі та видовжені з хвилястим зовнішнім краєм. Забарвлення — захисне, вохристо-білого кольору з лініями зеленуватого або коричневого відтінків на передніх крилах, задні крила — одноманітного біло-жовтого кольору із рудими прикореневими плямами. Черевце веретеноподібне, товсте. Гусінь зеленого кольору із характерним рогом на останньому сегменті тіла, сягає в довжину 10 см.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Центральна Європа, Середземномор'я, Балкани, Кавказ та Закавказзя, Мала та Середня Азія, Іран, Казахстан, Туркменістан. В Україні за останніми даними поширений у Дніпропетровській, Донецькій, Луганській, Запорізькій, Харківській, Херсонській областях та на Закарпатті. У Харківській області проходить північна межа ареалу, вид трапляється у Зміївському та Ізюмському районах.

Чисельність

Чисельність у місцях перебування невисока, трапляються пооди-

нокі особини. Вид більш чисельний на півдні області в Ізюмському районі, але й там трапляється досить нечасто та локально.

Місця перебування

Дубові ліси та посадки з обов'язковою присутністю молодих дерев, на яких частіше розвивається гусінь.

Особливості біологіїМетелики літають з кінця травня до початку липня, час льоту — глибоко вночі. Метелики не живляться, існуючи за рахунок запасів, накопичених гусінню. Самці летять вночі на світло, самиці ведуть переважно потайливий спосіб життя. Самиця відкладає до двохсот яєць зеленого кольору на листя молодого дуба. Гусінь живиться до серпня на дубі (*Quercus*). Впродовж року розвивається одне покоління, лялечка зимує у ґрунті в прикореневій зоні дубів.**Основні чинники зниження чисельності**

Надмірна обробка дубових насаджень отрутохімікатами, знищення посадок молодих дубів. У дуже холодні роки частина лялечок може вимерзати.

Заходи охорони

Спеціальних заходів охорони немає. Необхідно збереження посадок молодих дубів та заборона будь-якої хімічної обробки цих насаджень в місцях перебування виду.

Джерела інформації

Єфетов, Будашкін, 1990; Плющ, 2009; www.molbiol.ru; Алмосов В., Дронов О. (2012, особисті спостереження).

Автор: О. В. Дронов
Фото: © О. В. Дронов

ДЖМЕЛЕВИДКА СКАБІУЗОВА*Hemaris tityus* (Linnaeus, 1758)**Шмелевидка скабиозова**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Лусоккрилі — Lepidoptera

Родина Бражники — SpHINGIDAE

Природоохоронний статус

Рідкісний. Занесений до Червоної книги України (рідкісний).

Морфологічна характеристика

Розмах крил 29–35 мм. Метелик із товстим тілом та порівняно невеликими прозорими крилами. Лише вздовж зовнішнього краю крил є досить вузька іржаво-бура крайова облямівка. Черевце пухнасте з чорними та бурими перев'язками, на кінці черевця є щіточка з темних видовжених лусочок. Гусінь світло-зеленого кольору з характерним рогом на останньому сегменті тіла, сягає у довжину 5,5–7 см.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Європа, Південний Урал, Кавказ та Закавказзя, Західна Азія, Казахстан, Західний Сибір. В Україні метелик поширений у степовій та лісостеповій зонах, в Криму, але досить розсіяно та рідко. У Харківській області відомі поодинокі знахідки з півночі, півдня, заходу та центру (Вовчанський, Лозівський, Красноградський та Харківський райони).

Чисельність

Рідкісний, чисельність у місцях перебування дуже низька — трапляються поодинокі особини.

Місця перебування

Трапляється на відкритих степових та вапнякових ділянках, у ярах з чагарниками, різнотравних луках, у рідколіссях.

Особливості біології

Літ імаго триває з кінця квітня до липня, на рік розвивається одне покоління. Метелики активні вдень, живляться нектаром квітів. У сприятливі роки можливий розвиток другої генерації (літ метеликів — у липні-серпні). При народженні метелика його крила не є прозорими — вони усі вкриті лусочками, але у першому ж польоті зайві лусочки відпадають. Гусінь розвивається з травня до серпня на трав'янистих рослинах (свербіжниці, скабіозі, підмареннику) та на чагарниках (жимолості). Лялечки зимують у ґрунті, іноді на поверхні ґрунту серед рослинних залишків.

Основні чинники зниження чисельності

Знищення природних біотопів — випалювання та викошування трав, надмірний випас худоби на степових ділянках, застосування отрутохімікатів.

Заходи охорони

Як компонент біоценозу пасивно охороняється у заповідниках Степу та Лісостепу України. У межах Харківської області рекомендовані збереження цілинних степових ділянок в місцях перебування виду, заборона випалювання сухих залишків трави та випасання худоби. Доцільним є створення ентомологічних заказників у місцях постійного перебування виду.

Джерела інформації

Плющ, 2009; Волошин П. (2012, особисті повідомлення).

Автор: О. В. Дронов

Фото: © С. О. Свірін

БРАЖНИК ПРОЗЕРПІНА*Proserpinus proserpinus* (Pallas, 1772)**Бражник Прозерпина**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Лускокрилі — Lepidoptera

Родина Бражники — Sphingidae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид із нестабільною чисельністю. Занесений до Червоної книги України (рідкісний), Червоної книги МСОП (DD), Європейського червоного списку (VU) та до списку Бернської конвенції (Додаток II).

Морфологічна характеристика

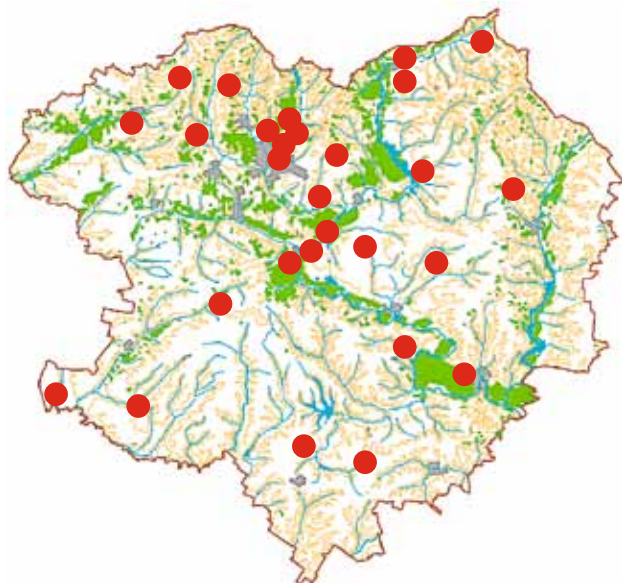
Розмах крил 34–40 мм. Метелик з товстим тілом та порівняно невеликими крилами. Зовнішній край крил хвилястий. Передні крила сірувато-зелені з широким затемненням біля краю та широкою темно-зеленою смугою посередині. Задні крила вохристо-жовті з чорною облямівкою вздовж краю. Тіло сіро-зелене. Гусінь темно-сірого кольору, сягає у довжину 5–7 см.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Центральна та Південна Європа, Південний Урал, Кавказ та Закавказзя, Центральна Азія, Казахстан. В Україні метелик поширений у степовій та лісостеповій зонах у багатьох областях, але досить розсіяно. У Харківській області трапляється майже у всіх районах.

Чисельність

Рідкісний, чисельність у місцях існування невисока — трапляються поодинокі особини.

Місця перебування

Мешкає на відкритих степових та вапнякових ділянках, у ярах з чагарниками, на пустирищах та різнотравних луках.

Особливості біології

Літ імаго триває з другої декади травня до червня, на рік розвивається одне покоління. Метелики активні у сутінках, одразу після заходу сонця, живляться нектаром квітів, летять на світло. Гусінь живиться вночі, розвивається з липня до серпня-вересня на онагрових та плакунових (плакун верболистий, зніт, енотера). Лялечки зимують у ґрунті.

Основні чинники зниження чисельності

Знищення природних біотопів — випалювання та викошування трав, надмірний випас худоби на степових ділянках, застосування отрутохімікатів.

Заходи охорони

Як компонент біоценозу пасивно охороняється у заповідниках Степу та Лісостепу України. У межах Харківської області як спеціальні заходи охорони рекомендується збереження цінних степових ділянок в місцях перебування виду: заборона випалювання трави, випасу худоби та інша діяльність, що впливає на середу існування виду. Доцільним є створення ентомологічних заказників у місцях постійного перебування виду.

Джерела інформації

Єфетов, Будашкін, 1990; Плющ, 2009; www.molbiol.ru; Алмосов В., Дронов О. (2012, особисті спостереження).

Автор: О. В. Дронов
Фото: © В. В. Савчук

ГОЛОВЧАК ПРОТО*Muschampia proto* (Ochsenheimer, 1808)**Толстоголовка Прото**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Лускокрилі — Lepidoptera

Родина Головчаки — HesperIIDae

Природоохоронний статус

Вразливий.

Морфологічна характеристика

Довжина переднього крила імаго 14–17 мм. Верхній бік крил сірувато-бурий, вкритий сірим опушенням, з жовтувато-білими плямами. Бахромка строката. Груді, черевце і основа крил вкриті блакитно-зеленими волосками. Задні крила знизу червоно-коричневі з жовтувато-білими плямами. Статевий диморфізм незначний.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Спорадично розповсюджений від Середземномор'я до Південно-Східної Європи, Південного Уралу та Кавказу. В Україні відомий з Харківської та Луганської областей та АР Крим. В Харківській області зареєстрований лише на степових ділянках на правому березі річки Вовча.

Чисельність

Нечисленні знахідки. Чисельність в останні роки стабільна.

Місця перебування

Степові схили та байраки, на вапнякових ґрунтах.

Особливості біології

Одна генерація на рік. Літ імаго з кінця липня по серпень. Літає

швидко, живиться на квітах, зокрема на *Scabiosa* sp. Самці охороняють індивідуальні ділянки. Кормові рослини гусені — *Phlomis* spp. Зимують яйця.

Основні чинники зниження чисельності

Погіршення стану біотопів внаслідок господарської діяльності (штучні лісонасадження на ділянках цілинного степу, надмірне випасання худоби, викошування та випалювання трав тощо).

Заходи охорони

Пасивно охороняється в ботанічному заказнику загальнодержавного значення «Вовчанський». Для збереження виду доцільними є заборона створення штучних лісонасаджень на цілинних степових ділянках, лімітування випасу худоби та сінокошіння, заборона випалювання сухих залишків трави.

Джерела інформації

Плющ, 1989, 2007; Москаленко, 1991; Некрутенко, Чиколовець, 2005; Плющ и др., 2006; Львовский, Моргун, 2007; Каролінський Є. (2012, особисті спостереження).

Автор: Є. О. Каролінський
Фото: © Є. О. Каролінський

ГОЛОВЧАК МОРФЕЙ*Heteropterus morpheus* (Pallas, 1771)
Толстоголовка МорфейКлас Комахи — Insecta
Ряд Лускокрилі — Lepidoptera
Родина Головчаки — Hesperidae**Природоохоронний статус**

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина переднього крила імаго 15–18 мм. Крила зверху темно-коричневі з жовтувато-білими плямами біля апекса переднього крила. Нижній бік задніх крил вохристо-жовтий із великими овальними світлими плямами в темній облямівці. Статевий диморфізм незначний.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Помірний пояс Палеарктики. В Україні переважно в лісовій зоні; південніше поширений дуже локально. В Харківській області зареєстровані сталі популяції в Краснокутському районі.

Чисельність

Нечисленні знахідки. Чисельність в останні роки стабільна.

Місця перебування

Береги озер та сфагнових боліт, вологі галявини в мішаному лісі.

Особливості біології

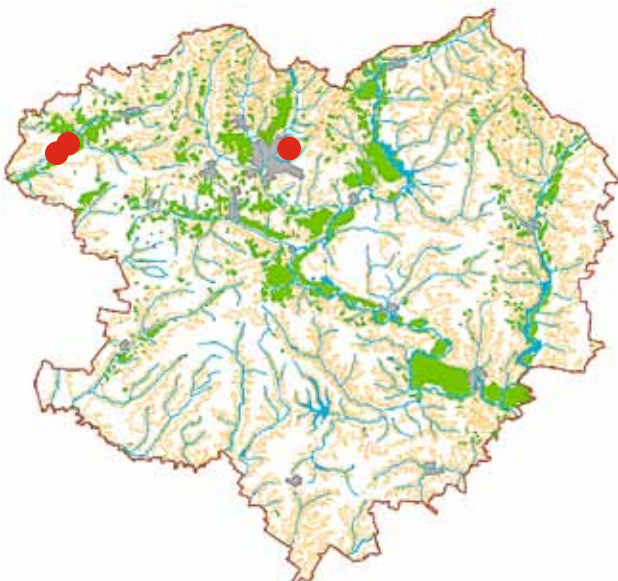
Одна генерація на рік. Літ імаго з середини червня по липень. Політ не швидкий, стрибаючий. Метелики живляться на квітах. Кормові рослини гусені — злакові та осокові. Зимують гусінь.

Основні чинники зниження чисельності

Погіршення стану біотопів, як наслідок господарської діяльності (осушення лісових боліт і озер) та кліматичних змін (аридизація).

Заходи з охорони

Пасивно охороняється на території національного природного парку «Слобожанський». Для збереження виду доцільними є заборона осушення лісових боліт і озер, недопущення порушення природного стану навколводної рослинності.

Джерела інформації

Москаленко, 1991; Некрутенко, Чиколовець, 2005; Плющ и др., 2006; Плющ, 2007; Львовский, Моргун, 2007; Гугля, 2008; Каролінський Є., Скрильник Ю. (2005–2012, особисті спостереження).

Автор: Є. О. Каролінський
Фото: © Є. О. Каролінський

ГОЛОВЧАК КОМА*Hesperia comma* (Linnaeus, 1758)**Толстоголовка запятая**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Лускокрилі — Lepidoptera

Родина Головчаки — Hesperidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина переднього крила імаго 14–17 мм. Крила зверху вохристо-брунатні з темно-бурим краєм і жовтими плямами. Нижня сторона задніх крил жовто-зелена з контрастними білими плямами. У самця на передніх крилах андроконіальна пляма у вигляді сріблясто-сірого штриха в чорній окантовці. Кінець антени без помітного гачка.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Помірний пояс Палеарктики і Неарктики. В Україні розповсюджений широко, але на більшості території досить локальний. В Харківській області дуже локальний; зареєстрований у Вовчанському, Лозівському та Нововодолазькому районах.

Чисельність

Нечисленні знахідки. Чисельність в останні роки стабільна.

Міся перебування

Степові ділянки різних типів.

Особливості біології

Одна генерація на рік. Літ імаго з кінця липня по серпень. Літає

дуже швидко, живиться на квітах, переважно на *Scabiosa* sp. Самці охороняють індивідуальні ділянки. Кормові рослини гусені — злакові. Зимують яйця.

Основні чинники зниження чисельності

Погіршення стану біотопів як наслідок господарської діяльності (штучні лісонасадження на ділянках цільного степу, надмірний випас худоби, випалювання та викошування трави).

Заходи охорони

Пасивно охороняється в ботанічному заказнику загальнодержавного значення «Вовчанський». Для збереження виду доцільними є заборона штучних лісонасаджень на цілих степових ділянках, їх розорювання, регламентація випасу худоби та сінокошіння, заборона випалювання трав.

Джерела інформації

Москаленко, 1991; Некрутенко, Чиколовець, 2005; Плющ и др., 2006; Плющ, 2007; Львовский, Моргун, 2007; Гуля, 2008; Каролинский, Савчук, 2010; Скобцова О. (1992, особисті повідомлення).

Автор: Є. О. Каролінський
Фото: © Є. О. Каролінський

ПОЛІКСЕНА

Zerynthia polyxena ([Denis et Schiffermüller], 1775)
Поликсена

Клас Комахи — Insecta
Ряд Лускокрилі — Lepidoptera
Родина Косатці — Papilionidae

Природоохоронний статус

Відносно благополучний. Занесений до Червоної книги України (вразливий) та списку Бернської конвенції (Додаток II).

Морфологічна характеристика

Розмах крил 45–55 мм. Забарвлення яскраве, строкате: на жовтому фоні чорні плями та дугоподібні смужки. На задніх крилах, крім чорного малюнка, 6 напівкруглих червоних плям. Черевце чорне із червоними крапками та жовтими смужками. Гусінь помаранчево-рожева.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Південна, Південно-Східна, частково Східна Європа, Західний Кавказ. Трапляється майже на всій території Харківської області.

Чисельність

Чисельність нестабільна, коливається з року в рік. Іноді спостерігається масовий літ, але частіше чисельність невисока.

Місця перебування

Береги водойм та узлісся заплавних лісів.

Особливості біології

Метелики літають з кінця квітня до початку червня в заплавах водойм, відкладають яйця на стебла, листя та квіти хвилівника

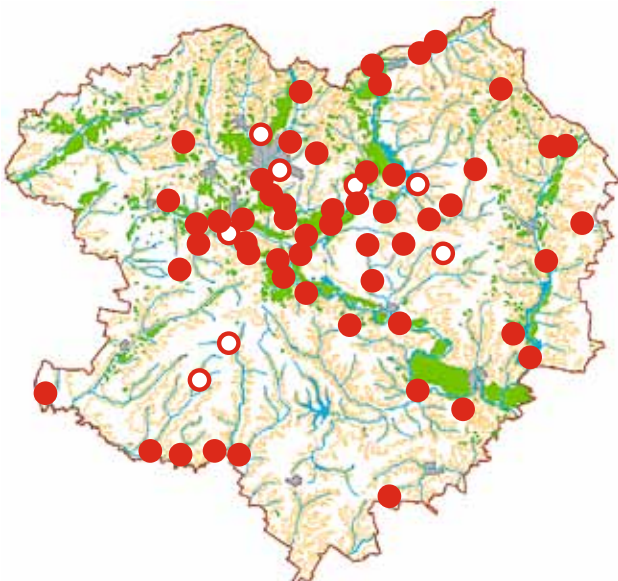
звичайного (*Aristolochia clematitis*). Впродовж травня-червня розвивається одне покоління, лялечка прикріплюється до стеблини та зимує.

Основні чинники зниження чисельності

Господарська діяльність людини може провокувати надмірні весняні повені, які можуть вести до загибелі лялечок та гусені. Витоптування і весняні пали заплавних луків, рекреаційне навантаження.

Заходи охорони

Охороняється на територіях усіх національних парків та заказників. Рекомендовано збереження природних заплавних біотопів.

Джерела інформації

Некрутенко, Чиколовець, 2005; Гугля, 2008; Плющ, 2009; Слуцький О., Каролінський Є., Зіненко О., Скобцова О., Ковальчук Д., Лобода Б., Алмосов В. (1992–2012, особисті повідомлення).

Автор: Ю. О. Гугля

Фото: © Є. О. Каролінський

МНЕМОЗИНА*Parnassius mnemosyne* (Linnaeus, 1758)**Мнемозина**

Клас Комахи — Insecta
Ряд Лускокрилі — Lepidoptera
Родина Косатці — Papilionidae

Природоохоронний статус

Рідкісний. Занесений до Червоної книги України (вразливий), Європейського червоного списку (NT) та списку Бернської конвенції (Додаток II).

Морфологічна характеристика

Метелик із розмахом крил 50–63 мм (самці трохи більші за самців). Основний фон білий з чорними контрастними жилками. Передні крила з прозорими апікальними краями та несуть по дві чорні плями. Задні крила з чорним напильням в зоні біля черевця (анальна зона). Черевце чорне, вкрите білими густими волосками.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Ареал охоплює більшу частину Європи, Кавказ, Закавказзя, Малу Азію, Казахстан, гори Центральної Азії, південні райони Західного Сибіру. На території Харківської області вид поширений в лісо-степовій зоні у вигляді локальних популяцій.

Чисельність

Вид на території області розповсюджений дуже локально. У межах локальних популяцій в сприятливі роки є звичайним.

Місця перебування

Галювини та узлісся листяних та мішаних лісів.

Особливості біології

Літ метеликів спостерігається з початку травня до середини червня. Яйця відкладають на землю чи на стебла рястів (*Corydalis*). Зимуює яйце.

Основні чинники зниження чисельності

Чисельність популяції підриває тотальна урбанізація ландшафтів, зокрема, пов'язана із нею вирубка листяних та мішаних лісів, чи знищення підліску (витоптування, випалювання).

Заходи охорони

Охороняється на територіях усіх національних парків та заказників в межах ареалу. Для збереження популяції виду потрібне запобігання знищенню лісів, витоптуванню та випалюванню підліску.

Джерела інформації

Некрутенко, Чиколовець, 2005; Гугля, 2008; Плющ, 2009; Каролінський Є., Скобцова О., Слуцький О., Косенко О., Алмосов В., Зіненко О. (1988–2012, особисті повідомлення).

Автор: Ю. О. Гугля
Фото: © Є. О. Каролінський

ПОДАЛІРІЙ

Iphticlides podalirius (Linnaeus, 1758)

Подалирий

Клас Комахи — Insecta
Ряд Лускокрилі — Lepidoptera
Родина Косатці — Papilionidae

Природоохоронний статус

Відносно благополучний. Занесений до Червоної книги України (вразливий).

Морфологічна характеристика

Метелик із розмахом крил 60–80 мм. Основний фон крил жовто-кремовий із чорними смужками. Задні крила несуть по чотири напівкруглих блакитно-чорних плями по зовнішньому краю та по одній цегляно-блакитно-чорній плямі на краю біля черевця. Задні крила мають по одному довгому, вузькому, чорному хвосту.

Ареал виду та його поширення у регіоні

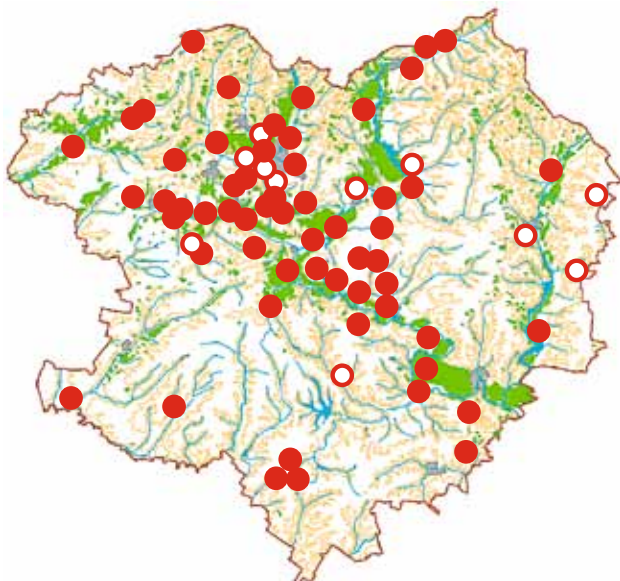
Ареал охоплює помірні та субтропічні широти Європи, Західну (частково Центральну) Азію та Північну Африку. На території Харківської області трапляється повсюдно, крім степових ділянок.

Чисельність

Чисельність на території області не дуже висока, з тенденцією до збільшення. Останній масовий літ на території області спостерігався у 2012 році.

Місця перебування

Узлісся листяних лісів, заплавні луки, сади, міста.

Особливості біології

Впродовж теплого сезону розвивається дві генерації: перша в квітні-червні, друга з середини липня до серпня включно. Гусінь розвивається на деревах та чагарниках родини Розових, частіше на терені, абрикосі, сливі. Гусінь зелена, вздовж спини жовта смужка та червоні крапки. Літня лялечка зелена, а зимуюча бура.

Основні чинники зниження чисельності

Вирубка плодівих дерев та чагарників, застосування інсектицидів.

Заходи охорони

Охороняється на територіях усіх національних парків та заказників у межах ареалу. Для збереження популяції виду потрібне запобігання знищенню плодівих дерев та чагарників, а також помірне використання інсектицидів.

Джерела інформації

Некрутенко, Чиколовець, 2005; Гугля, 2008; Плющ, 2009; Каролінський Є., Ковальчук Д., Москаєв В., Алмосов В. (2001–2012, особисті повідомлення)

Автор: Ю. О. Гугля
Фото: © Є. О. Каролінський

МАХАОН*Papilio machaon* Linnaeus, 1758**Махаон**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Лускокрилі — Lepidoptera

Родина Косатці — Papilionidae

Природоохоронний статус

Відносно благополучний. Занесений до Червоної книги України (вразливий).

Морфологічна характеристика

Метелик із розмахом крил 62–84 мм. Основне забарвлення крил жовте. Передні крила: контрастні чорні жилки, плями; зовнішнє облямування, перев'язь та основа крила жовто-чорні. Задні крила несуть широку перев'язь, що складається з шістьох синіх плям та закінчується червоним очком, зовнішній край з чорним хвостом, основа крила жовто-чорна.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Ареал охоплює Північно-Західну Африку, Євразію (окрім тропічних регіонів), Північну Америку. На території Харківської області трапляється повсюдно.

Чисельність

Чисельність на території області не дуже висока.

Місця перебування

Луки, трав'янисті балки, великі галявини, городи, сади.

Особливості біології

Впродовж року розвивається дві–три генерації. Метелики літають

з кінця квітня по вересень. Гусінь розвивається на травах родини зонтичних. Гусінь салатно-зелена, на кожному сегменті спини чорна смужка із червоними крапками. При доторканні позаду голови вивертаються парні залози помаранчевого кольору із сильним запахом. Зимуює лялечка.

Основні чинники зниження чисельності

Знищення природних лучних біотопів, випалювання трави, надмірне використання гербіцидів.

Заходи охорони

Охороняється на територіях усіх національних парків та заказників в межах ареалу. Для збереження популяції виду потрібне запобігання знищенню луків, а також помірне використання гербіцидів.

Джерела інформації

Некрутенко, Чиколовець, 2005; Гугля, 2008; Плющ, 2009; Каролінський Є., Ковальчук Д., Скобцова О., Лобода Б., Слуцький О., Москаєв В., Кравцов В. (1991–2012, особисті повідомлення).

Автор: Ю. О. Гугля

Фото: © Є. О. Каролінський

ЖОВТЮХ МИРМИДОНА*Colias myrmidone* (Esper, [1777])**Желтушка Мирмидона**

Клас Комахи — Insecta
Ряд Лускокрилі — Lepidoptera
Родина Білани — Pieridae

Природоохоронний статус

Зникаючий. Занесений до Європейського червоного списку (EN).

Морфологічна характеристика

Метелик із розмахом крил 40–50 мм. Для виду характерний статевий диморфізм. Самці: основний колір крил жовто-помаранчевий із суцільною чорною облямівкою зовнішніх країв. Самиці: основний колір крил помаранчево-жовтий, іноді брудно-білий, чорно-бура облямівка зовнішніх країв не суцільна, несе плями основного кольору. Передні крила обох статей несуть по одній чорній плямі, а задні по одній (яка злилась із двох) помаранчевій.

Ареал виду та його поширення у регіоні

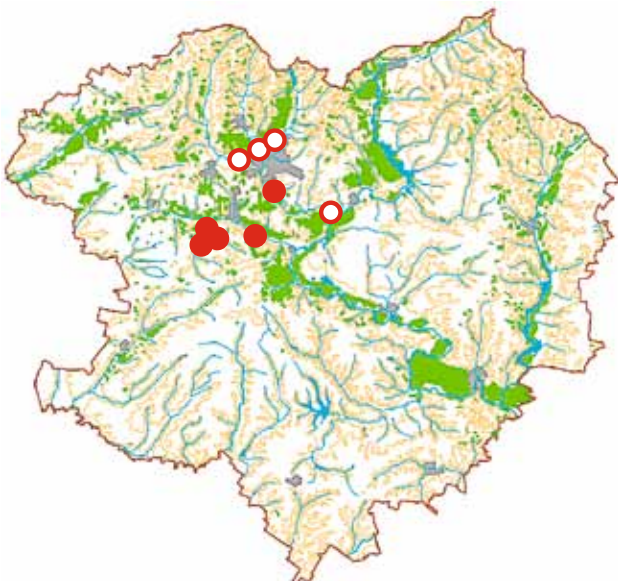
Ареал виду — Центральна та Східна Європа, крім крайніх півночі та півдня.

Чисельність

Чисельність на території області низька, в останні роки зменшується.

Місця перебування

Сухі відкриті біотопи, де ростуть рокитники: сухі галявини, схили пагорбів, степові ділянки, особливо із вапняковими та щебенистими ґрунтами.

Особливості біології

Розвивається у двох, а іноді у трьох поколіннях. Метеликів можна зустріти з травня до вересня. Гусінь зелена, із світло-зеленими смужками вздовж ніг та темною смужкою вздовж спини, розвивається на рокитниках (*Chamaecytisus* spp.).

Основні чинники зниження чисельності

Знищення природних біотопів; надмірний випас худоби, весняне випалювання сухих трав'яних залишків.

Заходи охорони

Збереження природних степових ділянок.

Джерела інформації:

Некрутенко, Чиколовець, 2005; Гугля, 2009; Слуцький О. (1978–1986, особисті повідомлення).

Автор: Ю. О. Гугля
Фото: © Ю. О. Гугля

ЖОВТЮХ ХРИЗОТЕМА*Colias chrysotheme* (Esper, [1781])**Желтушка Хризотема**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Лускокрилі — Lepidoptera

Родина Білани — Pieridae

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений до Європейського червоного списку (VU).

Морфологічна характеристика

Метелик із розмахом крил 38–45 мм. Для виду характерний статевий диморфізм. Самці: основний колір крил жовтогарячий, чорна облямівка зовнішніх країв із жовтими жилками. Самиці: основний колір крил жовтий, чорна облямівка зовнішніх країв не суцільна, несе плями основного кольору. Передні крила обох статей несуть по одній чорній плямі, а задні — по одній (яка злилась із двох) помаранчевій.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Ареал виду — Центральна та Південно-Східна Європа, степи палеарктичної Азії від Уральського хребта до Забайкалля та Монголії. У Харківській області дуже локально поширений в степовій зоні.

Чисельність

Чисельність на території області низька.

Міся перебування

Степові ділянки, балки.

Особливості біології

Розвивається у трьох, іноді у чотирьох поколіннях. Метеликів

можна зустріти з квітня до жовтня. Кормові рослини гусені — астрагали (*Astragalus austriacus*).

Основні чинники зниження чисельності

Знищення природних біотопів, надмірний випас худоби, весняне підпалення сухих трав'яних залишків.

Заходи охорони

Охороняється у ботанічному заказнику «Вовчанський» та в ентомологічному заказнику «Запилювач». Для збереження популяції виду потрібно зберігати природні лучні та степові біотопи.

Джерела інформації

Некрутенко, Чиколовец, 2005; Гуля, 2009; Каролинский, Савчук, 2010; Каролінський Є., Алмосов В. (2001–2012, особисті повідомлення).

Автор: Ю. О. Гуля

Фото: © Є. О. Каролінський

ХВОСТЮШОК РІМНУС

Neolycaena rhytmus (Eversmann, 1832)

Хвостатка Римнус

Клас Комахи — Insecta
Ряд Лускокрилі — Lepidoptera
Родина Синявці — Lycaenidae

Природоохоронний статус

Рідкісний. Занесений до Червоної книги України (неоцінений).

Морфологічна характеристика

Метелик із розмахом крил 22–26 мм. Статевий диморфізм майже не виражений. Верхня сторона крил однокольорова темно-бура, низ крил темно-бурий з характерним малюнком з чисто-білих та біло-чорно-рудих плям різної форми.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Південно-східні райони Східно-Європейської рівнини, Південний Урал та частково Казахстан. У Харківській області поширений в степовій зоні.

Чисельність

Чисельність в деяких популяціях може бути великою, але в цілому невисока.

Місця перебування

Вид трапляється на степових ділянках із заростями дерези кушової, особливо на схилах річкових терас та ярів.

Особливості біології

Впродовж року розвивається одна генерація. Літ метеликів спостерігається з другої половини травня до середини червня.

Яйця відкладають по одному на молоді стеблини дерези кушової (*Caragana frutex*).

Основні чинники зниження чисельності

Розорювання степових ділянок, випалювання сухих залишків трави.

Заходи охорони

Вид охороняється у національному природному парку «Дворічанський» та в ентомологічному заказнику «Запилювач». Пасивно охороняється у ботанічному заказнику «Вовчанський». Для збереження виду треба запобігати руйнуванню ділянок природного степу та створювати ентомологічні заказники у місцях знахідок.

Джерела інформації:

Некрутенко, Чиколовець, 2005; Плющ, 2009; Каролінський С., Скобцова О. (1992–2012, особисті повідомлення)

Автори: І. Г. Плющ, Ю. О. Гуля
Фото: © С. О. Каролінський

СИНЯВЕЦЬ ВІКРАМА*Pseudophilotes vicrama* (Moore, 1865)**Голубянка Викрама**

Клас Комахи — Insecta
 Ряд Лускокрилі — Lepidoptera
 Родина Синявці — Lycaenidae

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений до Європейського червоного списку (NT).

Морфологічна характеристика

Метелик із розмахом крил 19–26 мм. Крила самців зверху блакитно-фіолетові, а самиць — фіолетово-бурі. Бахромка строката. На передніх крилах добре помітна дискальна крапка.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Центральна та Східна Європа (крім північних теренів), Західна та Центральна Азія. В Харківській області знайдено три популяції: дві на крейдяних відшаруваннях у заплавах річок Вовча та Оскіл та на степовій ділянці біля с. Черноглазівка Золочівського району. В області мешкає підвид *P. vicrama schiffermulleri* (Hemming, 1929).

Чисельність

Чисельність загалом невисока; в сприятливі роки звичайний вид у межах локальних популяцій.

Місця перебування

Зустрічається дуже локально на ділянках цілинних степів та крейдяних відшарувань на схилах річкових терас.

Особливості біології

Впродовж року розвивається дві генерації. Літ метеликів спосте-

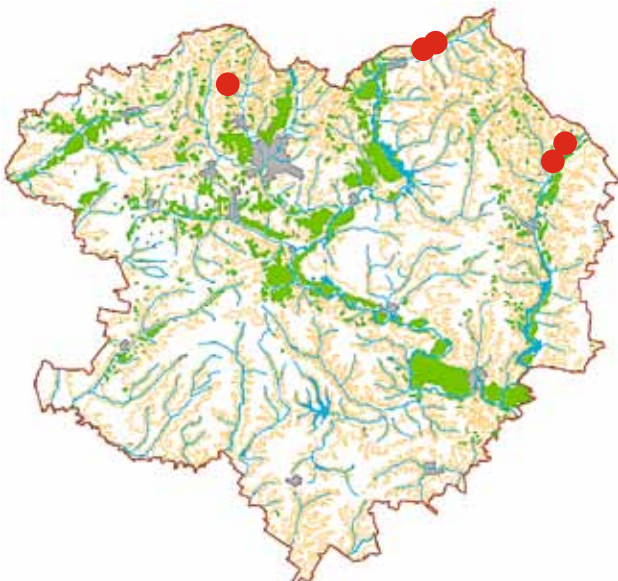
рігається з середини травня до серпня. Кормові рослини гусені — чебреці (*Thymus* spp.). Гусені — факультативні міркеофіли.

Основні чинники зниження чисельності

Руйнування природних степових біотопів через надмірний випас худоби та лісові насадження.

Заходи охорони

Охороняється у національному природному парку «Дворічанський». Необхідна організація ентомологічних резерватів в місцях існування виду з категоричною заборобою створення лісових насаджень та надмірного випасу худоби.

Джерела інформації

Tolman, 2001; Некрутенко, Чиколовець, 2005; Каролінський Є. (2006–2012, особисті повідомлення).

Автор: Ю. О. Гуля
 Фото: © Є. О. Каролінський

СИНЯВЕЦЬ ТЕЛЕЙ

Maculinea teleius (Bergsträsser, 1779)

Голубянка Телей

Клас Комахи — Insecta
Ряд Лускокрилі — Lepidoptera
Родина Синявці — Lycaenidae

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений до Європейського червоного списку (VU) та списку Бернської конвенції (Додаток II).

Морфологічна характеристика

Метелик із розмахом крил 32–36 мм. Основний фон забарвлення брудно-синьо-фіолетовий, по краям крил широка бура облямівка, бахромка біла. На передніх крилах добре помітна чорна дискальна пляма. У самців та більшості самиць на передніх та задніх крилах декілька (до шести) окремих бурих плям формують перев'язі.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Помірний пояс Палеарктики. У Харківській області розповсюджений локально в центральній, північній та східній частині.

Чисельність

Чисельність невисока, але в деяких локальних популяціях в сприятливі роки вид може бути звичайним.

Місця перебування

Трапляється на заплавах луках з присутністю кормової рослини.

Особливості біології

Впродовж року розвивається одна генерація. Період льоту з кінця червня до середини серпня. Метелик відкладає поодинокі яйця

на квітки родовика лікарського (*Sanguisorba officinalis*). Спочатку гусінь розвивається у квітках кормової рослини, а потім переходить до симбіотичного життя до гнізд мурашок *Myrmica* spp. Стадія лялечки теж проходить у мурашнику.

Основні чинники зниження чисельності

Надмірний випас худоби, сінокошіння на вологих луках.

Заходи охорони

Охороняється у національному природному парку «Дворічанський». Необхідно організувати ентомологічні заказники в місцях існування виду з категоричною заборонаю надмірного випасу худоби та сінокошіння.

Джерела інформації

Tolman, 2001; Некрутенко, Чиколовець, 2005; Каролінський Є., Скобцова О., Алмосов В., Шеховцов А. (1991–2012, особисті повідомлення).

Автор: Ю. О. Гуля
Фото: © Є. О. Каролінський

СИНЯВЕЦЬ ПІРЕНЕЙСЬКИЙ*Agriades pyrenaicus* (Boisduval, 1840)**Голубянка пиренейская**

Клас Комахи — Insecta
Ряд Лускокрилі — Lepidoptera
Родина Синявці — Lycaenidae

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений до Червоної книги України (вразливий).

Морфологічна характеристика

Метелик із розмахом крил 23–28 мм. Статевий диморфізм добре виражений. Самці: крила блідо-блакитнувато-сірі з вузькою темною крайовою смужечкою. Самиці темно-бурі. На передніх крилах обох статей добре помітні порівняно великі чорні дискальні крапки. Бахромка крил біла.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Південна Європа, диз'юнктивно у південній частині Східної Європи, Кавказ, Закавказзя, Туреччина. У Харківській області мешкає підвид *A. pyrenaicus ergane* Higgins, 1981; знайдено дві популяції на крейдяних відшаруваннях у заплавах річок Вовча та Оскіл.

Чисельність

Чисельність у пік льоту може сягати 500–800 особин на гектар.

Місця перебування

Трапляється дуже локально на ділянках крейдяних відшарувань на схилах річкових терас.

Особливості біології

Впродовж року розвивається одна генерація. Літ метеликів спосте-

рігається з середини травня до початку червня. Пік льоту співпадає із цвітінням кормової рослини переломника Козо-Полянського (*Androsace koso-poljanskii*) і відбувається 19–27 травня. Діапаузує гусінь у ґрунті, заляльковується у поверхні ґрунту між 25 квітня та 3 травня. Лялечка розвивається 15–20 діб.

Основні чинники зниження чисельності

Руйнування природних крейдяних угруповань через засадження сосною, видобування крейди та надмірний випас худоби.

Заходи охорони

Охороняється у національному природному парку «Дворічанський». Як компонент біоценозу пасивно охороняється у невеликому ботанічному заказнику на річці Вовча. Необхідно припинити будь-які насадження сосни на крейдяних схилах р. Вовча та організувати ентомологічний заказник з категоричною заборонаю лісових насаджень, видобування крейди та надмірного випасу худоби.

Джерела інформації

Pljushch, 1989; Плющ, 2009; Каролинский, Савчук, 2010; Каролинський Є. (2007–2012, особисті повідомлення).

Автори: І. Г. Плющ, Ю. О. Гуля
Фото: © Є. О. Каролинський

СИНЯВЕЦЬ БУАДЮВАЛЯ

Polyommatus eros boisduvalii (Ochsenheimer, 1808)
Голубянка Буадювала

Клас Комахи — Insecta
Ряд Лускокрилі — Lepidoptera
Родина Синявці — Lycaenidae

Природоохоронний статус

Зникаючий. Занесений до Червоної книги України (зникаючий) та Європейського червоного списку (NT).

Морфологічна характеристика

Метелик із розмахом крил 27–35 мм. Статевий диморфізм характерний для синявців. Самці яскраво-блакитного кольору з характерною чорною оторочкою завширшки 1,5–2 мм уздовж передніх і задніх крил. Самиці темні буро-коричневі з більш-менш розвиненим рядком очок та рудих серпиків уздовж краю задніх крил.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Транспалеаркт із диз'юнктивним ареалом. У Харківській області мешкає підвид *P. eros boisduvalii* (Herrich-Schäffer, [1843]); його ареал охоплює південно-східну Польщу, Білорусь, північну та східну Україну, південні та південно-східні області європейської частини Росії, Південний Урал.

Чисельність

Чисельність дуже низька, відомі лише кілька поодиноких знахідок.

Місця перебування

Степові ділянки на піщаних ґрунтах.

Особливості біології

Біологія на території області вивчена недостатньо. Впродовж року розвивається одна генерація. Літ метеликів спостерігається у червні. Гусінь розвивається на рокитнику (*Chamaecytisus* spp.).

Основні чинники зниження чисельності

Розорювання степів, викошування та випалювання трави, інтенсивний випас худоби.

Заходи охорони

На території області заходи охорони не розроблені. Необхідний пошук популяцій виду, які ще збереглися. У разі виявлення таких популяцій потрібно докладно вивчити особливості біології виду, створити ентомологічні заказники з метою збереження характерних біотопів.

Джерела інформації

Плющ, 1989, 2009; Водолажский и др., 2009; Каролінський Є. (2012, особисті спостереження).

Автори: І. Г. Плющ, Є. О. Каролінський, Ю. А. Гуля
Фото: © Є. О. Каролінський

ЛЮЦИНА*Hamearis lucina* (Linnaeus, 1758)**Люцина**

Клас Комахи — Insecta
Ряд Лускокрилі — Lepidoptera
Родина Ріодініди — Riodinidae

Природоохоронний статус

Відносно благополучний. Занесений до Червоної книги України (вразливий).

Морфологічна характеристика

Метелик із розмахом крил 28–35 мм. Статевий диморфізм майже не виражений (самиці мають більш округлі крила). Основний колір крил бурий. На передніх крилах жовто-помаранчеві плями по всій поверхні. Задні мають три білих крапки у центрі, та чотири-шість червонуватих крапки по зовнішньому краю крила.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Ареал виду — лісостепова зона Європи (крім північних районів), частково — Мала Азія.

Чисельність

Вид на території області розповсюджений локально, але в місцях перебування — звичайний.

Місця перебування

Просіки листяних лісів, галявини, лісопосадки, узлісся заплавних лісів, вологі балки.

Особливості біології

Розвивається у двох поколіннях. Метелики літають з кінця квітня

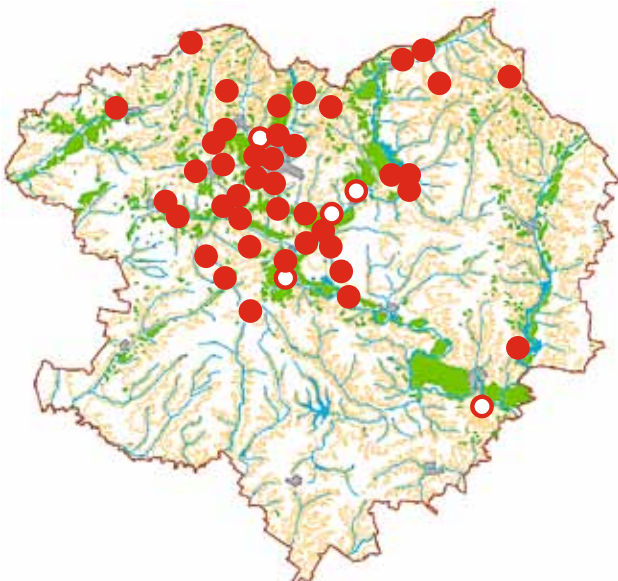
до початку червня, та з липня до початку вересня. Кормові рослини гусені — первоцвіти (*Primula veris*, *P. vulgaris*, *P. elatior*), щавлі (*Rumex*) та вербозілля (*Lysimachia*). Зимує гусінь першого покоління у сухому листі на ґрунті.

Основні чинники зниження чисельності

Знищення природних біотопів, надмірний випас худоби, весняні пали сухих трав'яних решток.

Заходи охорони

Охороняється на територіях усіх національних парків та заказників в межах ареалу. Для збереження популяції виду потрібно зберігати вологі лісові біотопи.

Джерела інформації

Некрутенко, Чиколовець, 2005; Плющ, 2009; Гугля, 2009; Каролінський Є., Слущкий О., Алмосов В. (2001–2012, особисті повідомлення).

Автор: Ю. О. Гугля
Фото: © Є. О. Каролінський

СОНЦЕВИК ФАУ-БІЛЕ

Nymphalis vaualbum ([Denis et Schiffermüller], 1775)
Углокрыльниця фау-белое

Клас Комахи — Insecta
Ряд Лускокрилі — Lepidoptera
Родина Німфаліди — Nymphalidae

Природоохоронний статус

Невизначений. Занесений до Червоної книги України (неоцінений).

Морфологічна характеристика

Розмах крил 56–68 мм. Основне забарвлення крил яскраво-руде із чорною та бурою облямівкою зовнішнього краю та окремими чорними, жовтими та білими плямами. Нижній бік крил вохристо-коричневий, що маскує під забарвлення кори дерева. Статевий диморфізм виражений слабо: самиці крупніші та мають більш округлу форму крил.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Лісовий голарктичний вид Північної Євразії та Північної Америки. В Євразії розповсюджений від Центральної Європи до Далекого Сходу. Більш чисельний в Азії. В Україні трапляється спорадично в усіх регіонах, окрім півдня та Криму.

Чисельність

У Харківській області трапляється дуже рідко, локально, відомий за поодинокими знахідками.

Місця перебування

Вологі листяні та мішані ліси, долини річок.

Особливості біології

Впродовж року розвивається одна генерація. Літ імаго спостерігається з липня до кінця травня наступного року. Зимують метелик. Імаго літає швидко та високо. Живиться на фруктах, що бродять, та соком, що витікає з дерев. Метелики відкладають яйця у травні. Кормові рослини гусені — дерева родів верба (*Salix*), в'яз (*Ulmus*), береза (*Betula*) та інші, рідко — плодові дерева; молоді гусені живуть та живляться групами.

Основні чинники зниження чисельності

Чисельність виду в області стабільно низька. Чинники низької чисельності не з'ясовані, але можливо, Харківська область не є частиною постійного ареалу виду.

Заходи охорони

Для збереження виду доцільною є охорона біотопів — заплавних лісів Сіверського Дінця.

Джерела інформації

Моргун, 2002; Львовський, Моргун, 2007; Плющ, 2009.

Автори: Ю. О. Гугль, П. В. Волошин
Фото: © Ю. О. Гугль

ПЕРЛІВЕЦЬ ІНО*Brenthis ino* (Rottemburg, 1775)**Перламутровка Іно**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Лускокрилі — Lepidoptera

Родина Німфаліди — Nymphalidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Розмах крил 28–41 мм. Загальний фон забарвлення помаранчево-рудий з рядами чорних плям. Забарвлення нижнього боку заднього крила типове для роду: жовто-коричневі та оливкові плями без перламутрового блиску. Статевий диморфізм маловиражений; самиці темніші за самців.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Помірний пояс Палеарктики. На території України — в лісовій та лісостеповій зонах, у гірському Криму. В Харківській області трапляється в північній та північно-західній частині; вид дуже локальний.

Чисельність

У межах локальних популяцій за сприятливих умов може бути чисельним.

Місця перебування

Заплавні луки та вологі узлісся байрачних дібров.

Особливості біології

Імаго можливо зустріти з кінця травня до початку липня. Мете-

лики літають низько над землею, не дуже лякливі, живляться на квітах. У Харківській області кормова рослина гусені — лабазник (*Filipendula ulmaria*). Зимує гусінь.

Основні чинники зниження чисельності

Загальний антропогенний прес на довкілля, надмірне випасання худоби, випалювання сухої рослинності в місцях перебування виду, знищення кормових рослин.

Заходи охорони

Для збереження виду доцільна охорона його біотопів, заборона надмірного випасу, надто раннього сінокошення, випалювання рослинності, обмеження використання отрутохімікатів.

Джерела інформації

Москаленко, 1991; Моргун, 2002; Некрутенко, Чиколовець, 2005; Плющ та ін., 2005, 2006; Львовский, Моргун, 2007; Каролинский, Савчук, 2010; Волошин П., Каролінський Є. (2008–2012, особисті спостереження).

Автори: Ю. О. Гугля, Є. О. Каролінський, П. В. Волошин
Фото: © Є. О. Каролінський

РЯБЕЦЬ ВЕЛИКИЙ / МАТУРНА*Euphydryas maturna* (Linnaeus, 1758)**Шашечница большая / матурна**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Лускокрилі — Lepidoptera

Родина Німфаліди — Nymphalidae

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений до Європейського червоного списку (VU) та списку Бернської конвенції (Додаток II).

Морфологічна характеристика

Розмах крил 33–50 мм. Крила бурі з жовтувато-білими та рудувато-червоними плямами. Нижня сторона крил руда із білими плямами та переривчастими перев'язями. Статевий диморфізм не дуже виразний, самиці трошки крупніші за самців.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Північно-палеарктичний вид. На території України поширений в лісовій та лісостеповій зонах. У Харківській області надзвичайно локальний вид; відома стала популяція у Валківському районі.

Чисельність

Загалом чисельність невисока. В межах локальних популяцій за сприятливих умов іноді може бути чисельним. Має загальну тенденцію до зниження чисельності.

Місця перебування

Галявини та узлісся листяних лісів.

Особливості біології

Одна генерація на рік. Літ імаго — з кінця травня по червень.

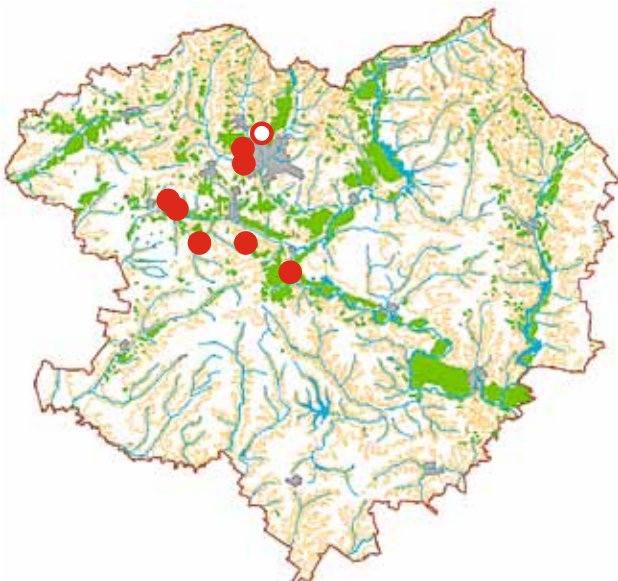
Метелики літають не швидко. Живляться та відпочивають на квітах. Особливості життєвого циклу в Харківській області не вивчені. За літературними даними, самиця відкладає по 30–40 яєць на нижню сторону кормової рослини (*Fraxinus*, *Syringa*, *Lonicera*, *Spiraea*, *Populus tremula*, *P. alba*, *Salix*). Усього самиця може відкласти до 200 яєць. Гусені живляться групами, скелетують молоді листя. Зимують гусінь останнього віку на ґрунті в листяному опаді. Після зимівлі гусінь змінює кормову рослину та живиться на травах родів *Scabiosa*, *Veronica*, *Salvia*, *Plantago*, *Viola*, *Digitalis* тощо. Лялечка розвивається біля двох тижнів.

Основні чинники зниження чисельності

Загальний антропогенний прес на природу, знищення місць існування, випалювання сухої рослинності, застосування пестицидів.

Заходи охорони

Для збереження виду потрібний пошук місць існування виду та організація там ентомологічних резерватів.

Джерела інформації

Москаленко, 1991; Коршунов, 2002; Kudrna, 2002; Некрутенко, Чиколовець, 2005; Плющ и др., 2006; Львовский, Моргун, 2007; Волошин П., Каролінський Є., Слуцький О. (2008–2012, особисті спостереження).

Автори: Ю. О. Гугля, Є. О. Каролінський, П. В. Волошин
Фото: © Є. О. Каролінський

ПАСМОВЕЦЬ ТОПОЛЕВИЙ*Limenitis populi* (Linnaeus, 1758)**Ленточник тополёвий**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Лускокрилі — Lepidoptera

Родина Німфаліди — Nymphalidae

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений до Червоної книги України (вразливий).

Морфологічна характеристика

Розмах крил 64–85 мм. Основне забарвлення крил від чорного до темно-коричневого. Вздовж зовнішнього краю крил ряд білих та червоно-помаранчевих плям. Нижня сторона крил цегляного кольору з темними жилками та сіро-блакитними ділянками. Крім того, крила несуть білі плями та перев'язі. Статевий диморфізм не виражений.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Лісові райони Палеарктики. В Україні переважно в лісовій зоні, південніше — дуже локально. У Харківській області трапляється рідко, локально, в північно-західній частині області.

Чисельність

Чисельність низька.

Місця перебування

Заплави річок з присутністю осики, тополі, верби, а також рідколісся, сади та парки.

Особливості біології

Впродовж року розвивається одне покоління. Метелики літають

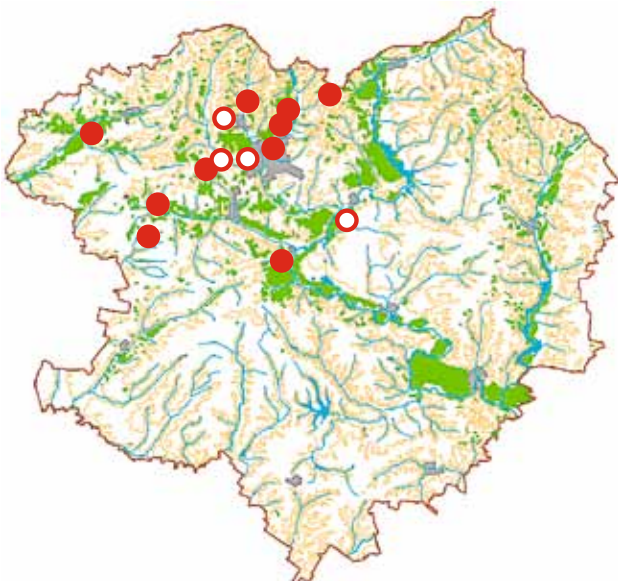
з кінця червня до липня. Політ швидкий, стрімкий, високо над землею. Кормова рослина гусені — осика (*Populus tremula*). Іноді живляться на тополях та вербах. Зимуює гусінь другого віку, після зимівлі гусені живляться впродовж квітня-травня, заляльковуються в сигароподібному коконі на листі або на тонких гілках. Самці виходять із лялечок раніше, ніж самиці. Імаго живе близько двох тижнів.

Основні чинники зниження чисельності

Загальний антропогенний прес на природу, знищення місць існування, застосування пестицидів.

Заходи охорони

Вид охороняється на території усіх об'єктів природно-заповідного фонду у межах ареалу. Доцільним є пошук нових популяцій та організація ентомологічних резерватів.

Джерела інформації

Москаленко, 1991; Коршунов, 2002; Плющ и др., 2006; Плющ, 2009; Семенов Н. (1989, особисті повідомлення).

Автор: Ю. О. Гуля, П. В. Волошин

Фото: © В. Д. Тітов

ПРОЧАНОК БОЛОТЯНИЙ*Coenonympha tullia* (O. F. Müller, 1764)**Сенница болотная**

Клас Комахи — Insecta
Ряд Лускокрилі — Lepidoptera
Родина Сатири — Satyridae

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений до Європейського червоного списку (VU).

Морфологічна характеристика

Довжина переднього крила імаго 16–19 мм. Крила зверху вохристо-жовті, з кількома очками як на передніх, так і на задніх крилах. Задні крила знизу сірувато-коричневі, з шістьма-сімома очками в жовтій окантовці, часто з білими крапками посередині, і переривчастою білою перев'яззю. Срібляста смуга уздовж зовнішнього краю крила відсутня. Статевий диморфізм незначний.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Помірний пояс Палеарктики і Неарктики. В Україні — переважно в лісовій зоні. В Харківській області зареєстрована єдина, відірвана від основного ареалу популяція в Нововодолазькому районі, в заплаві річки Мож.

Чисельність

Невелика, але в останні роки стабільна.

Місця перебування

Вологі заплавні луки.

Особливості біології

Одна генерація на рік. Літ імаго з середини червня до середини

липня. Політ повільний, стрибаючий. Метелики живляться на квітах. Кормові рослини гусені — злакові та осокові. Зимують гусінь.

Основні чинники зниження чисельності

Погіршення стану біотопів унаслідок господарської діяльності (надмірне випасання худоби, викошування трав) і, можливо, кліматичних змін (аридизація).

Заходи охорони

Для збереження виду доцільним є створення ентомологічних резерватів у місцях існування виду, а також регламентація випасу худоби та сінокошення.

Джерела інформації

Некрутенко, Чиколовець, 2005; Плющ и др., 2006; Плющ, 2007; Львовський, Моргун, 2007; Каролинський, Савчук, 2010.

Автор: С. О. Каролінський
Фото: © С. О. Каролінський

САТИР ЗАЛІЗНИЙ*Hipparchia statilinus* (Hufnagel, 1766)**Сатир железный**

Клас Комахи — Insecta
Ряд Лускокрилі — Lepidoptera
Родина Сатири — Satyridae

Природоохоронний статус

Рідкісний. Занесений до Червоної книги України (рідкісний) та Європейського червоного списку (NT).

Морфологічна характеристика

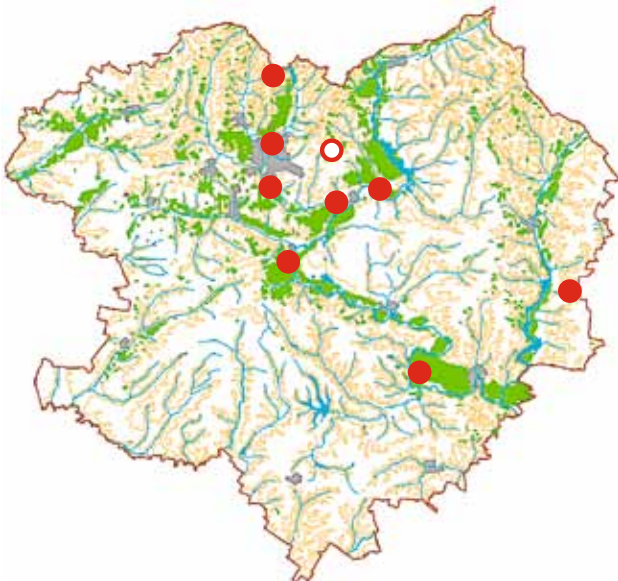
Довжина переднього крила імаго 22–27 мм. Загальний фон забарвлення крил темний сіро-коричневий. Нижня сторона задніх крил рябувата. На передніх крилах по два великих темних очка у жовтій окантовці, з білими крапками посередині, і по дві овальних білих плями між ними. На задніх крилах одне маленьке очко біля заднього кута і в один ряд з ним кілька білуватих крапок. Статевий диморфізм незначний.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Південна, Центральна та Східна Європа (крім північних районів), Північна Африка, Мала Азія та Кавказ. В Україні трапляється на Поліссі, у лісостеповій та степовій зонах, у Криму. В Харківській області відомі декілька сталих популяцій в Харківському, Печенізькому та Чугуївському районах, а також поодинокі знахідки з інших районів.

Чисельність

За сприятливих умов може бути досить звичайним в межах локальних місць існування. Чисельність в останні роки стабільна.

Місця перебування

Сухі сонячні галявини у борах, узлісся і лісові просіки, ділянки цілинного степу; виключно на піщаних ґрунтах.

Особливості біології

Одна генерація на рік. Літ імаго з серпня до початку вересня. Літає досить швидко, часто сідає на ґрунт, живиться на гниючих органічних продуктах, іноді також на квітах. Кормові рослини гусені — злаки. Зимуює гусінь.

Основні чинники зниження чисельності

Погіршення стану біотопів унаслідок господарської діяльності (випалювання трави, випасання худоби, видобуток піску).

Заходи охорони

Для збереження виду в місцях його існування доцільним є створення ентомологічних резерватів, регламентація випасу худоби та сінокосіння, заборона видобутку піску.

Джерела інформації

Плющ, 1989, 2007, 2009; Москаленко, 1991; Некрутенко, Чиколовець, 2005; Плющ і др., 2006; Плющ, 2007, 2009; Львовський, Моргун, 2007; Каролинський, Савчук, 2010; Каролинський С., Лобода Б., Волошин П. (2006–2012, особисті повідомлення).

Автор: С. О. Каролинський
Фото: © С. О. Каролинський

СТРІЧКАРКА МАЛИНОВА*Catocala sponsa* (Linnaeus, 1767)**Орденская лента малиновая**

Клас Комахи — Insecta
Ряд Лускокрилі — Lepidoptera
Родина Совки — Noctuidae

Природоохоронний статус

Вразливий вид із нестабільною чисельністю. Занесений до Червоної книги України (рідкісний).

Морфологічна характеристика

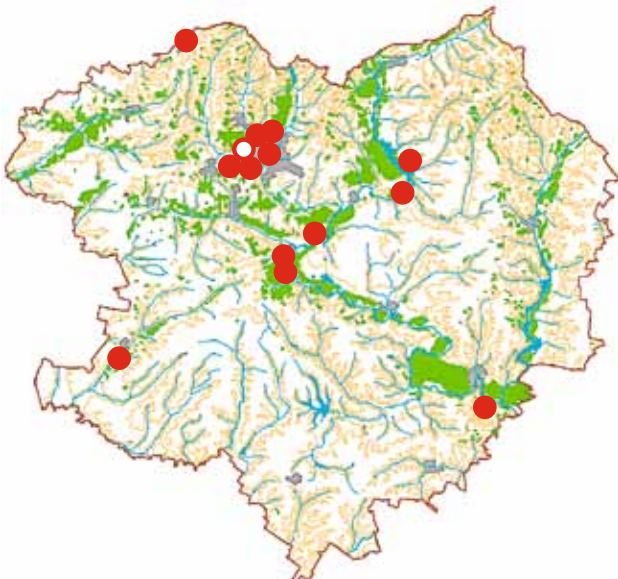
Розмах крил 56–78 мм. Тіло відносно товсте, веретеноподібне, покрите буро-сірими волосками. Основний фон передніх крил буровато-сірий із чорними поперечними смугами, торочка плямиста, сіро-біла. Задні крила малиново-червоного кольору із чорною внутрішньою медіальною смугою хвилястої форми та широкою чорною зовнішньою смугою уздовж краю крила. Торочка задніх крил плямиста, сіро-біла. Гусінь забарвлена під колір кори, буровато-сіра або червонувато-бура, з темними крапками.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Вид поширений в Європі (на північ до Полярного кола та на захід до Уралу), у Малій Азії (Іран) та у Північній Африці. В Україні поширена на всій території. У Харківській області зустрічається майже у всіх районах.

Чисельність

Чисельність у місцях існування незначна. У сприятливі роки чисельність може збільшуватись, іноді мають місце спалахи чисельності.

Місця перебування

Вид пов'язаний із насадженнями дуба та осики, трапляється у лісах, парках, лісосмугах, садах.

Особливості біології

Має одну генерацію на рік. Літ імаго з кінця червня до вересня. Метелики активні вдень, рідше зустрічаються у сутінках та вночі. Літають під покривом лісу, живлячись соком, що точиться зі стовбурів дерев, іншими продуктами бродіння (перезрілі плоди та фрукти тощо), зрідка летять на світло. Самиця відкладає у тріщини кори по одному або кілька яєць разом. Яйця зимують. Гусінь відроджується в кінці квітня, живе поодиночці, живиться листям різних видів дубів (*Quercus*), осики (*Populus tremula*), каштана їстівного (*Castanea sativa*), досягає 8–9 см у довжину. Розвиток гусені триває три-чотири тижня. Заляльковується у білих нещільних шовковистих коконах між листям або на стовбурах дерев (у тріщинах кори) у червні-липні.

Основні чинники зниження чисельності

Вирубка насаджень дуба та осики, застосування пестицидів для знищення шкідників лісу та садово-паркових культур.

Заходи охорони

Доцільно охороняти метелика у комплексі з іншими видами у заказниках області шляхом збереження природних біотопів перебування виду — лісових та паркових насаджень, лісосмуг. Необхідно з'ясувати нові можливі місця перебування виду у межах області.

Джерела інформації

Ключко и др., 2001; Ключко, 2006, 2009; Алмосов В., Волошин П., Дронов О., Каролінський Є. (2012, особисті повідомлення).

Автор: О. В. Дронов
Фото: © О. В. Дронов

СТРІЧКАРКА БЛАКИТНА*Catocala fraxini* (Linnaeus, 1758)

Орденская лента голубая

Клас Комахи — Insecta
Ряд Лускокрилі — Lepidoptera
Родина Совки — Noctuidae

Природоохоронний статус

Вразливий вид з низькою чисельністю. Занесений до Червоної книги України (вразливий).

Морфологічна характеристика

Розмах крил 78–108 мм — найбільший представник фауни совок в Україні. Основний фон передніх крил захисного сірого кольору із блакитним або білуватим відтінком, поперечні смуги хвилясті, чорнувато-бурі; торочка сіра. Задні крила чорні з широкою блакитною смугою та білою торочкою.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Вид поширений повсюдно в Палеарктиці. В Україні є знахідки з усіх регіонів, крім степової зони: вид поширений переважно у Лісостепу, на Поліссі, в Карпатах та Криму. У Харківській області трапляється переважно у центральних, західних та північних районах та у межах м. Харків.

Чисельність

Чисельність у місцях перебування незначна, трапляються поодинокі особини. У сприятливі роки чисельність може збільшуватись (до трьох-п'яти особин за одну ніч лову).

Місця перебування

Трапляється у лісах, парках, садах.

Особливості біології

Дає одну генерацію на рік. Літ імаго в липні-жовтні. Метелики активні у сутінках та вночі, ведуть переважно потайливий спосіб життя, живляться продуктами бродіння (сік дерев, що витікає, перезрілі плоди тощо), летять на світло та на приманки, що бродять. Самиця відкладає у тріщини кори по одному або кілька яєць (всього до 900). Яйця зимують. Гусінь розвивається до 48 днів з травня до липня, живиться листям тополі (*Populus*), вільхи (*Alnus*), ясеня (*Fraxinus*), дуба (*Quercus*), берези (*Betula*) та ін., досягає у довжину 10 см. Залляльковується у липні між листками дерев у нещільному коконі.

Основні чинники зниження чисельності

Знищення у містах та передмістях насаджень тополі та ясеня, застосування пестицидів для знищення шкідників лісу та садово-паркових культур.

Заходи охорони

Доцільно охороняти метелика у комплексі з іншими видами у заказниках та заповідниках. Потрібно збереження природних місць перебувань виду — лісових та паркових насаджень. Необхідно з'ясувати нові можливі місця перебування виду у межах області.

Джерела інформації

Ключко и др., 2001; Ключко, 2006, 2009; Алмосов В., Волошин П., Дронов О. (2012, особисті повідомлення).

Автор: О. В. Дронов
Фото: © В. В. Савчук

СТРІЧКАРКА ВЕРБОВА

Catocala electa (Vieweg, 1790)
Орденская лента ивовая

Клас Комахи — Insecta
Ряд Лускокрилі — Lepidoptera
Родина Совки — Noctuidae

Природоохоронний статус

Вразливий вид з низькою чисельністю.

Морфологічна характеристика

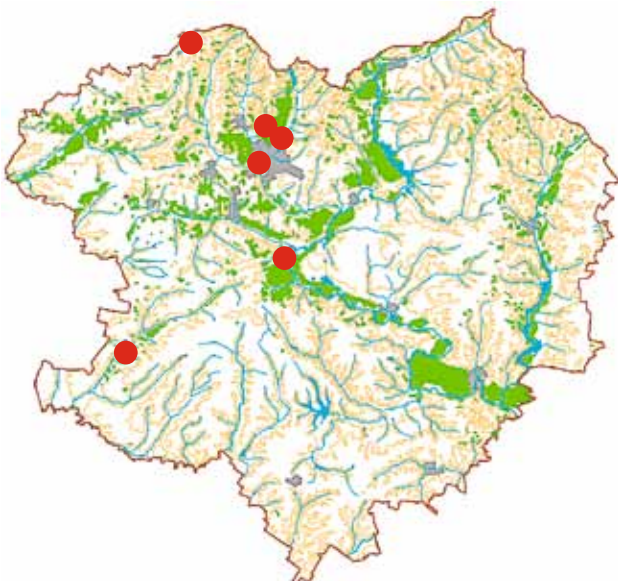
Розмах крил 61–88 мм. Основний фон передніх крил захисного світло-сірого кольору, поперечні смуги дуже хвилясті, чорнувато-бурі; торочка сіра. Задні крила яскравого червоного кольору із двома широкими чорними смугами — зовнішньою уздовж краю крила та внутрішньою, медіальною. Торочка задніх крил біла. Тіло відносно товсте, веретеноподібне, покрите сірим волоссям.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Вид поширений в Європі та у азійській частині Палеарктики, крім північних районів. В Україні поширена повсюдно, крім гірського Криму, але локально та рідко. У Харківській області трапляється переважно у центральних, західних, північних районах та у межах Харкова.

Чисельність

Чисельність у місцях перебування незначна, трапляються поодинокі особини. У сприятливі роки чисельність може дещо збільшуватись, а у деяких інших регіонах (наприклад, у східному Криму, район Керчі) чисельність виду знаходиться на стабільно високому рівні.

Місця перебування

Вид пов'язаний із лісовими насадженнями та лісосмугами, трапляється у лісах, парках, садах, поблизу річок та водойм.

Особливості біології

Дає одну генерацію на рік. Літ імаго в червні-жовтні. Метелики активні у сутінках та вночі, ведуть переважно потайливий спосіб життя, живляться продуктами бродіння (сік дерев, що витікає, перезрілі плоди тощо), летять на приманки, що бродять, та іноді — на світло. Самиця відкладає у тріщини кори по одному або кілька яєць. Яйця зимують. Гусінь розвивається приблизно 35 днів в травні-червні, живиться листям верби (*Salix*) та тополі (*Populus*), досягає у довжину 8–9 см. Заляльковується у червні між листками дерев або на стовбурах дерев у нещільному коконі.

Основні чинники зниження чисельності

Знищення у містах та передмістях насаджень тополі та верби, застосування пестицидів для знищення шкідників лісу та садово-паркових культур.

Заходи охорони

Доцільно охороняти метелика у комплексі з іншими видами у заказниках області шляхом збереження природних біотопів — лісових та паркових насаджень, лісосмуг. Необхідно з'ясувати нові можливі місця перебування виду у межах області.

Джерела інформації

Ключко и др., 2001; Ключко, 2006; Волошин П., Дронов О. (2012, особисті спостереження).

Автор: О. В. Дронов
Фото: © А. Макара

СТРІЧКАРКА РОЖЕВА*Catocala pacta* (Linnaeus, 1758)
Орденская лента розоваяКлас Комахи — Insecta
Ряд Лускокрилі — Lepidoptera
Родина Совки — Noctuidae**Природоохоронний статус**

Невизначений.

Морфологічна характеристика

Розмах крил 45–60 мм. Основний фон передніх крил захисного сірого кольору із бурим відтінком, поперечні смуги хвилясті, чорнувато-бурі; торочка сіра. Задні крила рожевого кольору із двома чорними медіальними смугами — внутрішньою та зовнішньою, торочка біла. Останні сегменти черевця рожевого кольору.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Палеарктика — європейська та азійська частина за винятком південних і крайніх північних районів; в Україні — Полісся, Лісостеп та Степ. У Харківській області вперше знайдений у 2009 році поблизу с. Піщане Чугуївського району — один екземпляр при ловлі на світло, ще один екземпляр — у межах Харкова у 2010 році.

Чисельність

Чисельність у місцях перебування дуже низька, трапляються поодинокі особини. Загальна ситуація з численністю популяції повністю не з'ясована.

Місця перебування

Трапляється у вологих листяних лісах, парках, поблизу боліт та прісних водойм.

Особливості біології

Дає одну генерацію на рік. Метелики літають в липні-серпні, іноді до жовтня, ведуть переважно потайливий спосіб життя, живляться продуктами бродіння (сік дерев, що витікає, перезрілі плоди тощо), зрідка летять на світло. Зимують яйця. Гусінь розвивається в травні-червні, живиться листям верби (*Salix*).

Основні чинники зниження чисельності

Причини низької чисельності невідомі, можливо, деградація біотопів (осушення) у зв'язку із кліматичними змінами.

Заходи охорони

Потрібно збереження природних біотопів — берегів прісних водойм та боліт. Необхідно з'ясувати нові можливі місця перебування виду у межах області.

Джерела інформації

Ключко и др., 2001; Ключко, 2006; Волошин П., Дронов О. (2012, особисті спостереження).

Автор: О. В. Дронов
Фото: © А. Г. Пономарьов

КАТЕФІЯ БІЛОСТРІЧКОВА*Catephia alchymista* ([Denis et Schiffermüller], 1775)**Катефія белоленточная**

Клас Комахи — Insecta
Ряд Лускокрилі — Lepidoptera
Родина Совки — Noctuidae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид з низькою чисельністю.

Морфологічна характеристика

Розмах крил 39–45 мм. Основний фон передніх крил чорно-бурий із чорними поперечними смугами та білуватою смугою вздовж зовнішнього краю крил. Задні крила білі з широкою чорною смугою вздовж зовнішнього краю крил. Торочка задніх крил чорна з двома білими плямами.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Від Південної та Центральної Європи до Закавказзя, Малої і Передньої Азії; Північна Африка. В Україні поширений на всій території, але рідко та локально. У Харківській області трапляється переважно у центральних, західних, північних районах та у межах Харкова.

Чисельність

Чисельність у місцях перебування невелика, трапляються поодинокі особини.

Місця перебування

Трапляється в лісах, кілках, лісосмугах, парках, садах.

Особливості біології

Дає одне покоління на рік, у деякі роки можливо два покоління.

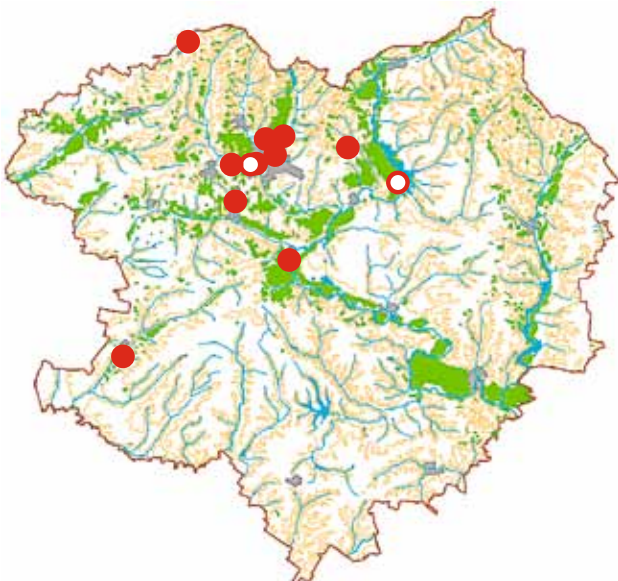
Метелики літають у сутінках та вночі з середини травня до вересня, живляться соком дерев, що точиться. Гусінь трапляється у липні-серпні; живиться переважно на молодих дубах (*Quercus*), іноді на берестах (*Ulmus*). Заляльковується у нещільному коконі серед листя або у тріщинах кори дерев. Лялечка зимує.

Основні чинники зниження чисельності

Вирубка дубових насаджень, застосування пестицидів для знищення шкідників лісу та садово-паркових культур.

Заходи охорони

Збереження природних біотопів перебування виду — лісових та паркових насаджень, лісосмуг. Необхідно з'ясувати нові можливі місця перебування виду у межах області.

Джерела інформації

Ключко и др., 2001; Ключко, 2006; Волошин П., Дронов О. (2012, особисті спостереження).

Автор: О. В. Дронов
Фото: © В. В. Савчук

АРИТРУРА МИШАСТА*Arytrura musculus* (Ménétriés, 1859)**Аритрура мышастая**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Лускокрилі — Lepidoptera

Родина Совки — Noctuidae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид з низькою чисельністю та локальною популяцією.

Морфологічна характеристика

Розмах крил 41–50 мм. Основний фон передніх крил однотонного буро-коричневого кольору із двома тонкими поперечними світлими смугами на кожному крилі, вздовж зовнішнього краю крил розташована широка світло-сіра смуга. Задні крила також буро-коричневі з зовнішньою світло-сірою смугою. Зовнішній край передніх і задніх крил зубчастий.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Ареал виду диз'юнктивний; західний охоплює Угорщину, Румунію, Україну, Кавказ, Приуралля, східний — Далекий Схід Росії, Казахстан, Китай, Корею, Японію. В Україні локально поширений у Лісостепу і Степу, переважно у центральних та північних областях. У Харківській області вид знайдено вперше у 2011 році поблизу с. Піщане Чугуївського району (три екземпляри спіймані на світло), раніше цей вид в області не згадувався.

Чисельність

Чисельність у єдиному відомому місці існування в області (Чугуївському районі) низька, трапляються поодинокі особини, загальна ситуація потребує уточнення.

Місця перебування

Трапляється на вологих луках, поблизу річок та боліт.

Особливості біології

Дає одну генерацію на рік. Метелики літають з кінця червня до серпня. Гусені розвиваються з червня до вересня, живляться листям верби (*Salix*). Заляльковується у нещільному коконі між листками дерев. Лялечка зимує.

Основні чинники зниження чисельності

Причини низької чисельності не відомі, можливо — знищення заплавних лісонасаджень, деградація біотопів (осушення) у зв'язку зі зміною кліматичних умов.

Заходи охорони

Необхідно збереження місць перебування виду — природних вологих лук, заплав річок, рослинності навкруги боліт та інших водойм. Необхідно також з'ясувати нові можливі місця перебування виду у межах області.

Джерела інформації

Ключко и др., 2001; Ключко, 2006; Дронов О. (2012, особисті спостереження).

Автор: О. В. Дронов
Фото: © О. В. Дронов

СОВКА ЧУБАТКОВА*Calyptra thalictri* (Borkhausen, 1790)**Совка хохлатковая**

Клас Комахи — Insecta
Ряд Лускокрилі — Lepidoptera
Родина Совки — Noctuidae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид з низькою чисельністю.

Морфологічна характеристика

Розмах крил 35–49 мм. Основний фон передніх крил іржаво-бурого кольору з відтінками рожевого та коричневого кольорів та сітчастим малюнком. Поперек крил розташована смуга червоно-бурого кольору, а на нижньому краї крил є по одному виступу, які при складанні крил утворюють чубок. Задні крила також однокольорові іржаво-бурі, дещо світліші у прикореневій частині. Зовнішній край передніх та задніх крил хвилястий. Статевий диморфізм невиразний: самиці дещо крупніші за самців, вусики самиць короткогребінчасті, у самців вусики гребінчасті та більш розвинені. У положенні спокою метелик нагадує сухий листок.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Ареал виду охоплює Європу і палеарктичну Азію (крім північних районів), Північну Африку. В Україні поширена по всій території за винятком Карпат. У Харківській області вид поширений у північних, центральних та південних районах.

Чисельність

Чисельність у місцях існування невисока, трапляються поодинокі особини.

Місця перебування

Мешкає у лісах, парках, на галявинах та вологих луках, поблизу річок та боліт.

Особливості біології

Дає одну генерацію на рік. Метелики літають з кінця червня до серпня. Активні уночі, живляться соком, що точиться з дерев та соковитими плодами груші, сливи, винограду, іноді пошкоджуючи їх. Крім того, самці часто сідають на шкіру великої худоби (коні, корови), протикають її гострим хоботком та висмоктують до декількох крапель крові. Причини такої поведінки метеликів поки не з'ясовані, можливо, з кров'ю самці отримують необхідні для розмноження речовини. Загрози як людині, так і тваринам метелики не становлять через низьку чисельність. Випадків переносу метеликами інфекційних хвороб також не зареєстровано. Гусінь трапляється восени; зимує та завершує годуватися навесні. Живляться різними видами рутвиці (*Thalictrum*). На сході ареалу можуть пошкоджувати листя плодкових та цитрусових культур. Заляльковується у нещільному коконі серед листя та моху на поверхні ґрунту.

Основні чинники зниження чисельності

Причиною низької чисельності можливо є знищення природних біотопів (випас худоби, випалювання трави тощо) та їх деградація у зв'язку зі зміною кліматичних умов, рекреаційне навантаження.

Заходи охорони

Збереження місць перебування виду — лісових галявин, природних вологих лук, заплава річок, рослинності навкруги боліт та інших водойм тощо.

Джерела інформації

Ключко и др., 2001; Ключко, 2006; Волошин П., Дронов О. (2012, особисті спостереження).

Автор: О. В. Дронов
Фото: © О. В. Жаков

КАПТУРНИЦЯ СРІБЛЯСТА*Cucullia argentina* (Fabricius, 1787)**Капюшонница серебристая**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Лускокрилі — Lepidoptera

Родина Совки — Noctuidae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид з низькою чисельністю. Занесений до Червоної книги України (рідкісний).

Морфологічна характеристика

Розмах крил 28–36 мм. Передні крила білувато-вохристі, від основи до комірки крила розвинена довга срібляста пляма, простір від неї до вершини крила білуватий, без металічного блиску. Задні крила білі, напівпрозорі, опушені білими волосками.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Вид поширений локально у Центральній та Східній Європі, на Кавказі, у Малій, Передній та Центральній Азії, на схід до Монголії, Афганістану та Пакистану. В Україні відмічений в Одеській, Херсонській, Запорізькій, Донецькій, Луганській, Харківській областях та у Криму. У Харківській області усі відомі знахідки — з околиць Харкова; поширення виду вивчено недостатньо.

Чисельність

Чисельність у місцях перебування дуже низька, трапляються поодинокі особини.

Місця перебування

Мешкає на степових та напівпустельних ділянках, схилах.

Особливості біології

Ксерофільний вид. Розвивається дві генерації на рік. Метелики літають уночі з середини травня до кінця серпня, живляться на степових квітах, на світло летять рідко. Гусінь живиться цілодобово на квітках різних видів полину (*Artemisia*) в червні-липні та вересні-жовтні. Зимує лялечка у ґрунті.

Основні чинники зниження чисельності

Розорення цілинних степових ділянок, надмірний випас худоби, викошування та випалювання трави тощо.

Заходи охорони

Охороняється у складі ентомокомплексів заповідників Східної та Південної України (Луганська, Херсонська обл.). Для збереження виду необхідна охорона цілинних степових ділянок, обмеження випасу худоби, заборона викошування та випалювання трави. Необхідно з'ясувати нові можливі місця перебування виду у межах області, зокрема у південно-східних районах (Дворічанський, Куп'янський, Борівський, Ізюмський райони), де є цілинні степові ділянки.

Джерела інформації

Ключко и др., 2001; Ключко, 2006, 2009; Полтавский и др., 2010; Волошин П. (2012, особисті повідомлення).

Автор: О. В. Дронов
Фото: © В. В. Савчук

КАПТУРНИЦЯ ПИШНА

Cucullia magnifica Freyer, 1840

Капюшонница великолепная

Клас Комахи — Insecta
Ряд Лускокрилі — Lepidoptera
Родина Совки — Noctuidae

Природоохоронний статус

Невизначений. Занесений до Червоної книги України (рідкісний).

Морфологічна характеристика

Одна з найяскравіших каптурниць на теренах Європи. Розмах крил 36–44 мм. Основний фон передніх крил сріблясто-білий з жовтуватим та рожевим вилиском, дві ламані поперечні смуги жовто-бурі з чорними лініями. Задні крила й торочка на обох парах крил біла. Тіло вкрите білими волосками.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Східна частина Палеарктики — від Поволжя (Волгоградська обл.) до Якутії, ареал охоплює степи та схили гір Кавказу, Південного Уралу, Центральної Азії та Сибіру, відоме знаходження у Центральній Європі (Австрія). В Україні трапляється дуже рідко та локально в степовій та на півдні лісостепової зони Лівобережжя, в двох пунктах Правобережжя (Дніпропетровська обл., та м. Оdesa) та на острові Бірючий. У Харківській області відомі знахідки з околиць Харкова та Ізюмського району.

Чисельність

Чисельність у місцях перебування дуже низька, трапляються поодинокі особини.

Місця перебування

Мешкає на цілих степових ділянках, сухих луках.

Особливості біології

Ксерофільний вид. Розвивається одна генерація на рік. Метелики літають з кінця липня до початку вересня, активні присмерком та вночі, іноді вдень, живляться на квітах, зрідка прилітають на світло. Гусінь живиться листям та квітками різних видів полину (*Artemisia*) в серпні-жовтні. Зимуює лялечка у ґрунті. Біологія виду вивчена недостатньо.

Основні чинники зниження чисельності

Розорювання цілих степових ділянок та різнотравних луків — надмірний випас худоби, викошування та випалювання трави тощо.

Заходи охорони

Необхідно взяти під охорону від розорювання та надмірного випасу сухі луки та цілині ділянки степу зі сприятливими умовами для перебування виду. Необхідно також з'ясувати нові можливі місця перебування виду у межах області, зокрема у південних та східних районах (Дворічанський, Куп'янський, Борівський, Ізюмський, Барвенківський), де є цілині степові ділянки.

Джерела інформації

Ключко и др., 2001; Ключко, 2006, 2009; Волошин П. (2012, особисті повідомлення).

Автор: О. В. Дронов
Фото: © О. В. Жаков

КАПТУРНИЦЯ БЛИСКУЧА*Cucullia splendida* (Stoll, 1782)**Капюшонница роскошная**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Лускокрилі — Lepidoptera

Родина Совки — Noctuidae

Природоохоронний статус

Невизначений. Занесений до Червоної книги України (рідкісний).

Морфологічна характеристика

Розмах крил 31–40 мм. Передні крила однокольорові синьо-зелені з металічним відблиском, передній край білий, задній край жовтуватий, оторочка сніжно-біла. Задні крила сіруваті, в базальній частині світліші.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Вид поширений локально у Центральній та Східній Європі, далі — від Південного Поволжя, Західного Казахстану та Уралу до Східного Сибіру, Далекого Сходу, Монголії, гірських систем Гімалаїв та Каракоруму. В Україні поширений локально в степах Лівобережжя. У Харківській області вид відомий за єдиною знахідкою із Золочівського району у 2004 році; територією області проходить західна межа ареалу виду. Можливо, є популяції виду у південно-східних районах області.

Чисельність

Чисельність у місцях перебування дуже низька, трапляються поодинокі особини.

Місця перебування

Мешкає на степових та напівпустельних ділянках, сухих луках.

Особливості біології

Ксерофільний вид. Розвивається одна генерація на рік. Метелики літають з середини липня до серпня, активні присмерком та вночі, іноді прилітають на світло. Гусінь живиться листям та квітками різних видів полину (*Artemisia*) в серпні-жовтні. Зимує лялечка у ґрунті.

Основні чинники зниження чисельності

Розорювання цілинних степових ділянок, надмірний випас худоби, викошування та випалювання трави тощо.

Заходи охорони

Охороняється у складі ентомокомплексів заповідників Східної та Південної України (Луганська, Херсонська області). Необхідно збереження цілинних степових ділянок, обмеження випасу худоби, заборона викошування та випалювання трави. Необхідно з'ясувати нові можливі місця перебування виду у межах області, зокрема у південно-східних районах (Дворічанський, Куп'янський, Борівський, Ізюмський), де є цілинні степові ділянки.

Джерела інформації

Ключко и др., 2001; Ключко, 2006, 2009; Волошин П. (2012, особисті повідомлення).

Автор: О. В. Дронов

Фото: © Ю. О. Гуля

КАПТУРНИЦЯ СРІБНА*Cucullia argentea* (Hufnagel, 1766)**Капюшонница серебряная**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Лускокрилі — Lepidoptera

Родина Совки — Noctuidae

Природоохоронний статус

Невизначений. Занесений до Червоної книги України (рідкісний).

Морфологічна характеристика

Розмах крил 31–41 мм. Передні крила зелені зі сріблястими загостреними плямами біля основи, в серединному полі та біля вершини крила. Кругла та ниркоподібна плями сріблясті всередині, через них проходить чорно-зелений штрих. Задні крила білі, біля зовнішнього краю оливково-бурі. Торочка на обох парах крил біла.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Європа та палеарктична Азія, крім півночі; Монголія, Маньчжурія, Корея та Японія. В Україні поширений на Поліссі, у Лісостепу та Степу. У Харківській області вперше знайдений у 2009 році поблизу с. Піщане у Чугуївському районі — два екземпляри (самець та самиця) при ловлі на світло.

Чисельність

Чисельність у відомому місці перебування дуже низька, трапляються поодинокі особини. Загальна ситуація з численністю популяції повністю не з'ясована.

Місця перебування

Мешкає на сухих луках та галявинах, цілинних степових ділянках, узліссях; на півдні та заході ареалу — на піщаних аренах.

Особливості біології

Дає одну генерацію на рік. Метелики літають з кінця травня до кінця серпня. Гусінь розвивається на різних видах полину (*Artemisia*) з серпня до жовтня. Зимувє лялечка у ґрунті.

Основні чинники зниження чисельності

Деградація цілинних степових ділянок та природних луків через надмірний випас худоби, викошування та випалювання трави тощо.

Заходи з охорони

Необхідним є збереження цілинних степових та сухих лучних ділянок, обмеження випасу худоби, викошування трави. Необхідно з'ясувати нові можливі місця перебування виду у межах області.

Джерела інформації

Ключко и др., 2001; Ключко, 2006, 2009; Дронов О. (2012, особисті спостереження).

Автор: О. В. Дронов
Фото: © Ю. О. Гугля

СОВКА СОКИРКОВА*Periphanes delphinii* (Linnaeus, 1758)**Совка шпорникова**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Лусокорили — Lepidoptera

Родина Совки — Noctuidae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид з низькою чисельністю. Занесений до Червоної книги України (вразливий).

Морфологічна характеристика

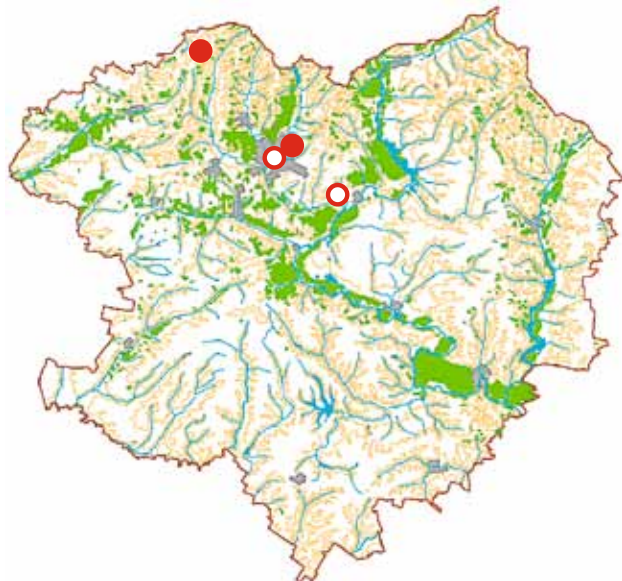
Розмах крил 24–36 мм. Невеликий, але досить красивий метелик. Основний фон передніх крил являє собою суміш дуже рідкісних серед метеликів світлого і темного фіалково-рожевого відтінків, поперечні смуги фіалково-червоні. Задні крила білуваті з темними жилками та бурувато-сірою поперечною смугою біля зовнішнього краю, торочка світла.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Середземноморський вид, поширений в Європі, крім півночі, на Кавказі, Південному Уралі та Приураллі, в Малій, Передній та Центральній Азії, Північній Африці. В Україні трапляється майже всюди у степовій та лісостеповій зонах, в Криму, але скрізь розсіяно. У Харківській області трапляється на околицях Харкова, у Золочівському та деяких інших районах.

Чисельність

Чисельність у місцях перебування низька, трапляються поодинокі особини. У сприятливі роки чисельність може збільшуватись (до 5–10 метеликів за добу при ловлі на світло).

Місця перебування

Мешкає на луках, остепнених схилах і пагорбах, в степу, у парках, в садах.

Особливості біології

У степових районах вид дає дві генерації на рік. Перша генерація метеликів триває з кінця квітня до червня, друга — у липні-вересні. Метелики активні переважно у сутінках та вночі, живляться нектаром квітів, активно летять на світло. Гусінь живиться квітками та плодами сокирок (*Delphinium*) і аконітів (*Aconitum*). Зимують лялечка у ґрунті.

Основні чинники зниження чисельності

Розорювання цілинних степових ділянок та луків — надмірний випас худоби, викошування та випалювання трави, застосування хімікатів у місцях перебування виду.

Заходи охорони

Як компонент біоценозу пасивно охороняється в заповідниках Степу та Лісостепу України. Необхідно збереження цілинних степових та лучних ділянок, обмеження випасу худоби, викошування трави.

Джерела інформації

Ключко и др., 2001; Ключко, 2006, 2009; Волошин П., Дронов О. (2012, особисті спостереження).

Автор: О. В. Дронов
Фото: © В. В. Савчук

СОВКА РОЗКІШНА*Staurophora celsia* (Linnaeus, 1758)**Совка роскошная**

Клас Комахи — Insecta
Ряд Лускокрилі — Lepidoptera
Родина Совки — Noctuidae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид з низькою чисельністю. Занесений до Червоної книги України (рідкісний).

Морфологічна характеристика

Розмах крил 36–49 мм. Основний фон передніх крил сіро-коричневий з двома великими плямами насиченого зеленого кольору, зовнішній край передніх крил зубчастий. Задні крила цілком буро-сірого кольору, зовнішній край також зубчастий. З часом зелений пігмент на передніх крилах метеликів вицвітає до світло-салатового кольору.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Європа та палеарктична Азія, крім півночі; ареал досягає Монголії та Тибету. В Україні трапляється локально на Поліссі, в Лісостепу, Степу та Криму. У Харківській області трапляється у Зміївському, Чугуївському, Харківському, Краснокутському районах, але досить розсіяно. Нещодавно (у 2009–2010 роках) популяцію виду знайдено у північно-східній частині області (Вовчанський район).

Чисельність

Чисельність у місцях перебування низька, трапляються поодинокі особини. У деяких місцях (Вовчанський район) у сприятливі роки спостерігається дві — чотири особини за добу при ловлі на світло.

Місця перебування

Мешкає на вологих луках, остепнених схилах і пагорбах, поблизу боліт, річок та водойм.

Особливості біології

Дає одну генерацію на рік. Літ імаго — у серпні-вересні. Зимують яйця. Гусінь живиться з червня до серпня на корінні та дерні злаків: щучників (*Deschampsia*), куничників (*Calamagrostis*), біловуса (*Nardus*), мітлиці (*Agrostis*), пахучої трави (*Anthoxanthum*) тощо. Заляльковується в ґрунті в кінці липня — серпні.

Основні чинники зниження чисельності

Знищення природних біотопів (випас худоби, випалювання трави та ін.), деградація біотопів (осушення) у зв'язку зі зміною кліматичних умов.

Заходи охорони

Як компонент біоценозу пасивно охороняється у заповідниках центральних та північних областей України та в Криму. Необхідно збереження місць перебування виду — природних вологих лук, заплавл річок, рослинності навкруги боліт та інших водойм тощо. Необхідно також з'ясувати нові можливі місця перебування виду у межах області.

Джерела інформації

Ключко и др., 2001; Ключко, 2006, 2009; Алмосов В., Дронов О., Каролінський С. (2012, особисті спостереження).

Автор: О. В. Дронов
Фото: © С. О. Каролінський

СОВКА КАППА*Hecatera cappa* (Hübner, [1809])**Совка каппа**

Клас Комахи — Insecta
 Ряд Лускокрилі — Lepidoptera
 Родина Совки — Noctuidae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид з низькою чисельністю.

Морфологічна характеристика

Розмах крил 26–32 мм. Основний фон передніх крил білий з центральною широкою та декількома вузькими сірими узорчастими смугами поперек крил. Кругла та ниркоподібна плями — білого кольору. Задні крила білі з широкою сірою стрічкою вздовж зовнішнього краю. Облямівка крил біла.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений від Південної та Центральної Європи до Західного Сибіру, Ірану та Малої Азії; Північна Африка. В Україні поширений в Лісостепу, Степу та Криму. У Харківській області трапляється у Зміївському, Чугуївському, Вовчанському районах, є знахідки з Красноградського, Балаклійського та Харківського районів.

Чисельність

Чисельність невелика, трапляються поодинокі особини.

Місця перебування

Мешкає в степу, на остепнених схилах та різнотравних луках.

Особливості біології

Дає два покоління на рік. Літ першого — у травні-червні, другого

— з липня до вересня. Гусінь розвивається з червня до вересня і після зимівлі до квітня, живиться на сокирках (*Delphinium*) та деяких видах ранникових (*Scophulariaceae*). Заляльковується в ґрунті.

Основні чинники зниження чисельності

Знищення цілинних степових ділянок та луків; надмірний випас худоби, випалювання трави тощо.

Заходи охорони

Необхідно збереження місць перебування виду — природних степових ділянок та луків. Необхідно з'ясувати нові можливі місця перебування виду у межах області.

Джерела інформації

Ключко и др., 2001; Ключко, 2006; Каролінський С., Дронов О. (2012, особисті спостереження).

Автор: О. В. Дронов
 Фото: © В. В. Савчук

КИТИЦЕХВІСТ СТЕПОВИЙ*Teia dubia* (Tauscher, 1806)**Кистехвост степної**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Лускокрилі — Lepidoptera

Родина Хвилянки — Lymantriidae

Природоохоронний статус

Невизначений.

Морфологічна характеристика

Розмах крил самця 13–18 мм. Основний фон передніх крил самця жовтуватий з контрастними чорними смугами. Задні крила помаранчевого кольору з широкою чорною смугою вздовж зовнішнього краю крил. Тіло самця жовто-чорного кольору, опушене сірим волоссям, вусики гребінчасті. Дуже виражений статевий диморфізм. Самиця не має ані крил та їх зачатків, ані кінцівок, має товсте веретеноподібне тіло жовто-коричневого кольору з легким опушенням, малорухлива. Взагалі, самиця цього виду — наймалорухливіший метелик.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Ареал виду охоплює Середземномор'я та Південну Європу, Кавказ, Середню Азію, Південний Алтай, Прибайкалля. В Україні поширений у Лісостепу, Степу та у Криму. На території Харківської області відомі лише дві знахідки — в околицях Харкова та у Балаклійському районі (смт Савинці).

Чисельність

Чисельність у місцях перебування дуже низька, трапляються поодинокі особини. Загальна ситуація з чисельністю цього виду

потребує уточнення. Можливо, вид розповсюджений у межах області дещо ширше. У деяких інших регіонах (наприклад, у Степовому Криму) чисельність виду більш стабільна та вища.

Місця перебування

Мешкає на відкритій місцевості, на різнотравних луках та степових ділянках.

Особливості біології

Дає декілька генерацій на рік (у Криму — до чотирьох), кількість генерацій у межах області не відома, можливо дві-три на рік. Метелики літають на початку червня, у липні та серпні, самці активні вдень, не живляться. Самець відшукує кокон самиці, утворює кінцівками невеличкий отвір та цілком проникає у середину кокона, де близько 15 хвилин триває парування. Потім самець залишає кокон, а самиця через декілька годин починає відкладати яйця (до 200 шт.). Через дев'ять діб з яєць виходять гусені, на другу добу повністю з'їдають тіло самиці, потім виходять із кокону. Гусінь має досить яскраве забарвлення, є поліфагом та живиться багатьма трав'янистими рослинами, іноді ушкоджує бруньки та листя дуба. Заляльковується у щільному сірому коконі на стеблах рослин. Стадія лялечки триває у самця 9–11 діб, у самиці — чотири доби. Зимують яйця у коконі.

Основні чинники зниження чисельності

Причини низької чисельності не відомі. Можливо, в області проходить північна межа ареалу виду.

Заходи охорони

Збереження місць перебування виду — природних різнотравних луків та степових ділянок. Необхідно також з'ясувати нові можливі місця перебування виду у межах області.

Джерела інформації

Єфетов, Будашкін, 1990; www.molbiol.ru; Дронов О. (2012, особисті спостереження).

Автор: О. В. Дронов
Фото: © В. В. Савчук

ВЕДМЕДИЦЯ ПЛЯМИСТА*Chelis maculosa* (Gerning, 1780)**Медведиця п'ятниста**

Клас Комахи — Insecta
 Ряд Лускокрилі — Lepidoptera
 Родина Ведмедиці — Arctiidae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид з низькою чисельністю та локальною популяцією.

Морфологічна характеристика

Невеликий, але досить красивий метелик. Розмах крил 30–35 мм. Основний фон передніх крил рожево-коричневого кольору, з рівномірно розсіяними по всій поверхні крил чорними трикутними плямами, задні крила — яскраво-рожеві з великими чорними плямами у прикореневій частині та вздовж зовнішнього краю. Тіло відносно товсте та коротке, опушене волоссям світло-коричневого та чорного кольору, черевце рожево-чорне. На території Європейської частини відомий підвид *Chelis maculosa mannerheimi*, який відрізняється від номінативного підвиду чітко вираженим рядом чорних плям уздовж зовнішнього краю передніх крил. Статевий диморфізм майже невиражений — вусики самців гребінчасті, у самиць — щетинкоподібні.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Ареал виду охоплює Середню та Південну Європу, Північний Кавказ, Казахстан, Південний Урал, Південний Сибір. В Україні поширений у східних областях, зрідка трапляється у Криму, нещодавно знайдений у Закарпатті. У Харківській області впродовж 2010–2011 років популяція виду знайдена на вапнякових відшаруваннях у Вовчанському районі.

Чисельність

Чисельність у місцях перебування низька, трапляються поодинокі особини. За одну ніч лову на світло у Вовчанському районі за сприятливих умов прилітає один-три екземпляри виду.

Місця перебування

Мешкає на вапнякових ділянках та пагорбах, на різнотравних луках.

Особливості біології

Дає дві генерації на рік. Метелики першої генерації літають з травня до початку червня, другої — у липні, особини другої генерації дрібніші. Метелики активні глибоко у ночі та у ранкових сутінках. Самці літають у пошуках самиць, добре летять на світло, самиці малорухливі, ведуть скритий спосіб життя, сидячи у траві, на світло ніколи не летять. Метелики не живляться. Після парування самиця відкладає до 200 яєць на кормові рослини. Гусінь живиться листям підмаренника (*Galium*) та інших трав'янистих рослин. Гусінь другої генерації зимує. Заллялюється у нещільному коконі на поверхні ґрунту поміж залишків рослин.

Основні чинники зниження чисельності

Причини низької чисельності невідомі. До несприятливих факторів можна віднести надмірний випас худоби та випалювання трави у місцях існування виду.

Заходи охорони

Як компонент біоценозу пасивно охороняється у заповідниках Луганської області. Потрібно збереження місць перебування виду — природних вапнякових ділянок та різнотравних луків зі степовою рослинністю. Необхідно також з'ясувати нові можливі місця перебування виду у межах області, зокрема у Куп'янському та Дворічанському районах, де також є великі вапнякові ділянки.

Джерела інформації

Єфетов, Будашкін, 1990; www.molbiol.ru; Дронов О. (2012, особисті спостереження).

Автор: О. В. Дронов
 Фото: © В. В. Савчук

ВЕДМЕДИЦЯ ЧОРНА*Epatolmis caesarea* (Goeze, 1781)**Медведица чёрная**

Клас Комахи — Insecta
Ряд Лускокрилі — Lepidoptera
Родина Ведмедиці — Arctiidae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид з низькою чисельністю.

Морфологічна характеристика

Розмах крил 32–36 мм. Передні, задні крила та тіло однокольорові буро-чорні, на задніх крилах біля черевця — по одній жовтій плямі. Тіло відносно товсте та коротке, з опушенням волосками чорного кольору, черевце жовте, зверху — ряд чорних крапок. Статевий диморфізм майже невиразний — вусики самців коротко-гребінчасті, у самиць — щетинкоподібні. *E. luctifera* Esper, 1784 є молодшим синонімом цього виду.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Ареал виду охоплює Палеарктику — Центральну, Південну та Східну Європу (за виключенням північних районів), Закавказзя, Малу Азію, Західний та Південний Сибір, Алтай, Забайкалля, Приморський край, Приамур'я, Південно-Східний Китай та Японію. В Україні поширений у східних областях, але досить розсіяно.

Чисельність

Чисельність у місцях існування на стабільно низькому рівні, трапляються поодинокі особини, хоча у деяких інших місцях сусідніх областей (наприклад, район Краматорська у Донецькій області) чисельність виду дещо вища.

Місця перебування

Мешкає у добре прогрітих сонцем трав'янистих біотопах, часто на пагорбах південної експозиції, вапнякових ділянках тощо.

Особливості біології

Літ метеликів з травня до червня, у сприятливі роки вид може утворювати другу (часткову) генерацію у липні-серпні. Метелики активні у сутінках та у перші години ночі, добре летять на світло. Хоботок у імаго недорозвинений, метелики не живляться. Самиця відкладає до 150 яєць на кормові рослини. Гусінь живиться на різноманітних трав'янистих рослинах — зірочнику (*Stellaria*), вероніці (*Veronica*), подорожнику (*Plantago*), нечуйвітрі (*Hieracium*), підмареннику (*Galium*) та ін. Заллялюється у нещільному коконі на поверхні ґрунту поміж залишків рослин. Лялечка зимує.

Основні чинники зниження чисельності

Деградація або знищення трав'янистих біотопів у місцях існування виду через надмірний випас худоби, випалювання та викошування трави, розорювання цілинних степових ділянок.

Заходи охорони

Як компонент біоценозу пасивно охороняється у заповідниках Луганської області. Необхідним є збереження місць перебування виду — лучних та степових ділянок із природною рослинністю. Необхідно також з'ясувати нові можливі місця перебування виду у межах області, зокрема у східних та південно-східних районах.

Джерела інформації

Ламперт, 1913; Свиридов, 2007; Дронов О. (2012, особисті спостереження).

Автор: О. В. Дронов
Фото: © Ю. О. Гугля

ВЕДМЕДИЦЯ-ГОСПОДИНЯ*Callimorpha dominula* (Linnaeus, 1758)**Медведиця-госпожа**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Лускокрилі — Lepidoptera

Родина Ведмедиці — Arctiidae

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений до Червоної книги України (вразливий).

Морфологічна характеристика

Яскравий метелик з характерною зовнішністю. Розмах крил 45–55 мм. Передні крила чорні з металічно-зеленим блиском, білими та жовтими плямами неправильної форми. Задні крила яскраво-червоні з рядком чорних плям уздовж зовнішнього краю, які формують цілу чи розірвану перев'язку, та однією чорною плямою у передній частині крила. Черевце червоне із подовжньою чорною стрічкою. Статевий диморфізм не виражений.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Ареал виду охоплює Європу (крім північних та деяких південних районів), Малу Азію, Кавказ, частково Закавказзя. В Україні поширення вивчене недостатньо. Можливо, поширений на всій території, крім степової зони, але досить локально. У Харківській області поширений у центральних, західних та північних районах.

Чисельність

Чисельність низька, трапляються поодинокі особини.

Місця перебування

Мешкає у листяних та мішаних лісах з густим підліском; на узліс-

сях, галявинах, різнотравних луках, особливо у вологих місцях — по берегах струмків, річок, боліт.

Особливості біології

Розвивається одна генерація на рік — з червня до липня (іноді до серпня). Метелики літають вдень, живлячись на квітах, часто прилітають вночі на світло. Самиці відкладають яйця на кормові рослини гусені: кропиву (*Urtica*), незабудку (*Myosotis*), ожину (*Rubus*), жимолость (*Lonicera*), вербу (*Salix*) та ін. Гусінь зимує у білуватому нещільному коконі на поверхні ґрунту серед рослинних залишків. Після зимівлі та догодовування навесні гусінь заляльковується у травні.

Основні чинники зниження чисельності

Вирубування лісових насаджень та чагарників, викошування та випалювання трав, випас худоби, рекреаційне навантаження на біоценози у місцях розповсюдження виду.

Заходи охорони

Як компонент біоценозу пасивно охороняється у деяких заповідниках Центральної та Західної України. Необхідне збереження місць перебування виду — ділянок природних вологих листяних та мішаних лісів з густим підліском. Доцільне створення ентомологічних заказників у місцях розповсюдження виду з певною регламентацією господарської діяльності (заборона знищення підліску, викошування лісових галявин, випасу худоби тощо). Необхідно також з'ясувати нові можливі місця перебування виду у межах області.

Джерела інформації

Плющ, 2009; www.molbiol.ru; Алмосов В., Волошин П. (2012, особисті повідомлення).

Автор: О. В. Дронов
Фото: © В. В. Савчук

ВЕЛЕТЕНСЬКИЙ МУРАШИНИЙ ЛЕВ ЗАХІДНИЙ

Acanthaclisis occitanica (Villers, 1789)

Муравьиный лев большой

Клас Комахи — Insecta

Ряд Сітчастокрилі — Neuroptera

Родина Мурашині леви — Myrmeleontidae

Природоохоронний статус

Зникаючий. Занесений до Червоної книги України (зникаючий) та Європейського червоного списку (К).

Морфологічна характеристика

Великі сіро-чорні мурашині леви, густо вкриті пухнастими волосками, крила прозорі із слабо помітним димчастим рисунком, комірki обох рядів костального поля крила регулярні. Лице в рясних та довгих шовковистих волосках. Крила вузькі, довгі. Жилкування густе, всі поздовжні та поперечні жилки двокольорові з білими та чорними проміжками. Мембрана крила в великих або дрібних бурих плямах, найбільш інтенсивних на передньому крилі. Черевце сіро-буре зі слабкою жовтою облямівкою деяких сегментів. Довжина переднього крила 47–54 мм, заднього — 45–53, довжина черевця у обох статей 38–42 мм.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Давньосередземноморський вид, поширений від Піренеїв на заході до озера Алаколь у Казахстані на сході: Центральна та Південна Європа, Анатолія, Ізраїль, Азербайджан, Узбекистан, Казахстан, Таджикистан, Киргизія, Туркменія, Іран, Китай, Північна Африка (Єгипет, Марокко, Туніс). В Україні трапляється у Харківській області і на півдні — Херсонській області та в Криму. У Харківській

області, за літературними даними, трапляється, ймовірно, в Печенізькому районі у с. Кицівка.

Чисельність

Рідкісний вид. Найчастіше трапляються поодинокі особини, проте місцями іноді спостерігається літ, який складається з численних дорослих особин.

Місця перебування

Населяє переважно приморські піски та дюни з розрідженою чагарниковою чи трав'янистою рослинністю. На півдні Європи зустрічається також і в гірській місцевості до висоти у 1000 м над рівнем моря.

Особливості біології

Імаго веде нічний спосіб життя, вдень трапляється рідко, проте сполоханий вдень, відлітає на відносно далеку відстань. Потім сідає на вертикальну гілку, складає крила здовж тіла і швидко перебігає на інший її бік, ховаючись від переслідувача. Личинки сягають завдовжки до 30 мм. На відміну від багатьох інших представників родини, пасток у вигляді лійок не будують, живуть у піщаному ґрунті під тонким шаром піску, при цьому голова з потужними щелепами виставлена над поверхнею — так ці хижаки підстерігають жертву. Повний цикл розвитку складає три роки.

Основні чинники зниження чисельності

Вид потерпає через господарське та рекреаційне освоєння приморських пісків, зокрема — заліснення відкритих пісків.

Заходи охорони

Виявлення місць мешкання виду та організація там природних резерватів. Режим охорони має передбачати збереження біотопів чистих пісків.

Джерела інформації

Захаренко, Кривохатский, 1993; Захаренко, 1994; Кривохатский, 2011.

Автор: І. П. Леженіна

Фото: © В. Савчук

АБИЯ БЛИСКУЧА*Abia nitens* (Linnaeus, 1758)**Абия блестящая**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Перетинчастокрилі — Hymenoptera

Родина Пильщики-цимбіциди — Cimbicidae

Природоохоронний статус

Рідкісний. Занесений до Червоної книги України (рідкісний).

Морфологічна характеристика

Комаха завдовжки 10–12 мм. Голова і груди блискучі, металево-зелені; груди часто з мідним відтінком. Черевце металево-синє. Булавоподібні вусики рудувато-жовті. Тазики ніг (у самця також перший членик вертлуга) металево-зелені. Стегна ніг до колін і членики лапок рудувато-жовті. Крила слабо-жовтуваті з рудувато-жовтими жилками в основній половині.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений в Європі (Франція, Іспанія, Німеччина, Швейцарія, Угорщина, Греція, Литва). В Україні трапляється у Закарпатській, Івано-Франківській, Хмельницькій, Житомирській, Київській, Черкаській та Харківській областях. У регіоні знайдений в національному природному парку «Гомільшанські ліси».

Чисельність

Незначна (відомі знахідки поодиноких особин).

Місця перебування

Узлісся та галявини широколистяних і мішаних лісів, інколи сухі схили з елементами степової рослинності.

Особливості біології

Літ імаго відбувається у липні-вересні (єдиний вид роду, у якого літ триває до початку осені). Живляться пилом та нектаром квіток зонтичних рослин. Личинки розвиваються на рослинах родини черсакових (Dipsacaceae).

Основні чинники зниження чисельності

Розрідженість популяцій та розірваність ареалу (це спричиняє велику частку близькородинних схрещувань у популяціях та поступове вимирання виду).

Заходи охорони

Грунтовне вивчення особливостей біології виду. Пошук нових місць знаходжень популяцій, організація природних резерватів (ентомологічних заказників).

Джерела інформації

Єрмоленко, 1972; Єрмоленко, Котенко, 2009.

Автори: М. О. Філатов, О. Ф. Барґенев

Фото: © О. І. Слущкий

СКОЛЯ-ГІГАНТ*Megascolia maculata* (Drury, 1773)**Сколия гигантская**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Перетинчастокрили — Hymenoptera

Родина Сколієві оси — Scoliidae

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений до Червоної книги України (вразливий).

Морфологічна характеристика

Найбільша оса фауни Європи. Довжина тіла самиць сягає 32–55 мм, самців — 26–32 мм. Основний фон забарвлення тіла чорний. Крила широкі, жовтувато-бурого кольору, з яскравим фіолетовим виблиском. Їх довжина трохи менша за довжину черевця. Передня частина передньоспинки, а також четвертий–шостий сегменти черевця вкриті яскраво-рудими волосками. Інші частини тіла вкриті рідкими, але довгими чорними волосками. Другий і третій тергіти черевця несуть на собі дві округлі жовті плями, не вкриті волосками.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Локально поширений євритопний вид. Трапляється на території Північної Африки, Південної Європи, Туреччини, країн Близького Сходу, Середньої Азії, Росії (південь європейської частини і Кавказ). В Україні розповсюджений переважно на південь від лінії Київ–Харків; на Лівобережній Україні знайдений також на півночі Чернігівської області. Спорадично трапляється по всій території Харківської області.

Чисельність

Усюди досить рідкісний. Трапляються поодинокі особини.

Місця перебування

Євритопний вид. Населяє степи, рідколісся, ліси, і різні порушені біотопи. Іноді трапляється у зелених зонах міст, в населених пунктах сільського типу і в дачних масивах.

Особливості біології

За способом життя личинки є паразитами личинок великих пластинчастовусих жуків (головним чином жуків-носорогів). Імаго — антофаги, літають з кінця травня — початку червня. Запліднена самиця відшукує в ґрунті личинок жуків видів-господарів. Знайшовши таку, вона паралізує личинку уколом жала в грудний нервовий ганглії, після чого відкладає одне яйце. Личинка гігантської сколії живиться личинкою жука-господаря, виїдаючи її повністю, а потім сплітає легкий кокон і зимує.

Основні чинники зниження чисельності

Скорочення чисельності видів-господарів.

Заходи охорони

У місцях масового розмноження цього виду (біля ферм) доцільно залишати компостні купи, які заселяються видами жуків-господарів.

Джерела інформації

Котенко та ін., 2009; Фатерьга, Шоренко, 2012.

Автори: М. О. Філатов, О. Ф. Баргєнєв

Фото: © М. О. Філатов

ПАРНОПЕС ВЕЛИКИЙ*Parnopes grandior* Pallas, 1771**Парнопес крупный**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Перетинчастокрилі — Hymenoptera

Родина Хризідиди — Chrysididae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

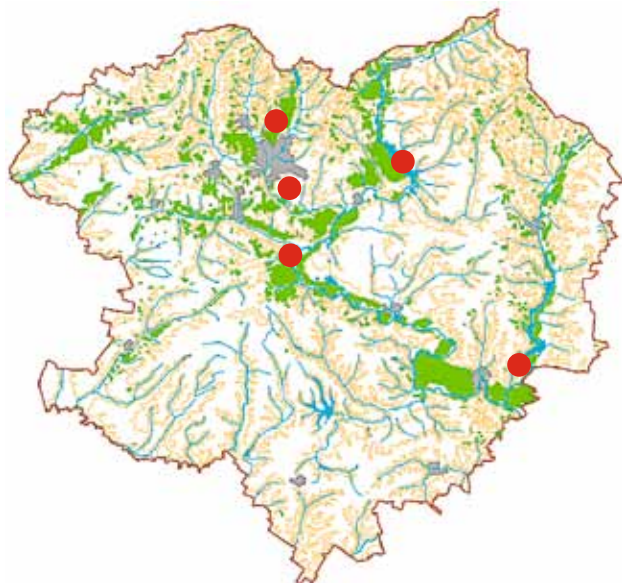
Довжина тіла 8–13 мм. Метасома самиць складається з трьох, самців — з чотирьох сегментів. Тіло, за виключенням неметалево-рудуватих другого–третього або другого–четвертого тергумів черевця та крилових кришечок, з металевим забарвленням від світло-зеленого з синім до мідного, або більш-менш чорного. Язичок сильно видовжений. Постскутелюм видовжений у вигляді платівки, крилові кришечки великі. У самиці третій тергум довший, ніж два попередні разом взяті, у обох статей він несе численні маленькі зубці. Пунктирування доволі грубе.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Населяє майже всю Палеарктичну область, поширений у Північній Африці, Середній та Південній Європі, Сирії, Палестині, Кавказі, Ірані, Середній Азії. В Україні трапляється в Донецькій та Луганській областях. У межах області зареєстрований у Харківському, Зміївському, Куп'янському, Дергачівському та Печенізькому районах.

Чисельність

Рідкісний. В межах області, як і по всій Україні, локально розповсюджений. Може траплятися масово в місцях концентрації хазяїна.

Місця перебування

Населяє відкриті піщані ділянки з ксерофільною рослинністю, де влаштовують гнізда господарі виду — осі-краброніди роду *Bembix*. Локально трапляється в яружно-балкових, схиливих та рівнинних біотопах.

Особливості біології

Личинка парнопеса великого розвивається за рахунок зрілих личинок ріючих ос-крабронід роду *Bembix*. В якості видів-господарів для цього виду наводились *B. rostrata*, *B. repanda*, *B. oculata*, *B. olivacea*. Самиця відкладає яйця у гнізда господаря, коли останній доставляє провізію в комірки, або самостійно розкопуючи ґрунт. Молода личинка починає жити господарем після його заляльковування. Свій доволі тонкий кокон влаштовує в середині кокону господаря. Імаго активні з кінця червня до кінця серпня, часто трапляються на квітах *Helichrysum arenarium*, *Teucrium polium*, *Armeria* sp.

Основні чинники зниження чисельності

Чинниками зниження чисельності виду можуть виступати заростання піщаних ділянок рудеральною рослинністю, зарегулювання стоку річок, розорювання пісків у річкових заплавах, скорочення чисельності ос-господарів, а також широке використання пестицидів.

Заходи охорони

На території Харківської області охороняється у регіональному ландшафтному парку місцевого значення «Печенізьке поле». Рекоменується проведення цілеспрямованого дослідження щодо пошуку популяцій виду. Доцільною є охорона природних ділянок, де відмічена значна кількість представників виду-господаря.

Джерела інформації

Berland, Bernard, 1938; Linsenmaier, 1959, 1969, 1987; Kimsey, Bohart, 1990; Парникоза и др., 2005; Брустило, Мартинов, 2009.

Автор: К. В. Мартинова

Фото: © О. В. Мартинов

ГЕДИХРУМ ШЛЯХЕТНИЙ*Hedychrum nobile* Scopoli, 1763**Гедихрум благородный**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Перетинчастокрилі — Hymenoptera

Родина Хрзидіди — Chrysididae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 7–10 мм. Вид з яскраво вираженим статевим диморфізмом. У самиці голова синьо-зелена, передньо- та середньоспинка червоні, як і тергуми черевця; серединний пластівчастий виріст вирізки третього стернуму черевця цільний, не розділений, широкий; боки передньоспинки майже однорідно поздовжньо складчасті, без різкого поглиблення над пронотальною ямкою. У самця голова та груди синьо-зелені, тергуми черевця червоні; боки передньоспинки трохи вдавнені, майже однорідно поздовжньо складчасті.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Вид населяє майже всю Палеарктичну область. В Україні трапляється на сході — в Донецькій, Луганській, та Харківській областях. У межах області зареєстрований поблизу с. Велика Рогань у Харківському районі.

Чисельність

Рідкісний. В межах області, як і по всій Україні, локально розповсюджений. Може траплятись масово в місцях концентрації виду-господаря.

Місця перебування

Трапляється на відкритих лучних та лісових ділянках з піщаними ґрунтами.

Особливості біології

Розвивається за рахунок личинок перетинчастокрилих з родів *Cerceris*, *Ancistrocerus*, *Halictus*, *Osmia*, *Chalicodoma*, *Anthidium*. Самиця відкладає яйце в комірку за відсутності господаря. Так, коли в якості господаря виступають бджоли, личинка хрзидіди після вилуплення не починає одразу живлення, а очікує, поки личинка господаря з'їсть більшу частину рослинної провізії. Після відносно швидкого поглинання тіла бджоли личинка гедихрума шляхетного заляльковується в його комірці. Імаго живляться нектаром переважно на квітках айстрових, на території України трапляються з травня по вересень.

Основні чинники зниження чисельності

Основним чинником, що веде до зниження чисельності виду, слід вважати знищення місць гніздування видів-господарів. Рекреаційне навантаження та використання пестицидів також згубно впливають на чисельність.

Заходи охорони

На території Харківської області заходи охорони не вживались. Рекомендується проведення цілеспрямованого дослідження на території області щодо пошуку популяції виду. Доцільною є охорона природних ділянок, де відмічена значна кількість видів-господарів гедихрума шляхетного.

Джерела інформації

Ярошевский, 1887; Fahringer, 1922; Berland, Bernard, 1938; Balthasar, 1954; Linsenmaier, 1959, 1969, 1987; Kimsey, Bohart, 1990; Килимник, 1993; Парникоза и др., 2005; Брустило, Мартинов, 2009.

Автор: К. В. Мартинова
Фото: © О. В. Мартинов

ДИСЦЕЛІЯ ДЮФУРА*Discoelius dufourii* Lepeletier, 1841**Дисцелия Дюфура**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Перетинчастокрилі — Hymenoptera

Родина Складчастокрилі оси — Vespidae

Природоохоронний статус

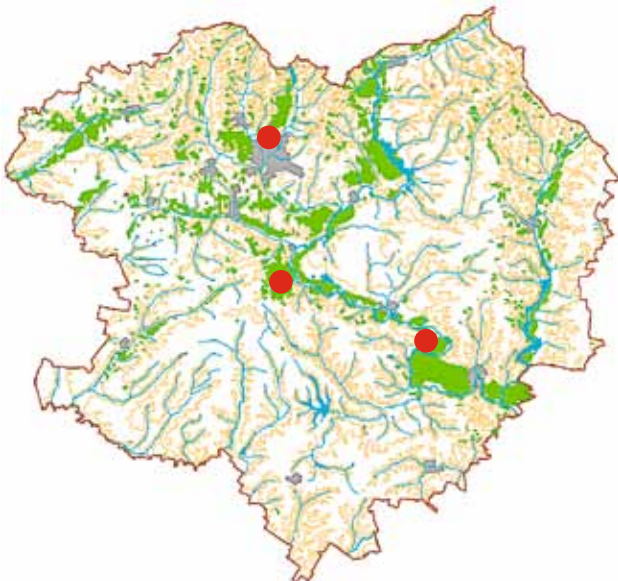
Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Вид дуже схожий на дисцелію зональну, занесену до Червоної книги України (2009). Довжина тіла 9–15 мм. Тіло видовжене, струнке. Основний колір тіла — чорний. Жовте забарвлення мають перший членник вусика спереду, вершина налечника, плечові бугри, постскутелюм, вершини першого, другого та третього тергумів черевця. Парасидіальні борозенки розвинені тільки на задній частині мезоскутума. Крила затемнені.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Трансевразійський неморально-лісовий вид. Ареал охоплює більшу частину Європи, Кавказ, Урал, Сибір, Казахстан, Північно-Східний Китай, Монголію, Забайкалля, далі на схід простягається до Далекого Сходу Росії. В Україні вид представлено номінативним підвидом, розповсюдженим в Донецькій, Луганській, Харківській, Дніпропетровській, Київській, Полтавській і Херсонській областях та в Криму. У межах Харківської області знайдений в долині головного русла Сіверського Дінця (Зміївський та Ізюмський райони) та в околицях Харкова (за даними В. А. Ярошевського — кінець XIX сторіччя та Б. М. Лободи — 2007 рік).

Чисельність

Рідкісний, малочисельний вид. Сучасний стан чисельності виду на території області не досліджений.

Місця перебування

Зустрічається переважно у широколистяних лісах (заплавні ліси).

Особливості біології

Імаго — антофіли, живляться нектаром квітів; личинки — ентомофаги. Дендробіонт, тісно пов'язаний зі старими і мертвими деревами. Імаго зустрічається з кінця травня до кінця вересня. Дає дві генерації на рік. Гніздова біологія подібна до біології *Discoelius zonalis*. Самиці влаштовують свої гнізда в порожнинах ходів личинок комах-ксилофагів у сухій деревині. Заселяють також штучні гніздові конструкції типу вуликів Фабра. Гнізда лінійні, багатокоміркові, комірки неповнокомпонентні, невизначеного розмірного типу. Гніздові перегородки самиці будують із частково пережованих вирізків свіжого листа дерев (наприклад *Salix caprea*). Для живлення личинок заготовляють парализовану гусінь зеленої дубової листовійки (*Tortrix viridana*, родина Tortricidae), а також гусінь родини Gelechiidae. Зимує передлялечка у коконі в гнізді.

Основні чинники зниження чисельності

Чисельність зменшується внаслідок санітарних рубок лісу, вирубування заплавних лісів під забудову, що скорочує доступні місця для гніздування (сухі дерева), а також застосування пестицидів для знищення шкідників лісу.

Заходи охорони

На території Харківської області охороняється у національному природному парку «Гомільшанські ліси». Картування популяцій виду з метою подальшої розробки заходів збереження. Збереження сухих дерев в місцях мешкання виду під час проведення санітарних рубок. Враховуючи, що вид є корисним ентомофагом, який добре заселяє штучні гніздові конструкції (очеретяні пучки), треба встановлювати їх на деревах у лісових біотопах і присадибних ділянках.

Джерела інформації

Курзенко, 1978; Амолин, Иванов, 2002; Иванов и др., 2005; Амолин, 2007.

Автори: О. В. Амолін, О. В. Фатерига

Фото: © Б. М. Лобода

ДИСЦЕЛІЯ ЗОНАЛЬНА*Discoelius zonalis* (Panzer, 1801)**Дисцелия зональная**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Перетинчастокрилі — Hymenoptera

Родина Складчастокрилі оси — Vespidae

Природоохоронний статус

Рідкісний. Занесений до Червоної книги України (рідкісний).

Морфологічна характеристика

Струнка, переважно чорна оса. Розміри — 9–16 мм, самиці більші за самців. Жвали короткі, до вершини розширені. Гомілки середніх ніг із двома шпорами. Перший сегмент черевця вужчий за другий, специфічної форми: подовжений, його ширина помітно менша за довжину, в середній частині горбоподібно роздутий, при розгляді зверху майже паралельнобічний. Другий тергіт до основи сильно звужений. Передньоспинка і лоб густо пунктировані, в рідкісних та коротких подовжніх складках, блискучі. Забарвлення чорне, верхина листви із жовтою поперечною плямою, на вершині першого і другого тергітів є вузькі жовті перев'язі.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений у Палеарктиці — від Західної Європи до Далекого Сходу (Курильські острови, Приморський край Росії), на Алтаї, у Сибіру, на Кавказі, в Ірані, Казахстані, Кореї, Китаї, Малій Азії. В Україні трапляється скрізь, але в степовій зоні переважно в байрачних та заплавлених лісах.

Чисельність

Малочисельний вид.

Місця перебування

Трапляється у різноманітних біотопах, уникаючи повністю відкритих просторів і густих лісів. Найбільш часто трапляється у різноманітних перелісках, по берегах водойм, зарослих деревною рослинністю. Вид урботолерантний, здатний гніздитися поруч із людиною — у садах, парках, на присадибних ділянках, за умови певного ступеня їх занедбаності.

Особливості біології

Дендробіонт. Імаго — антофіли. На рік дає дві генерації. Літає протягом усього теплої періоду року. Гнізда будує в порожнинах, головним чином у старих ходах комах-ксилофагів, також охоче заселяє штучні гніздові конструкції з пучків стебел очерету. Коміркі розділяються перегородками із пережованих та змішаних зі слиною вирізків листків (зазвичай рослин роду *Rosa*). Самиці полюють на гусінь метеликів родин Tortricidae, Gelechiidae, Galleriidae і Pyraustidae, а також личинок павутинних пильщиків (Pamphiliidae).

Основні чинники зниження чисельності

Чисельність зменшується внаслідок санітарних рубок лісу, вирубування лісів під забудову, що скорочує доступні місця для гніздування (сухі дерева), а також через застосування пестицидів для знищення шкідників лісу.

Заходи охорони

Пошук популяцій виду з метою подальшої розробки заходів збереження. Збереження сухих дерев в місцях мешкання виду під час проведення санітарних рубок. Враховуючи, що вид є корисним ентомофагом, якій добре заселяє штучні гніздові конструкції (очеретяні пучки), — встановлення таких конструкцій на деревах у лісових біотопах і на присадибних ділянках.

Джерела інформації

Амолін и др., 2009; Фатерыга, Иванов, 2010.

Автори: О. В. Амолін, О. В. Фатерыга

Фото: © О. І. Слущкий

ЕВМЕН ТРИКРАПКОВИЙ*Eumenes tripunctatus* (Christ, 1791)**Эвмен трёхточечный**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Перетинчастокрилі — Hymenoptera

Родина Складчастокрилі оси — Vespidae

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений до Червоної книги України (вразливий).

Морфологічна характеристикаДовжина тіла 12–17 мм. Єдиний вид роду *Eumenes* у фауні України з основним помаранчевим забарвленням тіла. Мезонотум чорний, із двома жовтими комоподібними плямами на боках і плямою ззаду.**Ареал виду та його поширення у регіоні**

Ірано-туранський вид. Поширений від України на заході до Китаю на сході. В Україні трапляється у Донецькій, Полтавській, Запорізькій і Херсонській областях та у Криму. У Харківській області відомий з околиць м. Ізюм.

Чисельність

Дуже рідкісний вид. Відомі окремі знахідки.

Місця перебування

Типово степовий вид, тісно пов'язаний із псамофітними степами. В Харківській області спостерігається на піщаній боровій терасі головного русла Сіверського Дінця, на ділянках зі збереженою степовою рослинністю.

Особливості біології

Імаго — антофіли, личинки — ентомофаги. Самиця будує на росли-

нах однокоміркові гнізда із землі у вигляді глечика. Літає протягом усього теплого періоду року. На рік дає дві генерації.

Основні чинники зниження чисельності

Знищення кормових рослин та місць гніздування імаго внаслідок весняних випалювань сухої рослинності, надмірного випасу свійських тварин, сінокосу, лісгосподарських робіт — вирубок, закладки нових лісових масивів на місці знищених лісових ділянок. Також важливе значення має високе рекреаційне навантаження в місцях гніздування виду.

Заходи охорони

Рекомендується проведення інвентаризації стану популяції виду на території області; резервування усіх збережених ділянок, придатних для гніздування та живлення.

Джерела інформації

Курзенко, 1978; Амолін, 2002; Фатерига, 2005; Амолін, Фатерига, 2009.

Автори: О. В. Амолін, О. В. Фатерига

Фото: © О. І. Слущкий

АНОПЛІЙ САМАРСЬКИЙ*Anoplius samariensis* (Pallas, 1771)**Аноплий самарский**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Перетинчастокрилі — Hymenoptera

Родина Дорожні оси — Pompilidae

Природоохоронний статус

Рідкісний. Занесений до Червоної книги України (рідкісний).

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 15–23 мм. Тіло повністю чорне, на другому та третьому тергумах метасоми знаходиться червоний рисунок. Ноги та вусики довгі, повністю чорного кольору. Крила дуже затемнені.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений у Південно-Східній Європі, на Кавказі, Малій та Середній Азії, у Північній Африці. У Харківській області відомий з околиць с. Велика Рогань у Харківському районі, с. Гайдари у Зміївському районі та с. Кицівка у Чугуївському районі.

Чисельність

В області відомі поодинокі знахідки.

Місця перебування

Трапляється на схилах балок та ярів із залишками степової ксерофітної рослинності.

Особливості біології

Імаго — антофіли. Гніздо з однією коміркою, будує у ґрунті. Для живлення личинок самиця заготовляє паралізованих павуків-тарантулів. Імаго літають в липні-серпні. Дає одну генерацію на рік.

Основні чинники зниження чисельності

Основною причиною зміни чисельності є зменшення площ біотопів, придатних для життя виду внаслідок осінніх та весняних випалювань сухої рослинності, витогування місць гніздування при випасанні худоби та рекреації, порушень регламентів застосування пестицидів у сільському господарстві.

Заходи охорони

Вид охороняється на території національного природного парку «Гомільшанські ліси». Проведення інвентаризації популяції виду на території області, створення ентомологічних резерватів у місцях перебування виду.

Джерела інформації

Тобиас, 1978; Котенко, Вобленко, 2009.

Автори: М. О. Філатов, О. Ф. Бартенев

Фото: © С. Биковський

<http://insects.ucoz.ru/photo/nasekomye/5>

БЕМБІКС СЕРЕДЗЕМНОМОРСЬКИЙ*Bembix olivacea* Fabricius, 1787**Бембекс средиземноморський**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Перетинчастокрилі — Hymenoptera

Родина Риючі оси-краброніди — Crabronidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 15–17 мм. Очі великі, займають майже половину поверхні голови. Жувальця майже прямі. Колір голови світло-жовтий, тільки потилиця чорна. Груді чорні з жовтим рисунком із поздовжніх та поперечних смуг. Черевце блакитно-зеленого кольору з поперечними чорними смугами і плямами. Останній тергум червця самиці з дуже маленькими шипами. Самець зовні дуже схожий на самицю.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Ареал охоплює Північно-Західну Африку та Південну Європу на північ до Австрії та Польщі. В Україні знайдений в Запорізькій, Херсонській і Луганській областях та у Криму. В Харківській області відомий з околиць с. Кицівка у Чугуївському районі.

Чисельність

В області відомі окремі знахідки.

Місця перебування

Населяє відкриті піщані ділянки з ксерофітною рослинністю по борових терасах та заплавах річок.

Особливості біології

Імаго — антофіли. Своїх личинок вигодовують вбитими мухами, яких приносять до гнізда кожен день протягом розвитку личинки. Гнізда будує у піщаному ґрунті. Імаго літають в червні-серпні. Дає одну генерацію на рік.

Основні чинники зниження чисельності

Основною причиною зміни чисельності є зменшення площ біотопів, придатних для життя виду внаслідок осінніх та весняних випалювань сухої рослинності, витоптування місць гніздування виду при випасанні худоби та через рекреаційне навантаження.

Заходи охорони

Проведення інвентаризації популяцій виду на території області. Створення ентомологічних резерватів у місцях перебування виду.

Джерела інформації

Пулавський, 1978; Шоренко, Коновалов, 2010.

Автори: М. О. Філатов, О. Ф. Бартенев

Фото: © О. І. Слущкий

ЦЕРЦЕРИС ГОРБКУВАТИЙ*Cerceris tuberculata* (Villers, 1787)**Церцерис холмистий**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Перетинчастокрилі — Hymenoptera

Родина Риючі оси-краброніди — Crabronidae

Природоохоронний статус

Рідкісний. Занесений до Червоної книги України (рідкісний).

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 17–22 мм. Тіло чорне зі світлим рисунком. Серединне поле пропodeума гладеньке. Наличник спереду закруглено вирізаний з виступом у верхній частині. Жувальця з двома крупними зубцями.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Ареал охоплює Південну Європу, Кавказ, Південно-Західну та Середню Азію, Західний Сибір, Північну Африку. В Україні знайдений в Луганській, Полтавській, Миколаївській і Одеській областях та в Криму. У Харківській області відомий з околиць с. Велика Рогань у Харківському районі.

Чисельність

Незначна: знайдені поодинокі особини.

Місця перебування

Мешкає на схилах балок, ярів, в долинах річок у степовій зоні, у Лісостепу — на ксерофітних ділянках.

Особливості біології

Імаго — антофіли, личинки — ентомофаги. Імаго літають з липня до середини вересня. Живляться нектаром квіток (зазвичай родин

зонтичних та айстрових). Гніздо, що складається з головного ходу та кількох (до 5) розгалужень, робить у ґрунті на глибині до 50 см. Іноді використовує минулорічні гнізда. Для живлення личинок самця заготовляє паралізованих жуків-довгоносиків переважно з роду *Cleonus*, а також *Lixus*, *Larinus* і *Leucomigus*. Зимує личинка в коконі. Дає одну генерацію на рік.**Основні чинники зниження чисельності**

Причини зміни чисельності — застосування пестицидів у боротьбі з комахами-шкідниками та бур'янами.

Заходи охорони

Необхідно зберігати біотопи, сприятливі для існування виду; у місцях перебування виду слід створювати ентомологічні резервати.

Джерела інформації

Сёмик, Сёмик, 2002 (2003); Котенко, Вобленко, 2009.

Автори: М. О. Філатов, О. Ф. Баргєнєв

Фото: © О. І. Слущкий

ЛЯРРА АНАФЕМСЬКА*Larra anathema* (Rossi, 1790)**Ларра анафемская**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Перетинчастокрилі — Hymenoptera

Родина Риючі оси-краброніди — Crabronidae

Природоохоронний статус

Невизначений. Занесений до Червоної книги України (неоцінений).

Морфологічна характеристика

Оса видовжена, струнка. Довжина тіла 12–22 мм. Задній край пронотума прямий, внутрішні краї жувалець без зубців. Основний колір чорний, червоні тільки перші два сегменти метасоми. Крила затемнені.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Ареал охоплює Центральну та Південну Європу, Кавказ, Південно-Західну та Середню Азію, Північну Африку. В Україні знайдений в південних районах Полтавської, Миколаївської, Одеської, Херсонської, Запорізької і Чернігівської областей та у Криму. У Харківській області відомий з околиць с. Гайдари у Зміївському районі. В другій половині XIX століття був знайдений в околицях міст Куп'янська та Харкова.

Чисельність

В області відомі поодинокі знахідки.

Місця перебування

Віддає перевагу мезофітним та гігрофітним ділянкам з високим рівнем ґрунтових вод — місцям найбільшої концентрації своїх

жертв — вовчків (*Gryllotalpa* spp.). Трапляється також на ентомофільній рослинності, де живляться імаго.**Особливості біології**

Імаго — антофіли, личинки — ентомофаги. Імаго літають в червні-серпні. Гнізд не будує. Самиця відкладає яйце на тимчасово паралізованого вовчка у його норі. Після закінчення живлення личинка будує кокон з ґрунту, у якому і зимує. Дає одну генерацію на рік.

Основні чинники зниження чисельності

Зменшення площ біотопів, придатних для життя виду, унаслідок осінніх та весняних випалювань сухої рослинності, витоптування місць гніздування при випасанні худоби та високому рекреаційному навантаженні. До прямого знищення виду призводить масове застосування пестицидів у сільському господарстві при вирощуванні овочевих культур на заплавах землях.

Заходи охорони

Вид охороняється на території національного природного парку «Гомільшанські ліси». Проведення інвентаризації популяції виду на території області; створення ентомологічних резерватів для збереження середовища у місцях перебування виду.

Джерела інформації

Иванов, 1872; Ярошевский, 1881; Пулавский, 1978; Котенко, Вобленко, 2009.

Автори: М. О. Філатов, О. Ф. Бартенев
Фото: © О. І. Слущкий

СТИЗОЇД ТРИЗУБИЙ*Stizoides tridentatus* (Fabricius, 1775)**Стизоид трѣхзубий**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Перетинчастокрилі — Hymenoptera

Родина Риючі оси-краброніди — Crabronidae

Природоохоронний статус

Рідкісний. Занесений до Червоної книги України (рідкісний).

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 12–22 мм. Оса видовжена, струнка. Основний колір чорний, руді тільки другий та третій сегменти метасоми. Крила затемнені, вершини їх прозорі. Гребінь на першому членіку передніх лапок тільки з крупними шипами, без маленьких.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Південна Європа, Південно-Західна та Середня Азія, Казахстан і Монголія. В Україні знайдений в Одеській і Донецькій областях, а також у Криму. У Харківській області відомий з околиць Харкова. У другій половині XIX століття вид знаходили в околицях міст Куп'янськ та Харків.

Чисельність

В області відомі поодинокі знахідки.

Місця перебування

Трапляється по схилах балок та ярів, віддає перевагу ксерофітним ділянкам із багатою ентомофільною рослинністю.

Особливості біології

Імаго — антофіли, личинки — ентомофаги, паразитують на личинках

риючих ос роду *Sphex*. Імаго літають в червні-серпні. Гнізд не будують. Дає одну генерацію на рік.

Основні чинники зниження чисельності

Зменшення площ біотопів, придатних для життя виду як наслідок осінніх та весняних випалювань сухої рослинності, витоптування місць гніздування видів-господарів при випасанні худоби та підвищеному рекреаційному навантаженні.

Заходи охорони

Проведення інвентаризації популяцій виду на території області; створення ентомологічних резерватів у місцях перебування виду.

Джерела інформації

Іванов, 1872; Ярошевский, 1881; Пулавский, 1978; Котенко, Вобленко, 2009.

Автори: М. О. Філатов, О. Ф. Баргєнєв

Фото: http://img-fotki.yandex.ru/get/6312/92726046.3e/0_7679e_7c8b3666_orig

СФЕКС РУДУВАТИЙ*Sphex funerarius* Gussakovskij, 1934**Сфекс рыжеватый**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Перетинчастокрилі — Hymenoptera

Родина Риючі оси-сфециди — Sphecidae

Природоохоронний статус

Невизначений. Занесений до Червоної книги України (неоцінений).

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 18–26 мм. Тіло чорне, перші два сегменти метасоми, вершини гомілок та лапки усіх ніг червоні або руді. Крила світло-жовті, їх вершини затемнені. Пронотум і мезонотум без світлого прилягаючого опушення. Дорсальна поверхня проміжного сегмента зі слабкою скульптурою.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений в усій Європі (крім Північної Європи), Кавказі, Туреччині, Середній Азії. В Україні знайдений в Луганській, Миколаївській, Одеській, Херсонській, Донецькій і Дніпропетровській областях та у Криму. У Харківській області відомий з околиць Харкова, с. Солоницівка у Харківському районі, с. Гайдари у Зміївському районі та с. Кицівка у Печенізькому районі.

Чисельність

В області відомі поодинокі знахідки.

Місця перебування

Відкриті піщані ділянки із ксерофітною рослинністю на схилах балок, ярів, борових терас та заплавл річок.

Особливості біології

Імаго — антофіли, личинки — ентомофаги. Гніздо будує у піщаному ґрунті. Для живлення личинок самиця заготовляє паралізованих коників родів *Decticus* і *Platycleis*. Імаго літають в липні-серпні. Має одну генерацію на рік.

Основні чинники зниження чисельності

Зменшення площ біотопів, придатних для життя виду внаслідок осінніх та весняних випалювань сухої рослинності, витоптування місць гніздування при випасанні худоби та підвищеному рівні рекреаційного навантаження, порушення регламентів застосування пестицидів у сільському господарстві.

Заходи охорони

Вид охороняється на території національного природного парку «Гомільшанські ліси». Проведення інвентаризації популяцій виду на території області, створення ентомологічних резерватів для збереження середовища у місцях перебування виду.

Джерела інформації

Пулавський, 1978; Котенко и др., 2009; Шоренко, Коновалов, 2010.

Автори: М. О. Філатов, О. Ф. Баргєнев

Фото: © О. І. Слущкий

МЕЛІТУРГА БУЛАВОВУСА*Melitturga clavicornis* (Latreille, 1806)**Мелитурга булавоусая**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Перетинчастокрилі — Hymenoptera

Родина Андреніди — Andrenidae

Природоохоронний статус

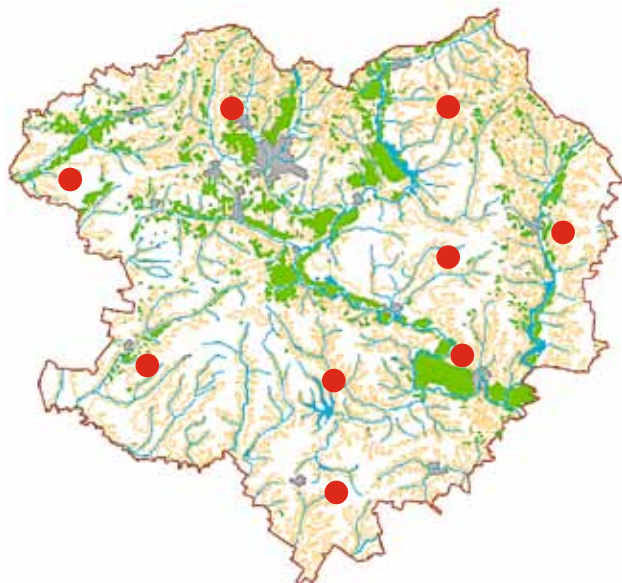
Вразливий. Занесений до Червоної книги України (вразливий).

Морфологічна характеристика

Досить великі бджоли. Довжина 13–15 мм. Тіло повністю чорне. Крила коричнюваті. Наличник жовтий. Опущення голови та грудей коротке, жовто-коричневе. Перший–другий тергуми черевця вкриті рідкими жовтуватими волосками, другий–четвертий — короткими густими жовтуватими волосками на боках; п'ятий на вершині вкритий довгими густими іржаво-жовтими волосками; шостий — повністю вкритий іржаво-червоними волосками. У самця голова спереду округла. Очі дуже великі, вгорі відстань між ними майже втричі вужча за ширину ока. Наличник опуклий, видовжений. Вусики короткі, булавоподібні. Наличник, верхня губа, верхинна частина налобника та вусик знизу жовтого кольору. Тіло в досить густому світлому опушенні.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Південна Європа та південь Центральної Європи, Балкани, Передкавказзя, Кавказ, Закавказзя, Турція, Іран, далі на схід ареал простягається до Монголії та Китаю. В Україні поширений в степовій та лісостеповій зонах. У Харківській області поширений практично на всій території.

Чисельність

Відносно рідко трапляється у степових біотопах, але в агроценозах з бобовими культурами чисельність може бути значною — до 5–8 екземплярів на 100 помахів ентомологічним сачком на насіннєвій люцерні третього–четвертого років життя.

Місця перебування

Трапляється на залишках лучних та справжніх степів, на непридатних для сільського господарства землях — ярах та яругах, узбіччях польових доріг і полезахисних лісосмуг тощо. Звичайний на полях із бобовими культурами — еспарцетом, люцерною, конюшиною, люпином, буркуном білим та лікарським.

Особливості біології

Антофіл. Вид тісно пов'язаний з рослинами родини бобові, є одним із кращих запилювачів насіннєвої люцерни. Самці будують підземні гнізда поодинокі, переважно на ділянках з розрідженим травостоєм. В Україні літає у червні–серпні.

Основні чинники зниження чисельності

Знищення кормових рослин та місць гніздування бджоли внаслідок весняних випалювань, надмірного випасу свійських тварин, сінокосу, під час оранки полів. Значна загибель дорослих особин спостерігається при порушенні регламентів використання пестицидів для захисту сільськогосподарських культур.

Заходи охорони

На території Харківської області охороняється в багатьох степових ентомологічних заказниках місцевого значення. Рекомендується проведення інвентаризації виду на території області, резервування усіх збережених ділянок, придатних для гніздування цього виду.

Джерела інформації

Осичнюк, 1977; Радченко, 1982; Осичнюк, Радченко, 2009.

Автори: В. Г. Радченко, М. О. Філатов

Фото: © В. Г. Радченко

АНДРЕНА ЗОЛОТОНОГА*Andrena (Euandrena) chrysopus* Perez, 1903**Андрена золотонोगа**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Перетинчастокрилі — Hymenoptera

Родина Андреніди — Andrenidae

Природоохоронний статус

Рідкісний. Занесений до Червоної книги України (рідкісний).

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 8–9 мм. Голова та груди чорні. Перший–третій тергуми черевця червоні, четвертий–шостий тергуми чорні. Лапки всіх ніг та задні гомілки червоні. Голова та груди зверху опушені жовтими або іржаво-жовтими волосками. Гомілкова сумка складається із довгих та густих волосків золотисто-жовтого забарвлення. Вершини другого–четвертого тергумів з широкими білими суцільними перев'язями. Анальна торочка жовто-коричнева. Самець дуже схожий на самицю.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Локально поширений у Південній і Центральній Європі, на півночі Балкан та у Туреччині. В Україні трапляється у Тернопільській, Черкаській, Херсонській, Донецькій, Харківській областях та в Криму. В регіоні відомий з Харкова та Харківського району.

Чисельність

Відомі поодинокі знахідки. Сучасний стан популяції не досліджений.

Місця перебування

Трапляється у світлих лісах, на лісових галявинах та узліссях, залишках лучних та сухих степів.

Особливості біології

Антофіл. Вузький оліголект, тісно пов'язаний із рослинами родини Холодок (спаржа *Asparagus*), основний запилювач цих рослин у природі. Риє гіллясті гнізда поодинокі у землі. В Україні літає з кінця квітня до липня. Має одну генерацію на рік.

Основні чинники зниження чисельності

На чисельність, в першу чергу, впливає знищення кормових рослин та місць гніздування бджоли внаслідок весняних випалювань, надмірного випасу свійських тварин, сінокоосу та рекреації.

Заходи охорони

На території Харківської області спеціальні заходи охорони не вживались. Рекомендується проведення інвентаризації популяції виду на території області, створення природних резерватів на усіх збережених ділянках, придатних для гніздування.

Джерела інформації

Осичнюк, 1977; Радченко, 1980, 2009.

Автори: В. Г. Радченко, М. О. Філатов

Фото: © В. Г. Радченко

АНДРЕНА НОСАТА*Andrena (Didonia) nasuta* Giraud, 1863**Андрена носата**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Перетинчастокрилі — Hymenoptera

Родина Андреніди — Andrenidae

Природоохоронний статус виду

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Досить великі бджоли. Довжина тіла 13–16 мм. Тіло повністю чорне. Крила темні. Опущення голови, черевця та грудей коротке, чорне. Наличник видовжений, щоки добре розвинені, їх довжина більша від половини ширини. Джгутики вусиків знизу червонувато-коричневі. Стегна середніх ніг з внутрішнього боку вкриті тонкими шипиками. Гомілкорова сумка, вертлюжний пучок та анальна торочка чорні.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Південна та Центральна Європа, Балкани, Кавказ та Туреччина. В Україні трапляється у Львівській, Київській, Черкаській областях та на Західному Поділлі. У Харківській області відомий з околиць м. Мерефа та с. Скрипаї у Харківському районі.

Чисельність

Відомі поодинокі знахідки. Сучасний стан популяції не досліджений.

Місця перебування

Трапляється на ділянках піщаних і сухих степів, по борових терасах річок.

Особливості біології

Антофіл; вид тісно пов'язаний із рослинами воловика лікарського (*Anchusa officinalis*). Гнізда будує у піщаному ґрунті. В Україні літає у червні.

Основні чинники зниження чисельності

Знищення кормових рослин та місць гніздування бджоли внаслідок весняних випалювань, надмірного випасу свійських тварин, сінокоосу та значного рекреаційного навантаження.

Заходи охорони

Рекомендується проведення інвентаризації популяції виду на території області. Резервування усіх збережених ділянок, придатних для гніздування цього виду.

Джерела інформації

Осичнюк, 1977.

Автори: В. Г. Радченко, М. О. Філатов

Фото: © В. Г. Радченко

АНДРЕНА РОКИТНИКОВА*Andrena (Taeniandrena) aberrans* Eversmann, 1852**Андрена рокитникова**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Перетинчастокрилі — Hymenoptera

Родина Андреніди — Andrenidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 13–15 мм. Бджола чорного кольору. Крила світлі, жовто-червоні. Такого ж кольору лапки та гомілки середніх та задніх ніг. Голова спереду та груди з боків у густому білуватому опушенні. Перший та другий тергуми у світлому опушенні. Решта — у короткому чорному. Другий–четвертий тергуми з широкими білими вершинними перев'язками, з яких перша перервана. Анальна торочка золотисто-жовта.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений у Центральній Європі, на Балканах, Нижній Волзі. В Україні трапляється у Львівській, Київській областях. У Харківській області відомий з околиць м. Мерефа, с. Велика Рогань та с. Пересічне у Харківському районі, с. Есхар у Чугуївському районі та с. Скрипаї у Зміївському районі.

Чисельність

Поодинокі знахідки — за винятком популяції у ботанічному заказнику місцевого значення «Рязанова балка» біля с. Велика Рогань. Сучасний стан популяцій не досліджений.

Місця перебування

Трапляється у місцях, де збереглися залишки лучних, піщаних степів, по борових терасах.

Особливості біології

Антофіл; вид тісно пов'язаний з рослинами рокитника (*Cytizus*). Гнізда будує у піщаному ґрунті. В Україні літає у квітні — на початку червня, в період цвітіння кормової культури.

Основні чинники зниження чисельності

На чисельність, в першу чергу, впливає знищення кормових рослин та місць гніздування бджоли внаслідок весняних випалювань, надмірного випасу свійських тварин, сінокоосу та значного рекреаційного навантаження.

Заходи охорони

Рекомендується проведення інвентаризації популяції виду на території області. Резервування всіх збережених ділянок, придатних для гніздування цього виду.

Джерела інформації

Осичнюк, 1977.

Автори: В. Г. Радченко, М. О. Філатов

Фото: © О. І. Слуцький

ПСЕВДОАПІС (БДЖОЛА-НОМІЯ) СТЕГНОВИЙ

Pseudapis (Nomia) femoralis (Pallas, 1773)

Псевдоапис (пчела-номія) бедренний

Клас Комахи — Insecta

Ряд Перетинчастокрилі — Hymenoptera

Родина Галіктиди — Halictidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Розміри середні, довжина тіла 9–11 мм. Тіло блискуче, густо грубо пунктироване. Крилові кришечки дуже великі, частково білуваті. Вершинні частини тергумів світлі, дуже блискучі. Ноги червоно-коричневі. У самців шпори середніх гомілок дуже довгі. Четвертий стернум черевця із двома довгими шипами.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Локально поширений в південній частині Палеарктики від Іспанії до Монголії та Китаю. В Україні зареєстрований у Кіровоградській, Черкаській, Дніпропетровській, Полтавській областях та Криму. В Харківській області відомий з околиць с. Октябрьське Красноградського району, с. Скрипаї Зміївського району та с. Кицівка Чугуївського району.

Чисельність

Невідома. Трапляється поодинокими особинами. Сучасний стан популяції не досліджений.

Місця перебування

Трапляється у залишках піщаних і сухих степів, по борових терасах.

Особливості біології

Антофіл. Кормові зв'язки та гніздова біологія невідомі. Типовий літній вид. В Україні літає у червні-липні.

Основні чинники зниження чисельності

Основними факторами, що призводять до зниження чисельності, є значне скорочення місць, придатних для гніздування та збору корму; знищення гнізд цього виду під час лісовпорядкувальних робіт, вирубок, закладки нових лісових масивів на місці старих знищених лісових ділянок. Також важливе значення має високе рекреаційне навантаження в місцях гніздування.

Заходи охорони

На території Харківської області спеціальні заходи охорони не вживались. Рекомендується проведення інвентаризації виду на території області, створення природних резерватів на місці усіх збережених ділянок, придатних для гніздування цього виду. Окремі популяції охороняються на території лісового заказника місцевого значення «Середньодонецький» у Зміївському районі.

Джерела інформації

Астафурова, Песенко, 2006.

Автори: В. Г. Радченко, М. О. Філатов

Фото: © В. Г. Радченко

МЕЛИТТА ВАНКОВИЧА*Melitta (Cillisa) wankowiczi* (Radoszkowski, 1891)**Мелитта Ванковича**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Перетинчастокрилі — Hymenoptera

Родина Меліттиди — Melittidae

Природоохоронний статус

Зникаючий. Занесений до Червоної книги України (зникаючий).

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 11–13 мм. Тіло чорне, тільки останні членики лапок, гомілкові шпори та верхівки мандибул жовтувато-коричневого кольору. Голова, груди та перший тергум черевця опушені світлими волосками; другий–четвертий тергуми черевця з вузькими світлими верхівковими перев'язями. Анальна торочка коричнево-чорна. Гомілкова сумка в основі чорна, на вершині світла. Самець стрункіший, подібний до самиці.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Локально поширений вид. Зареєстрований у Швеції, Австрії, Німеччині, Польщі, Румунії, Литві, Білорусі, Словаччині, Монголії. В Росії відомий з Белгородської, Воронежської, Волгоградської областей. В Україні трапляється в Донецькій та Сумській областях; у Харківській області відмічений у Харківському районі.

Чисельність

Відомі поодинокі знахідки. Сучасна чисельність не відома.

Місця перебування

Відає перевагу мезофітним біотопам — схилам балок із лучною рослинністю.

Особливості біології

Антофіл. Вузький оліголект, тісно пов'язаний з рослинами роду Дзвоники (*Campanula*). Генерація однорічна. Літний вид, літає в червні-серпні.

Основні чинники зниження чисельності

На чисельність, в першу чергу, впливає знищення кормових рослин та місць гніздування бджоли внаслідок весняних випалювань сухої рослинності, надмірного випасу свійських тварин, сінокоосу та надмірного рекреаційного навантаження.

Заходи охорони

На території Харківської області спеціальні заходи охорони не вживались. Рекоменується проведення інвентаризації виду на території області, створення природних резерватів на місці усіх збережених ділянок, придатних для гніздування.

Джерела інформації

Радченко, Песенко, 1994; Michez, Eardley, 2007; Радченко, 2009.

Автори: В. Г. Радченко, М. О. Філатов

Фото: © В. Г. Радченко

ДАЗИПОДА (МОХНОНОГА БДЖОЛА) ШИПОНОСНА

Dasyпода (Megadasypoda) spinigera Kohl, 1905

Дазипода (мохноногая пчела) ШИПОНОСНАЯ

Клас Комахи — Insecta
Ряд Перетинчастокрилі — Hymenoptera
Родина Меліттиди — Melittidae

Природоохоронний статус

Рідкісний. Занесений до Червоної книги України (рідкісний).

Морфологічна характеристика

Довжина тіла до 16 мм. Тіло чорне, крила затемнені по краях. Груді вкриті світло-коричневими волосками. Другий–четвертий тергуми вкриті короткими густими волосками: у самиці — темними, у самця — світлими. Вершинні перев'язи першого–четвертого тергумів самиці світлі, друга–третя — перервані; п'ятий тергум, гомілки і лапки всіх ніг вкриті густими рудими волосками. Кліпеус самця і самиці вкритий довгими світлими волосками. Передні стегна самця на проксимальному кінці з довгим шипом. Внутрішня поверхня задніх гомілок має здуття посередині.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Рідкісний понтійський вид. Трапляється у Греції, Болгарії, країнах колишньої Югославії, Туреччині, на Кавказі. В Україні відомий з Миколаївської, Донецької, Херсонської областей та Криму. У Харківській області відмічений з околиць с. Велика Рогань у Харківському районі та с. Кицівка у Чугуївському районі.

Чисельність

Відомі поодинокі знахідки. Сучасний стан популяції в області не досліджений.

Місця перебування

Віддає перевагу піщаним степовим біотопам.

Особливості біології

Антофіл; оліголект, тісно пов'язаний з рослинами родини Черсакові (Dipsacaceae). Гнізда будує у піщаному ґрунті. Генерація однорічна. Вид літній. Літає в червні–серпні.

Основні чинники зниження чисельності

Знищення кормових рослин та місць гніздування бджоли внаслідок весняних випалювань, надмірного випасу свійських тварин, обробки полів пестицидами, сінокошення у ранні строки.

Заходи охорони

Рекомендується проведення інвентаризації популяції виду на території області. Резервування усіх збережених ділянок, придатних для гніздування.

Джерела інформації

Радченко, 1987; Радченко, Песенко, 1994; Michez et al., 2004; Радченко, 2009.

Автори: В. Г. Радченко, М. О. Філатов
Фото: © В. Г. Радченко

ДАЗИПОДА (МОХНОНОГА БДЖОЛА) ШАРОВИДНА

Dasyroda (Megadasyroda) braccata Eversmann, 1852

Дазипода (мохноногая пчела) шаровидная

Клас Комахи — Insecta
Ряд Перетинчастокрилі — Hymenoptera
Родина Меліттиди — Melittidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла до 18 мм. Голова опушена чорними волосками, груди зверху та по боках опушені яскраво-рудими волосками. На першому–третьому тергумах черевця верхівкові перев'язки перервані, на четвертому–п'ятому тергумах перев'язки суцільні. Шостий тергум у чорних волосках. Гомілки та перший членик задніх лапок у густих довгих чорних волосках. Самець стрункіший, повністю вкритий світлими волосками; перев'язі усіх тергумів суцільні, світлі.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений на півночі Італії, в Австрії, на Балканах, на півдні європейської частини Росії, Кавказі, Туреччині. В Україні відомий з Миколаївської, Полтавської, Дніпропетровської, Донецької, Луганської областей; у Харківській області відмічений з околиць с. Велика Рогань у Харківському районі та с. Кицівка у Чугуївському районі.

Чисельність

Відомі поодинокі знахідки. Сучасний стан популяції в області не досліджений.

Місця перебування

Віддає перевагу піщаним степовим біотопам. Іноді трапляється на схилах балок між полями сільськогосподарських культур.

Особливості біології

Антофіл. Оліголект, тісно пов'язаний з рослинами роду Скабіоза (*Scabiosa*). Гнізда будує у піщаному ґрунті. Генерація однорічна. Вид літній. Літає в червні–серпні.

Основні чинники зниження чисельності

На чисельність, в першу чергу, впливає знищення кормових рослин та місць гніздування бджоли внаслідок весняних випалювань, надмірного випасу свійських тварин, обробки полів пестицидами, сінокоосу.

Заходи охорони

На території Харківської області спеціальні заходи охорони не вживались. Рекоменується проведення інвентаризації виду на території області, створення природних резерватів на усіх збережених ділянках, придатних для гніздування.

Джерела інформації

Радченко, 1987; Радченко, Песенко, 1994.

Автори: В. Г. Радченко, М. О. Філатов

Фото: © В. Г. Радченко

МАКРОПИС ФРИВАЛЬДСЬКОГО*Macropis (Macropis) frivaldskyi* Mocsary, 1878**Макропис Фривальдського**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Перетинчастокрили — Hymenoptera

Родина Меліттиди — Melittidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Розміри середні, довжина тіла до 10 мм. Черевце майже шароподібне, сильно блискуче, чорне, на вершині опушене світло-жовтими волосками. Третій тергум із суцільною білою перев'язкою. У самиці перший членик задньої лапки дуже розширений. У самця жовтий тільки налічник.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений в Угорщині, Словачії, Румунії, на Балканах, Кавказі, Туреччині, Сирії. В Україні відомий з Сумської і Донецької областей та Криму. У Харківській області відмічений з околиць с. Жовтневе у Вовчанському районі.

Чисельність

Відомі поодинокі знахідки. Сучасний стан популяції в області не досліджений.

Місця перебування

Водно-болотні угіддя у заплавах річок, береги озер, боліт і ставків з лучною, лучно-болотною рослинністю. Сирі галявини та пониззя у листяних лісах.

Особливості біології

Антофіл; вузький оліголект, тісно пов'язаний із рослинами роду вербозілля (*Lysimachia*). Гніздова біологія невідома. Генерація однорічна. Вид літній. Літає в червні-серпні.

Основні чинники зниження чисельності

Різке зменшення площ водно-болотних угідь, луків, де ростуть кормові рослини; знищення кормових рослин та місць гніздування внаслідок осушення, весняних випалювань, надмірного випасу свійських тварин, сінокоосу та розорювання заплавної землі.

Заходи охорони

Рекомендується проведення інвентаризації популяції виду на території області. Резервування усіх збережених ділянок, придатних для гніздування цього виду.

Джерела інформації

Попов, 1958; Warncke, 1973; Michez, Patiny, 2005.

Автори: В. Г. Радченко, М. О. Філатов

Фото: © О. І. Слущкий

ГОПЛІТИС РУДИЙ*Hoplitis (Megalosmia) fulva* (Eversmann, 1852)**Гоплитис рыжий**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Перетинчастокрилі — Hymenoptera

Родина Мегаліліди — Megachilidae

Природоохоронний статус

Рідкісний. Занесений до Червоної книги України (рідкісний).

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 18–19 мм. Тіло чорне, усі ноги червоно-жовті. Крила затемнені. Голова та груди опушені світло-рудими волосками. Тергуми черевця на вершинних краях з перев'язками. Черевна щітка рудого кольору. Налобник самиці з кілем, наличник увігнутий. Самець подібний до самиці: перший стернум дахоподібний, другий — з поперековою пластинкою. Повздожня лопать сьомого тергуму з глибокою та широкою виїмкою.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Напівпустельно-степовий палеарктичний вид. Локально трапляється у Південній, Центральній та Східній Європі, на Кавказі, у Туреччині, Сирії, Казахстані, Монголії, Китаї. В Україні відомий з Полтавської, Донецької, Луганської, Харківської та Херсонської областей. У Харківській області відмічений біля с. Кицівка Чугуївського району.

Чисельність

Відомі поодинокі знахідки. Сучасний стан популяції в області не досліджений.

Місця перебування

Трапляється у піщаних біотопах. В області зареєстрований на пісках заплави річки Сіверський Донець.

Особливості біології

Антофіл; віддає перевагу родині бобових (Fabaceae). Гніздові комірки будує з пережованого листа в готових порожнинах у ґрунті. В Харківській області літає в липні. Генерація однорічна.

Основні чинники зниження чисельності

На чисельність, в першу чергу, впливає знищення кормових рослин та місць гніздування внаслідок весняних випалювань сухої рослинності, надмірного випасу свійських тварин, розорювання заплавл та рекреаційного навантаження.

Заходи охорони

На території Харківської області спеціальні заходи охорони не вживались. Рекоменується проведення інвентаризації виду та створення природних резерватів у місцях, придатних для гніздування.

Джерела інформації

Лебедев, 1933; Попов, 1962; Мариковская, 1968; Радченко та ін., 2009.

Автори: В. Г. Радченко, М. О. Філатов

Фото: © В. Г. Радченко

СТЕЛІС КІЛЬЧАСТИЙ*Stelis annulata* (Lepeletier, 1841)**Стеліс кольчатий**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Перетинчастокрилі — Hymenoptera

Родина Мегакіліди — Megachilidae

Природоохоронний статус

Рідкісний. Занесений до Червоної книги України (рідкісний).

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 10–11 мм. Голова, груди, черевце чорні з багатим жовтим рисунком. Зовні дуже нагадують гніздобудуючих бджіл триби Anthidiini. У самиці на нижній частині черевця відсутня скопа (волосяна щітка для збирання пилку). Самець подібний до самиці.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Середземноморський вид. Локально трапляється у Південній Європі, Північній Африці та Малій Азії. В Україні відомий з Криму. В Харківській області зареєстрований біля с. Норцівка у Балаклійському районі.

Чисельність

Відомі поодинокі знахідки. Сучасний стан популяції в області не досліджений.

Місця перебування

Сухі та піщані степи, заплавні піски та борові тераси з квітучою рослинністю родини Черсакові (Dipsacaceae).

Особливості біології

Вид, що веде клептопаразитичний спосіб життя. Самиця відкладає

яйце в комірку бджоли-господаря, яким є бджола трахуза переривчаста *Trachusa interrupta*. Личинка, яка народилася, знищує яйце господаря і живиться хлібцем. Як і бджола-господар, стеліс кільчастий є оліголектом, тісно пов'язаним із рослинами родини Черсакові. На території України трапляється в червні-серпні.

Основні чинники зниження чисельності

Різне зменшення площ, де ростуть кормові рослини та трапляються бджоли-господарі. Знищення кормових рослин та місць гніздування господарів внаслідок весняних випалювань сухої рослинності, надмірного випасу свійських тварин, сінокосу, під час лісовпорядкувальних робіт, вирубок, закладки нових лісових масивів на місці старих знищених лісових ділянок. Також важливе значення має високе рекреаційне навантаження в місцях гніздування виду-господаря.

Заходи охорони

На території Харківської області заходи охорони не вживались. Рекомендується проведення інвентаризації виду на території області, створення природних резерватів на усіх збережених ділянках, придатних для гніздування хазяїв цього виду.

Джерела інформації

Попов, 1932; Осичнюк та ін., 1978; Ornos et al., 2008; Радченко та ін., 2009.

Автори: В. Г. Радченко, С. П. Іванов, М. О. Філатов, О. В. Фатерига

Фото: © В. Г. Радченко

ЛІТУРГ ЖОВТОХВОСТИЙ*Lithurgus (Lithurgus) chrysurus* Fonscolombe, 1834**Литург желтохвостый**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Перетинчастокрилі — Hymenoptera

Родина Мегакіліди — Megachilidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 11–14 мм. Голова велика, ширша за груди. Лобний виступ самиці відносно невеликий, видається вперед на половину ширини ока. Вершини тергумів мають рідкі світлі перев'язки. Анальна торочка черевця червона. Основи тергумів самців опушені світлими волосками.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Південь Європи, Північна Африка, Близький Схід та Передня Азія, Кавказ, Туреччина. В Україні відомий з Вінницької, Київської, Чернігівської, Полтавської областей та Криму. У Харківській області відмічений з околиць Харкова та Куп'янського району.

Чисельність

Відомі поодинокі знахідки. Сучасний стан популяції в області не досліджений.

Місця перебування

Трапляється в усіх біотопах, де є деревна рослинність.

Особливості біології

Антофіл; оліголект, віддає перевагу рослинам з родини айстро-

цвітні (Asteraceae). Гнізда будує у сухій деревині, в якій вигризає канали для своїх комірок. Генерація однорічна. Вид літній. Літає з червня до кінця серпня.

Основні чинники зниження чисельності

Знищення кормових рослин та місць гніздування внаслідок весняних випалювань сухої рослинності, знищення гнізд під час лісовпорядкувальних робіт — вирубок, закладки нових лісових масивів на місці старих знищених лісових ділянок.

Заходи охорони

Рекомендується проведення інвентаризації популяції виду на території області. Резервування усіх збережених ділянок, придатних для гніздування цього виду.

Джерела інформації

Иванов, 1872; Ярошевский, 1881; Лебедев, 1933; Romasenko, 1995.

Автори: В. Г. Радченко, М. О. Філатов

Фото: © О. І. Слущкий

АНТІДІЯ СЬОМИШИПА

Anthidium (Anthidium) septemspinosum Lepeletier, 1841
Антидия (пчела-шерстобит) семишипая

Клас Комахи — Insecta
Ряд Перетинчастокрилі — Hymenoptera
Родина Мегачіліди — Megachilidae

Природоохоронний статус

Зникаючий.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 10–16 мм. Голова та груди опушені негустими довгими світлими волосками. Перший–п'ятий тергіти самиці та перший–шостий тергіти самця на боках із жовтими плямами. У самця на боках п'ятого–шостого тергумів та вершині сьомого тергума знаходяться 7 гострих шипів.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Західна, Центральна Європа, Балкани, Центр та південь європейської частини Росії, Туреччина, Казахстан, Монголія. В Україні відомий із Закарпатської, Київської, Сумської областей та Криму. У Харківській області відмічений в околицях Харкова.

Чисельність

Відомі поодинокі знахідки. Останні знахідки датовані початком 80-х років XX століття. Сучасний стан популяції не досліджений.

Місця перебування

Вид віддає перевагу лісовим біотопам.

Особливості біології

Антофіл; полілект, віддає перевагу рослинам із родини бобові

(Fabaceae). Гнізда будує у порожнинах стебел рослин. Стінки комірок виготовлені з рослинного пуху, і гніздо зовні нагадує білу пухнасту трубку. Генерація однорічна. Вид літній. Літає з червня до кінця серпня.

Основні чинники зниження чисельності

Знищення кормових рослин та місць гніздування внаслідок весняних випалювань сухої рослинності, знищення гнізд під час лісовпорядкувальних робіт — вирубок, закладки нових лісових масивів на місці старих знищених лісових ділянок.

Заходи охорони

Рекомендується проведення інвентаризації популяції виду на території області. Резервування усіх збережених ділянок, придатних для гніздування.

Джерела інформації

Лебедев, 1933; Romasenko, 1995.

Автори: В. Г. Радченко, М. О. Філатов

Фото: © В. Г. Радченко

ОСМІЯ ДВОКОЛЬОРОВА*Osmia (Neosmia) bicolor* (Schrank, 1781)**Осмия двуцветная**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Перетинчастокрилі — Hymenoptera

Родина Мегакіліди — Megachilidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 10–13 мм. Голова та груди опушені густими довгими чорними волосками. Перший та п'ятий тергуми черевця у довгому, досить густому яскраво-помаранчевому опушенні. Черевна щітка червоного кольору. Самець дещо менший за самицю. Опушення голови та грудей світле. Опушення черевця значно рідше, коротше та не таке яскраве.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений в Західній, Центральній, Північній та Східній Європі, крім крайнього півдня. В Україні відомий з Вінницької, Львівської, Дніпропетровської та Донецької областей; у Харківській області відмічений біля с. Скрипаї в Зміївському районі та околицях Харкова.

Чисельність

Відомі поодинокі знахідки. Сучасний стан популяції в області не досліджений.

Місця перебування

Вид пов'язаний із лісовими біотопами. В області зареєстрований на просіках старих соснових насаджень Скрипаївського лісництва.

Особливості біології

Антофіл. Полілект, відвідує квіти рослин з 18 родин. Гнізда будує у пустих черепашках наземних черевоногих моллюсків — *Helix*, *Serpaea*, *Fruticicola* та інших. Кількість гніздових комірок від 1 до 5. Між комірками будуються стінки з пережованого листя. Проміжок між останньою коміркою та входом у черепашку заповнюється маленькими камінчиками. Зверху черепашку самиця прикриває сухими сосновими голками, частинами листя, мохом тощо. Генерація однорічна. Літає з квітня до кінця червня.

Основні чинники зниження чисельності

На чисельність, в першу чергу, впливає знищення кормових рослин та місць гніздування у результаті весняних палів сухої рослинності, знищення гнізд під час лісовпорядкувальних робіт, вирубок, закладки нових лісових масивів на місці старих знищених лісових ділянок. Також важливе значення має високе рекреаційне навантаження в місцях гніздування.

Заходи охорони

На території Харківської області спеціальні заходи охорони не вживались. Рекомендується проведення інвентаризації виду на території області. Створення природних резерватів на усіх збережених ділянках, придатних для гніздування.

Джерела інформації

Иванов, 1872; Bramson, 1879; Ярошевский, 1881; Westrich, 1989; Romasenko, 1995.

Автори: В. Г. Радченко, М. О. Філатов

Фото: © В. Г. Радченко

МЕГАХІЛА (БДЖОЛА-ЛИСТОРИЗ) ВОСЬМИПОЗНАЧКОВА

Megachile (Megachile) octosignata (Nilander, 1852)

Мегахіла (пчела-листорез)

ВОСЬМИОТМЕТКОВАЯ

Клас Комахи — Insecta

Ряд Перетинчастокрилі — Hymenoptera

Родина Мегахіліди — Megachilidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 12–14 мм. Тіло чорне, голова та груди опушені світлими волосками; другий–п'ятий тергуми черевця на боках з білими трикутними плямами, шостий тергум у коротких чорно-коричневих волосках. Черевна щітка червоного кольору.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширення в Європі простягається на захід до Франції, на схід до Нижнього Дону, на північ до Польщі та центру європейської частини Росії, на південь до Греції та Італії; також поширений на Кавказі та Малій Азії. В Україні трапляється в усіх природно-кліматичних зонах. У Харківській області відмічений біля с. Червоний Оскіл в Ізюмському районі.

Чисельність

Відомі поодинокі знахідки. Сучасний стан популяції в області не досліджений.

Місця перебування

Трапляється у різних біотопах. В області зареєстрований у заплаві річки Оскіл.

Особливості біології

Антофіл. Полілект, віддає перевагу рослинам родин бобові (Fabaceae) та айстроцвітні (Asteraceae). Гніздові комірки будує з вирізаних кусочків листя під камінням та порожнинах у ґрунті. Генерація однорічна. Літає в червні-вересні.

Основні чинники зниження чисельності

На чисельність, в першу чергу, впливає знищення кормових рослин та місць гніздування внаслідок весняних випалювань сухої рослинності, надмірного випасу свійських тварин, сінокоосу та рекреації.

Заходи охорони

На території Харківської області спеціальні заходи охорони не вживались. Рекоменується проведення інвентаризації виду, створення природних резерватів на усіх збережених ділянках, придатних для гніздування.

Джерела інформації

Bramson, 1879; Romasenko, 1995.

Автори: В. Г. Радченко, М. О. Філатов

Фото: © В. Г. Радченко

КОЛЕТ НОСАТИЙ*Colletes nasutus* Smith, 1859**Коллет носатий**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Перетинчастокрилі — Hymenoptera

Родина Колетиди — Colletidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Досить великі бджоли, довжина тіла 11–15 мм. Тіло струнке, кінець черевця загострений. Голова видовжена, щоки дуже довгі, в два рази довші за ширину верхніх щелеп в основі. Тіло чорне, опушене жовтуватими волосками. Тергуми черевця на вершинах з білими перев'язями. Самець зовні схожий на самицю.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений у Центральній та Східній Європі, на Балканах, Кавказі, у Туреччині, Ірані та Сирії. В Україні трапляється локально в усіх природно-кліматичних зонах. В Харківській області відомий з околиць с. Мартова у Печенізькому районі, с. Скрипаї у Зміївському районі та с. Кицівка у Чугуївському районі.

Чисельність

Відомі поодинокі знахідки. Сучасний стан популяції не досліджений.

Місця перебування

Трапляється у залишках піщаних і сухих степів, по боровим терасам.

Особливості біології

Антофіл. Вид тісно пов'язаний з рослинами воловика лікарського

(*Anchusa officinalis*) і є важливим запилювачем цієї рослини, що широко застосовується у медицині. Гнізда будує у піщаному ґрунті. Типовий літній вид, в Україні літає у червні-липні.

Основні чинники зниження чисельності

Основними факторами, що призводять до зниження чисельності, є значне скорочення місць, придатних для гніздування та збору корму, знищення гнізд під час лісовпорядкувальних робіт, вирубок, закладки нових лісових масивів на місці старих знищених лісових ділянок. Також важливе значення має високе рекреаційне навантаження в місцях гніздування.

Заходи охорони

На території Харківської області спеціальні заходи охорони не вживались. Рекомендується проведення інвентаризації виду на території області, створення природних резерватів на природних ділянках, придатних для гніздування. Окремі популяції колета носатого охороняються на території регіонального природного парку «Печенізьке поле» та у лісовому заказнику місцевого значення «Середньодонецький» у Зміївському районі.

Джерела інформації

Осичнюк, 1970; Proshchalykin, Kuhlmann, 2012.

Автори: В. Г. Радченко, М. О. Філатов

Фото: © В. Г. Радченко

АНТОФОРА РУДУВАТА*Anthophora (Paramegilla) fulvipes* Eversmann, 1846**Антофора рыжеватая**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Перетинчастокрилі — Hymenoptera

Родина Справжні бджоли — Apidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 13–14 мм. Перший тергум черевця повністю у світлих волосках; другий–четвертий тергуми із суцільними світлими перев'язями на вершині. У самців бокові частини обличчя повністю жовті.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Південнопалеарктичний вид, локально поширений від Сицилії до Східного Китаю; трапляється на Кавказі, на півночі — до Нижньої Волги в Росії. В Україні відомий з Криму, Луганської, Донецької областей. В межах Харківської області трапляється у Зміївському районі в околицях с. Гайдари та с. Скрипай.

Чисельність

У Харківській області відомі поодинокі знахідки. Сучасний стан популяції в області не досліджений.

Місяця перебування

Справжні та сухі степи.

Особливості біології

Генерація однорічна. На території України трапляється з початку

червня до кінця серпня. Антофіл, відвідує квітки рослин з багатьох родин. Особливості гніздової біології не відомі.

Основні чинники зниження чисельності

На чисельність, в першу чергу, впливає знищення кормових рослин та місць гніздування внаслідок весняних випалювань сухої рослинності, надмірного випасу свійських тварин та високого рівня рекреаційного навантаження.

Заходи охорони

Проведення інвентаризації на території області. Резервування усіх збережених ділянок степу, придатних для гніздування цього виду. На території Харківської області охороняється у національному природному парку «Гомільшанські ліси».

Джерела інформації

Пономарева, 1966; Мариковская, 1985.

Автори: В. Г. Радченко, М. О. Філатов

Фото: О. І. Слуцький

ЕПЕОЛОІДЕС ЦЕКУТІЄНС*Epeoloides coecutiens* (Fabricius, 1775)**Эпеолоидес цекутиенс**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Перетинчастокрилі — Hymenoptera

Родина Справжні бджоли — Apidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 8,5–10 мм. Голова і груди чорні. У цього виду добре розвинений статевий диморфізм. Самиця має три субмаргінальні комірочки на передніх крилах; перший–третій тергуми черевця червоні, четвертий–шостий — чорні; перший–четвертий тергуми на боках вкриті білими волосками, що прилягають. У самця передні крила з двома субмаргінальними комірочками; черевце жовто-червоне з чорними плямами; верхні частини тергумів черевця вкриті жовтими волосками.

Ареал виду та його поширення у регіоні

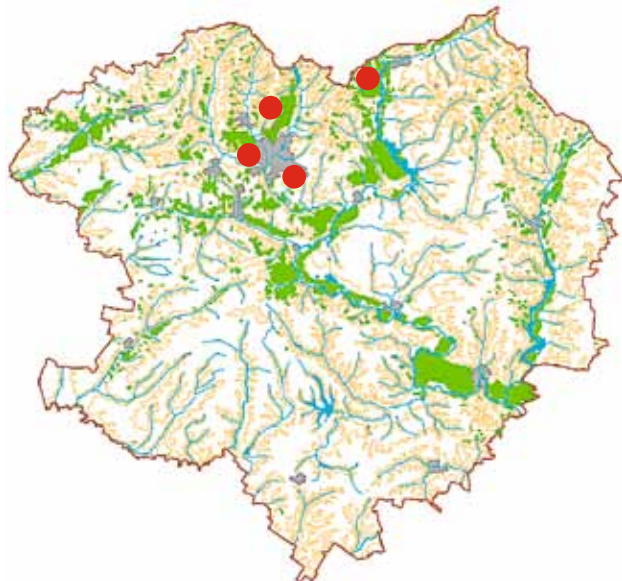
Північна частина Західної Палеарктики: Північна та Центральна Європа на схід до Уралу і Північного Казахстану. Лісова та лісостепова зони України, Миколаївська, Луганська області та Крим. У межах Харківської області зареєстрований у Харкові, Дергачівському, Харківському та Вовчанському районах.

Чисельність

Відомі поодинокі знахідки. Сучасний стан популяції не досліджений.

Місця перебування

Водно-болотні угіддя по заплавах річок, береги озер, боліт і ставків

із лучною, лучно-болотною рослинністю. Сирі галявини та пониззя в листяних лісах.

Особливості біології

Вид веде клептопаразитичний спосіб життя. Самиця відкладає яйце в комірочку бджоли-господаря (бджоли-макропіси *Macropis fulvipes* і *M. europaea*). Личинка, що відродилась, знищує яйце господаря і живиться хлібцем. Як і бджола-господар, епеолоїдес є оліголектом, тісно пов'язаним із рослинами родин Primulaceae (вербозілля *Lysimachia* spp.) та Lythraceae (плакун *Lythrum* spp.) На території України трапляється з початку червня до середини серпня.

Основні чинники зниження чисельності

Різке зменшення площ водно-болотних угідь, луків, де ростуть кормові рослини та мешкають бджоли-господарі. На чисельність, в першу чергу, впливає знищення кормових рослин та місць гніздування видів-господарів внаслідок весняних випалювань, надмірного випасу свійських тварин, сінокошу та значного рекреаційного навантаження.

Заходи охорони

Рекомендується проведення інвентаризації популяції виду на території області. Резервування усіх збережених ділянок, придатних для гніздування видів-господарів цього виду.

Джерела інформації

Ярошевский, 1881; Лебедев, 1933; Попов, 1958; Осичнюк, 1964; Michez, Patiny, 2005.

Автори: В. Г. Радченко, М. О. Філатов

Фото: © О. І. Слущкий

АМОБАТОЇДЕС ЧЕРЕВНИЙ*Ammobatooides abdominalis* (Eversmann, 1852)**Амобатоидес брюшної**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Перетинчастокрилі — Hymenoptera

Родина Справжні бджоли — Apidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 11–12 мм. Голова і груди чорні. У самиці черевце червоне, п'ятий тергум чорний. Вершинна частина четвертого тергума з густою білою оторочкою із волосків. Самець повністю чорний. Тергуми із густими світлими перев'язями.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Ареал охоплює Південну та Центральну Європу, південь європейської частини Росії, Кавказ, Середню Азію, Казахстан та Передню Азію. В Україні вид поширений в областях, що розташовані у межах лісостепової та степової зон. У Харківській області трапляється скрізь — на периферії та у центральній частині.

Чисельність

Невідома. Трапляється поодинокими особинами. Сучасний стан популяції не досліджений.

Місця перебування

Мешкає на ділянках справжнього і сухого степу; у агроландшафті — по ярах із залишками степової рослинності. Відомі знахідки з полів насінневої люцерни та еспарцету, де живиться вид-господар.

Особливості біології

Вид веде клептопаразитичний спосіб життя. Самиця відкладає яйце в комірку бджоли-господаря, якою є мелітурга булавовуса *Melitturga clavicornis*. Личинка, що відродилась, знищує яйце господаря і живиться хлібцем. Як і бджола-господар, амобатоїдес черевний є оліголектом, пов'язаним із рослинами родини бобові (Fabaceae). На території України трапляється з початку червня до середини серпня.

Основні чинники зниження чисельності

На чисельність, в першу чергу, впливає знищення кормових рослин та місць гніздування виду-господаря внаслідок весняних випалювань, надмірного випасу свійських тварин, сінокоосу та високого ступеню рекреаційного навантаження. Також суттєво на чисельність вплинуло різке зменшення площ кормових бобових трав, на яких живиться вид-господар амобатоїдеса черевного.

Заходи охорони

Охороняється в ентомологічних заказниках області в комплексі з іншими комахами-запилувачами. Рекомендується проведення інвентаризації виду на території області, резервування усіх збережених ділянок, придатних для гніздування господарів цього виду.

Джерела інформації

Ярошевский, 1881; Попов, 1934; Осичнюк, 1977.

Автори: В. Г. Радченко, М. О. Філатов

Фото: © М. О. Філатов

АМОБАТЕС ВІРМЕНСЬКИЙ*Ammobates (Ammobates) armeniacus* Morawitz, 1876**Аммобатес армянский**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Перетинчастокрилі — Hymenoptera

Родина Справжні бджоли — Apidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 7–8 мм. Тіло чорне, блискуче. Верхні щелепи, плечові бугри, усі членики ніг та черевце — червоні. Лице, передня, задня та бокові частини тулуба, верхинні бокові частини тергумів вкриті густими сріблясто-білими волосками.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Пониззя Волги та Белгородська область Росії, Вірменія, Туреччина. В Україні трапляється у Київській, Сумській, Полтавській, Херсонській областях. У межах Харківської області зареєстрований у Зміївському районі.

Чисельність

Відомі поодинокі знахідки. Сучасний стан популяції не досліджений.

Місця перебування

Ділянки типчакково-ковилового та піщаного степу з мозаїчною трав'янистою рослинністю та нерівним рельєфом, схили балок та ярів.

Особливості біології

Вид, що веде клептопаразитичний спосіб життя. Самиця відкладає яйце в стінку комірки бджоли-господаря — бджіл роду

Tetraloniella. Личинка, що відродилась, дуже рухлива, відразу знищує яйце господаря і живиться хлібцем. На території України трапляється з початку червня до середини серпня.

Основні чинники зниження чисельності

Знищення кормових рослин та місць гніздування виду-господаря внаслідок весняних випалювань сухої рослинності, надмірного випасу свійських тварин та високого ступеню рекреаційного навантаження.

Заходи охорони

Рекомендується проведення інвентаризації виду на території області. Необхідним є резервування усіх збережених ділянок степу, придатних для гніздування виду-господаря.

Джерела інформації

Лебедев, 1933; Попов, 1951; Дугина, Шещурак, 2006; Warncke, 1983.

Автори: В. Г. Радченко, М. О. Філатов

Фото: © М. О. Філатов

КСИЛОКОПА (БДЖОЛА-ТЕСЛЯР) ЗВИЧАЙНА

Xylocopa (Xylocopa) valga Gerstaecker, 1872

Ксилокопа (пчела-плотник)
обыкновенная

Клас Комахи — Insecta
Ряд Перетинчастокрилі — Hymenoptera
Родина Справжні бджоли — Apidae

Природоохоронний статус

Рідкісний. Занесений до Червоної книги України (рідкісний).

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 20–30 мм. Тіло повністю чорне з сильним фіолетовим виблиском. У самиці задня гомілка ззовні із площадкою, повністю вкритою маленькими зубцями. У самця вусики повністю чорні, останній членик джгутика вусика прямий. Спинка вкрита чорними волосками.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Палеарктичний вид, поширений від Іспанії до Монголії та Китаю. В Україні відомий з усіх регіонів за винятком Полісся. В межах Харківської області трапляється локально по всій території.

Чисельність

Рідкісний. Відомі поодинокі знахідки. Сучасний стан чисельності в області не досліджений.

Місця перебування

Території з деревною рослинністю, де є сухі дерева; населені пункти.

Особливості біології

Антофіл. Відвідує квітки рослин з багатьох родин. Субсоціальний вид. Гнізда будує в деревині — мертвих деревах, телеграфних

стовпах, будівлях, коренях багаторічних рослин на схилах і яругах. Генерація однорічна, зимує імаго. Літає в квітні-серпні.

Основні чинники зниження чисельності

Чисельність постійно зменшується через скорочення доступних місць для гніздування (сухі дерева) внаслідок вирубування та випалювання позахисних лісосмуг, весняного випалювання сухої рослинності.

Заходи охорони

На території Харківської області представлений у національному природному парку «Гомільшанські ліси». Необхідним є проведення інвентаризації виду на території області, резервування усіх збережених ділянок, придатних для гніздування.

Джерела інформації

Попов, 1947; Малышев, 1963; Радченко, Песенко, 1994; Радченко та ін., 2009.

Автори: В. Г. Радченко, М. О. Філатов
Фото: © В. Г. Радченко

КСИЛОКОПА (БДЖОЛА-ТЕСЛЯР) ФІОЛЕТОВА

Xylocopa (Xylocopa) violacea (Linnaeus, 1758)

Ксилокопа (пчела-плотник) фиолетовая

Клас Комахи — Insecta

Ряд Перегинчастокрилі — Hymenoptera

Родина Справжні бджоли — Apidae

Природоохоронний статус

Рідкісний. Занесений до Червоної книги України (рідкісний).

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 20–30 мм. Тіло повністю чорне із сильним фіолетовим виблиском. У самиці задня гомілка ззовні із гладкою площадкою, по краям якої розташовані маленькі зубці. У самця два останні членики вусиків червоні, останній членник джгутика зігнутий. Передня частина спинки середньогрудей вкрита сірими волосками.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Західнопалеарктичний вид, поширений від Іспанії до Середньої Азії. В Україні відомий з Криму і локально — з південних регіонів; у Харківській області відмічені поодинокі знахідки з півдня.

Чисельність

Відомі поодинокі знахідки. Сучасна чисельність не відома.

Місця перебування

Території з сухою деревною рослинністю; населені пункти.

Особливості біології

Антофід, полілект — відвідує квітки рослин з багатьох родин. Субсоціальний вид. Генерація однорічна, зимує імаго. Гнізда будує

в деревині (мертвих деревах, телеграфних стовпах, будівлях). Літає в квітні-серпні.

Основні чинники зниження чисельності

Чисельність постійно зменшується через скорочення доступних місць для гніздування (сухі дерева); внаслідок вирубування та випалювання полезахисних лісосмуг, весняного випалювання сухої рослинності.

Заходи охорони

На території Харківської області охороняється у національному природному парку «Гомільшанські ліси». Проведення інвентаризації виду на території області, резервування усіх збережених ділянок, придатних для гніздування.

Джерела інформації

Иванов, 1872; Белецкий, 1873; Ярошевский, 1881; Попов, 1947; Малышев, 1963; Радченко, Песенко, 1994; Радченко та ін., 2009.

Автори: В. Г. Радченко, М. О. Філатов

Фото: © В. Г. Радченко

ДЖМІЛЬ МОХОВИЙ

Bombus (Bombus) muscorum (Linnaeus, 1758)

Шмель моховой

Клас Комахи — Insecta

Ряд Перетинчастокрилі — Hymenoptera

Родина Справжні бджоли — Apidae

Природоохоронний статус

Рідкісний. Занесений до Червоної книги України (рідкісний).

Морфологічна характеристика

Довжина маток до 24 мм, самців — 17 мм, робочі особини — до 18 мм. Основне забарвлення тіла жовте. На спині колір волосків варіює від жовтого до рудого. Третій тергум черевця без чорних волосків. Щоки майже квадратні, їх довжина у 1,1 рази більша за ширину мандибул у місці прикріплення. Крила затемнені.

Ареал виду та його поширення у регіоні

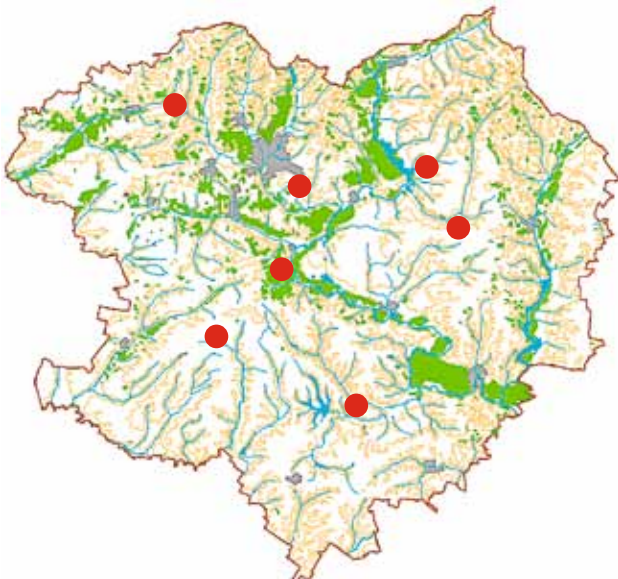
Вид поширений по всій Палеарктиці. В Україні відмічений майже в усіх областях. У Харківській області локально трапляється по всій території.

Чисельність

Відомі нечисленні знахідки по всій території області. Найчастіше трапляється по степовим балкам, де відсутній вплив господарської діяльності людини — випалювання сухої рослинності, випас свійських тварин, сінокіс. Сучасний стан чисельності не досліджений.

Місця перебування

Схили балок та яруг, узлісся полезахисних лісосмуг та лісів з багатою ентомофільною рослинністю, лісові галявини, великі парки в населених пунктах із незначним рекреаційним навантаженням.

Особливості біології

Антофіл, живиться нектаром та пилком рослин; полілект, відвідує квіти рослин багатьох родин. Соціальний вид. Самиці запліднюються самцями восени, після чого йдуть на зимівлю, а навесні кожна молода матка самостійно будує гніздо на поверхні землі під мохом або сухим листям. За сезон розвивається одне покоління, яке складається із декількох виводків робочих особин, після чого вирощується репродуктивне потомство. Літає з квітня до вересня.

Основні чинники зниження чисельності

Основним фактором, що призводить до зниження чисельності, є значне скорочення місць, придатних для гніздування та збору корму. Найважливішу роль у зниженні чисельності джмеля мохового, як і інших видів джмелів, відіграють осінні та весняні випалювання сухої рослинності по лісосмугах, балках, ярах. Внаслідок випалювання гинуть зимуючі самиці, знищуються весняні нектаро- та пилконоси, на яких живляться бджоли. До зниження чисельності та зникнення джмеля призводить регулярний сінокіс та випас свійських тварин, які знищують гнізда та кормову базу. На таких територіях трапляються майже виключно зальотні особини.

Заходи охорони

На території Харківської області спеціальні заходи охорони не вживались. Окремі популяції зберігаються у національному природному парку «Гомільшанські ліси», ландшафтному заказнику місцевого значення «Печенізьке поле». Рекомендується проведення інвентаризації виду на території області. Резервування усіх збережених ділянок, придатних для гніздування виду.

Джерела інформації

Ярошевский, 1881; Скориков, 1922; Радченко, 1989; Радченко, Філатов, 2009; Konovalova, 2010.

Автори: В. Г. Радченко, М. О. Філатов

Фото: © В. Г. Радченко

ДЖМІЛЬ ПАХУЧИЙ*Bombus (Subterraneobombus) fragrans* (Pallas, 1771)**Шмель пахучий**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Перетинчастокрилі — Hymenoptera

Родина Справжні бджоли — Apidae

Природоохоронний статус

Зникаючий. Занесений до Червоної книги України (зникаючий).

Морфологічна характеристика

Найбільший вид джмелів у фауні України: довжина тіла самиці 28–35 мм. Тіло чорне, опушене жовтими волосками. Мезосома у жовтих волосках. Між крилами знаходиться смуга з чорних волосків. Краї задніх гомілок, лоб та частина тімені у чорних волосках. Крила сильно затемнені. Самець зовні схожий на самицю, стрункіший і менший за неї.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Вид поширений у степовій зоні центральної частини Палеарктики. В Україні трапляється у степовій зоні. У Харківській області локально відмічався в південних та східних районах області та околицях Харкова.

Чисельність

Зникаючий вид. Останні документовані знахідки з території області датовані 20-ми роками ХХ століття. Сучасний стан чисельності не досліджений.

Місця перебування

Справжні степи, схили балок та яруг, перелоги з колоніями ховрахів.

Особливості біології

Антофіл, живиться нектаром та пилом рослин; полілект, відвідує квіти рослин багатьох родин. Соціальний вид. Самиці запліднюються самцями восени, після чого йдуть на зимівлю, а навесні кожна молода матка самостійно будує гніздо у кинутих норах ховрахів. За сезон розвивається одне покоління, яке складається із декількох виводків робочих особин, після чого вирощується репродуктивне потомство. Літає з квітня до вересня.

Основні чинники зниження чисельності

Основним фактором, що призводить до зниження чисельності, є значне скорочення місць, придатних для гніздування та збору корму. Найважливішу роль у зниженні чисельності відіграє зникнення з території України і всієї Європи ховрахів, у норах яких самиці будують свої гнізда.

Заходи охорони

На території Харківської області спеціальні заходи охорони не вживались. Рекомендується проведення інвентаризації та резервування усіх існуючих колоній ховрахів на території області як місць потенційного знаходження джмеля пахучого.

Джерела інформації

Ярошевский, 1881; Скориков, 1922; Мальшев, 1963; Гринфельд, 1978; Радченко, 1989, 2009; Konovalova, 2010.

Автори: В. Г. Радченко, М. О. Філатов

Фото: © В. Г. Радченко

ДЖМІЛЬ ГЛИНИСТИЙ*Bombus (Megabombus) argillaceus* Smith, 1854**Шмель глинистий**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Перетинчастокрилі — Hymenoptera

Родина Справжні бджоли — Apidae

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений до Червоної книги України (вразливий).

Морфологічна характеристика

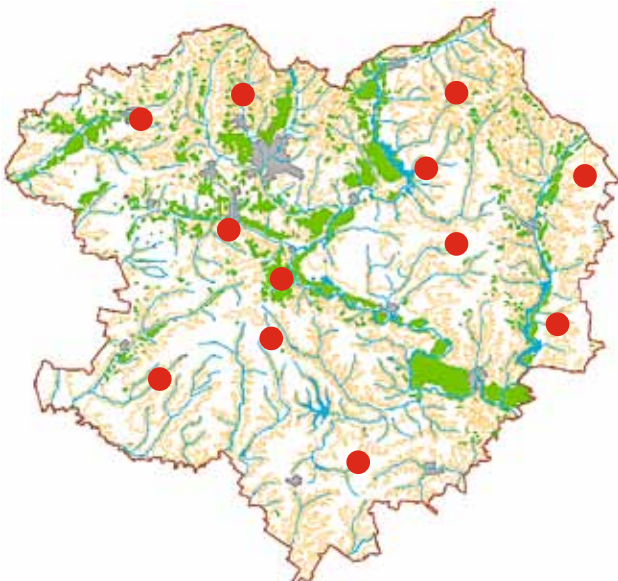
Довжина тіла 23–25 мм, самець менший від самиці, довжина тіла робочих особини — до 16 мм. Тіло чорне, опушене чорними волосками. Мезосома зверху в жовтих волосках. Між крилами знаходиться смуга з чорних волосків, яка набагато вужча за жовту на передній частині мезосоми. Крила сильно затемнені. Другий тергум метасоми у самців у жовтих волосках, п'ятий і шостий — в білих. Робочі особини схожі на самців.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Вид поширений у центральній частині Палеарктики. В Україні відмічений майже у всіх областях. У Харківській області локально трапляється по всій території.

Чисельність

Відомі нечисленні знахідки по всій території області. Найчастіше трапляється по степовим балкам, де відсутній вплив господарської діяльності людини — випалювання сухої рослинності, випас свійських тварин, сінокошення. Сучасний стан чисельності не досліджений.

Місця перебування

Схили балок та яруг, узлісся полезахисних лісосмуг та лісів з багатою ентомофільною рослинністю, лісові галявини, великі парки в населених пунктах із незначним рекреаційним навантаженням.

Особливості біології

Антофіл, живиться нектаром та пилом рослин; полілект, відвідує квіти рослин багатьох родин. Соціальний вид. Самиці запліднюються самцями восени, після чого йдуть на зимівлю, а навесні кожна молода матка самостійно будує гніздо на поверхні землі під мохом або сухим листям, у норах гризунів. За сезон розвивається одне покоління, яке складається із декількох виводків робочих особин, після чого вирощується репродуктивне потомство. Літає з квітня до вересня.

Основні чинники зниження чисельності

Основним фактором, що призводить до зниження чисельності, є значне скорочення місць, придатних для гніздування та збору корму. Найважливішу роль у зниженні чисельності, як і інших видів джмелів, відіграють осінні та весняні випалювання сухої рослинності по лісосмугах, балках, ярах. Внаслідок випалювання знищуються зимуючі самиці, гинуть весняні квітучі рослини — нектаро- та пилокони, на яких живляться бджоли. До зниження чисельності та зникнення джмеля призводить регулярне сінокошення та випас свійських тварин, які знищують гнізда й кормову базу. На таких територіях трапляються майже виключно зальотні особини.

Заходи охорони

На території Харківської області спеціальні заходи охорони не вживались. Окремі популяції зберігаються у національному природному парку «Гомільшанські ліси», ландшафтному заказнику місцевого значення «Печенізьке поле». Рекомендується проведення інвентаризації виду на території області. Резервування усіх природних ділянок, придатних для гніздування.

Джерела інформації

Ярошевский, 1881; Скориков, 1922; Радченко, 1989, 2009; Konovalova, 2010.

Автори: В. Г. Радченко, М. О. Філатов

Фото: © В. Г. Радченко

ДЖМІЛЬ ВІРМЕНСЬКИЙ*Bombus (Thoracobombus) armeniacus*
Radoszkowski, 1877**Шмель армянский**Клас Комахи — Insecta
Ряд Перетинчастокрилi — Hymenoptera
Родина Справжні бджоли — Apidae**Природоохоронний статус**

Зникаючий. Занесений до Червоної книги України (зникаючий).

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 22–25 мм. Самець та робочі особини менші від самиці. Тіло чорне, опушене світлими волосками. Голова повністю вкрита чорними волосками. Мезосома зверху у світло-жовтих волосках. Між крилами знаходиться широка смуга із чорних волосків, яка не виходить за межі крилових кришечок. Черевце також у світлих волосках: основи тергумів у жовтуватих волосках, вершинні частини дещо світліші. Шостий тергум повністю вкритий чорними волосками. Край задніх гомілок у чорних волосках.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Вид поширений від півдня Литви до півдня Західного Сибіру. Південна межа розповсюдження проходить через Малу Азію, Памір та Тянь-Шань. В Україні знайдений у Тернопільській, Черкаській, Полтавській, Дніпропетровській, Кіровоградській, Херсонській, Сумській, Донецькій областях та у Криму. У Харківській області останні знахідки датовані 20-ми роками ХХ століття.

Чисельність

Невідома. В більшості вказаних точок в Україні зареєстровані поодинокі знахідки. Сучасний стан не досліджений.

Місця перебування

Залишки справжніх степів, схили балок та яруг, узлісся полезахисних лісосмуг та лісів з багатою ентомофільною рослинністю. На початку ХХІ століття був відмічений у Полтавській області на полях із червоною конюшиною.

Особливості біології

Антофіл, живиться нектаром та пилком рослин; полілект, відвідує квіти багатьох родин рослин. Соціальний вид. Самиці запліднюються самцями восени, після чого йдуть на зимівлю, а навесні кожна молода матка самостійно будує гніздо. За сезон розвивається одне покоління, яке складається з декількох виводків робочих особин, після чого вирощується репродуктивне потомство. Літає з квітня до вересня.

Основні чинники зниження чисельності

Основним фактором, що призводить до зниження чисельності, є значне скорочення місць, придатних для гніздування та збору корму. Найважливішу роль у зниженні чисельності, як і інших видів джмелів, відіграють осінні та весняні випалювання сухої рослинності по лісосмугах, балках, ярах. Внаслідок випалювань гинуть зимуючі самиці, знищуються весняні квітучі рослини — нектаро- та пилокони, на яких живляться бджоли. До зниження чисельності та зникнення джмеля призводить регулярне сінокошення та випас свійських тварин, які знищують гнізда та кормову базу. На таких територіях трапляються майже виключно зальотні особини.

Заходи охорони

Рекомендується проведення інвентаризації популяцій виду на території області. Резервування усіх збережених ділянок, придатних для гніздування.

Джерела інформації

Ярошевский, 1881; Скориков, 1922; Радченко, 1989, 2009; Ефремова, 2002; Konovalova, 2010.

Автори: В. Г. Радченко, М. О. Філатов

Фото: © В. Г. Радченко

ДЖМІЛЬ ЯСКРАВІЙ

Bombus (Thoracobombus) pomorum Panzer, 1805

Шмель яркий

Клас Комахи — Insecta

Ряд Перетинчастокрилі — Hymenoptera

Родина Справжні бджоли — Apidae

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений до Червоної книги України (вразливий).

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 22–25 мм. Колір тіла мінливий. Мезосома може бути як повністю чорна, так і світла, з чорною широкою смугою між крилами. У самиць, самців та робочих особин метасома, починаючи з третього тергума, у рудих волосках. Верхні краї бокових вічок перебувають на рівні або вище верхнього краю складних очей. Довжина щок у 1,3 рази більша за ширину основи мандибул.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Західнопалеарктичний вид, поширений у Європі від Англії та Франції на заході до Південного Уралу на сході, від Скандинавії на півночі до Туреччини на півдні. Відомі знахідки у Середній Азії. Від Скандинавії на півночі до Туреччини на півдні. В Україні відомий зі Львівської області, Поділля, Сумської, Чернігівської, Дніпропетровської, Полтавської, Донецької областей та Криму. У Харківській області знайдений в околицях Харкова та с. Велика Рогань у Харківському районі.

Чисельність

Невідома. В більшості вказаних точок в Україні зареєстровані поодинокі знахідки. Сучасний стан чисельності не досліджений.

Місця перебування

Залишки справжніх степів, схили балок та яруг, узлісся полезахисних лісосмуг та лісів з багатою ентомофільною рослинністю.

Особливості біології

Антофіл, живиться нектаром та пишком рослин; полілект, відвідує квіти рослин багатьох родин. Соціальний вид. Самиці запліднюються самцями восени, після чого йдуть на зимівлю, а навесні кожна молода матка самостійно будує гніздо. За сезон розвивається одне покоління, яке складається із декількох виводків робочих особин, після чого вирощується репродуктивне потомство. Літає з квітня до вересня.

Основні чинники зниження чисельності

Значне скорочення місць, придатних для гніздування та збору корму. Найважливішу роль в зниженні чисельності, як і інших видів джмелів, відіграють осінні та весняні випалювання сухої рослинності по лісосмугах, балках, ярах. Внаслідок випалювань знищуються зимуючі самиці, гинуть весняні квітучі рослини — нектаро- та пишконоси, на яких живляться бджоли. До зниження чисельності та зникнення джмеля призводить регулярне сінокошення та випас свійських тварин, які знищують гнізда та кормову базу. На таких територіях трапляються майже виключно зальотні особини.

Заходи охорони

На території Харківської області спеціальні заходи охорони не вживались. Рекомендується проведення інвентаризації виду на території області. Резервування усіх збережених ділянок, придатних для гніздування цього виду.

Джерела інформації

Скориков, 1922; Радченко, 1989, 2009; Ефремова, 2002; Kopovalova, 2010.

Автори: В. Г. Радченко, М. О. Філатов

Фото: © В. Г. Радченко

ДЖМІЛЬ ЛЕЗУС*Bombus (Thoracobombus) laesus* Morawitz, 1875**Шмель лезус**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Перетинчастокрилі — Hymenoptera

Родина Справжні бджоли — Apidae

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений до Червоної книги України (вразливий).

Морфологічна характеристика

Довжина тіла самиць 16–18 мм, самців — до 16 мм. Опушення тіла майже повністю світле, жовте. Мезосома зверху ледве темніша, рудувата. Шостий тергум метасоми вкритий чорним коротким опушенням. Щоки дуже короткі, в 1,1 рази менші за ширину мандибул в основі.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений у Західній та Центральній Палеарктиці. В Україні відомий зі Львівської, Кіровоградської, Дніпропетровської, Полтавської, Одеської, Херсонської, Донецької областей та Криму. У Харківській області знайдений в степових районах — Зміївському, Нововодолазькому, Ізюмському та Харківському.

Чисельність

Невідома. В більшості вказаних точок в області зареєстровані поодинокі знахідки. Сучасний стан не досліджений.

Місця перебування

Залишки справжніх степів, схили балок та яруг, узлісся полезахисних лісосмуг та лісів з багатою ентомофільною рослинністю.

Особливості біології

Антофіл, живиться нектаром та пилком рослин; полілект, відвідує квіти багатьох родин рослин. Соціальний вид. Самиці запліднюються самцями восени, після чого йдуть на зимівлю, а навесні кожна молода матка самостійно будує гніздо. За сезон розвивається одне покоління, яке складається із декількох виводків робочих особин, після чого вирощується репродуктивне потомство. Літає з квітня до вересня.

Основні чинники зниження чисельності

Скорочення місць, придатних для гніздування та збору корму. Найважливішу роль у зниженні чисельності, як і інших видів джмелів, відіграють осінні та весняні випалювання сухої рослинності по лісосмугах, балках, ярах. Під час випалювань гинуть зимуючі самиці, знищуються весняні квітучі рослини — нектаро- та пилконоси, на яких живляться бджоли. До зниження чисельності та зникнення джмеля призводить регулярний сінокіс та випас свійських тварин, які знищують гнізда та кормову базу.

Заходи охорони

Рекомендується проведення інвентаризації виду на території області. Резервування усіх збережених ділянок, придатних для гніздування виду.

Джерела інформації

Скориков, 1922; Радченко, 1989, 2009; Ефремова, 2002; Kopovalova, 2010.

Автори: В. Г. Радченко, М. О. Філатов

Фото: © В. Г. Радченко

ДЖМІЛЬ ЧЕРВОНУВАТИЙ*Bombus (Megabombus) ruderatus* (Fabricius, 1775)**Шмель красноватий**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Перетинчастокрилі — Hymenoptera

Родина Справжні бджоли — Apidae

Природоохоронний статус

Рідкісний. Занесений до Червоної книги України (рідкісний).

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 22–23 мм. Наличник опушений чорними волосками. Щоки довгі, майже в 2 рази більші за ширину мандибул у місці їх прикріплення. Мезосома зверху у жовтих волосках. Між крилами знаходиться смуга із чорних волосків, яка майже у 2 рази ширша жовтої смуги на щитику і трохи більша перев'язі із жовтих волосків на передній частині спинки. Перший та основа другого тергумів метасоми у жовтому опушенні. Більша частина другого та третього тергумів — чорні. Вершини третього, четвертого, п'ятого тергумів — білі. Шостий тергум — чорний. Самець дещо менший, колір такий, як у самиці.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Вид поширений на території Давнього Середземномор'я. В Україні локально трапляється майже по всій території: від західних і північних областей — до Донецької області і Криму. У Харківській області відомий з Нововодолазького, Чугуївського та Зміївського районів.

Чисельність

Нечисленні знахідки по всій території області. Найчастіше трапля-

ється по степових балках, де відсутній вплив господарської діяльності людини — випалювання сухої рослинності, випас свійських тварин, сінокошення. Сучасний стан чисельності не досліджений.

Місця перебування

Схили балок та яруг, узлісся полезахисних лісосмуг та лісів з багатою ентомофільною рослинністю.

Особливості біології

Антофіл, живиться нектаром та пишком рослин; полілект, відвідує квіти рослин багатьох родин. Соціальний вид. Самиці запліднюються самцями восени, після чого йдуть на зимівлю, а навесні кожна молода матка самостійно будує гніздо на поверхні землі під мохом або сухим листям та у норах гризунів. За сезон розвивається одне покоління, яке складається із декількох виводків робочих особин, після чого вирощується репродуктивне потомство. Літає з квітня до вересня.

Основні чинники зниження чисельності

Основним чинником, що призводить до зниження чисельності, є значне скорочення місць, придатних для гніздування та збору корму. Найважливішу роль у зниженні чисельності, як і інших видів джмелів, відіграють осінні та весняні випалювання сухої рослинності по лісосмугах, балках, ярах, внаслідок чого гинуть зимуючі самиці, знищуються весняні квітучі рослини — нектаро- та пишконоси, на яких живляться бджоли. До зниження чисельності та зникнення джмеля призводить регулярне сінокошення та випас свійських тварин, які знищують гнізда та кормову базу.

Заходи охорони

На території Харківської області спеціальні заходи охорони не вживались. Рекомендується проведення інвентаризації виду на території області. Резервування усіх збережених ділянок, придатних для гніздування цього виду.

Джерела інформації

Скориков, 1922; Радченко, 1989, 2009; Konovalova, 2010.

Автори: В. Г. Радченко, М. О. Філатов

Фото: © В. Г. Радченко

ДЖМІЛЬ ОПЕРЕЗАНИЙ*Bombus (Thoracobombus) zonatus* Smith, 1854**Шмель опоясаний**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Перетинчастокрилі — Hymenoptera

Родина Справжні бджоли — Apidae

Природоохоронний статус

Рідкісний. Занесений до Червоної книги України (рідкісний).

Морфологічна характеристика

Довжина тіла самиць до 25 мм, самців — до 18 мм. Дуже мінливий вид. У підвиді *B. zonatus zonatus* голова, середня та задня частина грудей, майже весь перший, четвертий, п'ятий та шостий тергуми у чорному опушенні, решта поверхні тіла у жовтому опушенні. *B. zonatus apicalis* майже повністю жовтий, чорна лише смуга між крилами та останні два тергуми метасоми.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Палеарктичний вид. Ареал співпадає з межами сучасних і минулих степових зон. Поширений в Європі та Північній Азії, крім Китаю. В Україні відомий з Дніпропетровської, Одеської, Миколаївської, Херсонської, Донецької, Луганської областей та Криму. У Харківській області знайдений в степових балках Дворічанського району.

Чисельність

Невідома. В області зареєстровані поодинокі знахідки. Сучасний стан чисельності не досліджений.

Місця перебування

Залишки справжніх степів, схили балок та яруг з багатою ентомофільною рослинністю.

Особливості біології

Антофіл, живиться нектаром та пилом рослин; полілект, відвідує квіти рослин багатьох родин. Соціальний вид. Самиці запліднюються самцями восени, після чого йдуть на зимівлю, а навесні кожна молода матка самостійно будує гніздо. За сезон розвивається одне покоління, яке складається із декількох виводків робочих особин, після чого вирощується репродуктивне потомство. Літає з квітня до вересня.

Основні чинники зниження чисельності

Основним чинником, що призводить до зниження чисельності, є значне скорочення місць, придатних для гніздування та збору корму. Найважливішу роль у зниженні чисельності, як і інших видів джмелів, відіграють осінні та весняні випалювання сухої рослинності по балках, ярах, внаслідок чого гинуть зимуючі самиці, знищуються весняні квітучі рослини — нектаро- та пилюконоси, на яких живляться бджоли. До зниження чисельності та зникнення джмеля призводить регулярне сінокошіння та випас свійських тварин, які знищують гнізда та кормову базу.

Заходи охорони

На території Харківської області спеціальні заходи охорони не вживались. Охороняється у Дворічанському національному природному парку. Рекоменується проведення інвентаризації виду на території області та резервування усіх збережених ділянок, придатних для гніздування.

Джерела інформації

Осичнюк, 1969; Панфилов, 1978; Радченко, 1989; Ефремова, 2002; Радченко та ін., 2009; Konovalova, 2010.

Автори: В. Г. Радченко, М. О. Філатов

Фото: © В. Г. Радченко

ДЖМІЛЬ КАЛЛУМА ПЛАСТИНЧАСТОЗУБИЙ

Bombus (Cullumanobombus) cullumanus serrisquama
Morawitz, 1888

Шмель Каллума пластинчатозубий

Клас Комахи — Insecta
Ряд Перетинчастокрилі — Hymenoptera
Родина Справжні бджоли — Apidae

Природоохоронний статус

Можливо, регіонально зниклий.

Морфологічна характеристика

Доросла особина має довжину тіла 22–30 мм. Основне забарвлення тіла жовте. На спині між крилами знаходиться смуга із чорних волосків. Лоб у чорних волосках. Опушення першого і другого тергумів черевця таке саме, як грудей — жовте. Третій тергум повністю чорний. Останні три сегменти черевця помаранчеві. Збиральний кошик на задніх кінцівках чорного кольору.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений в Палеарктиці — від Англії та Іспанії на заході, до Сибіру та Середньої Азії на сході, на південь — до Ірану та Афганістану, на північ — до Швеції. На півдні трапляється переважно у гірських районах. Підвид *Bombus cullumanus serrisquama* відомий зі степових районів Центральної та Східної Європи, Кавказу та Туреччини. У Харківській області відомі знахідки з околиць Харкова, с. Іванівка Чугуївського району та с. Стулепівка Нововодолазького району.

Чисельність

Відомі поодинокі знахідки. Останні відомості про цей вид з території області датовані 1982–1985 роками та 2001 роком. Сучасний стан популяції не досліджений.

Місця перебування

Всі знахідки виду на території області були зроблені на перелогових ділянках, схилах балок з колоніями ховрахів.

Особливості біології

Антофіл, живиться нектаром та пилом рослин; полілект, відвідує квіти рослин багатьох родин. Надає перевагу рослинам родини бобові. Соціальний вид. Самиці запліднюються самцями восени, після чого йдуть на зимівлю, а навесні кожна молода матка самостійно будує гніздо у кинутих норах ховрахів. Особливості гніздування цього виду спеціально не вивчалися. За сезон розвивається одне покоління, яке складається із декількох виводків робочих особин, після чого вирощується репродуктивне потомство. Літає з квітня до вересня.

Основні чинники зниження чисельності

Основним чинником, що призводить до зниження чисельності, є значне скорочення місць, придатних для гніздування та збору корму, в першу чергу — колоній ховрахів, з норами яких тісно пов'язаний цей вид.

Заходи охорони

На території Харківської області спеціальні заходи охорони не вживались. Рекомендується проведення інвентаризації виду, резервування усіх збережених ділянок, придатних для гніздування.

Джерела інформації

Скориков, 1922; Панфилов, 1957; Радченко, 1989; Kopovalova, 2010.
Автори: В. Г. Радченко, М. О. Філатов
Фото: © В. Г. Радченко

ДЖМІЛЬ ВЕТЕРАНУС*Bombus (Thoracobombus) veteranus* (Fabricius, 1793)**Шмель ветеранус**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Перетинчастокрилі — Hymenoptera

Родина Справжні бджоли — Apidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла самця 11–16 мм, самиці — 16–20 мм. На спині між крилами знаходиться велика пляма із темних волосків, передній край якої нечіткий. Боки грудей вкриті світлим опушенням. Лоб вкритий світлими волосками. Основа другого–п'ятого тергумів черевця переважно у світлих волосках із незначною домішкою чорних.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений у Північній та Центральній Європі, Прибалтиці, лісовій зоні європейської частини Росії. В Україні трапляється в лісовій та лісостеповій зонах. У Харківській області відомі знахідки з Харківського (с. Велика Рогань, с. Буди) та Зміївського (с. Скрипаї, с. Гайдари) районів.

Чисельність

Відомі поодинокі знахідки. Сучасний стан популяції в області не досліджений.

Місця перебування

Усі знахідки виду на території області були зроблені на галявинах листяних лісів або узліссях. Виняток становлять особини з дендропарку Харківського національного аграрного університету

імені В. В. Докучаєва (поблизу с. Велика Рогань), де джмелі були зібрані на квітах декоративних рослин.

Особливості біології

Антофіл, живиться нектаром та пишком рослин; полілект, відвідує квіти рослин багатьох родин. Соціальний вид. Самиці запліднюються самцями восени, після чого йдуть на зимівлю, а навесні кожна молода матка самостійно будує гніздо на поверхні землі або в ґрунті, у норах гризунів. Особливості гніздування цього виду спеціально не вивчалися. За сезон розвивається одне покоління, яке складається із декількох виводків робочих особин, після чого вирощується репродуктивне потомство. Літає з квітня до вересня.

Основні чинники зниження чисельності

Значне скорочення місць, придатних для гніздування та збору корму, знищення гнізд під час лісовпорядкувальних робіт — вирубок, закладки нових лісових масивів на місці старих знищених лісових ділянок. Також важливе значення має високе рекреаційне навантаження у заплавах лісових ділянках сіл Гайдари та Скрипаї.

Заходи охорони

Охороняється у національному природному парку «Гомільшанські ліси». Рекомендується проведення інвентаризації виду на території області та резервування усіх збережених ділянок, придатних для гніздування.

Джерела інформації

Скориков, 1922; Konovalova, 2010.

Автори: В. Г. Радченко, М. О. Філатов

Фото: © О. І. Слущкий

КЛИТЕЛЯРІЯ ЧЕПРАЧНА*Clitellaria ephippium* (Fabricius, 1775)**Клителлярія чепрачна**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Двокрилі — Diptera

Родина Львинки — Stratiomyidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Тіло чорне, кремезне, завдовжки 10–13 мм. Середньоспинка у яскравому червоному опушенні, по боках над основами крил є шипоподібні вирости. Крила коричнево-чорні.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Європейський (єдиний у Європі вид роду), неморальний (лісовий), тяжіє до південних регіонів, на півночі рідкісний. По всьому ареалу трапляється поодинокі. У Харківській області відомий у дібровах околиць Харкова (залізнична станція Сортувальна), Вовчанського та Зміївського районів.

Чисельність

Рідкісний вид, реєструються поодинокі особини.

Місця перебування

На галявинах та лісосіках дібров.

Особливості біології

Самиці відкладають яйця в гнізда мурах *Lasius fuliginosus*, переважно в галереї. Личинки розвиваються дуже повільно — протягом 3–4 років. Дорослі личинки можуть кидати мурашник і знаходитися

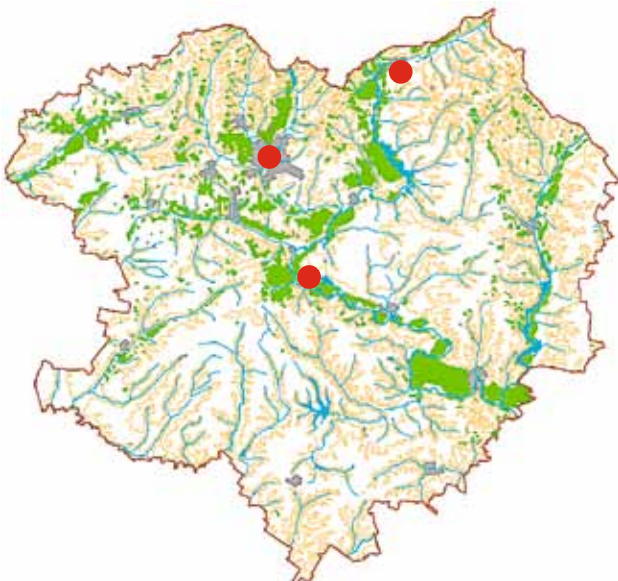
у лісових ґрунтах біля коренів дерев та на ділянках, багатих детритом. Мухи літають у травні-червні на лісових галявинах.

Основні чинники зниження чисельності

Погіршення умов розвитку личинок внаслідок деградації дібров з природних та антропогенних причин.

Заходи охорони

Збереження старих дубових лісів; створення природних резерватів у місцях знаходження виду.

Джерела інформації

Нарчук, 1969; Rozkosny, 1983; Нарчук, Березовский, 1997.

Автор: І. П. Леженіна

Фото: © Б. М. Лобода

КТИР ШЕРШНЕПОДІБНИЙ*Alilus crabraniformis* (Linnaeus, 1758)**Ктырь шершневидный**

Клас Комахи — Insecta
Ряд Двокрилі — Diptera
Родина Ктирі — Asilidae

Природоохоронний статус

Рідкісний. Занесений до Червоної книги України (рідкісний).

Морфологічна характеристика

Великі (довжина тіла 19–28 мм) яскраво забарвлені довгасті мухи. Черевце різко двокольорове: основна половина чорна, верхівкова — у золотисто-жовтому пілку. Ноги червонувато-жовті, іноді стегна червонувато-бурі. Крила жовті з буруватим заднім краєм.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Більша частина Західної та Центральної Європи, Росія (північний захід, південний схід європейської частини, Північний Кавказ). В Україні — Лісостеп (Сумська область) та зрідка Степ (Донецька, Луганська та Одеська області). У Харківській області відомий з Харківського, Чугуївського та Дергачівського районів.

Чисельність

Рідкісний вид, реєструються поодинокі особини.

Місця перебування

Піщаний степ уздовж заплави річки, ліси (часто соснові) та луки в заплавах.

Особливості біології

Імаго з'являються у другій половині літа. Літають у серпні-вересні.

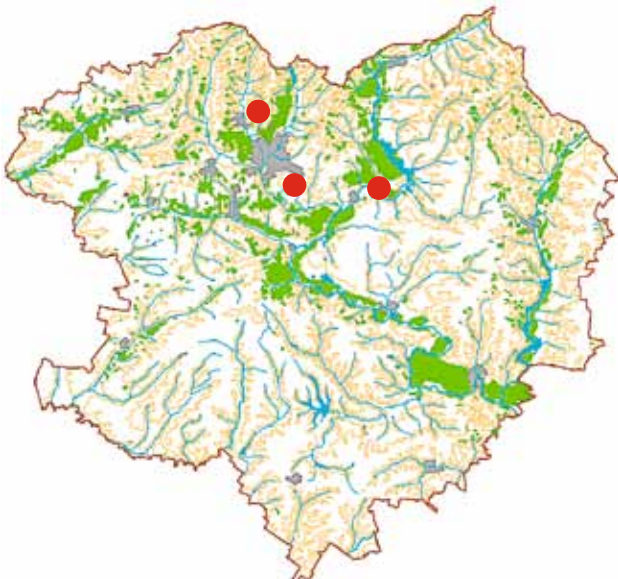
Дає одну генерацію на рік. Личинки розвиваються у піщаному ґрунті. Характер живлення: дорослі мухи полюють удень на личинок та дорослих саранових, двокрилих і жуків. Личинки також є хижаками.

Основні чинники зниження чисельності

Сучасних даних про чисельність немає. Вірогідно зменшення чисельності спостерігалось через розорвання лук та узлісь, застоювання пестицидів.

Заходи охорони

Збереження ділянок піщаного степу; створення природних резерватів; запобігання забрудненню ґрунтів.

Джерела інформації

Рихтер, 1969; Єрмоленко, Лобко, 1994; Дузь и др., 2005; Єрмоленко, 2009.

Автор: І. П. Леженіна
Фото: © С. О. Каролінський

КАЛЛІПРОБОЛА ПРЕГАРНА*Calliprobola speciosa* Rossi, 1790**Каллипробола прекрасная**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Двокрилі — Diptera

Родина Дзюрчалки — Syrphidae

Природоохоронний статус

Вразливий.

Морфологічна характеристика

Відносно великі мухи, довжина тіла 13–15 мм. Груді чорні, середньо-спинка та щиток металево-зелені, блискучі. Черевце золотисто-зелене, металево блискуче, з вузькими оксамитово-чорними перев'язями. Крила у верхній половині жовтуваті, на верхівці затемнені.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Європейсько-сибірський вид. Ареал охоплює Центральну та Південно-Східну Європу, Забайкалля, Південний Сибір. У Харківській області популяція виду зберігається у дубовому лісі околиць Харкова (залізнична станція Сортувальна), один екземпляр спійманий у Харківському районі біля учбового містечка Харківського національного аграрного університету імені В. В. Докучаєва.

Чисельність

Дуже рідкісний локальний вид.

Місця перебування

Дубові ліси, в яких зберігаються старі дуплясті дерева.

Особливості біології

Дорослі мухи літають у травні-червні. Трапляються на лісових

галявинах, узліссях, де відвідують квіти зонтичних та ін. Личинки розвиваються в гниючій деревині листяних дерев, переважно буку, за способом живлення є сапро-ксилофагами.

Основні чинники зниження чисельності

Погіршення умов розвитку личинок внаслідок деградації дібров з природних та антропогенних причин, в тому числі через видалення старих дуплястих дерев.

Заходи охорони

Збереження старих дуплистих дерев. Створення природних резерватів.

Джерела інформації

Штакельберг, 1970; Леженіна, 1984; Реск, 1988; Мутин, Баркалов, 1999.

Автор: І. П. Леженіна
Фото: © Б. М. Лобода

ПЕЛЕКОЦЕРА ШИРОКОЛОБА*Pelecocera latifrons* Loew, 1856**Пелекоцера широколобая**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Двокрилі — Diptera

Родина Дзюрчалки — Syrphidae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид. Занесений до Червоної книги України (рідкісний).

Морфологічна характеристика

Невеликі блискучі голі чорні мухи, довжина тіла 7–8 мм. Характерною ознакою є великий неправильно трикутний третій членник вусиків із потовщеною паличкоподібною аристою (придатком третього членника) на верхівці. Вид з добре розвиненим статевим диморфізмом — самиця чорна, у самця на черевці присутні великі жовті плями.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Західноєвразійський вузькосуббореальний (степовий) вид. Трапляється у Західній Європі, Україні, Росії (Воронезька область, Нижнє Поволжя) та на Близькому Сході (Ліван). В Україні — на Лівобережжі, де тяжіє до степової зони. У Донецькій області відомий із заповідника «Хомутівський степ», Слов'янського району, Великоанадольського лісу та Донецького ботанічного саду НАН України. У Харківській області трапляється у регіональному ландшафтному парку «Печенізьке поле», Харківському і Вовчанському районах та у Харкові.

Чисельність

Дуже локальний степовий вид, в місцях перебування може бути

доволі звичайним. Стабільна популяція мешкає у степовому заповіднику «Хомутівський степ». В останні десять років реєструється поза територією степових заповідників. Ймовірно, для виду характерні циклічні коливання чисельності.

Місця перебування

Трав'яниста рослинність степових ділянок, остепнених узлісь, галявини широколистяних лісів, трав'яниста рослинність парків, газонів.

Особливості біології

Ранньовесняний вид, дорослі мухи літають з кінця березня до початку травня. Імаго тримаються у травостої, навесні живляться на квітках пшінки (*Ficaria* sp.) та інших ранньовесняних рослин, характерним є також запилення терену степового (*Prunus stepposa*). Біологія личинок невідома.

Основні чинники зниження чисельності

Зниження чисельності відбувається через зникнення цілинних степів. Ймовірно, циклічні коливання чисельності можуть бути причиною зникнення виду з певних територій при настанні несприятливих умов існування.

Заходи охорони

Мешкає у регіональному ландшафтному природному парку «Печенізьке поле». Для підвищення ефективності охорони необхідно створення мережі степових територій, що особливо охороняються.

Джерела інформації

Леженіна, 1984, 1987, 1992; Скуф'їн, Булли, 1987; Кузнецов, 1989; Попов, 1994, 2009; Speight, 2007.

Автор: І. П. Леженіна
Фото: © Б. М. Лобода

ЗУБАРИК ЧОРНОЛАПИЙ*Merodon nigratarsis* Rondani, 1845**Зубарик чернолапый**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Двокрилі — Diptera

Родина Дзюрчалки — Syrphidae

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений до Червоної книги України (рідкісний).

Морфологічна характеристика

Великі, добре опушені коренасті мухи з довжиною тіла 10–13 мм, зі смугастим черевцем; задні стегна потовщені, знизу у верхівковій частині з добре розвиненим зубцем трикутної форми. Вид добре відрізняється від близьких видів роду роз'єднаними смугами на кінці черевця та темним забарвленням задніх лапок.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Західно-євразійський (європейсько-малоазійсько-кавказький) південний суббореально-субтропічний вид, широко розповсюджений у Європі. В Україні достовірно відомий з Донецької та Харківської областей і Криму, але за межами заповідників майже не трапляється. Раніше під назвою *M. spinipes* в літературі наводили як мінімум два різні види, а саме: *M. nigratarsis* і *M. avidus*. У Харківській області відомі 2 екземпляри самців з регіонального ландшафтного парку «Печенізьке поле» у Печенізькому районі.

Чисельність

Дуже локальний степовий вид. У деяких заповідниках чисельність виду може бути досить високою (природний заповідник «Кам'яні могили», Карадазький природний заповідник).

Місця перебування

Степові та остепнені ділянки.

Особливості біології

Степовий мезофіл. Імаго у природному заповіднику «Кам'яні могили» живляться на молочаї Сергієрова (*Euphorbia seguierana*). Личинки — облігатні фітофаги в цибулинах роду гіацинтік *Huacanthaella*. Для розвитку однієї личинки достатньо однієї цибулини. Личинки I віку в лабораторних умовах заселяють і живляться цибулинами леопольдії чубкуватої (*Leopoldia comosa*) та рястки понтичної (*Ornithogalum ponticum*). Вид дає одне покоління на рік, парування відбувається у середині червня. Самиці відкладають яйця у землю. Личинки I віку проникають до цибулин гіацинтіку Палласа (*H. pallasiana*) через стебловий отвір і потім, живлячись, формують всередині цибулини камеру. Личинка III (останнього) віку формує майже вертикальний хід під поверхню ґрунту, у якому, ймовірно, зимує. Заляльковування відбувається весною. У самців, як і в інших видах роду *Merodon*, добре виражена територіальна поведінка.

Основні чинники зниження чисельності

Деградація степів внаслідок розорювання; занадто мала територія степових заповідників, не об'єднаних у мережу, завдяки чому утворюється острівна фауна, представлена локальними популяціями.

Заходи охорони

Мешкає у регіональному ландшафтному парку «Печенізьке поле». Для підвищення ефективності охорони необхідне створення мережі степових територій, що особливо охороняються.

Джерела інформації

Hurkmans, 1993; Попов, 1994, 1998, 2003; Степаненко, Попов, 1997; Леженина, 1998; Попов и др., 2002; Speight, 2007.

Автори: І. П. Леженина, Г. В. Попов

Фото: © О. В. Мартинов

ЗУБАРИК КАРЛИКОВИЙ*Merodon nanus* Sack, 1931**Зубарик карликовий**

Клас Комахи — Insecta

Ряд Двокрилі — Diptera

Родина Дзюрчалки — Syrphidae

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Невеликий, завдовжки 5–8 мм; черевце коротке, овальне, середньоспинка без світлих смуг, на черевці відсутні світлі перев'язі. Бронзово-чорний, опушення середньоспинки жовте, черевця — сріблясте, рідше жовтувате. Більш довгі волоски на третьому тергіті утворюють півмісячні плями. Задні стегна потовщені, знизу у верхівковій частині з добре розвиненим зубцем трикутної форми.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Середземноморський вид, поширений в Європі: країни колишньої Югославії, Болгарія; на Кавказі (Грузія, Вірменія); в Азії: Туреччина, Іран, Ірак. В Україні відомий з Луганської області (природний заповідник «Стрільцівський степ») та Харківської області, де трапляється у Зміївському районі (національний природний парк «Гомільшанські лиси», заказник «Цикалове») та Балаклійському районі (заказник «Лучний»).

Чисельність

Дуже локальний, за останні п'ятдесят років знайдений тільки у двох районах Харкова. У місцях перебування звичайний.

Місця перебування

Заплавні луки головного русла Сіверського Дінця та річки Гомільша, на яких ростуть косарики.

Особливості біології

Літає у кінці травня — в липні. У «Стрільцівському степу» літає по дну балок з низькою рослинністю. Всі екземпляри у Харківській області траплялися на луках з косариками. Личинки, як і в інших видів роду, є фітофагами. Кормова рослина невідома, можливо личинки розвиваються у цибулинах косариків.

Основні чинники зниження чисельності

Деградація лучної рослинності заплавних луків через антропогенні причини.

Заходи охорони

Збереження ділянок заплавних луків із угрупованнями рослин-ефемерів.

Джерела інформації

Sack, 1932; Леженіна, 1984, 1987; Peck, 1988; Hurkmans, Hayat, 1997.

Автор: І. П. Леженіна

Фото: © Б. М. Лобода

УКРАЇНСЬКА МІНОГА

Eudontomyzon mariae (Berg, 1931)

Украинская минога

Клас Цефаласпідоморфи — Cephalaspidomorphi

Ряд Міногоподібні — Petromyzontiformes

Родина Міногові — Petromyzontidae

Один з 5 видів роду і один з 2 видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус

Рідкісний. Занесений до Червоної книги України (зникаючий) та списку Бернської конвенції (Додаток III).

Морфологічна характеристика

Тіло вугроподібне, округло-овальне у січenni, голе. Ротовий отвір у вигляді круглої присмоктувальної лійки з численними роговими зубами; у личинок-піскорійок ротовий отвір трапецієподібний без зубів. Сім окремих невеликих овальних зябрових отворів позаду голови, які розташовані у лінію. Очі латеральні; у піскорійок недорозвинуті. Лоб широкий з однією непарною ноздрею, яка підвищена попереду очей. Два спинні плавці роздільні або зімкнуті. Забарвлення спини та боків варіює від світло-сірого до темно-оливкового. Загальна довжина зазвичай не більше 210 мм. У басейні Сіверського Дінця самки досягають довжини 270 мм і маси 23,4 г (найбільші зареєстровані довжина й маса для виду в цілому); самці дрібніше — до 217 мм, маса 17,5 г; піскорійки, ймовірно, можуть досягати максимальної довжини більше 300 мм.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Вид поширений від басейну Каспійського моря на сході до Балтики на північному заході та Адріатичного і Егейського морів

на південному заході. В Україні розповсюджений у басейнах Сіверського Дінця, Дніпра, Дністра та Дунаю, можливо зустрічається у Південному Бузі. У Харківській області за останні 10 років поодинокі знахідки піскорійок були у верхів'ях та низов'ях Осколу, головному руслі Сіверського Дінця у Зміївському та Ізюмському районах; дорослі особини відмічені в головному руслі Сіверського Дінця та його притоках в Ізюмському районі і суміжному з ним Слов'янському районі Донецької області.

Чисельність

У цілому дуже мала, за виключенням поодиноких локалізованих популяцій.

Місця перебування

Проживає у чистій проточній воді на ділянках з помірно та повільною течією, чистим піщаним або замуленим піщаним дном на глибині 0,2–1 м. Іноді трапляється у ставках, озерах і водосховищах.

Особливості біології

Прісноводний непаразитичний донний вид, який веде осілий спосіб життя. Нерест псамофільний, відбувається вдень при температурі води 8–14°C переважно у травні, на деяких ділянках придаткової системи Сіверського Дінця — з середини квітня. Абсолютна плодючість 1,9–7,1 тис. ікринок діаметром близько 1,0 мм. Піскорійки протягом 3,5–5,5 років ведуть занурений у м'який мулистий або піщаний ґрунт спосіб життя. За способом живлення личинки є фільтруючими мікрофагами; споживають детрит, одноклітинні водорості та дрібних безхребетних. Дорослі особини не живляться і після нересту гинуть. Тривалість життя 4–6 років.

Основні чинники зниження чисельності

Забруднення водойм, зарегульованість стоку, зникнення типових біотопів та браконьєрський вилов.

Заходи охорони

Заборона вилову. Розробка біотехніки розведення. Частина русла Сіверського Дінця та його притоки Осколу включені в охоронні зони національних природних парків «Гомільшанські ліси» та «Дворічанський». В Ізюмському районі необхідне встановлення заповідного режиму та організація спеціалізованого іхтіологічного заказника.

Джерела інформації

Павлов, 1980; Богущкая, Насека, 2004; Мовчан, 2005; Шандиков, Гончаров, 2008; Renaud, 2011; Шандиков, 2012.

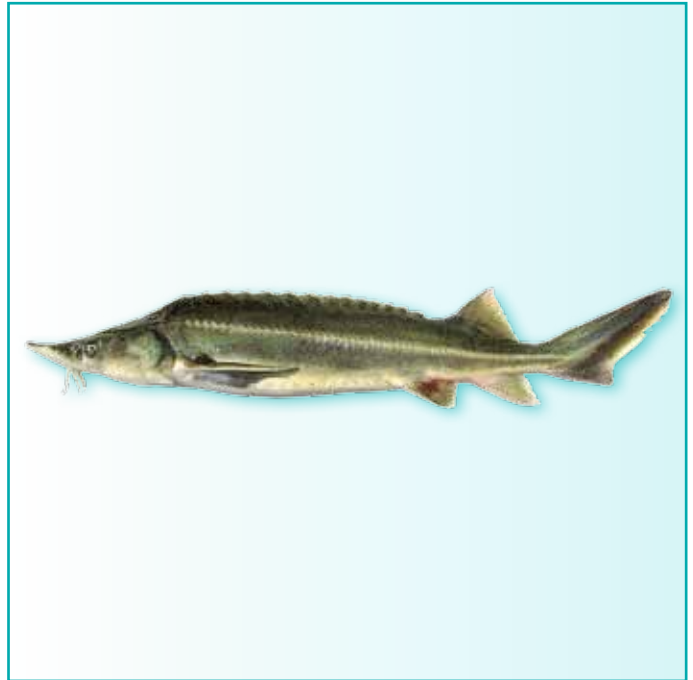
Автор: Г. О. Шандиков
Фото: © Г. О. Шандиков

СТЕРЛЯДЬ*Acipenser ruthenus* Linnaeus, 1758**Стерлядь**

Клас Променелері риби — Actinopterygii

Ряд Осетроподібні — Acipenseriformes

Родина Осетрові — Acipenseridae

Один з 17 видів роду і один з 5 видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус

Зниклий. Занесений до Червоної книги України (зникаючий), списку Бернської конвенції (Додаток III), Червоного списку МСОП (VU), Європейського червоного списку (VU) та списку SITES (Додаток II).

Морфологічна характеристика

Тіло веретеноподібне, видовжене, низьке, без луски, з 5 поздовжніми рядами кісткових пластин; зяброві перетинки приросли до міжзябрового проміжку; рот нижній поперечний з 4 вусиками попереду ротової щілини. Загальне забарвлення спини та боків варіює від сірого, іноді з синюватим відтінком, до жовтувато-коричневого і темно-оливкового. Від інших видів роду головним чином відрізняється прямою (не вигнутою) формою рота з перерваною посередині нижньою губою та бахромчастими (не гладкими) вусиками. Досягає загальної довжини 125 см і маси 16 кг; зазвичай загальна довжина не більше 40–60 см, а маса не більше 1,0–1,5 кг.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Вид поширений у річкових системах Каспійського, Азовського, Чорного, Карського, Білого, Баренцева та Балтійського морів. В Україні зрідка зустрічається в низов'ях Дунаю, у верхів'ях та середній

течії Дністра, в середніх течіях Дніпра і Сіверського Дінця в Артемівському районі Донецької області. У межах сучасної Харківської області наприкінці XIX століття стерлядь зустрічалась у верхньої течії Сіверського Дінця до Печеніг, до 30-х років минулого століття вона вже не відмічалась вище Ізюма, а потім повністю зникла.

Чисельність

Зниклий у регіоні вид. Об'єкт аквакультури в басейні Сіверського Дінця в Донецькій і Харківській областях.

Місця перебування

Проживає зазвичай на глибині в головних руслах рік з повільною течією і прохолодною водою на ділянках з піщаним, кам'янистим, гравійним або крейдяним дном, іноді зустрічається у водосховищах і озерах; може утримуватись і вирощуватись у проточних ставках і басейнах.

Особливості біології

Прісноводна річкова придонна риба, яка здійснює невеликі за протяжністю нерестові та зимувальні міграції. Тримається поодиночці або в невеликих групах до 3–4 особин. Статевозрілість у самців настає у віці 3–5 років, у самок — 4–8 років при загальній довжині 35–45 см. Нерест одноразовий, відбувається у квітні-травні, іноді червні, при температурі води від 12–16°C до 20°C; самці нерестяться щорічно або раз в 2 роки, самки — зазвичай раз в 2–3 роки. Ікра клейка, чорного кольору, діаметром 1,8–2,5 мм, відкладається на гальку або каміння. Абсолютна плодючість 7–108 тис. ікринок. Бентофаг; споживає крупних безхребетних донної фауни — ракоподібних, моллюсків, хірономід, комах та їхніх личинок, іноді зоопланктон і рибу. Тривалість життя до 27 років, зазвичай не більше 10–11 років.

Основні чинники зниження чисельності

Забруднення водойм, зарегулювання стоку, зникнення типових біотопів, браконьєрська ловля.

Заходи охорони

Заборона вилову. Розроблена біотехніка штучного відтворення. Необхідне поповнення природних популяцій молоддю, що отримана з автохтонних плідників і вирощена в аквакультури.

Джерела інформації

Чернай, 1852; Аверин, 1923; Солодовников, 1930; Берг, 1948; Павлов, 1980; Денщик, 1994; Соколов, 2003; Kottelat, Freyhof, 2007; Шандиков, Гончаров, 2008.

Автор: Г. О. Шандиков
Фото: © Г. О. Шандиков

ЗВИЧАЙНИЙ КАРАСЬ*Carassius carassius* (Linnaeus, 1758)**Обыкновенный карась**

Клас Променепері риби — Actinopterygii

Ряд Коропоподібні — Cypriniformes

Родина Коропові — Cyprinidae

Один з 4 видів роду і один з 3 видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус

Рідкісний. Занесений до Червоної книги України (вразливий).

Морфологічна характеристика

Тіло коротке, високе, стиснуте з боків; рот невеликий, кінцевий, висувний; вусики відсутні, луска крупна; спинний плавець довгий, високий; анальний плавець з короткою основою; хвостовий плавець з невеликою вирізкою, бічна лінія повна. Загальне забарвлення дорослих особин бронзувате, жовтувато-мідне, спинний плавець темнуватий, хвостовий — червонувато-темний, інші плавці зазвичай червонуваті або червонувато-темні. Від китайського карася *C. auratus*, сріблястого карася *C. gibelio* та гібридів (*C. auratus* × *C. carassius* і *C. carassius* × *C. gibelio*), які можуть зустрічатися симпатрично, головним чином відрізняється наступним комплексом ознак: випуклим зовнішнім краєм спинного плавця, більшим числом лусок бічної лінії (33–36 проти 31–33), меншим числом зябрових тичинок (22–34 проти 33–56), особливостями забарвлення і світлою очеревиною (проти чорної). Досягає стандартної довжини 55 см і маси 4–5 кг; у водоймах України довжина не перевищує 30 см, маса — 1,2 кг, зазвичай стандартна довжина не більше 19 см.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Ареал надзвичайно широкий, простягається зі сходу Євразії на захід від річкової системи Колими до Рейну і Східної Англії, з півночі на південь Західної Європи — з басейну Балтійського моря (від 66° півн. ш.) до басейну Егейського моря. У першій чверті минулого століття був відмічений в солонуватих водах Таганрозької затоки Азовського моря. Інтродукований в Італії і Франції. В Україні зустрічається в річкових системах Чорного та Азовського морів, у басейні Західного Бугу та водосховищах Криму; ймовірно зник у річках Північного Приазов'я. У Харківській області зустрічається в басейнах Сіверського Дінця і Дніпра.

Чисельність

В цілому мала і, скоріш за все, поступово зменшується. Об'єкт аматорського рибальства.

Місця перебування

Проживає в прісноводних замкнених стоячих та малопроточних водоймах — озерах, старицях, ставках, водосховищах, каналах та річкових затоках на ділянках з багатою рослинністю і мулистим ґрунтом.

Особливості біології

Прісноводна озерна придонна риба, дуже стійка до нестачі кисню у періоди зимових та літніх заморів, пересихання та замерзання водойм. Статевозрілим зазвичай стає у віці 3–4 років. Нерест фітофільний, 2–3 порційний, відбувається на мілководдях у травні-липні при температурі води зазвичай вище 17–18°C. Ікра клейка. Діаметр зрілих ооцитів зазвичай до 1,4 мм. Абсолютна плодючість до 244–300 тис. ікринок. Еврифаг; споживає дрібних безхребетних донної фауни, детрит, планктон та вищу водну рослинність. Тривалість життя близько 10 років.

Основні чинники зниження чисельності

Зникнення типових біотопів, надмірний вилов, харчова конкуренція та гібридизація з іншими видами.

Заходи охорони

Заборона лову в природних популяціях. Частина русла Сіверського Дінця та його притока Оскіл включені в охоронні зони національних природних парків «Гомільшанські ліси» та «Дворічанський».

Джерела інформації

Книпович, 1923; Масловський, 1940; Берг, 1949 а; Мовчан, Смірнов, 1983; Дирипаско, 2002; Цепкин, 2003; Kottelat, Freyhof, 2007; Шандиков, Гончаров, 2008.

Автори: Г. О. Шандиков, А. В. Куліш

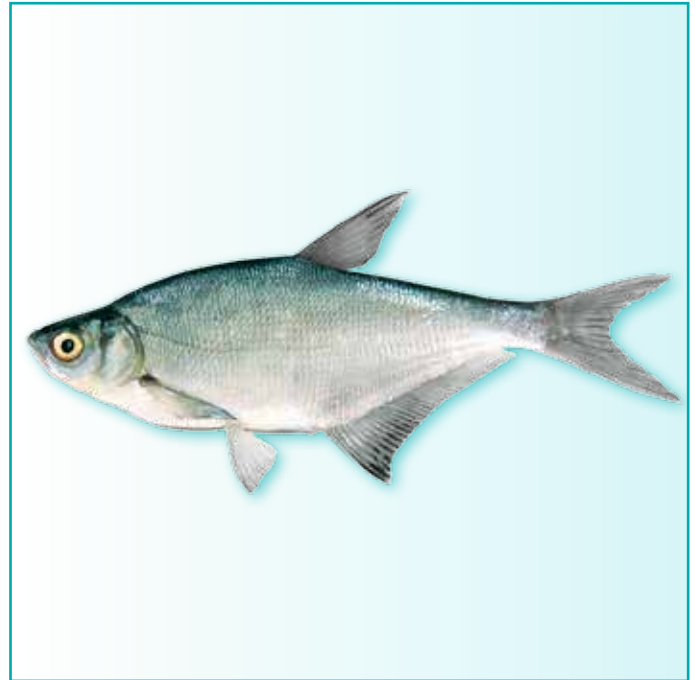
Фото: © Г. О. Шандиков

СИНЕЦЬ*Ballerus ballerus* (Linnaeus, 1758)**Синець**

Клас Променелері риби — Actinopterygii

Ряд Коропоподібні — Cypriniformes

Родина Коропові — Cyprinidae

Один з 2 видів роду і один з 2 видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус

Зникаючий. Занесений, як *Abramis ballerus*, у список Бернської конвенції (Додаток III).

Морфологічна характеристика

Тіло помірно високе ромбоподібне, дещо видовжене, дуже стиснуте з боків; голова мала; вершина рила загострена; рот невеликий, кінцевий, висувний; діаметр ока середній — дорівнює або незначно менше довжини рила; спинний плавець з короткою основою; анальний плавець з довгою основою; хвостовий плавець з великою вирізкою; в бічній лінії 63–75 лусок. Загальне забарвлення сріблясто-біле, дещо з переливчастою сининою; парні плавці світлуваті, непарні — темніше. Від клеця *B. sapa* головним чином відрізняється формою рила і положенням рота. Досягає стандартної довжини 45 см і маси більше 1 кг; в Україні довжина не перевищує 29–35 см, маса — 395–600 г.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений в Європі від Рейну до Уралу в басейнах Північного, Балтійського, Чорного, Азовського та північній частині Каспійського морів. В Україні зустрічається в головних руслах усіх великих річкових систем (можливо, зникає у Дністрі) і деяких річках

Північного Приазов'я; був інтродукований у водойми Криму. У Харківській області з басейну Дніпра невідомий; у басейні Сіверського Дінця останні роки не зустрічається; за невідтвердженими даними можливо досі присутній у головному руслі річки Уди та Червонооскільському водосховищі.

Чисельність

Невідома, принаймні вкрай низька. Раніше, до 60-х років минулого століття до зарегулювання Осколу був нечисленним, але звичайним видом в Осколі і верхній частині головного русла Сіверського Дінця, у 60-ті роки деякий час вважався промисловим видом у Червонооскільському водосховищі, а з кінця 80-х років майже повністю зник.

Місця перебування

Проживає в великих річкових басейнах з повільною течією, великих проточних озерах, ставках і водосховищах, іноді зустрічається у слабосолонуватих водах морського прибережжя.

Особливості біології

Прісноводна, пелагічна, озерно-річкова, зграйна, відносно осіла риба, яка мігрує лише на короткі відстані. В низов'ях Волги зустрічається мігруюча напівпрохідна форма. Статевозрілим стає у віці 3–4 років при досягненні стандартної довжини 15–16 см у самців і 22–23 см у самок. Нерест переважно фітофільний, одноразовий, відбувається в Україні у квітні-червні при температурі води звичайно вище 10–12°C. Край клейка. Діаметр зрілих ооцитів 1,7–2,0 мм. Абсолютна плодючість 2–82 тис. ікринок. Зоопланктофаг; живиться переважно дрібними пелагічними ракоподібними. Тривалість життя до 7–10 років.

Основні чинники зниження чисельності

Невідомі; на зниження чисельності можуть впливати забруднення водойм, зникнення типових біотопів у зв'язку із зарегулюванням рік.

Заходи охорони

Заборона лову. Частина русла Сіверського Дінця та його притоки Осколу включені в охоронні зони національних природних парків «Гомільшанські ліси» та «Дворічанський».

Джерела інформації

Солодовников, 1924, 1930; Берг, 1949 а; Масловский, 1956; Короткий, Харитонов, 1958; Мовчан, Смірнов, 1983; Денщик, 1994; Дирипаско, 2002; Мовчан, 2005; Kottelat, Freyhof, 2007; Шандиков, Гончаров, 2008.

Автор: Г. О. Шандиков
Фото: © Г. О. Шандиков

КЛЕПЕЦЬ*Ballerus sapa* (Pallas, 1814)**Белоглазка**

Клас Променепері риби — Actinopterygii

Ряд Коропоподібні — Cypriniformes

Родина Коропові — Cyprinidae

Один з 2 видів роду і один з 2 видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус

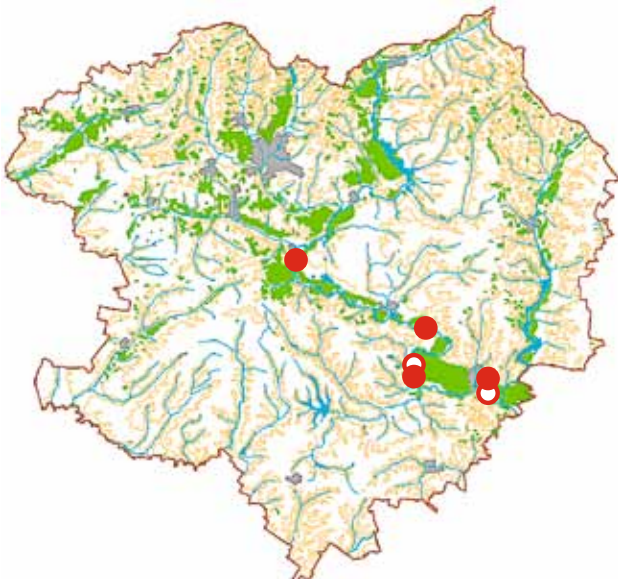
Вразливий. Занесений, як *Abramis sapa*, у список Бернської конвенції (Додаток III).

Морфологічна характеристика

Тіло високе ромбоподібне, дуже стиснуте з боків; луска середнього розміру; голова мала; вершина риля притуплена; рот невеликий, напівнижній, висувний; око відносно велике — більше довжини риля; спинний плавець з короткою основою; анальний плавець з довгою основою; хвостовий плавець з великою вирізкою; в бічній лінії 46–55 лусок. Загальне забарвлення сріблясто-біле; грудний та черевний плавці світло-сірі або червонуваті, непарні плавці темніше. Від синця *B. ballerus* головним чином відрізняється притупленим рилом і невеликим напівнижнім ротом. Досягає стандартної довжини 35 см і маси 800 г, зазвичай довжина не більше 21–25 см, маса — 150–390 г.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений у великих річках басейнів Чорного, Азовського, Каспійського та Аральського морів, зустрічається в Північній Двіні (басейн Білого моря). Інтродукований у Ладозьке озеро і річку Волхов (басейн Балтійського моря), а також у Рейн (басейн Пів-

нічного моря). У басейні Вісли є інвазійним видом, який проникнув з басейну Дніпра через канал Прип'ять-Західний Буг. В Україні зустрічається в головних руслах всіх великих річкових систем (окрім Південного Бугу) і деяких річках Південного Приазов'я. У Харківській області з басейну Дніпра невідомий, а в головному руслі верхньої і середньої течії Сіверського Дінця завжди був рідкісним видом. Останні поодинокі знахідки були у 2005, 2007 та 2012 роках у Зміївському, Ізюмському та Балаклійському районах.

Чисельність

Дуже низька протягом усього періоду досліджень. Випадковий об'єкт аматорського рибальства.

Місця перебування

Проживає переважно в великих глибоких річках з помірно або швидкою течією на ділянках із замуленим ґрунтом, іноді зустрічається у водосховищах і солонуватих водах морського прибережжя.

Особливості біології

Придонна, зграйна, переважно прісноводна річкова риба, яка веде сутінковий осілий спосіб життя і мігрує лише на короткі відстані. В низов'ях рік може зустрічатися мігруюча напівпрохідна форма. Статевозрілим стає у віці 3–4 років при досягненні стандартної довжини 12–16 см. Нерест фітофільний одноразовий, відбувається у квітні-травні при температурі води вище 8–10°C. Ікра клейка. Діаметр зрілих ооцитів до 2 мм. Абсолютна плодючість 8–100 тис. ікринок. Бенгофаг; живиться дрібними безхребетними донної фауни — хірономідами та личинками інших комах, ракоподібними, молюсками, іноді детритом і водоростями. Тривалість життя до 7–8 років.

Основні чинники зниження чисельності

Невідомі; на зниження чисельності можуть впливати забруднення водойм та зникнення типових біотопів.

Заходи охорони

Заборона лову. Частина русла Сіверського Дінця та його притоки Осколу включені в охоронні зони національних природних парків «Гомільшанські ліси» та «Дворічанський».

Джерела інформації

Солодовников, 1930; Берг, 1949 а; Мовчан, Смірнов, 1983; Неелов, 1987; Дирипаско, 2002; Мовчан, 2005; Kottelat, Freyhof, 2007; Шандиков, Гончаров, 2008; Дирипаско и др., 2011; Мельник В. І. (2012, особисте повідомлення).

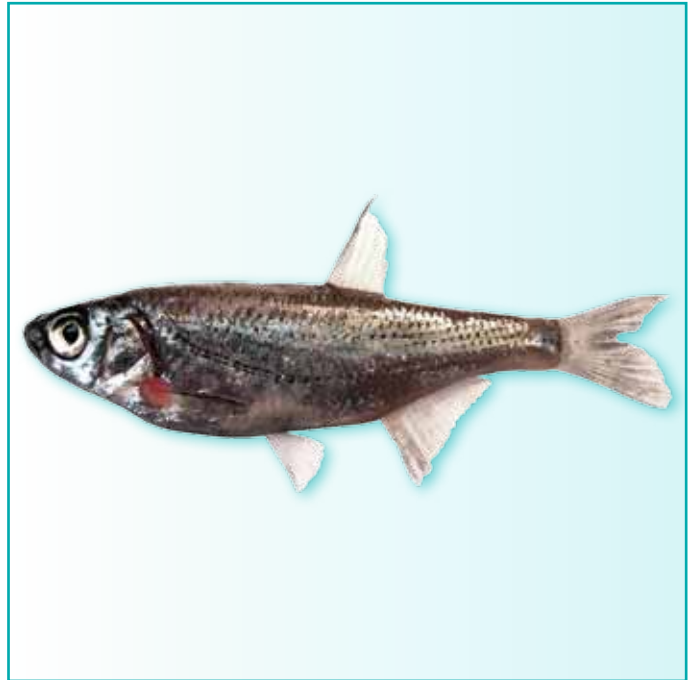
Автор: Г. О. Шандиков
Фото: © Г. О. Шандиков

РОСІЙСЬКА БИСТРЯНКА*Alburnoides rossicus* Berg, 1924**Русская быстрянка**

Клас Променепері риби — Actinopterygii

Ряд Коропоподібні — Cypriniformes

Родина Коропові — Cyprinidae

Один з більш 20 видів роду, включаючи ще формально не описані види, і один з 3 видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус

Зниклий. Занесений до Червоної книги України (зникаючий) та списку Бернської конвенції (як *Alburnoides bipunctatus*, Додаток III).

Морфологічна характеристика

Тіло відносно високе, помірно видовжене; між черевними і анальним плавцями є кіль, невикритий до анального отвору лускою; рило коротке, злегка виступає над вершиною невеликого, кінцевого, висувного рота з косою ротовою щілиною; лоб широкий; око помірного розміру, трохи більше довжини риля; спинний та анальний плавці з короткою основою; хвостовий плавець з помітною вирізкою; луска середнього розміру, тонка, легко спадаюча; бічна лінія повна, вигнута донизу, містить 41–50 лусок. Забарвлення тулуба сріблясто-біле; спинний та хвостовий плавці сіруваті, інші плавці світлі або жовтуваті, при основі оранжеві або червоні; вздовж бічної лінії тягнеться тонка чорна подвійна смуга, яка обрамляє зверху і знизу отвори в лусках. Досягає стандартної довжини 13 см і маси до 10 г, зазвичай довжина не перевищує 79–101 мм.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений у річкових системах басейнів Чорного, Азовського

та Каспійського морів від Дністра до Кубані і Волги. В Україні зустрічається в басейні Дністра, зрідка у Південному Бузі і Дніпрі, фактично зник у річках Північного Приазов'я і Сіверському Дінці. У Харківській області зареєстрована лише одна достовірна знахідка у головному руслі Сіверського Дінця під Ізюмом у 1923 році.

Чисельність

Невідома. Можливо досі зустрічається у деяких локальностях Сіверського Дінця.

Місця перебування

Проживає в річках (дуже рідко в озерах) на ділянках зі швидкою або помірною течією, чистою, насиченою киснем водою і твердим піщаним, кам'янисто-піщаним або гальковим ґрунтом.

Особливості біології

Прісноводна, річкова, придонно-пелагічна, швидка риба, яка тримається на глибині у невеликих зграйках у придонному шарі води, іноді виходить на мілководдя або підіймається до поверхні води. Статевозрілою стає у віці 2 років при стандартній довжині 5,0–5,5 см. Нерест переважно літофільний, порційний, відбувається в травні-червні на піщано-кам'янистих або галькових мілководдях зі швидкою течією при температурі води вище 12°C. Ікра клейка. Абсолютна плодючість 0,7–7,4 тис. ікринок. Переважно зоофаг; живиться дрібним зоопланктоном і організмами донної фауни, ікромі риб, падаючими у воду комахами, нитчастими водоростями. Тривалість життя до 5–6 років, зазвичай не більше 3–4 років.

Основні чинники зниження чисельності

Невідомі.

Заходи охорони

Заборона вилову, виявлення типових місць перебування і встановлення заповідного режиму. Частина русла Сіверського Дінця та його притоки Осколу включені в охоронні зони національних природних парків «Гомільшанські ліси» та «Дворічанський».

Джерела інформації

Солодовников, 1924; Берг, 1949 а; Короткий, Харитонова, 1958; Мовчан, Смірнов, 1983; Цепкин, 2003; Дирипаско, 2002; Шандиков, Гончаров, 2008; Bogutskaya, Coad, 2009.

Автор: Г. О. Шандиков

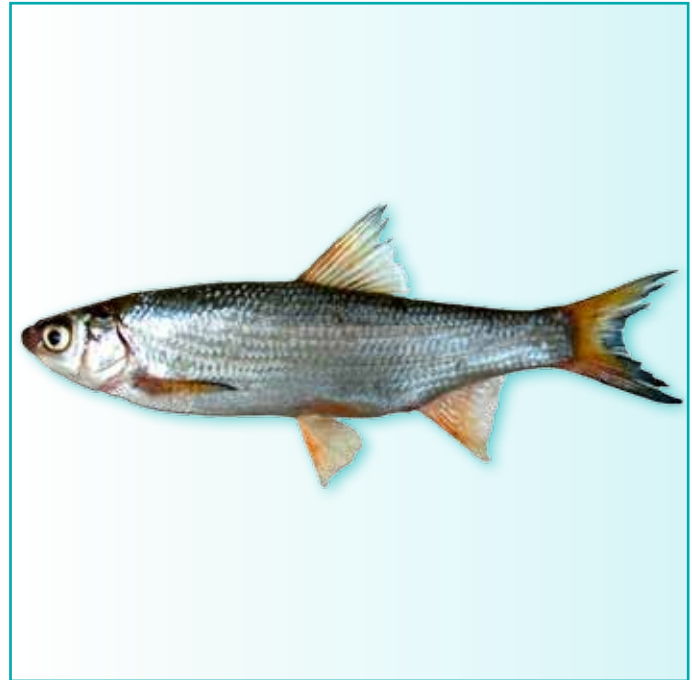
Фото: © Г. Л. Гончаров, Г. О. Шандиков

ВОЛЗЬКИЙ ПІДУСТ*Chondrostoma variable* Jakovlev, 1870**Волжский подуст**

Клас Променепері риби — Actinopterygii

Ряд Коропоподібні — Cypriniformes

Родина Коропові — Cyprinidae

Один з 20 видів роду і один з 2 видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус

Вразливий; вид на західній межі ареалу. Занесений до Червоної книги України (вразливий).

Морфологічна характеристика

Тіло помірно видовжене, середньої висоти, дещо стиснуте з боків. Голова відносно невелика, рило видовжене, на кінці хрящувате. Рот маленький, нижній, висувний, прямий або дещо дугоподібний. Хвостовий плавець має досить глибоку вирізку, спинний та анальний з короткою основою і майже з рівним зовнішнім краєм. У бічній лінії 50–63 луски. Загальний кольоровий тон жовтувато-сірий, спина темніша, черево жовтувато-біле. Спинний і хвостовий плавець сіруваті з жовтуватою основою, грудні — більш світлі, інші плавці жовтуваті або рожевуваті. Райдужна оболонка ока світло-срібляста. Максимальна стандартна довжина до 40 см, зазвичай 15–20 см.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Басейни Дону, Волги, Уралу та Емби. В Україні — ендемік басейну Сіверського Дінця, який найбільш характерний для його середньої течії. У Харківській області трапляється у руслах Сіверського Дінця та Осколу, переважно у місцях з виходами крейди.

Чисельність

Дуже мала — менше 0,1% від загальної чисельності в угрупованнях риб, зустрічається поодинокими або кількома екземплярами. У водоймах Харківської області ніколи не був чисельним, у 50-х роках минулого століття складав за чисельністю близько 0,7% в уловах волокуші у Осколі, тоді як у Сіверському Дінці у межах Донецької та Луганської областей — до 40%.

Місця перебування

Зазвичай трапляється у порожистих або з нерівним рельєфом дна місцях з відносно швидкою течією та твердим субстратом. Дуже швидких течій, верхніх ділянок річок і гирл, як правило, уникає. Може перебувати також у заплавах озер та водосховищах, заходить у невеликі притоки.

Особливості біології

Прісноводна, річкова, придонна, осіла зграйна риба. Статевозрілою стає у віці 2–4 років при стандартній довжині 14–17 см. Нерест одноразовий, відбувається у квітні — на початку травня, при температурі води вище 6–8°C. Нерестовища розташовані у місцях з вираженою течією, широким ложем та кам'янистим або хрящуватим дном на глибинах 2–4 м. Ікра клейка, достатньо велика за розміром — до 2,2 мм. Абсолютна плодючість до 9 тис. ікринок. Переважний перифітонофаг, у живленні дорослих особин також трапляються фрагменти вищих водних рослин та личинки комах. Тривалість життя до 9 років.

Основні чинники зниження чисельності

Зникнення взагалі нечисленних у області типових біотопів, головним чином їх замулення, внаслідок зміни гідрологічного режиму річок. Випадковий вилов бракон'єрами та рибалками-любителями.

Заходи охорони

Збереження прибережних захисних смуг. Розчистка водотоків та зменшення зарегульованості стоку річок. Заборона вилову. Включення місць мешкання, зокрема руслових ділянок річок із виходами крейди, до складу територій природно-заповідного фонду із режимом охорони не нижче зони регульованої рекреації національних природних парків.

Джерела інформації

Солодовников, 1930; Масловский, 1956; Короткий, Харитонова, 1958; Денщик, 1994; Каталог коллекций..., 2003; Шандиков, Гончаров, 2008.

Автор: Г. Л. Гончаров

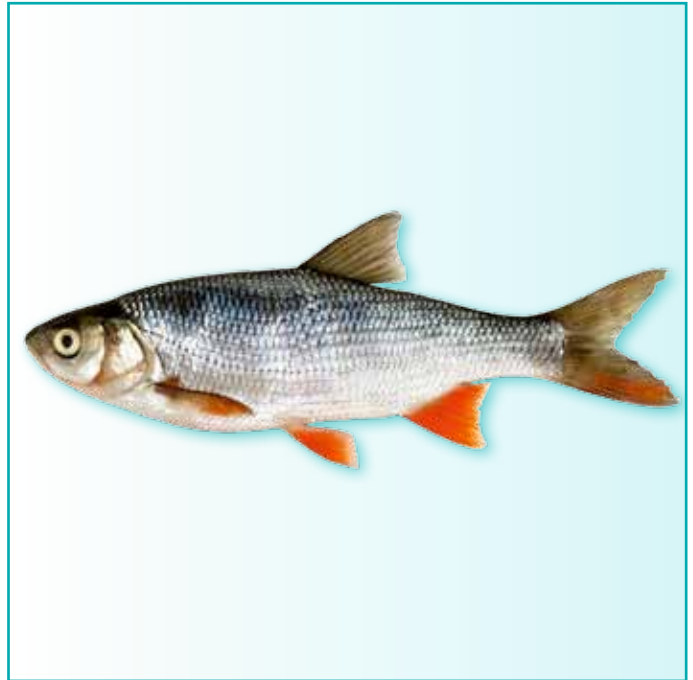
Фото: © Г. Л. Гончаров, Г. О. Шандиков

В'ЯЗЬ*Leuciscus idus* (Linnaeus, 1758)**Язь**

Клас Променепері риби — риби Actinopterygii

Ряд Коропоподібні — Cypriniformes

Родина Коропові — Cyprinidae

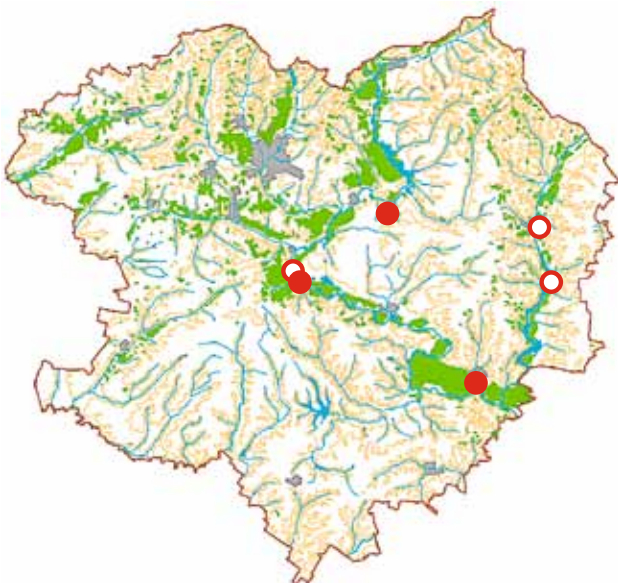
Один з 17 видів роду і один з 3 видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Тіло помірно високе, дещо видовжене, стиснуте з боків; рот невеликий, кінцевий, висувний, з косою ротовою щілиною; око мале, значно менше довжини рила; спинний і анальний плавці з короткою основою; хвостовий плавець з помітною вирізкою; луска середнього розміру, в бічній лінії 52–65 лусок. Загальне забарвлення тулуба сріблясто-біле або сріблясто-жовтувате, вище бічної лінії — більш темнувате; спинний та хвостовий плавці темні, іноді з червонуватістю, решта плавців — оранжево-червоні або червоні; райдужна оболонка зазвичай сріблясто-жовтувато-оранжувата або червонувата в нерестовий період. Також існує декоративна золотиста варіація забарвлення в'язя — орфа. Від ельця Данилевського *L. danilewskii* відрізняється помітно більшою висотою тіла, термінальним положенням рота, дрібнішою лускою та особливостями забарвлення; від плітки *Rutilus rutilus* і краснопірки *Scardinius erythrophthalmus* головним чином відрізняється помітно дрібнішою лускою. Досягає стандартної довжини 85 см і маси 6–8 кг, зазвичай довжина не перевищує 45 см, маса — 2 кг.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Широко поширений у Північній Євразії — від басейну Лени в Сибіру до Луари в Західній Європі. Інтродукований на Британських островах і у Південній Італії. В Україні зустрічається майже повсюди — головним чином в руслах всіх крупних річкових систем і в річках Північного Приазов'я; відсутній у Криму. У Харківській області з басейну Дніпра дані відсутні; в басейні Сіверського Дінця зустрічається в головному руслі і придатковій системі.

Чисельність

Місцями звичайний, але в цілому малочислений вид з тенденцією до зниження чисельності.

Місця перебування

Проживає в рівнинних ріках з повільною течією, крупних озерах і водосховищах на глибоких ділянках з розвинутою водною рослинністю і піщаним, піщано-глинистим, мулистим та кам'янистим ґрунтом; іноді трапляється у слабосолонуватих водах морського прибережжя.

Особливості біології

Прісноводна, придонно-пелагічна, осіла риба; тримається поодинокі або невеликими групами. У водоймах України статевозрілим стає у віці 3–5 років при досягненні стандартної довжини 19–31 см у самців і 22–33 см у самок. Нерест поліфільний, переважно фітофільний, одноразовий, відбувається наприкінці березня — у квітні при температурі води 4–12°C. Ікра клейка. Діаметр зрілих ооцитів до 1,7–2,0 мм. Абсолютна плодючість 11–400 тис. ікринок, зазвичай не більше 100 тис. ікринок. Еврифаг; живиться організмами донної фауни, детритом, зоопланктоном, комахами та їх личинками, рослинністю. Тривалість життя до 16 років.

Основні чинники зниження чисельності

Невідомі; на зниження чисельності може впливати зникнення типових глибинних біотопів.

Заходи охорони

Заборона лову в охоронних зонах. Частина русла Сіверського Дінця та його притоки Осколу включені в охоронні зони національних природних парків «Гомільшанські ліси» та «Дворічанський».

Джерела інформації

Берг, 1949 а; Мовчан, Смірнов, 1983; Дирипаско, 2002; Kottelat, Freyhof, 2007; Шандиков, Гончаров, 2008.

Автор: Г. О. Шандиков
Фото: © Г. О. Шандиков

ЯЛЕЦЬ ДАНИЛЕВСЬКОГО*Leuciscus danilewskii* (Kessler, 1877)**Елец Данилевского**

Клас Променепері риби — Actinopterygii

Ряд Коропоподібні — Cypriniformes

Родина Коропові — Cyprinidae

Один з 17 видів роду і один з 3 видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений до Червоної книги України (зникаючий).

Морфологічна характеристика

Тіло невисоке, видовжене, дещо валькувате, слабо стиснуте з боків. Рот напівнижній, висувний, його верхівка розташована на рівні нижнього краю ока, довжина рила більша за ширину лоба. Довжина передкришкової кістки більша її висоти (інколи рівна). Спинний та анальний плавці з короткою основою, хвостовий з вирізкою. У бічній лінії 35–47 лусок. Загальний фон забарвлення тіла сріблясто-сірий, спина виразно темніша, черво світліше. Плавці переважно жовтувато-рожеві, спинний, хвостовий та грудні — сіруваті, темніші до краю. Райдужна оболонка жовтувата, у нижній частині часто має розміту червону пляму. Досягає максимальної стандартної довжини дещо більше 20 см, у верхньому Доні до 24 см, зазвичай 10–15 см.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Ендемік басейну Дону. Досить широко розповсюджений по водотокам, за винятком малих річок. У Сіверському Дінці трапляється у основному руслі та притоках 1-го порядку, переважно лівобережних. У Харківській області трапляється у головному руслі Сівер-

ського Дінця та Осколі, відома знахідка у проточному озері Біле у Зміївському районі.

Чисельність

Дуже мала — менше 0,1% від загальної чисельності в угрупованнях риб, відмічається по 1–2 екземпляри. У 30-х роках ХХ сторіччя вид вважався «дуже поширеним» у Сіверському Дінці, у 50-х роках досягав 0,13% по чисельності в уловах волокуші в Осколі та 4,4% у Сіверському Дінці, починаючи з кінця 80-х років вважається дуже рідкісним.

Місця перебування

Переважно ділянки основного русла річок з відносно чистою водою, помірною або швидкою течією, піщаним або піщано-мулистим ґрунтом. Тримається у придонних шарах води на глибинах до 3 метрів, може заходити у заплавні озера.

Особливості біології

Прісноводна, річкова, придонно-пелагічна, осіла риба, яка зазвичай формує невеликі зграйки з особин однакового розміру. Статевозрілою стає у віці 2–3 років при стандартній довжині 9–11 см. Нерест одноразовий, відбувається у квітні-травні при температурі води від 5–6°C на ділянках річок з швидкою течією, хрящуватим, глинистим або кам'янистим ґрунтом. Ікра донна, клейка, до 2 мм у діаметрі. Абсолютна плодючість до 11 тис. ікринок. Переважний бентофаг; живиться донними безхребетними, головним чином комахами та їх личинками, частково — детритом і водоростями. Тривалість життя до 7 років.

Основні чинники зниження чисельності

Зникнення типових біотопів унаслідок зміни гідрологічного режиму річок. Вилов бракон'єрами та рибалками-любителями.

Заходи охорони

Збереження прибережних захисних смуг. Розчистка водотоків, зменшення зарегульованості стоку. Заборона вилову. Включення місць мешкання до складу території природно-заповідного фонду із режимом охорони не нижче зони регульованої рекреації національних природних парків.

Джерела інформації

Солодовников, 1930; Масловский, 1956; Короткий, Харитонов, 1958; Денщик, 1994; Каталог колекцій..., 2003; Шандиков, Гончаров, 2008.

Автор: Г. Л. Гончаров

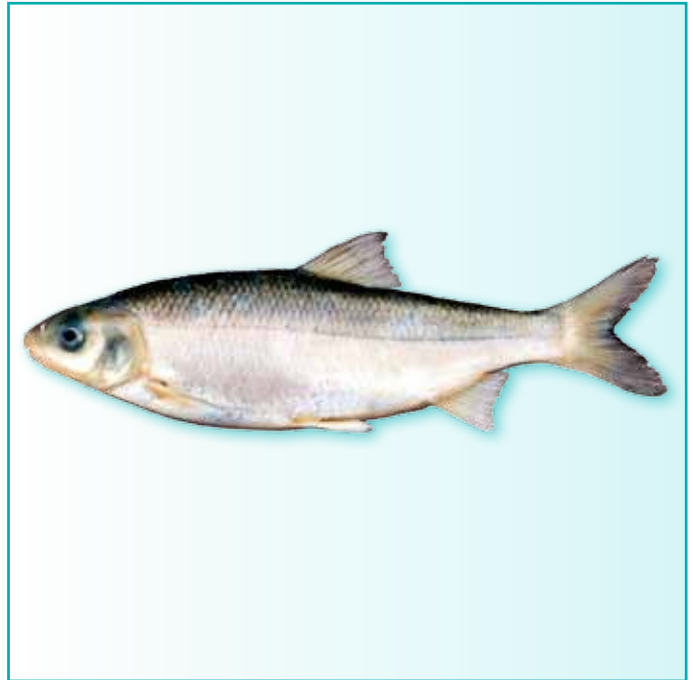
Фото: © Г. Л. Гончаров, Г. О. Шандиков

ПРИЧОРНОМОРСЬКИЙ ВИРЕЗУБ*Rutilus frisii* (Nordmann, 1840)**Вырезуб**

Клас Променелері риби — Actinopterygii

Ряд Коропоподібні — Cypriniformes

Родина Коропові — Cyprinidae

Один з близько 15 видів роду і один з 2 видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус

Зниклий. Занесений до Червоної книги України (зникаючий) та списку Бернської конвенції (Додаток III).

Морфологічна характеристика

Тіло невисоке, валькувате, видовжене; рилю довге, притуплене; рот невеликий, нижній, висувний, з косою ротовою щілиною; око відносно велике, менше довжини риля; спинний і анальний плавці з короткою основою, хвостовий плавець з помітною вирізкою; луска середнього розміру, в бічній лінії 53–69, зазвичай 60–64 луски. Загальне забарвлення тулуба вище бічної лінії темно-сіре, нижче — сріблясто-сіре, червоно біле або з жовтуватим відтінком; спинний та хвостовий плавці темно-сірі, решта плавців — світло-сірі з жовтуватим або червонуватим відтінком; райдужка жовтувато-оранжева з чорною плямкою. Досягає стандартної довжини 60–66 см і маси 8 кг; в Осколі був відмічений екземпляр масою 7 кг.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений у басейнах Чорного та Азовського морів. В Україні останні роки зрідка зустрічається в північно-східній частині Азовського моря, присутній у басейнах середнього і верхнього Дністра, нижнього Сіверського Дінця, деяких річках Північного Приазов'я.

Зник у Дунаї, Дніпрі і, ймовірно, у Південному Бузі. У Харківській області у XIX столітті був звичайним видом у басейні Сіверського Дінця; у 30-х роках минулого століття малочисленні особини, які піднімалися з Дону на нерест, зустрічались не вище Балаклі.

Чисельність

Невідома — зниклий у регіоні або на грані зникнення. У XIX і початку XX століть був об'єктом лову в Сіверському Дінці і Осколі. У минулому столітті вже був відносно рідкісним видом, чисельність якого послідовно зменшувалася, а після повного зарегулювання Сіверського Дінця у 60-х роках майже повністю зник.

Місця перебування

Анадромна форма нагулюється в солонуватих (до 7–12‰) прибережних водах морів, у гирлах рік і проточних озерах на узбережжі; прісноводна форма проживає в крупних рівнинних та гірських річках з прохолодною чистою водою і швидкою течією на глибоких ділянках з твердим ґрунтом.

Особливості біології

Солонуватоводна, анадромна, придонна, швидка і дуже обережна зграйна риба, яка може утворювати жилі прісноводні форми, в тому числі і в Сіверському Дінці. Статевозрілим стає у віці 4–5 років при стандартній довжині від 50 см. Нерестовий хід анадромної форми в ріки відбувається двічі на рік — восени і навесні. Нерест літофільний, одноразовий, відбувається на швидкій течії і на перекатах у квітні-травні при температурі води від 8°C до 13–15°C. Ікра клейка. Діаметр зрілих ооцитів до 2,0 мм. Абсолютна плодючість 83–260 тис. ікринок. Бентофаг; живиться переважно молюсками. Тривалість життя понад 10 років.

Основні чинники зниження чисельності

Для живої форми — зникнення типових біотопів, обміління, забрудненість водойм, для анадромної форми — зарегулювання рік.

Заходи охорони

Заборона лову, виявлення типових місць перебування, штучне відтворення.

Джерела інформації

Чернай, 1852; Ревенко, 1930; Солодовников, 1930; Берг, 1949 а; Масловский, 1956; Мовчан, Смірнов, 1981; Денщик, 1994; Дирипаско, 2002; Kottelat, Freyhof, 2007; Шандиков, Гончаров, 2008; Дирипаско и др., 2011.

Автор: Г. О. Шандиков
Фото: © О. О. Дирипаско

РИБЕЦЬ*Vimba vimba* (Linnaeus, 1758)**Рыбец**

Клас Променепері риби — Actinopterygii

Ряд Коропоподібні — Cypriniformes

Родина Коропові — Cyprinidae

Один з 3 видів роду і один вид роду у фауні України.

Природоохоронний статус

Зникаючий. Кримська форма виду під назвою малий рибець *Vimba tenella* занесена до Червоної книги України (зниклий); занесений до списку Бернської конвенції (як *Abramis vimba*, Додаток III).

Морфологічна характеристика

Тіло помірно високе, дещо видовжене, стиснуте з боків; на спині позаду спинного плавця розташований вкритий лускою кіль, між анальним отвором і анальним плавцем — кіль, не вкритий лускою; рило довге, в передній частині м'ясисте; рот невеликий, нижній, висувний, з півмісячною косою ротовою щілиною; око невелике, менше довжини риля; спинний плавець з короткою основою, анальний плавець з довгою основою; хвостовий плавець з помітною вирізкою; в бічній лінії 49–64 луски. Загальне забарвлення тулуба сріблясто-біле; спинний та хвостовий плавці сірі, решта плавців — світлі або жовтуваті. В період нересту спинний і хвостовий плавці темні, з оранжуватістю; решта плавців оранжеві або червонуваті. Досягає стандартної довжини 40 см, у басейні Дону — 39 см і маси — 925 г.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений у басейнах Чорного, Азовського і Балтійського морів. Інтродукований в Рейні. В Україні трапляється в басейнах

всіх крупних рік і річках Північного Приазов'я. Вірогідно зник в Криму. У Харківській області в басейні Дніпра відсутній. Раніше, у XIX столітті і до 60-х років минулого століття, до повного зарегулювання стоку Сіверського Дінця, анадромна форма риби піднімалася з Азовського моря на нерест у верхів'я Осколу, а в головному руслі Сіверського Дінця зустрічалась до м. Зміїв. Остання знахідка риби у регіоні у Сіверському Дінці була зареєстрована у 2004 році на півдні області.

Чисельність

Невідома, майже зниклий вид. Об'єкт аматорського і комерційного промислу в басейні Дону і Азовського моря в Росії.

Місця перебування

Проживає в солонуватих прибережних водах морів і низов'ях рік; прісноводна форма в ріках, проточних озерах і крупних водосховищах тримається глибоководних ділянок з прохолодною чистою водою і швидкою течією з твердим піщаним, кам'янисто-піщаним, кам'янисто-глинистим і кам'янистим ґрунтом.

Особливості біології

Анадромна, солонуватоводна, придонна, дуже швидка риба, яка може утворювати жилі прісноводні форми. Під час нагулу в річках тримається в невеликих зграях. У басейні Дону рибець стає статевозрілим у віці 3–5 років при стандартній довжині більше 24–27 см. Нерест переважно літофільний, одноразовий або 2–3-порційний, відбувається в травні-червні при температурі води вище 13°C. Ікра клейка. Діаметр зрілих ооцитів до 1,8 мм. Абсолютна плодючість 10–222 тис. ікринок. Бентофаг; живиться дрібними організмами донної фауни. Тривалість життя до 8, зрідка до 15 років.

Основні чинники зниження чисельності

Зарегулювання рік, зникнення типових біотопів, обміління, забруднення водойм.

Заходи охорони

Заборона вилову, виявлення типових місць перебування.

Джерела інформації

Чернай, 1852; Солодовников, 1924, 1930; Берг, 1949 а; Масловський, 1956; Короткий, Харитоновна, 1958; Мовчан, Смірнов, 1983; Денщик, 1994; Дирипаско, 2002; Kottelat, Freyhof, 2007; Шандиков, Гончаров, 2008; Hänfling et al., 2009; Погребняк О. І. (2012, особисте повідомлення).

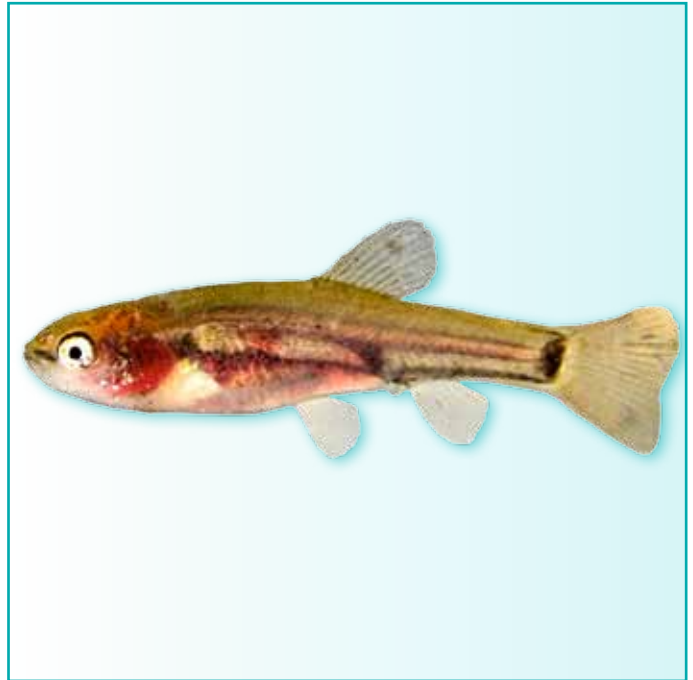
Автор: Г. О. Шандиков
Фото: © П. М. Забрда

ОЗЕРНИЙ ГОЛЬЯН*Rhynchocypris percunus* (Pallas, 1814)**Озёрный гольян**

Клас Променелері риби — Actinopterygii

Ряд Коропоподібні — Cypriniformes

Родина Коропові — Cyprinidae

Один з 6 видів роду і єдиний вид роду у фауні України; вважається комплексним видом, протягом всього ареалу складається з декількох самостійних географічно ізольованих видів і форм.

Природоохоронний статус

Зникаючий. Занесений до Червоної книги України (як *Eupallasella percunus*, зникаючий), Червоного списку МСОП (NA) та Європейського червоного списку (NA).

Морфологічна характеристика

Тіло відносно видовжене, дещо стиснуте з боків, низьке, з найбільшою висотою, яка трохи перевищує довжину хвостового стебла; коротка коса ротова щілина; вершина рота розташована на рівні середини ока; луска дрібна; бічна лінія неповна. Загальне забарвлення на боках жовтувате або світло-сіре з чіткими чорнуватими дрібними крапками, спина дещо темніше. Від звичайного гольяна *Phoxinus phoxinus*, що проживає у проточних водах, головним чином відрізняється взаємними пропорціями висоти тіла і хвостового стебла, формою рота та забарвленням, в якому відсутні крупні темні плями або вертикальні смуги на боках. В європейських популяціях досягає стандартної довжини 125 мм, в Україні не перевищує 68 мм і маси 5,6 г, у басейні Сіверського Дінця єдиний знайдений екземпляр мав загальну довжину 25 мм (стандартна довжина 20 мм).

Ареал виду та його поширення у регіоні

Ареал надзвичайно широкий, однак дуже розірваний, представлений численними ізольованими популяціями: простягається зі Сходу Євразії на Захід від річкових систем Далекосхідного Тихоокеанського басейну і річки Колима в Арктиці до річкових систем Одеру і Вісли. В Україні трапляється в ізольованих озерних популяціях річкових систем верхнього та середнього Дніпра і верхнього Сіверського Дінця. У Харківській області відомий у басейні Сіверського Дінця лише за єдиною знахідкою у 2004 році одного екземпляра у реліктовому озері Борове в Зміївському районі.

Чисельність

Невідома, принаймні дуже мала.

Місця перебування

Проживає в неглибоких замкнутих стоячих та ледь проточних водоймах — реліктових або заплавних озерах, старицях і бологах на ділянках з багатою рослинністю і піщано-зamuленим, мулистим, глинистим або торф'яним ґрунтом.

Особливості біології

Прісноводна озерна придонна риба, яка формує зграйки чисельністю до 20–80 особин. Вид дуже стійкий до гіпоксії у періоди зимових та літніх заморів. Статевозрілість настає у віці 2–3 років при стандартній довжині близько 3–4 см. Нерест фітофільний, 3–4-порційний, відбувається у травні-липні. Ікра клейка. Діаметр зрілих ооцитів 0,8–1,1 мм. Абсолютна плодючість у риб з басейну Дніпра 360–2920 ікринок. Еврифаг; живиться дрібними безхребетними донної фауни, ікрою риб, комахами та їх личинками, водоростями та вищою водною рослинністю. Тривалість життя до 3 років.

Основні чинники зниження чисельності

Забруднення водойм; меліоративні, дренажні і бурові роботи, які приводять до порушення живлення непроточних водойм ґрунтовими водами.

Заходи охорони

Потребує виявлення типових місць проживання і вивчення біології, а також установлення заповідного режиму на озері Борове. Заборона вилува та заборона буріння свердловин, призначених для відбору води з підземних водоносних шарів, що живлять реліктові водойми.

Джерела інформації

Берг, 1949 а; Мовчан, Смірнов, 1981; Богуцкая, Насека, 2004; Kottelat, Freyhof, 2007; Шандиков, Гончаров, 2008.

Автор: Г. О. Шандиков

Фото: © А. В. Коршунов, Г. О. Шандиков

ЩИПАВКА ГЛАДКОВА

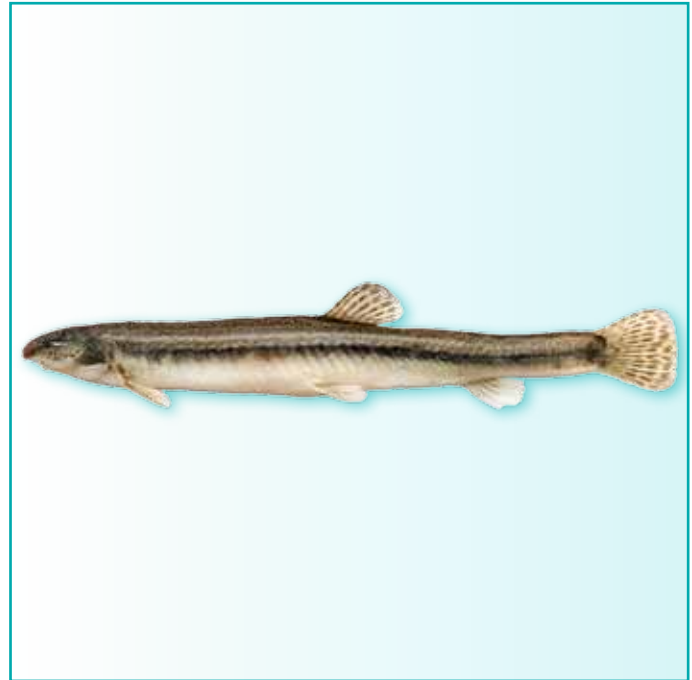
Cobitis melanoleuca gladkovi Vasil'ev et Vasil'eva, 2008

Щиповка Гладкова

Клас Променепері риби — Actinopterygii

Ряд Коропоподібні — Cypriniformes

Родина В'юнові — Cobitidae

Західний підвид щипавки сибірської *Cobitis melanoleuca* Nichols, 1925 — один з близько 50 видів роду і один з 5 відомих видів у фауні України.

Природоохоронний статус

Відносно благополучний; вид поширений на західній межі ареалу. Занесений, як *Cobitis melanoleuca*, до Червоної книги України (ЧКУ, вразливий).

Морфологічна характеристика

Тіло в'юноподібне, низьке, сильно стиснене з боків, вкрите дуже дрібною лускою і рясним шаром слизу; навкруг нижнього рота три пари коротких вусиків; око мале; лоб дуже вузький; під орбітою у м'язах прихований невеличкий гострий шипик. Загальне забарвлення зазвичай світло-сіре; вздовж боків тулуба розташовані одна над одною 4 групи темних плям, плямочок, рисочок або смуг, які мають специфічну назву — зони Гамбети. Під час нересту загальне забарвлення фону може ставати жовтуватим, блідно-рожевим або дещо лілуватим, а плями найбільш широкої нижчої четвертої зони можуть зливатися у широку поздовжню смугу. Від інших симпатричних видів роду відрізняється рисунком зон Гамбети та присутністю 2 чорних вертикальних плям на основі хвостового плавця (на малюнку у ЧКУ помилково відображений екземпляр «щипавки

звичайної» *C. taenia* s.l.). У басейні Сіверського Дінця самки досягають загальної довжини 101 мм і маси 6 г; самці помітно дрібніші, їх довжина не перевищує 80 мм, а маса — 2,2 г.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Підвид поширений від західної частини Євразії, яка охоплює північну частину басейну Каспійського моря, включаючи річкові системи Волги, Великого та Малеого Узеня, до басейнів Кубані, Сі та Дону. В Україні є ендеміком річкової системи Сіверського Дінця.

Чисельність

Звичайний поширений вид у типових біотопах на усьому протязі головного русла і більшості придаткової системи Сіверського Дінця в регіоні та в Україні; чисельність невелика, але відносно стабільна. Об'єкт уваги акваріумістів.

Місця перебування

Проживає головним чином у чистій проточній воді на ділянках з помірною та повільною течією, чистим піщаним або слабко замуленим піщано-крейдовим ґрунтом на глибині 0,2–1 м і більше. Іноді може траплятися у водосховищах та на замулених ділянках річок з дуже повільною течією.

Особливості біології

Прісноводна малорухлива осіла донна риба, яка переважно веде сутінковий та нічний спосіб життя. Тримається поодинокі та невеликими групами. Удень цілком занурюється у ґрунт, де значний час знаходиться у нерухомому стані. Нерест фітофільний, порційний, відбувається у травні-серпні при температурі води вище 14–18°C. Ікра клейка, діаметром до 0,8–1,1 мм. Фільтруючий мікрофаг, який споживає детрит та дрібних безхребетних донної інфауни. Тривалість життя до 3–5 років.

Основні чинники зниження чисельності

Невідомі. На зниження чисельності, ймовірно, можуть впливати забруднення і зниження проточності водойм, зникнення типових біотопів у результаті сильного замулювання та цвітіння води.

Заходи охорони

Згідно з охоронним статусом ЧКУ (передчасно завищеним) потребує заборони лову.

Джерела інформації

Vasil'ev, Vasil'eva, 2008; Шандиков, Кривохижа, 2008, 2009; Денщик, 2009.

Автори: Г. О. Шандиков, Д. В. Кривохижа

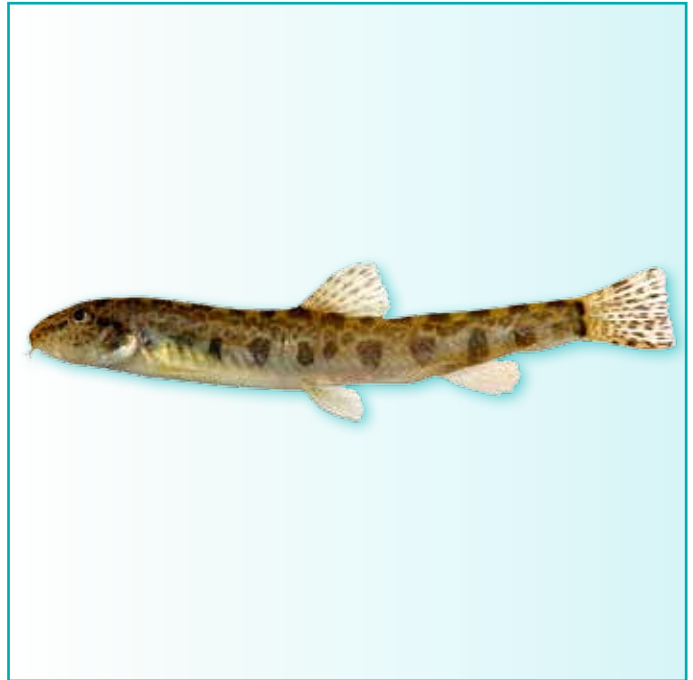
Фото: © Г. О. Шандиков

ЗОЛОТИСТА ПІВНІЧНА ЩИПАВКА*Sabanejewia baltica* Witkowski, 1994**Балтийская щиповка**

Клас Променепері риби — Actinopterygii

Ряд Коропоподібні — Cypriniformes

Родина В'юнові — Cobitidae

Один з близько 11 відомих видів роду і один із 2–3 видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений, як *Sabanejewia aurata*, до списку Бернської конвенції (Додаток III).

Морфологічна характеристика

Тіло в'юноподібне, низьке, сильно стиснене з боків, вкрите дуже дрібною лускою і рясним шаром слизу; навколо нижнього рота три пари коротких вусиків; спинний і анальний плавці з короткою основою; око мале, лоб дуже вузький, під орбітою у м'язах прихований невеличкий гострий шипик. Загальне забарвлення тіла світло-сіре або жовтувате, на фоні якого вздовж гребеня спини та середньої частини боку розташовані по 11–12 крупних овальних темних плям; між спинною та боковою серіями плям зустрічаються неправильні дрібні темні плямки. Від симпатричних щипавок роду *Cobitis* відрізняється в забарвленні відсутністю 4-х поздовжніх зон Гамбети на боках, присутністю двох чорних вертикальних плям, розташованих одна під одною на основі хвостового плавця та наявністю у статевозрілих самців (при погляді зверху) симетричних Ф-подібних здуттів на боках середньої частини тіла попереду спинного плавця. Загальна довжина до 102 мм, стандартна — до 90 мм,

маса до 5,2 г; у басейні Сіверського Дінця відмічені риби загальною довжиною до 73 мм.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Вид поширений у Європі у річкових системах південного узбережжя Балтійського моря та північного узбережжя Чорного і Азовського морів від Одери та Вісли до Дону. В Україні поширений у річкових системах Дністра, Дніпра, Сіверського Дінця і, можливо, у річці Берда у Північному Приазов'ї. У Харківській області зустрічається в головному руслі Сіверського Дінця і в Осколі.

Чисельність

Дуже мала, в цілому рідкісний вид у межах Харківської області. У регіоні відмічені чотири знахідки — одна у Сіверському Дінці у Балаклійському районі (1969 рік) та три — в Осколі у Дворічанському районі (2009, 2010 та 2012 роки). Об'єкт уваги акваріумістів.

Місця перебування

Проживає головним чином у чистій проточній воді на ділянках з помірною та швидкою течією, чистим кам'янисто-піщаним, піщано-крейдовим або гальковим ґрунтом; зустрічається на глибині 0,1–2,0 м.

Особливості біології

Прісноводна малорухлива осіла донна риба, яка переважно веде сутінковий та нічний спосіб життя. Тримається поодинокі та невеличкими групами. Вдень цілком занурюється у ґрунт, де значний час знаходиться у нерухомому стані. Нерест літофільний, порційний, відбувається у квітні-травні і може продовжуватися до липня. Діаметр зрілих ооцитів 1,0–1,2 мм. Абсолютна плодючість до 3 390 ікринок. Живиться детритом та дрібними безхребетними.

Основні чинники зниження чисельності

Невідомі. Зниженню чисельності можуть сприяти забруднення водою і гідротехнічні споруди, що уповільнюють течію та замулюють дно.

Заходи охорони

Заборона лову. З'ясування особливостей поширення та біології потребує уточнень. Частина русла у верхів'ях Осколу, де відмічені знахідки, включена в охоронну зону національного природного парку «Дворічанський».

Джерела інформації

Мовчан, 1988; Bohlen, 2000; Kottelat, Freyhof, 2007; Дирипаско, 2002; Шандиков, Гончаров, 2008; Гончаров Г. Л. (2009–2010, особисті повідомлення).

Автори: Г. О. Шандиков, Д. В. Кривохижа

Фото: © Г. О. Шандиков

ВУСАТИЙ СЛИЖ*Barbatula barbatula* (Linnaeus, 1758)**Усатий голец**

Клас Променепері риби — Actinopterygii

Ряд Коропоподібні — Cypriniformes

Родина Немахейлові — Nemacheilidae

Один з близько 30 видів роду і один вид роду у фауні України.

Природоохоронний статус

Рідкісний.

Морфологічна характеристика

Тіло валькувате, низьке, дещо стиснуте дорзовентрально в передній частині, вкрите дуже дрібною лускою; око мале, розташоване ближче до верхнього профілю голови; лоб широкий, помітно більше діаметра ока; рот невеликий нижній з 3 парами коротких вусиків навколо; спинний і анальний плавці з короткою основою; хвостовий плавець усечений або з ледве помітною виїмкою; бічна лінія дуже коротка, майже непомітна. Загальне забарвлення варіює від світло-сірого до жовтувато-коричневого з нечіткими чорнуватими або темно-коричневими плямами різного розміру. Від щипавок родів *Cobitis* і *Sabanejewia* головним чином відрізняється широкою головою, більш довгим рилом, відсутністю підочної колючки та характерним забарвленням; від в'юна *Misgurnus fossilis* відрізняється 3 парами вусиків (проти 5 пар) та забарвленням. В Україні досягає загальної довжини до 135 мм (стандартна довжина 117 мм) і ваги до 21 г; зазвичай загальна довжина не більше 90–100 мм.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Ареал широкий, простягається зі сходу Європи на захід — від

Уралу до Британських островів і з півночі на південь — від Скандинавії до басейну Чорного моря. В Україні трапляється майже повсюди в річкових басейнах. У Харківській області поширений у деяких локальностях придаткових річкових систем Сіверського Дінця і Дніпра.

Чисельність

В цілому відносно низька за виключенням окремих місць перебування. Об'єкт уваги акваріумістів.

Місця перебування

Проживає зазвичай у струмках та невеличких річках придаткової системи з помітною течією і прохолодною водою з кам'янистим або гальковим дном на глибині 0,1–1,0 м, іноді зустрічається в малопроточних річкових затоках, зарегульованих ділянках малих річок та непроточних ставках на ділянках з мутною водою та мулистим ґрунтом.

Особливості біології

Прісноводна, переважно річкова, осіла, малорухома донна риба, яка веде головним чином сутінковий спосіб життя; стійка до забруднення і нестачі кисню. Статевозрілість настає у віці 2–3 років при загальній довжині більше 6 см. Вперше розмножуються зазвичай у віці 2 років. Нерест порційний, відбувається у квітні-червні при температурі води вище 10°C. Ікра клейка, відкладається на каміння, пісок або рослинність. Діаметр зрілих ооцитів близько 0,9 мм. Абсолютна плодючість до 25,6 тис. ікринок, у водоймах України — до 22,5 тис. ікринок. Бентофаг; споживає відносно крупних безхребетних донної фауни — гаммарід, хірономід, личинок комах. Тривалість життя 3–4 роки.

Основні чинники зниження чисельності

Зникнення типових біотопів. Іноді вусатого слижа використовують як живця при аматорському рибальстві хижих риб.

Заходи охорони

Заборона вилову. З'ясування особливостей поширення та біології потребує уточнень. Частина русла Сіверського Дінця та його притоки Осколу включені в охоронні зони національних природних парків «Гомільшанські ліси» та «Дворічанський».

Джерела інформації

Солодовников, 1930; Берг, 1949 а; Мовчан, 1988; Решетников, 2003; Kottelat, Freyhof, 2007; Шандиков, Гончаров, 2008; Шандиков Г. О., Кривохижа Д. В. (2009–2010, неопубліковані дані).

Автори: Г. О. Шандиков, Д. В. Кривохижа

Фото: © Г. О. Шандиков

МИНЬ*Lota lota* (Linnaeus, 1758)**Налим**

Клас Променелері риби — Actinopterygii

Ряд Тріскоподібні — Gadiformes

Родина Тріскові — Gadidae

Один вид роду і єдиний вид роду у фауні України.

Природоохоронний статус

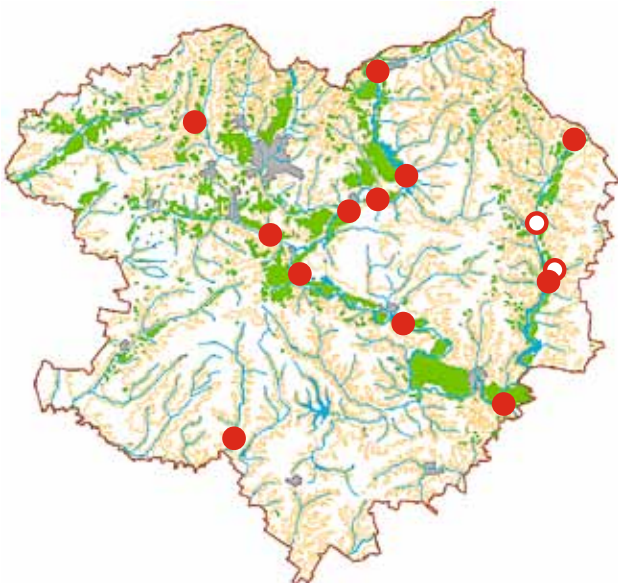
Відносно благополучний. Занесений до Червоної книги України (вразливий).

Морфологічна характеристика

Тіло низьке, видовжене, у передній частині циліндричне, позаду анального отвору стиснуте з боків, вкрите рясним шаром слизу, луска дуже дрібна; голова стиснута дорзовентрально; на підборідді короткий вусик; рот великий, напівнижній; око мале; у черевних плавцях, які розташовані попереду грудних плавців, 2-й або 3-й промінь довгий ниткоподібний; перший спинний плавець з короткою основою, другий спинний і анальний плавці з довгою основою, хвостовий плавець закруглений. Загальне забарвлення сірувато-бурувате, мармурове, з неправильними жовтими або оранжевими плямами. Досягає стандартної довжини 113 см і маси 24 кг; у водоймах України довжина не перевищує 50 см, маса — 4 кг, зазвичай не більше 0,9 кг.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширення циркумполярно-арктичне — у прісних водах Європи, Азії і Північної Америки. У Північній Євразії поширений із заходу на схід від Луари до Лени. В Україні поширений у річкових систе-

мах всіх крупних рік, може траплятися у східній частині Таганрозької затоки Азовського моря. Відсутній у Криму. У Харківській області поширений у басейнах Дніпра і Сіверського Дінця.

Чисельність

Невелика, в басейні Сіверського Дінця відносно стабільна останні 10 років. У типових біотопах звичайний вид, місцями нечисленний або рідкісний. Об'єкт аматорського рибальства.

Місця перебування

Головні русла і придаткова система рівнинних та гірських рік, озера і водосховища з прохолодною чистою водою і різноманітним ґрунтом. Уникає дуже зарослих водною рослинністю місць.

Особливості біології

Прісноводна, донна, холодолюбна, малорухлива, осіла риба, яка переважно веде сутінковий і нічний спосіб життя. Більш активна взимку. Влітку при високій температурі води тримається великих глибин, може впадати в оціпеніння. Молодь тримається укриттів на невеликій глибині до 1–2 м. Статевозрілим минь стає у віці 3–4 років при стандартній довжині від 17–18 см. Здійснює короткі нерестові міграції на мілководдя і піщані коси. Нерест переважно псамофільний, одноразовий, зимово-весняний, відбувається в групах і великих скупченнях риб у грудні-березні на швидкій течії при температурі води близько 0–4°C. Ікра слабоклейка, напівпелагічна. Діаметр зрілих ооцитів до 0,8–1,0 мм. Абсолютна плодючість досягає 3 млн ікринок, в водоймах України — до 481 тис. ікринок. Хижак; живиться переважно рибою. Звичайна тривалість життя у водоймах України 7–8 років, у північних частинах ареалу — до 22–24 років.

Основні чинники зниження чисельності

Зарегулювання рік, зникнення типових глибинних біотопів, забруднення і підвищення температури водойм, надмірний вилов.

Заходи охорони

Заборона лову, згідно зі статусом Червоної книги України. Частина русла Сіверського Дінця та його притоки Осколу включені в охоронні зони національних природних парків «Гомільшанські ліси» та «Дворічанський».

Джерела інформації

Книпович, 1923; Световидов, 1948; Берг, 1949 б; Масловский, 1956; Мовчан, 1988; Шандиков, Гончаров, 2008; Щербуха, 2009 а; Мельник В. І. (2012, особисте повідомлення).

Автор: Г. О. Шандиков
Фото: © Г. О. Шандиков

ЙОРЖ НОСАР*Gymnocephalus acerina* (Gueldenstaedt, 1774)**Донской ёрш**

Клас Променепері риби — Actinopterygii

Ряд Окунеподібні — Perciformes

Родина Окуневі — Percidae

Один з 5 видів роду і один з 4 видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус

Зникаючий. Занесений до Червоної книги України (зникаючий).

Морфологічна характеристика

Тіло невисоке, видовжене, стиснуте з боків, вкрите дрібною лускою і рясним шаром слизу; два спинні плавці, з'єднані у вигляді єдиного плавця, передня, більш довга і висока частина якого колюча, а задня — з м'якими розгалуженими променями; рило загострене, довге, приблизно вдвічі більше діаметра ока; рот невеликий, нижній, висувний; хвостовий плавець з незначною виїмкою. Забарвлення тулуба сірувате або жовтувате з різко окресленими круглими чорними плямками на боках і спині (у 4 поздовжніх рядах) та колючій частині спинного плавця; забарвлення хвостового плавця сіре, інші плавці світлуваті або жовтуваті. Від симпатричного йоржа звичайного *G. sernia* головним чином відрізняється більшою видовженою головою з довгим загостреним рилом (проти притупленого), а в забарвленні — характерними чорними плямками. Досягає стандартної довжини 203 мм і маси 200 г.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений у річкових системах північної частини басейнів Чорного і Азовського морів, відмічений на сході Таганрозької затоки

Азовського моря. В Україні зустрічається в басейнах Дністра, Північного Бугу, Дніпра і Сіверського Дінця. У Харківській області в сучасний період трапляється у головному руслі Сіверського Дінця в Ізюмському районі і у верхів'ях Осколу у Дворічанському районі.

Чисельність

Вкрай низька. Попри те, що йорж носар завжди був рідкісним видом у регіоні окрім Осколу, його численність, починаючи з минулого століття, поступово продовжує зменшуватись, а місця перебування зникають. Випадковий об'єкт аматорського рибальства.

Місця перебування

Головні русла і придаткова система рівнинних та гірських рік з прохолодною, чистою, добре насиченою киснем водою, швидкою течією і ділянками глибиною декілька метрів з піщаним і кам'янистим ґрунтом.

Особливості біології

Прісноводна, річкова, придонна, осіла, зграйна риба, яка веде переважно сутінково-нічний спосіб життя. Статевозрілою стає у віці 3–4 років при стандартній довжині від 12 см. Нерест порційний, відбувається у невеликих зграйках у квітні-травні на мілководдях перекатів на швидкій течії при температурі води від 6–8°C. Ікра клейка, відкладається на різні субстрати. Діаметр зрілих ооцитів близько 1,0 мм. Абсолютна плодючість 5,2–30 тис. ікринок. Зоофаг; живиться придонними і донними безхребетними, переважно личинками комах. Тривалість життя до 8–10 років.

Основні чинники зниження чисельності

Зарегулювання рік, зникнення типових глибинних біотопів, забруднення водойм, надмірний вилов.

Заходи охорони

Заборона лову. Виявлення місць перебування і встановлення там заповідного режиму. Частина русла Сіверського Дінця та його притоки Осколу включені в охоронні зони національних природних парків «Гомільшанські ліси» та «Дворічанський».

Джерела інформації

Чернай, 1852; Книпович, 1923; Солодовников, 1924, 1930; Берг, 1949 б; Масловский, 1956; Денщик, 1994; Каталог коллекций..., 2003; Шандиков, Гончаров, 2008; Щербуха, 1982, 2009 в.

Автор: Г. О. Шандиков

Фото: © О. М. Насека

ВОЛЗЬКИЙ СУДАК*Sander volgensis* (Gmelin, 1789)**Берш**

Клас Променелері риби — Actinopterygii

Ряд Окунеподібні — Perciformes

Родина Окуневі — Percidae

Один з 5 видів роду і один з 3 видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус

Зниклий. Занесений до Червоної книги України (зникаючий) та списку Бернської конвенції (як *Stizostedion volgensis*, Додаток III).

Морфологічна характеристика

Тіло невисоке, видовжене, дещо стиснуте з боків; голова видовжена, з довгим конічним рилом; рот великий, кінцевий, з дрібними зубами на щелепах; два спинні плавці з довгою основою відокремлені один від одного дуже вузьким проміжком, анальний плавець з короткою основою, хвостовий плавець з невеликою виїмкою; в бічній лінії 70–83 луски. Загальне забарвлення жовтувато-сіре або сірувато-зеленувате з 7–10 темними поперечними смугами на боках; спинні і хвостовий плавці сірі, з кількома рядами темних крапок; анальний плавець світлий, з чорною плямою; парні плавці світлі. Від судака звичайного *S. lucioperca* відрізняється відсутністю іклів на щелепах і короткою верхньою щелепою. Досягає стандартної довжини 45 см і маси 1,1 кг; у водосховищах Росії були відмічені особини довжиною до 60 см і масою більше 2 кг.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений у басейнах Каспійського, Чорного та Азовського морів, у головному руслі Дону — до верхів'їв. Акліматизований в озері

Балхаш. В Україні трапляється на пригирлових морських ділянках і у низов'ях усіх крупних рік Чорноморського басейну — Дунаю, Дністра, Південного Бугу і Дніпра; присутній у водосховищах, додатковій системі середнього Дніпра і каналі Дніпро-Донбас на території Дніпропетровської області. Був звичайним видом у басейні Сіверського Дінця у XIX столітті; з 1917 року достовірні дані про його наявність в регіоні відсутні. За деякими свідченнями може досі зустрічатися у верхів'ях Осколу у Куп'янському районі.

Чисельність

Невідома.

Місця перебування

Прибережні солонуватоводні морські ділянки, головні русла і додаткова система рік, водосховища, іноді проточні озера з прохолодною, чистою, добре насиченою киснем водою і ділянками глибиною декілька метрів з твердим піщаним та піщано-кам'янистим ґрунтом.

Особливості біології

Прісноводна, частково солонуватоводна, придонна, осіла риба, яка переважно тримається великих глибин. Статевозрілість у самців настає у віці 2–3 років при стандартній довжині від 19 см, у самок — у 3–4 роки при довжині від 22 см. Нерест одноразовий або порційний, відбувається у квітні на глибині при температурі води від 8–10°C. Ікра дрібна, клейка. Діаметр зрілих ооцитів до 0,7–0,8 мм. Абсолютна плодючість від 17,7 до 354,3–472 тис. ікринок. Переважний хижак; живиться рибою і придонними безхребетними. Тривалість життя до 7–8 років, у басейні Волги може досягати 12 років.

Основні чинники зниження чисельності

Зникнення типових глибинних біотопів, скорочення площі і замулення нерестовищ, забруднення водойм, надмірний вилов.

Заходи охорони

Заборона лову. Виявлення місць перебування і встановлення там заповідного режиму. Частина русла Осколу включена в охоронну зону національного природного парку «Дворічанський».

Джерела інформації

Чернай, 1852; Берг, 1949 б; Щербуха, 1982, 2009 в; Попова, 2003; Шандиков, Гончаров, 2008; Новіцький, 2011.

Автор: Г. О. Шандиков
Фото: © Akos Harka

ДОНСЬКИЙ БИЧОК-ПУГОЛОВОК*Benthophilus durrelli* Boldyrev et Bogutskaya, 2004**Донская пуголовка**

Клас Променепері риби — Actinopterygii

Ряд Окунеподібні — Perciformes

Родина Бичкові — Gobiidae

Один з 20 видів роду і один з 4 відомих видів роду у фауні України.

Природоохоронний статус

Зниклий.

Морфологічна характеристика

Тіло пуголовкоподібне, в передній частині до початку другого спинного плавця дуже широке і стиснуте дорзовентрально. На підборідді короткий вусик. Голова, спина і боки тіла вкриті численними маленькими кістковими гранулами і більш крупними туберкулами (зникаючими перед нерестом) — багатокутними конічними кістковими пластинками, які розташовані на тулубі у 5 поздовжніх рядів: дорсальному, 2 латеральних і вентральному. Від інших двох видів роду бичків-пуголовків, поширених в Азовському басейні, включаючи бичка-пуголовка зірчастого *B. stellatus*, з яким його зазвичай плутають, головним чином відрізняється положенням основи другого спинного плавця, початок якого чітко розташований позаду вертикалі початку основи анального плавця, а також не менш ніж 10 туберкулами у вентральному ряді. Досягає стандартної довжини 66 мм.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Ендемік Азовського басейну. У суміжних областях Росії зустрічається у низов'ях річкових систем Кубані і Дону, до Цимлянського

водосховища включно, та на прибережжі Азовського моря поблизу гирлових частин цих рік і у Таганрозькій затоці. Ненавмисно інтродукований у Волгу, де нині поширений у водосховищах від Нижнього Новгороду до Волгограда. В Україні відомі окремі знахідки наприкінці двадцятих-тридцятих років минулого століття на ділянках середньої течії Сіверського Дінця у суміжному з Харківською областю Слов'янському районі Донецької області і в Луганській області. Можливо досі присутній у головному руслі Сіверського Дінця, включаючи річкову ділянку в Ізюмському районі Харківської області.

Чисельність

Ніколи спеціально не досліджувалася, принаймні вкрай мала.

Місця перебування

У ріках тримається переважно глибин більше 3 м, на узбережжі Азовського моря — поблизу пригирлових ділянок з солоністю до 3‰. Віддає перевагу піщаним, черепашковим та кам'янисто-крейдианим ґрунтам з домішкою мулу. В Сіверському Дінці відмічений на твердому крейдианому дні.

Особливості біології

Прісноводна та солонуватоводна, малорухлива, осіла, донна риба. Нерест порційний, відбувається у травні-серпні. Ікра відкладається можливо двома-трьома порціями на черепашник та інший твердий субстрат і охороняється самцем. Незабаром після нересту дорослі риби гинуть. За способом живлення — бентофаг; основу раціону складають личинки комах та дрібні молюски. Тривалість життя близько одного року.

Основні чинники зниження чисельності

Забруднення водойм, гідротехнічні споруди, що приводять до сильного замулювання ґрунту, дренажні руслові роботи з використанням драг.

Заходи охорони

Заборона лову. Потрібні таксономічні і біологічні дослідження риб з Сіверського Дінця. Частина головного русла Сіверського Дінця у Донецькій області, де відмічені знахідки виду, входить до національного природного парку «Святі гори».

Джерела інформації

Солодовников, 1930; Сахно, 1940; Boldyrev, Bogutskaya, 2007; Kottelat, Freyhof, 2007; Шандиков, Гончаров, 2008.

Автор: Г. О. Шандиков
Фото: © Г. О. Шандиков

ГРЕБІНЧАСТИЙ ТРИТОН*Triturus cristatus* (Laurenti, 1768)**Гребенчатый тритон**

Клас Амфібії / Земноводні — Amphibia

Ряд Хвостаті амфібії — Caudata

Родина Саламандрові — Salamandridae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид із стабільно низькою чисельністю. Занесений до списку Бернської конвенції (Додаток III).

Морфологічна характеристика

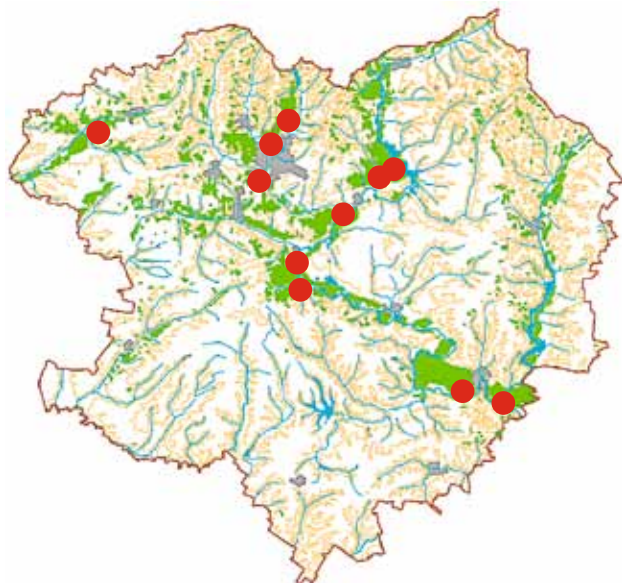
Великий за розміром тритон, довжина тіла з хвостом 10–12 см. Шкіра грубозерниста, на череві гладка. Загальний фон забарвлення брунатно-чорний з білими цяточками з боків тулуба, черево жовто-помаранчеве у темних плямах. У шлюбний період на спині у самців розвивається гребінь, який переривається на рівні задніх кінцівок.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений від Великобританії до Уралу. В Україні розповсюджений майже по всій території, окрім степової зони, Криму та Північно-Східного Причорномор'я. Південна межа ареалу проходить по півдню Харківської області. У регіоні поширений в долині головного русла Сіверського Дінця та його притоках — річках Мож, Уди, Харків, Велика Бабка; в долині Осколу відсутній. У басейні Дніпра зустрічається в долинах річок Мерла та Мерчик.

Чисельність

Малочислений вид. В період нересту на 100 м берегової лінії трапляється 2–4 особини. В інші сезони трапляється лише поодиночки та випадково.

Місця перебування

Мешкає головним чином в нагрій діброві. Може траплятися в заплавній діброві, суборі, вільшняках та березових гайках. Нереститься у стоячих заплавах водоймах та ставках.

Особливості біології

Навесні з'являється наприкінці березня — на початку квітня. Нереститься з середини квітня до середини травня. Нересту передують складні шлюбні ігри. Ікру відкладає на водні рослини невеличкими порціями, всього за сезон може відкласти 200–300 ікринок, іноді до 600. Молоді виходять наприкінці серпня — початку вересня. На зимівлю йде в жовтні. Зимують в опалому листі, під корчами, в покинутих норах гризунів. Живиться слимаками, дощовими черв'яками, дрібними комахами та павукоподібними. Статева зрілість настає у віці 2–3 років. Тривалість життя до 10 років.

Основні чинники зниження чисельності

Нестабільний посушливий клімат, що призводить до пересихання наземних місцеперебувань; антропогенне руйнування місцеперебувань.

Заходи охорони

Охорона нерестових водойм та наземних місцеперебувань, зволоження наземних місцеперебувань у посуху. Пасивно охороняється на території національних природних парків «Гомільшанські ліси» та «Слобожанський».

Джерела інформації

Ананьева и др., 1998; Кузьмин, 1999; Коршунов, Зиненко, 2006; Писанец, 2007; Литвинчук, Боркин, 2009; Зиненко, Гончаренко, 2010.

Автори: О. В. Коршунов, Д. А. Шабанов

Фото: © О. В. Коршунов

СХІДНА КВАКША / РАХКАВКА

Hyla orientalis Bedriaga, 1890
 Восточная квакша /
 восточная древесница

Клас Амфібії / Земноводні — Amphibia
 Ряд Безхвості амфібії — Anura
 Родина Квакши — Hylidae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид на межі ареалу. Занесений до списку Бернської конвенції (Додаток II).

Морфологічна характеристика

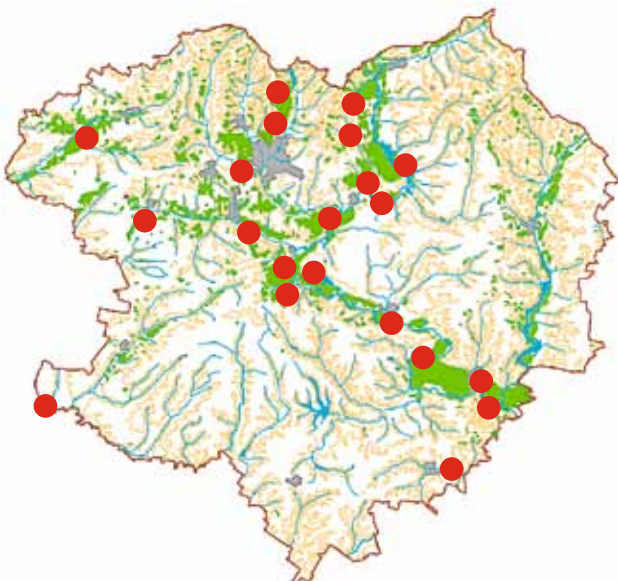
Дрібна жаба, довжина тіла 4,5–5 см. Характерною особливістю є наявність на кінцях пальців дископодібних виростів, що являють собою присоску. Забарвлення спинної частини найчастіше зелене, але може змінюватися під впливом температури або фізіологічного стану від жовтого до сірого. Черево біле, відокремлене від спини темною смужкою. Характерною ознакою забарвлення є наявність пахової петлі. Самці мають непарний горловий резонатор.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Вид поширений від Українських Карпат до Кавказького регіону, в Україні — майже по всій території, окрім Закарпаття та степової частини. У Харківській області проходить північна межа ареалу: поширений в долинах головного русла Сіверського Дінця та його приток — річок Мож, Уди, Харків, Велика Бабка; в долині Осколу відсутній. Дуже рідкісний в долинах річок басейну Дніпра — Мерли та Орелі.

Чисельність

Малочислений вид. На нересті чисельність складає в середньому

1–3 особини на 100 метрів берегової лінії. У посушливі роки та роки з холодними малосніжними зимами чисельність сильно падає, іноді деякі популяції зникають повністю.

Місця перебування

Мешкає в нагірній та заплавної діброві, суборі, вільшняках та березових гайках. Нереститься в стоячих заплавних водоймах та ставках.

Особливості біології

Навесні з'являється наприкінці березня — на початку квітня. Нереститься з середини квітня до кінця травня. Ікру відкладає порціями по 150–200 штук. Усього за сезон відкладає до 1500 ікринок. Після нересту живе на деревах та чагарниках. Молоді виходять з середини липня до початку серпня. На зимівлю йде у жовтні. Зимує під корчами, в покинутих норах гризунів. Живиться дрібними комахами та павукоподібними. Статевої зрілості досягає у 3–4 роки. У природі живе до 10 років, у неволі максимально — 22 роки.

Основні чинники зниження чисельності

Нестабільний посушливий клімат, вимерзання під час зимівлі, руйнування місцеперебувань.

Заходи охорони

Охорона нерестових водойм та наземних місцеперебувань; розведення та реінтродукція в місцях, що були раніше заселені; спеціальні програми щодо переселення пуголовок з пересихаючих водойм; встановлення спеціальних зимувальних сховищ. Пасивно охороняється на території національних природних парків «Гомільшанські ліси» та «Слобожанський».

Джерела інформації

Ведмедеря, Рудик, 1979; Лисецкий и др., 1982; Кривицкий и др., 1986; Ананьева и др., 1998; Загороднюк, 1999; Кузьмин, 1999; Парникова и др., 2005; Зиненко, Коршунов, 2006; Коршунов, Зиненко, 2006; Писанец, 2007; Зиненко, Гончаренко, 2009; Frost, 2010 [1998–2010]; Орлова, Дунаев, 2012.

Автор: О. В. Коршунов
 Фото: © О. В. Коршунов

СІРА РОПУХА / ЗВИЧАЙНА РОПУХА*Bufo bufo* (Linnaeus, 1758)

Серая жаба / обыкновенная жаба

Клас Амфібії / Земноводні — Amphibia

Ряд Безхвості амфібії — Anura

Родина Ропухи — Bufonidae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид на межі ареалу. Занесений до списку Бернської конвенції (Додаток III).

Морфологічна характеристика

Велика за розміром ропуха, довжина тулуба 6–9, зрідка — до 11 см. Самці крупніші за самців. Шкіра бугорчаста. За очима розташовані парні отруйні залози — паротиди. Внутрішня шкіряна складка на передплесні відсутня. На найдовшому пальці задньої кінцівки наявні парні зчленувальні горбочки. Забарвлення зі спинного боку зазвичай буре, черево сіро-біле із темними плямами.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Розповсюджена від Великобританії до Західного Сибіру, на півночі деінде заходить за полярне коло. Південна межа поширення проходить лісостеповою зоною, долинами крупних річок подекуди заходить у степову зону. У Харківській області проходить південна межа ареалу. Поширена спорадично в долинах Сіверського Дінця та його приток — річок Мож, Уди, Лопань, Велика Бабка; відсутня у долині Осколу. В басейні Дніпра поширена в долинах річок Мерла, Коломак та Оріль.

Чисельність

Нечисленний, локально звичайний вид. На нересті на 100 м берего-

вої лінії, залежно від популяції, налічується від 3–5 до 500 особин. Вночі на кілометр маршруту у вологу погоду трапляється близько 5 особин.

Місця перебування

Найчисельніша у нагірній діброві. Трапляється у заплавної діброві, суборі, вільшаниках та березових гайках. Нереститься в ставках та заплавних водоймах, іноді у Сіверському Дінці. Утворює локальні популяції, значною мірою ізольовані одна від одної.

Особливості біології

Навесні з'являється у водоймах наприкінці березня — на початку квітня. Ікра має вигляд парного шнура, в якому налічується до 12 тис. ікринок. Самця після нересту покидає водойму, самці перебувають у водоймах до кінця нересту. Нерест триває від одного до двох тижнів, може перериватися на кілька днів у разі різкого зниження температури. Молоді виходять наприкінці травня — на початку червня. Після нересту ропухи розподіляються по лісових масивах. Активні вночі або вдень у дощову погоду. Живляться слимаками, дощовими черв'яками, комахами та павукоподібними. На зимівлю йдуть у жовтні. Зимують в землі, під корчами, в покинутих норах гризунів. Статевої зрілості досягають у 3–4 роки, живуть до 10–12 років. Максимальна тривалість життя у неволі — 36 років.

Основні чинники зниження чисельності

Нестабільний посушливий клімат, руйнування місцеперебувань, пряме знищення людиною. Сіра ропуха масово гине на автошляхах під час нерестових та кормових міграцій.

Заходи охорони

Пасивно охороняється в національних природних парках «Гомільшанські ліси» та «Слобожанський». Необхідна умова існування популяцій — наявність придатних для нересту водоймищ, що поєднані з лісами шляхами міграцій. Організація охорони нерестових водойм та наземних місцеперебувань, розведення та реінтродукція, рятування молодих тварин у посушливі роки методом зволоження навколишньої території, влаштування переходів для тварин в місцях міграцій під автошляхами.

Джерела інформації

Лисецкий и др., 1982; Кривицкий и др., 1986; Ананьева и др., 1998; Коршунов и др., 2003; Шабанов, 2004; Маро, Шабанов, 2005; Маро и др., 2008.

Автори: О. В. Коршунов, Д. А. Шабанов
Фото: © С. В. Скоробогатов

СТАВКОВА ЖАБА

Pelophylax lessonae (Camerano, 1882)

Прудовая лягушка

Клас Амфібії / Земноводні — Amphibia

Ряд Безхвості амфібії — Anura

Родина Жаби — Ranidae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид на межі ареалу. Занесений до списку Бернської конвенції (Додаток III).

Морфологічна характеристика

Найдрібніша з групи зелених жаб (*Pelophylax esculentus* complex): довжина тулуба 5–7 см, максимальна довжина для Харківського регіону 9 см. Задні кінцівки короткі. П'ятковий бугор високий. Загальний тон забарвлення зелений, але може змінюватися під впливом температури до бурого. На спині поздовжня смуга. Стегна жовтуваті. Самці мають парні зовнішні резонатори білого кольору. В період розмноження у самців у загальному фоні забарвлення переважає жовтий. Належить до комплексу схожих видів.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Ареал охоплює значну територію від Великої Британії до Волги. В Україні поширений у Карпатах, на Поліссі та у північній частині Лісостепу. Іноді по долинах річок проникає у степову природну зону. У Харківській області проходить південна межа ареалу, де вид поширений лише в долинах річок басейну Дніпра — Мерли, Мерчика та Орелі.

Чисельність

Малочислений вид, пов'язаний із дуже вологими місцеперебуван-

нями. Зазвичай щільність невисока — 1–4 особини на 100 метрів берегової лінії. Іноді чисельність може бути локально високою, що пов'язано із концентрацією в невеличких водоймах.

Місця перебування

Мешкає в заплавах водойм та навколишніх лісах, вільшнях та болотах у березових гайках на боровій терасі. Після нересту переходить до наземного способу життя. Серед наземних біотопів віддають перевагу дуже вологим місцеперебуванням.

Особливості біології

Навесні з'являється наприкінці березня — на початку квітня. Нереститься з кінця квітня до початку червня, часто разом з іншими видами комплексу зелених жаб. Ікру відкладає у вигляді кулі, яка зазвичай розташовується у заростях водних рослин на незначній глибині. Молоді виходять у серпні. На зимівлю йде у жовтні. Зимують на суходолі під купинами та корчами, в покинутих норах гризунів тощо. Живиться молюсками, дрібними комахами та павукоподібними. Статевої зрілості досягає в 2–3 роки, тривалість життя до 10 років.

Основні чинники зниження чисельності

Нестабільний посушливий клімат, меліоративна та сільськогосподарська діяльність в заплавах річок, руйнування місцеперебувань.

Заходи охорони

Пасивно охороняється на території національного природного парку «Слобожанський», де зареєстровані найбільш чисельні популяції. Необхідна охорона нерестових водойм та оточуючих їх наземних місцеперебувань, штучне зволоження місцеперебувань у посушливі періоди. Узгодження гідротехнічних заходів із фахівцями-біологами на річках із регульованим стоком.

Джерела інформації

Ведмедеря, Рудик, 1979; Лисецкий и др., 1982; Ведмедеря, 1984; Кривицкий и др., 1986; Загороднюк, 1999; Borokin et al, 2004; Парникова и др., 2005; Коршунов, Зиненко, 2006; Шабанов и др., 2006; Писанец, 2007; Коршунов, 2008, 2010; Зиненко, Гончаренко, 2009; Frost, 2010 [1998–2010]; Орлова, Дунаев, 2012.

Автор: О. В. Коршунов
Фото: © О. В. Коршунов

ЇСТИВНА ЖАБА*Pelophylax esculentus* (Linnaeus, 1758)**Съедобная лягушка**

Клас Амфібії / Земноводні — Amphibia

Ряд Безхвості амфібії — Anura

Родина Жаби — Ranidae

Природоохоронний статус

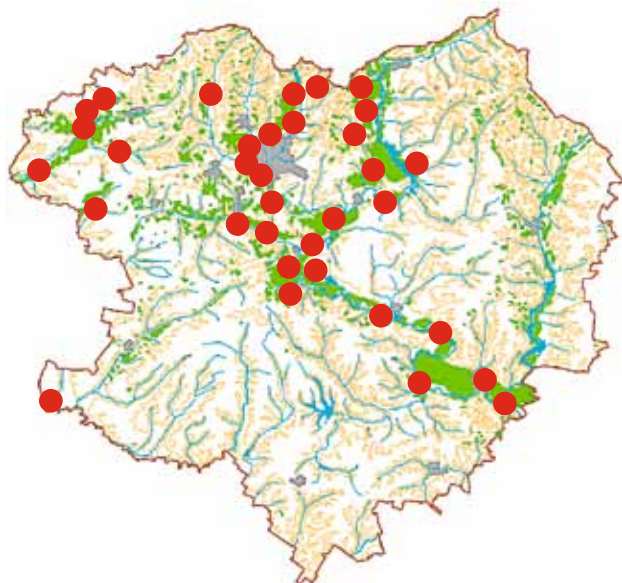
Невизначений. Занесений до списку Бернської конвенції (Додаток III).

Морфологічна характеристика

Міжвидовий гібрид, що має назву, аналогічну до видової. Утворюється як від схрещування ставкової жаби *Pelophylax lessonae* (Camerano, 1882) та озерної жаби *Pelophylax ridibundus* (Pallas, 1771), так і при розмноженні власне *Pelophylax esculentus*. Представлений різними формами, що відрізняються за кількістю та походженням хромосомних наборів у статевих клітинах. Довжина тулубу 6–8 см, максимальна довжина для Харківського регіону — 10 см. Задні кінцівки середньої довжини. П'ятковий бугор середнього розміру. Загальний тон забарвлення зелений, але може змінюватися під впливом температури до бурого. На спині — поздовжня смуга та темні плями. Стегна жовтуваті. Самці мають парні зовнішні резонатори сірого кольору. Правильне визначення у низці випадків можливе лише фахівцями.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Ареал виду охоплює значну територію від Великобританії до Волги. В Україні поширена на Поліссі та у Лісостепу, по долинах великих річок заходить у степову зону. У Харківській області поширена в басейні Сіверського Дінця (крім річки Оскіл) та в басейні Дніпра.

В Харківській області розташований Сіверсько-Донецький центр різноманіття зелених жаб, що характеризується надзвичайною кількістю різних форм згаданих гібридів.

Чисельність

Звичайний вид у характерних біотопах. Чисельність складає 20–50 особин на 100 метрів берегової лінії.

Місця перебування

Мешкає у ставках, руслах річок, у заплавах водоймах та навколишніх лісах, вільшнях та озерах у березових гайках на борівій терасі. Після нересту може як перебувати на водоймах поблизу берегової смуги, так і переходити до наземного способу життя.

Особливості біології

Навесні з'являється наприкінці березня — на початку квітня. Нереститься з кінця квітня до початку-кінця червня, у більшості випадків — разом з іншими видами комплексу зелених жаб. Ікру відкладає у вигляді кулі, яка зазвичай розташовується у заростях водних рослин на незначній глибині. Молоді виходять у серпні (іноді — липні або вересні). На зимівлю йде у жовтні. Зимує на суходолі під купинами та корчами, в покинутих норах гризунів тощо. Живиться дрібними комахами та павукоподібними. Статевої зрілості досягає в 3–4 роки, тривалість життя до 10 років.

Основні чинники зниження чисельності

Нестабільний посушливий клімат, руйнування місцеперебувань, вилов для навчальних та гастрономічних потреб.

Заходи охорони

Пасивно охороняється на території національних природних парків «Слобожанський» та «Гомільшанські ліси». Необхідна охорона нерестових водойм та прилягаючих наземних місцеперебувань. Узгодження вилову із фахівцями-біологами.

Джерела інформації

Лисецкий и др., 1982; Ведмедеря, 1984; Borkin et al, 2004; Коршунов, Зиненко, 2006; Шабанов и др., 2006; Коршунов, 2008, 2010; Шабанов та ін., 2009; Шабанов, Литвинчук, 2010.

Автори: О. В. Коршунов, Д. А. Шабанов

Фото: © О. В. Коршунов

БОЛОТЯНА ЧЕРЕПАХА*Emys orbicularis* (Linnaeus, 1758)**Болотная черепаха**

Клас Рептилії — Reptilia

Ряд Черепахи — Testudines

Родина Прісноводні черепахи — Emydidae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид поблизу північної межі поширення. Занесений до списку Бернської конвенції (Додаток II), Європейського червоного списку (NT), Червоного списку МСОП (LR/NT).

Морфологічна характеристика

Довжина панцира максимально сягає 19 см. Зверху панцир звичайно темний, майже чорний, інколи з радіальними світлими рисочками. Нижня сторона темна в центрі, по краях та спереду з великими, розпливчастими блідо-жовтими плямами. Лапи та голова з цятками жовтого кольору, які можуть утворювати поздовжні смуги на кінцівках.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Болотяна черепаха має найбільший ареал серед усіх прісноводних черепах світу. Поширена від Атлантичного узбережжя Європи до Аральського моря. В Україні — на всій території.

Чисельність

На території Харківської області кількість популяцій стрімко скорочується, в багатьох районах рідкісна. На деяких ділянках Сіверського Дінця (Ізюмська лука) та інших річок на півдні області чисельність велика, але в цілому для області вид нечисельний, зустрічається спорадично.

Місця перебування

Живе майже в усіх типах водойм, але найчастіше в стоячих або з повільною течією — протоках, старицях, озерах, плавнях, болотах, ставках. Для черепах необхідний досить великий життєвий простір, який поєднує водойми, місця прогріву, зимові схованки, де вода не замерзає взимку, та місця відкладання яєць, які в умовах лісостепу найчастіше пов'язані з піщаною терасою річкових долин.

Особливості біології

Активні з березня по жовтень. Паруються в квітні-травні, відкладають звичайно 10 (від 9 до 25) яєць, з яких наприкінці сезону вилуплюються новонароджені та відразу або після зимівлі наступної весни прямують до водойм. Статевої зрілості досягають в віці 6–8 років, живуть декілька десятків років. Живляться крім тваринної (водних безхребетних: комах, моллюсків, ракоподібних; риб'ячої ікри та невеликих риб; падла) й рослинною їжею. Невеликі черепахи, особливо новонароджені під час міграції, можуть бути здобиччю будь-яких наземних хижих ссавців та птахів, у водоймах — великих риб, хижих ссавців тощо. З більш-менш регулярних ворогів дорослих слід згадати видру. Ворогами болотяної черепахи також є хижі ссавці, які руйнують кладки: лисиця, снотоподібний собака, борсук.

Основні чинники зниження чисельності

Трансформація первинних місцеперебувань: осушення заплав, меліоративні заходи. Важливим негативним чинником є втрата місць відкладення яєць та міграційних шляхів між ними та водоймами, а також збільшення кількості тварин — ворогів черепах, насамперед собак, біля населених пунктів. Кладки черепах гинуть внаслідок прогону корів на місцях відкладення яєць. Черепахи можуть гинути в сітях рибалок. Самки під час міграції гинуть під колесами автомобілів, збираються населенням і утримуються в неволі. Інколи черепахи відловлюють для продажу.

Заходи охорони

Збереження місцеперебувань, місць відкладення яєць та шляхів до них, контроль чисельності здичавілих свійських тварин, просвітницька робота з метою запобігання вилученню черепах із природи.

Джерела інформації

Рудик, 1975; Fritz, 2001; Зіненко, 2006; Зиненко, Гончаренко, 2009; Бондаренко З. С. (2012, особисте повідомлення).

Автор: О. І. Зіненко
Фото: © Л. А. Гончаренко

ЗЕЛЕНА ЯЩІРКА*Lacerta viridis* (Laurenti, 1768)**Зелёная ящерица**

Клас Рептилії — Reptilia

Ряд Лускаті — Squamata

Родина Справжні ящірки — Lacertidae

Природоохоронний статус

Зникаючий; вид на північно-східній межі поширення. Занесений до Червоної книги України (вразливий) та списку Бернської конвенції (Додаток II).

Морфологічна характеристика

Відносно велика ящірка, загальною довжиною до 38 см. Довжина задньої ступні перевищує довжину голови. Спинозелена або жовтувато-зелена з чорними крапками, черево жовте, горло навесні синє. У молодих особин на спині дві поздовжні світлі смуги, які з віком стають малопомітними.

Ареал та поширення виду у регіоні

Поширена в Центральній та Південній Європі та на північному заході Малої Азії. Через Харківську, Полтавську, Київську області проходить північно-східна межа ареалу. Існують літературні дані про поширення зеленої ящірки на схід до Краснограда Харківської області. Сучасне поширення в області підтверджено єдиним екземпляром, знайденим у 1982 році в Зачепилівському районі; втім пізніше не знайдена.

Чисельність

Невідома.

Місця перебування

Живе на добре освітлених та прогрітих схилах балок, ярів, урвищ з трав'янистою рослинністю (злаки та осоки), кущами та поодинокими невеликими деревами; на узліссях та галявинах. На межі ареалу, в околицях Полтави займає нетипові біотопи, живе у соновому лісі, на галявинах та узбіччях лісових доріг, серед негустих кущів та невисоких дерев.

Особливості біології

Активна з квітня до жовтня. В Запорізькій та Дніпропетровській області відкладають в червні — першій половині липня 8–11 яєць. Статевозрілими стають на третій рік життя. Живляться комахами, здебільшого твердокрилими, лускокрилими, сітчастокрилими, перетинчастокрилими, прямокрилими, іншими безхребетними та інколи ягодами. Вороги — птахи та ссавці, в тому числі свійські.

Основні чинники зниження чисельності

Руйнування природних місцеперебувань; загибель на автошляхах; загибель внаслідок використання отрутохімікатів. Може потерпати від свійських тварин.

Заходи охорони

Моніторинг чисельності популяцій. Організація природних резерватів для збереження місць перебування виду.

Джерела інформації

Сухов, 1928; Тарашук, 1950; Тарашук, 1959; Определитель..., 1977; Котенко, 1988; Ситнік, 2004; Зіненко, 2006; Котенко, Ситнік, 2009; Зіненко, Гончаренко, 2011; Котенко Т. І., Рудик О. М. (2012, особисте повідомлення).

Автор: О. І. Зіненко
Фото: © Г. О. Шандикова

ЖИВОРОДНА ЯЩІРКА*Zootoca vivipara* (Jacquin, 1787)**Живородящая ящерица**

Клас Рептилії — Reptilia

Ряд Лускаті — Squamata

Родина Справжні ящірки — Lacertidae

Природоохоронний статус

Рідкісний; вид на південній межі ареалу. Занесений до списку Бернської конвенції (Додаток II).

Морфологічна характеристика

Невелика ящірка довжиною тіла до 7 см, зверху бурого, коричневого кольору, з розташованими вздовж смугами, чорними плямами та білими очками. Черево та внутрішня поверхня стегон та початок хвоста у самців червонуватого, помаранчевого кольору, з чисельними чорними крапками, у самок черево білувате або жовтувате, однотонне. Молоді особини темні, майже чорні.

Ареал та поширення виду у регіоні

Ареал найбільший серед ящірок. Розповсюджена в Північній Євразії від Ірландії на заході до Японії на сході; на півночі заходить за полярне коло. В Україні в лісовій та лісостеповій природних зонах. У Харківській області — південна межа ареалу, місця знахідок пов'язані із заплавами річок Сіверський Донець, Харків, Велика Бабка, Уди (басейн Сіверського Дінця), Мерла, Мерчик, Коломак, Оріль (басейн Дніпра). Взагалі в області відомо не більше 20 популяцій виду. Популяції дуже локальні та займають невелику площу, за винятком Краснокутського району, де вид поширений суцільно в заплаві річки Мерла.

Чисельність

Ніколи не буває дуже високою, зазвичай можна спостерігати від 1–2 до 5 особин на кілометр або поодинокі особини на декілька кілометрів.

Місця перебування

Поширена майже виключно в інтразональних заплавах біотопах: на заплавах болот та луках, де більшу частину сезону є вода; в блюдцеподібних западинах на боровій терасі з реліктовою північною рослинністю (*Sphagnum* sp.); в екотонах на межі водойм (стариць, меліоративних каналів), заростей очерету, вологих луків та заплавного лісу в різних сполученнях, прибережних зонах водойм.

Особливості біології

Активна з кінця березня до жовтня. Парування в квітні. Живородна, в червні народжує 5–13 ящірок. Статевозрілими стають на 2–3 рік життя. Живиться павукоподібними та комахами. З ворогів слід окремо виділити прудку ящірку, з якою знаходиться в конкурентних стосунках.

Основні чинники зниження чисельності

Втрата первинних місцеперебувань внаслідок меліорації, створення водосховищ тощо; потепління та осушення клімату.

Заходи охорони

Збереження місць перебування, в цілому — збереження первинного вигляду заплав річок, контроль впливу людини на клімат.

Джерела інформації

Зиненко, Коршунов, 2001; Коршунов, Зиненко, 2003; Зиненко, 2006; Зиненко, Гончаренко, 2011.

Автор: О. І. Зиненко
Фото: © О. І. Зиненко

РІЗНОБАРВНА ЯЩУРКА*Eremias arguta* (Pallas, 1773)**Разноцветная ящурка**

Клас Рептилії — Reptilia

Ряд Лускаті — Squamata

Родина Справжні ящірки — Lacertidae

Природоохоронний статус

Вразливий; вид на межі поширення. Занесений до списку Бернської конвенції (Додаток II) та Європейського червоного списку (NT).

Морфологічна характеристика

Невелика ящірка, довжина тіла 5–7 см. Щитки на череві розташовані косими рядами, ніздрі оточені збільшеними лусочками та піднесені над рівнем морди. Білі плями, які розташовані рядами на спині, окантовані чорним або бурим на сірому або оливковому фоні. Темні елементи у дорослих особин розташовуються поперечними рядами. Забарвлення молодих більш контрастне та яскраве, світлі плями зливаються у лінії вздовж тулуба. Черево біле.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширена від Північно-Західного Китаю та Монголії на сході до Румунії на заході. Північна межа ареалу розташована у степовій та лісостеповій зонах. В Україні живе в межах степової і лісостепової природних зон, на півдні — на піщаних берегах морів та косах, на північ заходить вздовж піщаних терас рік, де утворює локальні невеликі популяції на напівзакріплених пісках. У Харківській області знайдена вздовж головного русла Сіверського Дінця та його найбільших притоків Уд та Оскола, а також на півдні області вздовж річок басейну Дніпра.

Чисельність

У межах типових біотопів є численним видом, але загальна чисельність у лісостепу низька у зв'язку з невеликою кількістю популяцій, що в свою чергу пов'язано із рідкісністю придатних місць. Взагалі по Україні чисельність коливається від 2,5 до 640 особин на гектар. В кінці червня поблизу Харкова вона складає близько 5 особин на 1 км маршруту. На галявинах в сосновому лісі щільність складає 167 особин на гектар.

Місця перебування

Первинно у межах регіону зустрічалася на напівзакріплених пісках алювіальної борової тераси вздовж лівих берегів річок. Після заліснення пісків залишилася на просіках, вирубках, біля залізниць та шосейних доріг і в інших місцях, де деревна рослинність відсутня внаслідок діяльності людини. Часто окремі ділянки біотопу мають виразний невеликий уклін та південну експозицію, звичайно біотоп не щільно заростає трав'янистою рослинністю.

Особливості біології

Активні з квітня до початку жовтня. Паруються в травні, звичайно відкладають 2–3, до 6 яєць, з яких наприкінці липня — на початку вересня з'являється молодь поточного року. Статевозрілими стають у віці 1–2 років, тривалість життя від 2–3 до 4 років. Основу раціону складають жуки, перетинчастокрилі та павукоподібні. Вороги — птахи та хижі ссавці; конкурує з прудкою ящіркою; входить до складу об'єктів живлення мідянки та степової гадюки.

Основні чинники зниження чисельності

Трансформація первинних місцеперебувань внаслідок засадження пісків сосною, забудови тощо; фрагментація популяцій. Чисельність також коливається внаслідок зміни погодних умов протягом року, у вологі роки біотоп заростає та збільшується тиск з боку прудкої ящірки.

Заходи охорони

Збереження біотопів напівзакріплених пісків.

Джерела інформації

Разноцветная ящурка, 1993; Зіненко, 2006; Зіненко, Гончаренко, 2011; Гончаренко Л. О., Рудик О. М. (2012, особисті повідомлення).

Автор: О. І. Зіненко
Фото: © О. І. Зіненко

ВОДЯНИЙ ВУЖ

Natrix tessellata (Laurenti, 1768)

Водяной уж

Клас Рептилії — Reptilia
Ряд Лускаті — Squamata
родина Вужеви — Colubridae

Природоохоронний статус

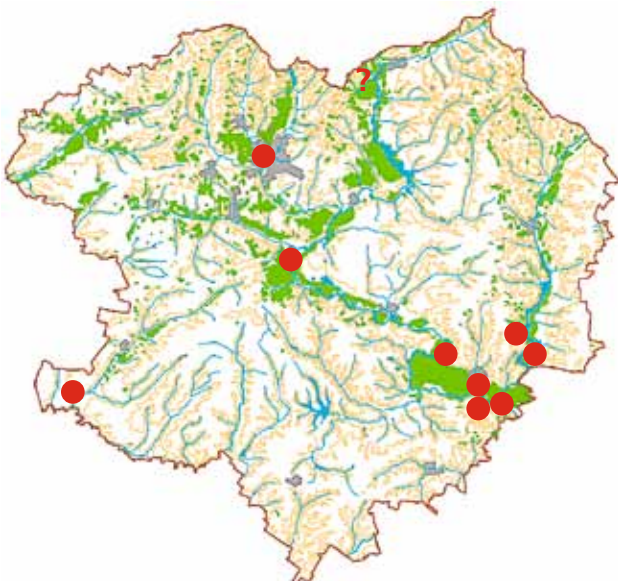
Рідкісний; вид на північній межі ареалу. Занесений до списку Бернської конвенції (Додаток II).

Морфологічна характеристика

Звичайно до 1 метра довжиною, тулуб більш широкий у задній половині, голова помітно менша за тіло. Очі спрямовані вбік і нагору, зіниці ззовні окантовані світлою смугою. Забарвлення мінливе. Звичайно на сірому з різними відтінками тлі є темні плями в шаховому порядку. Часто зустрічаються суцільно чорні особини. Черево має забарвлення у вигляді прямокутних темних та світлих (червонуватих, жовтуватих) поперечних плям.

Ареал та поширення виду у регіоні

Поширений від Франції до Китаю. В Україні — здебільшого на півдні, дуже багаточисельний в окремих місцях. Через лісостеп, у тому числі через Харківську область (Зачепилівський, Балаклійський та Куп'янський райони) проходить північна межа суцільного поширення виду. На півдні області вид є досить звичайним вздовж водотоків. Для водяного вуза характерні реліктові ізольовані популяції на півночі ареалу (у Харківській області в Зміївському, можливо Вовчанському районах). Вірогідно, інтродукований у 2000-х роках в центрі Харкова на річках Харків та Лопань.

Чисельність

Локально численний вид, але кількість північних популяцій невелика, а спостереження виду в них поодинокі.

Місця перебування

Вид дуже прив'язаний до води, звичайно не відходить від водотоків більше декількох сотень метрів. Віддає перевагу схилам, відслоненням каменів, у тому числі штучним насипам дамб, мостів, набережних.

Особливості біології

Активний з квітня до жовтня. Парування в квітні-травні. Відкладають до 19 яєць в червні-липні у порожнини в ґрунті, в липні-серпні з'являються новонароджені. Живляться переважно рибою, зрідка — земноводними, іншими дрібними хребетними. Вороги — хижі ссавці, птахи, можливо, великі риби.

Основні чинники зниження чисельності

Вид природно знаходиться на межі поширення, тому потребує специфічних біотопів з великою теплозабезпеченістю. Північні реліктові популяції можуть потерпати від генетичного збіднення; вони вразливі для факторів, що трансформують місцез перебування (втрати місць зимівлі та відкладення яєць), неспецифічних факторів загибелі (пряме винищення людиною, загибель на шляхах, прес з боку свійських тварин).

Заходи охорони

Охорони потребують, насамперед, ізольовані північні популяції, на місці існування яких потрібно створювати природні резервати із обмеженням господарської діяльності. Будь де доцільним може бути проведення просвітницької роботи з населенням (водяних вужів часто вважають отруйними зміями та знищують).

Джерела інформації

Зіненко, 2006; Ведмедеря і др., 2007; Kotenko et al., 2011; Коршунов О. В., Новак Л. (2012, особисті повідомлення).

Автор: О. І. Зіненко
Фото: © О. І. Зіненко

ВІЗЕРУНКОВИЙ ПОЛОЗ*Elaphe dione* (Pallas, 1773)**Узорчатий полоз**

Клас Рептилії — Reptilia
Ряд Лускаті — Squamata
Родина Вужеви — Colubridae

Природоохоронний статус

Рідкісний; на території області — північно-західна межа поширення. Занесений до Червоної книги України (зникаючий).

Морфологічна характеристика

Змія довжиною до 1 метра. Навкруг середини тіла 23–25, як виключення 21 або 27 рядів лусок. Вздовж тіла на спині два ряди темних плям, які починаються складним малюнком на голові. Темна смуга проходить через око. Червоно-рябе, сіре з темними невеликими плямами.

Ареал та поширення виду у регіоні

Поширений в помірній зоні від Далекого Сходу на сході до України на заході. В Україні — майже виключно в межах Донецького кряжу, в Луганській та Донецькій областях. У Харківській області відома єдина знахідка у 2007 році на півдні області в Ізюмському районі.

Чисельність

Популяції зазвичай досить численні, впродовж сезону активності в Україні спостерігали 0,3–1,3 особини на 1 км маршруту, але даних щодо Харківської області немає.

Місця перебування

Степові схили, заплавної ліси, вкриті кущами схили річкових долин, зрідка — антропогенні ландшафти на околицях населених пунктів.

Особливості біології

Активний з березня до жовтня. Паруються в травні, відкладають яйця (10–15) в червні-липні, новонароджені з'являються в липні-серпні. Живляться дрібними хребетними (ящірки, гризуни). Вороги — хижі ссавці, птахи, свійські тварини, людина.

Основні чинники зниження чисельності

Трансформація місцеперебувань, застосування отрутохімікатів, загибель на дорогах, пряме винищення.

Заходи охорони

Збереження існуючих популяцій шляхом створення природних резерватів та екокоридорів; обмеження застосування отрутохімікатів в сільському господарстві; просвітницька робота з населенням.

Джерела інформації

Тарашук, 1959; Определитель..., 1977; Котенко, 1983; Котенко, Курячий, 2009; Звягін О. С. (2012, особисте повідомлення).

Автор: О. І. Зіненко
Фото: © О. І. Зіненко

САРМАТСЬКИЙ (ПАЛЛАСІВ) ПОЛОЗ*Elaphe sauromates* Pallas, 1814**Сарматський (палласов) полоз**

Клас Рептилії — Reptilia

Ряд Лускаті — Squamata

Родина Вужеві — Colubridae

Природоохоронний статус

Регіонально зниклий; по території області проходить північна межа поширення. Занесений до Червоної книги України (вразливий).

Морфологічна характеристика

Велика змія загальною довжиною понад півтора метри. Навколо середини тулуба 25, рідше 23 рядів лусок. У дорослих верх тіла бурувато-жовтий, вздовж спини проходить ряд витягнутих упоперек тіла великих буро-коричневих або чорних плям, які майже зливаються. Черево солом'яно-жовте з мармуровим буруватим візерунком.

Ареал та поширення виду у регіоні

Поширений в степовій зоні від сходу Балкан до Західного Казахстану. В Україні в степовій зоні та в Криму. Єдиний екземпляр був спійманий у Харківській області у 1905 році біля с. Маргаритівка між Лозовою та Близнюками і зберігається у Зоологічному інституті РАН (Санкт-Петербург).

Чисельність

Дані відсутні.

Місця перебування

В Україні живе в залишках степу, на схилах гір та річкових долин, у невеликих лісах оточених псамофільним степом тощо.

Особливості біології

Активний з березня-квітня до вересня-листопада. Живиться дрібними ссавцями, ящірками, птахами, також розорює їх гнізда. Парується в квітні-травні, відкладає 3–13 яєць в червні-серпні. Молодь з'являється в серпні-вересні.

Основні чинники зниження чисельності

Трансформація первинних місцеперебувань, внаслідок господарчого освоєння степів, застосування отрутохімікатів, фрагментація популяцій, пряме винищення.

Заходи охорони

Збереження на заповідних територіях, де залишився степ, обмеження в застосуванні отрутохімікатів в сільському господарстві, просвітницька робота з населенням.

Джерела інформації

Тарашук, 1959; Определитель..., 1977; Котенко, 1983; Зіненко, 2006; Котенко, Кукушкін, 2009.

Автор: О. І. Зіненко
Фото: © О. І. Зіненко

ЗВИЧАЙНА МІДЯНКА*Coronella austriaca* Laurenti, 1768**Обыкновенная медянка**

Клас Рептилії — Reptilia
Ряд Лускаті — Squamata
Родина Вужеві — Colubridae

Природоохоронний статус

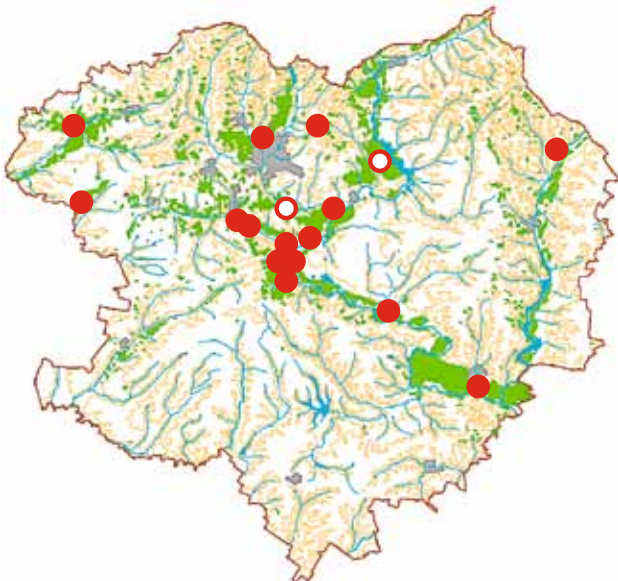
Рідкісний. Занесений до Червоної книги України (вразливий) та списку Бернської конвенції (Додаток II).

Морфологічна характеристика

Змія невеликих розмірів: довжина тулуба не перевищує 75 см, але у середньому близько 50 см, хвіст у 3,2–6,6 разів коротший за тулуб. Луска гладенька, навколо середини тулуба 19 рядів лусок. Тіло зверху сірувато- або зеленувато-буре, з оливковим, жовтуватим або червонуватим відтінком. На поверхні голови згори — темний малюнок, який вздовж спини продовжується у вигляді двох темніших за колір тіла смуг з нечіткими границями. На тлі цих смуг розташовані темні плями. Від ніздрі через око до кута рота проходить темна смуга, яка утворює ще дві менш виразні переривчасті латеральні лінії, які також йдуть вздовж тіла. Черево біля горла світле та темніше при просуванні в каудальному напрямку, сіруватого, жовтого, жовтувато-рожевого, рожево-сірого або майже чорного кольору.

Ареал та поширення виду у регіоні

Ареал охоплює більшу частину Європи, Кавказ, північну половину Малої Азії, Північний Іран, західні райони Казахстану і Сибіру. Поширена на всій території України та Харківської області.

Чисельність

Відомо досить багато знахідок, але абсолютна чисельність звичайно дуже низька. Максимальна чисельність — декілька особин на кілометр облікового маршруту, реєструвалась на території національного природного парку «Дворічанський».

Місця перебування

Типові місцезабуття — галявини та узлісся, кущі та ділянки степу на схилах, заплавні луки тощо. Для біотопів мідянки властива строкатість ландшафту, наявність екотонів та симпатрія з ящірками — прудкою та веретінницею.

Особливості біології

Активна з другої половини березня — початку травня до кінця вересня — середини жовтня. Живиться в основному ящірками, рідше зміями, мишоподібними гризунами, землерийками, зрідка — пташенятами або земноводними. Парування в кінці квітня — травні. Яйцеживородний вид, у липні — на початку жовтня народжують 2–17 молодих змій в прозорих яйцевих оболонках. Статевої зрілості досягають у 4–5 років. Вороги мідянки — хижі ссавці та птахи. Мідянки гинуть на автошляхах, також їх, як і інших змій, вбивають люди.

Основні чинники зниження чисельності

Локальні популяції можуть потерпати від трансформації природних біотопів (забудови, розорювання), прямого винищення та пресу з боку свійських тварин, застосування отрутохімікатів, фрагментації популяцій, загибелі на автошляхах, випалення сухої трави навесні тощо.

Заходи охорони

Збереження місцезабуття, просвітницька робота з населенням, контроль чисельності свійських тварин, створення екокоридорів, контроль використання отрутохімікатів.

Джерела інформації

Тарашук, 1959; Определитель..., 1977; Котенко, 1987; Доценко, 2003; Зіненко, 2006; Ведмедеря и др., 2007; Котенко та ін., 2008; Кныш, Статива, 2009.

Автор: О. І. Зіненко
Фото: © О. І. Зіненко

ГАДЮКА НІКОЛЬСЬКОГО / ЛІСОСТЕПОВА ГАДЮКА

Vipera (Pelias) nikolskii

Vedmederja, Grubant et Rudaeva, 1986

Гадюка Никольского

Клас Рептилії — Reptilia

Ряд Лускаті — Squamata

Родина Гадюкові — Viperidae

Природоохоронний статус

Рідкісний; вид на південній межі поширення. Занесений до Червоної книги України (рідкісний).

Морфологічна характеристика

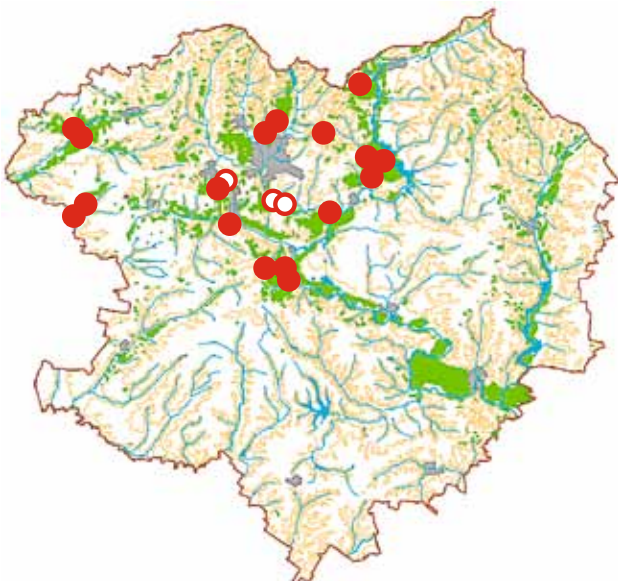
Змія середніх розмірів (загальна довжина самців до 76 см, самок — до 85 см) з товстим тілом та коротким хвостом. Зіниця вертикальна, голова зверху має п'ять збільшених лусок. На кінці морди зверху дві апікальні луски. Дорослі суцільно чорні, низ кінчика хвоста жовтуватий. Новонароджені сірі або бурі з темною зигзагоподібною смугою вздовж хребта.

Ареал та поширення виду у регіоні

Поширена в Лісостепу від Східної Румунії та Молдови до Волги в Росії. В Україні в Лісостепу. У Харківській області мешкає в лісах вздовж головного русла Сіверського Дінця та його приток, а в басейні Дніпра — вздовж Мерли та Коломака. Відсутня вздовж Осколу та степових річок півдня області.

Чисельність

У типових біотопах досить звичайний вид, але поширений спорадично, а населені гадюками окремі лісові масиви ізольовані один від одного. Абсолютна чисельність елементарної популяції налічує декілька сотень особин, дуже коливається протягом часу.

Місця перебування

Мешкає у широколистяних, подекуди мішаних лісах, переважно на вододілах та по правих берегах річок, інколи — в заплавних лісах та борах. Тримається на вкритих кущами узліссях, по краях галявин, просік, вирубок, на узбіччях лісових доріг, схилах тощо.

Особливості біології

Активна з березня до жовтня. Парування в кінці квітня — на початку травня. Народжує від 7 до 23 (зазвичай 11–15) малят в липні-вересні. Самки розмножуються не кожен рік. Статевозрілою стає у віці 4–5 років. В природі максимальна тривалість життя перевищує 10 років. Дорослі особини живляться переважно дрібними ссавцями (найчастіше норицями та іншими гризунами), іншими дрібними хребетними. Вороги — хижі ссавці та птахи. Гинуть на дорогах та переслідуються людьми. Отруйна.

Основні чинники зниження чисельності

Трансформація первинних місцеперебувань внаслідок вирубування лісових масивів, пряме винищення та фрагментація популяцій.

Заходи охорони

Збереження лісів та екотонних ділянок дібров, створення екокоридорів, які з'єднують популяцій, просвітницька робота з населенням.

Джерела інформації

Котенко, 1983; Ведмедеря и др., 1986; Зіненко, 2005; Зіненко, Котенко, 2005; Bakiev et al., 2005; Milto, Zinenko, 2005; Зіненко, 2006; Zinenko, 2006; Ведмедеря и др., 2007; Joger et al., 2007; Зіненко, Котенко, 2009; Zinenko et al., 2010.

Автор: О. І. Зіненко
Фото: © О. І. Зіненко

СТЕПОВА ГАДЮКА*Vipera renardi* Christoff, 1861**Степная гадюка**

Клас Рептилії — Reptilia

Ряд Лускаті — Squamata

Родина Гадюкові — Viperidae

Природоохоронний статус

Вразливий; вид на північній межі поширення. Занесений до Червоної книги України (вразливий), списку Бернської конвенції (Додаток II) та Європейського червоного списку (VU).

Морфологічна характеристика

Змія невеликих розмірів, 40–60 см довжиною. Тіло зверху темно- або світло-сірого кольору. Вздовж спини зигзагоподібна лінія більш темного, інколи майже чорного кольору. На голові зверху темний малюнок, через око проходить темна смуга. Зіниця вертикальна, голова зверху має п'ять збільшених лусок. На кінці морди зверху одна апікальна луска.

Ареал та поширення виду у регіоні

Поширений від України на заході до Алтаю та Китаю на сході, в лісостеповій, степовій та напівпустельній природних зонах. В Україні поширений в Лісостепу та Степу, в Криму — окрім південного узбережжя. У XVIII–XIX сторіччі був звичайним видом, який зустрічався на степових ділянках по всьому регіону. В XX сторіччі гадюка зникла у Харківському, Зміївському, Вовчанському, Богодухівському та, можливо, інших районах області. В останні роки відмічена в південних (Красноградський, Балаклійський, Ізюмський, Борівський) та східних (Дворічанський) районах; популяції фрагментовані.

Чисельність

Чисельність скорочується. Відомі поодинокі знахідки.

Місця перебування

Живе в степу, на схилах балок та ярів, вздовж узлісь невеликих байрачних лісів, на схилах серед розріджених дерев та кущів, у старих садах, на піщаних терасах річкових долин в розріджених сосняках.

Особливості біології

Активна з квітня до жовтня. Зимують під землею в норах гризунів, інших пустотах. Парування в травні. За спостереженнями у Харківській області в другій половині липня — серпні народжують 2–11 дитинчат. Статевої зрілості набувають на третьому-четвертому році життя. Максимальна тривалість життя більше десяти років. Живляться гризунами, ящірками, комахами (головним чином прямокрилими). Вороги — будь-які хижі ссавці, великі птахи. Гинуть на дорогах а також часто переслідуються людьми. Отруйна.

Основні чинники зниження чисельності

Трансформація первинних місцеперебувань внаслідок господарчого освоєння степів, застосування отрутохімікатів, фрагментація популяцій, пряме винищення, випалення сухої трави навесні тощо.

Заходи охорони

Збереження степових ділянок, створення екологічних коридорів між існуючими популяціями, обмеження в застосуванні отрутохімікатів в сільському господарстві, просвітницька робота з населенням.

Джерела інформації

Чернай, 1852; Сомов, 1897; Joger, Dely, 2005; Зіненко, 2006; Ведмедеря і др., 2007; Котенко, Кукушкін, 2009.

Автор: О. І. Зіненко
Фото: © О. І. Зіненко

ЧЕРВОНОВОЛА КАЗАРКА

Branta ruficollis (Pallas, 1769)

Краснозобая казарка

Клас Птахи — Aves

Ряд Гусеподібні — Anseriformes

Родина Качкові — Anatidae

Природоохоронний статус

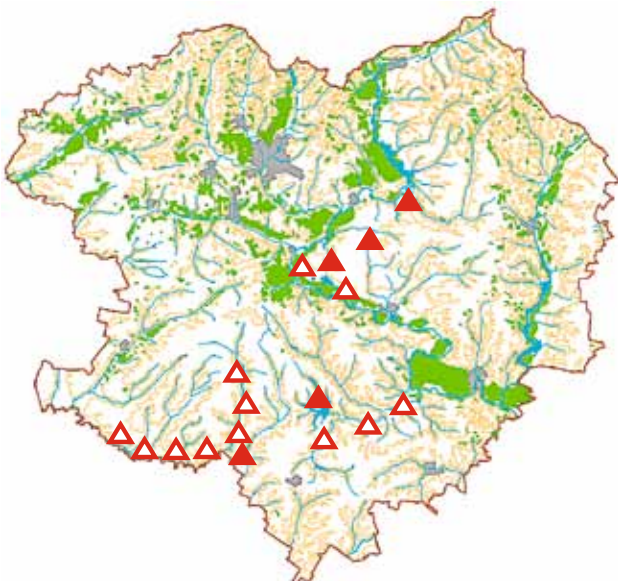
Вразливий. Занесений до Червоної книги України (вразливий), списків МСОП (EN), Бернської конвенції (Додаток II), Боннської конвенції (Додаток I), конвенції СІТЕС (Додаток II), Угоди про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів АЕWA.

Морфологічна характеристика

Невеличка гуска з коротким дзьобом, в оперенні якої переважають темні кольори. На малій відстані добре помітне брунатно-червоне забарвлення щок, шиї та вола, біла латка між дзьобом і оком, біла продольна смуга на боку. У щільних зграях інших видів гусей в польоті або на воді впізнати поодинокую казарку важко. Добре відрізняється за двоскладним м'яким криком «і-во». Довжина тіла 54–60 см, розмах крил 110–125 см.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Вид поширений виключно у тундровій зоні Росії, де гніздиться від півострову Ямал на заході до Таймирського півострову на сході. На відміну від інших палеарктичних видів казарок прямує до місць зимівель не вздовж морського узбережжя, а через континентальні райони. У Харківській області трапляється нерегулярно під час сезонних міграцій.

Чисельність

Чисельність світової популяції останніми роками зменшується. У Харківській області відомі зустрічі поодиноких птахів, зрідка — зграйок у декілька десятків особин.

Місця перебування

Гніздиться найчастіше по крутобережжям річок в тундрі і лісотундрі. Під час міграції трапляється в скупченнях інших видів гусей на водосховищах і озерах в долинах річок.

Особливості біології

Перелітний вид, мігрує чітко окресленими шляхами. Зимує в басейні Чорного моря — в Румунії і Болгарії, в невеличкій кількості і в Україні. У Харківській області — рідкісний, регулярно залітний під час міграції вид. З середини березня до початку травня інколи трапляється у зграях інших пролітних тундрових видів гусей. В місцях гніздування живиться пагонами пшениці і злаків, під час міграції споживає падалицю кукурудзи, пшениці, пагони лучних злаків і озимини. Моногамний вид, гніздиться по декілька пар разом. Про потомство дбають обидва партнери. Одна кладка в сезоні, в ній найчастіше 6–7 яєць. Гнізда влаштовують під невеличкими кущиками, іноді — відкрито, часто — на територіях хижих птахів, сов, великих мартинів, під захистом останніх. Гніздування розпочинається у другій декаді червня. Насиджування триває 23–26 днів, гусенята підіймаються на крило у другій половині серпня. Осіння міграція починається у вересні. Мігрують сімейними групами, що об'єднані в зграї. Під час зупинок на прольоті утворюють скупчення разом з сірими і білолобими гусками. За останні десятиліття даних про зустрічі цього виду восени немає, проте раніше казарки інколи траплялись в Харківській області у другій половині жовтня — першій половині листопада.

Основні чинники зниження чисельності

Незаконне полювання під час міграції.

Заходи охорони

Суворий контроль у дотриманні заборони на полювання, просвітницька робота серед мисливців та фермерів.

Джерела інформації

Лысенко, 1991; Атемасов и др., 1995; Гончаров, Шалимов, 2003; Баник и др., 2011.

Автор: М. В. Банік
Фото: © Т. А. Атемасова

СІРА ГУСКА*Anser anser* (Linnaeus, 1758)**Серый гусь**

Клас Птахи — Aves

Ряд Гусеподібні — Anseriformes

Родина Качкові — Anatidae

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений до списків Бернської конвенції (Додаток III), Боннської конвенції (Додаток II), Угоди про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів АЕВА.

Морфологічна характеристика

Велика гуска із чималою головою, товстою шиєю і масивним рожевим дзьобом. У польоті зверху помітний контраст між світло-сірим забарвленням передньої частини крила та рештою його оперення. Довжина тіла 74–84 см, розмах крил 149–168 см.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений в Євразії від Ісландії на заході до басейну Амуру на сході. У Харківській області гніздиться майже виключно в степовій зоні. Більш-менш рівномірно поширений лише в басейні Дніпра — по річці Оріль та її притоках. Під час міграції трапляється по всій території.

Чисельність

У Харківській області чисельність після тривалого періоду занепаду сягнула максимуму у 1980–1990 роки (у середині 1990-х років — 610–635 пар). На початку 2000-х років вона різко скоротилася, у середині цього десятиліття становила 310–330 пар, а нині, ймовірно, не перевищує 150 пар. Щільність гніздування на озерах і прилеглих

луках становить 0,5–3,6 пар/км², у вільшаниках, що межують із луками, — 0,2 пари/км².

Місця перебування

Гніздиться на озерах, що поросли очеретом і рогозом та оточені пасовищними луками, також — по затоплених вільшаниках, які межують із луками. Важливим є поєднання безпечних місць гніздування та ділянок, що придатні для випасання гусенят. Під час міграції зупиняється в заплавах, на озерах і водосховищах.

Особливості біології

Перелітний вид. Зимує в басейні Чорного моря. Невеличкі зграйки інколи перезимовують у долині Орелі. Прилітає на місяці гніздування наприкінці лютого — на початку березня. Моногамний вид, у безпечних місцях поруч оселяється по декілька пар. У місцях компактного гніздування завжди присутні зграї холостих і нестатевозрілих птахів. Живиться пагонами трав'янистих рослин і зерном культурних злаків. Одна кладка в сезоні, в якій найчастіше 7–8 яєць. Гнізда влаштовують на заламах очерету або на острівцях у відземків вільх, на місцях із глибиною води 60–90 см. Яйцекладка — з третьої декади березня. Про потомство дбають обидва партнери. Насиджування триває 27–28 днів. Перші гусенята з'являються наприкінці квітня — на початку травня, а підіймаються на крило через 50–60 днів. Післягніздові скупчення утворюються з середини липня, частина птахів відлітає з початком полювання у серпні. Осіння міграція триває з середини вересня до початку грудня.

Основні чинники зниження чисельності

Браконьєрське полювання; збирання яєць та вирощування гусенят селянами; пересихання природних водойм; падіння інтенсивності пасовищного навантаження на луках.

Заходи охорони

Введення регіональної заборони на полювання та контроль у її дотриманні; просвітницька робота серед мисливців та сільських жителів; недопущення змін типу землекористування в місцях гніздування; підтримання традиційного тваринництва.

Джерела інформації

Лысенко, 1991; Атемасов и др., 1995 а; Гудина, 2007; Vanik et al., 2008; Баник и др., 2010; Винтер, Горлов, 2012; Надточій Г. С. (2012, особисте повідомлення).

Автор: М. В. Банік
Фото: © Т. А. Атемасова

ОГАР*Tadorna ferruginea* (Pallas, 1764)**Огарь**

Клас Птахи — Aves

Ряд Гусеподібні — Anseriformes

Родина Качкові — Anatidae

Природоохоронний статус

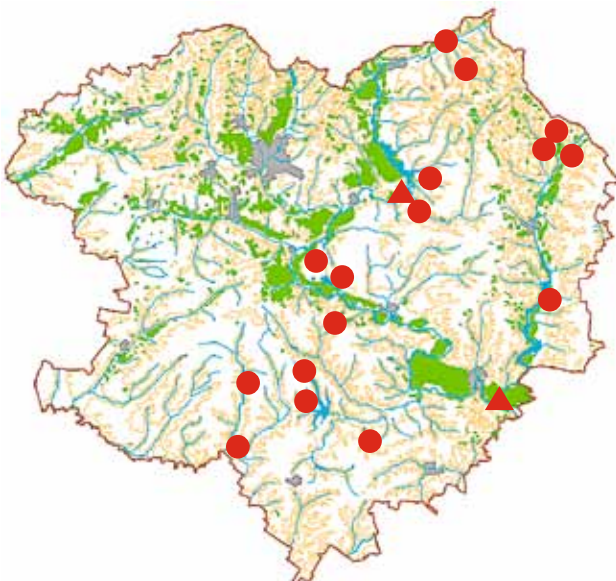
Рідкісний вид на межі ареалу. Занесений до Червоної книги України (вразливий), списків Бернської конвенції (Додаток II), Боннської конвенції (Додаток II), Угоди про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів АЕВА.

Морфологічна характеристика

Велика качка із темно-рудим забарвленням спини, вола і черева, світлішим, жовтувато-білявим кольором оперення голови і шиї. В польоті добре помітні ділянки яскраво-білого кольору на передній частині крил. Шия і ноги довгі. У шлюбному вбранні у самця, на відміну від самиці, світла шия відділена від темнішого вола чорним кільцем. Довжина тіла 58–70 см, розмах крил 110–135 см.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений в районах із посушливим кліматом від Західного Середземномор'я до Тибету і Монголії. У Харківській області огар зник у середині XIX століття, можливо, внаслідок катастрофічного скорочення чисельності бабаків. Гніздування відновилося лише у 1990-ті роки на тлі обумовленого природними причинами поступового зростання чисельності в західній частині ареалу, зокрема, у сусідній Луганській області. Нині гніздиться в степових районах Харківської області.

Чисельність

Чисельність огара в регіоні зростає, особливо прискореними темпами — з середини 2000-х років. На даний час на території області гніздиться щонайменше 40–45 пар.

Місця перебування

Типовий птах гірсько-степового та гірсько-пустельного ландшафту. У Харківській області його потребам найбільше відповідає відкритий степовий ландшафт із розвинутою яружно-балочною системою в місцях виходів крейди. Для гніздування обирає покинуті нори бабаків і лисиць, інколи селиться у нішах по дамбах технічних водойм. Важливим є наявність поблизу місць гніздування водойм, що придатні для водіння виводків, — ставів і водосховищ, по відкритих, плоских берегах яких можуть випасатися каченята. У період міграції зупиняється на озерах і водосховищах.

Особливості біології

Перелітний вид. Західні популяції зимують у Середземномор'ї і Південно-Західній Азії, у басейні Чорного моря, в Україні — в заповіднику «Асканія-Нова». Прилітає наприкінці березня. Переважно рослиноїдний птах, в міграційний період охоче споживає падалицю зерна культурних злаків на полях. Моногамний вид, про потомство дбають обидва партнери. Одна кладка в сезоні, в якій найчастіше 8–10 яєць. Гнізда з тонкого шару пуху влаштовують в норах ссавців, різноманітних нішах, інколи — в дуплах дерев. Яйцекладка — з кінця березня й у квітні. Насиджування триває 28–29 днів, перші каченята з'являються у другій половині травня. Дорослі птахи відводять їх до виводкової водойми. На крило молоді стають у віці 55 днів. Місцеві птахи відлітають наприкінці липня — на початку серпня.

Основні чинники зниження чисельності

Турбування птахів під час водіння виводків; зниження чисельності бабаків.

Заходи охорони

Просвітницька робота серед сільських жителів, особливо орендарів степових водойм.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Станар, 1978; Лысенко, 1991; Гудина, 2007; Пашинюк Р. В., Полстасв В. (2012, особисті повідомлення).

Автор: М. В. Банік
Фото: © В. В. Терехова

ГОГОЛЬ*Vucephala clangula* (Linnaeus, 1758)**Гоголь**

Клас Птахи — Aves

Ряд Гусеподібні — Anseriformes

Родина Качкові — Anatidae

Природоохоронний статус

Рідкісний стенотопний вид. Занесений до Червоної книги України (рідкісний), списків Бернської конвенції (Додаток III), Боннської конвенції (Додаток II), Угоди про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів АЕWA.

Морфологічна характеристика

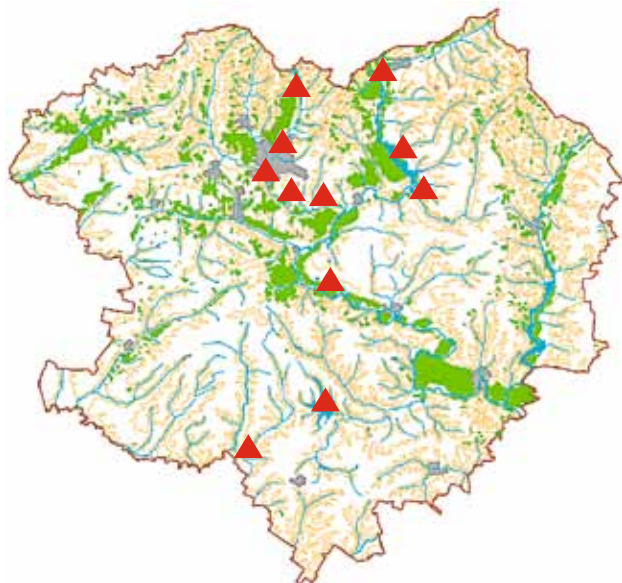
Качка середнього розміру із великою головою, короткою шиєю та контрастним чорно-білим оперенням. Виражений статевий диморфізм: у самця у шлюбному оперенні темна голова із зеленим блиском, біла пляма між оком та дзьобом, білі шия, воло, черево і бік, темні спина і хвіст. У самиці бурувата голова, значно менше білого кольору в оперенні. У польоті зверху помітні широкі білі смуги на внутрішній частині крил. Довжина тіла 40–48 см, розмах крил 62–77 см.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений у Північній Америці і в Євразії від Британських островів до Камчатки, переважно в межах лісової зони. В Україні гніздування відоме лише в окремих пунктах Полісся та Подніпров'я. Харківська область знаходиться поза межами гніздового ареалу.

Чисельність

У зимовий період чисельність на озері Лиман (Зміївський район) коливається в межах 100–300 особин, інколи сягаючи 500 особин.

В останні роки чисельність зимуючих птахів знижується. В період прольоту трапляються зграйки до декількох десятків особин.

Місця перебування

Гоголь населяє річки і озера лісової зони із чистою водою і достатньою кількістю кормів. Гнізда влаштовує у дуплах великих старих дерев. У період міграції у Харківській області трапляється на озерах, ставах, водосховищах, річках; зимує на незамерзаючих ділянках річок і технічних водоймах.

Особливості біології

Перелітний вид. Місця зимівлі розташовані у Західній Європі, вздовж узбереж Чорного і Каспійського морів, по незамерзаючих водоймах у глибині континенту тощо. У Харківській області — рідкісний літучий, звичайний мігруючий і зимуючий вид. Розпад зимівельного скупчення на озері Лиман спостерігається у другій половині лютого — в першій половині березня. Весняний проліт — з середини березня до початку травня. Живиться, переважно водними безхребетними (моллюски, ракоподібні, личинки комах). Моногамний територіальний вид. Про потомство дбає самиця. Самці під час періоду насиджування лишують самиць і відлітають для линяння. Одна кладка в сезоні, в якій найчастіше 8–11 яєць. Гніздиться в дуплах. Насиджування триває 29–30 днів. Каченята лишуються в дуплі впродовж доби після виходу з яєць, після вильоту відводяться самицею до водойми. На крило стають у віці 57–66 днів. У Харківській області з середини липня трапляються поодинокі дорослі гоголі або невеличкі групи. Міграція триває з початку жовтня до кінця листопада, її пік припадає на кінець жовтня — початок листопада.

Основні чинники зниження чисельності

В межах гніздового ареалу — знищення старовікових лісів вздовж берегів водойм; забруднення води. У Харківській області інколи на стан виду впливають несприятливі умови зимівлі.

Заходи охорони

Просвітницька робота серед місцевого населення.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Станп, 1978; Лысенко, 1991.

Автор: М. В. Банік
Фото: © Mogens Hansen

СЕРЕДНІЙ КРЕХ

Mergus serrator Linnaeus, 1758

Длинноносый крохаль

Клас Птахи — Aves

Ряд Гусеподібні — Anseriformes

Родина Качкові — Anatidae

Природоохоронний статус

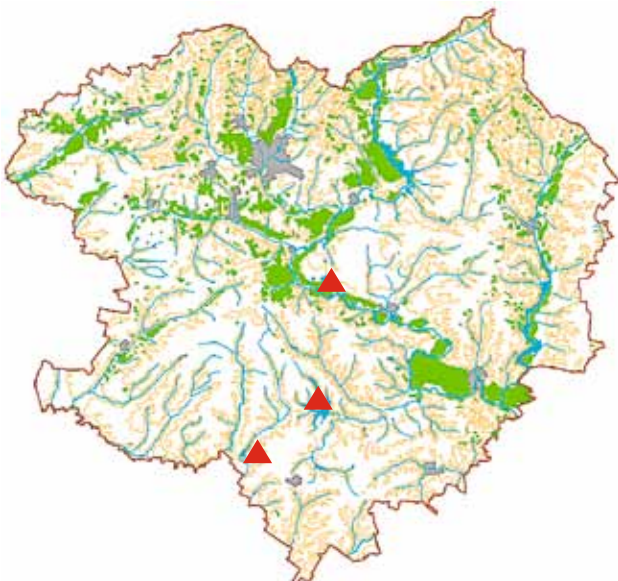
Рідкісний вид із стабільно низькою чисельністю. Занесений до Червоної книги України (вразливий), списків Бернської конвенції (Додаток III), Боннської конвенції (Додаток II), Угоди про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів АЕВА.

Морфологічна характеристика

Велика качка із видовженим тулубом, чубом на голові, яскраво-червоною райдужною оболонкою ока, довгим і вузьким червоним дзьобом. Виразений статевий диморфізм: у самця у шлюбному оперенні чорна голова із зеленим виблиском, білий ошийник, іржаво-золоті волю і груди, чорна спина. Самців можна відрізнити від самців великого креха за меншим розвитком білого кольору в оперенні, що особливо помітно у птахів в польоті, самиць — за поступовим, а не різким переходом від рудого кольору голови до світлішого на шиї. Довжина тіла 52–58 см, розмах крил 67–82 см.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений у Північній Америці і в Євразії від Ісландії до Камчатки в тундровій, лісотундровій і тайговій зонах. В Україні гніздиться ізольовано від основного ареалу по узбережжю Чорного і Азовського морів. Харківська область знаходиться поза межами гніздового ареалу.

Чисельність

Чисельність середнього креху на прольоті істотно коливається по роках. Найчастіше можна побачити пари або невеличкі групи до десяти особин.

Місця перебування

Середній крех гніздиться на островах і пересипах вздовж морських узбереж, а також на достатньо глибоких і чистих озерах. Під час міграції у Харківській області трапляється на озерах, водосохищах і річках.

Особливості біології

Перелітний вид. Зимує неподалік від місць гніздування у Західній Європі, вздовж узбереж Чорного і Каспійського морів. Під час міграції зустрічається вдалині від моря не так часто, як великий і малий крехи. У Харківській області — рідкісний мігруючий вид; найчастіше зупиняється на озері Лиман (Зміївський район). Міграція триває з середини березня до початку травня. Соціальний вид, більшу частину часу навіть у період гніздування проводить у зграях. Живиться переважно дрібною рибою. Моногамний вид. Про потомство дбає самиця. Самці лишують самиць під час періоду насиджування і линяють у невеличких групах. Одна кладка в сезоні, в якій найчастіше 8–10 яєць. Гнізда влаштовує біля води під прикриттям деревної, чагарникової або трав'янистої рослинності. Насиджування триває 31–32 дні. Виводки часто об'єднуються під проводом однієї самиці. Каченята стають на крило у віці 60–65 днів. У Харківській області осіння міграція починається з третьої декади жовтня і триває до середини-кінця листопада. Восени середній крех трапляється частіше, ніж навесні.

Основні чинники зниження чисельності

У межах гніздового ареалу — деградація кормової бази, вплив хижацтва і випадкового вилучення молодих птахів під час полювання. Для Харківської області негативні чинники невідомі.

Заходи охорони

Просвітницька робота серед місцевого населення.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Станр, 1978; Лысенко, 1991; Гудина, 2007; Гилязов, 2012.

Автор: М. В. Банік

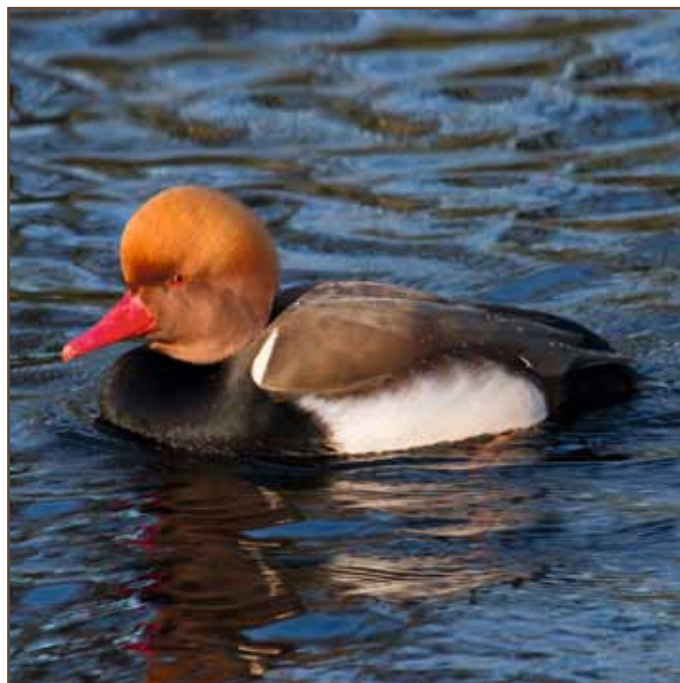
Фото: © Jørgen Bjerring

ЧЕРВОНОДЗЬОБА ЧЕРНЬ*Netta rufina* (Pallas, 1773)**Красноносый нырок**

Клас Птахи — Aves

Ряд Гусеподібні — Anseriformes

Родина Качкові — Anatidae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид на межі ареалу. Занесений до Червоної книги України (рідкісний), списків Бернської конвенції (Додаток III), Боннської конвенції (Додаток II), Угоди про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів АЕВА.

Морфологічна характеристика

Велика за розмірами качка: довжина тіла 53–57 см, розмах крил 85–90 см. Добре виражений статевий диморфізм: у самця в шлюбному вбранні рожево-червоний дзьоб, яскраво-руда голова, чорні шия, воло і середина черева, білий бік, зверху в польоті вдається в очі велика біла смуга на крилах. Самиця забарвлена у скромні буруваті кольори.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений від окремих пунктів у Західній Європі та Середземномор'ї до Західного Китаю і Монголії, переважно в районах із посушливим кліматом. Для виду характерні періодичні виселення за межі ареалу та своєрідна «пульсація» області поширення. У Харківській області гніздиться не щорічно. Відомий лише один пункт можливого гніздування — Печенізький рибгосп у Печенізькому районі.

Чисельність

В окремі роки у Харківській області траплялись пари, групи і зграйки до кількох десятків птахів. Можливе нерегулярне гнізду-

вання 1–5 пар. Єдиний ймовірний випадок гніздування був зареєстрований у 1995 році на ставах Печенізького рибгоспу, де наприкінці травня були знайдені три яйця із повністю сформованими ембріонами (без гнізда).

Місця перебування

Червонодзьоба чернь гніздиться на великих озерах, в дельтах річок, по берегах опріснених заток на морських лиманах, на рибозплідних ставах. Для гніздування обирає ділянки із розвиненими заростями очерету. У Харківській області залітні птахи зупиняються на озерах і зрідка на річках.

Особливості біології

Перелітний вид. Зимує неподалік від місць гніздування в басейні Середземного, Чорного, Каспійського морів, на Близькому Сході. У Харківській області — рідкісний залітний і, ймовірно, виключно рідкісний нерегулярно гніздовий вид. Майже всі зустрічі припадали на весняний період: у 1851, 1879, 1905, 1912 (восени), 1929 (взимку), 1993, 1995, 2005, 2006, 2010 роках. Більше всього птахів спостерігалось навесні 2005 року. Навесні червонодзьобі черні з'являються дуже рано, наприкінці лютого — в березні. У цей час вони зупиняються на незамерзаючих водоймах, найчастіше — на озері Лиман у Зміївському районі. Живиться водними рослинами. Моногамний вид. Про потомство дбає лише самиця. Самці лишають самиць пізніше, ніж інші черні, в кінці періоду насиджування, і відлітають для линяння. Одна кладка в сезоні, в якій найчастіше 8–10 яєць. Гнізда влаштовує в заростях очерету на заломі. Насиджування триває 26–28 днів. Каченята стають на крило у віці 45–50 днів. Осінні зустрічі в регіоні припадають на листопад — початок грудня.

Основні чинники зниження чисельності

Природні коливання рівню води у гніздових водоймах; вплив мисливського вилучення.

Заходи охорони

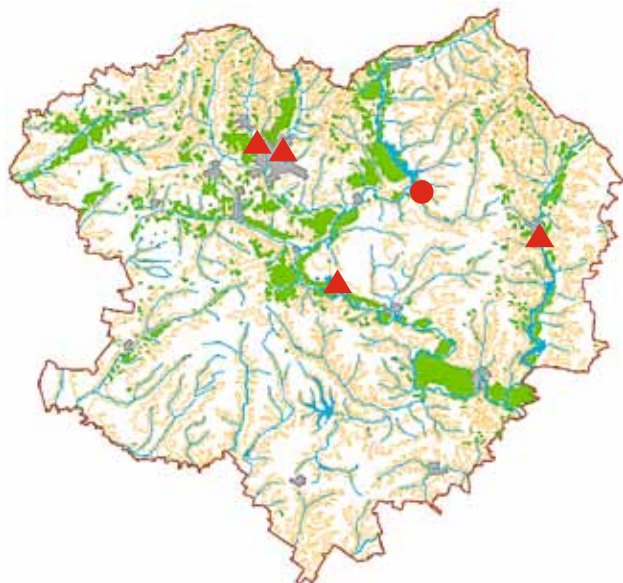
Просвітницька робота серед мисливців.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Стань, 1978; Лысенко, 1991; Кривецкий и др., 1996; Гудина, 2007; Вергелес Ю. І. (2012, особисте повідомлення).

Автор: М. В. Банік

Фото: © Carl Bohn

БІЛООКА ЧЕРНЬ*Aythya nyroca* (Güldenstädt, 1770)**Белоглазый нырок**

Клас Птахи — Aves

Ряд Гусеподібні — Anseriformes

Родина Качкові — Anatidae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид на межі ареалу. Занесений до Червоної книги України (вразливий), списків МСОП (NT), Бернської конвенції (Додаток III), Боннської конвенції (Додаток I), Угоди про збереження афроєвразійських мігруючих водно-болотних птахів АЕВА.

Морфологічна характеристика

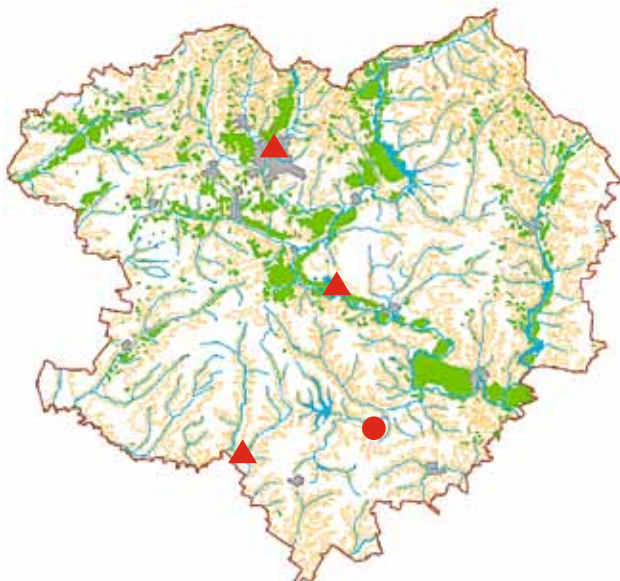
Маленька качка із переважанням темних тонів у забарвленні. Виражений статевий диморфізм: у самця голова, шия і волю яскраво-брунатні, райдужна оболонка ока біла. Самка забарвлена тьмяніше. У сидячих на воді птахів обох статей помітний яскраво-білий «трикутник» під хвостом, у польоті — біла смуга вздовж заднього краю крила. Довжина тіла 38–42 см, розмах крил 60–67 см.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений від Західної Європи до Західного Китаю, переважно в районах із посушливим кліматом, особливо у дельтах великих річок. Гніздився у Харківській області у XIX та першій половині XX століття, але потім на довгий час зник на гніздуванні. Останні дані свідчать, що вид може у невеликій кількості гніздитися в регіоні.

Чисельність

У період прольоту у Харківській області трапляються поодинокі особини або невеличкі групи. Єдиний ймовірний випадок гнізду-

вання відомий для водойм заказника «Бритаї», де у квітні-червні 2012 року спостерігали 2–3 пари птахів із гніздовою поведінкою. Можливе нерегулярне гніздування 1–5 пар.

Місця перебування

Гніздиться на прісних озерах, в західній частині ареалу — також на риборозплідних ставах. Для гніздування обирає мілководні ділянки із куртинами надводної рослинності, численними внутрішніми плесами і протоками. В період міграції у Харківській області трапляється на озерах і водосховищах.

Особливості біології

Перелітний вид. Місця масової зимівлі зосереджені в області внутрішньої дельти Нігеру в Африці та у Бангладеш в Азії. У Харківській області — виключно рідкісний гніздовий і дуже рідкісний пролітний вид. Весняний проліт — з середини березня і до кінця квітня. В період міграції найчастіше трапляється у зграях попелюха. Живиться водними рослинами, часто також водними безхребетними і хребетними. Моногамний вид, про потомство дбає лише самиця. Самці під час періоду насиджування відлітають для линяння на безпечні водойми, що знаходяться поблизу місць гніздування. Гнізда влаштовує на заламах в заростях очерету. У Харківській області перші повні кладки, ймовірно, бувають у травні. Одна кладка в сезоні, в якій найчастіше 8–10 яєць. Насиджування триває 25–27 днів. Каченята стають на крило у віці 55–60 днів, наприкінці липня і в серпні. Міграція триває з початку жовтня до середини листопада, її пік припадає на кінець жовтня.

Основні чинники зниження чисельності

Природні коливання рівню води у водоймах; меліорація заплавлених річок у степовій зоні; вплив мисливського вилучення.

Заходи охорони

Охорона потенційних місць розмноження — недопущення осушення земель і заборона змін землекористування; просвітницька робота серед мисливців.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Станько, 1978; Лысенко, 1991; Кривецкий и др., 1996; Надточій Г. С., Пашинюк Р. В. (2012, особисті повідомлення).

Автор: М. В. Банік
Фото: © М. В. Банік

НЕРОЗЕНЬ*Anas strepera* Linnaeus, 1758**Серая утка**

Клас Птахи — Aves

Ряд Гусеподібні — Anseriformes

Родина Качкові — Anatidae

Природоохоронний статус

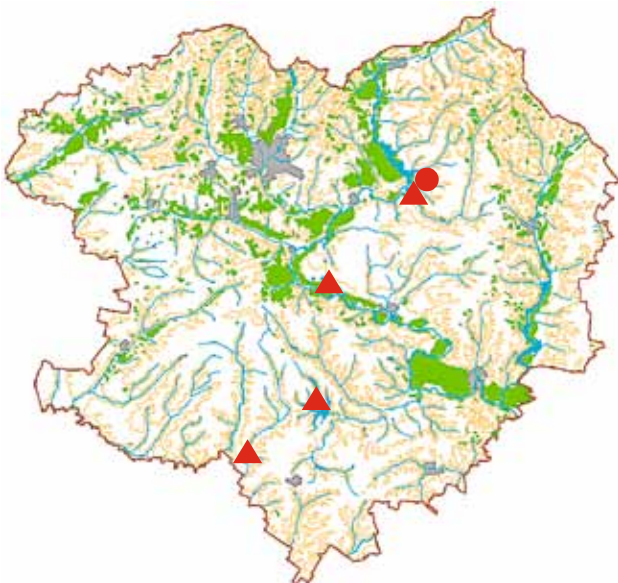
Зникаючий. Занесений до Червоної книги України (рідкісний), списків Бернської конвенції (Додаток III), Боннської конвенції (Додаток II), Угоди про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів АЕВА.

Морфологічна характеристика

Качка середнього розміру із вираженим статевим диморфізмом, але зовнішній вигляд самця скромніший порівняно зі строкатим вбранням селезнів інших видів. В його забарвленні навесні переважають сірий і світло-бурий кольори. Провідна ознака, за якою можна відрізнити птахів обох статей і на воді, і в польоті, — біле «дзеркальце» на крилах. Довжина тіла 46–56 см, розмах крил 78–90 см.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений в Євразії та у Північній Америці, переважно в районах із посушливим кліматом (степа і прерії). Характерною є дисперсність розподілу та постійні зміни ареалу, ймовірно, у відповідь на коливання клімату і доступності гніздових біотопів. У XIX столітті гніздився на території Харківської області у декількох пунктах. На початку 1920-х років відбулося скорочення ареалу та чисельності. За останні 20 років зареєстрований лише один достовірний випадок гніздування у 1995 році на ставах Печенізького рибгоспу (Печенізький район).

Чисельність

Чисельність дуже низька, ймовірно, на території області гніздиться не більше 5 пар. Достовірних знахідок на гніздуванні з початку 2000-х років немає.

Місця перебування

Гніздиться на озерах в степовій зоні, особливо, на островах на озерах, де повністю відсутні наземні хижаки, часто — у колоніях мартинів, крячків і куликів. У Харківській області в XIX столітті гніздився на озерах і по річкових затоках, в останні роки — лише на риборозплідних ставах. У період міграції зупиняється на великих озерах і водосховищах.

Особливості біології

Перелітний вид. Зимує в басейні Середземного і Чорного морів. У Харківській області — дуже рідкісний гніздовий і нечисленний мігруючий вид. Міграція навесні триває з кінця березня до кінця квітня із піком у середині квітня. Переважно рослиноідний птах. Моногамний вид, про потомство дбає лише самиця. Одна кладка в сезоні, в якій найчастіше 8–11 яєць. Гнізда влаштовує під покровом степової або бур'янистої рослинності, неподалік від води. Гніздиться пізніше інших річкових качок. У Харківській області повні кладки трапляються, ймовірно, з середини до кінця травня. Насиджування триває 26–28 днів. Каченята стають на крило у віці 45–50 днів, наприкінці липня. Осіння міграція починається з кінця вересня і триває до середини-кінця листопада із піком в останню декаду жовтня. На осінньому прольоті численніші, ніж навесні.

Основні чинники зниження чисельності

Перерозподіл птахів у межах ареалу; природне падіння води у водоймах в долинах річок; зміни режиму функціонування технічних водойм; вплив хижацтва.

Заходи охорони

Пошук місць гніздування і організація їх охорони; просвітницька робота серед мисливців.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Аверин, 1923; Станько, 1978; Лысенко, 1991; Кривицький і др., 1996; Кошелев, Дубовик, 2011; Вергелес Ю. І. (2012, особисте повідомлення).

Автор: М. В. Банік

Фото: © Steen E. Jensen

МАЛА ЧИРЯНКА*Anas crecca* Linnaeus, 1758**Чирок-свистунок**

Клас Птахи — Aves

Ряд Гусеподібні — Anseriformes

Родина Качкові — Anatidae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид на межі ареалу. Занесений до списків Бернської конвенції (Додаток III), Боннської конвенції (Додаток II), Угоди про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів АЕВА.

Морфологічна характеристика

Маленька качка із компактною формою тіла і короткою шиєю. Має виражений статевий диморфізм. У самця в шлюбному оперенні в забарвленні спини та боків тіла переважають сріблясті тони, голова брудно-бурого кольору з темно-зеленою латкою позаду ока, яка вдається в очі, і жовтуватий, облямований чорним «трикутник» під хвостом. В польоті ця качка виглядає досить темною і в усі сезони року відрізняється від великої чирянки за помітним виблискуванням темно-зеленого «дзеркальця» на крилах. Довжина тіла 34–38 см, розмах крил 53–59 см.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Вид із величезним ареалом, що охоплює райони помірного клімату в Євразії та Північній Америці. Через Харківську область проходить південна межа ареалу. В останні роки в регіоні відомі лише поодинокі знахідки в гніздовий період в лісостеповій зоні та на межі Лісостепу зі Степом.

Чисельність

Чисельність дуже низька, ймовірно, на території області гніздиться не більше 5–10 пар.

Місця перебування

Мала чирянка гніздиться на невеличких водоймах від тундрової зони до Лісостепу. У Харківській області зустрічається на гніздуванні на піщаних терасах річкових долин по озерах і болотах, що оточені лісом. В період міграції зупиняється на будь-яких природних і технічних водоймах, особливо там, де є мулисті мілини.

Особливості біології

Перелітний вид. Зимують на заході Європи, у Північно-Західній Африці, в басейні Середземного і Чорного морів. У Харківській області — дуже рідкісний на гніздуванні, але звичайний під час міграції вид. У невеликій кількості зимують на незамерзаючих ділянках річок в місті Харкові та його околицях. Навесні прилітає з середини березня, міграція триває до середини квітня. Живиться дрібними водними безхребетними і насінням водних рослин. Моногамний вид, про потомство дбає лише самка. Одна кладка в сезоні, в якій найчастіше 8–11 яєць. Гніздиться на землі під прикриттям трав'янистої рослинності, часто далеко від води. Точних даних про строки розмноження в Харківській області немає. Насиджування триває 21–23 дні. Каченята стають на крило у віці 25–30 днів. Виводки місцевих птахів можна побачити наприкінці липня. На початку серпня регулярно з'являються невеличкі зграйки, частина яких — це молоді птахи з гніздових популяцій Центральної Росії, про що свідчать дані кільцювання. Більша частина мігруючих птахів пролітає через регіон з кінця жовтня до початку грудня, коли малі чирянки регулярно трапляються у великих скупченнях крижнів.

Основні чинники зниження чисельності

Природне падіння води у водоймах на піщаних терасах річкових долин, їх поступове заростання.

Заходи охорони

Введення регіональної заборони на полювання та контроль у її дотриманні; пошук місць гніздування й організація їх охорони; просвітницька робота серед мисливців.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Станько, 1978; Лысенко, 1991; Сапетин и др., 1997; Витер, Яцюк, 2010.

Автор: М. В. Банік

Фото: © А. Варламов

http://www.rbcu.ru/upload/iblock/95e/0_4813_1aca0a0b_XL.jpg

ШИРОКОНІСКА*Anas clypeata* Linnaeus, 1758**Широконоска**

Клас Птахи — Aves

Ряд Гусеподібні — Anseriformes

Родина Качкові — Anatidae

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений до списків Бернської конвенції (Додаток III), Боннської конвенції (Додаток II), Угоди про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів АЕВА.

Морфологічна характеристика

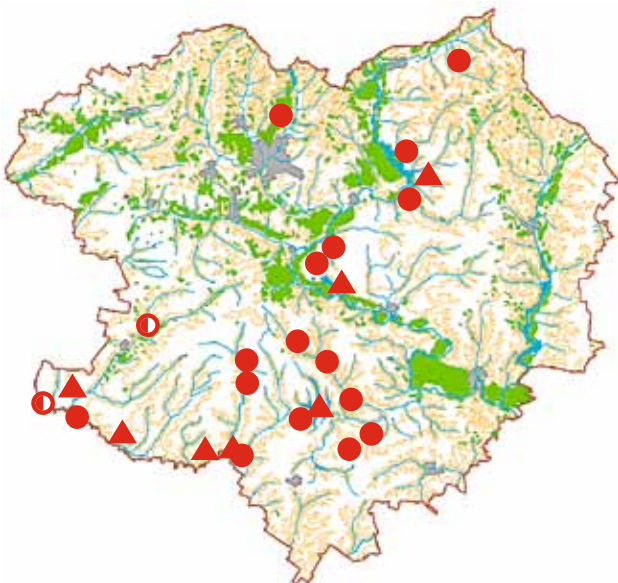
Качка середнього розміру із дуже довгим, сплюсненим дзьобом. У самця в шлюбному вбранні на великій відстані помітний контраст між темно-зеленою головою, сніжно-білими груддю і волом та брунатними черевом і боками. Самиця забарвлена у жовтувато-бурі кольори. Довжина тіла 44–52 см, розмах крил 73–82 см.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Вид із величезним ареалом в Євразії та на заході і в центрі Північної Америки, в районах із помірним і посушливим кліматом. Повсюдно поширений дисперсно. У Харківській області гніздиться переважно в межах степової зони.

Чисельність

Чисельність низька і останніми роками зменшується. На немеліорованих ділянках заплав щільність гніздування варіює в межах 0,4–2,6 пар/км², сягаючи в оптимальних умовах дуже високих значень (15,3 пари/км², заказник «Бритаї»). Загальна гніздова чисельність в області, ймовірно, не перевищує 100 пар.

Місця перебування

Населяє відкриті, нелісові ландшафти із великим різноманіттям прісних або солонуватих водойм, в яких є вдосталь планктонних безхребетних. У Харківській області гніздиться у немеліорованих заплавах із великою кількістю неглибоких водойм та просторими заливними луками, а також на водоймах у пониженнях на третіх-четвертих терасах долин річок, на ставах рибгоспів, по затоках водосховищ. У період міграції зупиняється на озерах, водосховищах, технічних водоймах.

Особливості біології

Перелітний вид. Зимує в басейні Середземного і Чорного морів, а також в Африці південніше Сахари та у Південно-Західній Азії. У Харківській області — рідкісний гніздовий і більш звичайний мігруючий вид. Перші широконоски з'являються в Харківській області з кінця першої декади березня, але частіше — наприкінці березня; масова міграція йде у середині квітня, останні пролітні затримуються до початку травня. На весняному прольоті численніша, ніж восени. Живиться дрібними ракоподібними і молюсками, здобуваючи їх за допомогою високоефективного фільтрування. Моногамний вид. Про потомство дбає лише самиця, самці активно захищають границі гніздової ділянки. Одна кладка в сезоні, в якій найчастіше 9–11 яєць. Гнізда влаштовує під прикриттям невисокого трав'яного покриву неподалік від води. У Харківській області повні кладки, ймовірно, бувають з початку до середини травня. Насиджування триває 22–23 дні. Каченята стають на крило у віці 40–45 днів, наприкінці червня — на початку липня. Осіння міграція триває з початку серпня і до кінця жовтня.

Основні чинники зниження чисельності

Природне падіння води у водоймах в долинах річок; меліорація заплав.

Заходи охорони

Введення регіональної заборони на полювання та контроль у її додержанні; пошук місць гніздування й організація їх охорони; просвітницька робота серед мисливців.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Стань, 1978; Лысенко, 1991; Кривицкий и др., 1996; Надточій Г. С. (2012, особисте повідомлення).

Автор: М. В. Банік
Фото: © Erik Biering

ЧОРНОШИЯ ПІРНИКОЗА*Podiceps nigricollis* C. L. Brehm, 1831**Черношейная поганка**

Клас Птахи — Aves

Ряд Пірникозоподібні — Podicipediformes

Родина Пірникозові — Podicipedidae

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений до списків Бернської конвенції (Додаток II) та Угоди про збереження афро-євразійських мігруючих водноболотних птахів АЕВА.

Морфологічна характеристика

Невеликого розміру водоплавний птах: довжина тіла 28–34 см, розмах крил 56–60 см. У шлюбному забарвленні голова, шия та воло чорні, за очима — жовтогарячі пера; черево біле, боки каштаново-руді. Дзьоб чорний, злегка загнутий догори. Райдужна оболонка ока червона.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений у Євразії від Західної Європи до Монголії, в Африці та Північній Америці. В Україні трапляється всюди, крім Криму та Карпат, переважно — на півдні. Зимуює вздовж узбережжя Чорного та Азовського морів. Птах, помічений у Зміївському районі, був знайдений у Греції. У Харківській області трапляється на водоймах центра і півдня. Інколи зимуює на озері Лиман у Зміївському районі.

Чисельність

У Європі зареєстровані різкі коливання чисельності від 0 до 470 гніздових пар протягом 2–3 років; відмічена тенденція до переселення

з півдня на північ Європи. Наприкінці XIX сторіччя у Харківській губернії був звичайним гніздовим видом. У 1980-ті роки спорадично гніздився по всій території області. На озерах долини Орелі щільність гніздування становила 9,7 пар/10 га. Проте і тоді чисельність коливалася: на озері Капінерному (Зачепилівський район) вона знизилася з 80 пар у 1979 році до 10 пар у 1980 році. У центрі області (Зміївський район) чисельність скоротилася від 75–95 пар у 1979–1982 роках до 20–25 пар у 2000–2001 роках.

Місця перебування

Неглибокі стоячі водойми у заплавах річок; степові озера та водосховища. Обов'язковою є наявність вищої водної рослинності.

Особливості біології

На місця гніздування прилітає парами на початку квітня. Гніздиться колоніями, інколи — поодинокі. Будує плавучі гнізда, що складаються із залишків водно-болотяної рослинності. У повній кладці 2–5 яєць. Кладки бувають з кінця квітня до першої декади червня. Пташенята, сходячи з гнізда, перелазять на спину дорослим і ховаються в оперенні. Живиться безхребетними та дрібною рибою. Корм здобуває на мілководді, біля заростей очерету, у воді або збирає з листя чи з поверхні води. По закінченні гніздування перелітають на іншу водойму.

Основні чинники зниження чисельності

Падіння рівня води у водоймах; турбування птахів, що гніздяться; випалювання очеретяних заростей; осушувальна меліорація; обміління водойм та заростання поверхні водоростями; збіднення кормової бази.

Заходи охорони

Організація резерватів і підтримка оптимального рівня води у місцях гніздування. Контроль за заборонаю випалювання очерету, за забрудненням водойм і полюванням.

Джерела інформації

Зарудний, 1892; Сомов, 1897; Бианки, 1911; Корабельников, 1967; Смогоржевський, 1979; Лисецкий и др., 1982; Курочкин, 1982; Черников, 1994; Гудина, 1995; Кривицкий и др., 1996; Булахов и др., 1999; Тараненко, 2000; Баник, Вергелес, 2003; Клімов та ін., 2005, 2008; Гудина, 2007; Надточій Г. С., Банік М. В. (1994–2012, особисті повідомлення).

Автор: Т. А. Атемасова

Фото: © В. Забугін

http://www.rbcu.ru/birdclass/list.php?SECTION_ID=855

СІРОЩОКА ПІРНИКОЗА

Podiceps grisegena (Boddaert, 1783)
Серощёкая поганка

Клас Птахи — Aves
Ряд Пірникозоподібні — Podicipediformes
Родина Пірникозові — Podicipedidae

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений до списків Бернської конвенції (Додаток II), Боннської конвенції (Додаток II), Угоди про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів АЕВА.

Морфологічна характеристика

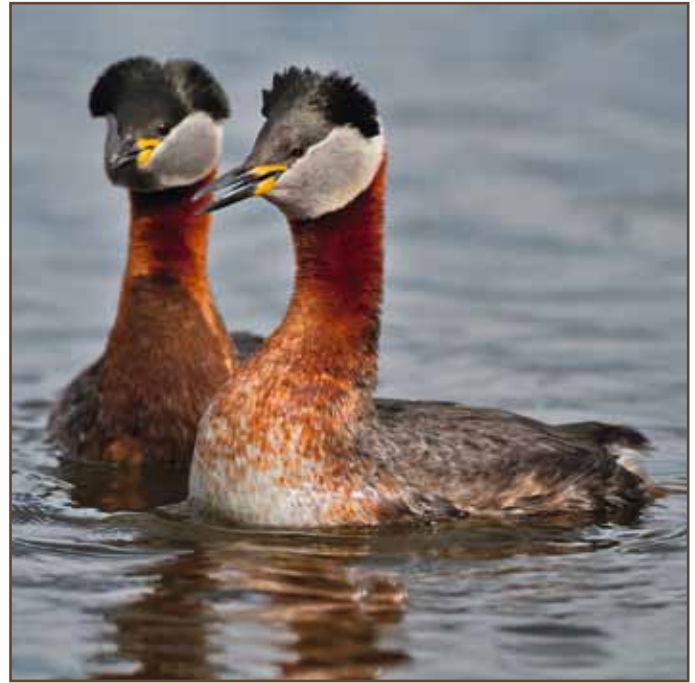
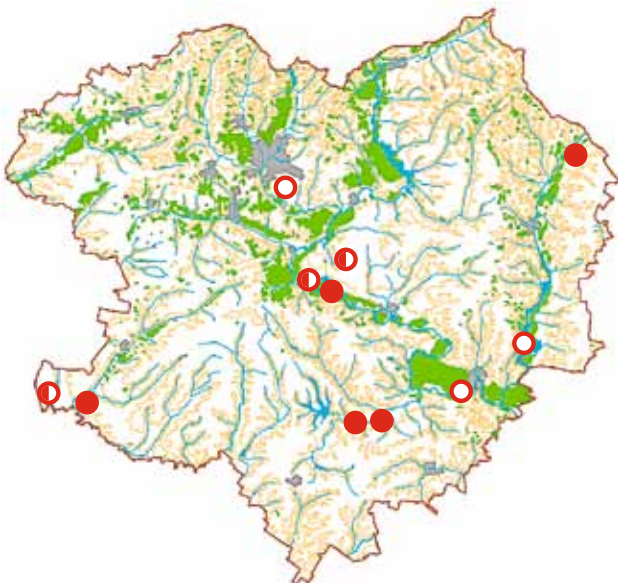
Невеликих розмірів водоплавний птах: довжина тіла до 50 см, розмах крил 77–85 см. У дорослих особин у гніздовий період забарвлення верху голови чорне із ледь помітним «чубом», боки голови сірі, шия і волю каштаново-руді, спина темно-бура, груди та черево білі, основа дзьоба жовта.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Гніздиться на півночі Західної Європи та у Східній Європі, в Азії — у Турції та Ірані. Окремі райони гніздування є у Середній Азії та у Приморському краї Росії. В Україні поширений скрізь, крім гірських районів. Мігруючий вид. Зимує біля морського узбережжя. У Харківській області гніздиться на водоймах півдня, центру і сходу. У теплі зими може затримуватись до грудня.

Чисельність

У деяких країнах Європи загальна чисельність складає від 1000 пар (Польща) до 50 (Фінляндія). У Харківській губернії в середині XIX століття був то звичайним, то рідкісним гніздовим видом.

У 1980-ті роки 6 гніздових пар відмічено у Зачепилівському районі та біля 10 пар у Зміївському районі. У 1980–1988 роках на озері Капінерному (Зачепилівський район) був малочисельним видом (0,7 пар/10 га; 0,9 % у населенні).

Місця перебування

Для гніздування обирає мілководні стоячі водойми — озера, болота, ставки, що сильно заростають надводною рослинністю. Під час міграції тримається систем великих озер та морського узбережжя. Зимує на відкритій воді у морі біля берегів, на великих озерах.

Особливості біології

З'являється на водоймах у 2–3 декаді березня. Моногамний вид. Гніздиться окремими парами, може утворювати колонії, а також гніздиться в колоніях інших птахів. Живиться дрібною рибою та безхребетними. Годуючись, може пірнати, пропливаючи під водою 5–8 м. Гніздо лаштує на воді між стебел вищої водної рослинності. Насиджують та водять виводок обидва птахи. Перший тиждень після вилуплення пташенят тримаються у радіусі до 100 м від гнізда, згодом починають кочувати. Пташенята набувають розмірів дорослих в середині червня; у віці одного місяця можуть годуватися самостійно.

Основні чинники зниження чисельності

Турбування під час гніздування; суттєве зниження рівня води у водоймах; браконьєрський відстріл; забруднення водойм пестицидами. Чимала кількість птахів потрапляє у риболовні сітки, що постійно перебувають у водоймах.

Заходи охорони

Організація постійного моніторингу популяцій та резерватів у місцях гніздування. Підтримка оптимального гідрорежиму водойм. Запобігання їх забрудненню, зокрема, поверхневому змиву з сільгоспугідь засобів хімічної обробки. Заборона відстрілу. Контроль заборони сіткового лову риби.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Бианки, 1911; Корабельников, 1967; Смогоржевський, 1979; Курочкин, 1982; Черников, 1994; Гудина, 1995, 2007; Баник, Вергелес, 2003; Банік М. В., Надточій Г. С. (1994–2012, особисті повідомлення).

Автор: Т. А. Атемасова
Фото: © Claus Halkjaer Nielsen

ЧОРНИЙ ЛЕЛЕКА

Ciconia nigra (Linnaeus, 1758)

Чёрный аист

Клас Птахи — Aves

Ряд Лелекоподібні — Ciconiiformes

Родина Лелекові — Ciconiidae

Природоохоронний статус

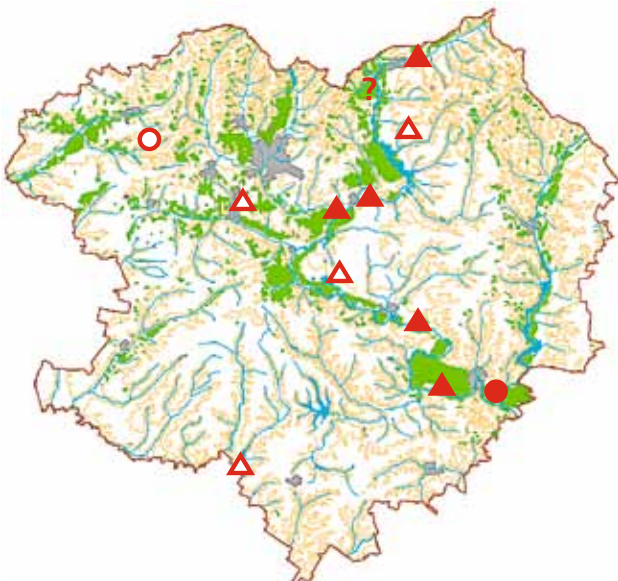
Рідкісний вид на межі основного ареалу. Занесений до Червоної книги України (рідкісний), списків Бернської конвенції (Додаток II), Боннської конвенції (Додаток II), Конвенції СІТЕС (Додаток II), Переліку SPEC (Категорія III) та до Угоди про збереження афровразійських мігруючих водно-болотних птахів АЕВА.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 95–100 см, розмах крил 1,85–2,05 м, вага близько 3 кг. У дорослого птаха оперення чорне із зеленкуватим металічним виблиском; груди, черево і підхвістя білі; дзьоб і ноги червоні. У молодого птаха чорний колір з бурим відтінком; дзьоб і ноги оливково-бурі.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Лісова смуга Центральної, Східної і частково Південної Європи; Азія і Південна Африка; зимує на півдні Сахари і у Південній Азії. В Україні гніздиться на Поліссі, в Карпатах, на півночі Лісостепу; із лісовими масивами у заплавах річок заходить до південних меж Лісостепу і Степу. Під час міграції трапляється на узліссях заплавної лісів та водоймах східної частини області. Відома зустріч поодиноких птахів у зграї сірих журавлів (Ізюмський район, 1981 рік), а також зустріч пари із пташеням у серпні у Ізюмському районі.

Чисельність

У Європі чисельність сягає 7,8–12 тис. пар із тенденцією до зростання; в Україні — 400–450 пар. Наприкінці XIX століття був рідкісним гніздовим птахом західної частини Харківської області; на початку XXI століття ареал значною мірою відновився. У Харківській області трапляється під час осінньої міграції. Відомі зустрічі окремих пар у гніздовий час та пар із молодими наприкінці серпня.

Місця перебування

Оселяється в старих заплавної лісах; в період міграцій трапляється на луках, пасовищах, полях поряд із водоймами. На гніздовій ділянці мають бути заболочені лісові водойми, ділянки низових боліт із дзеркалом води, де лелеки добувають корм.

Особливості біології

Прилітає наприкінці березня — у квітні. Гнізда на деревах будує у розгалуженні головного стовбура чи на бічних гілках на висоті 3–20 м. У повній кладці 2–6 яєць. Пташенята починають літати у віці близько 2-х місяців. Статева зрілість настає у віці 3–6 років. Пари формуються на довгий термін. Гніздові ділянки постійні. Відліт у серпні-жовтні. Навесні трапляється поодинокі, восени — поодинокі та групами по 4–20 особин. Живиться рибою, земноводними, водяними комахами, плазунами і мишоподібними гризунами.

Основні чинники зниження чисельності

Деградація місць гніздування через вирубування лісів, фактор турбування через лісгосподарські роботи або наявність поблизу об'єктів рекреації.

Заходи охорони

Створення природних резерватів у місцях гніздування та перебування під час міграцій. Навкруги гнізда має бути зона абсолютного спокою у радіусі 500 м. Контроль нелегального відстрілу птахів та збору яєць.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Аверин, 1918; Аверин, Селезнев, 1923; Головач и др., 1990; Андрющенко, 1992; Тараненко и др., 1995; Мироненко, 1996, 1998; Атемасов, Атемасова, 2000; Фесенко, Бокотей, 2009; Фесенко, 2010; Приклонский, 2011; Ловчиновський В. І., Атемасов А. А., Полетаев В. (2004, 2007 та 2012, особисті повідомлення).

Автор: Т. А. Атемасова

Фото: © Г. Дякін

<http://www.birds.kz/bkphoto.php?l=ru&s=000500211&n=2&t=31>

КВАК*Nycticorax nycticorax* (Linnaeus, 1758)**Кваква**

Клас Птахи — Aves

Ряд Лелекоподібні — Ciconiiformes

Родина Чаплеві — Ardeidae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид на межі ареалу. Занесений до списків Бернської конвенції (Додаток II) та Угоди про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів АЕВА.

Морфологічна характеристика

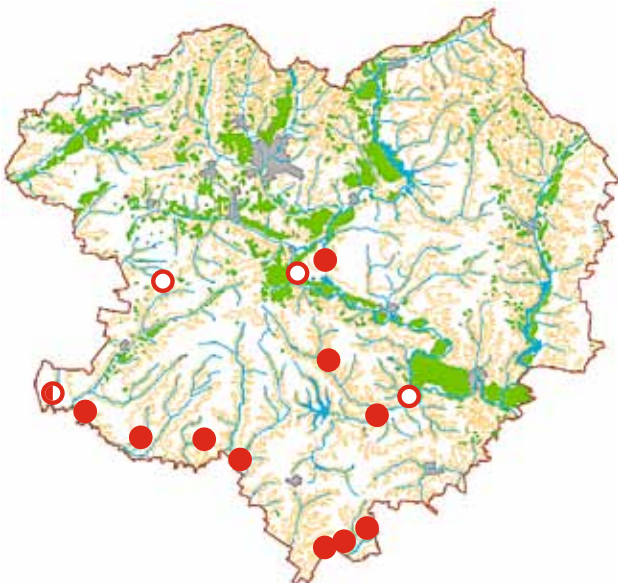
Невелика за розміром чапля: довжина тіла 58–65 см, розмах крил 105–112 см. В польоті від інших чапель відрізняється широкими короткими крилами та відносно невеликим товстим дзьобом. Птах, що сидить, завжди втягає голову в плечі. Добре помітні чорні, білі та сірі кольори у оперенні. Молоді птахи бурі зі світлими позовжніми смужками на оперенні.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Західна та Південна Європа; у Євразії доходить до озера Балхаш; на північ — до 52–53° півн. ш. В Україні трапляється всюди, але у північній частині вкрай рідкісний. Наприкінці XIX століття був звичайним гніздовим птахом Харківської губернії, поширеним до Зміївського та Харківського повітів. У 80-ті роки XX століття траплявся тільки на півдні у Зачепилівському районі. У 2002 році знов зареєстрований у центрі області у Зміївському районі.

Чисельність

Європейська популяція нараховує від 45 до 50 тис. гніздових пар.

В Україні та Молдові — до 20 тис. пар. У Харківській області у 1980 році мешкало близько 150 пар; у середині 1980-х років — біля 400 пар; зараз — до 150 гніздових пар.

Місця перебування

Гніздиться у заплавах річок із заростями кушів верби та у щільних очеретяних заростях. Може гніздитися на деревах (вільха, верба). Утворює колонії, іноді мішані — з іншими видами чапель, мартінами, бакланами. Необхідною умовою є доступний корм у великій кількості.

Особливості біології

Перелітний птах. З'являється наприкінці березня, відлітає у першій декаді листопада. Активний у сутінки та вночі. Удень кваки сидять на деревах та у очеретах, ховаючись від сонця. У гніздовий сезон птахи часто потерпають від підйому води. У випадку втрати гнізда чи виводку на початку гніздового сезону може загніздитися ще раз. У випадку загибелі гнізда наприкінці сезону — більш цього року не гніздиться; взагалі не гніздиться на тому місці, де у попередньому році гніздування було невдалим. Живиться імаго та личинками водних комах по очеретяних закраїнах заплавлених озер, на мілководдях і на заплавлених луках. Може годуватися дрібними гризунами на сільгоспугіддях та на риборозплідних ставках.

Основні чинники зниження чисельності

Швидкий підйом рівня води при літніх повеннях, що буває пов'язане зі скиданням води з водосховищ на зарегульованих річках. Загальна депресія чисельності може настати після одного сезону різкого падіння рівня води, коли буває підірвана кормова база виду.

Заходи охорони

Заборона випалювання очеретяних заростей; створення природних резерватів у місцях гніздування виду; підтримка природної динаміки рівня води у місцях гніздування.

Джерела інформації

Зарудный, 1892; Сомов, 1897; Аверин, 1911, 1918; Смогоржевський, 1979; Лисецкий и др., 1980; Лисецкий и др. 1982; Баник, Вергелес, 2003; Кривицкий, 2003; Атемасов, Атемасова, 2006; Гудина, 2007; Русев, 2011; Ручкін М. В., Ручкіна Т. М. (2012, особисте повідомлення).

Автор: Т. А. Атемасова

Фото: © І. І. Уколов

http://www.rbcu.ru/birdclass/list.php?SECTION_ID=907

МАЛА ЧЕПУРА*Egretta garzetta* (Linnaeus, 1758)**Малая белая цапля**

Клас Птахи — Aves

Ряд Лелекоподібні — Ciconiiformes

Родина Чаплеві — Ardeidae

Природоохоронний статус

Зникаючий. Занесений до списків Бернської конвенції (Додаток II) та Угоди про збереження афро-євразійських мігруючих водноболотних птахів АЕВА.

Морфологічна характеристика

Невелика за розміром цапля із видовженою тонкою шиєю: довжина тіла 55–65 см, розмах крил — до 105 см, вага — до 600 г. Дорослий птах у весняному оперенні має сніжно-біле забарвлення; на волі й плеча є видовжені розсукані пера («егретки»), на потилиці 2–3 таких пера. Після закінчення шлюбного сезону егретки відпадають. Дзьоб чорний, довжиною до 10 см. Ноги чорні, пальці жовті.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений у Східній півкулі; у Євразії гніздиться від Піренейського півострова до Східного Китаю та Японії. В Україні трапляється переважно у пониззях Дунаю, Дністра, Дніпра, Північному Приазов'ї, на Дніпровських водосховищах. Північна межа ареалу проходить через Чернівецьку, Одеську, Полтавську, Харківську та Луганську області. У Харківській області знаходили гнізда на південній межі (Зачепилівський район); у 80–90-ті роки ХХ століття траплявся у центрі (Печенізький та Харківський райони); анкетування 1981 року виявило 4 колонії виду в області.

Чисельність

Сучасна чисельність в Україні — понад 4 тис. пар. У Харківській губернії наприкінці ХІХ століття траплялися поодинокі птахи, як під час міграцій, так і протягом гніздового сезону. У 1976 році було знайдено 6 гнізд у Зачепилівському районі. На початку ХХІ століття реєструвався у весняний період у заплаві річки Берестова та на Орільківському водосховищі.

Місця перебування

Вологі біотопи зі стоячою водою — заплави, дельти річок, береги водойм, луки, пасовища, болота.

Особливості біології

Розподіл місць гніздування визначається наявністю кормових стацій та місць, придатних для спорудження гнізд. Гнізда будує на деревах, іноді — на заламах очерету. У заказнику «Руський Орчик» у 1986 році були знайдені гнізда на затоплених кущах верби. Гніздиться колоніально, поруч з іншими видами чапель, граками. У кладці 2–8 яєць. За умов загибелі кладки може відкладати повторну. Живиться на мілководді, по берегах та на луках дрібними водними та напівводними тваринами — рибою, амфібіями, комахами та їх личинками, м'якунами, п'явками. За кормом можуть літати до 20 км.

Основні чинники зниження чисельності

Відстріл птахів на риборозплідних ставках; руйнування гнізд великими ратичними при низькому рівні води, хижацька діяльність воронових птахів. Загибель гнізд під час негоди або при різких коливаннях рівня води, вирубування заплавної лісів, осушення боліт.

Заходи охорони

Організація природних резерватів у місцях гніздування виду, моніторингу чисельності та стану популяції. Заборона відстрілу птахів, випалювання та викошування очеретяних масивів.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Аверин, 1927; Лисецкий и др., 1978, 1980; Смогоржевський, 1979; Черников, 1981; Кривицкий и др., 1996; Кривицкий, 2003; Гудина, 2007; Грищенко, 2011; Банік М. В., Надточій Г. С., Ручкін М. В., Ручкіна Т. М. (2012, особисті повідомлення).

Автор: Т. А. Атемасова

Фото: © В. Тяхт

http://www.rbcu.ru/birdclass/list.php?id=2&SECTION_ID=916

РУДА ЧАПЛЯ*Ardea purpurea* Linnaeus, 1766**Рыжая цапля**

Клас Птахи — Aves

Ряд Лелекоподібні — Ciconiiformes

Родина Чаплеві — Ardeidae

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений до списків Бернської конвенції (Додаток II), Боннської конвенції (Додаток II) та Угоди про збереження афроєвразійських мігруючих водно-болотних птахів АЕВА.

Морфологічна характеристика

За розмірами та забарвленням схожа на сіру цаплю. Довжина тіла — до 90 см, розмах крил 120–140 см, дзьоб 11–14 см. У гніздовому вбранні зверху забарвлена у глинисто-бурі кольори, боки голови та шия рудувато-вохристі, із подовжніми смужками. Ноги зеленувато-жовті.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений на півдні Європи від Іспанії до Болгарії. Гніздиться у Туреччині та Північному Ірані. У Східній Європі трапляється у гірлах Дунаю, Дніпра, Кубані, Волги; по узбережжях Каспійського моря, по долинах Аму-Дар'ї та Сир-Дар'ї, на півдні Приморського та Хабаровського краю. У середині XIX століття у Харківській губернії був випадково залітним видом; згодом поодинокі гнізда було знайдено у Валківському повіті. Наприкінці XIX століття був звичайним гніздовим видом на ріках Уди, Сіверський Донець, Велика Бабка та Берека. У 80-ті роки XX століття гніздився майже по всій області.

Чисельність

Загальна чисельність європейської популяції 29–42 тис. пар, в Україні — 6,9–11,7 тис. пар. У Харківській області трапляється окремими парами. Відомі колоніальні поселення: біля с. Базаліївка — 23 гнізда (1977 рік). В урочищі Сухий Лиман у Зміївському районі за приблизними оцінками у 1994–1996 роках гніздилося 10–25 пар та у 2000–2001 роках — 18–21 пар.

Місця перебування

Відає перевагу відкритим просторам, що зайняті водоймами із заростями комишу, очерету в гірлах великих річок, на узбережжях південних морів та озерних систем, де птахи віддалені від людських поселень та недоступні для хижаків.

Особливості біології

Мігруючий вид. На Харківщині навесні з'являється у третій декаді березня. На півдні утворює великі моновидові колонії; на північній межі ареалу гніздиться здебільшого поодинці, інколи утворюючи колонії до 25 гнізд на заломленому очереті, що підіймається над водою на 0,5–1,2 м. Птахи із гніздовим матеріалом трапляються наприкінці квітня. У кладці 3–7 яєць. Пташенята з'являються у третій декаді травня — на початку червня і знаходяться у гнізді до 2-х місяців. Статева зрілість настає у 3–4 роки. Активна у сутінки, увечері та вранці. Живиться рибою, комахами та їх личинками, жабами, ящірками, дрібними гризунами.

Основні чинники зниження чисельності

Руйнування біотопів, загибель гнізд від затоплення, розорення хижакими. Відстріл мисливцями та на риборозплідних ставках.

Заходи охорони

Організація природних резерватів у місцях гніздування виду. Заборона відстрілу, випалювання очеретяних заростей та осушувально-меліоративних робіт у місцях гніздування виду.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Лисецкий, 1981; Есилевская и др., 1990; Кривицкий и др., 1996; Мироненко, 1998; Атемасов, Атемасова, 2000; Банік, Вергелес, 2003; Гудина, 2007; Приклонский, 2011; Надточій Г. С., Банік М. В., Ручкін М. В., Ручкіна Т. М., Мироненко І. А. (2012, особисті повідомлення).

Автор: Т. А. Атемасова
Фото: © Simon Berg Pedersen

ОСОЇД

Pernis apivorus (Linnaeus, 1758)

Обыкновенный осоед

Клас Птахи — Aves

Ряд Яструбоподібні — Accipitriformes

Родина Яструбові — Accipitridae

Природоохоронний статус

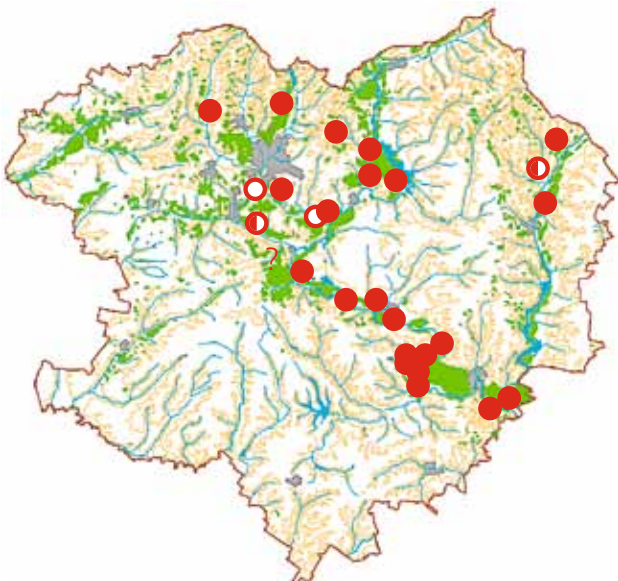
Рідкісний вид із стабільно низькою чисельністю. Занесений до списків Бернської конвенції (Додаток II), Боннської конвенції (Додатки I і II) та конвенції СІТЕС (Додаток II).

Морфологічна характеристика

Середніх розмірів хижий птах, вага — біля 0,7 кг, розмах крил — 135–150 см, довжина тіла — 52–60 см. Має дві кольорові морфи — світлу та темну (типову). У самця темної морфи верх сіривато-бурий, голова сіра. Низ тіла білуватий, на тлубі темно-бурі поперечні смуги, кінці крил чорні, на хвості добре помітні три темно-бурі смуги, дзьоб чорний, ноги жовті, восковиця сіра, райдужна оболонка ока жовта. Світла морфа відрізняється білим низом тлуба із поперечними смугами. Саміці обох морф зверху буріші, з бурим кольором крил.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Ареал охоплює більшу частину Європи, Малу Азію, Передню та Середню Азію, Західний Сибір, Африку. Зимують у тропічних лісах Африки. В Україні нечисленний гніздовий птах лісової та лісостепової зон, частково трапляється у степовій зоні, куди заходить із листяними лісами у заплавах річок. У Харківській області більш поширений у північній частині та вздовж Сіверського Дінця.

Чисельність

Наприкінці XIX століття був у Харківській губернії звичайним гніздовим птахом. У 1920–1940 роки уже мав статус дуже рідкісного гніздового птаха. Зараз поодинокі пари трапляються переважно у заплавах Сіверського Дінця та Осколу. Загальна чисельність навряд чи перевищує 30–40 пар.

Місця перебування

Широколистяні ліси будь-якого типу, віддає перевагу заплавному ділянкам та ділянкам старого лісу.

Особливості біології

Гніздовий, перелітний птах. Гніздо будує у світлих старовікових ділянках листяного або мішаного лісу, поблизу галявин або просік. Гніздо розташовує на висоті 14–23 м, часто на основі гнізд інших хижих птахів (канюків). При втраті яєць саміця може зробити повторну кладку, але в інше гніздо. Потурбовані птахи гніздо покидають неохоче, частіше приймають позу «заликування». У кладці 3–4 яйця, пташенят буває 1–2. У перші дні пташенята живляться виключно личинками перетинчастокрилих. Виходять із гнізда у другій половині липня — першій декаді серпня. Протягом 1,5–2 місяців батьки догодують зльотків. Добре ходить по землі, при потребі бігає. Часто розкопує землю, добуваючи гнізда перетинчастокрилих. Літає невисоко, добре маневрує серед дерев. Живиться личинками та імаго різних видів комах — ос, джмелів, напівжорсткокрилих, гусінню та дрібними хребетними.

Основні чинники зниження чисельності

Трансформація біотопів у межах ареалу гніздування (знищення стиглих корінних лісів та заміна їх моновидовими культурами); розлякування птахів у період гніздування через проведення лісогосподарських заходів; нелегальний відстріл; погодні умови.

Заходи охорони

Пропаганда охорони хижих птахів; запобігання розлякуванню птахів у гніздовий сезон; боротьба із браконьєрським відстрілом.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Зубаровський, 1977; Кривицький и др., 1983, Ветров, 1993; Витер, 2007; Банік М. В., Хар'якова М., Надточій Г. С. (2012, особисте повідомлення).

Автор: В. В. Ветров
Фото: © М. Хар'якова

ЧОРНИЙ ШУЛІКА*Milvus migrans* (Boddaert, 1783)**Чёрный коршун**

Клас Птахи — Aves

Ряд Яструбоподібні — Accipitriformes

Родина Яструбові — Accipitridae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид із низькою чисельністю. Занесений до Червоної книги України (вразливий), до Європейського червоного списку (VU), списків Бернської конвенції (Додаток II), Боннської конвенції (Додатки I і II) та конвенції СІТЕС (Додаток II).

Морфологічна характеристика

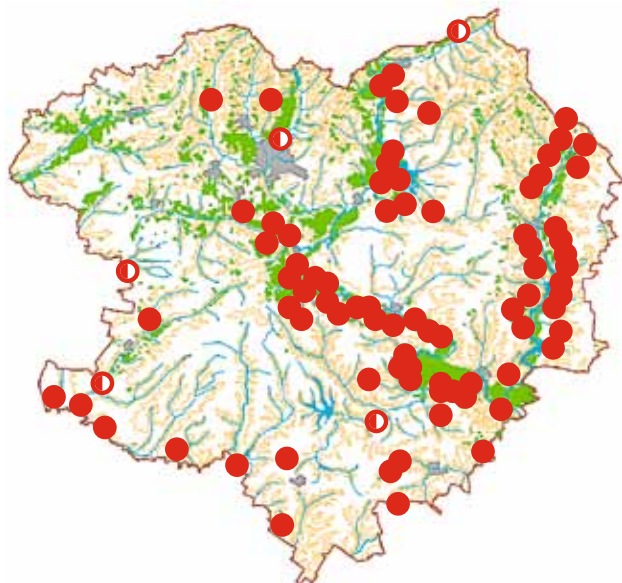
Загальна довжина тіла самця 55–57 см, маса тіла в середньому 0,9 кг; самиці трохи крупніші. Дорослий птах зверху темно-бурий; голова світліша. Низ бурий або рудувато-бурий із чорною строкастістю. Хвіст бурий, із вирізкою. Молодий птах світліший.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Гніздовий ареал виду включає практично всю Європу, Азію, Африку та Австралію. Підвид, що поширений в Україні, трапляється в Європі, на Кавказі, у Малій Азії, Південно-західній Африці. Гніздиться практично на всій території України, за винятком Криму та високогірних районів Карпат. У Харківській області гніздиться на всій території, але переважно — у заплавах лісах Сіверського Дінця та Осколу.

Чисельність

Наприкінці XIX сторіччя вважався одним з найчисельніших гніздуючих хижих птахів Харківської губернії. На цей час в Україні

гніздиться близько 2 тис. особин. Протягом останніх 30 років чисельність популяції скоротилась у 3–5 разів. У Харківській області гніздиться понад 100 пар.

Місця перебування

Важливою умовою для гніздового біотопу виду є наявність, з одного боку, водних просторів — річок, озер, водосховищ, ставків, де птахи живляться, а з іншого — лісів (навіть невеличких) для влаштування гнізд. У останні роки почав гніздитися в лісосмугах.

Особливості біології

Перелітний птах. Навесні з'являється наприкінці березня або у першій половині квітня. Шуліки, зазвичай, самотійно будують гнізда на деревах. У кладці, яку насиджують близько 38 днів, буває 2–3 яйця. Осіння міграція триває у серпні-вересні. Птахи переміщуються в бік Балканського півострова, де проходить один із головних міграційних шляхів цього виду в Європі. Міграція відбувається вдень, летять птахи поодиночі, парами та невеличкими групами. Живиться комахами, мишоподібними гризунами, дрібними птахами. Важливе місце у раціоні займає мертва риба.

Основні чинники зниження чисельності

Відстріл птахів під час полювання на пернату дичину; високий рівень рекреаційного навантаження на гніздові біотопи; забруднення водойм та заплавах луків отрутохімікатами; загибель від уражень електрострумом.

Заходи охорони

Збереження місць гніздування; контроль браконьєрського відстрілу; моніторингові роботи.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Зарудный, 1911; Аверин, 1918; Букаченко, Наглов, 1954; Зубаровський, 1977; Ветров, 1993; Атемасова, Атемасов, 2006; Витер, 2007; Полуда, 2009; Надточій Г. С., Банік М. В. (2012, особисті повідомлення).

Автор: В. В. Ветров
Фото: © С. В. Скоробогатов

ПОЛЬОВИЙ ЛУНЬ*Circus cyaneus* (Linnaeus, 1766)**Полевой лунь**

Клас Птахи — Aves

Ряд Яструбоподібні — Accipitriformes

Родина Яструбові — Accipitridae

Природоохоронний статус

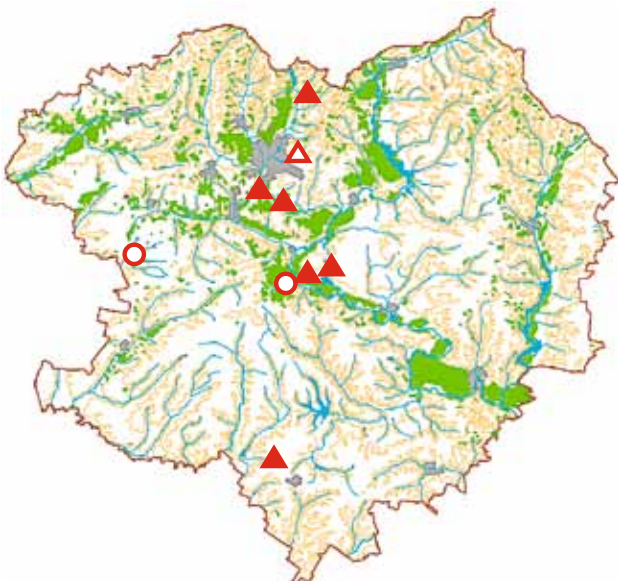
Рідкісний вид із низькою чисельністю. Занесений до Червоної книги України (вразливий), списків Бернської конвенції (Додаток II), Боннської конвенції (Додаток II) та конвенції СІТЕС (Додаток II).

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 43–50 см, розмах крил 100–120 см, маса тіла 350–600 г. У самців верх від голови до хвоста сірий, лише на верхівці крил пера чорні; низ тулуба сірувато-білий, а крила знизу світло-сірі; дзьоб темно-сірий; восковиця, райдужна оболонка ока і ноги жовті. Самиця зверху бура; надхвістя біле; низ білувато-вохристій; на хвості темно-бурі смуги.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Північна Америка, Євразія від атлантичного узбережжя на схід до Камчатки. У Європі гніздиться у лісовій та лісостеповій зонах — від Норвегії та Швеції на півночі до узбережжя Чорного моря на півдні. Гніздиться на Алтаї, у Монголії та північно-східному Китаї. В Україні — рідкісний гніздовий вид у західній частині Полісся, що межує із Білоруссю. На решті території — звичайний мігрант. У південних областях та у Криму — доволі звичайний на зимівлі. У Харківській області трапляється, в основному, під час міграції, а у зимовий період — відносно рідкісний.

Чисельність

Наприкінці XIX сторіччя у Харківській губернії був звичайним під час міграції і дуже рідкісним на гніздуванні. Чисельність європейської популяції оцінюється різними авторами у 32–59 тис. пар. В Україні навряд чи гніздиться більш ніж 10–20 пар. На території Харківської області не гніздиться, трапляється під час міграції.

Місця перебування

Лісові галявини та узлісся, що заростають, згарища та вирубки, а також заболочені низини.

Особливості біології

Прилітає на місця гніздування у березні. У першій половині квітня розпочинає гніздування. Гнізда лаштує на землі. У повній кладці зазвичай 4–5 яєць. Пташенята проводять у гнізді близько 1,5 місяців. Відліт розпочинається у вересні. На сході України мігруючі птахи звичайно трапляються у жовтні — першій половині листопада. Взимку зрідка трапляються поодинокі особини, в основному, старі самці. Живиться мишоподібними гризунами, ящірками та дрібними птахами.

Основні чинники зниження чисельності

Випадковий відстріл під час полювань, загибель гнізд при сінокосах і збиранні врожаю.

Заходи охорони

Пропаганда охорони хижих птахів, заборона відстрілу хижих птахів.

Джерела інформації

Зарудний, 1892; Сомов, 1897; Зубаровський, 1977; Домашевський, Горбань, 2009; Банік М. В., Атемасова Т. А. (2012, особисті повідомлення).

Автор: В. В. Ветров

Фото: © В. Тяхт

http://www.rbcu.ru/birdclass/list.php?id=6&SECTION_ID=1009

СТЕПОВИЙ ЛУНЬ*Circus macrourus* (S. G. Gmelin, 1771)**Степной лунь**

Клас Птахи — Aves

Ряд Яструбоподібні — Accipitriformes

Родина Яструбові — Accipitridae

Природоохоронний статус

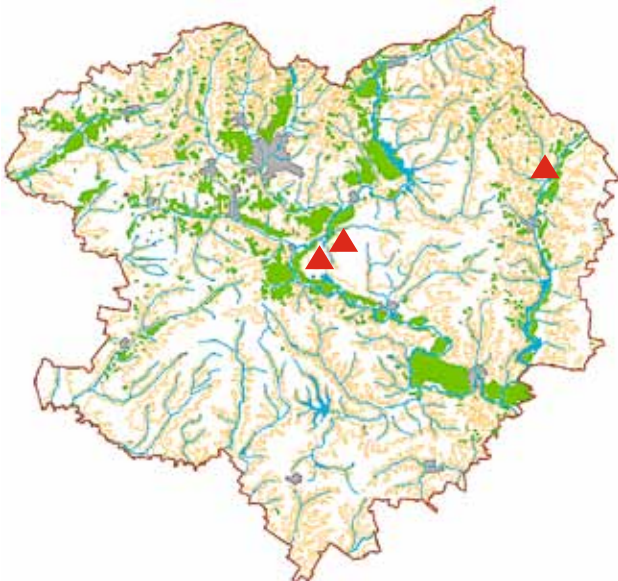
Рідкісний вид, що має низьку чисельність. Занесений до Червоної книги України (зникаючий), Червоної книги МСОП (НТ), Європейського червоного списку (EN), списків Бернської Конвенції (Додаток II); Боннської конвенції (Додаток II) та конвенції СІТЕС (Додаток II).

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 40–48 см, розмах крил 95–110 см, маса тіла 310–550 г. Самець зверху світло-сірий; надхвістя білувате, з сірими смугами; частина чорних махових пер утворюють клиноподібну пляму на верхівці крил; дзьоб темно-бурий; восковиця, райдужна оболонка ока та ноги жовті. Самиця зверху бура, облямівка пір'я вохриста; надхвістя біле, із бурою строкатістю; низ білувато-вохристий; махові пера зверху бурі, зі споду світло-сірі, з темно-бурими смугами; райдужна оболонка ока темно-коричнева.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Степова та лісостепова смуги Євразії — від України до Забайкалля і Монголії. Ще у середині минулого сторіччя був звичайним гніздовим птахом майже усієї степової смуги нашої країни, але до 2000-х років повністю зник як гніздовий птах. Зараз трапляється іноді під час міграції, в тому числі і на території Харківської області.

Чисельність

В Європі гніздиться, за різними оцінками, не більше 1200 пар (майже всі в Росії). В Україні, зокрема в Харківській області — поодинокі птахи трапляються під час прольоту.

Місця перебування

В основному, відкриті біотопи — луговини у долинах річок і струмків, що поросли різнотрав'ям, забур'янені, або агроценози (поля озимої пшениці).

Особливості біології

Рідкісний пролітний вид. Весною пролітає через територію України наприкінці березня — до середини квітня. До гніздування приступає в першій половині травня, гніздо лаштує на землі. У кладці звичайно 3–5 яєць. Насиджування триває близько місяця, і ще близько 1,5 місяців пташенята проводять у гнізді. Виводки розпадаються наприкінці липня — на початку серпня. Осіння міграція починається в серпні, а у вересні птахи повністю покидають нашу територію. Взимку не трапляється. Живиться дрібними гризунами і птахами, рідше плазунами, земноводними і комахами.

Основні чинники зниження чисельності

Випадковий відстріл під час полювань, загибель гнізд під час сіно-косіння та збирання врожаю.

Заходи охорони

Пропаганда охорони хижих птахів, заборона відстрілу хижих птахів.

Джерела інформації

Menzbier, 1884; Сомов, 1897; Грамма и др., 1992; Ветров, 1993; Клетенкин, 1996; Афанасьев, 1998; Атемасова, Атемасов, 2006; Стригунов та ін., 2008; Ветров, 2009. Банік М. В. (2012, особисте повідомлення).

Автор: В. В. Ветров

Фото: © О. Л. Ебель

http://www.rbcu.ru/birdclass/list.php?SECTION_ID=1010

ЛУЧНИЙ ЛУНЬ

Circus pygargus (Linnaeus, 1758)

Луговой лунь

Клас Птахи — Aves

Ряд Яструбоподібні — Accipitriformes

Родина Яструбові — Accipitridae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид із низькою чисельністю. Занесений до Червоної книги України (вразливий), списків Бернської Конвенції (Додаток II), Боннської конвенції (Додаток II) та конвенції СІТЕС (Додаток II).

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 43–50 см, розмах крил 98–110 см, маса тіла 330–420 г. Самці зверху темно-сірі; груди і черво білі, з рудими рисками; махові пера зверху сірі, з чорними кінцівками; на споді крил — по дві чорні смуги; хвіст сірий, з темними смугами; дзьоб темно-сірий; райдужна оболонка ока, восковиця та ноги жовті. У самиць верх бурий, облямівка пер вохриста; голова, шия і низ білуваті, з бурими смугами; надхвістя біле; райдужна оболонка ока темно-коричнева.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений в Північно-західній Африці та Євразії — від Британських островів до Красноярського краю і Західного Алтаю. В Україні гніздиться в багатьох областях, переважно лісової та лісостепової зони; у степову зону заходить із долинами річок. Відсутній на більшій частині Криму і Карпат, а також у деяких приморських районах. Під час міграції трапляється скрізь. Поширений на всій території Харківської області.

Чисельність

На території України гніздиться близько 2–3 тис. пар. У Харківській області чисельність навряд чи перевищує 100 пар.

Місця перебування

В основному заболочені луки, долини річок і струмків із заростями дрібного очерету і різнотрав'ям, забур'янені ділянки по околицях сіл, кинутих ферм, агроценози (поля озимої пшениці).

Особливості біології

Гніздовий перелітний вид. Весною прилітає в середині квітня. До гніздування приступає у першій половині травня, гніздо лаштує на землі. У кладці звичайно 5–6 яєць, частина пташенят (1–2) не доживає до вильоту. Насиджування продовжується близько місяця, ще близько 1,5 місяця пташенята проводять у гнізді. Виводки розпадаються наприкінці липня — на початку серпня. Осінній відліт починається у серпні, а у вересні птахи повністю покидають нашу територію.

Основні чинники зниження чисельності

Випадковий відстріл під час полювання, загибель гнізд при сінокосах і збиранні врожаю.

Заходи охорони

Пропаганда охорони хижих птахів, заборона відстрілу хижих птахів.

Джерела інформації

Menzbier, 1884; Сомов, 1897; Грамма та ін., 1992; Ветров, 1993; Атемасова, Атемасов, 2006; Витер, 2007; Полуда, 2009; Банік М. В., Надточій Г. С., Ручкін М. В., Ручкіна Т. М. (2012, особисті повідомлення).

Автор: В. В. Ветров

Фото: © В. Забугін

http://www.rbcu.ru/birdclass/list.php?id=2&SECTION_ID=1011

СТЕПОВИЙ КАНЮК*Buteo rufinus* (Cretzschmar, 1827)**Курганник**

Клас Птахи — Aves

Ряд Яструбоподібні — Accipitriformes

Родина Яструбові — Accipitridae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид, що розселяється. Занесений до Червоної книги України (рідкісний), Європейського червоного списку (VU), списків Бернської конвенції (Додаток II), Боннської конвенції (Додатки I і II) та конвенції СИТЕС (Додаток II).

Морфологічна характеристика

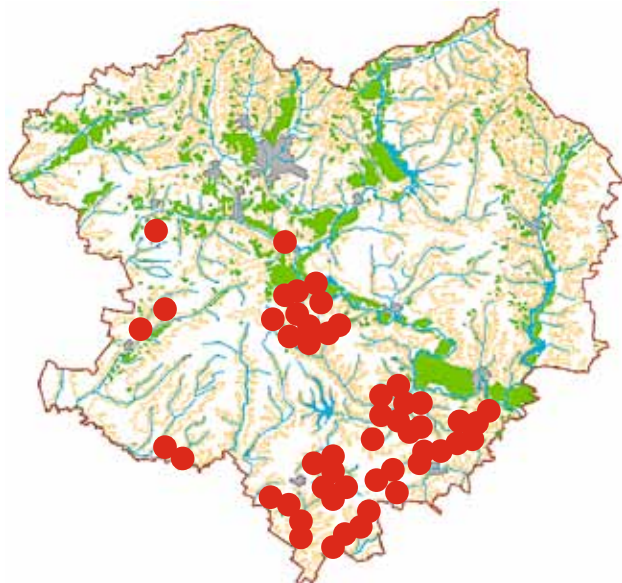
Маса тіла близько 1,5 кг, довжина тіла 50–65 см, розмах крил 1,26–1,55 м. У дорослого птаха верх рудувато-бурий, голова світліша, воло і груди світло-руді, черво темне, надхвістя руде. На spodі крил чорні плями і контраст між темними покривними і світлими маховими перами, вздовж заднього краю крил проходить темна смуга. Хвіст рудий.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Зони степів і пустель Північної Африки, Південної Європи і Азії. В Україні — у лісостеповій, степовій смугах і Криму. Окремі пари гніздяться в лісовій смузі. У Харківській області з'явився на початку XXI століття у південній частині байрачних лісів. Зареєстрований в острівних дібровах центральних районів області.

Чисельність

До середини XX століття чисельність значно скоротилась, вид вважали зниклим. З 1980–1990 років почалося збільшення чисельності.

Зараз в Україні гніздиться не менше 350–400 пар. Європейська популяція виду теж має тенденцію до зростання — на 2004 рік оцінювалась у 8,7–15 тис. пар. В області наразі гніздиться щонайменше 80–100 пар.

Місця перебування

Гніздиться по узліссях байрачних та штучних лісів, у старих лісо-смугах, рідше на поодиноких деревах і опорах ЛЕМ; може гніздитися на вапнякових урвищах і скелях.

Особливості біології

З'являється на гніздових ділянках протягом березня. На деревах гнізда будує у верхньому розгалуженні стовбура або на бічних гілках (4–20 м від землі). У кладці 2–5 яєць, які відкладаються наприкінці березня — на початку квітня. Пташенята залишають гніздо наприкінці червня — на початку липня. Під час міграції трапляється майже на усій території України. Мігрує переважно поодиночі. Невелика частина популяції зимує на півдні України. Живиться мишами, ховраками, сліпаками, іноді невеликими птахами та плазунами. Сучасне зростання чисельності пов'язане із відновленням кормової бази (сліпаки, дрібні мишоподібні гризуни), наявністю гніздопридатних угідь (байрачні ліси, стиглі лісосмуги), відсутністю відстрілу хижих птахів.

Основні чинники зниження чисельності

Розорювання цілинних земель (XIX–XX століття), відстріл хижих птахів у 1950–1969 роках, скорочення кормової бази наприкінці 1960-х років. Відстріл та розлякування птахів людиною (птах кидає гніздо, якщо поруч з'являються люди). Отруєння птахів; руйнування гнізд і торгівля яйцями та птахами; загибель на лініях електромереж.

Заходи охорони

Зберігати місця гніздування в острівних, байрачних лісах та старих лісосмугах. Створення природних резерватів у місцях перебування виду. Запобігання загибелі птахів на ЛЕМ. Моніторинг стану популяції, зокрема — на найважливіших для виду територіях.

Джерела інформації

Гриценко и др., 2000; Ветров, 2002; Ветров, Милобог, 2007; Стригунов, 2009. Банік М. В. (2012, особисте повідомлення).

Автор: В. В. Ветров

Фото: © А. Караваєв

http://www.rbcu.ru/birdclass/list.php?SECTION_ID=1022

ЗМІЄЇД

Circaetus gallicus (J. F. Gmelin, 1788)

Змеєяд

Клас Птахи — Aves

Ряд Яструбоподібні — Accipitriformes

Родина Яструбові — Accipitridae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид із стабільно низькою чисельністю. Занесений до Червоної книги України (рідкісний), списків Бернської конвенції (Додаток II), Боннської конвенції (Додатки I і II) та конвенції СІТЕС (Додаток II).

Морфологічна характеристика

Дорослий птах має сірувато-буре або буре забарвлення спини та верху крил; спереду шия і волю бурі або білі з бурими плямами. На світлому споді крил — чорно-бурі смуги; хвіст з темними поперечними смугами. Райдужна оболонка ока жовта. Вага — до 2,3 кг, довжина тіла — до 72 см, розмах крил — до 1,85 м. Молодий птах має блідіше забарвлення; темних плям на нижній частині тулуба менше.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Заселяє Євразію від Західної Європи до Монголії, Північну Африку. В Україні гніздиться у лісовій та лісостеповій смугах, у горах Криму і Карпатах, зрідка заходить у степову зону з лісами у долинах річок. Найбільше птахів у гніздовий час зосереджено на Поліссі. У Харківській області птахів знаходили у соснових борах центральних районів та у стиглих суборах на північному заході області (знайдено пташеня). Неодноразово спостерігали птахів, що полювали на здобич.

Чисельність

Європейську гніздову популяцію оцінено у 8,4–13 тис. пар. Чисельність української популяції почала поступово зменшуватися ще у середині ХХ століття. Станом на 2000 рік вона оцінена у 30–40 пар, але вже в 2004 році — в 250–300 пар, що пов'язано з проведенням детальніших досліджень. У Харківській губернії наприкінці ХІХ століття був досить рідкісним гніздовим птахом. У 1970-ті роки зник з Харківщині зовсім. Однак на початку 1990-х років було отримано докази гніздування щонайменше 5 пар.

Місця перебування

Мешкає у глухих старовікових лісах Полісся та Лісостепу, відносно багаточисельний на півночі України. У Лісостепу віддає перевагу старовіковим сосновим борам та суборам. Полює на здобич над відкритими просторами, де тримається багато амфібій та рептилій.

Особливості біології

Перелітний птах. З'являється в березні. Моногам. Гнізда розташовує на деревах. У кладці 1 яйце, яке з'являється наприкінці квітня — на початку травня. Насиджування триває до 48 діб. Пташеня перебуває у гнізді до 2,5 місяців. Гніздо залишає у другій половині серпня. Статевозрілими стають на 3–4 році життя. Починає мігрувати у вересні, поодиночі або парами. Живиться плазунами, зрідка — амфібіями та дрібними ссавцями.

Основні чинники зниження чисельності

Знищення старих ділянок лісу, де птахи гніздяться; знищення біотопів полювання, відстріл птахів для виготовлення опудал.

Заходи охорони

Створення мікрозаказників радіусом 0,5 км навколо гнізд, встановлення штучних гніздівель, посилення контролю за незаконним відстрілом, додаткові ретельні обстеження суцільних лісових масивів з метою пошуку гнізд, моніторинг чисельності, пропаганда охорони хижих птахів.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Зарудный, 1911; Зубаровський, 1977; Гудина и др., 1986; Ветров, 1993; Атемасова, Атемасов, 2006; Витер, 2007; Домашевський, Письменний, 2009; Кривицький І. О., Банік М. В. (1989–2012, особисті повідомлення).

Автор: В. В. Ветров
Фото: © J. T. Carrera

ОРЕЛ-КАРЛИК*Hieraetus pennatus* (J. F. Gmelin, 1788)**Орёл-карлик**

Клас Птахи — Aves

Ряд Яструбоподібні — Accipitriformes

Родина Яструбові — Accipitridae

Природоохоронний статус

Рідкісний стенотопний вид. Занесений до Червоної книги України (рідкісний), списків Бернської конвенції (Додаток II), Боннської конвенції (Додатки I і II) та конвенції СІТЕС (Додаток II).

Морфологічна характеристика

Маса тіла 0,7–1 кг, довжина тіла 45–50 см, розмах крил 1,1–1,32 м. Дві форми забарвлення: бура з невеликими яскраво-білими плямами на плечах та світла з білуватим черевом, спідніми покривними перами крил і загальним темним верхом.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Південна частина та помірний пояс Євразії. В Україні гніздиться головним чином у лісостеповій смузі, спорадично у лісовій та степовій (по долинах річок, байрачних і штучних лісах) смугах, а також у передгір'ях Карпат. У Харківській області гніздиться по всій території, але здебільшого у центральних районах, на півдні та сході — у заплавних та байрачних дібровах.

Чисельність

У середині ХХ століття помітно зменшилась, наприкінці 1980–1990 років становила не менше 450–500 пар. В останнє десятиріччя спостерігається стабілізація чисельності. Більшість птахів гніздиться на півдні Одеської області, в Кіровоградській області та на сході

України. В Європі гніздиться 4,4–8,9 тис. пар. У Харківській області можливе гніздування не менше 70–80 пар.

Місця перебування

Старовікові широколистяні та мішані ліси поблизу відкритих просторів; на Харківщині — здебільшого у байрачних та заплавних лісах степової зони.

Особливості біології

Гніздовий перелітний птах. Весняний проліт — у квітні. З другої половини квітня займає гніздові ділянки. Гнізда розташовані у верхній частині старих дерев, на висоті 10–27 м. У кладці 1–2 (рідше 3) яйця. Пташенята залишають гніздо у липні — на початку серпня. Живиться переважно гризунами і птахами дрібних та середніх розмірів. Полює в лісі та на прилеглих полях і луках; часто залітає далеко в степ. Мисливська ділянка може бути на відстані 5–6 км від гнізда.

Основні чинники зниження чисельності

Скорочення площі старих лісів, незаконний відстріл, зменшення чисельності ховрахів як головного об'єкта живлення, загибель птахів на високівольтних лініях, отруєння (ненавмисне отруєння як наслідок застосування отруєних принад для мишоподібних гризунів).

Заходи охорони

Влаштування запобіжних пристроїв на вежах ліній електромереж, що не дозволяють орлам використовувати їх у якості присад. Посилення контролю за полюванням; неприпустимість добування птахів мисливцями. Проведення моніторингу стану популяції виду, зокрема — на найважливіших для виду територіях.

Джерела інформації

Menzbier, 1884; Сомов, 1897; Грамма та ін., 1992; Ветров, 1993; Атемасова, Атемасов, 2006; Витер, 2007; Ветров, Мілобог, 2009; Банік М. В., Надточій Г. С. (2012, усні повідомлення).

Автор: В. В. Ветров

Фото: © А. Кузьмін

http://www.rbcu.ru/birdclass/list.php?id=0&SECTION_ID=1027

ВЕЛИКИЙ ПІДОРЛИК*Aquila clanga* Pallas, 1811**Большой подорлик**

Клас Птахи — Aves

Ряд Яструбоподібні — Accipitriformes

Родина Яструбові — Accipitridae

Природоохоронний статус

Зникаючий. Занесений до Червоної книги України (рідкісний), Червоної книги МСОП (VU), Європейського червоного списку (EN), списків Бернської конвенції (Додаток II), Боннської конвенції (Додатки I і II) та Конвенції СІТЕС (Додаток II).

Морфологічна характеристика

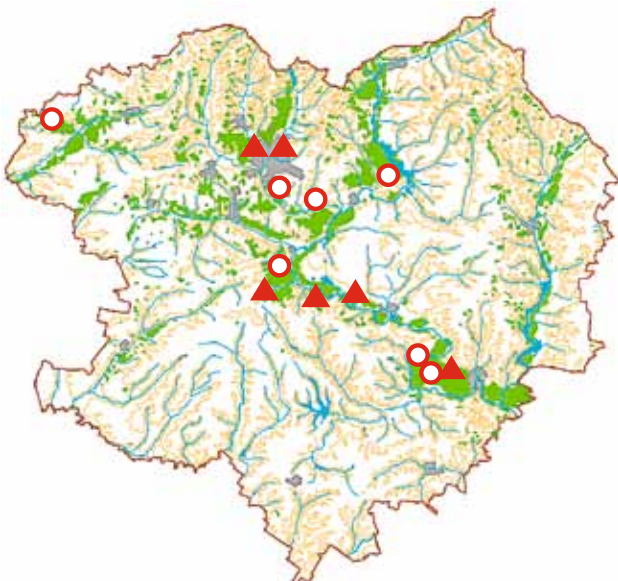
Орел досить великого розміру — розмах крил сягає 170 см, вага — до 3,2 кг. У дорослого птаха забарвлення оперення темно-буре, цівка вкрита пір'ям, восковиця і ноги жовті. Молодий птах чорнобурий із білуватими та білими рисками і плямами на попереку.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Від Східної Польщі на схід — до меж Євразійського континенту; трапляється у Європейській частині Росії, у Південно-Східному Сибіру та Маньчжурії; знайдений у Білорусії і Прибалтиці. Зимуює у Південній Європі, Південній Азії, Близькому Сході та Африці. На Харківщині гніздиться ще в другій половині XX століття, зараз зрідка трапляється лише під час міграції. Є випадки реєстрації поодиноких особин і пар птахів у гніздовий час.

Чисельність

На 1994 рік гніздова популяція в Україні оцінювалась у 100–150 пар. Останніми роками вона скоротилася до 20 пар.

Місця перебування

Населяє старовікові високостовбурні ліси — листяні й мішані. Гнізда розташовує на деревах біля великих відкритих ділянок — галявин, вирубок, заплав річок.

Особливості біології

Мігруючий птах, навесні з'являється на початку березня. У кладці 2 яйця, виживає, зазвичай, одне пташеня. Молоді птахи залишають гніздо на початку серпня. Статева зрілість настає на 3–4 році життя. Живиться амфібіями, рептиліями, птахами, дрібними ссавцями. Відлітає у вересні.

Основні чинники зниження чисельності

Нелегальний відстріл, загибель птахів на високовольтних лініях, отруєння (ненавмисне отруєння як наслідок застосування отруєних принад для мишоподібних гризунів).

Заходи охорони

Влаштування запобіжних пристроїв на вежах ліній електромереж, що не дозволяють орлам використовувати їх у якості присад. Посилення контролю за полюванням; неприпустимість добування птахів мисливцями.

Джерела інформації

Мензбир, 1882; Зубаровський, 1977; Букаченко, Наглов, 1954; Ветров, 1994; Атемасова, Атемасов, 2006; Ветров В. В., Надточій Г. С. (2005 і 2012, особисті повідомлення).

Автор: С. В. Домашевський
Фото: © С. В. Домашевський

МАЛИЙ ПІДОРЛИК*Aquila pomarina* C. L. Brehm, 1831**Малый подорлик**

Клас Птахи — Aves

Ряд Яструбоподібні — Accipitriformes

Родина Яструбові — Accipitridae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид, що розселяється. Занесений до Червоної книги України (рідкісний), списків Бернської конвенції (Додаток II), Боннської конвенції (Додатки I і II) та Конвенції СІТЕС (Додаток II).

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 54–65 см, вага 1,2–1,6 кг; розмах крил 1,55 м. У дорослого птаха оперення буре; верх голови та задня частина шиї світліші; на надхвісті біла смуга, махові пера темно-бурі, покривні пера крила бурі та світло-бурі. Цівка вкрита пір'ям. Восковиця й пальці жовті. Молодий птах темно-бурий із вохристою плямою на потилиці, на крилах зверху — ряд білих плям; на верхівці хвоста вузька біла смуга.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Ареал розірваний, складається з трьох частин — у Європі, Малій та Південній Азії. Наразі розширюється у східному напрямку. В Україні поширений на всій правобережній частині (крім степів), а також на Лівобережжі — у північних, центральних та північно-східних областях. Трапляється у Харківській області та на межі Харківської і Донецької областей.

Чисельність

На початку ХХ сторіччя у Правобережній Україні був звичайним,

подекуди — численним. На Лівобережжі гніздився тільки на Чернігівщині. Згідно з сучасними оцінками, Європейська популяція складає 14–19 тис. пар. В Україні, згідно з сучасними оцінками, вона нараховує 1200–1300 пар. У Харківській області відмічено 3 пари.

Місця перебування

Вологі старі листяні або мішані ліси, що межують із відкритими просторами (луки, поля, болота), ділянки заплавної листяного лісу. Трапляється у вільшняках по краях великих лісових озер, зрідка — у вододільних листяних лісах і борах.

Особливості біології

Мігруючий вид. Навесні прилітає у третій декаді березня. Гнізда влаштовує на осиці, вільхах, дубах, соснах на висоті 8–25 м. Яйця відкладає у квітні; у кладці 2 яйця, виживає, зазвичай, одне пташеня. Молоді птахи залишають гніздо на початку серпня. Високий гніздовий консерватизм. Статевої зрілості досягає у віці 3–4 років. Типовий поліфаг. Живиться дрібними ссавцями, птахами, амфібіями та плазунами і навіть комахами. Відлітає у вересні.

Основні чинники зниження чисельності

Розлякування птахів людиною, що пов'язане із проведенням у гніздовий період рубок догляду, промислових рубок, а також відвідуванням місць гніздування туристами. Пряме переслідування з боку людини та незаконне вилучення птахів з природи. Відстріл птахів з метою виготовлення опудал. Отруєння птахів під час масової боротьби з мишоподібними гризунами на полях.

Заходи охорони

Організація моніторингу стану природних систем з метою виявлення місць гніздування виду. Збереження ділянок старовікових лісів; створення режиму повної охорони у радіусі 500 м від гнізда; влаштування штучних гніздівель. Посилення контролю за полюванням; неприпустимість добування дорослих птахів або пташенят, розорення гнізд.

Джерела інформації

Стригунов, 1994; Витер, 2008; Витер, Яцюк, 2010; Банік М. В., Ветров В. В. (2000, 2008, 2012, особисті повідомлення).

Автор: С. В. Домашевський
Фото: © С. В. Домашевський

ОРЛАН-БІЛОХВІСТ

Haliaeetus albicilla (Linnaeus, 1758)

Орлан-белохвост

Клас Птахи — Aves

Ряд Яструбоподібні — Accipitriformes

Родина Яструбові — Accipitridae

Природоохоронний статус

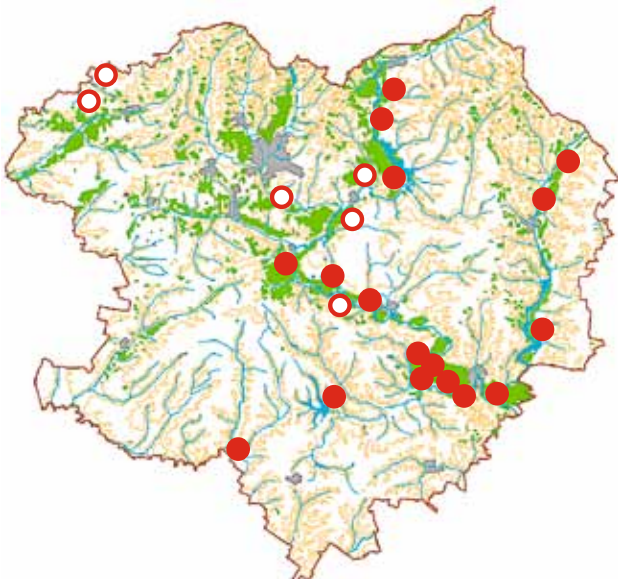
Рідкісний вид, із низькою чисельністю. Занесений до Червоної книги України (рідкісний), списків Бернської конвенції (Додаток II), Боннської конвенції (Додатки I і II) та Конвенції СІТЕС (Додаток I).

Морфологічна характеристика

Орлан великого розміру — розмах крил сягає 2–2,2 м, довжина тіла 79–86 см, вага — від 3 до 5,8 кг. Дорослий птах бурий, темніший зверху і світліший знизу, з білим хвостом; верх голови, шия та горло помітно світліші, ніж оперення спини та крила, іноді білуваті. Дзьоб світлого кольору. Молодий птах темно-бурий, хвіст чорнувато-бурий, дзьоб темний. Остаточою дорослого вбрання набуває на шостий рік життя.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений на більшій частині Європи та Азії (переважно лісоступової та лісової смуги). В Україні гніздиться вздовж Дніпра та його приток, а також річок басейну Дунаю та Дону. У басейні Сіверського Дінця гніздиться переважно по старовікових високоствурних лісах заплави та борової тераси. Під час кочівель трапляється майже скрізь, але переважно вздовж Дніпра, у північно-західному Причорномор'ї, на Сиваші тощо. У Харківській області гніздиться та зимує на незамерзаючих водоймах.

Чисельність

В Україні у 1960–1970 роках гніздилася всього 20–30 пар. Відновлення чисельності почалося з другої половини 1970-х років. У 2009 році вона складала 100–120 пар. Щороку зимує 260–370 особин. У Харківській області гніздиться близько 15 пар та зимує в окремі роки до 40–50 особин.

Місця перебування

Трапляється поблизу великих ставкових господарств та водосховищ. Заселяє заплавні або вологі широколистяні ліси, бори по долинах річок поблизу великих озер та ставків. Гніздо влаштовує на старих деревах, може використовувати його багато років.

Особливості біології

Осілий птах, частина популяції (переважно нестатевозрілі птахи) в осінньо-зимовий період кочує. Тримається поодинокі або парами, у місцях концентрації здобичі утворює скупчення. Моногам. Відкладає 1–3 яйця, найчастіше з кінця лютого до кінця другої декади березня. Насиджує переважно самиця 35–40 діб. Вилітають з гнізда 1–2 пташенята, найчастіше у третій декаді червня. Статевозрілим стає у 4–6 років. Живиться у гніздовий період переважно рибою, у зимовий — коловодними птахами, рибою і падлом.

Основні чинники зниження чисельності

Трансформація біотопів у місцях гніздування виду; нелегальний відстріл птахів; забруднення навколишнього середовища; розлякування птахів людиною в період гніздування; руйнування гнізд та нелегальна торгівля птахами; загибель птахів на лініях електромереж.

Заходи охорони

Інвентаризація місць гніздування виду, створення охоронних зон радіусом 0,5 км навколо гнізд, побудова штучних гніздівель. Охорона місць масової зимівлі птахів та організація підгодівлі.

Джерела інформації

Шарлемань, 1933; Белик и др., 1993; Ветров, 1993; Кривицкий, Кальченко, 2000; Шалімов, 2000; Витер, 2005, 2007, 2010; Атемасова, Атемасов, 2006; Ветров, Милобог, 2007; Гаврилюк, 2009; Надточій Г. С., Банік М. В. (2012, особисті повідомлення).

Автор: В. В. Ветров
Фото: © Т. А. Атемасова

БЕРКУТ*Aquila chrysaetos* (Linnaeus, 1758)**Беркут**

Клас Птахи — Aves

Ряд Яструбоподібні — Accipitriformes

Родина Яструбові — Accipitridae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид на межі ареалу, регулярно трапляється взимку. Занесений до Червоної книги України (вразливий), списків Бернської конвенції (Додаток II), Боннської конвенції (Додатки I і II) та Конвенції СІТЕС (Додаток II).

Морфологічна характеристика

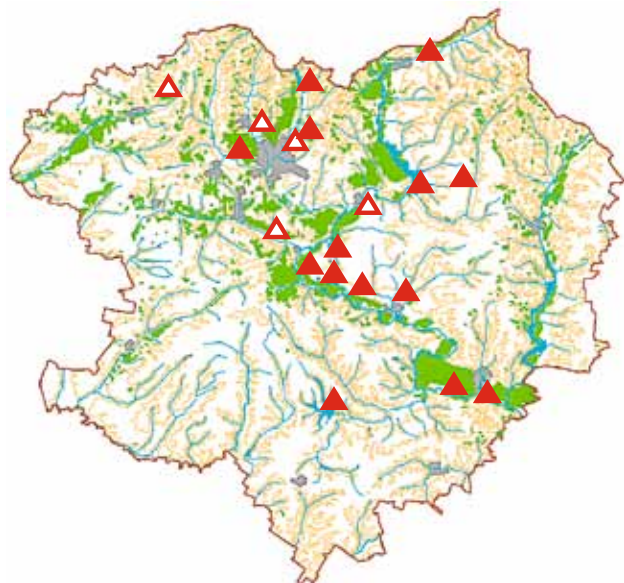
Крупний орел: довжина тіла — до 90 см, розмах крил — до 2,17 м, маса тіла — до 6 кг. Загальне забарвлення темно-буре; пера верху голови і задньої частини шиї рудувато-вохристі, із золотавим відтінком. Верхні покривні пера крил з вохристою облямівкою, хвіст сіруватий з вузькими темними поперечними смугами та широкою темною смугою на кінці; цівка вкрита пір'ям. У молодого птаха забарвлення темно-буре; основа махових пер біла; хвіст білий з широкою темною смугою на кінці; протягом 5 років оперення поступово набуває вигляду, як у дорослого.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Північна Америка, Євразія. В Україні гніздиться лише на високогірних ділянках Карпат (Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька, Закарпатська обл.). Під час міграції та зимівлі трапляється скрізь.

Чисельність

Наприкінці XIX — на початку XX століть гніздився не лише у Карпа-

тах, але і на територіях сучасних Кіровоградської, Чернігівської, Житомирської, Рівненської, Дніпропетровської областей. У 1940–1954 роках чисельність осілої карпатської популяції не перевищувала 10–11 пар. У середині 1960-х років в Карпатах налічувалось 6–8 пар. Зараз карпатську популяцію оцінюють у 10–15 пар. Європейську гніздову популяцію у 2004 році оцінювали у 8,4–11 тис. пар. На Харківщині в період міграції та взимку трапляються окремі особини (як дорослі, так і молоді птахи).

Місця перебування

Гніздиться у хвойних та широколистяних лісах. Під час кочівель помітний у соснових борах, на узліссях, на пересихаючих водоймах, на сільськогосподарських угіддях — полях після косовиці, кормових агрокультурах, що перетинаються лісосмугами.

Особливості біології

Зустрічі перших птахів, що знаходяться у стані післягніздових кочівель, відомі вже у вересні. Зимуючі птахи помітні головним чином у грудні-лютому. Статева зрілість настає у 4–5-річному віці. Молоді птахи під час кочівель вилітають за межі гніздового ареалу. Максимальна тривалість життя 40–50 років. Живиться птахи і ссавцями, взимку може поїдати падло.

Основні чинники зниження чисельності

Скорочення кормової бази; вбивство птахів для виготовлення опудал; випадкове потрапляння у мисливські пастки.

Заходи охорони

Облаштування пунктів підгодівлі на місцях зимівлі, посилення контролю за незаконним відстрілом, моніторинг забруднення оточуючого природного середовища.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Зубаровський, 1977; Кривицький, 1998; Витер, 2005; Домашевський, Годованець, 2009; Витер, Яцюк, 2010; Мироненко, 2012; Брюханов С. В., Ловчиновський В. І. (2003 і 2012, особисті повідомлення).

Автор: В. В. Ветров
Фото: © Т. А. Атемасова

МОГИЛЬНИК

Aquila heliaca Savigny, 1809

Могильник

Клас Птахи — Aves

Ряд Яструбоподібні — Accipitriformes

Родина Яструбові — Accipitridae

Природоохоронний статус

Рідкісний. Занесений до Червоної книги України (рідкісний), Червоної книги МСОП (VU), списків Бернської конвенції (Додаток II), Боннської конвенції (Додатки I і II) та Конвенції СІТЕС (Додаток I).

Морфологічна характеристика

Дорослий птах має довжину тіла 75–85 см; розмах крил 180–215 см, загалом темно-бурого кольору. У дорослого птаха верхня частина голови і шия ззаду світло-вохристі, на плечах і спині білі плями. В оперенні молодих птахів до 4-річного віку переважають світло-коричневі або вохристо-коричневі кольори. Цівка вкрита пір'ям, дзьоб темно-сірий, восковиця і ноги жовті.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений у Центральній, Південно-Східній та Східній Європі, трапляється переважно у степовій та лісостеповій смугах. В межах України виділяють 4–5 відокремлених один від одного районів, де гніздиться могильник, — гори Криму, долина Сіверського Дінця між Харковом та м. Кремінна (Луганської обл.), долина річки Самара у Дніпропетровській області, міжріччя Сіверського Дінця та Самари. Декілька пар гніздиться також у степовому Криму та на Придніпровській височині. У Харківській області мешкає здебільшого на терасах долини Сіверського Дінця. На півдні трапляється також у байрачних лісах.

Чисельність

У Харківській області оцінюється приблизно у 50–60 гніздових пар. В останні роки є тенденція до збільшення чисельності, як і в цілому, у степовій смузі України.

Місця перебування

Гніздиться на ділянках зрілого лісу поблизу відкритих місць, частіше у глибині лісових масивів біля галлявин. Трапляються гнізда на окремих деревах серед луків та у лісосугах.

Особливості біології

Перелітний птах; навесні з'являється наприкінці березня. Гніздо розміщує переважно на верхівках дерев, на висоті 7–25 м. У повній кладці 2–3 яйця. Молоді полишають гнізда наприкінці липня — на початку серпня. Статевозрілим стає на 4–5 році життя. Для виду характерний високий гніздовий консерватизм. Живиться гризунами (переважно ховрахами і сліпаками) та птахами.

Основні чинники зниження чисельності

Трансформація біотопів внаслідок лісокористування. Відстріл та розлякування птахів людиною. Отруєння птахів. Руйнування гнізд та торгівля птахами. Недостатня кормова ємність угідь. Загибель птахів на лініях електромереж.

Заходи охорони

Впровадження рекомендацій стосовно збалансованого ведення лісового господарства в місцях перебування виду з урахуванням питань його збереження. Сприяння вдосконаленню законодавства країн, які знаходяться в межах ареалу виду, стосовно питань збереження місць його перебування. Сприяння розширенню мережі природоохоронних територій з метою збереження місць перебування виду. Розробка та впровадження рекомендацій щодо запобігання загибелі птахів на ЛЕМ. Моніторинг стану популяції, зокрема — на найважливіших для виду територіях.

Джерела інформації

Зубаровський, 1977; Ветров, 1993; Атемасова, Атемасов, 1999, 2006; Авраменко, 2000; Витер, 2005, 2010; Ветров, 2009; Ветров, Милобог, 2010; Банік М. В. (2012, особисте повідомлення).

Автор: В. В. Ветров
Фото: © М. В. Банік

СКОПА

Pandion haliaetus (Linnaeus, 1758)

Скопа

Клас Птахи — Aves

Ряд Яструбоподібні — Accipitriformes

Родина Скопові — Pandionidae

Природоохоронний статус

Рідкісний стенотопний вид. Занесений до Червоної книги України (зникаючий), списків Бернської конвенції (Додаток II) та Боннської конвенції (Додаток II).

Морфологічна характеристика

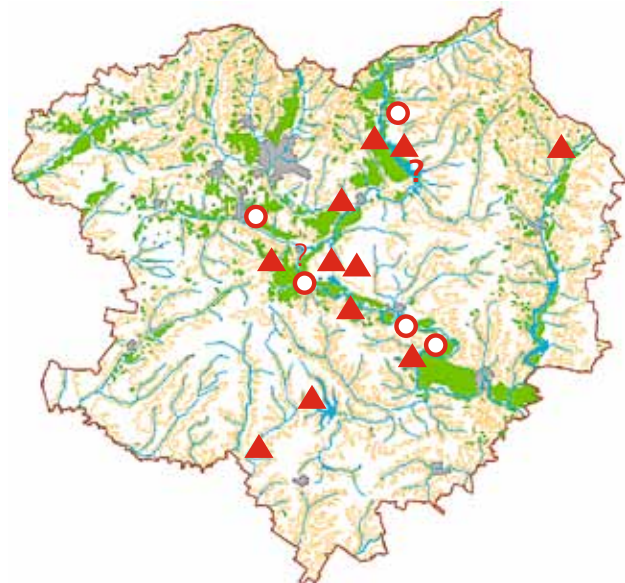
Орел середнього розміру із контрастом між темною спиною і яскраво-білим низом тіла. Довжина тіла 52–60 см, розмах крил 152–167 см. На білій голові помітна бура смуга поперек ока, на грудях — перев'язь того ж кольору. Самиці дещо крупніші за самців.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений у Євразії, Північній Америці, в деяких частинах Африки, Австралії і Океанії. Зимує в Африці південніше Сахари. Достовірні випадки гніздування у Харківській області зареєстровані у XIX та першій половині XX століть. В останні роки у гніздовий період відомі лише зустрічі поодиноких особин. Даних про спостереження родинних груп чи знахідки гнізд немає.

Чисельність

Наприкінці XIX — в першій половині XX століття у Харківській області гніздилися 1–3 пари скоп: достовірно — під м. Мерефа в Харківському районі, напроти с. Мілова в Балаклійському районі, біля хутора Коровів у Зміївському районі.

Місця перебування

Для гніздування обирає узлісся лісів або поодинокі групи дерев, що розташовані неподалік від багатих рибою угідь. В минулому у Харківській області три пари гніздилися у заплавних дібровах долини Сіверського Дінця, одна — у нагірній діброві і ще одна — на березі ставу.

Особливості біології

Дуже рідкісний літучий і нечисленний під час міграції вид. Перелітний птах. Весняна міграція у Харківській області починається в останній декаді березня і завершується на початку травня. Моногамний птах. Самиця насиджує, обігриває і вигодовує пташенят, а самець забезпечує всю родину їжею. Гнізда влаштовують переважно на верхівках дерев. Одна кладка в сезон, в якій, найчастіше, 2–3 яйця. Насиджування триває 34–40 днів. Пташенята знаходяться в гнізді 44–59 днів. Родинні групи розпадаються через 2 місяці після вильоту з гнізда. Дорослі особини першими починають міграцію. Нестатевозрілі птахи можуть на 1–2 роки затримуватися на місцях зимівлі або міграційних зупинок. Живиться рибою. Осіння міграція починається з середини серпня і завершується на початку листопада. Дані кільцювання свідчать, що через наш регіон мігрують скопи, які гніздяться на півночі Європи (Фінляндія).

Основні чинники зниження чисельності

Турбування птахів в місцях розмноження, вирубка гніздових дерев, незаконний відстріл, зменшення запасів риби у водоймах, забруднення води.

Заходи охорони

Просвітницька робота серед мисливців, працівників сільського, лісового і рибного господарств. У випадку знахідки гнізда — організація його суворої охорони (зона абсолютної заборони будь-якої діяльності у радіусі 500 м).

Джерела інформації

Сомов, 1897; Аверин, 1910; Рудинський, Горленко, 1937; Лебедева, Шеварєва, 1960; Станр, 1980; Кривицкий и др., 1995; Ручкин, 2000; Гудина, 2007; Надточій Г. С., Тупіков А. І., Пашинюк Р. В. (2012, особисте повідомлення).

Автор: М. В. Банік
Фото: © J. T. Carrera

САПСАН

Falco peregrinus Tunstall, 1771

Сапсан

Клас Птахи — Aves

Ряд Соколоподібні — Falconiformes

Родина Соколови — Falconidae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид із стабільно низькою чисельністю. Занесений до Червоної книги України (рідкісний), списків Бернської конвенції (Додаток II), Боннської конвенції (Додаток II) та Конвенції СІ-ТЕС (Додаток I).

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 40–50 см, розмах крил 95–115 см, маса тіла 0,6–1,1 кг. Верх темно-сизий, «вуса» чорні, з нечіткими краями, горло біле, воло жовтувате, з чорними рисками; решта низу біла, з чорними поперечними смугами; на хвості темні смуги. У молодого птаха пера верха бурі, з вохристою облямівкою; «вуса» бурі; низ вохристий, з темно-бурими плямами, які утворюють поздовжній рисунок.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Розповсюджений у багатьох країнах Євразії. В Україні гніздиться в Карпатах та гірському Криму. В періоди міграції та взимку може траплятися на всій території країни, в тому числі і на Харківщині.

Чисельність

На території України близько 100–120 пар мешкає на Кримському півострові, ще близько 10–15 пар, можливо, гніздиться у горах Карпат. На решті території країни сапсан трапляється поодинокі майже скрізь. Зимувє він в дуже обмеженій кількості на півдні країни.

На решті території, у тому числі і в Харківській області, трапляється поодинокі під час прольоту. Відомі неодноразові випадки зимівлі у Харкові.

Місця перебування

У гірській місцевості — скелі та урвища. На інших територіях, у тому числі в Харківській області, під час прольоту — переважно у відкритих біотопах. Нерідко можна зустріти сапсана біля скупчень птахів на рибгоспах та у великих містах.

Особливості біології

В місцях гніздування, переважно у Криму, оселяється у важкодоступних урочищах: на великих скелях та приморських урвищах. Сам гнізд не будує, а займає гнізда круків або відкладає яйця на ґрунт чи на полицю урвища або скелі. У повній кладці 3–4 яйця, які птахи відкладають впродовж березня. Молоді починають літати наприкінці травня. Дорослі птахи ведуть осілий спосіб життя або здійснюють невеличкі кочівлі. Живляться переважно птахами, на яких полюють на льоту.

Основні чинники зниження чисельності

Випадковий відстріл під час полювання та навмисний відстріл голубоводами.

Заходи охорони

Пропаганда охорони хижих птахів, заборона відстрілу.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Зубаровський, 1977; Ветров, 1993; Атемасова Т. А., Банік М. В., Черніков В. Ф. (2008–2012, особисті повідомлення).

Автор: В. В. Ветров
Фото: © В. В. Ветров

БАЛАБАН*Falco cherrug* J. E. Gray, 1834**Балобан**

Клас Птахи — Aves

Ряд Соколоподібні — Falconiformes

Родина Соколові — Falconidae

Природоохоронний статус

Зникаючий. Занесений до Червоної книги України (вразливий), Червоної книги МСОП (EN), Європейського червоного списку (EN), списків Бернської конвенції (Додаток II), Боннської конвенції (Додаток II) та Конвенції СІТЕС (Додаток II).

Морфологічна характеристика

Маса тіла 800–1100 г, довжина тіла 480–570 мм, розмах крил 110–125 см. У дорослого птаха верх сірувато-бурий, пера зі світлою облямівкою, голова білувата з бурими рисками, низ білуватий з поздовжніми бурими смугами, дзьоб сірий, восковиця і ноги жовті.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Південна частина Центральної та Східної Європи, а також Азія (лісова, степова та пустельна смуги, гірські райони). В Україні на гніздуванні поширений у степовій смузі. Можливе гніздування окремих пар у лісостеповій смузі. Взимку трапляється в Криму та у південних областях. У Харківській області останнім часом немає достовірних вказівок на зустрічі виду в гніздовий період.

Чисельність

В Україні протягом XIX — першої половини XX століть вважався досить звичайним. Здебільшого балабани гніздилися у областях лісостепової смуги, що межували із степовою: щільність гнізду-

вання у Харківській області була чи не найбільшою, але розповсюдження — нерівномірним. У другій половині XX століття чисельність скорочувалась, у деякі роки складала в Україні не більше 50 пар. Відновлення чисельності у степовій смузі почалося з 1980-х років. Станом на 2009 рік чисельність на території України 250–300 пар, у Європі — 650–800 пар. На більшій частині ареалу чисельність зменшується. У Харківській області можливе гніздування не більше 3–5 пар.

Місця перебування

В минулому гніздився у листяних заплавлених лісах, у масивах старого лісу поруч із відкритими просторами, переважно на деревах. Зараз майже вся українська частина популяції гніздиться у степовій зоні на опорах магістральних ліній (ЛЕМ), у Криму — також на скелях і урвищах. Займають споруди круків на висоті 6–27 м.

Особливості біології

Біля гнізд з'являється у кінці лютого — на початку березня. Гніздові ділянки постійні. У кладці 2–5 яєць. Насиджування триває близько 30 діб. У виводках 1–5 пташенят, які вилітають із гнізд наприкінці травня — у першій половині червня. Осіння міграція триває у жовтні-листопаді. В українській популяції переважають самці внаслідок незаконного відлову браконьєрами самиць. Живиться ховраками та птахами на колоніях. У зв'язку із депресією чисельності гризунів на півночі ареалу живиться граками, голубами тощо.

Основні чинники зниження чисельності

Різке скорочення кормової бази; нелегальний відлов дорослих птахів та вилучення з гнізд пташенят, контрабандне вивезення за кордон; відстріл птахів мисливцями та голубоводами; загибель від уражень електрострумом на опорах ЛЕМ.

Заходи охорони

Виявлення та моніторинг місць гніздування. Влаштування штучних гніздівель. Посилення контролю за полюванням; запобігання добуванню дорослих птахів та пташенят, розоренню гнізд; пропаганда охорони хижих птахів.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Аверин, 1910; Зарудный, 1911; Зубаровський, 1977; Кривицкий и др., 1983; Ветров, 1993; Атемасова, Атемасов, 2006; Милобог, 2009.

Автор: В. В. Ветров
Фото: © Т. А. Атемасова

ВЕЛИКИЙ ПІДСОКОЛИК*Falco subbuteo* Linnaeus, 1758**Чеглок**

Клас Птахи — Aves

Ряд Соколоподібні — Falconiformes

Родина Соколові — Falconidae

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений до списків Бернської конвенції (Додаток II), Боннської конвенції (Додаток II) та Конвенції СІТЕС (Додаток II).

Морфологічна характеристика

Маса тіла 190–300 г, довжина тіла 28–35 см, розмах крил 70–84 см. Груди і черево вохристо-білі, підхвістя яскраво-руде, махові пера зверху чорно-бурі, на споді — білуваті, хвіст зверху темно-сірий, дзьоб блакитно-сірий, восковиця і ноги жовті.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Гніздова область лежить у Європі, Азії, Північній Африці. Зимують на півдні Африки та Азії. Щільність гніздових популяцій у північній смузі гніздової області порівняно з південною значно зменшується. В Україні гніздиться по всій території, окрім високогірних районів Карпат та Криму. В Харківській області гніздиться майже по всій території, де є лінії електромереж, та по долинах річок, але всюди рідкісний. Більш чисельний по долинах великих річок (Сіверський Донець та Оскіл).

Чисельність

Найбільш чисельний у степовій зоні. У Харківській області відносно рідкісний, загальна чисельність, можливо, не перевищує 100–150 пар.

Місця перебування

Широколистяні заплавні ліси, високостовбурові соснові ліси на терасах річок, лінії електромереж серед агроценозів, в окремих випадках — старі лісосмуги.

Особливості біології

Гніздовий перелітний птах. Навесні з'являється на початку — у середині квітня. Власних гнізд не будує, а займає переважно гніздові споруди крука (на соснах та опорах ліній електромереж) та старі будівлі сірої ворони (на листяних деревах). У повних кладках 3–4 яйця, які відкладає досить пізно — головним чином у середині травня, часто вже після вильоту пташенят попереднього господаря гнізда. Молоді птахи вилітають із гнізд наприкінці липня — на початку серпня. Восени відлітає протягом жовтня. Живиться переважно птахами та великими комахами, яких хапає у повітрі.

Основні чинники зниження чисельності

Несанкціонований відстріл; руйнування гнізд і турбування у гніздовий час; забруднення середовища хімічними речовинами.

Заходи охорони

Організація природних резерватів у місцях гніздування виду. Заборона відстрілу. Запобігання хімічному забрудненню місць перебувань.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Букаченко, Наглов, 1954; Лисецкий, 1969; Зубаровський, 1977; Ветров, 1993; Атемасова, Атемасов, 2006; Банік М. В., Ручкін М. В. (2012, особисті повідомлення).

Автор: В. В. Ветров
Фото: © Peter Nielsen

ЗВИЧАЙНИЙ БОРИВІТЕР*Falco tinnunculus* Linnaeus, 1758**Обыкновенная пустельга**

Клас Птахи — Aves

Ряд Соколоподібні — Falconiformes

Родина Соколові — Falconidae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид із низькою чисельністю. Занесений до списків Бернської конвенції (Додаток II), Боннської конвенції (Додаток II) та Конвенції СІТЕС (Додаток II).

Морфологічна характеристика

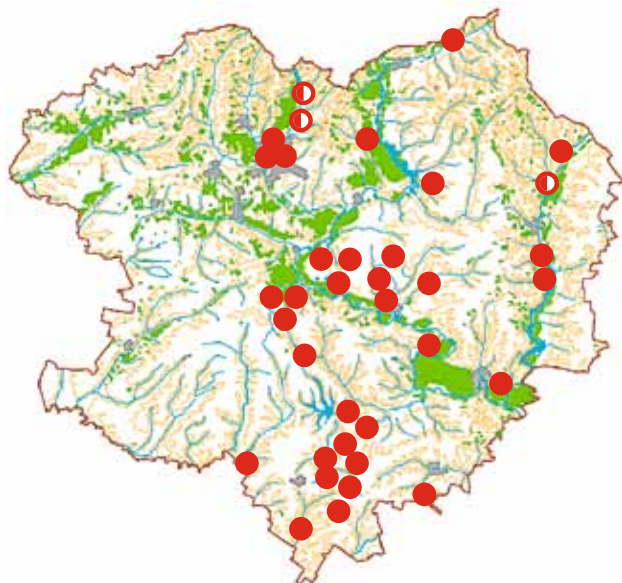
Довжина тіла 33–39 см, розмах крил 65–80 см, маса тіла 160–230 г. У самця сіра голова з темними «вусами»; горло вохристе; спина, плечі, попереk та верхні покривні пера крил іржасто-руді; надхвістя сіре, низ вохристий, з бурими плямами. Хвіст сірий, з чорною смугою. Дзьоб блакитно-сірий; восковиця та ноги жовті; кігті чорні. Самиця зверху іржаста, з темно-бурими плямами; низ вохристий; хвіст іржастий зверху, а знизу сіруватий.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Ареал виду охоплює більшу частину Європи і Азії, Північну та Середню Африку. В Європі та Азії вид поширений від Великобританії на заході до Південного Сахаліну на сході. Вся територія України належить до гніздової області виду. У невеликій кількості зимує у південних областях. В Харківській області поширений по всій території.

Чисельність

Визначити загальну чисельність звичайного боривітра, за відсутності конкретних обліків та враховуючи специфіку його місць

перебування, не так легко. Ймовірно, у Харківській області гніздиться не менше 300 пар.

Місця перебування

Спектр біотопів вельми різноманітний: лісосмуги, рідколісся, яри, скелі, кар'єри і приморські обриви. У Харківській області в природних біотопах зустрічається переважно уздовж ліній електромереж, на опорах яких і гніздиться (або у розташованих тут гніздах воронових птахів, або на елементах конструкцій опор). Крім того, значна частина популяції гніздиться на висотних будівлях у містах, зокрема й у Харкові.

Особливості біології

Навесні з'являється досить рано — протягом березня. В повній кладці 4–6 яєць. У разі втрати кладки відкладає повторну. Власних гнізд не будує, а займає старі споруди воронових птахів, переважно сірої ворони та сороки. Нерідко поселяється на урвищах та скелях, а також у норах по крутих схилах ярів. Частина популяції гніздиться на великих будівлях у населених пунктах, а також на опорах ЛЕМ, мостів та кинутих людських будівлях. Пташенята з'являються переважно у травні і проводять у гніздах близько півтора місяця. Відлітають на зимівлю протягом жовтня — листопада. У невеликій кількості зимує переважно на півдні країни, поодинокі птахи зустрічаються взимку і на Харківщині. Живляться гризунами, ящірками та невеликими птахами, іноді комахами.

Основні чинники зниження чисельності

Основним чинником зниження чисельності виду у природних біотопах є різке падіння чисельності воронових птахів — постачальників гнізд.

Заходи охорони

Пропаганда охорони хижих птахів, заборона відстрілу хижих птахів.

Джерела інформації

Букаченко, Наглов, 1954; Лисецкий, 1969; Холупяк, 1969; Ветров, 1993; Кривицкий, 1993; Клетенкин, 1996; Атемасова, Атемасов, 2006; Банік М. В. (2012, особисте повідомлення).

Автор: В. В. Ветров
Фото: © Helge Sørensen

КІБЧИК*Falco vespertinus* Linnaeus, 1766**Кобчик**

Клас Птахи — Aves

Ряд Соколоподібні — Falconiformes

Родина Соколові — Falconidae

Природоохоронний статус

Зникаючий. Занесений до Червоної книги МСОП (NT), Європейського червоного списку (VU), списків Бернської конвенції (Додаток II), Боннської конвенції (Додаток II) та Конвенції СІТЕС (Додаток II).

Морфологічна характеристика

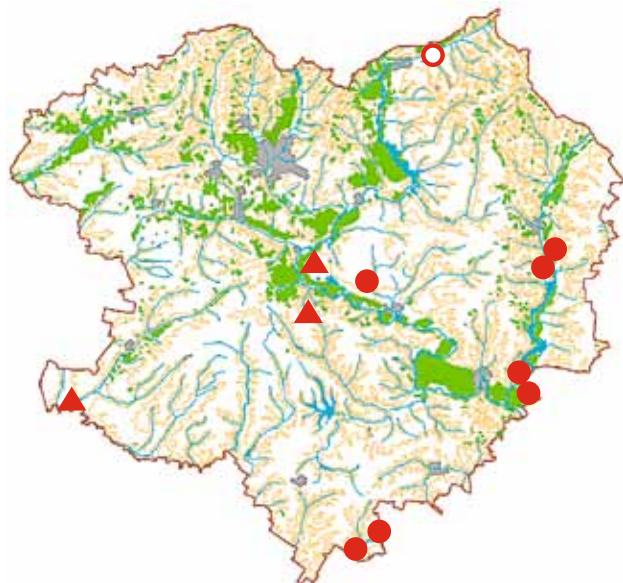
Довжина тіла 28–31 см, розмах крил 65–75 см, маса тіла 150–180 г. Самець темно-сірого кольору, махові пера зверху сірі, черево та підхвістя яскраво-руді, дзьоб блакитно-сірий, восковиця і ноги червоні. У самиць голова руда, щоки та горло білуваті, пера на спині сірі, з темними плямами, низ вохристо-рудий, хвіст сірий, з темними смугами, восковиця та ноги жовті або жовтогарячі.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Майже уся степова і частково лісостепова смуга Євразії від Балкан та Угорщини на заході до Якутії, Західної Монголії і Північного Китаю на сході. Зовсім недавно майже вся територія України входила до гніздового ареалу кібчика. Зараз він гніздиться переважно по степовій смузі країни, причому на сході, у Харківській та Луганській областях, на гніздуванні майже не трапляється.

Чисельність

Ще у 1980-х — на початку 1990-х років гніздився у деяких місцях по усьому Сходу України. Згодом, можливо через суцільне розпо-

всюдження великого яструба і, як наслідок, різке скорочення чисельності воронових птахів, майже зник. Зараз окремі пари, можливо не кожного року, можуть гніздитися на півдні Харківщини.

Місця перебування

Відкриті степові та лучні біотопи, переважно агроценози із лісо-смугами.

Особливості біології

Перелітний птах. Навесні з'являються у середині квітня. Як і всі соколи, власних гнізд не будує, а займає старі споруди граків, сорок чи сірих ворон. У повних кладках 3–4 яйця, які птахи відкладають у гнізда протягом травня, частіше — у першій половині травня. Пташенят у гніздах буває переважно 2–3. Виліт молодих відбувається наприкінці липня, іноді — на початку серпня. Ще протягом декількох тижнів виводки тримаються біля гніздових ділянок, згодом відкочовують. Відліт на місця зимівель відбувається наприкінці вересня. Живляться кібчики переважно великими комахами, іноді ящірками та мишоподібними гризунами.

Основні чинники зниження чисельності

Суцільне скорочення ареалу виду, випадковий відстріл під час полювання.

Заходи охорони

Пропаганда охорони хижих птахів, заборона відстрілу.

Джерела інформації

Зарудный, 1888; Букаченко, Наглов, 1954; Ветров, 1993; Атемасова, Атемасов, 2006; Мироненко І. А. (2012, особисте повідомлення).

Автор: В. В. Ветров

Фото: © В. Тяхт

http://www.rbcu.ru/birdclass/list.php?id=4&SECTION_ID=1050

ДРОХВА*Otis tarda* Linnaeus, 1758**Дрофа**

Клас Птахи — Aves

Ряд Дрохвоподібні — Otidiformes

Родина Дрохвові — Otidae

Природоохоронний статус

Зникаючий. Занесений до Червоної книги України (зникаючий), Червоної книги МСОП (VU), Європейського червоного списку (VU), списків Бернської конвенції (Додаток II), Боннської конвенції (Додатки I і II) та Конвенції СІТЕС (Додаток II).

Морфологічна характеристика

Великий птах: довжина тіла 75–105 см, маса — до 18 кг, розмах крил 190–260 см. Має видовжені пера під основою дзьоба — «вуса». Верх тулуба, верхні покривні пера крил та хвоста руді з чорними смужками; голова і шия сірі; дзьоб темно-сірий; у самця нижня частина тулуба і крил біліша, волю і передня частина шиї руді.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Гніздовий ареал охоплює північ Африки; Євразію від Піренеїв до Китаю, з півночі на південь від Німеччини до Ірану. В Україні гніздиться у степовій частині Лівобережжя, у Криму. Зимові скупчення — у Херсонській, Запорізькій областях, на Керченському півострові.

Чисельність

Європейська популяція нараховує до 35,8 тис. особин, в Україні у гніздовий період — до 850 особин; взимку до 12,4 тис. особин. В Україні південні популяції осілі. У Харківській області зменшення

чисельності виду було констатоване у середині ХХ століття. На даний час окремі відомості про знаходження цього виду під час міграції надходять зі східних районів.

Місця перебування

Первісним гніздовим біотопом є ділянки з невисоким, помірно розрідженим травостоєм у цілинних степах. Ще наприкінці ХІХ століття розпочала гніздитися у сільськогосподарських угіддях. Гніздування у природних біотопах у Саратовській області Росії востаннє зареєстроване у 1977 році. Наразі гніздиться на посівах ранніх зернових та озимих, зрідка — на старих перелогах.

Особливості біології

Полігам. Гніздо у вигляді неглибокої ямки в ґрунті з невеликою кількістю вистілки. Термін настання статевої зрілості: самиці — у 3–4 роки, самці — у 5–6 років. Плодючість низька: одне гніздування на рік, в кладці 2, рідше 1–3 яйця. Самиця, яка сидить на гнізді, близько підпускає людину; наполохана, довгий час відсутня біля гнізда, наражаючи його на небезпеку. Живиться переважно пагонами рослин, великими безхребетними, дрібними плазунами та ссавцями.

Основні чинники зниження чисельності

Втрата біотопів (заліснення відкритих біотопів; розширення площ забудови; заміна степів сільгоспкультурами); полювання, збирання яєць, отруєння птахів пестицидами; інтродукція нових видів тварин та зростання чисельності хижаків; загибель птахів та знищення яєць під час обробок полів, сінокосіння, випасу худоби.

Заходи охорони

Розробка технології утримання та розведення дрохви в умовах неволі з наступним випуском частини птахів у природу; відтворення біотопів, придатних для проживання дрохви; створення об'єктів природно-заповідного фонду для охорони гніздових та зимівельних угруповань виду.

Джерела інформації

Резников, 1924; Волчанецкий, 1950, 1954; Кістяківський, 1957; Лисецкий, 1965; Андрущенко та ін., 2000; Опарін М. Л. (2012, особисте повідомлення).

Автор: Т. А. Атемасова

Фото: © В. Тяхт

http://www.rbcu.ru/birdclass/list.php?id=4&SECTION_ID=1101

ЗВИЧАЙНИЙ ПОГОНИЧ

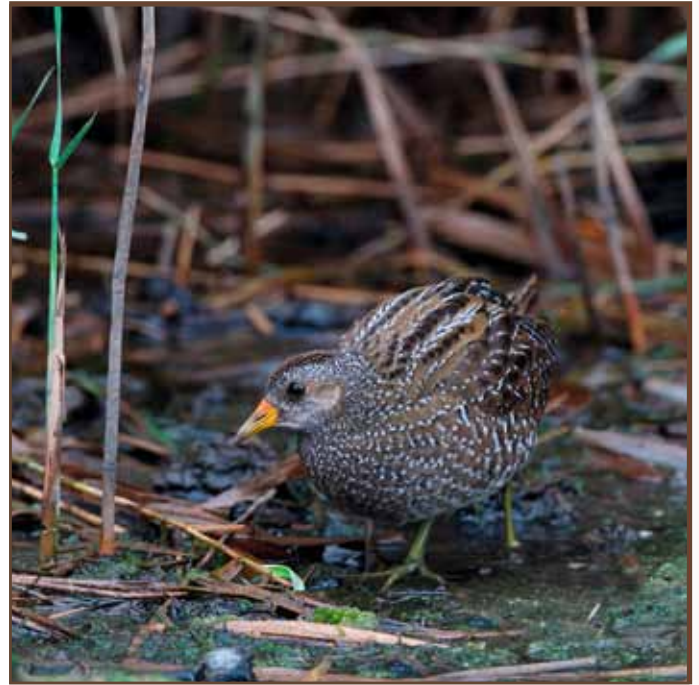
Porzana porzana (Linnaeus, 1766)

Погоньш

Клас Птахи — Aves

Ряд Журавлеподібні — Gruiformes

Родина Пастушкові — Rallidae

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений до списків Бернської конвенції (Додаток II) та Боннської конвенції (Додаток II).

Морфологічна характеристика

Невеликого розміру птах: довжина тіла 22–24 см, розмах крил 37–42 см, маса тіла 60–100 г. Верх тіла оливково-бурий, з дрібними білими плямками і рисками, спід голубувато-сірий, зі світлими і темними смугами по боках тіла. Дзьоб короткий, червоний при основі із зелено-жовтим кінцем.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Розповсюджений на гніздуванні у Євразії від Західної Європи до Байкалу, переважно в помірних широтах. Зимує в Індії, Пакистані та Східній Африці. Повсюди дуже спорадичний, гніздування в багатьох місцях не доведене через потайливий спосіб життя. В Україні гніздиться по всій території, крім гір. Під час міграції може траплятися скрізь. У Харківській області трапляється в заплавах річок у Зміївському, Вовчанському, Зачепилівському та Борівському районах.

Чисельність

Чисельність європейської популяції у 1970–1990 роках була стабільною і складала більше 120 тис. пар. Зараз чисельність лишається

стабільною за рахунок ключових популяцій, що мешкають на території Росії, Білорусі та Румунії. В Україні чисельність скорочувалася протягом 1990–2000 років і на початку XXI століття складала приблизно 26–43 тис. пар. Наприкінці XIX століття у Харківській губернії погонич був звичайним гніздовим видом. Зараз спорадично гніздиться в долинах річок. Кількість птахів, що гніздяться, зазнає щорічних коливань.

Місця перебування

Річкові долини, трав'янисті болота, дуже вологі луки, прибережні зарості по берегах мілководних озер. Оселяється як в долинах великих річок, так і вздовж невеликих степових річок.

Особливості біології

На місця гніздування прилітає у другій декаді квітня. Гніздо добре укрите в заростях серед боліт або інших воглих місць. В різних місцях гніздової ділянки влаштовують «помости» з рослинності, де полюблюють відпочивати. Насиджування починається, коли відкладена ще не вся кладка. На гнізді сидить як самиця, так і самець. В перші дні пташенята не можуть шукати їжу самостійно, їх годують батьки. На крило стають у 6-тижневому віці. Живляться як тваринною їжею — безхребетними, яких збирають з рослин або з води, так і рослинною — насінням та вегетативними частинами рослин. Мігрують вночі, зграй не утворюють. Осіння міграція починається рано, невдовзі по тому, як розпадутся виводки.

Основні чинники зниження чисельності

Зменшення площі місць, що придатні для гніздування через осушувальну меліорацію та обміління водойм. Різкий підйом рівня води у водоймах внаслідок літніх повеней. Випалювання заростей рослинності навколо водойм.

Заходи охорони

Організація природних резерватів у місцях гніздування виду; підтримка оптимального рівня води у місцях гніздування.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Кривицький и др., 1996; Баник, Вергелес, 2003; Birds in Europe..., 2004; Атемасова, Атемасов, 2006; Ручкин, 2007; Надточій Г. С., Чаплигіна А. Б., Мироненко І. А., Ручкіна Т. М., Банік М. В., Дев'ятко Т. М. (2000, 2007 та 2012, особисті повідомлення).

Автор: А. А. Атемасов
Фото: © Helge Sørensen

ПОГОНИЧ-КРИХІТКА*Porzana pusilla* (Pallas, 1776)**Погоныш-крошка**

Клас Птахи — Aves

Ряд Журавлеподібні — Gruiformes

Родина Пастушкові — Rallidae

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений до списків Бернської конвенції (Додаток II), Боннської конвенції (Додаток II) та Угоди про збереження афроєвразійських мігруючих водно-болотних птахів АЕВА.

Морфологічна характеристика

Невеликого розміру птах: довжина тіла 17–19 см, розмах крил 33–37 см, маса тіла близько 40 г. Зверху рудувато-бурий, з чорними плямами і білими рисками; смуги над очима, горло, шия з боків і спереду, воло і груди синювато-сірі; на череві, підхвісті та боках тулуба темно-сірі та білі смуги; махові пера бурі.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Ареал протягується через всю Євразію вузькою смугою від Іспанії до Примор'я; невеликі ділянки ареалу зайняті окремими підвидами в Африці, Австралії, Новій Зеландії та на півдні Азії. Зимує в Індії, Пакистані, Південно-Східному Китаї, Східній Африці. В Україні гніздиться спорадично, переважно в межах Закарпатської рівнини та в північно-східній частині. У Харківській області трапляється у Зміївському районі.

Чисельність

Чисельність птахів на півдні та сході Європи, що складає менш ніж чверть усього ареалу, у 1970–1990 роках була не більше 760 пар.

У 1990–2000 роках тривало зменшення чисельності на території деяких країн. Наприкінці XIX століття у Харківській губернії був рідкісним гніздовим видом. Сучасні дані щодо чисельності виду в Україні в цілому та в Харківській області відсутні. Відома єдина знахідка.

Місця перебування

Водойми з багатою рослинністю — мілководні прісні та солонуваті озера, осокові болота, затоплені луки, дельти річок, невеликі ставки, зарості рослинності вздовж каналів та каналів. Віддає перевагу відкритим плесам серед заростей очерету, рогозу та комишу. Може жити не тільки у просторих заростях, а й у вузьких смугах прибережної рослинності.

Особливості біології

На місця гніздування прилітає у другій половині квітня — на початку травня. Утворення пар відбувається на місцях зимівлі. Гнізда влаштовують у заламах, на осокових купинах серед води, на наносеннях, що плавають. Зазвичай, основою гніздо торкається води. Гнізда розташовуються потайливо, добре укриті з боків та зверху дахом із рослин. Найчастіше одна кладка за сезон, яка містить 6–11 яєць. Виводок водять обидва батьки. Повністю самостійними пташенята стають у віці 35–40 днів, на крило стають в середині липня — серпні. Мігрує виключно у темний час доби. Поза періодом розмноження тримається поодиночі. Всеїдний, але основу живлення складають тваринні корми — дрібні комахи та їх личинки, м'якуни, іноді живиться насінням рослин. Корм здобуває з поверхні землі та води, з рослин.

Основні чинники зниження чисельності

Зменшення площі місць, що придатні для гніздування, через осушувальну меліорацію та обміління водойм. Різкий підйом рівня води у водоймах внаслідок літніх повеней. Випалювання заростей рослинності навколо водойм.

Заходи охорони

Організація природних резерватів у місцях гніздування виду; підтримка оптимального рівня води у місцях гніздування.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Банік, Вергелес, 2003; Birds in Europe..., 2004; Ручкіна, Ручкін, 2007; Надточій, Черников, 2007.

Автор: А. А. Атемасов

Фото: © Silas K. K. Olofson

СІРИЙ ЖУРАВЕЛЬ*Grus grus* (Linnaeus, 1758)**Серый журавль**

Клас Птахи — Aves

Ряд Журавлеподібні — Gruiformes

Родина Журавлеві — Gruidae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид на межі ареалу. Занесений до Червоної книги України (рідкісний), списків Бернської конвенції (Додаток II), Боннської конвенції (Додатків I і II), Конвенції СІТЕС (Додаток II) та Угоди АЕВА.

Морфологічна характеристика

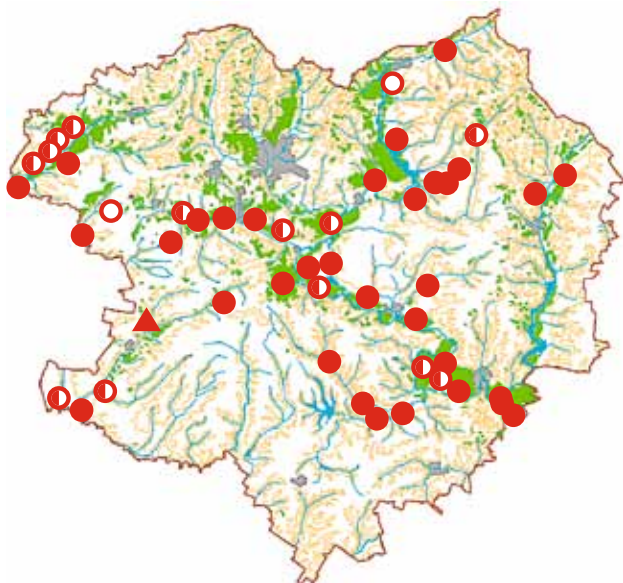
Довжина тіла 114–130 см, розмах крил 200–230 см, маса тіла 4–7 кг. Шия, дзьоб і ноги довгі. Дорослий птах сірий, на тім'ї гола червона шкіра; потилиця, горло і верх шиї чорні, по боках голови білі смуги, ноги чорні. Молодий птах рудувато-бурий.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Гніздиться у Північній, Центральній і Східній Європі, Північній Азії. Зимує на Піренейському півострові, у Північній і Східній Африці, Малій та Південній Азії. В Україні гніздиться на Поліссі, у Лівобережному Лісостепу і частково у Лівобережному Степу. На Харківщині гніздиться у заплавах Сіверського Дінця, Мозу, Осколу, Мерли й Орелі; на річках та озерах степової зони.

Чисельність

На сьогоднішній день чисельність європейської популяції складає 74–100 тис. пар; в Україні — 500–850 пар. У Харківській губернії наприкінці XIX століття вважався звичайним птахом. Наприкінці

XX століття набув статусу рідкісного: на 1998 рік гніздилося 90–95 пар. Наразі щорічно гніздиться не більше 30 пар.

Місця перебування

Оселяється по заболочених лісах, у заплавах із заростями очерету, по мокрих вільшаниках, на різного типу болотах; у степовій зоні гніздиться в очеретяних заростях русел річок та озер.

Особливості біології

Мігруючий птах; прилітає у березні. Пари постійні. Гніздиться окремими парами, гнізда будує з рослинних решток на сухих місцинах серед води. Кладка з 1–3 яєць, пташенят зазвичай 1, рідше — 2. Молодь починає літати у віці 2-х місяців. На початку серпня збираються у великі передміграційні скупчення. Відлітає з середини серпня до середини вересня. Живиться вегетативними частинами рослин, насінням, ягодами, а також комахами, ящірками, зміями, гризунами, м'якунами.

Основні чинники зниження чисельності

Несприятливі кліматичні зміни; трансформація біотопів внаслідок лісогосподарських заходів та осушувальної меліорації; акліматизація чужорідних видів (олень плямистий, бобер). Розлякування птахів у період гніздування та передміграційних скупчень через проведення мисливських заходів; загибель гнізд під час пожеж в очеретяних заростях. Нелегальний відстріл, розлякування птахів, що живляться на сільськогосподарських полях після косовиці, випалювання стерні.

Заходи охорони

Створення природних резерватів найвищого рангу у місцях гніздування; заборона ведення мисливських заходів у місцях гніздування та передміграційного скупчення птахів; заборона випалювання очеретяних заростей та решток сухої рослинності на сільськогосподарських угіддях; організація моніторингу на місцях гніздування та передміграційних скупчень.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Кривицкий, 1989; Атемасова и др., 1998; Винтер, Горлов, 2003; Климов и др., 2005, 2008; Атемасова, Атемасова, 2006, 2009; Надточій Г. С., Банік М. В., Ручкін М. В., Свінар'ов В. Ф., Ловчиновський В. І. (2012, особисті повідомлення).

Автор: Т. А. Атемасова

Фото: © Arne Kiis

КУЛИК-ДОВГОНІГ*Himantopus himantopus* (Linnaeus, 1758)**Ходулочник**

Клас Птахи — Aves

Ряд Сивкоподібні — Charadriiformes

Родина Чоботарові — Recurvirostridae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид на межі ареалу. Занесений до Червоної книги України (вразливий), списків Бернської конвенції (Додаток II), Боннської конвенції (Додаток II) та Угоди про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів АЕWA.

Морфологічна характеристика

Великий кулик із контрастним чорно-білим забарвленням, дуже довгими червоними ногами, тонким чорним дзьобом. Довжина тіла 33–40 см, розмах крил 67–83 см. У самців, на відміну від самиць, темне оперення спини виблискує зеленим.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Вид із космополітним ареалом, що охоплює південь Євразії, Африку, Південну та Південно-східну Азію, Австралію, Центральну і Південну Америку. У Харківській області з'явився на гніздуванні у 1970-ті роки. Гніздився переважно в степовій зоні: в басейні річки Оріль, а також розсіяно — в басейні Сіверського Дінця на північ до Харкова і Куп'янська. У 2000-ні роки область поширення в регіоні скоротилася до кількох пунктів.

Чисельність

Щільність гніздування на озерах в долині Орелі у 1980-ті роки сягала 0,6 пар/10 га. У 1990-ті роки в Харківській області гніздилося

130–150 пар. У 2000-ні роки внаслідок занепаду цукрових заводів і пересихання степових водойм чисельність скоротилася. Нині чисельність навряд чи перевищує 20–25 пар.

Місця перебування

Кулик-довгоніг — теплолюбний мешканець голих, мулистих берегів приморських лиманів та великих озер. Ключова ознака місць гніздування — просторі мілководдя із спокійною водою, де можуть годуватися пташенята. У Харківській області гніздиться на ставах-відстійниках цукрових заводів та очисних споруд, зрідка також на озерах із мілководдями в долинах річок. У період міграції зупиняється на мулистих мілинах на озерах і технічних водоймах.

Особливості біології

Перелітний вид. Зимує в Африці південніше Сахари. Прилітає наприкінці квітня — на початку травня. Живиться водними комахами, а також ракоподібними і м'якушами. Гніздиться поодинокими парами або напівколоніями до 10–25 пар. Гнізда будує на мілководдях або на острівках на землі, серед розрідженої рослинності чи відкрито. Моногамний вид; про потомство дбають обидва партнери. Одна кладка в сезоні. Повні кладки з 3–4 яєць з'являються у середині травня. Насиджування триває 22–24 дні. Вихід з яєць спостерігають на початку червня. Пташенята стають на крило через 28–32 дні і стають самостійними до кінця липня. Наприкінці липня — на початку серпня розпочинається міграція, яка закінчується до кінця серпня.

Основні чинники зниження чисельності

Зникнення гніздових біотопів через припинення функціонування технічних водойм, природне зменшення рівню води у степових водоймах.

Заходи охорони

Пошук сучасних місць гніздування, організація резерватів для їх охорони.

Джерела інформації

Кістяківський, 1957; Лисецкий, Гудина, 1983; Glutz von Blotzheim, 1985; Гудина, 1988, 1991, 1995; Банік, Вергелес, 1993; Писарев, Тимошенко, 1993; Neves, Rufino, 1997; Надточій и др., 2001; Атемасова Т. А., Надточій Г. С. (2012, особисті повідомлення).

Автор: М. В. Банік

Фото: © J. J. Harrison

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Himantopus_himantopus_-_Pak_Thale.jpg

КУЛИК-СОРОКА*Haematopus ostralegus* Linnaeus, 1758**Кулик-сорока**

Клас Птахи — Aves

Ряд Сивкоподібні — Charadriiformes

Родина Куликосорокові — Haematopodidae

Природоохоронний статус

Рідкісний стенотопний вид. Занесений до Червоної книги України (вразливий), списків Бернської конвенції (Додаток III) та Угоди про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів АЕВА.

Морфологічна характеристика

Великий кулик кремезної статури зі строкатим чорно-білим забарвленням, відносно короткими рожево-червоними ногами, товстим і довгим, жовтогарячим дзьобом. Довжина тіла 39–46 см, розмах крил 72–86 см. В польоті добре помітна біла крилова смуга та біле надхвістя, що контрастує із чорним хвостом. У молодих птахів забарвлення верху тіла тьмяне, бурувато-чорне, ноги сіруваті. Статевий диморфізм виражений слабо: у самиць довший і тонший дзьоб.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений у Євразії від Ісландії до узбережжя Тихого океану між Камчаткою і Кореєю. Повсюдно пов'язаний у своєму поширенні із морськими узбережжями та берегами великих внутрішніх водойм. У Харківській області з'явився на гніздуванні з 1963 року на Червонооскільському водосховищі, хоча існують відомості про можливість гніздування виду на річці Оскіл ще у XIX столітті. В останні роки достовірних даних про гніздування немає.

Чисельність

Дуже низька: в Харківській області можливе гніздування 2–5 пар. В період міграції трапляються поодинокі особини, зрідка — невеличкі групи.

Місця перебування

Для гніздування обирає прибережні піщані або галечникові біотопи із мілинами. У Харківській області гніздування можливе по берегах великих водосховищ (Печенізьке, Червонооскільське). Під час міграції трапляється по берегах водосховищ і великих озер.

Особливості біології

Ймовірно гніздиться та зрідка трапляється під час міграції. Перелітний вид. Зимує у Західній Європі, Африці, Південній Азії. Весняна міграція триває у третій декаді квітня — на початку травня. Живиться переважно двостулковими моллюсками, а також іншими водними, наземними і ґрунтовими безхребетними. Для окремих популяцій характерною є спеціалізація у добуванні певного типу здобичі. Гніздиться поодинокими парами. Птахи зберігають вірність гніздовій території впродовж багатьох років. Гнізда влаштовують на землі, на відкритих місцях. Моногамний вид, пари зберігаються найчастіше впродовж всього життя. Про потомство дбають обидва партнери. Одна кладка в сезоні. В повній кладці 3–4 яйця. Відомостей про строки розмноження в Харківській області немає. Насиджування триває 24–27 днів, пташенята стають на крило у віці 28–32 днів. Дорослі птахи вигодовують пташенят до підйому на крило: для виду характерна складна кормодобувна поведінка, становлення якої у молодих птахів потребує довгого часу. Міграція починається у третій декаді липня і закінчується до середини жовтня.

Основні чинники зниження чисельності

Зміни прибережних біотопів на водосховищах внаслідок штучних коливань рівня води.

Заходи охорони

Пошук сучасних місць гніздування, організація резерватів для їх охорони.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Кістяківський, 1957; Корабельников, 1967; Стрмп, 1983; Кривицький, 1996; Тараненко, 2000; Вергелес Ю. І. (2012, особисте повідомлення).

Автор: М. В. Банік

Фото: © Н. Б. Конюхов

http://www.rbcu.ru/birdclass/list.php?id=6&SECTION_ID=1135

МАЛИЙ ПІСОЧНИК*Charadrius dubius* Scopoli, 1786**Малый зуёк**

Клас Птахи — Aves

Ряд Сивкоподібні — Charadriiformes

Родина Сивкові — Charadriidae

Природоохоронний статус

Вразливий. Внесений до Бернської конвенції (Додаток II), Боннської конвенції (Додаток II), Угоди про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів АЕWA.

Морфологічна характеристика

Невеличкий кулик: довжина тіла 15,5–18 см, розмах крил 32–35 см. Забарвлення спини та крил пісочне, черево яскраво-біле, на голові чорна «маска». На відміну від великого пісочника має помітне яскраво-жовте кільце навколо очей, рожевуваті ноги та темний дзьоб. Самичі забарвлені тьмяніше за самців.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Вид із великим ареалом, що охоплює більшу частину Євразійського континенту. Поширений на всій території Харківської області.

Чисельність

Чисельність повсюди низька, передусім через нестачу придатних для гніздування біотопів. У Харківській області, ймовірно, гніздиться не більше 80–100 пар.

Місця перебування

Гніздиться по берегах річок та водосховищ із піщаними пересипами, на технічних водоймах — там, де є значні відкриті площі

з мілинами і незарослими рослинністю дамбами, на технічних майданчиках в місцях видобутку піску та роботи земснарядів, біля різноманітних відкритих водойм на піщаних терасах річкових долин, зокрема, навіть на пересихаючих болотах серед соснового лісу (національний природний парк «Слобожанський»). Під час міграції трапляється по мілинах на берегах водойм, а також на мокрих пониженнях серед орних земель.

Особливості біології

У Харківській області — рідкісний гніздовий і пролітний вид. Зимує у Південно-Західній Азії і в Африці південніше Сахари. До місць гніздування прилітає наприкінці другої — на початку третьої декади квітня. Живиться переважно наземними комахами, збираючи їх з поверхні ґрунту або мулу. Гніздиться поодинокими парами. Гнізда влаштовує на відкритих місцях. Моногамний вид; пари утворюються після прильоту до місць гніздування. Про потомство дбають обидва партнери, проте самичі часто лишають родинні групи на стадії водіння виводку. Можливі дві нормальні кладки в сезоні. В повній кладці 4 яйця. Повні кладки бувають з середини першої декади травня та до кінця цього місяця. Насиджування триває 24–25 днів. Пташенята стають на крило у віці 25–27 днів, наприкінці червня і до середини липня. Другі та повторні кладки бувають в кінці червня та в першій декаді липня. Молоді птахи стають незалежними від батьків через 8–25 днів після підйому на крило. Осіння міграція триває з початку серпня до третьої декади вересня. В період міграції, на відміну від великого пісочника, не утворює багаточисельних щільних зграй.

Основні чинники зниження чисельності

Зникнення придатних для гніздування біотопів через припинення функціонування технічних водойм, заростання піщаних та мулистих площ, збільшення рекреаційного навантаження по берегах річок.

Заходи охорони

Регулювання рекреаційного навантаження по берегах великих річок.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Кістяківський, 1957; Станько, 1983; Лебедь и др., 1994; Атемасова Т. А., Біатов А. П., Брусенцова Н. О., Надточій Г. С. (2012, особисті повідомлення).

Автор: М. В. Банік
Фото: © С. В. Скоробогатов

ВЕЛИКИЙ ПІСОЧНИК

Charadrius hiaticula Linnaeus, 1758

Галстучник

Клас Птахи — Aves

Ряд Сивкоподібні — Charadriiformes

Родина Сивкові — Charadriidae

Природоохоронний статус

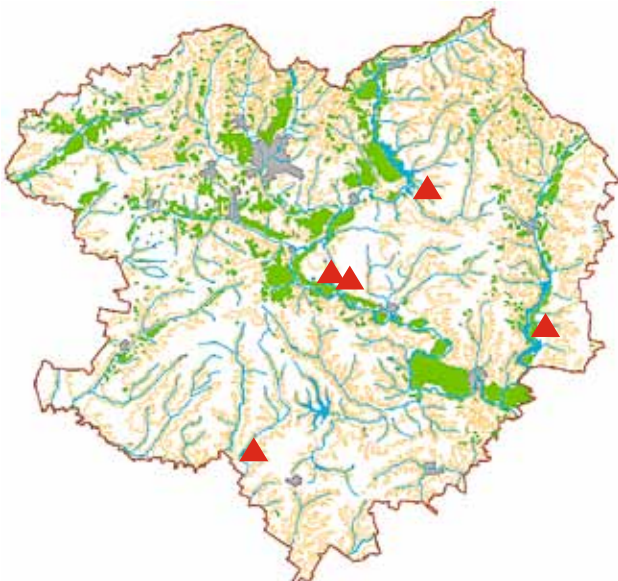
Рідкісний стенотопний вид. Занесений до Червоної книги України (рідкісний), списків Бернської конвенції (Додаток II), Боннської конвенції (Додаток II), Угоди про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів АЕВА.

Морфологічна характеристика

Невеличкий кулик: довжина тіла 17–20 см, розмах крил 35–41 см. Забарвлення спини та крил пісочного кольору, черво біле, на голові чорна «маска». Самці забарвлені дещо темніше за самок. Від малого пісочника відрізняється жовтогарячим кольором ніг, таким самим забарвленням основи дзьобу, відсутністю яскравого жовтого кільця навколо очей, в польоті — наявністю світлої смуги на крилах зверху. Ще одна відміна — характерний двоскладний крик «туу-ліі».

Ареал виду та його поширення у регіоні

Євразійський вид, частина ареалу якого заходить на схід Північної Америки. Поширений в тундровій і тайговій зонах від Східної Канади і Гренландії до Чукотки, а також вздовж морських узбереж в районах з океанічним кліматом (Західна Європа). Зимує вздовж морського узбережжя у Південно-Західній Європі, Середземномор'ї, Західній і Східній Африці. В Україні гніздиться

у Волинській і Львівській областях (підвид *C. hiaticula*). У Харківській області трапляється лише під час міграції (підвид *C. tundrae*).

Чисельність

Для оцінки рівню чисельності та її трендів бракує даних постійних спостережень. Восени у Харківській області подекуди трапляються зграї у декілька десятків особин.

Місця перебування

В гніздовому ареалі найчастіше пов'язані з різноманітними морськими прибережними біотопами. В період міграції зупиняються на берегах і мілинах великих водосховищ і технічних водойм, ставів рибгоспів тощо.

Особливості біології

У Харківській області — пролітний вид. Навесні великі пісочники зустрічаються дуже нечасто і не утворюють великих скупчень. Весняна міграція починається з середини квітня і триває впродовж травня. На місцях гніздування живиться переважно наземними безхребетними (комахи), на місцях зимівель переходить на живлення водними безхребетними (поліхети, ракоподібні, молюски). Гніздиться поодинокими парами, проте у придатних місцях часто із високою щільністю. Гнізда — на землі, на відкритому місці. Моногамний вид, про потомство дбають обидва партнери, хоча один з них може покинути іншого на стадії водіння виводку. Дві нормальні кладки в сезоні, на півночі ареалу — одна кладка. В повній кладці 3–4 яйця. Дорослі птахи першими починають міграцію, молоді летять пізніше. Влітку поодинокі дорослі птахи з'являються в Харківській області на початку третьої декади липня. Помітна міграція починається у середині серпня і сягає піку у третій декаді вересня. Останні поодинокі птахи затримуються до кінця жовтня.

Основні чинники зниження чисельності

Чисельність птахів під час міграції може залежати від стану потенційних місць відпочинку — ступеня наповнення водою технічних водойм, наявності значних мілин тощо.

Заходи охорони

Охорона потенційних місць міграційних зупинок.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Кістяківський, 1957; Cramp, 1983.

Автор: М. В. Банік

Фото: © І. І. Уколов

http://www.rbc.ru/resize.php?w=500&h=10000&f=/upload/iblock/682/IMG_3947.jpg

СЛУКВА*Scolopax rusticola* Linnaeus, 1758**Вальдшнеп**

Клас Птахи — Aves

Ряд Сивкоподібні — Charadriiformes

Родина Баранцеві — Scolopacidae

Природоохоронний статус

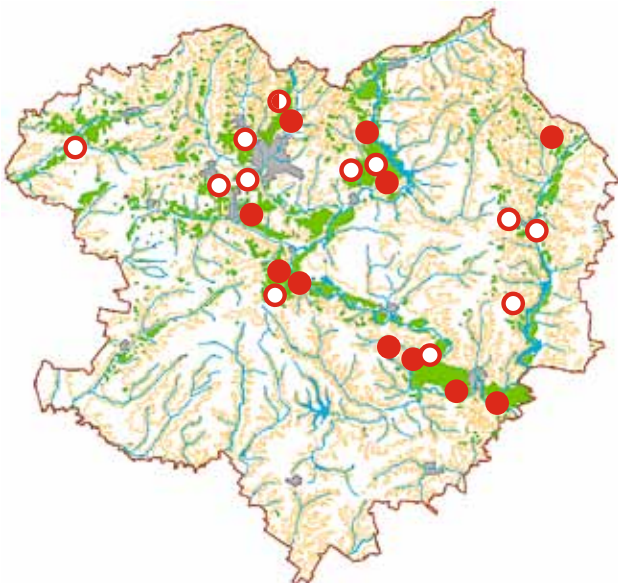
Рідкісний вид на межі ареалу. Занесений до списків Бернської конвенції (Додаток III); Боннської конвенції (Додатки I та II), Угоди про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів АЕWA.

Морфологічна характеристика

Відносно великого розміру кулик: довжина тіла 33–35 см, розмах крил 55–65 см, маса тіла 200–440 г. Птах щільної статури, з короткими ногами і дуже довгим прямим дзьобом. Верх тіла каштановорудий з темними і світлими пістринами, спід сірий із поперечними темними смужками. Дзьоб бурий біля основи і чорний на кінці, ноги сіривато-бурі.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Розповсюджений на більшій частині лісової та лісостепової зон Євразії. Перелітний птах, тільки у Західній Європі осілий. Зимуює в Західній та Південній Європі, Північній Африці, на Близькому Сході, в Індії та Індокитаї. В Україні гніздиться в Поліссі, у лісостепу, деяких районах степової смуги та в Кримських горах; під час міграції трапляється скрізь; регулярно зимуює в гірському Криму. У Харківській області відомі знахідки гнізд у Зміївському та Балаклійському районах. Під час міграції трапляється по всій території.

Чисельність

Чисельність європейської популяції у 1970–1990 роках складала більш як 1800 тис. пар. В Україні у 1990–2000 роках чисельність складала 7,6–12,8 тис. пар. Наприкінці XIX сторіччя у Харківській губернії слуква була рідкісним гніздовим видом. Зараз відомі окремі випадки гніздування.

Місця перебування

Листяний ліс із вологим ґрунтом та густим підліском. Віддає перевагу місцям поблизу невеликих водойм із заболоченими берегами для пошуку корму та світлим сухим галявинам — для відпочинку. Під час зимівлі тримається у схожих біотопах.

Особливості біології

На місця гніздування прилітає в середині березня — квітні. Для слукви характерна послідовна полігінія, за сезон самець встигає спаритися з 3–4 самицями. Навесні у слукви починається «тяга» — токування, або нічний шлюбний політ, під час якого самці неквапливо літають над верхівками дерев та видають хоркаючі звуки. Гніздо розташовується на землі, має вигляд неглибокої ямки, що вислана сухим листям. Кладка складається з 2–4 яєць. Через 10 днів після вилуплення пташенята вкриваються пір'ям та перепурхують, а через 20–22 дні можуть добре літати. Живиться дощовими черв'яками, гусінню метеликів, жуків, клопів, двокрилих; сітчастокрилими та їх личинками, прісноводними м'якунами.

Основні чинники зниження чисельності

Деградація та фрагментація лісів, інтенсифікація лісового господарства, заміна природних лісів плантаціями лісових культур. Полювання.

Заходи охорони

Організація лісових природних резерватів, обмеження суцільних рубок.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Ранцев, 1925; Аверин, 1928; Савченко, 1928; Волчанецкий, 1950; Лисецкий, 1969; Лисецкий и др., 1978; Кривицкий, Остапов, 1986; Попов, 2000; Birds in Europe..., 2004; Атемасова, Атемасов, 2006; Дев'ятко Т. М., Атемасова Т. А., Надточій Г. С., Вергелес Ю. І., Банік М. В., Ручкін М. В. (2012, особисті повідомлення).

Автор: А. А. Атемасов

Фото: © Ю. Краснов

<http://www.rbcu.ru/upload/iblock/edb/001.jpg>

ВЕЛИКИЙ БАРАНЕЦЬ*Gallinago media* (Latham, 1787)**Дупель**

Клас Птахи — Aves

Ряд Сивкоподібні — Charadriiformes

Родина Баранцеві — Scolopacidae

Природоохоронний статус

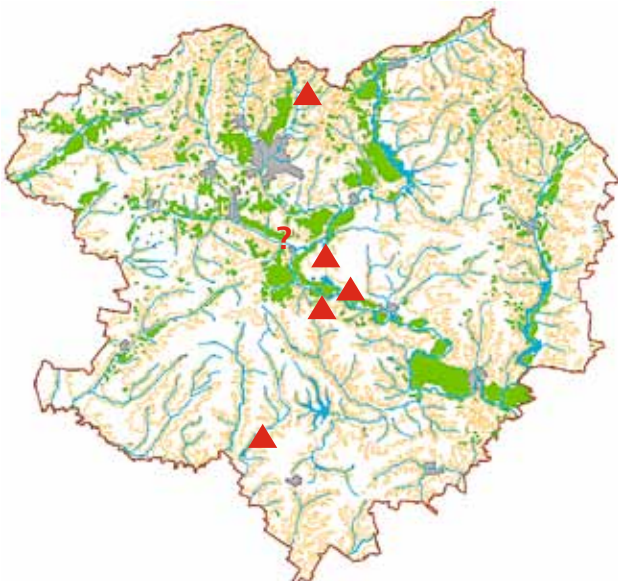
Рідкісний стенотопний вид. Занесений до Червоної книги України (зникаючий), списків МСОП (NT), Бернської конвенції (Додаток II), Боннської конвенції (Додаток II) та Угоди про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів АЕВА.

Морфологічна характеристика

Кулик середнього розміру: довжина тіла 27–29 см, розмах крил 47–50 см. В забарвленні чітко виділяються рудуваті відтінки. Білі стернові, які відрізняють великого баранця від звичайного, помітні далеко не завжди, лише в момент зльоту та коли птах сідає. Краще відрізняється від звичайного баранця за поведінкою: злітає і летить важче, повільніше, низько над землею та недовго. В польоті на вигляд значно більше звичайного баранця, із згладженими обрисами і валькуватим, округлим тулубом, дзьоб тримає горизонтально, майже без нахилу. Мовчазний птах. Статевий диморфізм майже не виражений.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений у Євразії від Скандинавії та Польщі на схід до Єнісею, переважно в межах лісової зони. Зимує в Африці південніше Сахари. Протягом останнього століття відбувалося скорочення ареалу та його поступова фрагментація. Для Харківської області

відомі зустрічі влітку (червень) у 1970–1990 роки у заплаві річки Мож, проте гніздування недоведене. Під час міграції трапляється по всій території області.

Чисельність

Дуже низька. Влітку і під час міграції відомі зустрічі поодиноких особин та зрідка 2–3 птахів разом.

Місця перебування

Основним біотопом є верхові болота, що заростають чагарниками і невисокими деревами, але гніздиться і на купинистих болотах в заплавах річок. У Харківській області в період міграції зупиняється по луках в заплавах та біля понижень на надзаплавних терасах річкових долин.

Особливості біології

Зрідка трапляється під час міграції. Перелітний вид. Перші великі баранці з'являються навесні на початку квітня, пік міграції припадає на другу та третю декади квітня, закінчується вона у другій половині травня. Живиться ґрунтовими та наземними безхребетними (переважно дощовими черв'яками і комахами), а також насінням болотяних рослин. Проміскуїтетна система розмноження: птахи паруються на традиційних токовищах, де вечорами збирається по декілька десятків самців. На токовищах самці охороняють невеличкі території, приваблюючи самиць за допомогою звуків, поз і рухів. Гнізда влаштовують на землі серед рослинності. Про потомство дбає тільки самиця. Ймовірно, буває лише одна кладка в сезоні. В повній кладці 4 яйця. Насиджування триває 22–24 дні, пташенята підіймаються на крило у віці 21–28 днів. Міграція в напрямку місць зимівель починається наприкінці липня, триває впродовж серпня і вересня, останні птахи трапляються у середині жовтня.

Основні чинники зниження чисельності

Осушувальна меліорація в заплавах; природне падіння рівня води у болотах, їх поступове пересихання.

Заходи охорони

Заборона будь-яких осушувальних заходів в місцях реєстрації птахів влітку та під час міграції.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Кістяківський, 1957; Станько, 1983; Надточій та ін., 1999; Ручкін М. В. (2012, особисте повідомлення).

Автор: М. В. Банік

Фото: © В. Тяхт

http://www.rbcu.ru/birdclass/list.php?id=1&SECTION_ID=1187

ВЕЛИКИЙ КУЛЬОН*Numenius arquata* (Linnaeus, 1758)**Большой кроншнеп**

Клас Птахи — Aves

Ряд Сивкоподібні — Charadriiformes

Родина Баранцеві — Scolopacidae

Природоохоронний статус

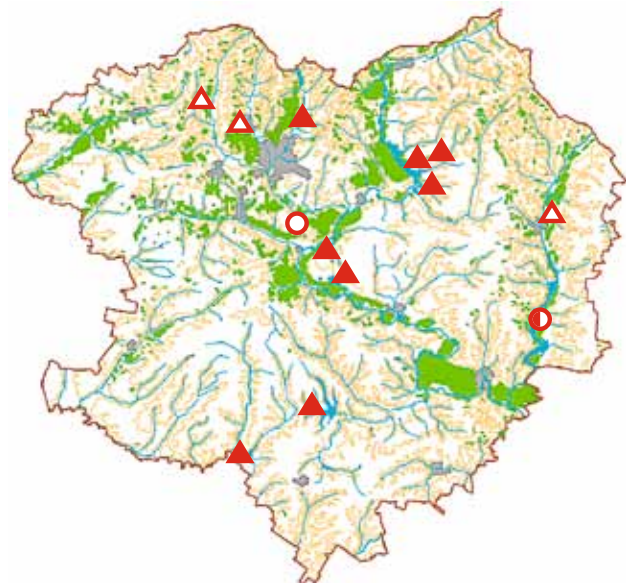
Вразливий. Занесений до Червоної книги України (зникаючий), списків МСОП (NT), Бернської конвенції (Додаток III), Боннської конвенції (Додаток II) та Угоди про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів АЕВА.

Морфологічна характеристика

Великий кулик із довгими ногами і дуже довгим, вигнутим дугою дзьобом. Довжина тіла 48–60 см, розмах крил 80–106 см. Оперення шії, вола, боків тіла, крил сірувато-буре із вираженою строкатістю. В польоті помітна біла латка на надхвісті, що заходить на спину, а також контраст між світлими підкриллями та буруватою шиєю і волом. Крик — далеко чутне «кюю-її». Самці більші і важчі за самок, із довшим дзьобом.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений у Євразії від Ісландії та Британських островів до Маньчжурії переважно у лісовій, лісостеповій і степовій зонах. Останній документований випадок гніздування у Харківській області зареєстрований у 1893 році; у Дніпропетровській області, в долині річки Оріль, поблизу межі із Харківською областю — у 1936 році. У 1960-ті роки припускали гніздування по берегах Червонооскільського водосховища. Під час міграції трапляється по всій тери-

торії області, але дуже рідко. Зимуює у Північно-Західній Європі, в Середземномор'ї, в Африці південніше Сахари.

Чисельність

Дуже невисока, найчастіше в період прольоту можна зустріти поодиноких птахів, значно рідше — зграйки у 5–25 особин.

Місця перебування

У Харківській області гніздився по степах біля котловинних понижень та в заплавах великих річок. Важливою ознакою біотопу є наявність великого відкритого простору, що дозволяє цьому сторожкому птаху завчасно помічати наближення небезпеки. Під час міграції зупиняється по берегах озер, на мілинах на технічних водоймах.

Особливості біології

Перелітний птах. Міграція навесні триває з середини березня до першої декади травня, її пік припадає на кінець березня — першу декаду квітня. Живиться наземними і водними безхребетними (переважно черв'яки і комахи), інколи — дрібними хребетними, яких здобуває за допомогою зондування або збирання з поверхні ґрунту. Гніздиться поодинокими парами і невеличкими напівколоніями. Гнізда розміщує на землі, відкрито або під захистом трав'янистої рослинності. Моногамний вид. Про потомство дбають обидва дорослі птахи, але самиці зазвичай лишають виводки і першими починають міграцію. Буває одна кладка в сезоні; в повній кладці 4 яйця. Перші мігранти влітку з'являються у Харківській області наприкінці червня — у липні. Проліт триває весь серпень та вересень, останніх можна бачити на початку жовтня.

Основні чинники зниження чисельності

Чисельність птахів, що мігрують через Харківську область, знижується, найімовірніше, через погіршення стану їх гніздових угідь. Під час міграції потерпають від браконьєрського полювання, а також турбування людьми на місцях зупинок.

Заходи охорони

Охорона потенційних місць міграційних зупинок. Жорсткий контроль за дотриманням правил полювання, просвітницька робота серед мисливців.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Кістяківський, 1957; Корабельников, 1967; Cramp, 1983; Надточій Г. С. (2012, особисте повідомлення).

Автор: М. В. Банік
Фото: © Andreas Trepte
www.photo-natur.de

ВЕЛИКИЙ ГРИЦИК

Limosa limosa (Linnaeus, 1758)

Большой веретенник

Клас Птахи — Aves

Ряд Сивкоподібні — Charadriiformes

Родина Баранцеві — Scolopacidae

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений до списків МСОП (NT), Бернської конвенції (Додаток III), Боннської конвенції (Додаток II) та Угоди про збереження афро-свайльських мігруючих водно-болотних птахів АЕWA.

Морфологічна характеристика

Великий кулик з іржавим забарвленням голови, шиї та вола. Довжина тіла 40–44 см, розмах крил 70–82 см. Дзьоб, ноги і шия довгі. У польоті зверху помітні білі смуги вздовж внутрішнього краю крил і чорний хвіст, що контрастує із білим надхвістям. Статевий диморфізм виражений слабо.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений у Євразії від Ісландії до узбережжя Тихого океану із невеличким розривом (Алтай). У Харківській області гніздиться тільки в межах степової зони: в басейні річки Оріль, та подекуди в басейні Сіверського Дінця. Зимуює по внутрішніх африканських водоймах північніше екватора.

Чисельність

Для виду характерні коливання чисельності, ймовірно, в залежності від циклів наповнення степових водойм. Відомо, що кількість птахів була низькою у 1880–1910 та 1950–1960 роках і відносно

високою — у 1930–1940 та 1980–1990 роках. У 1980-ті роки щільність гніздування на озерах в долині річки Оріль становила 0,1 пари/10 га. В оптимальних умовах вона сягає 1,1 пари/10 га (у середині 2000-х років у заказнику «Бритаї»). Наразі гніздиться не більше 50 пар, триває скорочення чисельності.

Місця перебування

У гніздовий період — заболочені, засолені луки з помірним впливом випасу по берегах озер в долинах річок; береги ставів риб-госпів. Важливим є поєднання ділянок із невисоким травостоєм (де влаштовуються гнізда), із густим, високим покривом (на яких переховуються пташенята) та мілководь — кормових стацій дорослих птахів. Часто гніздиться у поселеннях чайки та інших видів куликів.

Особливості біології

Нечисленний гніздовий і пролітний вид. Навесні з'являється наприкінці першої декади квітня, масово — з середини квітня і до початку травня. Живиться водними безхребетними. Гніздові поселення утворюють декілька територіальних пар. Моногамний вид, про потомство дбають обидва дорослі птахи. Буває одна кладка в сезоні. Яйцекладка триває з кінця квітня і впродовж першої половини травня. В повній кладці 4 яйця. Тривалість насиджування 22–24 дні. Пташенята з'являються на початку червня і стають на крило у віці 25–30 днів. З кінця червня та в липні грицики лишають гніздові ділянки і скупчуються у придатних місцях. Виражена міграція спостерігається з кінця липня і в першій половині серпня. Закінчується переліт наприкінці вересня.

Основні чинники зниження чисельності

Природне падіння рівня води у степових водоймах, їх поступове пересихання; зниження інтенсивності пасовищного навантаження на луках.

Заходи охорони

В місцях поселень виду — дотримання оптимального режиму випасання худоби та недопущення осушення земель. Заборона зміни форм землекористування в угіддях, що можуть бути використані птахами для гніздування.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Кістяківський, 1957; Cramp, 1983; Гудина, 1995; Jensen et al., 2008; Банік, 2010; Надточій Г. С. (2012, особисте повідомлення).

Автор: М. В. Банік
Фото: © Steen E. Jensen

ЛІСОВИЙ КОЛОВОДНИК*Tringa ochropus* Linnaeus, 1758**Черныш**

Клас Птахи — Aves

Ряд Сивкоподібні — Charadriiformes

Родина Баранцеві — Scolopacidae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид на межі ареалу. Занесений до списків Бернської конвенції (Додаток II), Боннської конвенції (Додаток II) та Угоди про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів АЕВА.

Морфологічна характеристика

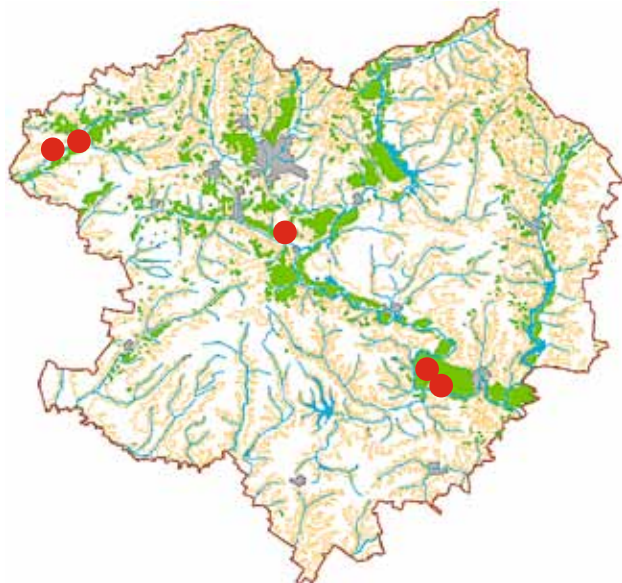
Кулик середнього розміру, кремезної статури, із короткими ногами. Довжина тіла 21–24 см, розмах крил 57–61 см. В польоті яскраво-білий колір надхвістя контрастує із темними крилами і спиною. У птаха, що сидить, добре помітний контраст між темним забарвленням шиї, чорнявими крилами і білим черевом та волон. Статевий диморфізм майже не виражений.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений у Євразії, переважно в лісовій зоні від Скандинавії до узбережжя Тихого океану. У Харківській області гніздування можливе в лісостеповій зоні на північному заході регіону (система річки Мерла), в долині річки Мож і долині Сіверського Дінця. Зимуює в Середземномор'ї, Африці, Південно-Західній і Південній Азії.

Чисельність

Гніздова чисельність в Харківській області, ймовірно, не перевищує 10–15 пар. Під час міграції — звичайний вид.

Місця перебування

У гніздовий період — оточені лісом болота на піщаних терасах річкових долин, ділянки заплав, на яких ліси перемежуються із луками. В період міграції зупиняється на будь-яких водоймах з мілинами по берегах — від калюж до берегів річок, озер, ставів, водосховищ, технічних водойм. Зимуює по берегах незамерзаючих річок.

Особливості біології

Зрідка трапляється на гніздуванні, частіше — під час міграції. Перелітний птах. Окремі особини і пари інколи перезимовують (річка Уди, Печенізький рибгосп). Весняна міграція починається з кінця березня і сягає піку наприкінці першої декади квітня. Живиться водними і ґрунтовими безхребетними, яких викльовує з товщі води, мулу або з поверхні вологого ґрунту. Гніздиться поодинокими парами. Під час розмноження займає торішні гнізда дроздів та інших птахів, або влаштовує власні гнізда на землі. Моногамний вид, про потомство спочатку дбають обидва дорослі птахи, проте самиці часто лишують самців і останні самі опікуються долею виводку. Яйцекладка (одна кладка в сезоні) починається наприкінці квітня і у першій декаді травня. У повній кладці 4 яйця. Насиджування триває 20–23 дні. У Харківській області пташенята з'являються наприкінці травня і стають на крило наприкінці червня. Але іще з середини червня починаються кочівлі дорослих особин, що гніздяться північніше. Міграція птахів у напрямку місць зимівель триває у липні-серпні, останні зрідка трапляються у вересні.

Основні чинники зниження чисельності

Даних про зниження чисельності гніздових птахів немає. Ймовірні негативні фактори — вирубання заплавних лісів, турбування птахів у період розмноження.

Заходи охорони

Заборона проведення рубок заплавних лісів у місцях вірогідного гніздування виду; регулювання рекреаційного навантаження в заплавах.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Кістяківський, 1957; Станько, 1983; Баник, Кочанов, 1994; Кривицький и др., 1996; Витер, Яцюк, 2010; Надточій Г. С. (2012, особисте повідомлення).

Автор: М. В. Банік

Фото: © Michael Westerbjerg Andersen

ЗВИЧАЙНИЙ КОЛОВОДНИК

Tringa totanus (Linnaeus, 1758)

Травник

Клас Птахи — Aves

Ряд Сивкоподібні — Charadriiformes

Родина Баранцеві — Scolopacidae

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений до списків Бернської конвенції (Додаток III), Боннської конвенції (Додаток II) та Угоди про збереження афроєвразійських мігруючих водно-болотних птахів АЕВА.

Морфологічна характеристика

Кулик середнього розміру: довжина тіла 27–29 см, розмах крил 59–66 см. Дзьоб і ноги яскраво-червоні. У польоті зверху добре помітні широкі білі смуги вздовж внутрішнього краю крил, що відрізняє його від коловодника чорного і брижача. Статевий диморфізм майже не виражений.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений від Ісландії та Іспанії до узбережжя Тихого океану, переважно у південній частині Євразії. Зимує в Середземномор'ї та Африці північніше екватора. У Харківській області частіше трапляється в степовій зоні, особливо в системі річки Оріль.

Чисельність

Чисельність в Харківській області — не більше 150 пар, в останнє десятиріччя відбувається її стрімке скорочення. У багатьох місцях центральної та північної частини області поселення коловодника звичайного зникли. Щільність населення в заплавах біотопах, складає, в середньому 4,1 особина/км² (1,1–13,1 особина/км²); пере-

вищує 5 особин/км² лише в умовах немеліорованих заплавах степових річок.

Місця перебування

У період гніздування — заболочені луки у заплавах і навколо озер у пониженнях на третій-четвертій терасах річкових долин; береги ставів на риборозплідних комплексах, відстійниках тощо. Для нормального гніздування необхідний достатньо високий рівень води на болотах і в озерах до підйому молодих на крило. Часто утворює спільні поселення із чайкою. Під час прольоту зупиняється на мілководдях на озерах, водосховищах, технічних водоймах.

Особливості біології

Нечисленний на гніздуванні та під час міграції. Перелітний птах. Весною прилітає, починаючи з середини березня, масово — на початку квітня. Гніздяться, найчастіше, невеличкими напівколоніями, по декілька пар. Моногамний вид, у будівництві гнізда та насиджуванні беруть участь обидва партнери, проте водінням виводків пташенят у віці 7–10 днів опікуються лише самці. Одна кладка в сезоні. Гнізда сховані у шарі лучної рослинності. Яйцекладка триває наприкінці квітня і на початку травня. У повній кладці 4 яйця. Тривалість насиджування близько 24 днів. Пташенята з'являються в другій половині травня і стають на крило, в середньому, у віці 24 дні. З кінця червня лишають гніздові ділянки і скупчуються у придатних місцях, особливо на мілинах технічних водойм. Живиться водними і ґрунтовими безхребетними (дошові черви, личинки та імаго комах). Міграція триває з кінця липня і в першій половині серпня, останніх птахів зрідка можна побачити до кінця вересня.

Основні чинники зниження чисельності

Природне падіння рівня води у заплавах, в болотах на терасах річкових долин, їх поступове пересихання; зниження інтенсивності пасовищного навантаження на луках.

Заходи охорони

Виявлення місць поселень виду й організація їх охорони: недопущення змін форми землекористування, дотримання оптимального режиму випасання худоби.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Кістяківський, 1957; Жмуд, 1981; Cramp, 1983; Надточій Г. С. (2012, особисте повідомлення).

Автор: М. В. Банік
Фото: © Christian Eilers

СТАВКОВИЙ КОЛОВОДНИК*Tringa stagnatilis* (Bechstein, 1803)**Поручейник**

Клас Птахи — Aves

Ряд Сивкоподібні — Charadriiformes

Родина Баранцеві — Scolopacidae

Природоохоронний статус

Зникаючий. Занесений до Червоної книги України (зникаючий), списків Бернської конвенції (Додаток II), Боннської конвенції (Додаток II) та Угоди про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів АЕВА.

Морфологічна характеристика

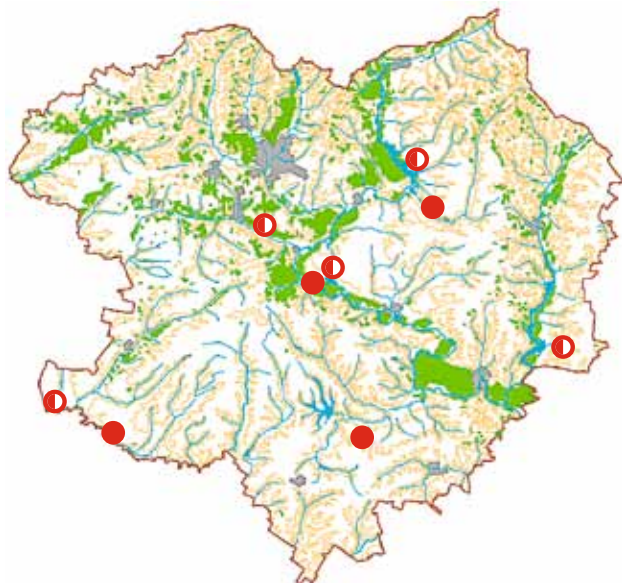
Тендітний кулик середнього розміру із довгими ногами, стрункою шиєю і дуже тонким дзьобом. Довжина тіла 22–25 см, розмах крил 55–59 см. У забарвленні оперення переважають світлі тони. У польоті помітна яскраво-біла конічна латка, що від надхвістя заходить дуже далеко на спину. Статевий диморфізм майже не виражений.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Степовий вид, поширений у Євразії від України до Примор'я. У Харківській області трапляється на гніздуванні тільки в степовій зоні, переважно в межах Придніпровської низовини, в басейні річки Оріль, та подекуди в басейні Сіверського Дінця. Зимує в Західній, Центральній, Східній і Південній Африці, у Південно-Західній і Південній Азії.

Чисельність

У Харківській області гніздиться не більше 10–15 пар; падіння чисельності та скорочення області поширення триває. У долині

Сіверського Дінця за останні 10–15 років ймовірно зник на гніздуванні. Не виключено, що для виду притаманні коливання чисельності та зміни області поширення, що пов'язані з природними циклами наповнення степових водойм.

Місця перебування

У гніздовий період — заболочені, засолені луки по берегах озер у заплавах і на пониженнях на третіх-четвертих терасах річкових долин. Для нормального гніздування ставковим коловодникам необхідні мілководдя, тому вони дуже чутливі до пересихання водойм. У період прольоту зупиняється на мулистих мілинах на озерах і технічних водоймах.

Особливості біології

Зрідка гніздиться та трапляється під час міграції. Перелітний птах. Навесні прилітає у другій декаді квітня, міграція триває до початку травня. Живиться водними безхребетними (комахи, молюски, ракоподібні), яких викльовує з товщі води або мулу. Гніздиться поодинокими парами або невеличкими напівколоніями, часто разом із чайкою, звичайним коловодником, болотяними крячками. Моногамний вид, про потомство дбають обидва дорослі птахи. Буває одна кладка в сезоні. Яйцекладка починається у першій декаді травня. У повній кладці 4 яйця. Про тривалість насиджування та водіння виводків відомостей немає. У Харківській області пташенята стають на крило наприкінці другої третини червня. З кінця червня ставкові коловодники лишають гніздові ділянки і скупчуються на мілинах озер і технічних водойм. Відліт починається рано, з кінця липня, міграція продовжується в серпні і закінчується в кінці цього місяця.

Основні чинники зниження чисельності

Природне падіння рівня води у заплавах, в болотах на терасах річкових долин, їх поступове пересихання; зниження інтенсивності пасовищного навантаження на луках.

Заходи охорони

Виявлення місць поселень виду та організація їх охорони: створення природних резерватів, недопущення змін форм землекористування, дотримання оптимального режиму випасання худоби.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Кістяківський, 1957; Cramp, 1983; Надточій Г. С. (2012, особисте повідомлення).

Автор: М. В. Банік
Фото: © Daniel Pettersson

НАБЕРЕЖНИК

Actitis hypoleucos (Linnaeus, 1758)

Перевозчик

Клас Птахи — Aves

Ряд Сивкоподібні — Charadriiformes

Родина Баранцеві — Scolopacidae

Природоохоронний статус

Рідкісний стенотопний вид. Занесений до списків Бернської конвенції (Додаток II), Боннської конвенції (Додаток II) та Угоди про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів АЕWA.

Морфологічна характеристика

Невеличкий кулик із горизонтальною посадкою тіла, короткими ногами і шиєю. Довжина тіла 19–21 см, розмах крил 38–41 см. В польоті зверху добре помітна тонка біла смуга на крилах. Полегшує визначення поведінка птаха: нервово сіпання головою та підіймання задньої частини тіла, ширяння дуже низько над водою, якому передують легке тріпотіння крилами. Самці більші і важчі за самок.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений у Євразії повсюдно за виключенням крайніх північних та аридних районів: від Британських островів до узбережжя Тихого океану. Зимуює в Африці південніше Сахари. У Харківській області гніздиться, переважно вздовж русла Сіверського Дінця.

Чисельність

Гніздова чисельність в Харківській області, ймовірно, становить 30–40 пар. Середня щільність населення вздовж русла Сіверського

Дінця — 0,2 гніздові пари на 1 км берегової лінії. В період міграції — звичайний вид.

Місця перебування

У гніздовий період трапляється по лісистих берегах великих річок із мулистими і піщаними мілинами, урвищами, завалами з напівзатоплених стовбурів дерев тощо. Критичною ознакою є наявність місць, де можуть переховуватися пташенята до підйому на крило, — завалів плавнику, стовбурів повалених дерев. Під час міграції птахів можна зустріти по берегах річок, ставів і водосховищ, зрідка — на технічних водоймах.

Особливості біології

Зрідка трапляється на гніздуванні, численніший — під час міграції. Перелітний птах. Навесні прилітає на початку і в середині квітня. Міграція триває до початку травня. Живиться переважно наземними комахами, яких збирає з поверхні мулу або вологого ґрунту. Гніздиться поодинокими парами. Дорослі птахи прив'язані до гніздової території і щорічно повертаються до неї. Гнізда влаштовують на землі серед розрідженої рослинності. Моногамний вид, про потомство дбають обидва дорослі птахи. Яйцекладка (одна кладка в сезоні) відбувається у першій половині травня; в повній кладці 4 яйця. Насиджують 21–22 дні. Пташенята з'являються в кінці травня — на початку червня і стають на крило через 26–28 днів. Після цього птахи одразу лишають гніздові ділянки. З кінця червня і впродовж липня-серпня спостерігається міграція в напрямку місць зимівель. Останні птахи зрідка трапляються у вересні та на початку жовтня.

Основні чинники зниження чисельності

Ймовірні негативні фактори — аварійні скиди води з водосховищ, що призводить до підтоплення берегів та загибелі кладок; турбування птахів під час гніздування, особливо, влаштування постійних кемпінгів на берегах річок.

Заходи охорони

Регулювання рекреаційного навантаження в заплавах, просвітницька робота серед туристів-водників.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Кістяківський, 1957; Holland et al., 1982; Cramp, 1983; Holland, Yalden, 1991; Витер, Щербинин, 2012; Атемасова Т. А., Надточій Г. С. (2012, усні повідомлення).

Автор: М. В. Банік

Фото: © С. Пісаревський

http://ibc.lynxeds.com/files/pictures/IMG_0777_3.jpg

РІЧКОВИЙ КРЯЧОК*Sterna hirundo* Linnaeus, 1758**Речная крачка**

Клас Птахи — Aves

Ряд Сивкоподібні — Charadriiformes

Родина Мартиніві — Laridae

Природоохоронний статус

Рідкісний стенотопний вид. Занесений до списків Бернської конвенції (Додаток II), Боннської конвенції (Додаток II) та Угоди про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів АЕWA.

Морфологічна характеристика

Крячок середнього розміру: довжина тіла 34–37 см, розмах крил 70–80 см. Спина світло-сіра, низ тіла світлий, на голові чорна шапочка, дзьоб і ноги червоні. В польоті добре помітна велика вимпелоподібна вирізка на хвості.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Ареал охоплює райони з помірним і теплим кліматом у Євразії від Британських островів до узбережжя Тихого океану, а також захід Африки та схід Північної Америки. Зимуює вздовж морських узбереж в Африці південніше Сахари. У Харківській області гніздиться на водосховищах і технічних водоймах по всій території.

Чисельність

На даний час в Харківській області, ймовірно, гніздиться не більше 200 пар річкових крячків. Розмір окремих колоній коливається від кількох пар до 50–60. Тенденції чисельності невідомі, але навряд чи вони позитивні. Ймовірно, чисельність виду сягала піку

в період наповнення нових водосховищ та будівництва системи каналу Дніпро-Донбас у 1980-ті роки, коли різко збільшилася площа доступних місць гніздування. В період міграції трапляються поодинокі особини та невеличкі зграйки.

Місця перебування

Гніздиться по морських узбережжях, по берегах річок, озер, водосховищ, на відкритих місцях серед піщаних або галечникових пересипів, іноді — на підсохлих мулистих мілинах на технічних водоймах. В період міграції трапляється в річкових долинах, вздовж берегів водосховищ і озер.

Особливості біології

Перелітний вид. Навесні з'являється у Харківській області в середині квітня, пік міграції припадає на початок травня, закінчується проліт в середині травня. Живиться переважно дрібною рибою, а також водними і наземними комахами, ракоподібними. Здобич вихоплює з верхніх шарів води. Колоніальний моногамний вид, пари зберігаються впродовж кількох сезонів. Про потомство дбають обидва партнери. Буває одна кладка в сезоні, в якій, найчастіше, 2–3 яйця. Гнізда з підстилкою з рослинних решток або без неї влаштовує на відкритих місцях, у поглибленнях ґрунту. Гніздування розпочинається наприкінці травня — на початку червня. Насиджування триває 21–22 дні, пташенята стають льотними у віці 22–28 днів, з середини липня. Восени мігрують родинними групами. Осіння міграція триває з початку серпня до середини кінця вересня. Інколи поодинокі особини затримуються до кінця листопада.

Основні чинники зниження чисельності

Штучні коливання рівня води на водосховищах і технічних водоймах під час гніздування, через що гинуть кладки та пташенята; затоплення і розмивання острівків та пересипів, розорення гнізд хижаками.

Заходи охорони

Охорона відомих місць гніздування на водосховищах і технічних водоймах шляхом створення природних резерватів та зон спокою навколо колоній.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Гусев и др., 1952; Кістяківський, 1957; Лисецкий и др., 1978; Стам, 1983; Зубакин, 1987; Тараненко, 2000; Надточій Г. С. (2012, особисте повідомлення).

Автор: М. В. Банік
Фото: © Axcel Mortensen

МАЛИЙ КРЯЧОК*Sterna albifrons* Pallas, 1764**Малая крачка**

Клас Птахи — Aves

Ряд Сивкоподібні — Charadriiformes

Родина Мартиніві — Laridae

Природоохоронний статус

Рідкісний стенотопний вид. Занесений до Червоної Книги України (рідкісний), списків Бернської конвенції (Додаток II), Боннської конвенції (Додаток II) та Угоди про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів АЕВА.

Морфологічна характеристика

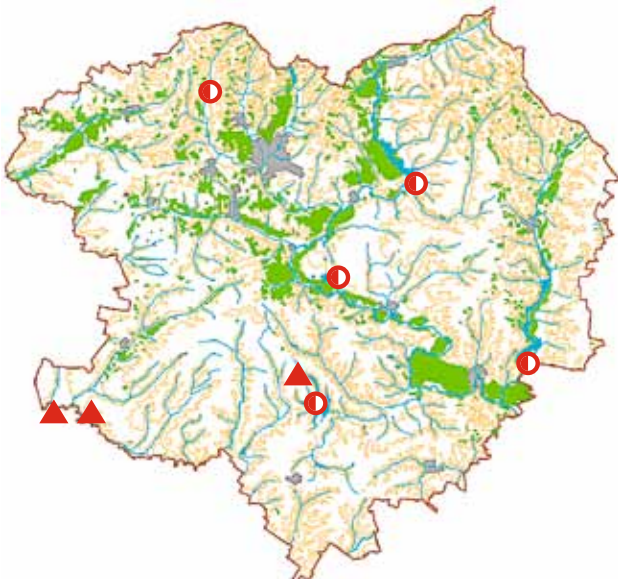
Крячок невеличкого розміру: довжина тіла 21–25 см, розмах крил 41–47 см. Забарвлення спини світло-сіре, на голові чорна шапочка, низ тіла білий. Малий розмір, маленька, неглибока вирізка на хвості, жовтий дзьоб та ноги, а також білий лоб відрізняють малого крячка від річкового.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений у південній частині Євразії, Африці і Австралії. Ареал складається з невеличких фрагментів через вузьку біотопічну спеціалізацію виду. Зимує в Африці південніше Сахари та у Південно-західній Азії. У Харківській області гніздився наприкінці XIX століття під Куп'янськом, ймовірно, уздовж річки Оскіл, в другій половині XX століття — на ставах Печенізького рибгоспу, на Рогозянському та Краснопавлівському водосховищах.

Чисельність

У 1970–1980 роки в Харківській області гніздилося до 100 пар,

розміри відомих колоній — від 5 до 70 пар. У 2000-ні роки випадки гніздування на території області невідомі, можливо, воно припинилося. В період міграції зрідка трапляються поодинокі особини та невеличкі зграйки.

Місця перебування

Гніздиться на узбережжях морів, по берегах великих річок, озер та водосховищ, там, де є недоступні для наземних хижаків місця для влаштування колоніальних поселень, — піщані і галечникові островці та пересипи. У Харківській області гніздився на піщаних островках на водосховищах та по берегах великих рибозосплідних ставів. В період міграції трапляється вздовж берегів водосховищ і озер.

Особливості біології

Ймовірно, дуже рідко трапляється на гніздуванні та зрідка — під час міграції. Перелітний вид. Перші мігруючі особини з'являються на початку травня. Колоніальний моногамний вид, про потомство дбають обидва партнери. Гніздиться, зазвичай, невеличкими колоніями у 5–25 пар. Буває одна кладка в сезоні, в якій найчастіше 2–3 яйця. Гнізда влаштовує на відкритих місцях, в ямках, без будь-якої підстилки. У Харківській області гнізда з кладками знаходили в першій декаді червня. Насиджування триває 18–22 дні. Пташенята стають льотними у віці 19–20 днів у середині липня. Живиться переважно дрібною рибою, вихоплюючи здобич з води. Родинні групи зберігаються і під час осінньої міграції. В період міграції в напрямку місць зимівель малий крячок траплявся наприкінці липня та в серпні.

Основні чинники зниження чисельності

Штучні коливання рівня води на водосховищах під час гніздування, що призводить до затоплення та загибелі кладок; затоплення і розмивання островців та пересипів, розорення гнізд хижакими, конкуренція із річковим крячком.

Заходи охорони

Охорона потенційних місць гніздування.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Кістяківський, 1957; Лисецкий и др., 1978; Cramp, 1983; Зубакін, 1987; Кривицкий и др., 1990; Писарев, Сикорский, 1993; Тараненко, 2000; Вергелес Ю. І., Надточій Г. С. (2012, особисті повідомлення).

Автор: М. В. Банік

Фото: © В. Мосейкін

http://www.rbcu.ru/birdclass/list.php?id=2&SECTION_ID=1247

БЛОКРИЛИЙ КРЯЧОК*Chlidonias leucopterus* (Temminck, 1815)**Белокрылая крачка**

Клас Птахи — Aves

Ряд Сивкоподібні — Charadriiformes

Родина Мартинові — Laridae

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений до списків Бернської конвенції (Додаток II), Боннської конвенції (Додаток II) та Угоди про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів АЕВА.

Морфологічна характеристика

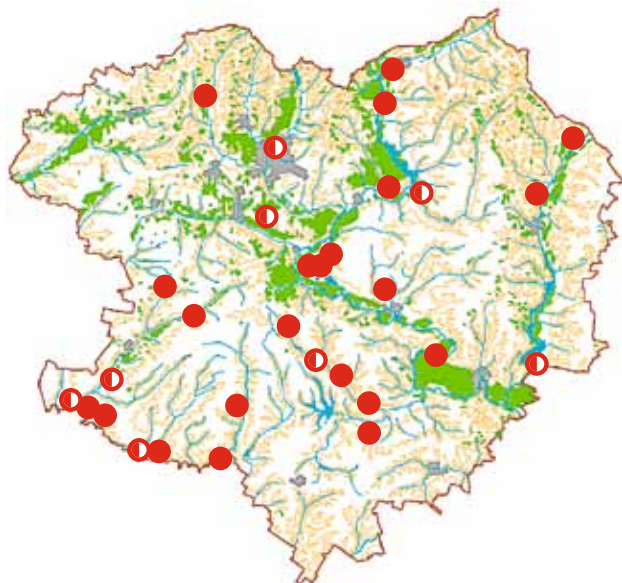
Крячок малого розміру — довжина тіла 20–24 см, розмах крил 50–56 см. Найхарактернішими ознаками дорослих птахів є значний контраст між темною спиною і світлими, майже білими крилами, білим хвостом і надхвістям зверху. Низ тіла чорного кольору, який заходить далеко на крила.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений у Євразії від Угорщини до верхів ʼів Обі та від Північно-східного Китаю до нижньої течії Амуру. Зимує в Африці південніше Сахари. У Харківській області гніздиться по всій території, переважно в межах степової зони.

Чисельність

Чисельність виду сильно коливається. Сучасна чисельність у Харківській області — 150–200 пар. Часто гніздиться по одній-декілька пар у колоніях чорного та білощокого крячків. Щільність гніздування на озерах в долині річки Оріль у період піку чисельності у 1980-ті роки сягала 0,8 пар/10 га. У 1990-ті роки були відомі

колонії до сотні і більше пар, але частіше їх розмір становив 15–50 пар. Нині відбувається скорочення чисельності. В період міграції — звичайний вид.

Місця перебування

Гніздиться серед вододілів на тимчасових водоймах, на мілководних озерах у заплавах та на пониженнях у долинах річок, зрідка — на ставах рибгоспів. Важливим є достатній рівень води в місцях гніздування влітку. В сухі роки може взагалі припинити розмноження, але охоче використовує умови вологих сезонів після багатосніжних зим та дощових весен. Під час міграції трапляється по різноманітних водоймах.

Особливості біології

Нечисленний на гніздуванні; частіше трапляється під час міграції. Перелітний вид. У деякі роки прилітає у першій декаді квітня, але масова міграція йде наприкінці квітня — в першій декаді травня. Живиться водними і наземними комахами, яких ловить в повітрі або збирає з поверхні води. Слабко прив'язаний до місць гніздування, часто їх змінює. Соціальний вид, утворює великі зграї під час міграції, влаштовує колективні полювання на масову здобич. Колоніальний моногамний вид, про потомство дбають обидва партнери. Буває одна кладка в сезоні, в якій, найчастіше, 3 яйця. Гнізда влаштовує з рослинних решток на плаваючій рослинності. Розмноження починає пізно: в кінці травня — на початку червня. Насиджування триває 18–22 дні, пташенята стають льотними у віці 24–25 днів, в середині липня. Після підйому на крило родинні групи протягом кількох тижнів водить один дорослий птах, найчастіше, самець. Осіння міграція триває з початку серпня до другої декади вересня.

Основні чинники зниження чисельності

Природне падіння води у степових водоймах, їх поступове пересихання.

Заходи охорони

Пошук сучасних місць гніздування, організація природних резерватів з режимом, що максимально запобігатиме пересиханню водойм, де гніздиться вид.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Кістяківський, 1957; Cramp, 1983; Зубакин, 1987; Гудина, 1995; Тараненко, 2000; Надточій Г. С. (2012, особисте повідомлення).

Автор: М. В. Банік
Фото: © С. В. Скоробогатов

БІЛОЩОКИЙ КРЯЧОК

Chlidonias hybrida (Pallas, 1811)

Белощёкая крачка

Клас Птахи — Aves
Ряд Сивкоподібні — Charadriiformes
Родина Мартиніві — Laridae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид на межі ареалу. Занесений до списків Бернської конвенції (Додаток II) та Угоди про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів АЕВА.

Морфологічна характеристика

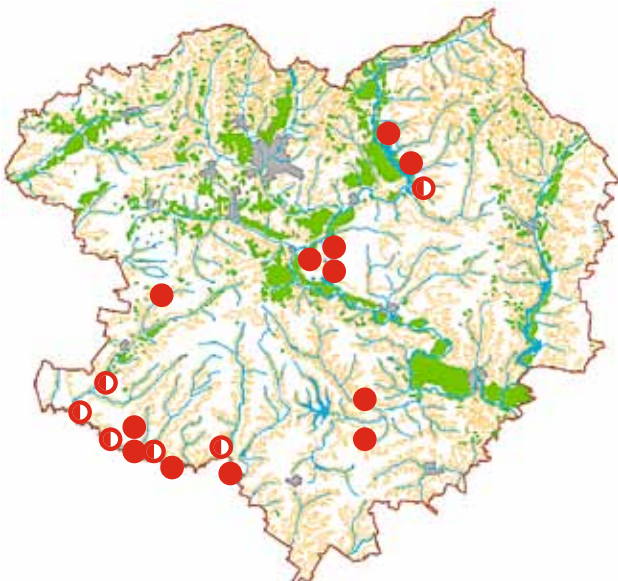
Крячок середнього розміру: довжина тіла 24–28 см, розмах крил 57–63 см. Помітний контраст між чорною шапочкою та білою щогою, відсутність великих ділянок чорного кольору в оперенні, а також контраст між темно-сірим забарвленням низу тіла та світлим кольором споду крил відрізняють білощогого крячка від інших болотяних крячків, а відсутність довгої вирізки на хвості — від річкового крячка.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Великий, але фрагментований ареал виду охоплює південь Євразії, Африку і Австралію. Зимує в Африці та Південній Азії. Харківська область лежить на периферії сучасного ареалу. Не гніздився в регіоні у XIX та в першій половині XX століття і достовірно з'явився на гніздуванні з середини 1970-х років. Останнім часом область поширення скорочується.

Чисельність

Нині, після суттєвого скорочення чисельності у 2000-х роках,

ймовірно, гніздиться не більше 100–150 пар. Щільність гніздування на озерах в долині річки Оріль у період піку чисельності у 1980-ті роки сягала 6,5 пар/10 га. В окремих колоніях найчастіше буває 10–50 пар, у 1990-ті і на початку 2000-х років були відомі колонії по 100 та більше пар. У період міграції трапляються невеличкі зграйки.

Місця перебування

Гніздиться в степовій зоні на мілководних озерах, зрідка — на ставах рибгоспів. Утворює поселення поруч із колоніями чорношиїї пірникози, звичайного мартина, білокрилого і чорного крячків. В період міграції вид можна зустріти на ставах, озерах, водосховищах.

Особливості біології

Перелітний вид. Прилітає наприкінці квітня — на початку травня. Живиться переважно наземними комахами, яких збирає в польоті в повітрі або з верхівок рослин, а також рибами і амфібіями. Слабко прив'язаний до місць гніздування, часто їх міняє. Колоніальний моногамний вид, про потомство дбають обидва партнери. Буває одна кладка в сезоні, в якій найчастіше 2–3 яйця. Масивні гнізда конічної форми влаштовує з рослинних решток на напівзатоплених пагонах або живому листі на воді. До розмноження приступає дуже пізно: на початку червня, а інколи і пізніше протягом цього місяця. Насиджування триває 18–20 днів. Масовий вихід з яєць спостерігається наприкінці червня. Пташенята стають на крило у віці 23 днів. Осіння міграція розпочинається в серпні і закінчується на початку вересня.

Основні чинники зниження чисельності

Природне падіння води у степових водоймах, їх поступове пересихання.

Заходи охорони

Пошук сучасних місць гніздування, організація природних резерватів з режимом, що максимально запобігатиме пересиханню водойм, де гніздиться вид.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Кістяківський, 1957; Лисецкий и др., 1978; Cramp, 1983; Гудина, 1987, 1995; Зубакин, 1987; Ветров, Литвиненко, 1998; Надточій Г. С. (2012, особисте повідомлення).

Автор: М. В. Банік
Фото: © С. В. Скоробогатов

ГОЛУБ-СИНЯК*Columba oenas* Linnaeus, 1758**Клинтух**

Клас Птахи — Aves

Ряд Голубоподібні — Columbiformes

Родина Голубові — Columbidae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид, що регулярно трапляється під час міграції. Занесений до Червоної книги України (вразливий) та списку Бернської конвенції (Додаток III).

Морфологічна характеристика

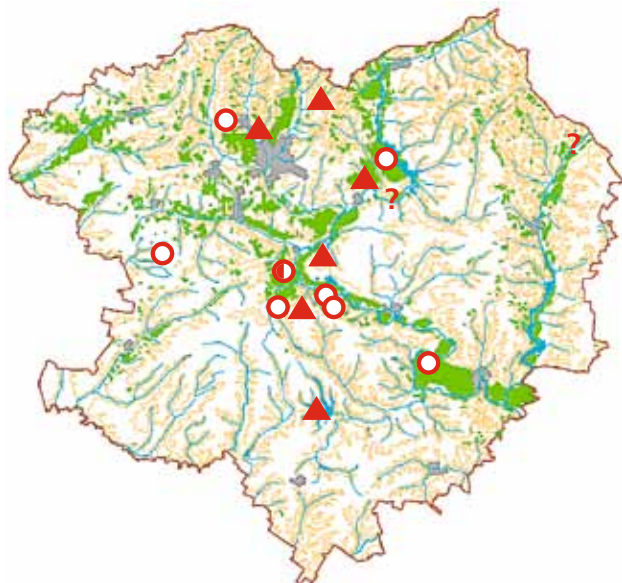
Маса тіла — до 300 г, довжина тіла 31–34 см, розмах крил 63–70 см. Дорослий птах сизувато-сірий, на шиї і волі металічний полиск, верхівка хвоста чорна, дзьоб червонуватий з жовтою верхівкою, ноги червоні, восковиця біла. Молодий птах буруватий.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Охоплює майже усю Європу, Малу Азію, Закавказзя, південь Центральної Азії; в Україні — Карпати, Полісся, частково Лісостеп, Гірський Крим і, можливо, заплаву Дунаю. Зимуює на півдні ареалу; в Україні — на півдні, зрідка в інших місцях.

Чисельність

У Лісостепу рідкісний. Загальна чисельність на гніздуванні в Україні не більше 8–12 тис. пар при чисельності в Європі у 520–730 тис. пар. Чисельність зимуючих синяків в Україні — 500–1500 особин. У Харківській області наприкінці XIX століття був звичайним гніздовим та мігруючим птахом, що траплявся у старих хвойних, листяних та мішаних лісах із великою кількістю дуплястих дерев.

На даний час відомі поодинокі реєстрації під час міграції. За останні 20 років відомо декілька реєстрацій окремих птахів у гніздовий час.

Місця перебування

Заселяє ліси різного типу, перевагу віддає листяним і мішаним, старим, з дуплистими деревами, поряд із відкритими місцями. Гніздиться окремими парами. Для гнізд використовує дупла, інколи борти і порожнини в опорах ЛЕМ.

Особливості біології

Прилітає на місця гніздування у березні-квітні. Гніздиться у великих дуплах старих дерев. За один сезон може бути два виводки. У кладці 2 яйця. Пташенята залишають гніздо через 25–27 днів. Об'єднуються в осінні зграї, частіше по 10–20 особин. Живиться насінням диких і культурних злаків, бобових, гречкових на полях, узбіччі доріг, порубах. Зрідка живиться комахами і дрібними молюсками. Осінній відліт у вересні-жовтні.

Основні чинники зниження чисельності

Зменшення площ старих лісів, омолодження деревостанів, вирубування дуплистих дерев. Отруєння хімікатами на полях. Турбування птахів на місцях гніздування.

Заходи охорони

Збереження дуплистих дерев; охорона територій, що використовуються видом під час прольоту; виключення чинника турбування; заборона полювання; розвішування штучних гніздівель; організація заказників у місцях гніздування.

Джерела інформації

Зарудный, 1892; Сомов, 1897; Аверин, 1930; Лисецкий, 1952; Букаченко, Наглов, 1954; Кістяківський, 1957; Кривицкий, 1993; Вергелес и др., 1994; Книш та ін., 2009; Банік М. В. (2012, особисте повідомлення).

Автор: Т. А. Атемасова

Фото: © Jim Gifford

<http://www.flickr.com/photos/jimgifford/2209505523>

СИВОРАКША*Coracias garrulus* Linnaeus, 1758**Сизоворонка**

Клас Птахи — Aves

Ряд Сиворакшеподібні — Coraciiformes

Родина Сиворакшеві — Coraciidae

Природоохоронний статус

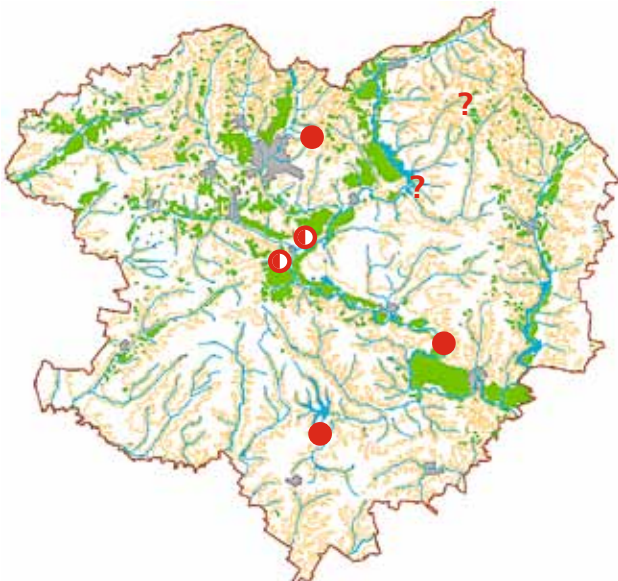
Зникаючий. Занесений до Червоної книги України (зникаючий), Червоного списку МСОП (NT), списків Бернської конвенції (Додаток II) та Боннської конвенції (Додаток II).

Морфологічна характеристика

Птах розміром з галку із яскравим блакитним оперенням, великою головою і дужим дзьобом. Довжина тіла 29–32 см, розмах крил 52–58 см. У забарвленні оперення голови, шиї, черева і крил переважають різноманітні відтінки бірюзового і блакитного кольорів, спина і частково крила зверху рудувато-жовтогарячого кольору. Статевий диморфізм не виражений. Молоді птахи забарвлені тьмяніше.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений від Західного Середземномор'я до Алтаю, переважно в районах із посушливим кліматом. Зимує у Східній Африці на південь від Сахари. У минулому гніздовий ареал повністю охоплював територію України. Однак, починаючи з середини ХХ століття, повсюдно в Європі почалося поступове скорочення області поширення і водночас — зменшення чисельності виду. Наприкінці 1970-х — на початку 1980-х років ці процеси набули катастрофічних темпів і в Харківській області. Межа ареалу зсунулася у південному і східному напрямках.

Чисельність

Чисельність дуже низька і продовжує знижуватися. Ймовірно, на території Харківської області гніздиться не більше 5–10 пар. Докази гніздування в останні роки відсутні. Під час міграції не щороку реєструються поодинокі птахи.

Місця перебування

Населяє відкриті ландшафти: заплави із розсіяними по луках поодинокими старими деревами, узлісся придолинних лісів, безлісні схили корінних берегів річок із урвищами. Ключовими ознаками біотопу є перетята місцевість, наявність присад та доступність місць гніздування.

Особливості біології

На гніздуванні та під час міграції трапляється виключно рідко. Перелітний вид. Появу біля місць гніздування відмічали з початку другої декади до кінця квітня. Територіальний моногамний вид. Про потомство дбають обидва партнери. Буває одна кладка в сезоні, в якій найчастіше 3–5 яєць. Гнізда влаштовують у дуплах дерев, а також у норах та тріщинах лесових, глинистих, пісковикових і крейдяних урвищ. Повні кладки в Харківській області знаходили у середині травня. Насиджування триває 17–19 днів. Пташенята виходять з гнізд через 26–27 днів, у липні і переходять на самостійне здобування корму у віці 21–24 днів. Живиться великими комахами (жуки, прямокрили) та інколи дрібними хребетними, яких здобуває, вистежуючи з присади. Місцеві птахи лишали Харківську область у середині серпня, а осіння міграція тривала з початку другої декади вересня до кінця цього місяця, зрідка — до середини жовтня.

Основні чинники зниження чисельності

Зміни гніздових біотопів внаслідок перетворень у практиці сільськогосподарства; коливання клімату.

Заходи охорони

Пошук місць гніздування й організація природних резерватів для збереження природного середовища виду.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Гусев и др., 1952; Новиков и др., 1963; Cramp, 1985; Samwald, Štumberger, 1997; Вітер, 2012; Надточій Г. С. (2012, особисте повідомлення).

Автор: М. В. Банік

Фото: © В. Мосейкін

http://www.rbcu.ru/birdclass/list.php?id=3&SECTION_ID=1329

ПУГАЧ*Bubo bubo* (Linnaeus, 1758)**Филин**

Клас Птахи — Aves

Ряд Сороподібні — Strigiformes

Родина Совові — Strigidae

Природоохоронний статус

Зниклий на гніздуванні вид. Занесений до Червоної книги України (рідкісний), списків Бернської конвенції (Додаток II) та Конвенції СІТЕС (Додаток II).

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 60–75 см, розмах крил 160–188 см, маса тіла 1,5–4,2 кг. Зверху темно-бурий, з жовтуватими та білуватими плямами; «вушка» великі, темно-бурі; горло біле; низ тулуба вохристий, з темно-бурими широкими поздовжніми рисами на грудях та череві; зверху махові пера іржасто-жовті, з темно-бурими смугами; спід крил світло-вохристий; хвіст темно-бурий, з жовтими смугами; дзьоб чорний; райдужна оболонка ока жовтогаряча. У молодих особин оперення світліше.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Розповсюджений досить широко на території Євразії. У Європі гніздиться майже в усіх країнах, але скрізь досить рідкісний. В Україні гніздиться на Поліссі, а також на сході і заході країни. На іншій території може траплятися під час кочівель. У Харківській області — рідкісний залітний вид. Випадки гніздування відомі у суміжних областях — на схід (Луганська) та на північ (Сумська) від Харківщини.

Чисельність

За свідченнями М. М. Сомова був звичайним гніздовим птахом у різноманітних лісах Харківської губернії, але ніде не траплявся у великій кількості. Гніздування у степових районах (Ізюмському та Вовчанському) на крейдяних відслоненнях М. М. Сомов вважав виключенням. У наш час випадки гніздування невідомі. Але в цілому до 5 пар ймовірно може гніздитися у північно-східній частині Харківської області. Під час сезонних кочівель і взимку окремі особини можуть траплятися на всій території області.

Місця перебування

В межах України гніздиться у важкодоступних лісових біотопах Полісся і Карпат (номінативний підвид) або по крутих ярах сходу України (південно-руський підвид).

Особливості біології

Дорослі птахи ведуть осілий спосіб життя, молоді здійснюють невеличкі кочівлі. До гніздування приступають досить рано: наприкінці лютого — на початку березня. У повних кладках 2–4 яйця. Насиджування триває близько місяця. Молоді проводять в гніздах близько двох місяців і з кінця червня — початку липня залишають гніздові території. Нерідко молодше пташеня не доживає до вильоту. Спектр живлення різноманітний, найчастіше — це дрібні гризуни і птахи середнього розміру.

Основні чинники зниження чисельності

Незаконний відстріл під час полювання, загибель на опорах ліній електромереж від ураження електрострумом, розорення гнізд людиною.

Заходи охорони

Заборона відстрілу, встановлення захисних систем на опорах ЛЕМ, охорона місць гніздування.

Джерела інформації

Зарудный, 1888; Сомов, 1897; Букаченко, Наглов, 1954; Ветров, 1993; Кривицкий, 1993; 2003; Клетенкин, 1996; Ручкин, 1996; Ветров, Кондратенко, 2002; Атемасова, Атемасов, 2006; Ветров, 2009.

Автор: В. В. Ветров
Фото: © В. В. Ветров

БОЛОТЯНА СОВА*Asio flammeus* (Pontoppidan, 1763)**Болотная сова**

Клас Птахи — Aves

Ряд Совоподібні — Strigiformes

Родина Совові — Strigidae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид, із низькою чисельністю. Занесений до Червоної книги України (вразливий), списків Бернської Конвенції (Додаток II), Конвенції СІТЕС (Додаток II).

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 34–42 см, розмах крил 90–105 см, маса тіла 230–430 г. Зверху колір світло-вохристий, з темно-бурими рисками; лицевий диск білуватий, довкола очей чорні плями; «вухка» короткі, невідрізані; низ вохристо-жовтий або білуватий, з подовжніми темними рисками; верхні покривні пера темно-бурі, а знизу білі; хвіст жовтуватий, з бурими смугами; дзьоб темно-сірий; райдужна оболонка ока жовта. У молодих особин оперення світліше, але лицевий диск темніший.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Охоплює Євразійський континент — від тундри до напівпустелі, Північну Америку; окремі підвиди трапляються у Південній Америці. Зимує в південній частині ареалу. В Україні гніздиться повсюди, за винятком Карпатських та Кримських гір. Вся територія Харківської області входить до гніздового ареалу виду.

Чисельність

Загальна чисельність виду в Україні точно не відома; ймовірно,

вона складає 850–1700 пар. У Харківській області навряд чи гніздиться більше 100 пар. Чисельність з року в рік не постійна і залежить від конкретних погодних умов і кормової бази кожного року.

Місця перебування

Лучні біотопи, заболочені ділянки долин річок, агроценози.

Особливості біології

Перелітний і зимуючий птах. Гнізда влаштовує на землі серед лучної і болотної рослинності або посівів озимої пшениці. У повних кладках звичайно 4–6 яєць. Початок розмноження спостерігається в середині — кінці квітня. Виводки покидають гнізда в кінці червня — на початку липня. Восени і взимку утворюють невеликі скупчення — дньовки на зарослих ділянках ланів або перелогів. Живляться в основному мишоподібними гризунами.

Основні чинники зниження чисельності

Незаконний відстріл під час полювань, загибель гнізд під час сінокосіння або збирання врожаю.

Заходи охорони

Пропаганда охорони хижих птахів і сов, заборона відстрілу, збереження некошених ділянок довкола гнізд.

Джерела інформації

Сова, 1994; Кузьменко, 2009; Г. С. Надточій, М. В. Банік, Т. А. Атемасова (2012, особисті повідомлення).

Автор: В. В. Ветров
Фото: © В. В. Ветров

СОВКА*Otus scops* (Linnaeus, 1758)**СПЛЮШКА**

Клас Птахи — Aves

Ряд Совоподібні — Strigiformes

Родина Совові — Strigidae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид із низькою чисельністю. Занесений до Червоної книги України (вразливий), списків Бернської Конвенції (Додаток II), Конвенції СІТЕС (Додаток II).

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 19–20 см, розмах крил 50–54 см, маса тіла 60–135 г. Бурувато-сіра, з добре помітними «вухками»; верх із чорними рисками і світлими плямами; низ тулуба з білуватими плямами і темними повздовжніми рисками; махові пера зі світлими та темними смугами; дзьоб темно-сірий; кігті сірі; райдужна оболонка ока жовта.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Південна і Центральна Європа, Середня Азія. В Україні на гніздуванні трапляється у степовій смузі та деяких районах південної частини Лісостепу, в Криму, на Закарпатті, в інших районах — дуже рідко.

Чисельність

У Європі гніздиться близько 210–440 тис. пар. В Україні — орієнтовно 2–4 тис. пар. У Харківській області спеціальні обліки чисельності не проводилися. За непрямыми даними, живе не менше 50 пар.

Місця перебування

Узлісся листяних лісів будь-якого типу, зокрема лісопаркова зона населених пунктів, сади, лісосмуги.

Особливості біології

Гніздовий, перелітний птах. Прилітає в другій половині квітня. Веде нічний спосіб життя. Гніздиться в дуплах дерев, рідше в старих гніздах сорок і хижих птахів. У повних кладках 3–6 білих яєць. Початок відкладання яєць спостерігається з середини травня. Виліт пташенят відбувається в середині — наприкінці липня. Осіння міграція слабо вивчена: ймовірно, совки відлітають протягом вересня. Живиться в основному великими комахами, рідше дрібними гризунами і зльотками птахів.

Основні чинники зниження чисельності

Хижацтво куніць, які розорюють гнізда; вирубка старих дуплистих дерев.

Заходи охорони

Пропаганда охорони хижих птахів та сов, розумна лісогосподарська діяльність.

Джерела інформації

Сова, 1994; Башта, Архипов, 2009; Банік М. В., Біатов А. П. (2012, особисті повідомлення).

Автор: В. В. Ветров
Фото: © Otto Samwald

МАЛИЙ ЖАЙВОРОНОК*Calandrella brachydactyla* (Leisler, 1814)**Малый жаворонок**

Клас Птахи — Aves

Ряд Горобцеподібні — Passeriformes

Родина Жайворонкові — Alaudidae

Природоохоронний статус

Зникаючий. Занесений до списку Бернської конвенції (Додаток III).

Морфологічна характеристика

Жайворонко невеликого розміру із порівняно товстим дзьобом: довжина тіла 12–14 см, розмах крил 25–30 см. Забарвлений у буровато-сірі тони, збоку на волі добре помітна темна пляма. Спід тіла від шиї до хвоста дуже світлий, без ряботиння. Статевий диморфізм не виражений. Добре відрізняється від інших жайворонків за простою пісню та схожою на цвірінкання горобця позивкою.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений від Іспанії і Північної Африки до Монголії в районах із посушливим кліматом. Зимуює у Сахелі південніше Сахари та у Південно-західній Азії. Через Харківську область проходить північна межа ареалу. На початку 1990-х років вид ще, ймовірно, гніздився в багатьох пунктах у центрі і на півночі області, проте вже до кінця цього десятиліття межа ареалу зсунулася на південь. У 2000-ні роки знахідки у гніздовий час відомі лише на півдні області. Докази гніздування в останні роки відсутні.

Чисельність

На початку 1990-х років гніздова чисельність у посівах озимини, кукурудзи та цукрових буряків становила 0,07–0,63 пари/10 га,

в середньому 0,23 пари/10 га; на пасовищних солончакових луках — в середньому, 0,22 пари/10 га; на пасовищних степових ділянках — 0,15 пар/10 га. В останні роки знахідок у гніздовий час немає, чисельність мігруючих птахів скоротилася (відомі окремі зустрічі).

Місця перебування

Гніздиться у південних сухих степах та напівпустелях, на кам'янистих, глинистих, піщаних ділянках з розрідженим покривом, а також по ланах і перелогах. Гніздові біотопи у Харківській області — насамперед, лани з ділянками відкритого ґрунту, а також солончаки та солончакові луки, зрідка — плоскі степові пасовища і перелоги.

Особливості біології

Виключно рідкісний на гніздуванні та під час міграції вид. Перелітний вид. Прилітає у середині березня, міграція триває до середини квітня, пік міграції — наприкінці березня. Моногамний вид. Про потомство дбають обидва партнери. Дві кладки в сезоні. В кладці найчастіше 4–5 яєць. Гнізда влаштовують у ямках на землі під прикриттям трав'янистих рослин. Насиджування триває 11–13 днів. Пташенята виходять з гнізд у віці 8–10 днів, стають на крило у віці 11–15 днів, самостійні — через 1–3 тижні. Льотні молоді птахи траплялись з кінця другої декади червня. У гніздовий період живиться безхребетними, в період міграції і на зимівлі — насінням та пагонами рослин. Осіння міграція починається у серпні і триває до початку жовтня, поодинокі птахи інколи затримуються до середини листопада.

Основні чинники зниження чисельності

Перерозподіл птахів у межах гніздового ареалу. Зміни у практиці сільського господарства: зміна структури посівних площ, зменшення пасовищного навантаження, збільшення площ, непридатних для гніздування.

Заходи охорони

Пошук місць гніздування, організація їх охорони.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Аверин, 1910; Cramp, 1988; Белик, 2000; de Juana et al., 2004; Вергелес Ю. І., Ветров В. В. (2012, особисті повідомлення).

Автор: М. В. Банік
Фото: © Kjeld Lund

СТЕПОВИЙ ЖАЙВОРОНОК*Melanocorypha calandra* (Linnaeus, 1766)**Степной жаворонок**

Клас Птахи — Aves

Ряд Горобцеподібні — Passeriformes

Родина Жайворонкові — Alaudidae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид на межі ареалу. Занесений до списку Бернської конвенції (Додаток II).

Морфологічна характеристика

Великий жайворонкоз із масивним дзьобом, широкими крилами і коротким хвостом: довжина тіла 17,5–20 см, розмах крил 34–42 см. Характерною є велика темна пляма на волі напроти згину крила. В польоті зверху добре помітна біла смуга вздовж внутрішнього краю крил. Статевий диморфізм не виражений. Під час співу у повітрі помахує крилами повільніше, ніж польовий жайворонкоз, пісня значно голосніша і повільніша.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений у районах із посушливим кліматом від Іспанії на схід до Південно-західної Монголії. Через Харківську область проходить північна межа ареалу. Наприкінці XIX століття був дисперсно поширений в регіоні. Такий самий острівний характер поширення зберігся і донині. Докази гніздування в останні роки відсутні.

Чисельність

Для виду характерні значні коливання чисельності. Ймовірно, він не гніздився в регіоні у середині XIX століття; почав розселятися у 1880-ті роки; був відносно численним у 1910–1920 роки, потім

його чисельність знизилася, а у 1950-ті та на початку 1960-х років знову значно виросла. Нині чисельність низька — знайдено окремі пари.

Місця перебування

Гніздиться у степах із високим, але розрідженим трав'янистим покриттям, особливо у злакових варіантах південних степів, часто — по степових ділянках у долинах річок, а також з давніх часів — на ланах (посіви злакових). Гніздові біотопи у Харківській області — лани на підвищених ділянках серед вододільних плато, степи на пласких підвищених рівнинах.

Особливості біології

Рідкісний гніздовий і мігруючий птах, в минулому також — рідкісний зимуючий вид. Більшість птахів зимує в межах гніздового ареалу; біля північної межі поширення — перелітний вид. Прилітає на початку березня, міграція триває до середини квітня. У гніздовий період птах живиться комахами, взимку — насінням та пагонами рослин. Моногамний вид. Про потомство дбають обидва партнери. Буває дві кладки в сезоні. В кладці найчастіше 4–5 яєць. Гнізда влаштовують на землі під прикриттям трав'янистих рослин. Даних про строки розмноження в регіоні майже немає. Насиджування триває 16 днів. Пташенята виходять з гнізд у віці 10 днів. У Полтавській області вихід з гнізда спостерігали наприкінці квітня. Льотні молоді птахи, що походили, ймовірно, з других кладок, траплялись у Харківській області з середини червня. З кінця липня жайворонки розпочинають післягніздові кочівлі і повністю лишають місця гніздування до середини серпня.

Основні чинники зниження чисельності

Перерозподіл птахів у межах гніздового ареалу, ймовірно, як реакція на зміни клімату. Зміни у практиці сільського господарства, що призвели до перерозподілу структури посівних площ, зменшення пасовищного навантаження і, як наслідок — до змін у складі та розподілі рослинності на місцях гніздування виду.

Заходи охорони

Організація охорони місць перебування виду у комплексі з іншими видами — мешканцями степових екосистем.

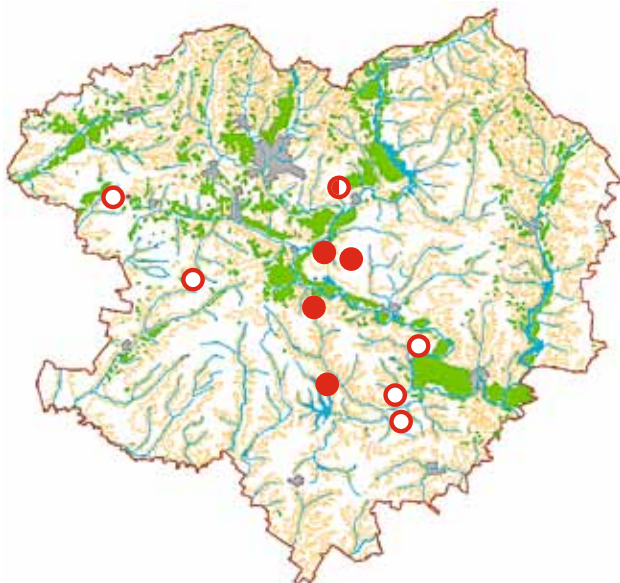
Джерела інформації

Сомов, 1897; Аверин, 1910, 1924; Гавриленко, 1929; Гусев и др., 1952; Новиков и др., 1963; Лисецкий, 1965; Stamp, 1988; Белик, 2000.

Автор: М. В. Банік

Фото: © С. Єлісєєв

http://www.rbcu.ru/birdclass/list.php?id=5&SECTION_ID=1374

СИРИЙ СОРОКОПУД

Lanius excubitor Linnaeus, 1758

Серый сорокопут

Клас Птахи — Aves

Ряд Горобцеподібні — Passeriformes

Родина Сорокопудові — Laniidae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид на межі ареалу. Занесений до Червоної книги України (рідкісний) та списку Бернської конвенції (Додаток II).

Морфологічна характеристика

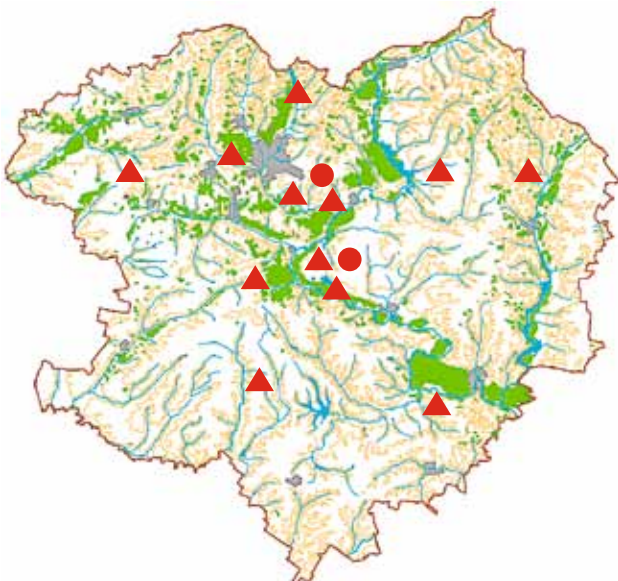
Великий сорокопуд із міцним, гачкуватим дзьобом і сіро-чорнобілим оперенням: довжина тіла 21–26 см, розмах крил 30–35 см. Статевий диморфізм майже не виражений. Від чорнолобого сорокопуда відрізняється пропорціями тіла — круглішими крилами, довшими дзьобом і хвостом, відсутністю темного кольору на лобі, відсутністю або дуже слабким розвитком рожевого відтінку на грудях і череві.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений у Євразії від Скандинавії до басейну Анадира, від тундрової до степової зони; у Північній Америці — на Алясці і в Канаді. Через Харківську область проходить південна межа ареалу. У регіоні в гніздовий час трапляються представники номінативного *L. exc. excubitor* та степового *L. exc. homeyeri* підвидів. У міграційний час і взимку трапляються також особини третього підвиду — *L. exc. sibiricus*.

Чисельність

Гніздова чисельність дуже низька: відомі лише зустрічі окремих пар,

що було характерно і для другої половини XIX — першої половини XX століть. Під час міграції і на зимівлі трапляється частіше.

Місця перебування

Гніздиться там, де серед відкритого простору є достатньо присад, найчастіше — поодиноких дерев. У Харківській області гніздову пару було зареєстровано на оточеному степами пониженні із заростями чагарникових верб на п'ятій терасі долини Сіверського Дінця. В період міграції і на зимівлі зустрічається по ланах із лісосмугами, вздовж узлісь, у заплавах річок.

Особливості біології

Виключно рідкісний на гніздуванні вид; частіше трапляється під час міграції і взимку. Більшість птахів зимує в межах гніздового ареалу, у північній межі поширення — перелітний вид. У Харківській області зимуючі птахи поступово зникають з постійних територій, які вони займають, з середини березня. Міграція триває до середини квітня. Живиться дрібними хребетними і великими комахами, яких вистежує з присади. Моногамний вид. Про потомство дбають обидва партнери. Буває одна кладка в сезоні, в якій найчастіше 4–7 яєць. Гнізда влаштовують на деревах або у чагарниках на висоті більше 2 м. Даних про строки розмноження в регіоні майже немає: пару із двома молодими, які ще погано літали, виявлено 4 серпня (ймовірно, повторна кладка). Насиджування триває 15–17 днів. Пташенята виходять з гнізд у віці 15–18 днів і стають самостійними у віці 50–60 днів. У Харківській області перші мігранти з'являються наприкінці вересня, пік прольоту — в кінці жовтня. В період міграції і взимку ведуть поодинокий спосіб життя.

Основні чинники зниження чисельності

Чинники зниження чисельності невідомі.

Заходи охорони

Пошук місць гніздування та організація їх охорони.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Аверин, 1910; Гавриленко, 1928, 1929; Cramp, Perrins, 1993; Кривицкий, 1998; Панов, 2008; Косенко, Кайгородова, 2011; Витер, 2012; Атемасова Т. А., Гончаров Г. Л. (2012, особисті повідомлення).

Автор: М. В. Банік
Фото : © Axcел Mortensen

ВОЛОВЕ ОЧКО*Troglodytes troglodytes* (Linnaeus, 1758)**Крапивник**

Клас Птахи — Aves

Ряд Горобцеподібні — Passeriformes

Родина Воловоочкові — Troglodytidae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид на межі ареалу. Занесений до списку Бернської конвенції (Додаток II).

Морфологічна характеристика

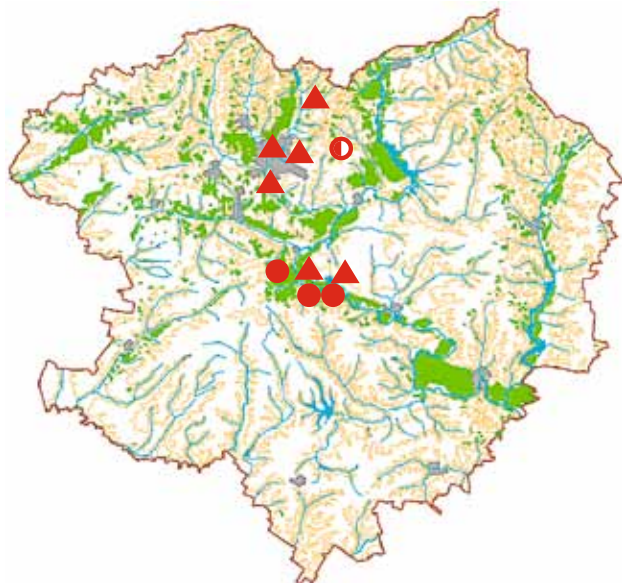
Мініатюрний горобиний птах (довжина тіла 9–10,5 см, розмах крил 13–17 см) із короткими, округленими крилами і коротеньким хвостом, що постійно задирається догори. Добре помітна звичка птаха рухатися хутко та не підійматися високо над землею. Забарвлення неяскраве, рудувато-буре. Статевий диморфізм не виражений.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений у Євразії від Ісландії та Північної Африки до тихоокеанського узбережжя і Японії, у Північній Америці — від Аляски до Каліфорнії. Ареал охоплює регіони із помірним, вологим кліматом з м'якими зимами, переважно в межах лісової зони та лісового поясу гірських систем. Через Харківську область, ймовірно, проходить південна межа ареалу. Гніздування в регіоні остаточно не доведене.

Чисельність

Чисельність у гніздовий період дуже низька — відомі лише зустрічі окремих птахів. У період перельотів і на зимівлі трапляється частіше. У міграційний період відносна чисельність на маршрутах

вздовж річок, найчастіше, становить 0,2–0,5, а взимку — 0,05–0,25 особин/км берегової лінії.

Місця перебування

Обирає для гніздування переважно широколистяні та мішані ліси із завалами сушняку і хмизу. У гніздовий період трапляється у вододільних дібровах в місцях, де протікають струмки і багато ламані; у листяних лісах по берегах річок, у вільшаниках; під час міграції — у лісах із підліском та купами хмизу, вздовж берегів водойм. Перезимовують тільки по берегах вільних від криги річок.

Особливості біології

Виключно рідкісний на гніздуванні, але звичайний під час міграції та на зимівлі вид. У західній частині ареалу — осілий вид, на півночі і сході — перелітний. Значна частина птахів зимує в межах гніздового ареалу. Весняна міграція триває з кінця березня до середини — кінця квітня. В оптимальних умовах не менше половини всіх самців полігамні. Решта гніздиться в парах, проте зв'язки між партнерами слабкі. На власній території самець будує у нішах під корінням дерев, у купах хмизу декілька гнізд, які використовуються для розмноження або ночівлі. У вигодовуванні потомства він бере участь не завжди. Буває дві кладки в сезоні. У кладці найчастіше 5–8 яєць. Даних про строки розмноження в регіоні майже немає: самця, що будував гніздо, спостерігали 24 квітня. Насиджування триває в середньому 16 днів. Пташенята виходять із гнізд у віці 14–19 днів і стають самостійними через 9–18 днів. Живиться дрібними комахами і павуками. Перші мігруючі птахи з'являються з середини вересня, пік прольоту припадає на кінець жовтня — першу половину листопада.

Основні чинники зниження чисельності

Найважливіший чинник зниження чисельності — підвищена смертність у суворі зимові сезони із довгими морозними періодами та високим сніговим покривом.

Заходи охорони

Пошук місць гніздування й організація їх охорони.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Станп, 1988; Витер, Яцюк, 2010; Бабкін Л. П. (2012, особисте повідомлення).

Автор: М. В. Банік

Фото: © С. Рижков

http://ryzhkovsergej.35photo.ru/photo_262422/

ІНДІЙСЬКА ОЧЕРЕТЯНКА*Acrocephalus agricola* (Jerdon, 1845)**Индийская камышевка**

Клас Птахи — Aves

Ряд Горобцеподібні — Passeriformes

Родина Кропив'янкові — Sylviidae

Природоохоронний статус

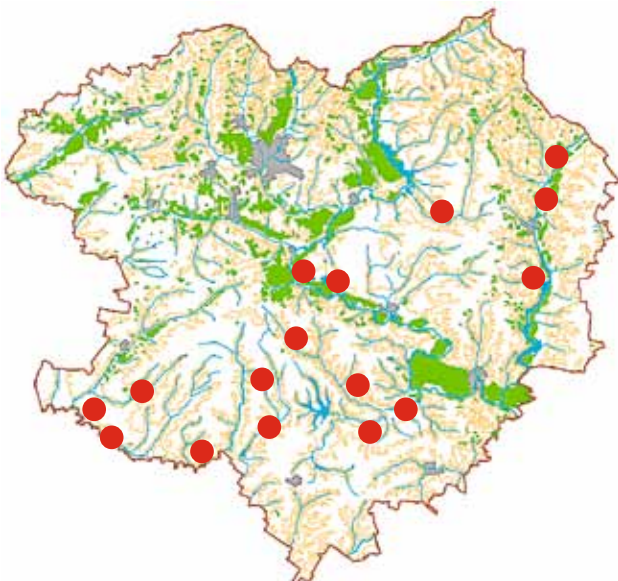
Рідкісний вид на межі ареалу. Занесений до списку Бернської конвенції (Додаток II).

Морфологічна характеристика

Довжина тіла близько 12 см, маса тіла 9–11 г. Оперення верху буре, з рудим відтінком, голова темніша; над оком чітка світла «брова»; поперек рудуватий; низ білуватий; махові і стернові пера бурі; дзьоб бурий, біля основи нижньої щелепи жовтуватий; ноги бурі.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Євразія від дельти Дунаю на схід до Волзько-Уральського міжріччя. На зимівлю мігрує до Пакистану та Індії. В Україні поширений у приморських районах Азово-Чорноморського регіону. Трапляється у Полтавській, Кіровоградській, Луганській, Дніпропетровській, Донецькій областях. У Харківській області вперше зареєстрований у 1999 році у долині річки Бритаї (Барвінківський район). Протягом останнього десятиліття знайдені локальні поселення у заплавах річок степової частини області (Берека, Оріль, Великий Бурлук, Оскіл) та на озері Лиман у Зміївському районі. У 2011 році зареєстрований у долині річки Оскіл у Дворічанському районі (зараз це північна межа гніздового ареалу виду в Україні); у 2012 році — на узбережжі Червонооскільського водосховища.

Чисельність

У локальних поселеннях на озері Куплевате (орнітологічний заказник «Бритаї») щільність гніздування 12–16 пар/га; в заплаві річки Берека — 6–7 пар/га.

Місця перебування

Мілководні засолені рогозові, рогозово-схеноплектові, очеретяно-рогозово-схеноплектові болота у заплавах річок степової зони; зарості очерету, рогозу на озерах, узбережжі водосховищ.

Особливості біології

Прилітають на місця гніздування в кінці квітня — на початку травня. Самці співають на виступаючих стеблах рогозу, схеноплекту, очерету на відстані 7–12 м один від одного. Гнізда конусоподібної та циліндричної форми влаштовує на сухих рослинах рогозу вузьколистого на висоті 19–32 см над поверхнею води. Відстань між гніздами — 6–15 м. У кладці 5–6 яєць. Строки гніздування дуже розтягнуті. Яйцекладка триває з середини травня до середини червня. Ймовірно, мають 2 гніздових цикли в сезоні. Обидва батьки вигодовують пташенят, які оперюються в кінці червня — кінці липня. Осіння міграція починається у серпні, більшість птахів відлітають до середини вересня.

Основні чинники зниження чисельності

Погіршення стану біотопів внаслідок господарської діяльності (випалювання сухої рослинності в заплавах річок, осушення боліт) і, можливо, кліматичних змін (пересихання водойм).

Заходи охорони

Пасивно охороняється на територіях заказників місцевого значення «Бритаї», «Куплеватське», «Займанський лиман», «Орільський». Для збереження виду необхідні моніторинг стану відомих і пошук нових локальних популяцій, а також заборона осушення заплав річок та випалювання сухої рослинності.

Джерела інформації

Гавриленко, 1954; Степанян, 1990; Гудина, 1991; Гаврись и др., 1993; Дядичева, 1996; Надточий, Черников, 1999; Надточий, 2002, 2004; 2011; Фесенко, Бокотей, 2002; Клімов та ін., 2005; Банік М. В. (2011, особисте повідомлення).

Автор: Г. С. Надточій

Фото: © І. І. Уколов

<http://birds-online.ru/gallery/displayimage.php?album=193&pos=2>

САДОВА ОЧЕРЕТЯНКА*Acrocephalus dumetorum* Blyth, 1849**Садовая камышевка**

Клас Птахи — Aves

Ряд Горобцеподібні — Passeriformes

Родина Кропив'янкові — Sylviidae

Природоохоронний статус

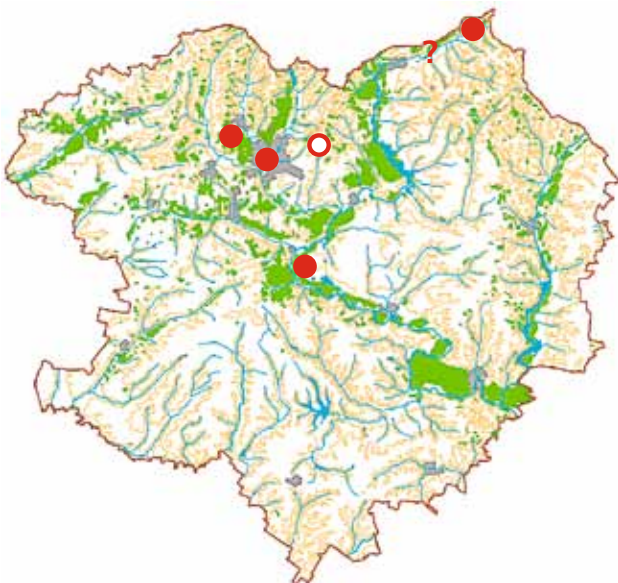
Рідкісний вид на межі ареалу. Занесений до списку Бернської конвенції (Додаток II).

Морфологічна характеристика

Довжина тіла близько 12 см, маса тіла 9–14 г. Оперення верху буре, з оливковим відтінком; перед оком вузька світла смужка; спід бурувато-білий; махові і стернові пера бурі; дзьоб бурий, біля основи нижньої щелепи жовтуватий; ноги бурі.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Займає великий простір між Балтійським морем, басейном Лени та Гімалаями. Трапляється на північному сході Польщі, а також на всій території Білорусі. Південна межа поширення проходить з крайньої півночі України через Росію, Казахстан, Туркменістан, Узбекистан, Іран, Афганістан та Таджикистан. Зимує в Пакистані, Індії, Цейлоні та Бірмі. В Україні трапляється на північному сході як дуже рідкісний перелітний, гніздовий вид. У Харківській області вид реєструвався у 1952 та 1990–1991 роках у заплаві Сіверського Дінця. У 1990 році у заплаві річки Уди в Харківському районі (околиці смт Пісочин) знайдене гніздо з кладкою. У 1998 році 4 співачих самця спостерігались на території Харкова у центральному парку та ботанічному саду.

Чисельність

Дуже низька.

Місця перебування

Чагарники на узліссях нагірних дібров, заболочені луки з чагарниками в заплавах річок, парки.

Особливості біології

Прилітають на місця гніздування у I–II декаді травня. У шлюбний період самці співають і вдень, і вночі у заростях чагарників. Гніздовий період розтягнутий. Будує гнізда з II декади травня до I декади червня. Одне гніздо було влаштоване на купині в осоці на висоті 12 см над поверхнею землі. Інше гніздо знаходилося у переплетінні підмаренника у кущах терну. Яйцекладка триває з II декади травня до I декади червня. У кладці 5–6 яєць. Самиця насиджує кладку 13–14 діб. Вилуплення пташенят відбувається в I–II декадах червня. Вигодовують пташенят обидва батьки 11–13 діб. Поршки покидають гнізда з середини червня до початку липня. Близько двох тижнів їх догодовують дорослі птахи. Живляться дрібними комахами. Відлітають на зимівлю у серпні та вересні.

Основні чинники зниження чисельності

В останнє десятиліття садові очеретянки спостерігались рідше; ймовірно це пов'язано із кліматичними змінами (посушливий період). 1980–1990 роки, коли вид частіше реєструвався на Північному Сході України, були більш вологими і прохолодними.

Заходи охорони

Пасивно охороняється на території національного природного парку «Гомільшанські ліси». Для збереження виду необхідні моніторинг стану відомих і пошук нових локальних популяцій.

Джерела інформації

Букаченко, Наглов, 1954; Степанян, 1990; Книш, 1994, 1997; Надточій, 1999, 2011; Кныш, 2001; Фесенко, Бокотей, 2002; Бабкін Л. П., Банік М. В. (1970 і 2012, усні повідомлення).

Автор: Г. С. Надточій

Фото: © І. І. Уколов

<http://www.birds-online.ru/gallery/displayimage.php?pos=-4806>

ВЕСНЯНИЙ ВІВЧАРИК*Phylloscopus trochilus* (Linnaeus, 1758)**Пеночка-весничка**

Клас Птахи — Aves

Ряд Горобцеподібні — Passeriformes

Родина Кропив'янкові — Sylviidae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид на межі ареалу. Занесений до списку Бернської конвенції (Додаток II).

Морфологічна характеристика

Довжина тіла близько 11 см, маса тіла 9–10 г. У дорослих самців оперення верху бурувато-оливкове; над оком жовтувата «брова»; спід білуватий з жовтим відтінком на горлі, волі і грудях; спід крила жовтий; махові і стернові пера бурі, з оливковою облямівкою на зовнішніх частинах; дзьоб темно-бурий, біля основи світліший; ноги світло-бурі.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Євразія — від Скандинавії, північної Франції та західного краю Альп на схід до басейну Колими та басейну Анадиру. Зимує в Центральній та Південній Африці. В Україні — гніздовий перелітний вид. Гніздиться в лісовій і лісостеповій смугах; мігрує на всій території. У Харківській області гнізда весняного вівчарика ще не знайдені, але зустрічі самців, що співають, у різних біотопах протягом весняно-літнього періоду можуть свідчити про вірогідність гніздування.

Чисельність

У Харківській області під час міграції трапляється досить часто.

У гніздовий період відомі поодинокі зустрічі — у Зміївському районі на території національного природного парку «Гомільшанські ліси» знаходили навіть самицю із насідною плямою.

Місця перебування

Нагірні й заплавні діброви, соснові й мішані ліси, березняки, вільшняки по річковим заплавам, байрачні ліси, лісопарки, парки, садки.

Особливості біології

Прилітає в II–III декадах квітня. Оселяється на освітлених місцях, кулясте гніздо з бічним входом влаштовує здебільшого на землі під кущами та в густій траві. Гніздо сплітається з тонких травинок, моху, корінців; всередині вистилається ніжними стебельцями, корінцями, пір'ям, інколи з домішками волосся. Будує гніздо самиця 7–10 днів. Повну кладку з 4–8 яєць відкладає у травні-червні. Може мати 2 кладки. Насиджує тільки самиця протягом 13 діб. Пташенята в гнізді з'являються наприкінці травня — на початку червня. Вигодовують пташенят обидва батьки 12–13 днів, а після вильоту ще близько тижня догодовують у межах гніздової ділянки. З середини червня молоді птахи переходять до кочівного способу життя. Поїдають дрібних жуків (довгоносиків, листогризів), мух, дрібних метеликів, личинок та лялечок комах, сітчастокрилих, цикадок. Восени живляться ягодами чорної бузини. Масовий відліт — у вересні.

Основні чинники зниження чисельності

Погіршення стану біотопів внаслідок господарської діяльності (вирубування старих дерев).

Заходи охорони

Пасивно охороняється на територіях національних природних парків «Гомільшанські ліси», «Слобожанський». Для збереження виду необхідні моніторинг стану відомих і пошук нових локальних популяцій.

Джерела інформації

Кривицький и др., 1990; Симкин, 1990; Степанян, 1990; Вергелес и др., 1993; Надточий и др., 1993; Фесенко, Бокотей, 2002; Надточий, Чаплыгина, 2010; Надточий, 2011; Банік М. В. (2012, особисті повідомлення).

Автор: Г. С. Надточій
Фото: © Helge Sørensen

ЗЕЛЕНИЙ ВІВЧАРИК*Phylloscopus trochiloides* (Sundevall, 1837)**Зелёная пеночка**

Клас Птахи — Aves

Ряд Горобцеподібні — Passeriformes

Родина Кропив'янкові — Sylviidae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид на межі ареалу. Занесений до списку Бернської конвенції (Додаток II).

Морфологічна характеристика

Довжина тіла близько 11 см, маса тіла 7–8 г. Забарвлення зверху сірувато-зелене; над оком світла «брова»; спід сіруватий; на покривних перах крила білувата смужка, іноді непомітна; махові і стернові пера бурі; дзьоб темно-бурий, біля основи світліший; ноги сірувато-бурі.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Євразія — від південної Фінляндії, східного узбережжя Балтійського моря та північно-східної частини Німеччини на схід до Колимського хребта, узбережжя Охотського та Японського морів. Має місце тенденція до розширення ареалу у західному напрямку. В Україні — рідкісний гніздовий перелітний вид, трапляється у північно-східному регіоні. З 1980 року окремі мігруючі самці регулярно трапляються в зелених зонах міст та селищ. У Харківській області вид реєструється з 1988 року у нагірних дібровах та на території Харкова (1995–1998 роки та 2012 рік).

Чисельність

Відомі поодинокі знахідки самців, що співають. Виводок з 5 поршків

із самицею біля яруги з струмком у кленово-липовій діброві у Зміївському районі спостерігали 18 червня 1999 року.

Місця перебування

Старі кленово-липові нагірні діброви, мішані або хвойні ліси, деревні насадження, парки, сади.

Особливості біології

Прилітають у II–III декаді травня. Співаючі самці, що проявляли територіальну поведінку, реєструвались в кінці травня — I–II декадах червня. Самиця будує гніздо на землі в місцях із порушеним трав'янистим покривом та на ділянках відкритого ґрунту. Гнізда можна знайти під корінням дерева, на стінці лісового урвища, біля схилю лісової дороги, у вивернутому корінні дерева, у вищербинах деревних стовбурів, у тріщинах та порожнинах пеньків. Гніздо кулястої форми з покрівлею та бічним входом. Кладку з 5–6 яєць у червні-липні насиджує самиця приблизно 13 днів. Самець у цей час продовжує співати. Вигодовують пташенят обидва дорослі птахи. Відліт відбувається в серпні — вересні.

Основні чинники зниження чисельності

Погіршення стану біотопів внаслідок господарської діяльності (вирубування старих дерев).

Заходи охорони

Пасивно охороняється на території національного природного парку «Гомільшанські ліси». Для збереження виду необхідні моніторинги стану відомих і пошук нових локальних популяцій.

Джерела інформації

Кньш, 1982, 2001; Симкин, 1990; Степанян, 1990; Вергелес и др., 1994; Надточій, 1999, 2011; Фесенко, Бокотей, 2002.

Автор: Г. С. Надточій

Фото: © В. Тяхт

http://www.rbcu.ru/upload/iblock/0a6/83Warbler_2929_900.jpg

СТРОКАТА МУХОЛОВКА

Ficedula hypoleuca (Pallas, 1764)

Мухоловка-пеструшка

Клас Птахи — Aves

Ряд Горобцеподібні — Passeriformes

Родина Мухоловкові — Muscicapidae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид на межі ареалу. Занесений до списків Бернської конвенції (Додаток II) та Боннської конвенції (Додаток II).

Морфологічна характеристика

Маленька пташка зі строкатим черно-білим забарвленням: довжина тіла 12–13,5 см, маса тіла 9–14 г. У самця чорний верх (лише на лобі невелика біла пляма), білий спід, широка біла смуга на крилах і білі плями по краях хвоста. Самця і молодь бурувато-сірі.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Розповсюджений на гніздуванні у лісовій та частково в лісостеповій зонах Європи, в північно-західній Африці, у Західному Сибіру. Зимує в тропічній Африці. В Україні гніздиться в лісовій та лісостеповій зонах, а також на півночі степової зони; мігрує на всій території. У Харківській області трапляється в Харківському та Зміївському районах.

Чисельність

У 1970–1990 роках чисельність європейської популяції складала більш ніж 12 млн пар. В Україні в 1990–2000 роках нараховувалося від 265 до 335 тис. пар. Наприкінці XIX століття та у середині XX століття на території Харківської області був рідкісним зальотним та прольотним видом. У 1981 році О. С. Лисецький повідомляв про

строкату мухоловку як про вид, що швидко розселяється. У 1990-х роках був нечисленним гніздовим птахом по всій території області; його загальна чисельність складала від 3 до 11 тис. пар. Цей вид оселявся у штучних гніздівлях, що встановлювалися працівниками лісового господарства. Утворював навіть гібридні пари із мухоловкою білошиєю. На початку століття чисельність виду почала стрімко скорочуватись. Зараз спостерігаються поодинокі випадки гніздування у великих лісових масивах.

Місця перебування

Ліси різних типів (хвойні, листяні та мішані), лісосмуги, парки та сквери. Віддає перевагу світлим та розрідженим ділянкам, лісовим галявинам зі старими дуплястими деревами.

Особливості біології

На місця гніздування прилітає у другій половині квітня. Гніздиться в дуплах, що споруджені іншими видами, в природних порожнинах у деревах та пнях. Охоче заселяє штучні гніздівлі, може гніздитися у різноманітних нішах в спорудах людини. Кладка містить 3–11 яєць. Після гніздування птахи ведуть потайливий спосіб життя, віддаляються в глухі ділянки лісу. На відміну від інших видів мухоловок, здобуває багато комах, що не літають, та їх личинок.

Основні чинники зниження чисельності

Скорочення ареалу з природних причин. Вирубування старовікових лісів. Проведення лісотехнічних заходів, що спрямовані на прибирання сухих і дуплястих дерев.

Заходи охорони

Організація природних резерватів на ділянках старовікових лісів.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Лисецький, 1952, 1969, 1981; Петров, 1952; Ковалев, Присада, 1983; Надточий, Зиоменко, 1989; Вергелес, 1991; Монзиков, 1991; Гудина, 1993; Матвеев, 1994; Атемасов, 1997, 2005; Birds in Europe..., 2004; Атемасова, Атемасов, 2006; Банік М. В. (2012, особисте повідомлення).

Автор: А. А. Атемасов
Фото: © Carsten Siems

ПОПЕЛЯСТА КАМ'ЯНКА

Oenanthe isabellina (Temminck, 1829)
Каменка-плясунья

Клас Птахи — Aves
Ряд Горобцеподібні — Passeriformes
Родина Мухоловкові — Muscicapidae

Природоохоронний статус

Зникаючий. Занесений до списків Бернської конвенції (Додаток II) та Боннської конвенції (Додаток II).

Морфологічна характеристика

Довжина тіла — 15–16,5 см, розмах крил 27–31 см. Загальне забарвлення із переважанням неясних, бруднувато-пісочних тонів. Статевий диморфізм майже не виражений. На відміну від самиць і молодих особин контраст між забарвленням крил і спини менший, спід крил світлий. Вид легко впізнати за співом: його пісня, на відміну від пісні звичайної кам'янки, мелодійна, багата на імітації.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений від південної і східної України та Балканського півострова до верхів'їв басейнів річок Амур та Хуанхе, переважно в межах степової і напівпустельної зон. Зимує у зоні Сахелю, південніше Сахари. Вид заселив територію Харківської області у 1970-х — на початку 1980-х років, рухаючись у західному і північному напрямках. Проте, за останні десять років вид почав стрімко скорочувати область свого поширення в регіоні.

Чисельність

На початку 2000-х років середня гніздова чисельність на підніжжях схилів із виходами крейди становила 1,2 пари/10 га. В останні роки

попеляста кам'янка майже повністю зникла на півночі області, на півдні відомі зустрічі окремих пар.

Місця перебування

Попеляста кам'янка — типовий птах пласких, рівнинних напівпустель із розрідженим рослинним покривом, в якому переважають різні види полину. У Харківській області гніздиться у підніжжя схилів корінних берегів річок та великих яруг, часто — у місцях виходів крейди, на вибитих худобою степових ділянках. У післягніздовий час її можна зустріти на вододільних плато, на ланах.

Особливості біології

Перелітний вид; рідкісний на гніздуванні та під час міграції. Прилітає у середині квітня. Моногамний вид; в деяких популяціях можлива полігамія. Про потомство дбають обидва партнери. Гнізда влаштовує у норах степових гризунів (бабаків, малих ховрахів, великих тушканчиків, сліпаків) на відстані близько метра від входу. Гнізда збудовані з сухих стебел злаків, шерсті тварин, моху і рясно вистелені пир'ям та шерстю. Ймовірно, буває дві кладки в сезоні. В кладці, найчастіше, 5–6 яєць. Повні кладки з'являються у першій половині травня. Насиджування триває 12 днів. Пташенята виходять з гнізд у віці 13–15 днів, самостійними стають через два тижні. Вихід з гнізд пташенят других (або повторних) кладок відбувається наприкінці червня — на початку липня, інколи — у серпні. Живиться переважно наземними комахами. Міграція у напрямку місць зимівель починається у серпні і закінчується на початку вересня.

Основні чинники зниження чисельності

Зменшення пасовищного навантаження на степових ділянках та, як наслідок, їх заростання бур'янистою рослинністю; стрімке падіння чисельності степових гризунів.

Заходи охорони

Сприяння традиційним формам господарювання із дотриманням оптимального режиму випасання худоби на степових ділянках. Охорона місць помешкань виду.

Джерела інформації

Стамр, 1988; Кривицкий и др., 1990; Кныш, 1994; Панов, 1999; Вітер, 2012; Атемасова Т. А., Скоробогатов С. В. (2012, особисті повідомлення).

Автор: М. В. Банік
Фото: © Thomas Varto Nielsen

БІЛОБРОВИЙ ДРІЗД*Turdus iliacus* Linnaeus, 1766**Белобровик**

Клас Птахи — Aves

Ряд Горобцеподібні — Passeriformes

Родина Дроздові — Turdidae

Природоохоронний статус

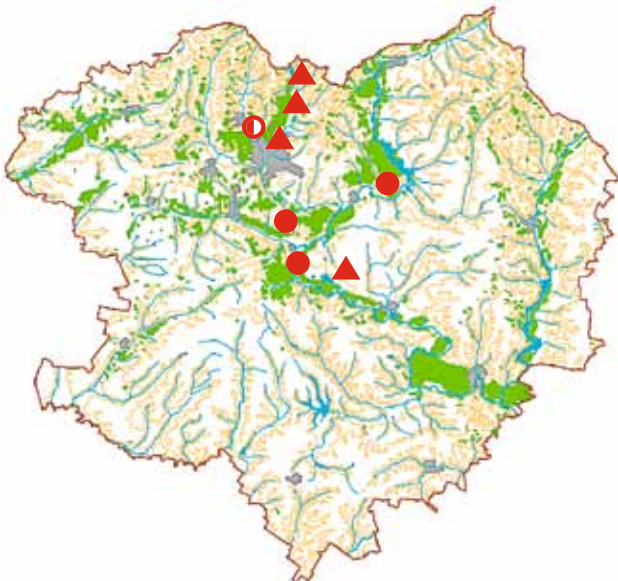
Рідкісний вид на межі ареалу. Занесений до списків Бернської конвенції (Додаток III) та Боннської конвенції (Додаток II).

Морфологічна характеристика

Загальна довжина тіла близько 21 см. Верх оливково-бурий; над оком чітка біла або вохриста «брова»; спід білуватий, із темно-бурими рисками, які утворюють смугастість; боки тулуба і покривні пера споду крил яскраво-руді; махові і стернові пера бурі; дзьоб темно-бурий, основа нижньої щелепи жовта; ноги рудувато-бурі. У молодих птахів верх зі світлими рисками; на верхівках верхніх покривних пер і другорядних махових великі вохристі плями; низ тулуба світло-вохристий, з бурими плямами.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Бореальний вид, що розповсюджений у лісовій зоні Євразії. Наприкінці XIX століття траплявся у межах регіону лише під час сезонних міграцій. Більш-менш регулярне гніздування відоме з початку 1960-х років, коли були знайдені перші гнізда у лісостеповій зоні на Сумщині та Полтавщині. Зростання чисельності виду та просування його далі на південь до Харківщини спостерігалися у 1970–1980 роки минулого сторіччя. Зараз гніздиться в суборах Зміївського району (околиці Задонецького бору), вільшняках та заплавних лісах басейну Сіверського Дінця.

Чисельність

Нечисленний, спорадично розповсюджений гніздовий птах. В оптимальних біотопах чисельність становить 1–2 пари/км².

Місця перебування

Рідкісний гніздовий вид вільшняків притерасних знижень, сосново-дубових лісів, дрібнолистяних куртин. У позагніздовий період кочують зграйками разом із чикотнями або омелюхами у заплавах річок, інколи у населених пунктах. Взимку трапляються скупчення птахів на деревно-чагарникових заростях плодово-ягідних культур.

Особливості біології

На гніздові території птахи прилітають на початку квітня, у роки з холодною весною — наприкінці квітня. Гнізда будує на кущах чи деревах в основі розходження стовбурів або гілок першого порядку на висоті до 1,5 м над землею. В кладці 5 яєць. Має дві кладки на сезон; у першій половині липня птахи завершують другий репродуктивний цикл та розпочинають літньо-осінні кочівлі. Живиться комахами, дощовими черв'яками, м'якунами, ягодами маслинки, глоду, шипшини тощо.

Основні чинники зниження чисельності

Вид має невелику чисельність, оскільки знаходиться на межі ареалу.

Заходи охорони

Обмеження рекреації в лісових масивах у місцях гніздування виду. Збереження ярусності лісу.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Гавриленко, 1929; Рудинський, 1937; Жежерин, 1960, 1961; Кривицький и др., 1983; Кныш, 1996; Фесенко, Бокотей, 2002; Чаплыгіна, 2005; Чаплыгіна, Савинська, 2011; Банік М. В. (2012, особисті повідомлення).

Автор: А. Б. Чаплыгіна

Фото: © І. І. Уколов

<http://www.birds-online.ru/gallery/displayimage.php?pos=-4778>

ДРІЗД-ОМЕЛЮХ*Turdus viscivorus* Linnaeus, 1758**Деряба**

Клас Птахи — Aves

Ряд Горобцеподібні — Passeriformes

Родина Дроздові — Turdidae

Природоохоронний статус

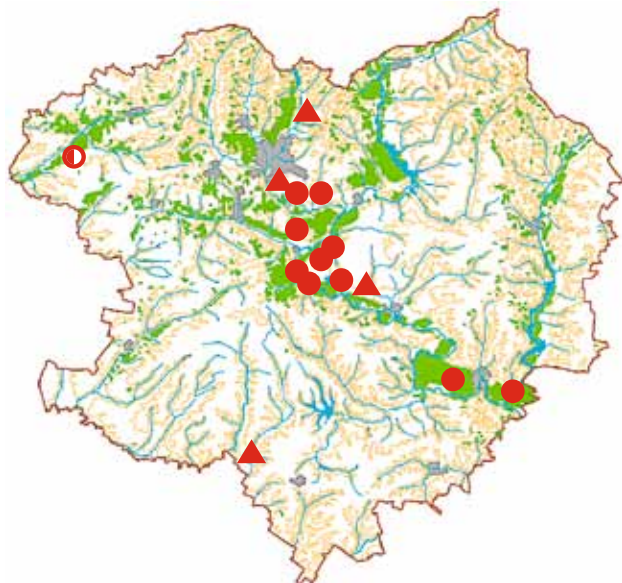
Рідкісний вид на межі ареалу. Занесений до списків Бернської конвенції (Додаток II) та Боннської конвенції (Додаток II).

Морфологічна характеристика

Найбільший з наших дроздів: довжина тіла близько 27 см, маса тіла 110–140 г. Верх сірувато-бурий; спід білий, з великими темно-бурими плямами; покривні пера споду крил білі; махові пера бурі; стернові пера бурі, верхівки кількох крайніх стернових пер білі; дзьоб бурий, основа нижньої щелепи жовтувата; ноги жовтувато-бурі. У молодих птахів на верхній частині голови, спині, покривних перах крил, попереку і надхвісті темні плями і світлі риски.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений по всій території Європи, окрім Ісландії, більшої частини Норвегії і найпівнічніших островів Шотландії. Також гніздиться на північному заході Африки і в Азії на схід до Алтаю. На території Харківської губернії наприкінці XIX століття вид вважали пролітним і припускали його гніздування на півночі регіону. Випадки гніздування дрозда відмічені у 1930-ті роки XX сторіччя в Чугуївському, Балаклійському і Зміївському районах та у 1970–1980 роки у селищах Задонецьке і Коропове у Зміївському районі та у Студенецькому і Придонецькому лісництвах в Ізюмському районі.

Чисельність

Вид взагалі нечисленний в ареалі. В оптимальних біотопах чисельність становить 1–2 пари/ км².

Місця перебування

Рідкісний вид стиглих та перестійних соснових лісів. Оселяється в місцях, що межують з відкритими ділянками, поблизу галявин, вирубок, на узліссі. Помітний у місцях концентрації ягідників та дерев, уражених омелою.

Особливості біології

Нечисленний гніздовий вид середньовікових, стиглих та перестійних соснових борів лівобережних терас долини Сіверського Дінця. Навесні птахи прилітають на гніздові ділянки наприкінці березня, коли можна чути пісні територіальних самців. Повні кладки в гніздах з'являються у третій декаді травня — першій декаді червня, що характеризує дрозда-омелюха як птаха північного походження. Гнізда розміщує в розгалуженнях дерев на висоті від 2 до 4 метрів. Кладка з 4–5 (рідко 6) яєць. Насиджує самиця 13–14 діб. Осінній проліт триває з третьої декади вересня, протягом жовтня, інколи — на початку листопада. Взимку дрозди-омелюхи трапляються виключно поодинокі, займають індивідуальні території в заплавах річок Уди, Харків, Лопань, де в місцях концентрації ягідників та дерев, уражених омелою, живляться плодами. Має два гніздування за сезон. Живляться дрозди безхребетними лісової підстилки на галявинах лісу.

Основні чинники зниження чисельності

Вид є вразливим і має незначну чисельність через знаходження на межі розповсюдження.

Заходи охорони

Обмеження рекреації в лісових масивах у місцях гніздування виду. Збереження ярусності лісу.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Рудинський, 1937; Кривицький, Ветров, 1996; Фесенко, Бокотей, 2002; Чаплигіна, Савинська, 2011; Банік М. В. (2012, особисті повідомлення).

Автор: А. Б. Чаплигіна

Фото: © І. І. Уколов

<http://www.birds-online.ru/gallery/displayimage.php?pos=-4625>

ЧУБАТА СИНИЦЯ

Parus cristatus Linnaeus, 1758

Хохлатая синица

Клас Птахи — Aves

Ряд Горобцеподібні — Passeriformes

Родина Синицеві — Paridae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид на межі ареалу. Занесений до списку Бернської конвенції (Додаток II).

Морфологічна характеристика

Невеличка синиця (довжина тіла 10–12,5 см, розмах крил 17–20 см) із виразним чорно-білим чубом, чорною «С-подібною» смугою, що проходить через око і щоку, і чорним ошийником. У забарвленні верхньої частини тіла переважають буруваті відтінки. Статевий диморфізм не виражений. Добре відрізняється від інших синиць за своєю позивкою.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений переважно в Європі, від Піренейського півострова до східних схилів Південного Уралу. Пов'язаний, передусім, із хвойними лісами зі значною часткою у складі сосни звичайної. У Харківській області, через яку проходить південна межа ареалу, спостерігається острівний характер поширення.

Чисельність

Гніздова чисельність у придатних біотопах на другій, піщаній терасі Сіверського Дінця становить 0,25–0,5 пар/10 га. Дисперсність поширення позначається на тому, що вид часто повністю відсутній навіть у придатних для його гніздування лісах.

Місця перебування

Чубата синиця гніздиться переважно у хвойних, зрідка — у мішаних лісах природного походження. Ключовою ознакою біотопу є наявність місць, що придатні для влаштування гнізд, — трухлявих пнів, обламаних гнилих стовбурів тощо. У Харківській області гніздиться у старо- і середньовікових борах і суборах, часто неподалік від узлісь, старих вирубок, блюдеподібних понижень, що заростають березою, осикою тощо.

Особливості біології

Рідкісний на гніздуванні вид. Чубата синиця — виключно осілий птах. Дорослі особини все життя проводять на постійній території площею близько 10 га. Моногамний птах, про потомство дбають обидва партнери. Гніздиться в дуплах, які самиця викльовує у трухлявій деревині, зазвичай, невисоко над землею. Гнізда влаштовує з моху або шерсті, рясно вистилаючи їх пір'ям. Буває одна кладка в сезоні; на півдні — дві. У кладці найчастіше 5–7 яєць. Повні кладки у Харківській області бувають на початку квітня. Насиджування триває 13–17 днів. Пташенята вилітають у віці 19–23 дні. Виводки тримаються разом протягом місяця після вильоту, до кінця червня. Після їх розпадання молоді птахи кочують і невдовзі, утворивши пару, приєднуються до неспорідненої пари дорослих птахів. Утворюються зграйки, які живуть на постійній території протягом холодної пори року. У разі загибелі дорослих птахів молоді синиці заміщують їх або навесні знаходять нову територію, на якій починають розмножуватися. Живиться дрібними комахами і павуками, а також насінням хвойних. Запасує знайдені комахи і насіння для використання у зимовий період.

Основні чинники зниження чисельності

Суцільні рубки у старовікових соснових насадженнях, прочистки із прибиранням трухлявих стовбурів і пнів.

Заходи охорони

Обмеження лісгосподарської діяльності у місцях гніздування.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Бардин, 1987; Cramp, Perrins, 1993; Ветров, 2012; Надточій Г. С. (2012, особисте повідомлення).

Автор: М. В. Банік

Фото: © В. Забугін

<http://www.rbcu.ru/upload/iblock/289/zbfkgbgs-fmurmy.jpg>

ЧИЖ*Spinus spinus* (Linnaeus, 1758)**Чиж**

Клас Птахи — Aves

Ряд Горобцеподібні — Passeriformes

Родина В'юркові — Fringillidae

Природоохоронний статус

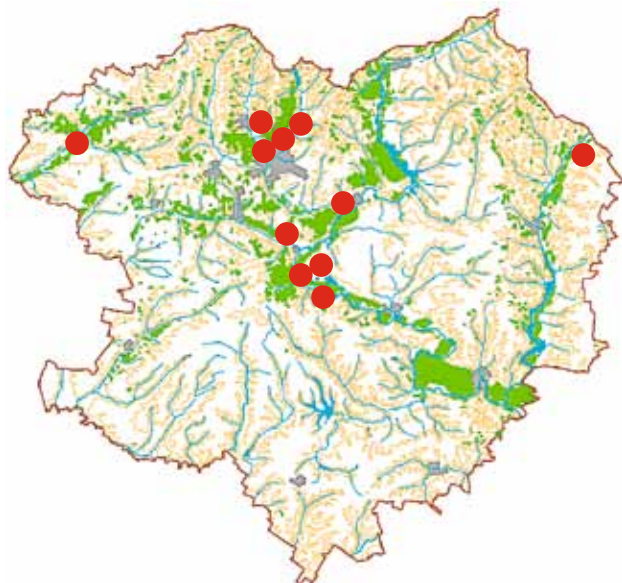
Рідкісний вид на межі ареалу. Занесений до Додатку II Бернської конвенції.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла близько 12 см, маса тіла — 10–14 г. У дорослого самця лоб, тім'я, вуздечка і підборіддя чорні; потилиця і спина зеленкувато-оливкові, з темною строкатістю; боки голови, крім покривних пер вух, горло, воло, груди і попереk жовті; боки тулуба і черево білі, на боках темні риси; зверху на чорних перах крил жовті смуги; центральні стернові пера темно-бурі, інші — жовті, з темно-бурою верхівкою; дзьоб сірувато-бурий, загострений; ноги бурі. Доросла самиця темніша; лоб і тім'я оливкові, з темними рисками; вуздечка і підборіддя буруваті; горло, воло і груди білуваті. Молодий птах схожий на дорослу самицю, але забарвлений тьмяніше. На череві та на спині помітні поздовжні пістрини.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений по всій лісовій області Європи та Азії, перевагу віддає хвойним лісам та гористим місцевостям. В Україні гніздиться на Поліссі, у Карпатах та Кримських горах; мігрує і зимує на всій території. У Харківській області — рідкісний гніздовий та численний зимуючий перелітний птах.

Чисельність

У період гніздування — рідкісний вид. За даними обліків гніздова чисельність у придатних біотопах (не повсюдно) — 0,2–1,1 пара/10 га.

Місця перебування

У Харківській області гніздиться в долинах річок на межі заплавної і першої надзаплавної терас, там, де вільшняки межують із сосновими лісами, зрідка також — у хвойних насадженнях у містах.

Особливості біології

У Харківській області та у м. Харкові гнізда влаштовують у густих верхніх гілках сосни (4 гнізда) та модрина (2 гнізда) на висоті 15–20 м над землею. Гніздо у вигляді невеличкої щільної напівкулі, добре замасковане зеленим мохом та шматочками лишайників. Кладки з 4–5, рідше 6 яєць, з'являються на початку травня. Насиджує самиця 13–14 днів. Пташенята залишаються у гнізді 13–15 днів. Вигодовують пташенят обидва батьки. Протягом року у більшості пар буває дві кладки. Виводки пташенят з перших кладок трапляються з початку червня. Друга кладка відбувається, починаючи з середини червня. Після закінчення гніздового періоду збираються у великі зграї і кочують до середини березня. Живляться навесні і влітку переважно комахами і ними вигодовують пташенят; восени і взимку їдять насіння хвойних дерев, вільхи та берези, а також насіння різних бур'янів.

Основні чинники зниження чисельності

Даних про зниження чисельності в останні роки немає. На чисельність виду можуть негативно впливати рубки лісу у долинах річок.

Заходи охорони

Пасивно охороняється на територіях національних природних парків «Гомільшанські ліси», «Слобожанський», «Дворічанський». Для збереження виду необхідні моніторинг стану відомих і пошук нових локальних популяцій, а також заборона суцільних рубок на межі заплавної і надзаплавної терас у долинах річок.

Джерела інформації

Бёме, 1954; Степанян, 1990; Бабкін, 1994; Фесенко, Бокотей, 2002; Надточий, 2003; Кривицький, Чаплыгина, 2010; Банік М. В., Дев'ятко Т. М. (2012, особисті повідомлення).

Автор: Г. С. Надточій
Фото: © В. Полетаєв

ПРОСЯНКА

Emberiza calandra Linnaeus, 1758

Просянка

Клас Птахи — Aves

Ряд Горобцеподібні — Passeriformes

Родина Вівсянкові — Emberizidae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид на межі ареалу. Занесений до списку Бернської конвенції (Додаток III).

Морфологічна характеристика

Великого розміру вівсянка з масивним дзьобом: довжина тіла 16–19 см, розмах крил 26–32 см. Забарвлення неяскраве — сіро-буре. Статевий диморфізм виражений слабо: самиці менші за розмірами від самців. Добре відрізняється від інших вівсянок за піснею, звук якої нагадує брязкання низки ключів.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений від Піренейського півострова до Середньої Азії, переважно у Середземномор'ї. У другій половині XIX століття просянка була звичайним, хоча і нечисленним гніздовим птахом у Харківській губернії, проте у 1920-х роках чисельність і область її поширення скоротилися. З кінця 1970-х років спостерігалось відновлення ареалу. Харківська область знаходиться на периферії ареалу виду.

Чисельність

Чисельність суттєво коливається рік від року. Середня гніздова чисельність у півніжжя крейдяних схилів корінного берегу річки Оскіл становить 0,05–0,07 співаючих самців/10 га. Однак, ймовірно, не більше 15–20% самців, що зайняли гніздові території,

здатні привабити самиць і приступити до розмноження. За останні два десятиліття невідомі зустрічі виводків, скупчень або зграй у післягніздовий час, а також ресстрації птахів взимку.

Місця перебування

Просянка — типовий вид середземноморського ландшафту: сухих хвилястих місцевостей із високим трав'яним покривом і поодинокими деревами. У Харківській області в гніздовий період трапляється біля півніжжя корінних берегів річок, у гирлах великих балок, на перелогах і сухих луках в заплавах, зрідка — на вододільних плато біля узбіч доріг, на забур'янених ділянках.

Особливості біології

Більшість птахів зимує в межах гніздового ареалу. В минулому просянки прилітали в Харківську область наприкінці березня і у квітні. Тепер перші зустрічі співаючих самців припадають переважно на травень і червень. Живиться насінням (протягом всього року) і безхребетними (в період гніздування). Просянки утворюють пари, але зв'язок між партнерами дуже слабкий, розповсюджена полігінія. Про потомство дбають обидва партнери, проте роль самця незначна. Гнізда розташовані на землі або невисоко над нею, на кущиках. В деяких популяціях буває одна, в інших — дві кладки в сезоні. В кладці найчастіше 4–6 яєць. На північному сході України всі знахідки гнізд із кладками і спостереження птахів із гніздовою поведінкою приходилися на останню декаду червня — першу декаду липня. Насиджування триває 12–14 днів. Пташенята виходять з гнізд іще нездатними літати у віці 9–13 днів і набувають самостійності через 1–2 тижні. Міграція на території області не виражена.

Основні чинники зниження чисельності

Коливання клімату; зміни сільськогосподарської практики, що впливають на якість придатних для виду біотопів.

Заходи охорони

Недопущення змін землекористування в місцях ймовірного гніздування виду.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Аверин, 1924; Cramp, Perrins, 1994; Кривицький, 1998; Баник, Вергелес, 2000; Гудина, 2000; Тараненко, 2000; Кныш, Статива, 2012; Надточій Г. С. (2012, особисте повідомлення).

Автор: М. В. Банік

Фото: © С. Шкарупо

http://www.rbcu.ru/birdclass/list.php?id=2&SECTION_ID=1705

БІЛИЙ ЗАЄЦЬ*Lepus timidus* (Linnaeus, 1758)**Заяц-біляк**

Клас Ссавці — Mammalia

Ряд Зайцеподібні — Leporiformes

Родина Зайцеві — Leporidae

Природоохоронний статус

Зниклий. Занесений до Червоної книги України (рідкісний) та списку Бернської конвенції (Додаток III).

Морфологічна характеристика

Найбільш великі біляки живуть у тундрі Західного Сибіру, де довжина їхнього тіла досягає 70 см, маса 5,5 кг. Найдрібніша раса біляків населяє тайгу Якутії (маса 2,5–3 кг). Вуха не дуже довгі і прикладені вперед лише сягають кінця носа, або злегка видаються за нього. Хвіст відносно короткий і округлої форми. Лапи порівняно широкі, ступні покриті густою щіткою волосся. Хвіст суцільно білий, або з невеликою домішкою темного волосся зверху. Влітку колір хутра на спині коричнево-бурий з чорнуватими брижами, боки світліші, а черево біле. У літньому вбранні заєць білий дуже схожий на зайця-русака, але від останнього відрізняється білими короткими задніми лапками та вухами. Взимку хутро у біляка чисто-біле і тільки кінчики вух у нього чорні.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Ареал охоплює Євразію та Північну Америку. В Україні трапляється в лісовій і зрідка на півночі лісостепової зони. В Харківській області у XIX столітті траплявся навіть частіше, ніж русак, але наприкінці століття чисельність значно знизилась. На початку

XX століття ще траплявся в регіоні; пізніше став рідкісним звіром на теренах всієї України. Сучасних достовірних даних про цей вид у Харківській області немає, хоча за даними мисливців, трапляються зайці, дуже подібні до біляків.

Чисельність

Невідома.

Місця перебування

Ліси з густим підростом і чагарники в заплавах річок, трапляється у сільськогосподарських угіддях.

Особливості біології

Постійних укриттів не має, взимку для відпочинку влаштовує схованки у снігу. Живиться трав'янистими та деревно-чагарниковими (кора, молоді пагони, бруньки) рослинами. Взимку трав'яниста рослинність стає для біляка недоступною. Основною їжею в цей час є дрібні гілки і кора різноманітних дерев і чагарників. Особливо охоче біляк поїдає вербу, осику, березу, на півдні — ліщину. Навесні, зайці концентруються там, де з'являється молода трава. Початок гону в лютому-березні, вагітність триває біля 50 днів. Самиця 1–3 рази на рік народжує по 3–6 зрчих, вкритих пухом і здатних відразу самостійно пересуватися малят. Линяє двічі на рік.

Основні чинники зниження чисельності

Трансформація біотопів у межах ареалу; нелегальний відстріл.

Заходи охорони

Надання природоохоронного статусу територіям, де трапляється вид; запобігання руйнуванню та трансформації біотопів.

Джерела інформації

Сомов, 1897; Аверин, 1915; Мигулін, 1917; Мигулін, 1938; Зоря, 2005; Гаврись, 2009.

Автор: В. А. Токарський

Фото: <http://www.kartinki24.ru/kartinki/zaucy/4690.html>

КРАПЧАСТИЙ ХОВРАХ*Spermophilus suslicus* (Güldenstädt, 1770)**Крапчатый суслик**

Клас Ссавці — Mammalia

Ряд Гризуни — Rodentia

Родина Вивіркові — Sciuridae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид на межі ареалу. Занесений до Червоної книги України (зникаючий), Червоної книги МСОП (NT); Європейського червоного списку (NT) та списку Бернської конвенції (Додаток II).

Морфологічна характеристика

Один з дрібних представників роду: довжина тіла 19–26 см, хвоста — 3,4–5,5 см, маса до 300 г. Тіло довгасте, ноги короткі, підшви задніх ніг вкриті волоссям. Забарвлення спини і боків сірувато-буре з білуватими плямами, що переходять в світлу строкатість на верхньому боці шиї та потилиці. Черевна сторона тіла взагалі світла — від світло-сірого до вохристо-жовтого; горло та голова знизу білі; вібриси чорні, довжиною до 30 мм. Очі облямовані світлою смужкою хутра. Ховрахи з Волгоградської, Тамбовської, Саратовської, Пензенської, Воронежської областей Росії та Луганської області України мають диплоїдну кількість хромосом $2n=34$. В південно-західній частині ареалу (в Миколаївській, Одеській областях України та в Молдові) вона становить $2n=36$. Деякі автори вважають, що крапчатих ховрахів різно-хромосомних форм треба вважати двома самостійними видами-двійниками.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений у центральній та західній частині Руської рівнини,

на схід — до правого берега Волги, на Лівобережній Україні доходить на південь до Дніпропетровська. У Харківській області проходить західна межа ареалу виду.

Чисельність

Нечисленний вид. В Україні чисельність виду останніми роками впала в тисячі разів. На початок XXI століття в Україні залишилося не більше тисячі дорослих особин і декілька колоній. Чисельність у Харківській області наразі невизначена.

Місця перебування

Найчастіше колонії розташовані на нерозораних піднесених місцях, узбіччях доріг, вигонах. Крапчатий ховрах досить успішно опановує сільськогосподарські угіддя.

Особливості біології

Звірки активні в денний час. Живуть поодинокі; тільки в період гону в одній норі може знаходитися 2–3 особини. На індивідуальній ділянці кілька нір: тимчасові, що мають глибину до 50 см (використовуються як укриття під час живлення); постійні, що влаштовуються перед заляганням у сплячку, глибиною 1,5–2 м. У травні — на початку червня народжуються 2–7 дитинчат. Зростає молодняк дуже швидко, у місячному віці виходить на поверхню і розселяється по вільних норах. Живиться зеленими частинами трав'янистої рослинності, насінням, цибулинами і кореневищами, зрідка поїдає комах. Може завдавати певної шкоди сільгоспкультурам, якщо поряд із колонією розташовані поля зернових, бобових, тощо. З диких трав віддає перевагу конюшині.

Основні чинники зниження чисельності

Цілеспрямоване винищення отрутою, що проводилось приблизно до кінця 70-х років XX століття, деградація природних біотопів, розорення цілинних ділянок.

Заходи охорони

Надання природоохоронного статусу територіям, де трапляється вид; запобігання руйнуванню та трансформації біотопів.

Джерела інформації

Лисецкий, 1971; Лобков, 1999; Загороднюк та ін., 2008; Кораблев и др., 1999; Межжерін, 2009.

Автор: В. А. Токарський

Фото: © В. О. Лобков

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Spermophilus_suslicus-small.JPG

МАЛИЙ ХОВРАХ*Spermophilus pygmaeus* (Pallas, 1778)**Малый суслик**

Клас Ссавці — Mammalia

Ряд Гризуни — Rodentia

Родина Вивіркові — Sciuridae

Природоохоронний статус

Рідкісний вид на межі ареалу.

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 12–20 см, хвоста 4–5 см, вага до 460 г. Довжина хвоста складає лише 16–20% довжини тіла. Спина землісто-сіра з неясними крапками, на голові жовто-коричнева шапочка. Черевце сірувате, горло білясте. Боки і область кінцівок тьмяно-сірі з домішкою жовтого. Верх голови часто помітно темніший за спину, більш вохристого тону. Плями на щоках виражені слабо. Підшви задніх лап голі. Один з найдрібніших видів ховрахів.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений у рівнинних і низькогірських степах та напівпустелях Придніпров'я, Передкавказзя, Нижнього Поволжя, на схід до пустелі Бетпак-дала. По головному руслу Дніпра проходить західна межа поширення виду.

Чисельність

Малочисельний. Наприкінці ХХ — початку ХХІ століть чисельність виду різко зменшилася.

Місця перебування

Ховрахи в недалекому минулому належали до найпомітніших

і численних мешканців степів. Траплялися вони також на низькотравних луках, в безлісих горах, по околицях полів. Віддають перевагу місцям з рідкою травою, де їм легко вчасно помітити небезпеку. Живуть зазвичай групами, але кожен звір має окрему нору і власну територію.

Особливості біології

Як і всі ховрахи, залягають у зимову сплячку. Активні вдень. Норі мають порівняно просту будову, але досить глибокі — до 2–3 м при довжині ходу 3–8 м. Основні складові норі — це похилий хід з викидом землі, коротка горизонтальна частина з гніздовою камерою і віднорками, що закінчуються сліпо. Від гніздової камери, в якій звір зимує, піднімається вертикальна «вентиляційна шахта», яка трохи не доходить до поверхні і яку він викопує з середини. Весною звір полишає нору через цей вертикальний хід. В сплячку впадає в кінці червня і знов з'являється лише в кінці березня. Сплячий ховрах не може швидко прокинутися і абсолютно беззахисний перед ворогами, навіть перед дрібними гризунами. захищає його лише земляна корка, якою забитий вхід в нору. Розмножуються тільки раз на рік, паруючись відразу після виходу зі сплячки. У виводку зазвичай 7–9 дитинчат, які народжуються в травні. Вони будують власні норі в тому ж році, але статевозрілими стають наступної весни, а у крупних видів — лише через півтора роки.

Основні чинники зниження чисельності

Трансформація біотопів у межах ареалу, ненавмисне отруєння як наслідок застосування отруєних принад для мишоподібних гризунів.

Заходи охорони

Надання природоохоронного статусу територіям, де знайдений вид; запобігання руйнуванню та трансформації біотопів.

Джерела інформації

Лисецький, 1971; Загороднюк та ін., 2008; Межжерін, 2009.

Автор: В. А. Токарський

Фото: © В. І. Ловчиновський

БАБАК

Marmota bobak Müller, 1776
 Степной сурик / байбак

Клас Ссавці — Mammalia
 Ряд Гризуни — Rodentia
 Родина Вивіркві — Sciuridae

Природоохоронний статус

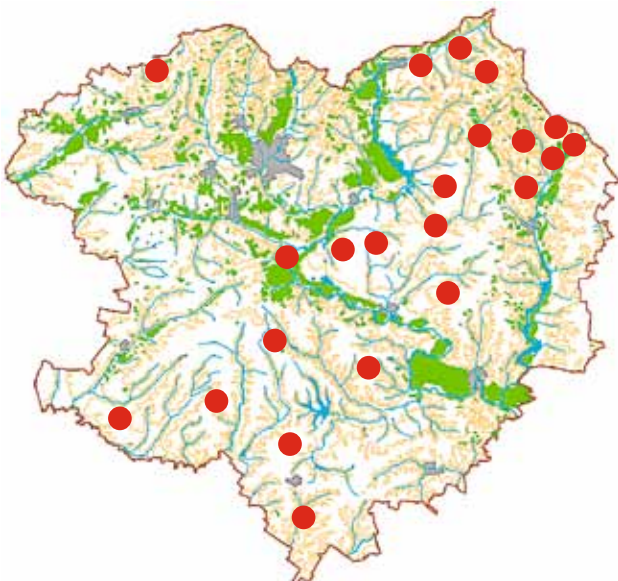
Вразливий.

Морфологічна характеристика

Маса тіла самців може сягати 8,5 кг при загальній довжині тіла 63 см, самиць — 7,5 кг при загальній довжині тіла 56 см. На передніх кінцівках чотири пальці; на задніх — п'ять. Хвіст короткий, пухнастий. Має яскраве солом'яно-жовте забарвлення хутра, що сполучається із темно-сірими, майже чорними ділянками хутра на голові та іржаво-коричневими ділянками спини. Відомі значні варіації забарвлення, що пов'язане із наявністю трьох різних пігментів, нерівномірно розподілених у волоссі тварини. Відмічалися бабаки-меланісти (чорного забарвлення) та особини із сизим забарвленням.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений у степовій і лісостеповій зонах Євразії, де зустрічається окремими колоніями та групами колоній. На схід поширений до Іртишу та північних районів Казахстану. В Україні наприкінці ХХ століття збереглися окремі поселення у Луганській, Донецькій та Харківській областях. У 60-х роках ХХ століття бабаки почали розселятися. У Харківській області природні поселення бабака існують у Дворічанському, Куп'янському, Шевченківському, Вов-

чанському, Печенізькому й Чугуївському районах. Реінтродукований майже у всіх інших районах області.

Чисельність

Наприкінці ХХ — початку ХХІ століть відбулось різке (майже удвічі) падіння чисельності. Сучасна популяція нараховує 27,7 тисяч особин.

Місця перебування

Степові ділянки — за умови існування повноцінного степового комплексу тваринного населення, що включає великих ратичних та хижаків. У степах, де рослинність не зріджується випасом, існування сталих поселень виду неможливе. В Україні живе винятково в антропогенно зміненому степовому ландшафті на деградованих пасовищах.

Особливості біології

Живе родинами, що об'єднуються у колонії. Нори двох типів: постійні (гніздові) і тимчасові (захисні або кормові). Гніздова камера постійної нори розташовується на глибині до 4–4,5 м, а довжина ходів сягає 25–60 м. Бабаки прокидаються на початку березня, а в першій половині квітня народжуються малюки. Самиця приносить 2–8 малят раз на 2–3 роки, що пов'язано із великим фізіологічним навантаженням та нестачею корму у короткий вегетаційний період. Статевозрілими стають на 2–3 рік життя. Живляться трав'янистою рослинністю — кореневищами і цибулинами рослин, паростками злаків і різнотрав'я. Вживають певні види рослин, та окремі їх частини, що перебувають на ранніх стадіях вегетації. За день бабак з'їдає до 1,5 кг. За весну і літо має накопичити достатні жирові запаси для сплячки, що триває з вересня по березень.

Основні чинники зниження чисельності

Припинення випасу великої рогатої худоби в степових балках, застосування дератизаційних препаратів, неконтрольоване полювання.

Заходи охорони

Контроль заборони полювання; підтримка оптимального пасовищного режиму у місцях існування поселень бабака; на територіях природних резерватів — організація природного пасовищного навантаження (кінський випас, тощо). Заборона застосування дератизаційних засобів на природних степових ділянках.

Джерела інформації

Токарський, Ронкин, Савченко, 2011.

Автор: В. А. Токарський
 Фото: © В. А. Токарський

ТЕМНА МИШІВКА*Sicista severtzovi* (Ognev, 1935)**Тёмная мышовка**

Клас Ссавці — Mammalia

Ряд Гризуни — Rodentia

Родина Мишівкові — Sminthidae

Природоохоронний статус

Рідкісний. Занесений до Червоної книги України (вразливий).

Морфологічна характеристика

Для зовнішнього вигляду мишівки характерна темна смуга уздовж хребта. Довжина тіла до 90 мм, хвоста 68–80 мм, ступні 13–16 мм. Маса 9–11 г. Довжина хвоста, як правило, на третину перевищує довжину тіла. Зубів 20; зубна формула: різці $1/1$, ікла $0/0$, корінні $4/4$. Забарвлення хутра на спині жовтувато-коричневе, груди і черевце білуваті з жовтим відтінком. Головна відмінність мишівок від мишей полягає у кількості верхніх корінних зубів: з кожного боку верхньої щелепи їх по 4, а у мишей по 3.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Ендемік Середньоруської височини. Трапляється у степовій зоні від Дніпра до Дону. У Харківській області за період регулярних ловів гризунів, починаючи з 1954 року, мишівка потрапила в пастку тільки один раз у 1982 році.

Чисельність

Низька.

Місця перебування

Цілині ділянки різнотравно-типчакowo-ковилових та лучних степів.

Трапляється у заростях степових чагарників, по узліссях байрачних лісів.

Особливості біології

Зимосплячий вид. Тримається вологих улоговин, чагарникових заростей по берегах озер, трапляється у березових галях і по узліссях соснових борів та в степу. Живиться комахами, насінням рослин. У гнилій деревині, зазвичай під самою корою, мишівка прогризає ходи діаметром 2 см і загальною довжиною до 10 м. У цю систему ходів ззовні веде тільки один отвір, прикритий шматком кори. Рідше рие прості і короткі норки в ґрунті. Добре лазить по стеблах рослин, користуючись при цьому чіпким хвостом. Активна в сутінки і вночі, але в другій половині літа і на початку осені нерідко зустрічається і вдень. До осені мишівки накопичують жирові запаси і на зиму впадають у сплячку, що триває 6–8 місяців.

Основні чинники зниження чисельності

Трансформація біотопів у межах ареалу, ненавмисне отруєння як наслідок застосування отруєних принад для мишоподібних гризунів.

Заходи охорони

Надання природоохоронного статусу територіям, де знайдений вид; запобігання руйнуванню та трансформації біотопів.

Джерела інформації

Попов, 1939; Громов и др., 1995; Загороднюк, Кондратенко, 2000; Загороднюк, Кондратенко, 2009.

Автор: В. А. Токарський, О. В. Зоря

Фото: © О. І. Зіненко

ВЕЛИКИЙ ТУШКАН*Allactaga major* (Kerr, 1792)**Большой тушканчик**

Клас Ссавці — Mammalia

Ряд Гризуни — Rodentia

Родина Тушканові — Allactagidae

Природоохоронний статус

Рідкісний. Занесений Червоної книги України (рідкісний) та Європейського червоного списку (NT).

Морфологічна характеристика

Найбільший серед тушканів: тіло порівняно коротке — 18,7–26 см завдовжки, хвіст довжиною 25–30,5 см — у 1,3 рази довший за тулуб; маса тіла більше 300 г. Голова округла з добре вираженим шийним перехопленням. Забарвлення верху спини ніжно-вохристого кольору варіює від бурого або буро-сірого до блідо-піщаного.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Великий тушкан поширений від лісостепу до напівпустель та північної частини пустельної зони в Східній Європі, Казахстані і на півдні Західного Сибіру. Відмічений на північному березі Чорного моря. В Харківській області трапляється в степових районах.

Чисельність

Дуже низька. Відомі поодинокі зустрічі. Чисельність зазнає значних коливань.

Місця перебування

Оселяється в пустельних, напівпустельних і степових ландшафтах, на випасах, по узбіччям доріг.

Особливості біології

Поза сезоном розмноження веде усамітнений спосіб життя. Активний виключно в сутінках та вночі. Риє складні постійні — літні та зимівельні, та прості тимчасові нори. Зимові нори глибші — до 1,5–2,5 м, з двома гніздовими камерами на різній глибині. Нора розміром 6x9 см та довжиною до 6 м відрізняється від інших нір гризунів наявністю перед входом канавки. Хід в нору, як правило, забитий землею. Від горизонтального ходу посередині круто вниз відходить похилий хід, який веде до камери на глибині 40–110 см. Гніздо в камері будується з сухої трави, моху, шерсті, пуху і пір'я. Живляться надземними та підземними частинами трав'янистих рослин, дрібними комахами та личинками, легко переходячи з одного типу корму на інший, залежно від його доступності і пори року. На сільськогосподарських землях нерідко збирає посіяне насіння кавунів і динь, живиться також зернами культурних злаків, насінням соняшника, горохом, але шкоди завдає незначної. Виходить зі сплячки в середині березня — квітні. Для виду характерний один сильно розтягнутий період розмноження, пік якого припадає на квітень-червень. Буває до двох виводків на рік, по 3–6 малят, які живуть з самцею до 1,5 місяців. Статевої зрілості набувають на другому році життя.

Основні чинники зниження чисельності

Трансформація біотопів у межах ареалу, ненавмисне отруєння як наслідок застосування отруєних принад для мишоподібних гризунів.

Заходи охорони

Надання природоохоронного статусу територіям, де знайдений вид; запобігання руйнуванню та трансформації степових біотопів.

Джерела інформації

Волох, 2009.

Автор: В. А. Токарський

Фото: © В. І. Савельєв

http://www.zoo-ekzo.ru/sites/default/files/styles/large/public/allactaga_major.jpg

СІРИЙ ХОМ'ЯЧОК*Cricetulus migratorius* (Pallas, 1773)**Серый хомячок**

Клас Ссавці — Mammalia

Ряд Гризуни — Rodentia

Родина Хом'якові — Cricetidae

Природоохоронний статус

Рідкісний. Занесений до Червоної книги України (недостатньо відомий).

Морфологічна характеристика

Довжина тіла до 12,3 см, хвоста — до 3,7 см. Особини темного кольору населяють зону чорноземних степів, зв'язки з буровато-сірим забарвленням зустрічаються в зоні сухих степів, в напівпустелі мешкають хом'ячки більш світлого піщано-сірого забарвлення з рудуватими відтінками.

Ареал виду та його поширення у регіоні

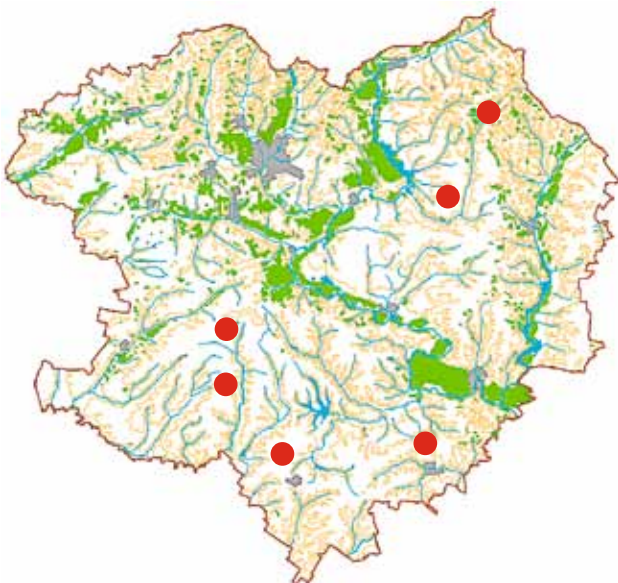
Ареал простягається від Південної Європи (Греції) до Алтаю. Охоплює Малу та Передню Азію, Західну Монголію, Північно-Західний та Центральний Китай. В Україні вид поширений з півдня до Чернівців, Житомира, Києва, Чернігова. В Харківській області трапляється у степовій частині.

Чисельність

Малочисельний.

Місця перебування

Трапляється на степових ділянках, серед полів, в горах, у поселеннях людей.

Особливості біології

Веде переважно усамітнений, присмерковий та нічний спосіб життя. Взимку активність знижена, але в справжню сплячку не впадає. Самостійно вириті глибокі нори мають просту будову частіше з двома, рідше — з трьома входами і однією камерою; для зберігання запасів використовуються «сліпі» віднорки. Охоче поселяється в кинутих норах інших гризунів. Трапляється в людських садибах. З осені разом з мишами і норицями трапляється в скиртах. Живиться головним чином насінням дикорослих і культурних рослин; поїдає м'якунів, комах та їх личинки. На зиму робить великі запаси з насіння. У норах знаходили запаси зерен хлібних злаків, гречки, гороху, насіння гарбуза, кавуна і соняшнику, а також кісточки вишні і сливи. З диких рослин найбільше кормове значення мають буркун, берізка, пирій та інші злаки; вага запасів до 800 г; колочче насіння не запасає. Самиці, що розмножуються, роблять невеликі (до 200 г) літні запаси. У сприятливих умовах розмноження не припиняється впродовж усього теплого періоду року, а в скиртах і будівлях і взимку знаходили вагітних самиць. Приносить 2–3 виводки. Число дитинчат 3–10. Молоді дитинчати перших виводків розмножуються в тому ж році.

Основні чинники зниження чисельності

Трансформація біотопів у межах ареалу, ненавмисне отруєння як наслідок застосування отруєних принад для мишоподібних гризунів.

Заходи охорони

Надання природоохоронного статусу територіям, де знайдений вид; запобігання руйнуванню та трансформації біотопів.

Джерела інформації

Громов, Ербаева, 1995; Зоря, 2005; Межжерін, 2009.

Автор: В. А. Токарський
Фото: © В. А. Токарський

ЗВИЧАЙНИЙ ХОМ'ЯК*Cricetus cricetus* (Linnaeus, 1758)**Обыкновенный хомяк**

Клас Ссавці — Mammalia

Ряд Гризуни — Rodentia

Родина Хом'якові — Cricetidae

Природоохоронний статус

Рідкісний. Занесений до Червоної книги України (неоцінений) та списку Бернської конвенції (Додаток II).

Морфологічна характеристика

Довжина тіла складає 27–34 см, хвіст короткий — 3,5–5,8 см, вуха короткі. Забарвлення яскраве. На голові є дві світлі плями.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Степові та лісостепові області Європи, Західного Сибіру, Казахстану. Північна межа розповсюдження проходить від Полісся до міст Рівне, Смоленськ, Ярославль, Перм. Трапляється в долині Волги; на сході поширений до Єнісею. В Криму чисельний. В Харківській області поселення зафіксовані у Великобурлуцькому районі, де спорадично трапляється на полях і у балках поблизу полів. Також зафіксований: влітку 1982 у Зачепилівському районі, у 1985 році на полях Чугувського району, та влітку 1991 року у степовій балці у Сахновщинському районі.

Чисельність

В недалекому минулому звичайний. Зараз рідкісний.

Місця перебування

Найбільш чисельний в лісостепу і степу. Поселяється в лісосмугах,

садах, на городах і, навіть, в житлових будівлях, де живе по сусідству зі щурами.

Особливості біології

Як і всі представники роду, веде усамітнений спосіб життя. Активний вночі і у сутінках, але трапляється на поверхні і вдень. Впадає у неглибоку сплячку. Риє глибокі і складні нори, особливо для сплячки, що розташовані поодинокі або невеликими групами. Іноді займає нори ховрахів. Постійна нора має не менше 2, нерідко і до 10 виходів. Окрім житлових камер, є «комори» для запасів. Всеїдний, проте велику частину року в їжі переважають рослинні корми. До осені повністю переходить на живлення насінням і бульбами, які запасує в значній кількості, до 10–16 кг. В запасах знаходили відбірне вилущене зерно, горох, просо, гречку, люпин, кукурудзу, картоплю. Насіння приносить в защічних мішках, в яких вміщується до 46 г пшениці або до 70 горошин. У «коморах» різні сорти насіння складає окремо. Розмножується з квітня по серпень, 1–2 рази на рік — у квітні і липні. Має високий репродуктивний потенціал. У посліді до 20, в середньому 10 дитинчат (кількість ембріонів до 25). Самиці першого посліду здатні до розмноження в 3–4-місячному віці. Здатний до розселення на значні відстані; може під час переселення перепливати широкі річки.

Основні чинники зниження чисельності

Трансформація біотопів у межах ареалу, ненавмисне отруєння як наслідок застосування отруєних принад для мишоподібних гризунів.

Заходи охорони

Надання природоохоронного статусу територіям, де знайдений вид; запобігання руйнуванню та трансформації біотопів.

Джерела інформації

Громов и др., 1995; Зоря, 2005; Межжерін, 2009.

Автор: В. А. Токарський

Фото: © Miloš Anděra

<http://www.naturfoto.cz/krecek-polni-fotografie-16410.html>

СТЕПОВА СТРОКАТКА*Lagurus lagurus* (Pallas, 1773)**Степная пеструшка**

Клас Ссавці — Mammalia

Ряд Гризуни — Rodentia

Родина Хом'якові — Cricetidae

Природоохоронний статус

Рідкісний. Занесений до Червоної книги України (зникаючий).

Морфологічна характеристика

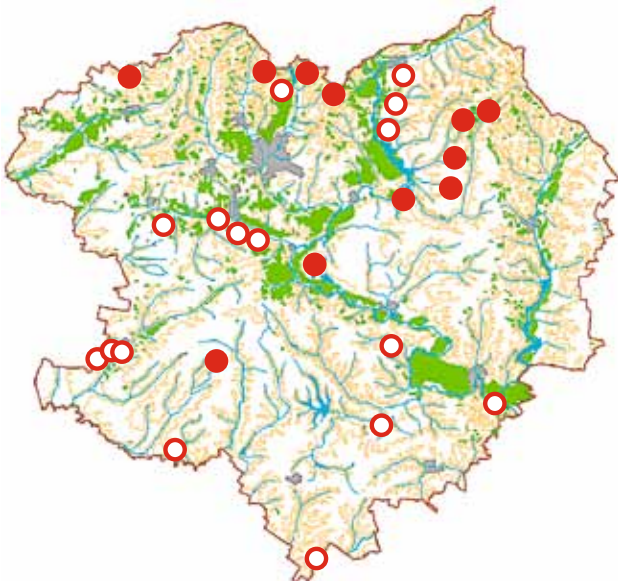
Невеликий гризун з дещо витягнутим тілом і коротким хвостом: довжина тіла 80–120, довжина хвоста 15–19, довжина задньої ступні 17–20 мм, вага 25–35 г. Очі і вуха невеликі; підшви вкриті шерстю; на пальцях добре видно горбки. Забарвлення тіла досить однотонне: від темного або буро-сірого до світлого і сірувато-палевого; поступово переходить в дещо світліше забарвлення боків і черевця; по хребту від носа до хвоста проходить чорна смуга.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений в південних лісостепах, степах і північних напівпустелях Євразії — від Придніпров'я до Єнісею, Тянь-Шаню, Західної Монголії та Китаю. В Україні поширений на схід від Дніпра в межах степової та лісостепової зон. Сучасний ареал інтенсивно скорочується. В Харківській області найчастіше трапляється в сільгоспугоддях Ізюмського, Вовчанського, Лозівського, Балаклійського, Чугуївського, Золочівського, Великобурлуцького, Харківського, Дергачівського, Кегічівського і Шевченківського районів.

Чисельність

Нечисленний, трапляється рідко і спорадично,

Місця перебування

Живе в степах; по вигонах і перелогах проникає в лісостеп, а по берегах озер і річок — в напівпустелю. Різотравних степів і чагарників уникає; численний у злаково-різотравних, ковилово-типчаківих і білополинних степах. Охоче селиться на перелогах, вигонах, по узбіччях доріг і залізничних насипах. У кам'янистому високогірному степу трапляється до висоти 2800 м над рівнем моря (центральний і східний Тянь-Шань). У посушливі роки часто йде на знижені ділянки рельєфу, у річкові долини й озерні улоговини.

Особливості біології

Веде напівпідземний спосіб життя і на поверхню виходить лише ненадовго, зазвичай у сутінках або вночі. Риє досить складні нори глибиною 30–90 см з 2–3, рідше 4–5 входами, і гніздовою камерою на глибині 25–30 см. Використовує також нори інших гризунів — ховрахів, піщанок та глибокі тріщини в ґрунті. Мережа доріжок сполучає основну нору з декількома тимчасовими. У такій норі навесні поселяється пара звірток, а восени буває вже до 20 молодих. У сприятливі роки розмножується до 6 разів, по 5–6 дитинчат за раз. Новонароджена строкатка важить близько 1 г. Розмножується з березня-квітня по жовтень; у теплі зими на сході ареалу відомі випадки підсніжного розмноження. Живуть в норах парами. Самиці, що вигодовують малят, часто селяться в одному гнізді. Очі у дитинчат розплющуються на 11–12 день, на 18–21 день вони стають самостійні і здатні розмножуватися вже у віці 35–45 днів.

Основні чинники зниження чисельності

Трансформація біотопів у межах ареалу, ненавмисне отруєння як наслідок застосування отруєних принад для мишоподібних гризунів.

Заходи охорони

Надання природоохоронного статусу територіям, де знайдений вид; запобігання руйнуванню та трансформації біотопів.

Джерела інформації

Загороднюк, Кондратенко, 2009.

Автор: О. В. Зоря, В. А. Токарський

Фото: © Н. Усик

http://img-fotki.yandex.ru/get/3809/usikn.44/0_4c436_e0c58a0_-1-orig

МАЛА МІДИЦЯ*Sorex minutus* (Linnaeus, 1766)

Малая бурозубка / землеройка-малютка

Клас Ссавці — Mammalia
Ряд Комахоїдні — Insectivora
Родина Мідицеві — Soricidae

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений списку Бернської конвенції (Додаток III).

Морфологічна характеристика

Дрібна, порівняно довгохвоста мідиця: довжина тіла 40–59 мм, хвіст сягає 50–70% довжини тіла, вага 3–5 г. Хоботок дуже витягнутий, гостренький. Забарвлення спини буро-сіре, рудувато-кавове, черевна сторона сірувато-біла, іноді жовтувато-палева. Зимове хутро значно темніше, із розвиненими коричнево-кавовими відтінками. Від крихітної мідиці відрізняється гостреньким хоботком, більш довгим хвостом і більшими розмірами тіла, хоча ці ознаки ненадійні. Від решти видів відрізняється тільки дрібними розмірами.

Ареал виду та його поширення в регіоні

Ареал охоплює Європу, європейську частину Росії, західний і південний Сибір, Киргизію. На Кавказі мешкає близький вид — кавказька мала мідиця (*Sorex volnuchini*), на Далекому Сході — далекосхідна мідиця (*Sorex gracillimus*). Ще недавно ці види об'єднували із малою мідицею, тоді їх ареали включали в ареал цього виду.

Чисельність

У Харківській області трапляється у невеликій кількості.

Місця перебування

Мешканець різноманітних ландшафтів. Віддає перевагу сирым, але не заболоченим і не сильно затіненим ділянкам мішаних лісових насаджень, частіше трапляється у захарашених лісах, у місцях з різноманітним трав'янистим покривом. Уникає ділянок із сильно задернованим ґрунтом і відкритих сухих місць.

Особливості біології

Живиться дрібними комахами, багатоніжками, павуками та черв'яками. З комах охоче поїдає гнойовиків, хрущів, жуличиць, листодідів. Полює переважно на поверхні ґрунту, тому серед об'єктів живлення відсутні личинки комах і дощові черв'яки. Активний цілодобово. Для притулку використовує різні природні укриття (порожнечі під корінням дерев і пнів, купи хмизу), в яких робить з сухих рослин пухке кулясте гніздо. Період розмноження з травня по вересень, самиця приносить один-два приплоди, у виводку від чотирьох до дванадцяти, частіше шість–вісім дитинчат.

Основні чинники зниження чисельності

Трансформація біотопів у межах ареалу.

Заходи охорони

Надання природоохоронного статусу територіям, для комплексної охорони дрібних комахоїдних; запобігання руйнуванню та трансформації біотопів.

Джерела інформації

Громов и др., 1963; Зоря, 2005; Наглов и др., 2006.

Автор: В. А. Токарський

Фото: © І. В. Дикий

МАЛА РЯСОНІЖКА*Neomys anomalus* (Cabrera, 1907)**Малая кутора**

Клас Ссавці — Mammalia
Ряд Комахоїдні — Insectivora
Родина Мідицеві — Soricidae

Природоохоронний статус

Рідкісний. Занесений Червоної книги України (рідкісний) та списку Бернської конвенції (Додаток III).

Морфологічна характеристика

Трохи більша за малу мідицю: довжина тіла 7–8 см, довжина хвоста близько 5 см, маса до 12 г. Носова частина витягнута, конусоподібна, з тупим рухливим хоботком. Мозкова частина роздута і округла. Тулуб відносно товстий, приземкуватий. Очі великі і добре помітні, оточені коротким волоссям, за очима є світла пляма. Вушна раковина майже не виступає з волосяного покриву. Хутро густе, коротке, бархатисте. Забарвлення верхньої сторони тіла чорно-буре або коричнево-буре. Нижня сторона тіла сіра, сіро-бура, сіро-біла. Хвіст сплюснутий з характерним білим кілем, зверху забарвлений у бурий колір, знизу білуватий або сіро-білий, рідше майже одноколірний.

Ареал виду та його поширення в регіоні

Поширена на території Європи — Іспанії, Франції, Швейцарії, Югославії, Греції, Угорщини, Молдови, Польщі, Росії, України, Білорусії, ймовірно, Чехії та Словаччині. Також трапляється на території держав Малої Азії. Для Харківської області у минулому не згадується. Перша знахідка виду зроблена в жовтні 2005 року біля с. Верхній Салтів у Вовчанському районі.

Чисельність

Відома єдина знахідка в області.

Місця перебування

Мешкає в заплавах річок, по багнистих берегах ставків, каналів і інших водойм, трапляється у вільхових лісах. Гнізда влаштовує під землею, або на поверхні в густих заростях трави, в коренях дерев, або в щілинах між камінням.

Особливості біології

Корм добуває у воді, але з'їдає його завжди на суходолі. Живиться в основному безхребетними тваринами — різноманітними дрібними комахами та їх личинками (комарі, мухи, коники, тощо), черв'яками, моллюсками, риб'ячою ікрою і мальками. Відомо, що статеве дозрівання настає в рік народження. Самиця народжує сліпих і голих безпорадних дитинчат, які швидко ростуть.

Основні чинники зниження чисельності

Трансформація біотопів у межах ареалу.

Заходи охорони

Надання природоохоронного статусу територіям, де знайдений вид; запобігання руйнуванню та трансформації біотопів.

Джерела інформації

Громов и др., 1963; Мишта, 2009.

Автори: В. А. Токарський, О. В. Зоря
Фото: © David Perez

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Neomys_anomalus_01_by-dpc.jpg

БІЛОЧЕРЕВА БІЛОЗУБКА*Crocidura leucodon* (Hermann, 1780)**Белобрюхая землеройка**

Клас Ссавці — Mammalia
Ряд Комахоїдні — Insectivora
Родина Мідицеві — Sorsciidae

Природоохоронний статус

Рідкісний. Занесений до Червоної книги України (недостатньо відомий) та списку Бернської конвенції (Додаток III).

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 5,5–7,3 см, довжина хвоста 2,7–4 см. Забарвлення верху буре, спід чисто-білий, різко відмежований від боків. Хвіст знизу світліший, ніж зверху. Хвіст покритий рівним хутром, з якого виступають окремі подовжені волоски. Зуби білі, вуха помітно виступають із хутра. Забарвлення досить мінливе.

Ареал виду та його поширення в регіоні

Область поширення виду охоплює Центральну і Південно-Східну Європу, а також південно-західну Азію. У Харківській області згадується з середини XIX століття. У червні 1968 року була спіймана вагітна самиця біля с. Кам'янка у Дворічанському районі. Нами відмічена лише у пелетках сов — 2 черепи у Борівському районі на лівому березі Червонооскільського водосховища.

Чисельність

Відомі окремі знахідки у степовій частині області.

Місця перебування

Білочерева білозубка населяє вільні від лісу простори — парові поля, занедбані пасовища, узбіччя доріг і сади. В певні сезони

тварини переходять на територію більш багату на їжу. Вид тісно прив'язаний до людських поселень, особливо в зимовий час.

Особливості біології

Живиться комахами та їх личинками, ловить також сінокошців, павуків, равликів. Розмноження відбувається, ймовірно, з квітня по вересень. Народжує від 3 до 10 дитинчат вагою один грам. Очі відкривають у віці 7–13 днів; через 40 днів стають самостійними. Молоді утворюють типові для багатьох білозубок «каравани». Дитинчата хапаються зубами за основу хвоста дорослої тварини, що йде попереду.

Основні чинники зниження чисельності

Трансформація біотопів у межах ареалу.

Заходи охорони

Надання природоохоронного статусу територіям, де знайдений вид; запобігання руйнуванню та трансформації біотопів.

Джерела інформації

Чернай, 1853; Сомов, 1897; Силантьєв, 1898; Аверин, 1915; Мигулин, 1927; Stresemann, 1995; Mitchell-Jones, 1999; Наглов В. А. (1982, особисте повідомлення).

Автори: В. А. Токарський, О. В. Зоря

Фото: © Tamas Cserkés

http://www.carpathianbasinspecies.eu/12_

Mammals%28Mammalia%29/Cserkesz_Tamas_Mammalia_1/Crocidura%20leucodon67_01_logo.jpg

НІЧНИЦЯ БРАНДТА*Myotis brandtii* (Eversmann, 1845)**Ночниця Брандта**

Клас Ссавці — Mammalia

Ряд Рукокрилі — Chiroptera

Родина Лиликові — Vesperilionidae

Природоохоронний статус

Рідкісний. Занесений до Червоної книги України (рідкісний), списків Бернської конвенції (Додаток II) та Боннської конвенції (Додаток II, список EUROBATS).

Морфологічна характеристика

Один із найдрібніших видів нічниць: довжина тіла до 5 см, довжина хвоста до 4,4 см, довжина передпліччя до 3,8 см, маса до 10,5 г. Тонке, напівпрозоре вухо, будучи притиснутим до голови, виступає за кінчик носа на 1–3 мм. Козелок з тупою вершиною і опуклим заднім краєм. Літальна перетинка приростає до основи пальців. Зубів 38; зубна формула: різці $\frac{2}{3}$, ікла $\frac{1}{1}$, передкорінні $\frac{3}{3}$, корінні $\frac{3}{3}$. Забарвлення від темно-каштанового до чорного кольору.

Ареал виду та його поширення в регіоні

Охоплює смугу бореальних і листяних лісів Центральної, Північно-Західної і Північної Європи, Урал, південь Сибіру та Далекого Сходу, Північну Монголію, Північно-Східний Китай, доходить до Сахаліну та Японії. Територією України ймовірно проходить південна межа ареалу. До 2005 року знахідок у Харківській області не було. На даний момент вид знайдений у Ізюмському районі.

Чисельність

Відома одна локальна нечисленна популяція.

Місця перебування

Живе в мішаних і широколистяних лісах, по заплавах річок проникає в степову зону. Віддає перевагу заплавному лісам. Поселяється в дуплах дерев і в порожнинах за відсталою корою.

Особливості біології

У західній частині ареалу більше тяжіє до лісових стацій. Вилітає на годівлю в густих сутінках, повертається на світанку. Живиться дрібними літаючими комахами: комарами, мошками, мухами, дрібними метеликами. Часто схоплює здобич з листя дерев. Влітку нічницю Брандта можна зустріти за наличниками дерев'яних будівель. Зимує у підвалах, напівпідвальних приміщеннях, у порівняно теплих притулках з температурою $+4^{\circ}\text{C}$ і вище.

Основні чинники зниження чисельності

Відсутність придатних сховищ; негативне ставлення населення до рукокрилих; трансформація біотопів у межах ареалу.

Заходи охорони

Надання природоохоронного статусу територіям, де знайдений вид; запобігання руйнуванню та трансформації біотопів; у місцях можливого перебування виду слід зберігати дуплисті дерева, у степових районах — розвішувати штучні сховища (дуплянки).

Джерела інформації

Влащенко, 2006; Тищенко, 2009; Влащенко, Гукасова, 2010.

Автор: В. А. Токарський

Фото: © О. Кусьнеж

СТАВКОВА НІЧНИЦЯ*Myotis dasycneme* (Boie, 1825)**Прудовая ночниця**

Клас Ссавці — Mammalia

Ряд Рукокрилі — Chiroptera

Родина Лиликові — Vespertilionidae

Природоохоронний статус

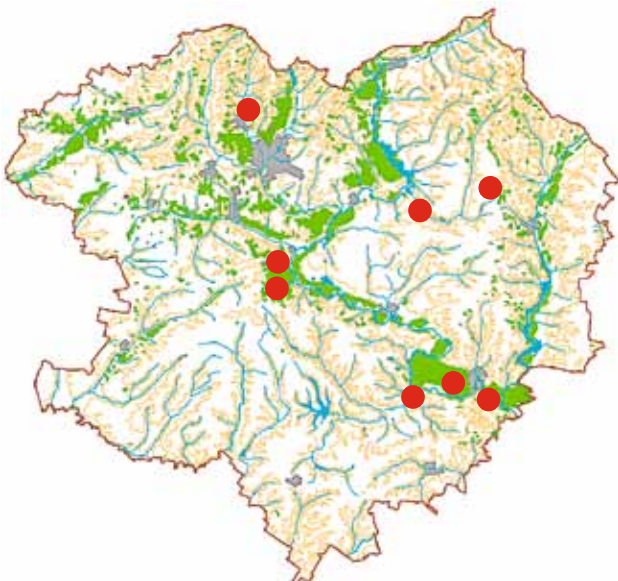
Рідкісний. Занесений до Червоної книги України (зникаючий), Червоної книги МСОП (NT), Європейського червоного списку (NT), списків Бернської конвенції (Додаток II) та Боннської конвенції (Додаток II, список EUROBATS).

Морфологічна характеристика

Середнього розміру, темний коротковухий кажан. Довжина тіла сягає до 68 мм, хвоста — до 53 мм, передпліччя — 44–48,5 мм, вуха — до 19 мм; маса — до 22 г. Вуха ставкової нічниця невеликі, темно-бурі. Притиснуті до голови, вони не досягають кінчика носа. Зовнішній край вуха нижче своєї середини, має слабку виїмку. Відносно короткий козелок, до 8 мм, майже однакової ширини на всьому проязі; його вершина слабо звужена і закруглена. Зубів 38. Зубна формула: різці $\frac{2}{3}$, ікла $\frac{1}{1}$, передкорінні $\frac{3}{3}$, корінні $\frac{3}{3}$. Забарвлення хутра дуже мінливе — від темно-бурого до сірувато-палевого.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Ареал ставкової нічниця тягнеться вузькою смугою між 49° і 63° північної широти, від Північної Франції, Бельгії, Голландії до річки Єнісей. В межах ареалу влітку спостерігається рівномірне поширення дорослих самців і самотніх самиць. Місця знахідок виду в області: с. Коропів Хутір у Зміївському районі, та околиці с. Липці у Харківському районі.

Чисельність

Місцями звичайний вид, але на значних територіях відсутній зовсім.

Місця перебування

Мешканець рівнинних ландшафтів, пов'язаний у своєму річному життєвому циклі із водоймами. Селиться поблизу ставків або рівнинних річок. Зимуює в тріщинах і щілинах будівель, або в печерах.

Особливості біології

Влітку заселяє горища будівель, рідше дупла дерев. Зимуює у різноманітних штольнях, підвалах, льохах і природних печерах. Вид осілий, полює низько над водою на висоті 5–20 см, іноді торкаючись поверхні. Виліт — в пізні сутінки та перед світанком. Політ рівний, без різких кидків і поворотів. Зимуює зазвичай поодиночі. Живиться переважно дрібними метеликами, жуками, одноденками і двокрилими. Самиці формують виводкові колонії чисельністю до декількох десятків особин під дахами великих будівель, навіть, під куполами церков. Самці тримаються поодиночі або невеликими групами окремо, поселяючись в дуплах та інших сховищах. Самиця народжує одного малюка у другій половині червня. Молоді нічниця починають літати у віці 4–5 тижнів. Період паруння — осінь. Статевої зрілості самиці досягають на другому році життя. Живуть, в середньому, до 10 років, максимальна зареєстрована тривалість життя — 19,5 років.

Основні чинники зниження чисельності

Зменшення кількості придатних сховищ, що пов'язано із вирубками старих дуплистих дерев, рекреаційним і господарським освоєнням підземель; негативне ставлення населення до рукокрилих; трансформація біотопів у межах ареалу.

Заходи охорони

Надання природоохоронного статусу територіям, де трапляється вид; запобігання руйнуванню та трансформації біотопів; у місця можливого перебування виду слід зберігати дуплисті дерева.

Джерела інформації

Лисецкий, Куниченко, 1952; Абеленцев та ін., 1956; Влащенко, 2001, 2005, 2006; Годлевська, 2009.

Автор: В. А. Токарський
Фото: © О. Кусьнеж

ВОДЯНА НІЧНИЦЯ*Myotis daubentonii* (Kuhl, 1817)**Водяная ночница**

Клас Ссавці — Mammalia

Ряд Рукокрилі — Chiroptera

Родина Підковоносів — Rhinolophidae

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений до Червоної книги України (вразливий), списків Бернської конвенції (Додаток II) та Боннської конвенції (Додаток II, список EUROBATS).

Морфологічна характеристика

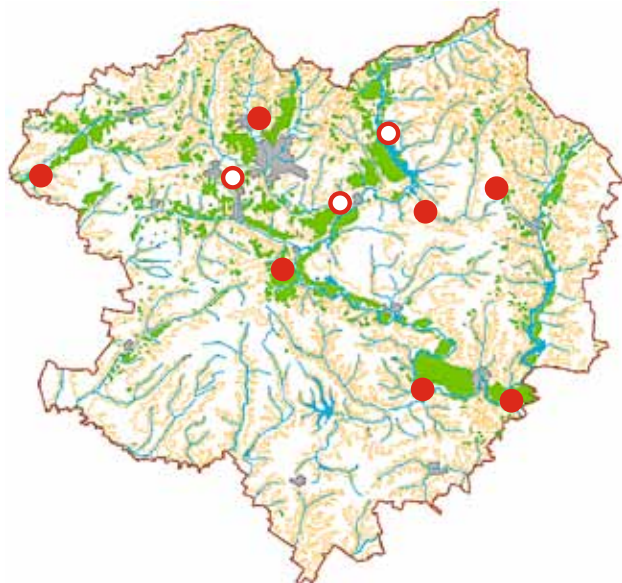
Кажан дрібного розміру: довжина тіла 40–60 мм, довжина хвоста 30–50 мм, довжина передпліччя — 36–42 мм, розмах крил — 25–27 см, маса близько 6–10 г. Зубів 38; зубна формула: різці $\frac{2}{3}$, ікла $\frac{1}{1}$, передкорінні $\frac{3}{3}$, корінні $\frac{3}{3}$. Вуха і козелок гострі. Крилова перетинка кріпиться до середньої частини плесна, ступня з кігтями трохи довша за половину гомілки, епіблеми немає. Колір хутра на спині бурий, з відтінками від сіруватого і сріблясто-палевого до шоколадного, контрастує із майже білим або світло-сірим черевом.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений майже по всій Європі, крім її найбільш північних районів, та на Кавказі. В Україні трапляється скрізь, за винятком Криму та деяких ділянок південної степової зони. У Харківській області є одним з наймасовіших видів рукокрилих.

Чисельність

Вважається, що чисельність виду збільшується в багатьох областях його ареалу.

Місця перебування

Водяна нічниця трапляється в основному в лісі, завжди вибирає місця, близькі до джерел води — річок, озер, ставків і каналів. Селиться в дуплах дерев, віддає перевагу липам. Зимуює у різноманітних штольнях, підвалах, льохах і природних печерах. Літні колонії селяться в дуплах дерев, на горищах, у тріщинах і порожнинах стін будівель, у щілинах і порожнинах під арками мостів.

Особливості біології

Вид осілий, далеких міграцій не здійснює, в місцях літнього мешкання з'являється в першій-другій декаді квітня, відлітає до місць зимівлі в першій декаді вересня. Поліє переважно над руслом річки та іншими різноманітними водоймами; літає швидко, на висоті 10–20 см над водою. Вилітає на полювання в густих сутінках і поліє всю ніч, збираючи здобич — різноманітних водних та навколводних комах (двокрилих, лускокрилих, жуків, волохокрильців) з поверхні води. Парування припадає на кінець літа — початок осені. У першій декаді червня самиці приносять по одному дитинчаті. Утворюють виводкові колонії кількістю до кількох десятків особин. Лактація триває близько 6 тижнів. Самці та ялові самиці в цей час оселяються окремо. У кінці червня — на початку липня молоді починають літати. Ехолокаційні сигнали середньої або низької інтенсивності в діапазоні 35–85 кГц, з максимальною амплітудою близько 45 кГц. Середня тривалість життя 4–5 років, максимальна — до 28 років.

Основні чинники зниження чисельності

Відсутність придатних сховищ; негативне ставлення населення до рукокрилих; трансформація біотопів у межах ареалу.

Заходи охорони

Надання природоохоронного статусу територіям, де трапляється вид; запобігання руйнуванню та трансформації біотопів; у місцях можливого перебування виду слід зберігати дуплисті дерева, у степових районах — розвішувати штучні сховища (дуплянки).

Джерела інформації

Лисецкий, Куніченко, 1952; Абельцев та ін., 1956; Влащенко, 2001, 2006; Тищенко, Годлевська, 2008; Годлевська, 2009; Влащенко, Гукасова, 2010.

Автор: В. А. Токарський

Фото: © О. Кусьнеж

НІЧНИЦЯ НАТТЕРЕРА / ВІЙЧАСТА НІЧНИЦЯ

Myotis nattereri (Kuhl, 1817)

Ночница Наттерера / реснитчатая ночница

Клас Ссавці — Mammalia

Ряд Рукокрилі — Chiroptera

Родина Лиликові — Vespertilionidae

Природоохоронний статус

Рідкісний (вид із дуже низькою чисельністю). Занесений до Червоної книги України (вразливий), списків Бернської конвенції (Додаток II) та Боннської конвенції (Додаток II, список EUROBATS).

Морфологічна характеристика

Кажан дрібного розміру. Маса тіла зазвичай становить 6–12 г, довжина тіла 40–52 мм, довжина хвоста 39–44 мм, довжина передпліччя 36–43 мм, розмах крил 24–30 см. Шкірний виступ біля основи вуха, який прикриває слуховий отвір, довгий, рівномірно звужений до кінця і загострений. Край літальної перетинки, між задніми ногами і хвостом, помітно потовщений і вкритий двома рядами густих щетинистих волосків. Верх тіла коричнево-бурий. Низ білуватий. Вуха довге, вузьке, гостре, з рівним заднім краєм. Морда довга, маска гола, рожева. Довжина ступні з кігтями приблизно дорівнює довжині половини гомілки. Крила широкі. Крилова перетинка кріпиться до основи зовнішнього пальця ступні. Хутро густе, довге. Епілеми немає.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений від півночі Західної Європи, включаючи Велику Британію і Середземномор'я, до Середнього Уралу, Кавказу, Туркменії і Близького Сходу. В Україні поширений в західних і південно-

західних областях, а також у Криму. Трапляється в основному в заплавах листяних лісах.

Чисельність

Відома єдина знахідка.

Місця перебування

Населяє різні біотопи — від мішаних і листяних лісів до пустель і антропогенних місцеперебувань, але зазвичай війчаста нічниця пов'язана із деревною рослинністю. Осілий вид, далеких міграцій не здійснює. Живе поодинокі або невеликими групами. Поселяється в дуплах, дуплянках, на горищах, в печерах, щілинах будинків тощо.

Особливості біології

Часто тримається поодинокі та разом з іншими видами кажанів. Вилітає на полювання пізно, в густих сутінках, політ нешвидкий, дуже маневрений. Літає невисоко від землі вздовж узлісь, просік тощо, зазвичай збираючи комах із субстрату. Зимує в різноманітних підземних притулках. Живиться дрібними комахами. Парування проходить під час зимівлі. Розмножується на початку — в середині літа, виводкові колонії містять до кількох десятків самиць, самці зазвичай тримаються окремо. У виводку одне дитинча, лактація продовжується 1,5–2 місяці. Тривалість життя до 20 років.

Основні чинники зниження чисельності

Відсутність придатних сховищ, негативне ставлення населення до рукокрилих, трансформація біотопів у межах ареалу.

Заходи охорони

Надання природоохоронного статусу територіям, де знайдений вид, запобігання руйнуванню та трансформації біотопів. У місцях можливого перебування виду слід зберігати дуплисті дерева, у степових районах — розвішувати штучні сховища (дуплянки).

Джерела інформації

Абеленцев та ін., 1956; Влащенко, 2006; Тищенко, 2009.

Автор: В. А. Токарський

Фото: © Stefan Greif

<http://www.vet-magazin.com/wissenschaft/wildtierkunde/Fledermaeuse-nutzen-Kopulationsgeraeusche-Fliege.html>

БУРИЙ ВУХАНЬ*Plecotus auritus* (Linnaeus, 1758)**Бурый ушан**

Клас Ссавці — Mammalia

Ряд Рукокрилі — Chiroptera

Родина Лиликові — Vespertilionidae

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений до Червоної книги України (вразливий), списків Бернської конвенції (Додаток II) та Боннської конвенції (Додаток II, список EUROBATS).

Морфологічна характеристика

Кажан середніх розмірів. Довжина тіла і хвоста 4–5 см, маса тіла 5,5–14 г. Загальне забарвлення верхньої частини тіла, в тому числі і перетинок крил, сірувато-палеве або темно-буре. Червоно трохи світліше. Головною особливістю зовнішнього вигляду є довгі вуха, які досягають у довжину 3–4 см. Під час сну вуха загнуті і складені під крилами, зовні виглядають лише козелки, надаючи тварині «рогатий» вигляд. Крила широкі і відносно короткі.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений на більшості території Євразії, на Кавказі, у північній Африці. В Україні поширений по всій території, окрім степових районів, ізолювано трапляється у гірському Криму. Найбільш суцільним є ареал у Поліссі. В області трапляється у Зміївському та Ізюмському районах, в околицях Харкова, на зимівлі — в околицях с. Липці у Харківському районі.

Чисельність

Рідкісний вид. Чисельність скорочується по всьому ареалу. В Україні

відомо близько 100–200 знахідок, як літніх, так і зимових. Загальний розмір популяції складає кілька десятків тисяч особин.

Місця перебування

Влітку оселяється в дуплах дерев, рідше в будівлях людини. Зимуює в штольнях, підвалах, льохах, старих фортифікаційних спорудах та природних печерах. Осілий вид. У степовій зоні живе в садах і парках. Притулками в літній період є дупла дерев, дуплянки, горища, печери, шахти, штольні.

Особливості біології

Зимуює групами від декількох особин до 300. Літає повільно, що дозволяє вуханю «зависати» в повітрі. Характерними є переміщення між літніми та зимовими притулками, на відстань у десятки кілометрів. У виборі місць полювання вид дуже пластичний, це можуть бути як лісові галявини і просіки, так і алеї парків та вулиці населених пунктів. Вилітає на полювання в густих сугінках. Полює в лісі на невеликій висоті, облітаючи дерева і чагарники. Живиться комахами, яких збирає з рослин або ловить у повітрі. Виводкові колонії самиць чисельністю до 20–30 особин мешкають в дуплах, рідше на горищах. Спарювання відбувається перед початком сплячки в місцях зимівлі. Одне дитинча народжується в червні — на початку липня. Кажани, що не беруть участі в розмноженні, влітку живуть окремо.

Основні чинники зниження чисельності

Зникнення літніх місцеперебувань, обумовлене вирубкою лісів; турбування в підземних сховищах, застосування інсектицидів.

Заходи охорони

Виявлення та збереження місць зимівлі; пропаганда серед населення необхідності збереження рукокрилих.

Джерела інформації

Мигулін, 1938; Лисецкий, Куниченко, 1952; Абельцев та ін., 1956; Влащенко, 2001, 2006; Загороднюк, 2009; Влащенко, Гукасова, 2010.

Автор: В. А. Токарський

Фото: © О. Кусьнеж

МАЛА ВЕЧІРНИЦЯ*Nyctalus leisleri* (Kuhl, 1818)**Малая вечерница**

Клас Ссавці — Mammalia

Ряд Рукокрилі — Chiroptera

Родина Лиликові — Vespertilionidae

Природоохоронний статус

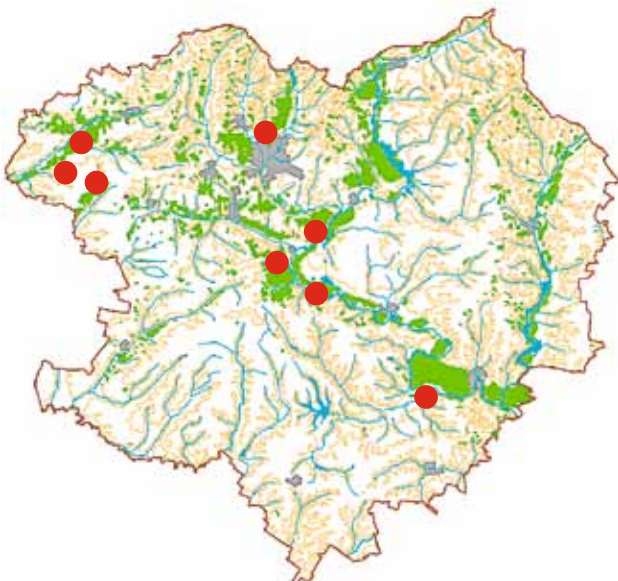
Рідкісний. Занесений до Червоної книги України (рідкісний), списків Бернської конвенції (Додаток II) та Боннської конвенції (Додаток II, список EUROBATS).

Морфологічна характеристика

Невеликі кажани з довжиною тіла 58–66 мм і вагою 12–20 г. Дрібні розміри тіла добре відрізняють її від інших видів вечерниць. Довжина хвоста до 4,8 см, передпліччя — до 4,6 см. Вуха короткі — до 16 мм, округлі, товсті. Козелок неправильної булавоподібної форми, довжиною до 8 мм. Крила вузькі і довгі. Зубів 34; зубна формула: різці $2/3$, ікла $1/1$, передкорінні $2/2$, корінні $3/3$. Відносно довгий густий і хвилястий волосяний покрив спини має коричнево-буре або темно-каштанове забарвлення з добре помітним блиском. Епіблема велика, з ясно вираженою кістковою перегородкою.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Ареал охоплює смугу широколистяних лісів Європи від Ірландії, Великобританії і Швейцарії до Середнього Поволжя і Східного Кавказу. Південна межа тягнеться від Швейцарії через Румунію, Крим і Західне Закавказзя. Північна межа в Росії проходить по лінії Себеж–Ярославль–Кузнецьк Саратовської області. Поширений по всій території України.

Чисельність

Рідкісний. Окремі особини трапляються спорадично, оскільки чисельність популяції невелика. У зоні мішаних лісів селиться зграями до 40 особин, у степовій трапляється тільки під час міграції.

Місця перебування

Оселяється у листяних лісах, парках і зелених насадженнях. Влітку живе переважно в дуплах дерев, охоче займає шпаківні та дуплянки. Зимує у порожнинах і тріщинах будівель, в печерах. Полює на галявинах, просіках і вирубках листяних лісів.

Особливості біології

Зазвичай селиться в дуплах із круглим входом групами по 20–40 особин, самиці живуть окремо від самців. Вилітає на полювання відразу після заходу сонця, в холодну погоду не живиться; вечірній виліт триває близько 2–3 годин. Політ стрімкий, маневрений та легкий. Їжу добуває також і перед світанком, на узліссях, відкритих галявинах, в розріджених парках над кронами або на рівні крон дерев. У раціоні присутні двокрилі, жорстокрилі, волохокрильці, лускокрилі, сітчастокрилі. Мала вечерница в літніх сховищах (дуплах дерев) з'являється в кінці квітня. Перелітний вид, що зимує за межами України. На шляху до місць зимівлі долає до 2000 км. Самиці утворюють виводкові зграї. Раз на рік, у другій половині червня після 45–50-денної вагітності народжують 1–2 малят. Тривалість життя близько 9 років.

Основні чинники зниження чисельності

Трансформація біотопів у межах ареалу.

Заходи охорони

Надання природоохоронного статусу територіям, де знайдений вид; запобігання руйнуванню та трансформації біотопів. У місцях можливого перебування виду слід зберігати дуплисті дерева, у степових і приморських районах — розвішувати штучні сховища (дуплянки).

Джерела інформації

Лисецкий, Куниченко, 1952; Абеленцев та ін., 1956; Влащенко, 2000, 2001; Тищенко, 2009.

Автор: В. А. Токарський

Фото: © О. Кусьнеж

РУДА ВЕЧІРНИЦЯ*Nyctalus noctula* (Schreber, 1774)**Рыжая вечерница**

Клас Ссавці — Mammalia

Ряд Рукокрилі — Chiroptera

Родина Лиликові — Vespertilionidae

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений до Червоної книги України (вразливий), списків Бернської конвенції (Додаток II) та Боннської конвенції (Додаток II, список EUROBATS).

Морфологічна характеристика

Кажан великого розміру, маса 18–40 г, довжина тіла 60–82 мм, довжина хвоста 46–54 мм, довжина передпліччя 48–59 мм, розмах крил 32–40 см. Вуха округлої форми, козелок грибоподібний. Вушна раковина коротка — до 1,9 см, на вершині широка, округла. Козелок довжиною до 8,5 мм, булавоподібний. Крила довгі, вузькі. Літальна перетинка закінчується біля основи ступні. Епіблема добре розвинена. Зубів 34. Колір хутра змінюється від шоколадно-коричневого до рудого і палево-рудого. Тіло вкрите порівняно короткою м'якою шерстю, на черевці більш світлою. Вуха і літальна перетинка темно-бурі.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений від Великобританії і Атлантичного узбережжя Західної Європи на схід до Японських островів; у широтному напрямку — від Північної Великобританії, Балтійського узбережжя, Санкт-Петербурга, південних частин Кіровської та Пермської областей на південь до Алжиру і Північного Ірану. Знайдений в Африці. В Україні трапляється всюди.

Чисельність

Один з наймасовіших видів рукокрилих в області. Зимівельні сховища існують у висотних будівлях Харкова: у порожнинах окремих будівель зимує до 400 особин.

Місця перебування

Селиться в лісах, особливо листяних, із значною часткою старих дерев, у великих парках і садах. Колонії оселяються в дуплах, перевагу віддає дубам; у заплавах лісосмугач заселяє старі дуплясті верби. У степових районах можуть заселяти горища будівель. Зимують в порожнинах і тріщинах будівель, в печерах. Вид полює високо над пологом лісу, рідше на галявинах, просіках і вирубках листяних лісів.

Особливості біології

Перелітний вид. Навесні з'являється в квітні-травні. Колонії, що можуть містити до тисячі особин, розташовуються в дуплах дерев, за дерев'яним покриттям стін і на горищах будинків. Вилітає на полювання в ранніх сутінках. Полює над кронами дерев, луками або галявинами. Здобич — двокрили та комарі, мухи та довгоножки, а також метелики, волохокрильці й одноденки. В третій декаді червня приносять 1–2, рідко 3, сліпих і голих дитинчат, яких спочатку самиця носить на собі, а згодом, більш дорослих, залишає у сховищах. Самостійними стають через 5–6 тижнів. В кінці серпня вони відрізняються від дорослих лише темнішим і тьмяним забарвленням. Після появи потомства великі колонії розпадаються на кілька дрібних. Відліт на зимівлю починається в кінці серпня. На шляху до місць зимівлі долає до 2000 км. Зимові сховища — в дуплах дерев, на горищах і в щілинах будинків. В останні роки почастишали випадки зимівлі на території України. Тривалість життя до 12 років, в середньому — 3–5.

Основні чинники зниження чисельності

Трансформація біотопів у межах ареалу, знищення дуплистих дерев. Переслідування людьми.

Заходи охорони

Надання природоохоронного статусу територіям, де знайдений вид; запобігання руйнуванню та трансформації біотопів.

Джерела інформації

Мигулін, 1938; Лисецкий, Куниченко, 1952; Абельцев та ін., 1956; Влащенко, 2001, 2005, 2006; Башта, 2009; Влащенко, Гукасова, 2010.

Автор: В. А. Токарський

Фото: © О. Кусьнеж

ВЕЛЕТЕНЬСЬКА ВЕЧІРНИЦЯ*Nyctalus lasiopterus* (Schreber, 1774)**Гигантская вечерница**

Клас Ссавці — Mammalia

Ряд Рукокрилі — Chiroptera

Родина Лиликові — Vespertilionidae

Природоохоронний статус

Зникаючий (майже зниклий). Занесений до Червоної книги України (зникаючий), Червоної книги МСОП (NT); Європейського червоного списку (DD), списків Бернської конвенції (Додаток II) та Боннської конвенції (Додаток II, список EUROBATS).

Морфологічна характеристика

Найбільший кажан у Європі: довжина тіла 84–104 мм, довжина хвоста 55–65 мм, довжина передпліччя 63–69 мм, розмах крил 41–46 см, маса 41–76 г. Вуха короткі закруглені, з шкірними складками (до 2,6 см), широкі, густо опушені. Крила вузькі, довгі від 84 до 104 мм. Козелок грибоподібний. Зубів 34; зубна формула: різці $\frac{2}{3}$, ікла $\frac{1}{1}$, передкорінні $\frac{2}{2}$, корінні $\frac{3}{3}$. Волясяний покрив густий, високий, шовковистий, на спині коричнево-рудий, на черевці більш світлий.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Поширений у листяних лісах Європи від Франції до Заволжжя і Кавказу, можливо, трапляється на Близькому Сході.

Чисельність

Відомі давні окремі знахідки.

Місця перебування

Виводкові колонії поселяються в дуплах дерев. На зимівлю відлітає

на південь, хоча місця зимівлі невідомі. Селиться групами або невеликими зграями, часто разом з іншими видами кажанів (переважно із вечерницею рудою).

Особливості біології

Вилітає на полювання тільки ввечері, іноді перед заходом сонця, а всю ніч проводять у сховищах. В кінці літа — на початку осені починається парування. В цей час в дуплах виявляють цілі групи, що складаються з одного самця і 4–5 самиць. Самиця раз на рік, у середині серпня, народжує 2 малят. Мати протягом першого тижня носить дитинчат на собі. Вони міцно присмоктуються до грудей самиці і тримаються, обхопивши її лапками. Під час полювання літає високо над верхівками дерев, лісовими галявинами, поблизу парків тощо. Живиться великими комахами — жуками, вовчками, метеликами. Самиця, що повертається після полювання в дупло, знаходить і годує тільки своїх дитинчат. Розвиває в польоті швидкість до 50 км на годину. Кожен звір після вдалого полювання збільшує масу свого тіла в середньому на одну третину.

Основні чинники зниження чисельності

Трансформація біотопів у межах ареалу.

Заходи охорони

Надання природоохоронного статусу територіям, де трапляється вид, запобігання руйнуванню та трансформації біотопів. У місцях можливого перебування виду слід зберігати дуплисті дерева, у степових і приморських районах — розвішувати штучні сховища (дуплянки).

Джерела інформації

Мигулин, 1915; Лисецкий, Куниченко, 1952; Абеленцев та ін., 1956; Тищенко, 2009.

Автор: В. А. Токарський

Фото: © А. G. Popa-Lisseanu, A. Delgado-Huertas, M. G. Forero, A. Rodríguez, R. Arlettaz

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Nyctalus_lasiopterus01.png

СЕРЕДЗЕМНОМОРСЬКИЙ НЕТОПИР*Pipistrellus kuhli* (Kuhl, 1817)**Средиземноморский нетопырь**

Клас Ссавці — Mammalia

Ряд Рукокрилі — Chiroptera

Родина Лиликові — Vespertilionidae

Природоохоронний статус

Зникаючий. Занесений до Червоної книги України (вразливий), списків Бернської конвенції (Додаток II) та Боннської конвенції (Додаток II, список EUROBATS).

Морфологічна характеристика

Кажан дрібного розміру: довжина тіла складає 40–48 мм, довжина хвоста 30–34 мм, довжина передпліччя 31–37 мм, розмах крил 21–24 см, маса 5–10 г. Задній край літальної перетинки з широкою добре помітною світлою облямівкою. Вуха і козелок загострені, є епілема. Зовнішній верхній різець по висоті коротше половини внутрішнього. Хутро густе, середньої довжини. Колір хутра на спині — від палево-бурого до сіро- або піщано-палевого, черево світліше.

Ареал виду та його поширення в регіоні

Поширений в аридних і семіаридних областях Середземномор'я, Північної і, можливо, Східної Африки, Близького Сходу, Індії (Кашмір), на півдні Центральної Європи, в Україні, на Кавказі, Передкавказзі і Поволжі; локально трапляється в Середній Азії; поодинокі знахідки відомі в центральних областях Європейської частини Росії. В Харківській області трапляється в Харкові, може поселятися у великих селищах і невеликих містах.

Чисельність

Відомі окремі знахідки.

Місця перебування

Населяє відкриті ландшафти, в тому числі антропогенні; в горах підіймається до 2600 м. Селиться в будівлях, тріщинах скель і щілино-подібних укриттях.

Особливості біології

Вилітає на полювання в ранніх сутінках, полює на дрібних літаючих комах на невеликій висоті над водоймами, вигонами, вулицями. Політ швидкий, маневрений. Осілий, на півночі ареалу зимує в кам'яних будівлях. Парування відбувається після закінчення лактації, з вираженим гоном, або на зимівлях. У середині червня самиця приносить одного або двох дитинчат. Виводкові колонії досягають декілька десятків, рідше — кілька сотень особин. Самці тримаються відокремлено. Тривалість життя 4–8 років.

Основні чинники зниження чисельності

Відсутність придатних сховищ; негативне ставлення населення до рукокрилих; трансформація біотопів у межах ареалу.

Заходи охорони

Надання природоохоронного статусу територіям, де знайдений вид, запобігання руйнуванню та трансформації біотопів; у місцях можливого перебування виду слід зберігати дуплисті дерева, у степових районах — розвішувати штучні сховища (дуплянки).

Джерела інформації

Влащенко, 2001; Зоря, 2005; Башта, 2009; Годлевська та ін., 2010.

Автор: В. А. Токарський

Фото: © О. Кусьнеж

ЛІСОВИЙ НЕТОПИР

Pipistrellus nathusii (Keyserling et Blasius, 1839)

Лесной нетопырь

Клас Ссавці — Mammalia

Ряд Рукокрилі — Chiroptera

Родина Лиликові — Vespertilionidae

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений до Червоної книги України (не оцінений), списків Бернської конвенції (Додаток II) та Боннської конвенції (Додаток II, список EUROBATS).

Морфологічна характеристика

Дещо більший за нетопира-карлика: Довжина тіла 46–56 мм, вуха — 10–13,5 мм, козелка — 6–7 мм, передпліччя — 31–36,5 мм, вага 4,5–9 г. Вуха закруглене, трохи довше, ніж ширше. Козелок витягнутий, з округлою верхівкою. Великий палець довший або дорівнює ширині зап'ястя, виміряного на складеному крилі. Довжина п'ятого пальця кисті разом з п'ястковою кісткою близько 46 мм. Епіблема розвинена і має поперечну перегородку. Шпора сягає до половини довжини вільного краю міжстегнової перетинки. Зубів 34; зубна формула: різці $2/3$, ікла $1/1$, передкорінні $2/2$, корінні $3/3$. Хутро на спині темно-руде, на черевці світліше.

Ареал виду та його поширення в регіоні

Поширений у Європі (крім півночі), країнах Малої Азії та на Кавказі. В Україні трапляється всюди; нечисленний у Лісостепу та на Закарпатті, рідкісний на Поділлі та у Криму. У 1999 році знайдений на біостанції Харківського університету в с. Гайдари у Зміївському районі; є у Харківському та Балаклійському районах.

Чисельність

У великих лісових масивах — багаточисельний вид.

Місця перебування

Живе в лісах різного типу, переважно листяних і мішаних; як правило, поблизу галявин і ділянок розрідженого лісу, а також у прилеглих до лісових масивів населених пунктах. Виводкові колонії, оселяються в дуплах дерев, під відсталою корою, на горищах будівель, у тріщинах і порожнинах стін зі щілинноподібним льотком. Зимують в природних печерах за межами України.

Особливості біології

Перелітний вид. Прилітає в березні — на початку квітня. З кінця липня — початку серпня спостерігаються осінні міграції, які тривають до листопада. Політ надзвичайно маневрений. На полювання вилітає в ранніх сутінках. Живиться на краю лісу, в парках, над водоймами і прибережними біотопами, вологими луками, рідше в розріджених ділянках лісу і над лісовими озерами: споживає двокрилих, рідше волохокрильців, сітчастокрилих, метеликів, перетинчастокрилих та жуків. У виводкових колоніях тільки самиці — від декількох до сотень особин. Дитинчата (зазвичай два), сліпі і голі, з'являються в кінці червня — на початку липня. Через три тижні вони вже досягають розміру своїх батьків і вилітають разом із ними на полювання.

Основні чинники зниження чисельності

Руйнування ключових місць існування шляхом вирубки старих лісів, проведення в них лісогосподарських заходів, що призводять до знищення дуплистих дерев. Негативний вплив має застосування отрутохімікатів у сільському та лісовому господарстві.

Заходи охорони

Важливим є збереження старих листяних і мішаних лісів із дуплястими деревами, лінійних структур (лісосмуг, придорожніх насаджень) між окремими лісовими масивами; виявлення та захист місць зимівлі від турбування; пропаганда серед населення необхідності збереження рукокрилих

Джерела інформації

Мигулін, 1938; Зубко, 1939; Лисецкий, Куніченко, 1952; Влащенко, 2001; Башта, 2009

Автор: В. А. Токарський

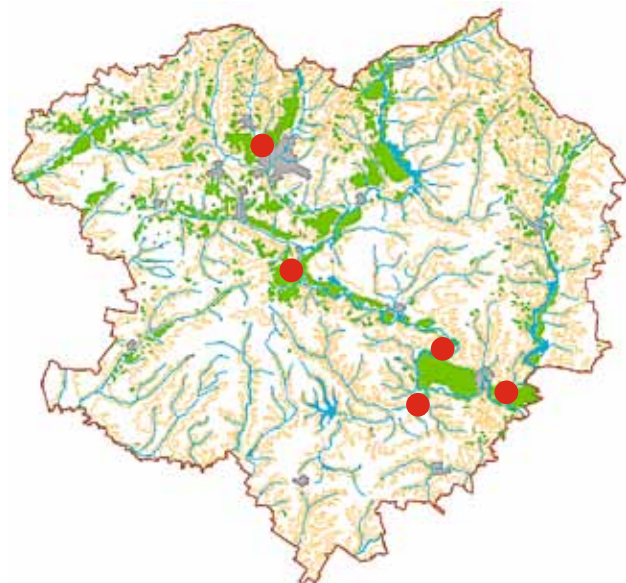
Фото: © О. Кусьнеж

ЗВИЧАЙНИЙ НЕТОПИР*Pipistrellus pipistrellus* Schreber, 1774
Обыкновенный нетопырьКлас Ссавці — Mammalia
Ряд Рукокрилі — Chiroptera
Родина Лиликові — Vespertilionidae**Природоохоронний статус**

Рідкісний (вид із дуже низькою чисельністю). Занесений до Червоної книги України (вразливий), списків Бернської конвенції (Додаток III) та Боннської конвенції (Додаток II, список EUROBATS).

Морфологічна характеристика

Найдрібніший кажан: довжина тіла 32–51 мм, довжина хвоста 20–36 мм, довжина передпліччя 29–34 мм, розмах крил 19–22 см, маса 4–8 г. Забарвлення спини — від коричневого і коричнево-рудого до сіро-палевого; черево дещо світліше за спину. Вуха і лицьова маска темні, у екземплярів з Європейської частини — майже чорні. Вуха і козелок загострені, є епіблема.

Ареал виду та його поширення у регіоніВид-двійник нетопира-пігмея *Pipistrellus pygmaeus*. До кінця 90-х років XX століття *Pipistrellus pipistrellus* s.l. включав двох видів-двійників (*P. pygmaeus* і *P. pipistrellus*), які були розділені за результатами молекулярно-генетичних досліджень та характеристиками ехолокаційного сигналу. Діагностика цих видів «в полі» досить складна і не завжди надійна, тому межі ареалів до справжнього моменту до кінця не встановлені. Нині все більше фактичного матеріалу свідчить на користь того, що *P. pipistrellus* — мешканець Західної і Південної Європи, а *P. pygmaeus* — Східної.**Чисельність**

Звичайний на Закарпатті, нечисленний на Поліссі та в Лісостепу, Рідкісний на Поділлі, у поясі листяних лісів Карпат і Криму. У степовій частині країни — дуже рідкісний у виводковий період і звичайний під час міграцій.

Місця перебування

Як схованки використовує дупла дерев зі щілиноподібним літком і будівлі людини.

Особливості біології

Перелітний вид. Навесні з'являється на початку травня, відлітає на південь в кінці серпня. Вилітає на полювання в ранніх сутінках. Живиться на невеликій висоті над галявинами, просіками і дорогами. Розмножується в кінці другої декади червня. Самиці народжують двох дитинчат. Тривалість життя до 16 років, в середньому 3–5 років.

Основні чинники зниження чисельності

Трансформація місць живлення (фрагментація середовища існування) і місць поселення (вирубування дуплистих дерев, модернізація старих будівель); збіднення кормової бази внаслідок використання пестицидів; турбування виводкових колоній.

Заходи охорони

Надання природоохоронного статусу територіям, де трапляється вид; запобігання руйнуванню та трансформації біотопів; у місцях можливого перебування виду слід зберігати дуплисті дерева.

Джерела інформації

Лисецький, Куниченко, 1952; Абеленцев та ін., 1956; Влащенко, 2001, 2006; Загороднюк, Негода, 2001; Зоря, 2005; Башта, 2009; Годлевська та ін, 2010; Влащенко, Гукасова, 2010.

Автор: В. А. Токарський
Фото: © О. Кусьнеж

НЕТОПИР-ПІГМЕЙ*Pipistrellus pygmaeus* (Leach, 1825)**Нетопырь-пигмей**

Клас Ссавці — Mammalia

Ряд Рукокрилі — Chiroptera

Родина Лиликові — Vespertilionidae

Природоохоронний статус

Рідкісний (вид з дуже низькою чисельністю). Занесений до Червоної книги України (неоцінений), списків Бернської конвенції (Додаток II) та Боннської конвенції (Додаток II, список EUROBATS).

Морфологічна характеристика

Найдрібніший кажан в Харківській області та Україні: довжина тіла 32–45 мм, довжина хвоста 20–36 мм, довжина передпліччя 28–30 мм, розмах крил 18–21 см, маса 3–7 г. Колір спини коричневий або сірувато-коричневий, світло-коричневий; черево світліше. Вуха і лицьова маска світлі, коричневі, частково депігментовані. Вуха і козелок загострені, є епіблема. Вид-двійник нетопира звичайного *Pipistrellus pipistrellus*. Морфологічні відмінності між ними вкрай незначні, проте види добре відрізняються за молекулярно-генетичними даними. В руках види розрізняють лише спеціалісти за низькою дрібних ознак забарвлення і опушеності окремих частин. Дистанційно види розрізняють за частотами ультразвукових сигналів, які у пігмея на 10 кГц вищі (приблизно 55 кГц) порівняно з нетопиром звичайним (приблизно 45 кГц).

Ареал виду та його поширення у регіоні

Широко розповсюджений у Європі та прилеглих регіонах. В Україні — один з 4 видів нетопирів, відомий тепер з усіх регіонів країни.

Більшість знахідок походить з північних і східних областей. У період міграцій трапляється й на півдні, зокрема в Криму. Усі екземпляри *Pipistrellus pipistrellus* s.l. з території національного природного парку «Гомільшанські ліси», що були піддані спеціальному дослідженню, віднесені до *P. pygmaeus*.

Чисельність

Звичайний вид.

Місця перебування

Як сховища використовує дупла дерев зі щілиноподібним льотком, житлові та господарчі споруди.

Особливості біології

Вилітає на полювання в ранніх сутінках, годується на невеликій висоті над галявинами, просіками і дорогами. Перелітний вид, навесні з'являється на початку травня, відлітає на південь в кінці серпня. Розмножується в кінці другої декади червня, самиці народжують по двоє дитинчат. Тривалість життя до 16 років, в середньому 3–5 років.

Основні чинники зниження чисельності

Відсутність придатних сховищ; негативне ставлення населення до рукокрилих; трансформація біотопів у межах ареалу.

Заходи охорони

Надання природоохоронного статусу територіям, де трапляється вид; запобігання руйнуванню та трансформації біотопів; у місцях можливого перебування виду слід зберігати дуплисті дерева.

Джерела інформації

Абеленцев та ін., 1956; Влащенко, 2001, 2006; Загороднюк, Негода, 2001; Башта, 2009; Годлевська та ін, 2010; Влащенко, Гукасова, 2010.

Автор: В. А. Токарський

Фото: © О. Кусьнеж

ДВОКОЛІРНИЙ КАЖАН*Vespertilio murinus* Linnaeus, 1758**Двухцветный кажан**

Клас Ссавці — Mammalia

Ряд Рукокрилі — Chiroptera

Родина Лиликові — Vespertilionidae

Природоохоронний статус

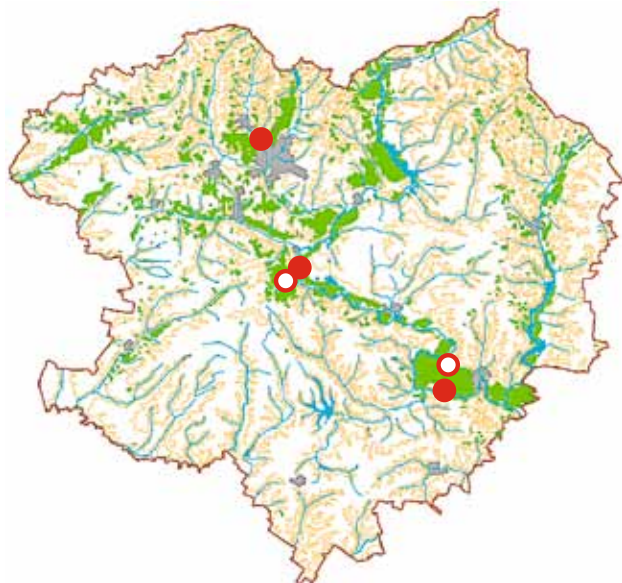
Зникаючий. Занесений до Червоної книги України (вразливий), списків Бернської конвенції (Додаток II) та Боннської конвенції (Додаток II, список EUROBATS).

Морфологічна характеристика

Довжина тіла двоколірного кажана може досягати 6,4 см, розмах крил 27–33 см, а вага 12–23 г. Зубів 32–34. Зубна формула: різці $\frac{2}{3}$, ікла $\frac{1}{1}$, передкорінні $1-\frac{2}{2}$, корінні $\frac{3}{3}$. Назва походить від забарвлення хутра, яке поєднує два кольори. Спина забарвлена від рудого до темно-коричневого, а черевна сторона біла або сіра. Вуха та крила чорного або темно-коричневого кольору. Вушні раковини і літальна перетинка темно-бурі. Крила вузькі, вуха короткі, широкі й округлі. Епіблема вузька, з поперечною кістковою перегородкою. Кінець хвоста на 3,5–5 мм виступає за край міжстегнової перетинки. У самиці з боків грудей, майже в паховій області відмічається 2 пари грудних сосків.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Величезний ареал охоплює території від Англії, Франції і Норвегії до Тихоокеанського узбережжя. Північна межа ареалу місцями досягає 60° північної широти. Південні межі знаходяться в Швейцарії, Ірані, на північному заході Гімалаїв і в Східному Китаї. Місця

знахідок виду в області — Зміївській район (Коропів Хутір), Харківський район та місто Харків.

Чисельність

У 1934–1949 роках на території нагірних дібров Зміївського району був чисельним видом. На початку XXI століття чисельність катастрофічно знизилась. Відомі окремі знахідки.

Місця перебування

Перелітний вид. Літні колонії заселяють горища будівель, скельні тріщини, порожнини стін і дула дерев. Зимують в штольнях і печерах. Трапляються у великих містах.

Особливості біології

Самиці утворюють виводкові колонії чисельністю до кількох десятків особин, іноді спільно з іншими видами. Самці та ялові самиці оселяються окремо. Дуже прив'язаний до своїх сховищ, займаючи їх щороку завжди приблизно в один і той же час. Основу живлення складають двокрилі, крім цього — жуки, лускокрилі, рівнокрилі, сітчастокрилі. Полює високо над кронами дерев, рідше над полянами і вирубками листяних лісів. Парування відбувається восени та на початку зими. Народження (зазвичай двох малят один раз на рік) припадає на кінець червня — початок липня. До кінця першого тижня маса новонароджених майже подвоюється. Останніми роками з'явилися докази зимівлі виду у багатьох регіонах України — у будівлях, у скельних тріщинах, ймовірно, у гірських місцевостях. Максимальна тривалість життя 13 років.

Основні чинники зниження чисельності

Знищення місць існування; зменшення кількості придатних сховищ; турбування тварин у сховищах, негативне ставлення населення до рукокрилих.

Заходи охорони

Надання природоохоронного статусу територіям, де знайдений вид; запобігання руйнуванню та трансформації біотопів; у місцях можливого перебування виду слід зберігати дуплисті дерева, у степових районах — розвішувати штучні сховища (дуплянки).

Джерела інформації

Лисецкий, Куниченко, 1952; Абельцев та ін., 1956; Влащенко, 2005; Тищенко, Годлевська, 2008; Годлевська, 2009; Влащенко, Гукасова, 2010.

Автор: В. А. Токарський
Фото: © О. Кусьнеж

ПІЗНІЙ КАЖАН*Eptesicus serotinus* (Schreber, 1774)**Поздний кажан**

Клас Ссавці— Mammalia

Ряд Рукокрилі— Chiroptera

Родина Лиликові— Vespertilionidae

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений до Червоної книги України (вразливий), списків Бернської конвенції (Додаток II) та Боннської конвенції (Додаток II, список — EUROBATS).

Морфологічна характеристика

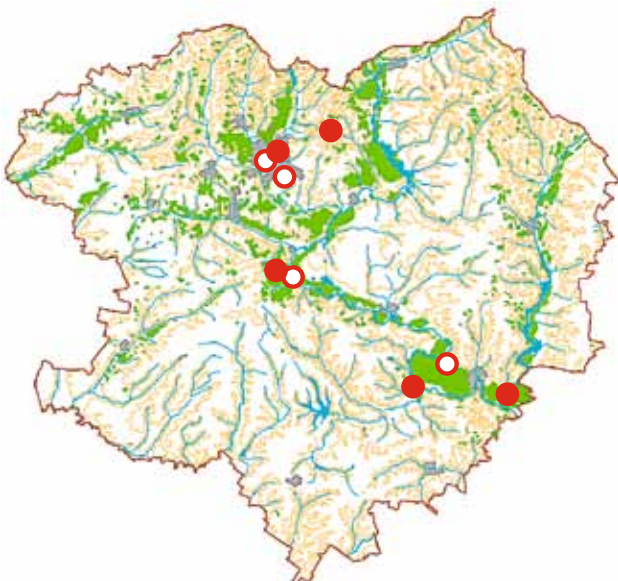
Довжина тіла 60–82 мм, вуха — 12–22 мм, козелка — 7,5–9,5 мм, передпліччя — 46–56 мм, вага 14–34 г. Вуха середньої довжини, закруглені, помітно довші, ніж ширші, на вершині помітно звужені, позбавлені складок та глибоких вирізок. Козелок (завдовжки до 11 мм) із тупою верхівкою, найширший у першій третині. Крила широкі, з тупими кінцями. Зубів 32–34. Зубна формула: різці $\frac{2}{3}$, ікла $\frac{1}{1}$, передкорінні $1-2\frac{1}{2}$, корінні $\frac{3}{3}$. Шпора дещо коротша від половини краю міжстегнової перетинки. Мордочка і вуха темні. Хутро густе, на спині темне, каштаново-коричневе, на череві світліше. Кінці волосків на спині яскраві, світло-буро-коричневі.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Європа (крім Ірландії, північної Англії, частини Скандинавії), Північна Африка, Близький Схід, Центральна Азія; на сході — до Китаю. На території України поширений всюди.

Чисельність

У типових місцях мешкання звичайний вид. Чисельність у дібровах

Зміївського району на початку XXI століття значно зросла, і наразі цей вид є одним із наймасовіших у національному природному парку «Гомільшанські ліси». Трапляється у Харкові, під час зимівлі у високоповерхових будинках.

Місця перебування

Селиться біля населених пунктів і в різноманітних ландшафтах. Літні сховища розташовані в будівлях: на горищах, у порожнинах стін, димоходах, порожнинах між обшивками стін і дахом. Зимує в найрізноманітніших місцях: підземних (печери, підвали, овоче-сховища) і наземних сховищах (порожнини будівель, вентиляційні шахти тощо).

Особливості біології

Осілий вид. Виходить зі стану зимівлі у березні — на початку травня. З кінця вересня до початку листопада здійснює локальні міграції до місць зимівлі (до 40–50 км). Раціон змінюється залежно від сезону та регіону, включає домінуючих нічних та сутінково-нічних комах — жуків, метеликів, двокрилих, перетинчатокрылих, а навесні і на початку літа — хрущів та одноденок. Виводкові колонії містять декілька сотень особин. У сховищах самиці розміщуються щільно. Запліднення відбувається в кінці березня — на початку квітня. Вагітність триває 48–50 днів; звичайно народжується одне маля, інколи буває два і навіть три. Вже на 28–30-й день молоді починають літати. Тривалість життя у середньому 3 роки, найдовша — 21 рік.

Основні чинники зниження чисельності

Відсутність придатних сховищ; негативне ставлення населення до рукокрилих; трансформація біотопів у межах ареалу.

Заходи охорони

Надання природоохоронного статусу територіям, де трапляється вид; запобігання руйнуванню та трансформації біотопів; у місцях можливого перебування виду слід зберігати дуплисті дерева, у степових районах — розвішувати штучні сховища (дуплянки).

Джерела інформації

Аверин, 1915; Зубко, 1939; Кузякин, 1950; Лисецкий, Куниченко, 1952; Абеленцев та ін., 1956; Влащенко, 2001, 2005, 2006; Тищенко, Годлевська, 2008; Башта, 2009; Влащенко, Гукасова, 2010.

Автор: В. А. Токарський

Фото: © О. Кусьнеж

ГОРНОСТАЙ*Mustela erminea* Linnaeus, 1758**Горноста́й**

Клас Ссавці — Mammalia

Ряд Хижі — Carnivora

Родина Куницеві — Mustelidae

Природоохоронний статус

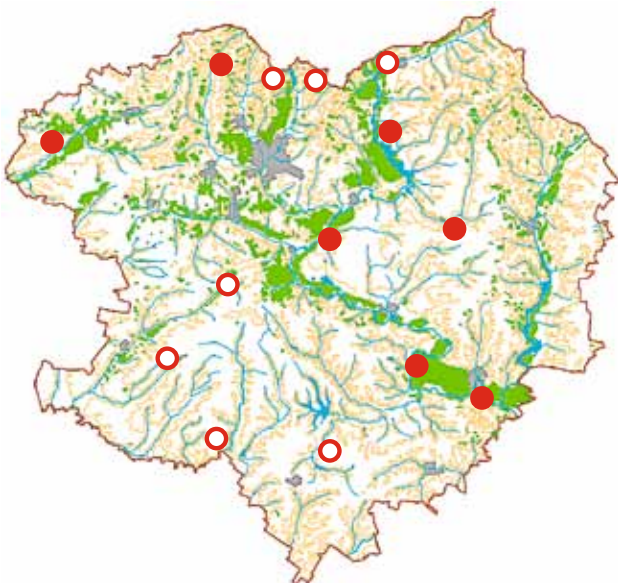
Рідкісний (вид із дуже низькою чисельністю). Занесений до Червоної книги України (неоцінений) та списку Бернської конвенції (Додаток III).

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 16–38 см, хвоста — 6–12 см. Тіло тонке, витягнуте, дуже гнучке. Голова відносно коротка, із закругленою мордочкою. Носовий відділ черепа відносно широкий. Вушні раковини невеликі, овально-трикутної форми. Хвіст порівняно довгий (досягає $\frac{1}{3}$ довжини тіла), не пухнастий. Кінцівки дуже короткі; між пальцями, особливо задніх лап, розвинена сполучна перетинка. Кігті дуже гострі, але тонкі, досить слабкі. Взимку мозолі п'ят суцільно вкриті волоссям. Волосяний покрив щільний, але короткий і непишний. Влітку забарвлення різко двоколірне: верхня половина тіла і боки буро-коричневі, спідня — чисто-біла або жовтувата. Взимку забарвлення цілком біле, іноді з жовтуватим відтінком в задній частині черевної сторони через виділення анальних залоз. Кінцева половина хвоста цілорічно чорна або темно-буря.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Європа, крім країн Середземномор'я, Азія — на південь до Гімалаїв, Північна Америка. В Україні поширений скрізь, окрім Криму.

Чисельність

Різко змінюється по роках і пов'язана із коливанням чисельності мишоподібних гризунів, зараженістю внутрішніми паразитами та іншими причинами. У заплавах великих річок кількість звірків меншає також після надзвичайно сильних паводків.

Місця перебування

На території Харківської області трапляється, здебільшого, у долинах річок, на берегах озер, у чагарниках. Нерідко, особливо в зимовий час і в голодні роки, переміщується в населені пункти.

Особливості біології

Живиться переважно дрібними гризунами, частково птахами, яйцями, гадами, рибою і комахами. При нестачі гризунів користується залишками здобичі більших хижаків, їсть падло, ягоди ялівцю, чорниці, брусниці. У разі надлишку їжі влаштовує невеликі запаси. Після снігопадів полює під снігом. Самиця раз на рік (лютий — кінець травня) після 210–330-денної вагітності народжує 2–10 малят, які у двохмісячному віці покидають нору і до осені починають вести самостійне життя. Характерна латентна стадія у розвитку ембріона. Статевої зрілості досягають зазвичай у віці 1,5 року. Вид активний переважно у нічний час. Пересувається дрібними стрибками. Лазить на кущі і дерева. Добре плаває. У збудженому стані видає гучний, різкий скрекіт. У якості сховищ використовує нори вбитих ним гризунів або інші природні сховища (тріщини скель, пустоти під корінням дерев, дупла).

Основні чинники зниження чисельності

Трансформація біотопів у межах ареалу

Заходи охорони

Надання природоохоронного статусу територіям, де знайдений вид; запобігання руйнуванню та трансформації біотопів, підготовка та впровадження рекомендацій щодо раціонального ведення лісового господарства.

Джерела інформації

Громов и др., 1963; Волох, 2009.

Автор: В. А. Токарський
Фото: © О. Ю. Соколов

ЛАСКА*Mustela nivalis* Linnaeus, 1766**Ласка**

Клас Ссавці — Mammalia

Ряд Хижі — Carnivora

Родина Куницеві — Mustelidae

Природоохоронний статус

Рідкісний (вид із дуже низькою чисельністю). Занесений до списку Бернської конвенції (Додаток III).

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 13–28 см, хвоста — 2–4 см. Самець більший за самицю: довжина його тіла без хвоста іноді сягає 28 см, маса — 115 г. Схожий на горностая, але відрізняється ще більшою гнучкістю і меншими розмірами. Тіло тонке, витягнуте, з досить коротким хвостом без чорного кінчика (у горностая кінчик хвоста чорний). Влітку спина ласки світло-бура, черево біле або жовтувате, взимку на півночі ареалу вона вся сніжно-біла. У південних районах хутро на зиму не біліє.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Європа, Північна Африка, Азія (окрім південних країн), Північна Америка, майже вся територія України. Трапляється у різноманітних ландшафтах, іноді оселяється у міських будівлях.

Чисельність

Низька.

Місця перебування

Поділяє основні природні біотопи із горностаєм, але значно частіше

селиться на полях, в скиртах, господарських будівлях. Гнізда влаштовує в норах гризунів, а також в порожнечах серед каміння, під корінням дерев тощо.

Особливості біології

Живиться майже виключно дрібними гризунами (норицями і мишами), значно рідше — водяними норицями, птахами, земноводними та іншими тваринами. Біологія розмноження ласок вивчена ще недостатньо добре. Вагітні самиці трапляються як влітку, так і взимку (молодих знаходили з травня по січень). Характерна полігамність. Вагітність ласки триває 34–56 діб. Самиця годує дитинчат молоком протягом 8 тижнів. Прозрівають вони через 21–25 днів. Уся сім'я тримається разом ще 1–2 тижні. Потім самиця відганяє дитинчат. Спосіб життя і звички схожі з горностаєм, з яким ласка знаходиться в конкурентних стосунках.

Основні чинники зниження чисельності

Трансформація біотопів у межах ареалу, нелегальний відстріл.

Заходи охорони

Надання природоохоронного статусу територіям, де знайдений вид; запобігання руйнуванню та трансформації біотопів, підготовка та впровадження рекомендацій щодо раціонального ведення лісового господарства.

Джерела інформації

Абеленцев, 1968.

Автор: В. А. Токарський
Фото: © О. Ю. Соколов

ЄВРОПЕЙСЬКА НОРКА*Mustela lutreola* Linnaeus, 1761**Европейская норка**

Клас Ссавці — Mammalia

Ряд Хижи — Carnivora

Родина Куницеві — Mustelidae

Природоохоронний статус

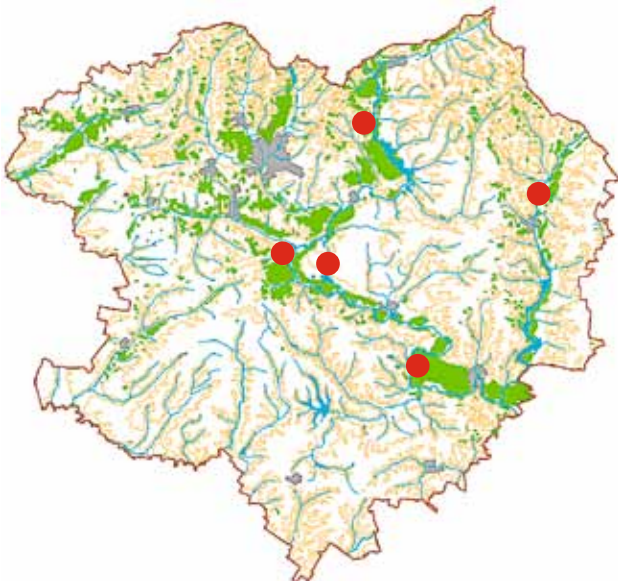
Рідкісний (вид з дуже низькою чисельністю). Занесений до Червоної книги України (зникаючий), Червоної книги МСОП (EN), Європейського червоного списку (EN) та списку Бернської конвенції (Додаток II).

Морфологічна характеристика

Порівняно невеликий звір із блискучим хутром. Довжина тіла самців 28–43 см, самиць — 32–40 см; довжина хвоста 12–19 см. Волосняний покрив густий, але короткий навіть взимку. Тіло сильно витягнуте. Лапи короткі. Морда заокруглена, вуха невеликі, голова зверху сплюснена. Кінцівки, особливо задні, з добре розвиненими плавальними перетинками. Хвіст відносно короткий. Забарвлення — від рудувато-бурого до темно-коричневого, лише трохи світліше на нижньому боці тулуба і темніше на кінцівках та хвості. Підшерстя сіре. На кінці морди біла пляма захоплює підборіддя, нижню губу і поширюється на верхню. Часто біла пляма буває і на грудях.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Вид поширений у Центральній та Східній Європі, Туреччині, Кавказі та Приураллі. Стихійне розселення інтродукованого виду, американської норки, негативно вплинуло на життя європейської норки, чисельність якої і без того була підірвана надмірним полюванням.

Не в змозі конкурувати із крупнішою та агресивнішою американською норкою — близькоспорідним видом-вселенцем, звичайна норка всюди стала зникати.

Чисельність

Відомі окремі знахідки.

Місця перебування

Мешканець заплавних біотопів та невеликих, глухих, сильно захищених, переважно проточних водойм лісистих низовин. Займає нори водяних нориць, розпадини у берегах, дупла, порожнечі серед коренів, купини на болотах. Частіше, ніж інші дрібні хижаки, користується постійними норами.

Особливості біології

Активна переважно в сутінки і вночі, а вдень лише при похмурій погоді. Влітку веде осіле життя в районі постійної нори. Восени кочує, здійснюючи переходи до 10 км, іноді перетинаючи вододіли. Взимку тримається незамерзаючих струмків. У люті морози відсиджується в норі. Добре плаває і пірнає. Живиться переважно дрібними гризунами, жабами і рибою. Іноді поїдає річкових раків. Їсть водяних комах, молюсків, різні ягоди. Може нападати на качок і навіть гусей, що линяють, у тому числі домашніх. Нерідко влаштовує невеликі запаси. Полігам. Дитинчата (2–7 у виводку) народжуються в квітні-травні. Прозрівають у віці одного місяця. Вигодування молоком триває близько 10 тижнів. Виводки зазвичай розпадаються в серпні. Молоді досягають статевої зрілості наступного року. Відомі випадки парування європейської норки з американською, а також із чорним тхором; результатом останнього є так звані «тумаки», але плодючість їх невідома.

Основні чинники зниження чисельності

Трансформація біотопів у межах ареалу, нелегальний відстріл.

Заходи охорони

Надання природоохоронного статусу територіям, де трапляється вид; запобігання руйнуванню та трансформації біотопів.

Джерела інформації

Абеленцев, 1968; Волох, Роженко, 2009.

Автор: В. А. Токарський

Фото: © Nicolai Meyer

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Europ%C3%A4ischer_Nerz.jpg

ЛІСОВИЙ ТХІР*Mustela putorius* Linnaeus, 1758**Лесной хорь**

Клас Ссавці — Mammalia

Ряд Хижі — Carnivora

Родина Куницеві — Mustelidae

Природоохоронний статус

Рідкісний (вид із низькою чисельністю). Занесений до Червоної книги України (неоцінений), Червоної книги МСОП (VU), списків Бернської конвенції (Додаток III), Боннської конвенції (Додатки I і II) та Конвенції СІТЕС (Додаток II).

Морфологічна характеристика

Приземкуватий з короткими ногами, озброєними на кінці гострими довгими кігтями. Тулуб витягнутий і гнучкий. Довжина тіла 36–48 см, хвоста — 15–17 см, вага 1–1,7 кг. Самці в півтора рази менші за самок. Тіло покрите довгим остьовим волоссям. Зимове хутро високе, пухнасте і м'яке, літнє коротше і більш грубе. Колір дорослого тхора чорно-бурий; живіт, ноги, груди, горло, а також хвіст — майже чорні (зустрічаються колірні варіації, чисто руді та білі). Голова має контрастний рисунок, що нагадує чорну маску. Вуха невеликі, округлі з білою облямівкою по зовнішньому краю.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Живе в лісових, лісостепових і лише частково в степових областях більшої частини Європи і крайнього північного заходу Африки. В Росії проходить східна межа області поширення виду, що пролягає по Уральським горам і річці Волзі. Північні межі поширення в останні десятиліття розширюються: у Фінляндії, Карелії, в Архангельській

області він тепер зустрічається на 200–300 км північніше. Це пояснюється головним чином вирубками суцільних тайгових масивів, яких цей звірок уникає. В Західній Європі території, зайняті видом, скорочуються.

Чисельність

Малочисельний.

Місця перебування

Невеликі лісові масиви та окремі гаї, що перемежуються з луками і полями. Не заходить углиб лісових хащ, поселяється поряд з людським житлом. Трапляється у парках великих міст.

Особливості біології

Лісовий тхір, на відміну від степового, веде осілий спосіб життя, прив'язаний до певної території. Розміри індивідуальних територій невеликі, особливо в літній час. В якості постійних притулків найчастіше використовуються природні укриття — купи хмизу, кладки дров, прогнилі пні, копиці сіна. Іноді тхори поселяються в борсучих або лисячих норах, в селах — в погребках, під підлогою в стайнях, хлівах тощо. Власні нори риють рідко. Гніздо вистелене сухою травою, шерстю і шматочками шкурки гризунів. У раціоні на першому місці стоять дрібні нориці, молоді водяні пацюки, земноводні — головним чином трав'яні і зелені жаби. Значну роль в його харчуванні відіграють птахи — горобцеподібні і дрібні курячі, голуби, в тому числі домашні. Зрідка ловить їжаків, невеликих змій (у тому числі гадюк), саранових. При нестачі їжі цей хижак не гребує падаллю. Гін проходить в квітні-травні, через 1,5 місяці самця приносить зазвичай 4–6 дитинчат. Виводок тримається з матір'ю до осені, а іноді і до наступної весни. Тривалість життя (в неволі) до 12 років.

Основні чинники зниження чисельності

Трансформація біотопів у межах ареалу, браконьєрство.

Заходи охорони

Надання природоохоронного статусу територіям, де зустрічається вид; запобігання руйнуванню та трансформації біотопів.

Джерела інформації

Громов и др., 1963; Волох, 2009.

Автор: В. А. Токарський

Фото: © Romualdas Barauskas

http://www.naturephoto.lt/fotografas/romualdas_barauskas

СТЕПОВИЙ ТХІР*Mustela eversmanni* Lesson, 1827**Степной хорь**

Клас Ссавці — Mammalia

Ряд Хижі — Carnivora

Родина Куницеві — Mustelidae

Природоохоронний статус

Зникаючий. Занесений до Червоної книги України (зникаючий) та списку Бернської конвенції (Додаток II).

Морфологічна характеристика

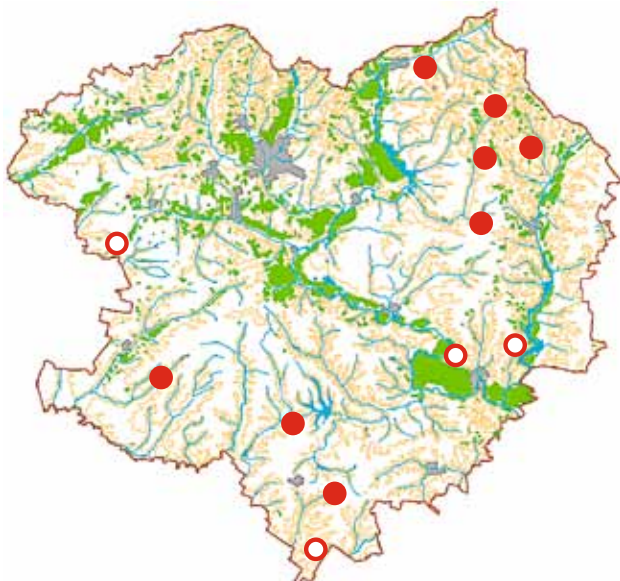
Довжина тіла самця 41–52 см, самиці — 29–45,5 см; довжина хвоста 7–18,8 см, вага самців до 960 г, самиць — до 570 г. Спинна сторона переважно світла, жовтувато-бура. На черевній стороні біля передніх і задніх кінцівок плями бурого кольору, розділені широким, світлим полем, уздовж якого тягнеться вузька, темна смужка. Морда і вуха білясті. Біля очей жовтувато-бура пляма на зразок маски. Основна частина хвоста світла, палево-жовта, і лише кінець його темно-бурий. Інтенсивність та забарвлення хутра залежить від підвиду.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Ареал поширюється на Західну Європу та Центральну Азію. В Україні трапляється в степовій та лісостеповій зонах. У Харківській області — у степових районах.

Чисельність

Вид із дуже низькою чисельністю. Взагалі чисельність схильна до значних коливань. Зниження чисельності буває зумовлено недоліком їжі, епізоотіями, загибеллю від затоплення нір талими водами і під час степових пожеж.

Місця перебування

Тримається відкритих ландшафтів із щільними ґрунтами.

Особливості біології

Активний майже виключно вночі та в сутінки. У люті морози і заметілі по декілька днів не виходить з нори. Селиться головним чином в норах ховрахів та інших гризунів, іноді лисиць і борсуків. Самостійно риє лише короткі, просто влаштовані схованки. Користується норою круглий рік. Вагітність триває 7 тижнів. Молоді народжуються у кінці квітня — на початку травня, зрідка навіть в липні. Число дитинчат в середньому 8–11. Прозрівають через 30 днів. Вигодовування молоком триває 1,5 місяці, але вже 2–3-денні звірятка смочуть кров убитих ховрахів. У кінці літа стають самостійними. Статевої зрілості набувають у віці 10 місяців. Живиться головним чином дрібними гризунами: ховраками, хом'яками, частково мишоподібними гризунами, нерідко молодими бабаками, іноді зайцями, їжаками. Зимом добуває бабаків, що залягли в сплячку. Може ловити жаб і рибу.

Основні чинники зниження чисельності

Трансформація біотопів у межах ареалу, зникнення ховрахів, нелегальний відстріл.

Заходи охорони

Надання природоохоронного статусу територіям, де трапляється вид; запобігання руйнуванню та трансформації біотопів.

Джерела інформації

Волох, 2009.

Автор: В. А. Токарський

Фото: © І. Б. Маврін

http://www.nature.chita.ru/Animals/Mammals/Images/Big/mustela_eversmanni3.jpg

ЛІСОВА КУНИЦЯ

Martes martes Linnaeus, 1758

Лесная куница

Клас Ссавці — Mammalia

Ряд Хижі — Carnivora

Родина Куницеві — Mustelidae

Природоохоронний статус

Рідкісний (вид із низькою чисельністю). Занесений списку Бернської конвенції (Додаток III).

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 33–58 см, хвоста — 17–26 см, вага — до 1800 г. Від кам'яної куниці відрізняється жовтуватою горловою плямою, яка ніколи не роздвоюється, великою кількістю вібрис, більшими вухами, порівняно коротким хвостом, формою і забарвленням на верхній губі, а також тим, що взимку мозолі п'ят густо вкриті жорстким волоссям. Загальний тон зимового хутра бурий, з яким палевим відтінком. Остюк довгий, пухнастий, глянуватий.

Ареал виду та його поширення у регіоні

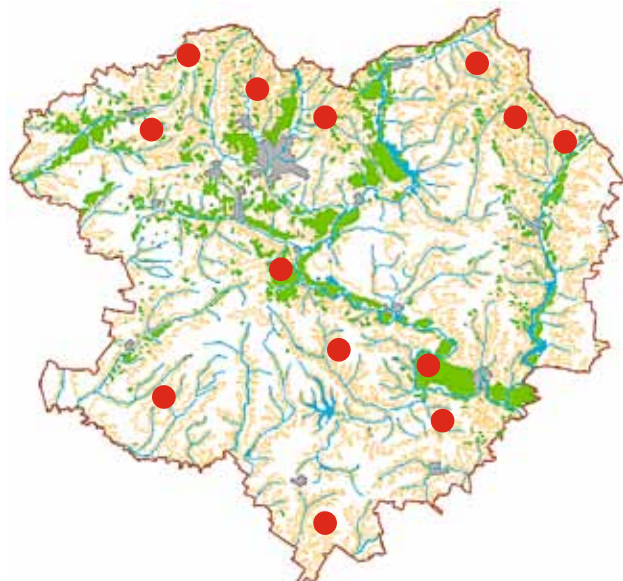
Поширений майже по всій Європі. Ареал тягнеться від Британських островів до Західного Сибіру і на півдні від Середземномор'я до Кавказу. Цього виду немає в Ісландії і північній Скандинавії, а також на частині Піренейського півострова.

Чисельність

Не визначена.

Місця перебування

Типовий мешканець лісів з великою кількістю дуплистих дерев, бурелому. У лісостепу поселяється у вікових високоствовбурних

дібровах. У населених пунктах не живе. Селиться в дуплах, іноді дуже високо над землею, в старих гайнах вивірки, гніздах сорок і хижих птахів.

Особливості біології

Добре лазить і стрибає по деревах. За одне полювання проходить до 17 км. У стрибку долає відстань до 4 м. Під час лазіння може розвертати свої ступні на 180°, утримуючись кігтями за кору дерев. Має виражену територіальну поведінку, маркує територію за допомогою секрету анальних залоз. Охороняє межі своєї території від одноставних родичів, але території самців і самиць часто перетинаються. Розміри територій сильно варіюють (у самців зазвичай більші). Користується постійним гніздом лише в період виведення молодих, а в решту часу веде бродячий спосіб життя на своїй індивідуальній ділянці. Активні переважно в сутінках та вночі. Парування відбувається в середині літа, але вагітність настає набагато пізніше і потомство з'являється лише у квітні наступного року. Молоді (3–4 у виводку) при народженні мають довжину 10 см. Прозрівають на 32–36-й день. Годування молоком триває близько 45 днів. До осені молодь тримається разом і досягає розмірів дорослих. Статева зрілість настає на другому році життя, але участь у розмноженні вони беруть, як правило, на третьому році життя. Живиться тваринною і рослинною їжею, яку добуває переважно на землі, — мишоподібними гризунами, вивірками, а також птахами. Нерідко поїдає жаб, ящірок, комах, яйця птахів, фрукти, ягоди і горіхи.

Основні чинники зниження чисельності

Трансформація біотопів у межах ареалу, нелегальний відстріл.

Заходи охорони

Надання природоохоронного статусу територіям, де знайдений вид; запобігання руйнуванню та трансформації біотопів.

Джерела інформації

Абеленцев, 1968.

Автор: В. А. Токарський

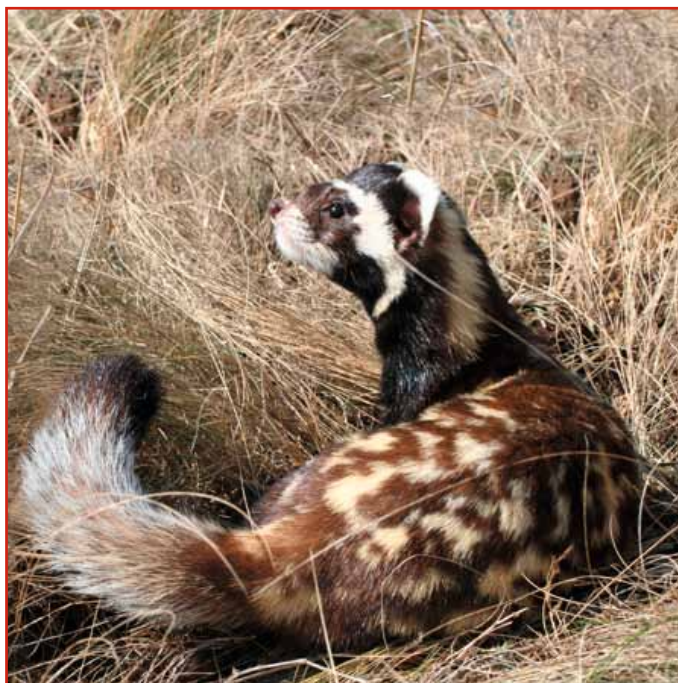
Фото: © О. Ю. Соколов

ПЕРЕГУЗНЯ*Vormela peregusna* G黦ldenst鋎t, 1770**Перевязка**

Клас Ссавці — Mammalia

Ряд Хижі — Carnivora

Родина Куницеві — Mustelidae

Природоохоронний статус

Зникаючий. Занесений до Червоної книги України (рідкісний), Червоної книги МСОП (VU), Європейського червоного списку (VU) та до списку Бернської конвенції (Додаток II).

Морфологічна характеристика

Перегузня схожа на тхора, але відрізняється як розмірами, так і забарвленням хутра. Довжина тіла 270–350 мм, а хвоста 160–200 мм. Жива маса складає 280–580 г. Забарвлення своєрідне, строкате, яке поєднує чорні, жовті, білі плями на тілі та білі смуги над очима та вухами.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Трапляється в степовій та напівпустельній зонах Південно-Східної Європи, Малій, Передній та Середній Азії та Китаї. В Харківській області відомий з Великобурлуцького та Шевченківського районів.

Чисельність

Дуже низька.

Місця перебування

Яружно-балочна система степу та лісостепу.

Особливості біології

Активна в сутінково-нічний час. Використовує нори степових гризунів. Для виду характерна латентна фаза розвитку. Самиця народжує

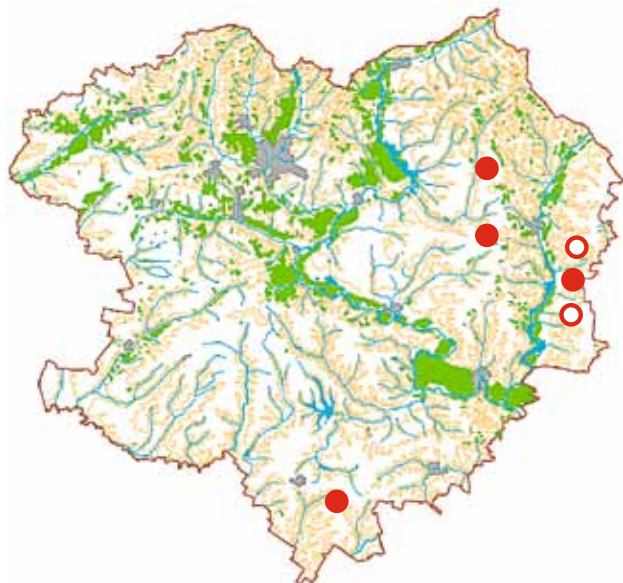
2–14 малят вагою по 3,2–4,7 г. Живиться гризунами: ховрахами, норицями, сліпаками, мишами. Влітку, як і всі представники родини куницевих, включає в свій раціон рослинні компоненти. Полюбляє плоди суниці, шипшини, глоду, винограду та інші ягоди.

Основні чинники зниження чисельності

Трансформація біотопів у межах ареалу, нелегальний відстріл, винищення гризунів, які є об'єктами живлення.

Заходи охорони

Надання природоохоронного статусу територіям, де знайдений вид; запобігання руйнуванню та трансформації біотопів.

Джерела інформації

Абеленцев, 1968.

Автор: В. А. Токарський

Фото: © Г. М. Молодан

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ БОРСУК

Meles meles Linnaeus, 1758

Європейський барсук

Клас Ссавці — Mammalia

Ряд Хижі — Carnivora

Родина Куницеві — Mustelidae

Природоохоронний статус

Вразливий. Занесений до списку Бернської конвенції (Додаток III).

Морфологічна характеристика

Довжина тіла 60–90 см, хвоста — 20–24 см; маса — до 24 кг. Восени, перед сплячкою маса зростає до 34 кг. Форма масивного тіла своєрідна: витягнута тонка морда, шия коротка, майже непомітна. Ноги короткі, масивні, такі, що спираються на землю всією ступнею; на пальцях — довгі тупі кігті, пристосовані до риття. Забарвлення голови білувате з широкими чорними смугами з боків, котрі поширюються до вух.

Ареал виду та його поширення у регіоні

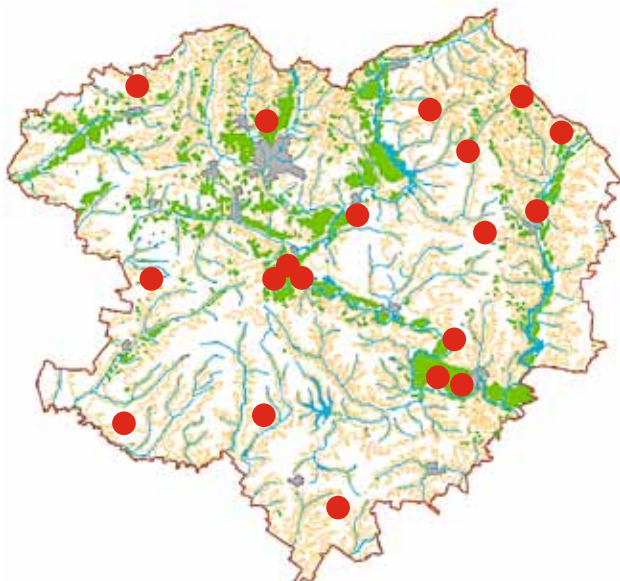
Ареал охоплює всю Європу (окрім північних частин) та більшу частину Азії (за винятком північної частини Сибіру та країн, що знаходяться на південь від Гімалаїв). У Харківській області борсук поширений всюди, як у лісостеповій, так і у степовій зонах.

Чисельність

В останні роки чисельність дещо виросла.

Місця перебування

Мешкає у лісах різного типу, у степу, але завжди недалеко від водойм. Звірі з покоління в покоління дотримуються улюблених

місць і, як показали спеціальні геохронологічні дослідження, деякі з борсучих поселень-містечок мають вік у декілька тисяч років.

Особливості біології

Нори мають складну будову із великою кількістю камер та вхідних отворів. Виходи на поверхню розташовані досить компактно в радіусі 10–15 м. При весняному очищенні нори ґрунт викидається тваринами на поверхню, створюючи купол. Уся ця система споруд носить назву «борсучого містечка» і часто є притулком лисиці та єнотоподібному собаці (займають окремі віднорки або кинуті нори). На зиму залягає в сплячку, яка при відлизі може перериватися. Активний присмерком та у першій частині ночі. Має кормову ділянку, яку щодня обходить у пошуках їжі. Всеїдний, живиться тваринною та рослинною їжею, не нехтує падлом. Перед зимою набирає велику кількість жиру. Навесні або на початку літа самиця народжує від 2 до 6 (зазвичай 3) малюків, які прозрівають на 35–42-й день і залишаються у родині до осені. Невдовзі після пологів відбувається нове запліднення. Статеве дозрівання завершується на другому році життя. Борсуки моногамні. Пари утворюють з осені, але парування і запліднення відбувається в різні терміни, у зв'язку з чим змінюється тривалість вагітності, що має латентну стадію. Вагітність може продовжуватися від 271 дня (при літньому спаруванні) до 450 днів (при зимовому).

Основні чинники зниження чисельності

Трансформація біотопів у межах ареалу, нелегальний відстріл.

Заходи охорони

Надання природоохоронного статусу територіям, де трапляється вид; запобігання руйнуванню та трансформації біотопів.

Джерела інформації

Токарський, Фоменко, 2003; Токарський, 2003.

Автор: В. А. Токарський

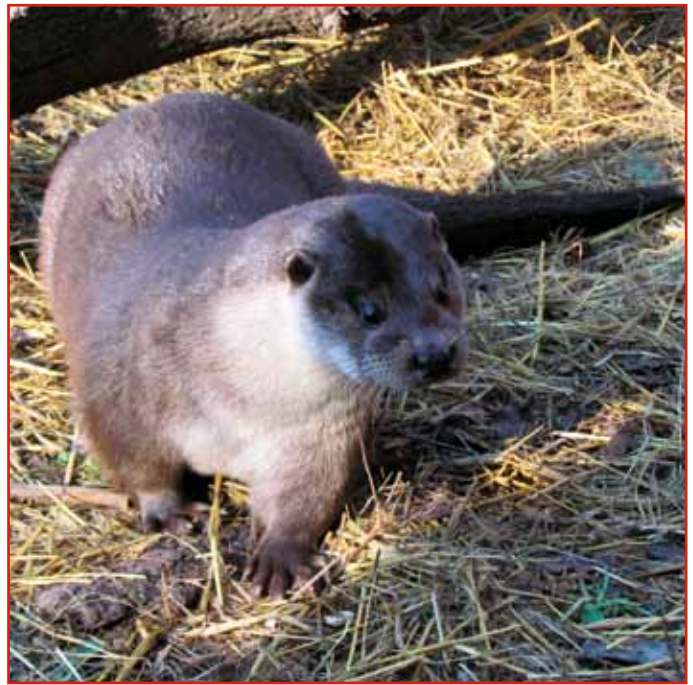
Фото: © О. Ю. Соколов

РІЧКОВА ВИДРА*Lutra lutra* Linnaeus, 1758**Речная выдра**

Клас Ссавці — Mammalia

Ряд Хижи — Carnivora

Родина Куницеві — Mustelidae

Природоохоронний статус

Рідкісний (вид із низькою чисельністю). Занесений до Червоної книги України (неоцінений), Червоної книги МСОП (NT), Європейського червоного списку (NT), списків Бернської конвенції (Додаток II) та Конвенції СІТЕС (Додаток I).

Морфологічна характеристика

Довжина тіла близько 70–75 (до 90) см, хвоста — до 50 см, вага 5–6 (до 10) кг. Остьове волосся дуже грубе, пух ніжний, надзвичайно густий, такий, що майже не змочується водою. Забарвлення спини і хвоста бурувато-коричневе. Пух сріблясто-білий з темними кінчиками. Черво сріблясте.

Ареал виду та його поширення у регіоні

Ареал охоплює Євразію (крім Індокитаю та Аравії), Марокко та Алжир. Подібні форми трапляються у Північній Америці. Поширений на території усєї Європи, Північної Африки, значної частини Азії. Населяє різні водойми, досить багаті рибою.

Чисельність

Невисока.

Місця перебування

Тримається різноманітних прісних водойм. Віддає перевагу глухим

ділянкам лісових річок з вирами і перекатами та з крутими, підмитими берегами, з незамерзаючими на зиму ополонками. Поза лісовою зоною селиться по берегах річок і озер із заростями очерету. Живе у самостійно виритих норах, що мають один-два виходи під водою, а також в різних природних сховищах. Іноді займає норі лисиць і борсуків біля водойм.

Особливості біології

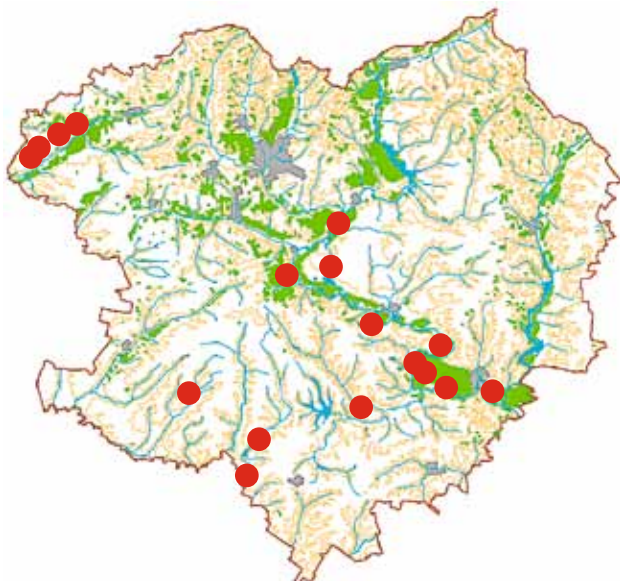
Напівводяний хутровий звір; веде переважно нічний потайливий спосіб життя, але спостерігається і вдень. Має постійну нору і декілька тимчасових сховищ, вхід у які знаходиться під водою. Живиться переважно рибою, а також жабами і річковими раками. Значно рідше добуває дрібних навколоводних ссавців і птахів. Місцями ловить ондатру. Поїдає також рослинну їжу. Іноді влаштовує запаси — до 8–10 кг. Вагітність триває близько 60 днів. У виводку зазвичай 2–3 малят. Молоді частіше з'являються в квітні-травні, але іноді в червні-серпні і навіть в грудні і лютому. Дитинчата прозрівають на 28–35-й день. Виводки тримаються разом із самицею до глибокої осені і навіть зими. Статева зрілість настає на третьому році життя. У вихованні молодих бере участь і самець.

Основні чинники зниження чисельності

Зниження чисельності пов'язано із переслідуванням з боку людини та зміною середовища проживання (забруднення річок, ставків).

Заходи охорони

Надання природоохоронного статусу територіям, де трапляється вид, запобігання руйнуванню та трансформації біотопів.

Джерела інформації

Абеленцев, 1968; Волох, Роженко, 2009; Скоробогатов и др., 2009.

Автор: В. А. Токарський

Фото: © В. А. Токарський

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ЛОСЬ

Alces alces Linnaeus, 1758

Лось

Клас Ссавці — Mammalia

Ряд Парнокопитні — Artiodactyla

Родина Оленеві — Cervidae

Природоохоронний статус

Рідкісний (вид із дуже низькою чисельністю). Занесений до списку Бернської конвенції (Додаток III).

Морфологічна характеристика

Дорослі бики мають довжину тіла до 300 см, висоту в холці до 225–235 см, довжину вуха близько 26 см, хвоста — 12–13 см. Вага до 570 кг. Розмах рогів близько 150 см. Голова велика, витягнута (за довжиною приблизно дорівнює шії) і вузька, горбоноса. Шия порівняно коротка, товста і потужна. Шию і голову звір зазвичай тримає невисоко, більш-менш горизонтально. Ноги у лося витягнуті, тулуб відносно короткий, загривок високий і разом з видовженим волоссям, яке покриває його, утворює наче горб. Спина пряма, крижі трохи нижче холки, круп відносно слабкий, похилий, хвіст дуже короткий, значно менше половини довжини вуха. Волоссяний покрив лося — це грубе ламке, злегка хвилясте товсте волосся буро-чорного кольору.

Ареал виду та його поширення в регіоні

Поширений в лісовій зоні північної півкулі, рідше в Лісостепу та на межі степової зони. У Харківській області в середині XX століття цей вид траплявся майже у всіх районах лісостепової зони, але до кінця століття він був знищений.

Чисельність

Близько 20 особин.

Місця перебування

Населяють різні ліси, зарості верболозів по берегах степових річок і озер. В степу влітку трапляються і далеко від лісу, іноді на сотні кілометрів. Велике значення має наявність боліт, тихих річок і озер, де влітку лосі живляться водною рослинністю і рятуються від спеки. Взимку для лося необхідні мішані і хвойні ліси з густим підліском.

Особливості біології

Більшу частину року лосі тримаються відособлено один від одного, і лише в шлюбний сезон, який припадає на вересень-жовтень, змінюють свою поведінку. Самиця виношує дитя близько 230 днів. Активний лось зранку, а також присмерком та вночі. Незважаючи на уявну незграбність, ця тварина може швидко і тихо пересуватися в лісовій гушавині. При необхідності, завдяки своїй масі, може прокласти собі шлях крізь бурелом, зносячи все на своєму шляху. Травоядна тварина. Найбільш охоче поїдає гілки верби, осики, берези і бальзамічної ялини. Влітку лось часто їсть болотяну рослинність. Всього за день з'їдає до 20 кг корму.

Основні чинники зниження чисельності

Незаконне полювання.

Заходи охорони

Надання природоохоронного статусу територіям, де трапляється вид; запобігання руйнуванню та трансформації біотопів.

Джерела інформації

Соколов, 1959.

Автор: В. А. Токарський

Фото: © Hagerty Ryan, U.S. Fish and Wildlife Service
http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/23/Male_Moose.jpg

Перелік посилань

1. Абеленцев В. І., Попов Б. М., Підоплічко І. Г. Ряд рукокрилі або кажани — Chiroptera // Фауна України. — Київ: АН УРСР, 1956. — Т. 1: Ссавці, вип. 1. — С. 229–446.
2. Абеленцев В. І. Фауна України. — Київ: Наукова думка, 1968. — Т. 1, вип. 3. — 280 с.
3. Аверин В. Г. К орнитологии Харьковской губернии // Труды общества испытателей природы при Харьковском университете. — 1910. — Т. 43 (1909). — С. 243–293.
4. Аверин В. Г. Орнитологические наблюдения летом 1909 и 1910 гг. в окрестностях станицы Митякинской Донского округа области войска Донского // Труды общества испытателей природы при Харьковском университете. — 1911. — Т. 44. — С. 258–285.
5. Аверин В. Г. Краткий обзор вредных и полезных млекопитающих Харьковской губернии // Бюллетень о вредителях сельского хозяйства и мерах борьбы с ними. — Харьков, 1915. — № 1. — С. 13–35.
6. Аверин В. Г. Животный мир (Харьковская губерния) // Природа и население Слободской Украины: Харьковская губерния. Пособие по родиноведению. — Харьков: Союз, 1918. — С. 155–212.
7. Аверин В. Г. Рыбы Харьковской губернии // Охота и рыболовство. — 1923. — № 1. — С. 37–40.
8. Аверин В. Г. Отчет о 1-й Всеукраинской Выставке Охоты и Рыболовства 22–29 июля 1923 года в г. Харькове // Охота и рыболовство. — 1923. — № 5–6. — С. 9–24.
9. Аверин В. Г. Степные жаворонки зимой 1924 г. // Укр. охотничий вестн. — 1924. — № 4–6. — С. 61.
10. Аверин В. Рецензия на С. И. Огнев и Г. А. Воробьев. Фауна позвоночных Воронежской губернии // Природа и охота на Украине. — 1924. — № 1–2. — С. 377–379.
11. Аверин В. Г. О нахождении малой белой цапли (*Egretta gargetta* L.) в Изюмском округе // Український мисливець та рибалка. — 1927. — № 11. — С. 43.
12. Аверин В. Г. Доклад о положении дела охраны природы на Украине // Труды 1 Всероссийского съезда по охране природы. — М., 1930. — С. 46–75.
13. Аверин В. Г., Селезнев Н. Г. Новые и редкие птицы оз. Лиман Зм. у. Харьк. губ. Дополнение // Охота и рыболовство. — 1923. — Вып. 5–6. — С. 135–139.
14. Авраменко С. В. О гнездовании орла-могильника (*Aquila heliaca* L.) на юге Харьковской области // Птицы бассейна Северского Донца: 6-я и 7-я конф. «Изучение и охрана птиц бассейна Северского Донца»: материалы. — Донецк, 2000. — Вып. 6–7. — С. 5–6.
15. Акулов О. Ю., Атемасова Т. А., Бартенев О. Ф. та ін. До реорганізації зонування Національного природного парку «Гомільшанські ліси» // Заповідна справа в Україні. — 2006. — Т. 12, вип. 2. — С. 73–79.
16. Алексеев А. В. Рябиновая златка *Agrius mendax* Mannh в Орехово-Зуевском районе Московской области (Coleoptera, Buprestidae) // Ученые записки Орехово-Зуевского педагогического института. — М., 1958. — Т. XI. — С. 193–205.
17. Алексеев А. В. Определитель златок рода *Agrius* Curtis европейской части СССР. (Coleoptera, Buprestidae) // Сборник работ по экологии и систематике животных (под ред. Е. Н. Дерим). — М., 1959. — Вып. 1. — С. 3–25.
18. Амолин В. М., Вобленко А. С., Котенко А. Г., Фатерига О. В. Дісциплія зональна // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 230.
19. Амолин А. В. К изучению фауны одиночных складчатокрылых ос подсемейства Eumeninae (Hymenoptera: Vespidae) Харьковской области // Проблемы экологии и охраны природы техногенного региона. — 2002. — Вып. 2. — С. 89–95.
20. Амолин В. М., Фатерига О. В. Евмен трикрапковий // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 232.
21. Ананьева Н. Б., Боркин Л. Я., Даревский И. С., Орлов Н. Л. Земноводные и пресмыкающиеся. Энциклопедия природы России. — М.: АБФ, 1998. — 576 с.
22. Андрущенко Ю. О. Чорний лелека (орнітологічні спостереження) // Беркут. — 1992. — № 1. — С. 122–123.
23. Андрущенко Ю., Стадніченко І., Цицюра В. Національний план дій зі збереження дровхи (*Otis tarda*) в Україні // Національні плани дій зі збереження глобально вразливих видів птахів. — Київ: СофтАрт, 2000. — С. 168–179.
24. Анистратенко О. Ю., Анистратенко В. В., Старобогатов Я. И. Виды рода *Theodoxus* (Gastropoda, Pectinibranchia, Neritidae) Азово-Черноморского бассейна // Вестник зоологи. — 1999. — Т. 33, вып. 3. — С. 11–19.
25. Аннотированный каталог совок (Lepidoptera, Noctuidae) Северного Кавказа и сопредельных территорий юга России / Полтавский А. Н., Матов А. Ю., Щуров В. И. и др. — Ростов-на-Дону, 2009. — В 2-х тт. Т. 1. — 433 с. Т. 2. — 332 с.
26. Арнольди К. В., Арнольди Л. В. О некоторых реликтовых элементах в колеоптерофауне области среднего течения р. Северского Донца // Доклады АН СССР. — 1938. — № 21 (7). — С. 354–356.
27. Арнольди Л. В., Заславский В. А., Тер-Минасян М. Е. Семейство Curculionidae // Определитель насекомых европейской части СССР. Жесткокрылые и веерокрылые (под ред. Г. Я. Бей-Биенко). — М.–Л.: Наука, 1965. — Т. 2. — С. 485–621.
28. Арнольди Л. В., Тер-Минасян М. Е., Солодовникова В. С. Семейство Curculionidae // Насекомые и клещи — вредители сельскохозяйственных культур. Жесткокрылые (ред. О. Н. Крыжановский). — Л.: Наука, 1974. — Т. 2. — С. 218–293.
29. Астафурова Ю. В., Песенко Ю. А. Пчелы подсем. Nomiinae (Hymenoptera: Halictidae) России и сопредельных стран: аннотированный список // Энтомологическое обозрение. — 2006. — Т. 85, № 1. — С. 206–217.
30. Атемасов А. А. К фенологии весеннего пролета водноболотных птиц на территории Харьковской области // Птицы бассейна Северского Донца. Мат-лы конф. «Изучение и охрана птиц бассейна Северского Донца» (Донецк, 26–28 января 1993 г.). — С. 27–28. Донецк, 1993.
31. Атемасов А. А. Плотность гнездования птиц в лесах разного породного состава // Актуальні проблеми сучасної науки у дослідженнях молодих вчених м. Харкова. Зб. допов. — Харків, 1997. — С. 54–156.
32. Атемасов А. А. Структура населения птиц пойменных лесов среднего течения р. С. Донец // Птицы бассейна Северского Донца. Конференция «Изучение и охрана птиц бассейна Сев. Донца»: материалы. — Харьков, 2005. — Вып. 9. — С. 45–56.

33. Атемасов А. А., Атемасова Т. А. Встречи редких видов птиц в бассейне Сев. Донца // Птицы бассейна Северского Донца. — Донецк, 2000. — Вып. 6–7. Мат-лы конф. «Изучение и охрана птиц бассейна Сев. Донца». — С. 67.
34. Атемасова Т., Атемасов А. Изюмська Лука // ІВА території України: території, важливі для збереження видового різноманіття та кількісного багатства птахів. (За ред. О. Микитюка). — Київ: СофтАРТ, 1999. — С. 246–247.
35. Атемасова Т. А., Атемасов А. А. Аннотированный список птиц национального природного парка «Гомольшанские леса» // Научные исследования на территориях природно-заповедного фонда Харьковской области. — Харьков, 2006. — С. 49–67.
36. Атемасова Т. А., Атемасов А. А. Предотлетное скопление серого журавля у южных границ ареала // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Серія: біологія. — 2009. — Вип. 9, № 856. — С. 56–62.
37. Атемасов А. А., Атемасова Т. А., Баник М. В. и др. О пролете гусей в Харьковской области // Новые исследования по гусям Палеарктики. — Запорожье, 1995. — С. 15–21.
38. Атемасов А. А., Атемасова Т. А., Баник М. В. и др. Современное распространение и численность серого гуся (*Anser anser*) на Северо-Востоке Украины // Новые исследования по гусям Палеарктики. — Запорожье, 1995. — С. 10–12.
39. Атемасова Т. А., Атемасов А. А., Баник М. В., Вергелес Ю. И. Серый журавль в Харьковской области: современное распространение и численность // Журавли Украины. — Мелитополь, 1998. — С. 34–45.
40. Афанасьев В. Т. Птицы Сумщины. — Київ: Українське товариство охорони птахів, 1998. — 93 с.
41. Бабкін Л. П. Гніздування чижа в Харківській області // Беркут. — 1994. — Т. 3, вип. 1. — С. 58.
42. Балашов И. А. Охрана наземных моллюсков Украины: состояние, проблемы, перспективы // Тернопільський національний університет імені Володимира Гнатюка. Наукові записки. Серія: Біологія. — 2012. — № 2, вип. 51 (Спеціальний випуск «Моллюски: результати, проблеми і перспективи досліджень»). — С. 24–32.
43. Балашов И. А., Биатов А. П., Василюк А. В. Видовой состав и фитоценотическая приуроченность наземных моллюсков (Gastropoda, Pulmonata) Национального природного парка «Гомольшанские леса» (Украина, Харьковская обл.) // Вестник зоологии. — 2009. — Т. 43, №4. — С. 355–360.
44. Балашов И. О. Наземні моллюски (Gastropoda, Pulmonata) Полтавської області // Наукові записки Державного природознавчого музею. — 2010. — Вип. 26. — С. 191–198.
45. Баник М. В. Современный статус и динамика численности большого веретенника (*Limosa limosa*) в Харьковской области // Птицы бассейна Северского Донца. 15 научн. конф. Рабочей группы по птицам бассейна Северского Донца, посвященной памяти И. А. Кривицкого (16–18 окт. 2009 г.): материалы. — Донецк, 2010. — Вып. 11. — С. 105–111.
46. Баник М. В., Атемасова Т. А., Атемасов А. А. и др. Опыт наблюдений за осенним пролетом гусей в Харьковской области в 2008 году: используют ли гуменники (*Anser fabalis*) особую стратегию миграции осенью по сравнению с весенним сезоном? // Птицы бассейна Северского Донца. 15 научн. конф. Рабочей группы «Изучение и охрана птиц бассейна Северского Донца», посвященной памяти И. А. Кривицкого (16–18 окт. 2009 г.): материалы. — Донецк, 2010. — Вып. 11. — С. 98–104.
47. Баник М. В., Белик В. П., Атемасов А. А. и др. Весенняя миграция гусей и места их остановок в центральной части Восточно-Европейской равнины // Казарка. — 2011. — Вып. 14. — С. 90–123.
48. Баник М. В., Вергелес Ю. И. Новая находка гнездовой колонии ходулочника в Харьковской области // Беркут. — 1993. — Т. 2. — С. 55.
49. Баник М. В., Вергелес Ю. И. Просянка (*Emberiza calandra* L.) в Харьковской области: возвращение вида или флуктуации численности в ареале? // Птицы бассейна Северского Донца. 6–7-я конф. «Изучение и охрана птиц бассейна Северского Донца»: материалы. — Донецк, 2000. — Вып. 6–7. — С. 20–27.
50. Баник М. В., Вергелес Ю. И. Динамика сообществ гнездящихся птиц Лиманской озерной системы и урочища «Горелая Долина» // Птицы бассейна Северского Донца. 8-я конф. «Изучение и охрана птиц бассейна Сев. Донца»: материалы. — Харьков, 2003. — Вып. 8. — С. 3–13.
51. Баник М. В., Кочанов С. В. Зимовка черныша в Харьковской области // Птицы бассейна Северского Донца. 2-я конф. «Изучение и охрана птиц бассейна Северского Донца» (4–6 мая 1994 г.): материалы. — Харьков, 1994. — Вып. 2. — С. 54.
52. Баранов В. А. Макрозообентос // Гідроекологічні дослідження української частини басейну р. Сіверський Дінець (ред. Гриценко А. В., Васенко О. Г.). — Харків, 2011. — 356 с.
53. Бардин А. В. Хохлатая синица — *Parus cristatus* L. // Птицы Ленинградской области и сопредельных территорий. История, биология, охрана (ред. А. С. Мальчевский, Ю. Б. Пукинский). — Л.: изд-во Ленингр. ун-та, 1987. — Т. 2. Певчие птицы. — С. 282–288.
54. Бартенев А. Ф. Жуки-усачи Левобережной Украины и Крыма. — Харьков: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2009. — 418 с.
55. Башта А.-Т. В. Вечірниця руда // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 505.
56. Башта А.-Т. В. Нетопир звичайний // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 508.
57. Башта А.-Т. В. Нетопир-карлик // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 509.
58. Башта А.-Т. В. Нетопир середземноморський // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 510.
59. Башта А.-Т. В. Нетопир Натузюса // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 511.
60. Башта А.-Т. В. Кажан пізній // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 514.
61. Башта А.-Т. В., Архипов О. М. Совка // Червона книга України. Тваринний світ. (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 465.
62. Бей-Биенко Г. Я. Кузнечиковые. Подсем. Листовые кузнечики (Phaneropterinae) // Фауна СССР. Прямокрылые. — М.–Л., 1954. — Т. 2, вып. 2. — 384 с.

63. Бей-Биенко Г. Я. Отряд Orthoptera — прямокрылые // Определитель насекомых Европейской части СССР. /Под общ. ред. Г. Я. Бей-Биенко: в 5-ти тт. — М.—Л.: Наука, 1964. — Т. 1. — С. 203–284.
64. Бей-Биенко Г. Я., Мищенко Л. Л. Саранчовые фауны СССР и сопредельных стран: в 2 ч. — Ч. 1–2. — М.—Л.: Изд-во АН СССР, 1951. — 665 с.
65. Бейко В. Б., Компанцева Т. В. Новые, редкие и нуждающиеся в охране виды насекомых Теллермана // Бюл. МОИП. Отд. биол. — 1997. — Т. 102, вып. 3. — С. 26–30.
66. Белецкий Н. Перечень перепончатокрылых насекомых окрестностей Харькова // Тр. Об-ва испыт. прир. Харьковского ун-та — 1873. — Т. VI. — С. 75–83.
67. Белецкий П. И. Материалы к познанию фауны моллюсков России. 1. Моллюски кл. Gasteropoda Харьк. губ. // Труды Общества Испытателей Природы при Харьковском Университете. — Т. XLIX. — Харьков: Тип. М. Х. Сергеева, 1918. — С. 69–113.
68. Белик В. П. Некоторые особенности формирования летнего населения жаворонков в лугово-степных ландшафтах Юго-Восточной Европы // Беркут. — 2000. — Т. 9. — Вып. 1–2. — С. 86–101.
69. Белик В. П., Ветров В. В., Нечаев Б. А. Орлан-белохвост в бассейне Северского Донца // Птицы бассейна Северского Донца. Конференция Рабочей группы «Изучение и охрана птиц бассейна Северского Донца» (26–28 января 1993 г.): материалы. — Донецк, 1993. — С. 40–42.
70. Бенедиктов А. А. Прямокрылообразные насекомые (Orthopteroidea) Национального Луганского Заповедника (Украина): Отчет о проделанной работе в Национальном Луганском заповеднике 10–15 июня 1996 г. — 1997. — 9 с. — Рукопись.
71. Берг Л. С. Рыбы пресных вод СССР и сопредельных стран. — Ч. 1. — 4-е изд. — М.—Л.: Изд-во АН СССР, 1948. — С. 1–467.
72. Берг Л. С. Рыбы пресных вод СССР и сопредельных стран. — Ч. 2. — 4-е изд. — М.—Л.: Изд-во АН СССР, 1949 а. — С. 469–925.
73. Берг Л. С. Рыбы пресных вод СССР и сопредельных стран. — Ч. 3. — 4-е изд. — М.—Л.: Изд-во АН СССР, 1949 б. — С. 929–1382.
74. Бёме Л. Б. Вьюрковые // Птицы Советского Союза (под общ. ред. Г. П. Дементьева и Н. А. Гладкова). — М.: Гос. изд-во «Советская наука», 1954. — Т. 5. — С. 181–306.
75. Бианки В. Л. Columbiiformes и Procellariiformes / Фауна России и сопредельных стран, преимущественно по коллекциям Зоологического Музея Академии наук. Птицы (Aves). — Т. 1. — Полутом I. — 1911. — 4, XXXVIII, 384, [1] с.
76. Бобринский Н. А., Кузнецов Б. А., Кузякин А. П. Определитель млекопитающих СССР. — М.: Просвещение, 1965. — 382 с.
77. Богуцкая Н. Г., Насека А. М. Каталог бесчелюстных и рыб пресных и солоноватых вод России с номенклатурными и таксономическими комментариями. — М.: Товарищество научных изданий КМК, 2004. — 380 с.
78. Боркин Л. Я., Безман О. С., Мазепа Г. А. и др. О южной границе распространения гибридной *Rana esculenta* (Ranidae, Anura, Amphibia) на территории Украины и Молдавии: данные проточной ДНК-цитометрии // Праці Українського герпетологічного товариства. — Киев: Зоомузей ННПМ НАН України, 2008. — № 1. — С. 5–10.
79. Брайко В. Д. Мохуватки // Фауна України: в 40-а тт. — Київ: Наукова думка, 1983. — Т. 24, вип. 1. — 120 с.
80. Бригадиренко В. В. Скакуны рода *Cicindela* L. (Coleoptera, Carabidae) Западного Донбасса // Известия Харьковского энтомологического общества. — 1997. — Т. 5, № 1. — С. 89–91.
81. Брустило Е. В., Мартынов В. В. Предварительные данные к познанию ос-блестянок (Hymenoptera: Chrysididae) Восточной Украины // Известия Харьковского энтомологического общества. — 2009. — Т. XVII, вып. 1–2. — С. 38–61.
82. Букаченко Л. И., Наглов В. А. К орнитофауне лесов близ Донецкой биостанции Харьковского университета // Уч. зап. Харьк. ун-та. — 1954. — Т. 52. (Труды н.-и. ин-та биол. и биол. ф-та, т. 20, работы каф. Зоологии позвоночных). — С. 65–77.
83. Бурдаев А. В. Лихенофанес — *Lichenophanes varius* // Красная книга Самарской области. Т. 2. Редкие виды животных (под ред. Г. С. Розенберга и С. В. Саксонова). — Тольятти: ИВЭБ РАН, «Кассандра», 2009. — С. 118.
84. Васько Б. Н. Фауна и экология пластинчатоусых жуков (Coleoptera: Scarabaeoidea) Правобережной Украины // Известия Харьковского энтомологического общества. — 2010. — Т. XVIII, вып. 1. — С. 4–86.
85. Ведмедеря В. И. Некоторые данные о лягушках рода *Rana* в Харьковской области (по материалам Музея природы ХГУ) // Вестник Харьковского университета. — Харьков, 1984. — Т. 262. — С. 99–101.
86. Ведмедеря В. И., Грубант В. Н., Рудаева А. В. К вопросу о названии черной гадюки лесостепи европейской части СССР. // Вестник Харьковского университета. — 1986. — № 288. — С. 83–85.
87. Ведмедеря В. И., Зиненко А. И., Гончаренко Л. А. Каталог коллекций Музея природы Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина. Змеи (Reptilia: Serpentes). — Харьков, 2007. — 82 с.
88. Ведмедеря В. И., Рудик А. М. Герпетофауна Харьковской области и пути ее охраны // Проблемы охраны природы и рекреационной географии УССР. — Харьков, 1979. Респ. науч. конф. «Охрана природы Харьк. обл.»: тезисы докладов. — С. 56–58.
89. Вергелес Ю. И. Орнитологические исследования на охраняемых природных территориях Харьковской области // 1 конференція молодих орнітологів України. (Луцьк, 4–6 березня 1994 р.): матеріали, 1994. — Чернівці, 1994. — С. 130–132.
90. Вергелес Ю. И., Баник М. В., Кныш Н. П. и др. Распространение, численность и биотопическое распределение пеночек на северо-востоке Украины // VI совещ. «Вид и его продуктивность в ареале»: материалы. — СПб.: Гидрометеоздат, 1993. — С. 86–88.
91. Вергелес Ю. И., Горелова Л. Н., Друлёва И. В. Очерк растительности и населения птиц окрестностей биологической станции ХГУ (летний аспект) // Птицы бассейна Северского Донца: 2-я конференция «Изучение и охрана птиц бассейна Северского Донца»: материалы. — Харьков, 1994. — Вып. 2. — С. 29–33.
92. Вергелес Ю. И. Вплив антропогенних факторів на біогеоценози заказника «Руський Орчик» (Харківська область) // Екологічні основи оптимізації режиму охорони і використання природно-заповідного фонду: міжнародна науково-практична конференція, присвячена 25-річчю Карпатського біосферного заповідника: тези доповідей. — Рахів, 1993. — С. 83–85.
93. Ветров В. В. Состав и распределение хищных птиц бассейна Северского Донца // Птицы бассейна Северского Донца: 1-я конференция «Изучение и охрана птиц бассейна Северского Донца» (26–28 января 1993 г.): материалы. — Донецк, 1993. — С. 33–38.

94. Ветров В. В. О гнездовании курганника в Харьковской области // Беркут. — 2002. — Т. 11, вып. 2. — С. 165–167.
95. Ветров В. В. О гнездовании филина (*Bubo bubo* L.) в Луганской области // Птицы бассейна Северского Донца. Конференция «Изучение и охрана птиц бассейна Сев. Донца»: материалы. — Харьков, 2003. — Вып. 8. — С. 56–67.
96. Ветров В. В. К распространению хохлатой синицы на Востоке Украины // Птицы бассейна Северского Донца: 11 и 12 конференции «Изучение и охрана птиц бассейна Северского Донца»: материалы. — 2012. — Вып. 12 (в печати).
97. Ветров В. В. Підорлик великий // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. М. М. Щербака). — Київ: Укр. енциклопедія, 1994. — С. 329.
98. Ветров В. В. Національний план дій зі збереження могильника в Україні // Національні плани дій зі збереження глобально вразливих видів птахів. — Київ: СофтАрт, 2000. — С. 114–121.
99. Ветров В. В. Лунь степовий // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 421.
100. Ветров В. В. Могильник // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 430.
101. Ветров В. В. Пугач // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 463.
102. Ветров В. В., Кондратенко А. В. Особенности питания филина (*Bubo bubo*) в Луганской области (Восточная Украина) // Вестник зоологии. — 2002. — Т. 36, № 6. — С. 31–38.
103. Ветров В. В., Литвиненко С. П. О гнездовании белошеюй крачки в Луганской области // Птицы бассейна Северского Донца. 4-я и 5-я конф. «Изучение и охрана птиц бассейна Северского Донца»: материалы. — Харьков, 1998. — Вып. 4–5. — С. 53–54.
104. Ветров В. В., Милобог Ю. В. Новые данные о распространении курганника на востоке Украины // Птицы бассейна Северского Донца. 9-я и 10-я конференции «Изучение и охрана птиц бассейна Сев. Донца»: материалы. — Харьков, 2007. — Вып. 10. — С. 109–110.
105. Ветров В. В., Милобог Ю. В. Новые данные о распространении и численности могильника на востоке Украины // Орнитология в Северной Евразии: XIII Межд. орнитол. конф. Северной Евразии (28 апр. — 6 мая 2010 г., г. Оренбург): материалы. — 2010. — С. 82.
106. Ветров В. В., Милобог Ю. В. Орел-карлик // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 426.
107. Винтер С. В., Горлов П. И. Размножение серого журавля на востоке Украины в зависимости от погодных условий // Вестник зоологии. — 2003. — Т. 37, вып. 1. — С. 49–59.
108. Винтер С. В., Горлов П. И. О размножении кряквы и серого гуся в стадах серого журавля на Левобережной Украине // Птицы бассейна Северского Донца. 16 конференция Рабочей группы «Изучение и охрана птиц бассейна Северского Донца»: материалы. — 2012. — Вып. 12 (в печати).
109. Витер С. Г. Орлан-белохвост (*Haliaeetus albicilla* L.) и орел-могильник (*Aquila heliaca* Sav.) в среднем течении реки Северский Донец // Птицы бассейна Северского Донца. 9-я Конференция Рабочей группы «Изучение и охрана птиц бассейна Сев. Донца»: мат-лы. — Харьков, 2005. — Вып. 9. — С. 68–73.
110. Витер С. Г. Зимовка беркута (*Aquila chrysaetos*) в зеленой зоне города Харькова // Птицы бассейна Северского Донца. 9 Конференция Рабочей группы «Изучение и охрана птиц бассейна Сев. Донца»: материалы. — Харьков, 2005. — Вып. 9. — С. 124.
111. Витер С. Г. Хищные птицы национального природного парка «Гомольшанские леса» // Птицы бассейна Северского Донца. 10 Конференция Рабочей группы «Изучение и охрана птиц бассейна Сев. Донца»: материалы. — Харьков, 2007. — Вып. 10. — С. 101–104.
112. Витер С. Г. Малый и большой (*Aquila pomarina*, *A. clanga*) подорлики в бассейне Северского Донца // Изучение и охрана хищных птиц Северной Евразии: 5-я конф.: материалы (тематический сборник «Подорлики в Северной Евразии»). — Иваново, 2008. — С. 70–71.
113. Витер С. Г. Успешность гнездования и продуктивность размножения орла-могильника в бассейне Северского Донца // Орнитология в Северной Евразии: XIII Международная орнитологическая конференция Северной Евразии (28 апр. — 6 мая 2010 г., г. Оренбург): материалы. — 2010. — С. 83–84.
114. Витер С. Г. Встречи серого сорокопута *Lanius excubitor* на юге и востоке Украины // Русский орнитологический журнал. — 2012. — Т. 21. — Экспресс-выпуск 721. — С. 943–946.
115. Витер С. Г. Орнітофауна РЛП «Петровські балки» // Птицы бассейна Северского Донца. 16 Конференция Рабочей группы «Изучение и охрана птиц бассейна Сев. Донца»: материалы. — Харьков, 2012. — Вып. 12 (в печати).
116. Витер С. Г., Щербинин Н. А. О численности и биотопических предпочтениях некоторых видов птиц прибрежной зоны Северского Донца и Оскола // Птицы бассейна Северского Донца. 16-я Конференция Рабочей группы «Изучение и охрана птиц бассейна Сев. Донца»: материалы. — Харьков, 2012. — Вып. 12 (в печати).
117. Витер С. Г., Яцюк Е. А. Новые данные по орнитофауне Харьковской области // Птицы бассейна Северского Донца. 15 научная конференция Рабочей группы «Изучение и охрана птиц бассейна Сев. Донца» (Дроновка, 16–18 октября 2009 г.): материалы. — Донецк, 2010. — Вып. 11. — С. 185–191.
118. Влащенко А. С. Новая находка малой вечерницы (*Nyctalus leisleri* (Kuhl, 1818)) на Харьковщине // Вестник зоологии. — 2000. — Т. 34, вып. 6. — С. 92.
119. Влащенко А. С. Материалы к фауне рукокрылых Харьковской области // «Зоологические исследования на Украине на границе тысячелетий»: 1-я Украинская зоологическая конференция: Труды. — Кривой Рог: I.S.I., 2001. — С. 146–148.
120. Влащенко А. С. Первая находка нетопыря средиземноморского (*Pipistrellus kuhlii*) в Харькове // Биологический вестник. — 2001. — Т. 5 (1–2). — С. 137–138.
121. Влащенко А. С. Статус нічниці ставкової (*Myotis dasycneme* Boie, 1825) на території Харківської області // «Молодь і поступ біології»: перша міжнародна конференція студентів та аспірантів (11–14 квітня 2005 року, м. Львів): тези доповідей — Львів: СПО-ЛОМ, 2005. — С. 275–276.
122. Влащенко А. С. Рукокрылые западной части Изюмской Луки — материалы к заповеданию // Научные исследования на территориях природно-заповедного фонда Харьковской области: сб. научн. ст. — Харьков, 2006. — Вып. 2. — С. 56–60.

123. Влащенко А. С. Вечерница малая (*Nyctalus leisleri*) на территории Харьковской области // «Териофауна России и сопредельных территорий»: VIII съезд Териологического общества (Москва, 31 января — 2 февраля 2007 года): тезисы докл. — Москва: Т-во науч. изданий КМК, 2007. — С. 83.
124. Влащенко А. С. Сучасний стан вечірниць малої (Chiroptera) на території Харківської області // Вісник Львівського ун-ту. Сер.: біол. — 2009. — Вип. 51. — С. 145–156.
125. Влащенко А. С., Гукасова А. С. Фауна и население рукокрылых (Chiroptera) проектируемого заказника «Яремовский» (Харьковская область) // Заповідна справа в Україні. — 2010. — Т. 16, вип. 2. — С. 64–70.
126. Вобленко О. С., Котенко А. Г. Аноплій самарський // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 237.
127. Водолажский Д. И., Страдомский Б. В. Исследование филогенеза подрода *Polyommatus* (s. str) Latreille, 1804 (Lepidoptera: Lysaeidae) с использованием маркеров мтДНК. Часть I // Кавказский энтомолог. Бюллетень. — 2008. — Т. 4, вып. 1. — С. 123–130.
128. Волкович М. Г. Златки (Coleoptera, Vuprestidae) лесхоза «Лес на Ворскле» // Новые и малоизвестные виды насекомых европейской части СССР. (ред. В. И. Тобиас, В. А. Рихтер). — Л.: изд-во АН СССР, 1977. — С. 23–27.
129. Волох А. М. Тушканчик великий // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 525.
130. Волох А. М. Перегузня // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 538.
131. Волох А. М. Горностай // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 539.
132. Волох А. М. Тхір степовий // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 541.
133. Волох А. М., Роженко М. В. Норка європейська // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 540.
134. Волох А. М., Роженко М. В. Видра річкова // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 543.
135. Волчанецкий И. Б. Птицы опушек лиственных лесов Харьковской и Сумской областей // Ученые записки Харьковского государственного университета. — 1950. — Т. 33: Тр. н.-и. ин-та биологии. — Т. 14–15. — С. 222–223.
136. Волчанецкий И. Б. К орнитофауне северо-восточной Украины // Ученые записки Харьковского государственного университета. — 1954. — Т. 52: Тр. н.-и. ин-та биологии. — Т. 20. — С. 47–64.
137. Воронцов С. М. Вівчарик зелений (*Phylloscopus trochiloides*) в Одеській та Харківській областях // 36. Праць зоол. Музею. Ін-т зоології та біології АН УРСР. — 1937. — № 20. — С. 129–132.
138. Гавриленко Н. Жуланы и большие серые сорокопугы Полтавщины // 36. Полтавського музею. — 1928. — Т. 1. — С. 257–276.
139. Гавриленко Н. И. Птицы Полтавщины. — Полтава: Изд. Полт. союза охотников, 1929. — 133 с.
140. Гавриленко М. І. Індійська очеретянка (*Agricola agricola septima* subsp. nova) та ставкова очеретянка (*Acrocephalus scirpaceus scirpaceus* Herm.) на Полтавщині. Біологія розповсюдження та їх систематика // Полтавський держ. пед. ін-т. Наук. зап. — 1954. — Т. 7. — С. 53–62.
141. Гаврилюк М. Н. Національний план дій зі збереження орлана-білохвоста // Національні плани дій зі збереження глобально вразливих видів птахів. — Київ: СофтАрт, 2000. — С. 133–145.
142. Гаврилюк М. Н. Орлан-білохвіст // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 432.
143. Гавриль Г. Г. Заць білий // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 516.
144. Гавриль Г. Г., Слюсарь Н. В., Сьпко А. В. Новые гнездящиеся птицы Полтавской области // Вестник зоологии. — 1993. — № 1. — С. 88.
145. Гилязов А. С. Динамика численности крохалей в Лапландском заповеднике в 1969–2010 гг. // Казарка. — 2012. — Вып. 15(1). — С. 63–70.
146. Годлевська О. В. Нічниця ставкова // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 498.
147. Годлевська О. В. Нічниця водяна // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 501.
148. Годлевська О. В. Лилик двоколірний // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 513.
149. Годлевська О., Гхазалі М., Загороднюк І., Ліна П. Кажани та сказ. — Київ, 2010. — 16 с.
150. Головач О. Ф., Грищенко В. Н., Серебряков В. В. Распространение, численность и миграции черного аиста на Украине. — Деп. в ВИНТИ 26.02.1990. — № 1110-И90. — 48 с.
151. Гончаров С. А., Шалимов В. Ю. Миграции водоплавающих птиц на Красноявловском и Орельском водохранилищах (2001–2002 гг.) // Птицы бассейна Северского Донца. 7–10-е совещания Рабочей группы «Изучение и охрана птиц бассейна Северского Донца»: материалы. — Харьков, 2003. — Вып. 8. — С. 120–122.
152. Горб С. Н., Павлюк Р. С., Спуріс З. Д. Бабки (Odonata) України: фауністичний огляд // Вестник зоологии. — 2000. — Отд. вып. № 15. — 155 с.
153. Гореславец И. Н. Восковик восьмиточечный — *Gnorgimus ostopunctatus* Fabricius, 1972 // Красная книга Самарской области (под ред. Г. С. Розенберга и С. В. Саксонова). Т. 2. Редкие виды животных. — Тольятти, 2009. — С. 107.
154. Грамма В. Н. О реликтовых участках и реликтовых насекомых Харьковской области // Экологические проблемы Харьковской области: Тез. докл. обл. науч.-практ. конф. (25–27 дек. 1995 г.). — Харьков, 1995. — С. 28–30.
155. Грамма В. Н. Материалы к заповеданию песчаных и солончаковых биогеоценозов на Харьковщине // История заповедного дела: Материалы междунауч. конф. — Борисовка, 2005. — С. 73–75.
156. Грамма В. Н., Гузь Г. В., Шапаренко С. А. Межобластной общезоологический заказник «Русский Орчик» и проблемы его

- охорони // Проблеми охорони видів фауни і флори, занесених до Червоної книги України: наук.-практ. семінар: тези допов. — Миколаїв: наук.-виробн. тов-во «Ойкумена», 1992. — С. 48–50.
157. Гринфельд Э. К. Степной шмель — *Bombus fragrans* Pallas // Вестник Ленинградского университета. — 1978. — № 3. — С. 15–16.
158. Грищенко В. Н. Малая белая цапля // Птицы России и сопредельных регионов. Пеликанообразные, Аистообразные, Фламингообразные. Под ред. С. Г. Приклонского. — М.: Т-во науч. изданий КМК, 2011. — С. 284–298.
159. Громов И. М., Гуреев А. А., Новиков Г. А. и др. Млекопитающие фауны СССР. — М.–Л., 1963. — Ч. 1 — 2. — 200 с.
160. Громов И. М., Ербаева М. А. Млекопитающие фауны России и сопредельных территорий. Зайцеобразные и грызуны. — СПб., 1995. — 457 с.
161. Гугля Ю. А. Ревизия коллекции булавоусых чешуекрылых (Lepidoptera: Rhopalocera) музея природы Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина. Часть 1: Hesperioidea, Papilionidae // Известия Харьковского энтомологического общества. — 2007 (2008). — Т. XV, вып. 1–2. — С. 145–152.
162. Гугля Ю. А. Ревизия коллекции булавоусых чешуекрылых (Lepidoptera: Rhopalocera) музея природы Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина. Часть 2: Pieridae, Lybithidae, Danaidae, Riodinidae // Известия Харьковского энтомологического общества. — 2009 (2008). — Т. XVI, вып. 1–2. — С. 31–37.
163. Гудина А. Н. Новые птицы поймы р. Орели // Орнитология. — М.: изд-во МГУ, 1987. — Вып. 22. — С. 180–181.
164. Гудина А. Н. Ходулочник на северном пределе ареала в условиях Левобережной Украины // Орнитология. — Вып. 23. — М.: изд-во МГУ, 1988. — С. 208.
165. Гудина А. Н. Расселяющиеся птицы степной зоны Левобережной Украины // Материалы 10-й Всесоюз. орнитол. конф. (г. Витебск, 17–20 сентября 1991 г.). В 2-х ч. Ч. 2. Стеновые сообщ. Кн. 1. — Минск: Наука і тэхніка, 1991. — С. 173–174.
166. Гудина А. Н. Новые птицы Днепропетровской обл. // Орнитология. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1991. — Вып. 25. — С. 155.
167. Гудина А. Н. Структура населения птиц байрачных дубрав долины р. Оскол // Птицы бассейна Северского Донца. 1-я конф. «Изучение и охрана птиц бассейна Северского Донца» (26–28 января 1993 г.): материалы. — Донецк, 1993. — С. 70–72.
168. Гудина А. Н. Сохранить уникальные орнитокомплексы озер бассейна Орели // Проблемы сохранения разнообразия природы степных и лесостепных регионов. Росс.-Укр. научн. конф., посвящ. 60 летию Центрально-Черноземного заповедника (пос. Заповедный, Курская область, 22–27 мая 1995 г.): материалы — М.: КМК Scientific press, 1995. — С. 198–199.
169. Гудина А. Н. Заметка о птицах нижнего течения реки Великой Бурлук // Птицы бассейна Северского Донца. 6–7-я конф. «Изучение и охрана птиц бассейна Северского Донца»: материалы. — Харьков, 2000. — Вып. 6–7. — С. 76–77.
170. Гудина А. Н. Редкие и малоизученные птицы Восточной Украины. Т. 1 (Gaviiformes — Galliformes). — Изд. 2-е, испр. и доп. — Запорожье: Днепровский металлург, 2007. — 233 с.
171. Гудина А. Н., Водолазский Е. В., Лисецкий А. С. Редкие птицы Восточной Украины // Вестник зоологии. — 1986. — № 5. — С. 80–81.
172. Гураль Р. І., Гураль-Сверлова Н. В. Видова різноманітність червононогих (Gastropoda) і двостулкових (Bivalvia) моллюсків на території Шацького національного природного парку // Природа Західного Полісся та прилеглих територій: Зб. наук. праць. — Луцьк: Волин. нац. ун-т імені Лесі Українки. — 2008. — С. 131–132.
173. Гурьева Е. Л. Сем. Vuprestidae — Златки // Насекомые и клещи — вредители сельскохозяйственных культур. — Л.: Наука, 1974. — Т. 2. Жесткокрылые. — С. 96–112.
174. Гурьянова В. Е., Хоменко В. Н. Состав аранеофауны и основные экологические особенности ее компонентов в степных экосистемах заповедника «Аскания-Нова». — Киев: Институт зоологии АН УССР, 1991. — 56 с.
175. Гусев В. М., Лисецкий А. С., Куниченко А. А. Теплая осень и зима 1947–48 гг. в жизни животных окрестностей Харькова // Ученые записки Харьковского университета. — 1952. — Т. 44. — Тр. НИИ биол. — Т. 16. — С. 93–97.
176. Дедюхин С. В. Материалы по некоторым редким видам ксилофильных жесткокрылых (Insecta, Coleoptera) Удмуртии // Евразийский энтомол. журн. — 2009. — Т. 8, вып. 2. — С. 217–225.
177. Денщик В. И. Фауна рыб бассейна среднего течения Северского Донца. — Киев: Институт зоологии имени И. И. Шмальгаузена. Национальная академия наук Украины, 1994. — 39 с.
178. Денщик В. А. Щипавка сибирьська *Cobitis melanoleuca* Nichols, 1925 // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. Акімова). — К.: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 335.
179. Дирипаско О. А. Анализ состава ихтиофауны малых рек Северного Приазовья в связи с геоморфологическими особенностями их бассейнов // Гидробиологический журнал. — 2002. — 38(3). — С. 52–58.
180. Дирипаско О. А., Изергин Л. В., Демьяненко К. В. Рыбы Азовского моря. — Бердянск: Изд-во ООО «НПК «Интер-М», Запорожье, 2011. — 288 с.
181. Дневные бабочки (Hesperioidea и Papilionoidea, Lepidoptera) Восточной Европы / Плющ И. Г., Моргун Д. И., Довгайло К. Е. и др. CD Определитель, база данных и пакет программ «Lysandra». Минск, Киев, Москва, 2005.
182. Дневные бабочки (Hesperioidea и Papilionoidea, Lepidoptera) Восточной Европы / Плющ И. Г., Моргун Д. И., Довгайло К. Е. и др. CD Определитель, база данных и пакет программ «Lysandra». 2-я редакция. Минск, Киев, Москва, 2006.
183. Долина р. Оріль / Булахов В. Л, Губкін А. А., Тарасенко С. та ін. // ІВА території України: території, важливі для збереження видового різноманіття та кількісного багатства птахів (за ред. О. Микитюка). — Київ: СофтАРТ, 1999. — С. 88–89.
184. Домашевський С. В. Національний план дій зі збереження підорлика великого та підорлика малого в Україні // Національні плани дій зі збереження глобально вразливих видів птахів. — Київ: СофтАрт, 2000. — С. 122–132.
185. Домашевський С. В., Годованець Б. Й. Беркут // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 431.
186. Домашевський С. В., Горбань І. М. Лунь польовий // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 420.
187. Домашевський С. В., Письменний К. А. Зміїд // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 425

188. Долін В. Г. Жуки-ковалики: Агріпніни, Негастріїни, Диміни, Атоїни, Естодіни // Фауна України. — Київ: Наукова думка, 1982. — Т. 19. Жуки, вип. 3. — 288 с.
189. Доценко І. Б. Змеї. — (Каталог колекцій Зоологічного музею ННПМ НАН України). — Київ: Зоомузей ННПМ НАН України, 2003. — 85 с.
190. Дрогваленко А. Н. Обзор фауны жуков-грибовиков (Coleoptera, Erotylidae) Украины // Изв. Харьков. энтомол. об-ва. — 1997 а. — Т. V, вып. 1. — С. 74–78.
191. Дрогваленко А. Н. Обзор фауны жуков-грибоедов (Coleoptera, Mucetophagidae) Украины // Изв. Харьков. энтомол. об-ва. — 1997 б. — Т. V, вып. 2. — С. 24–28.
192. Дрогваленко А. Н. Новые и редкие для фауны Украины виды жёсткокрылых насекомых (Insecta; Coleoptera) // Изв. Харьков. энтомол. об-ва. — 1999. — Т. VII, вып. 1. — С. 20–29.
193. Дрогваленко А. Н. Новые и редкие для фауны Украины виды жёсткокрылых насекомых (Insecta; Coleoptera). Сообщение 2 // Изв. Харьков. энтомол. об-ва. — 2001 (2002). — Т. IX, вып. 1–2. — С. 9–19.
194. Дрогваленко А. Н. Новые и редкие для фауны Украины виды жёсткокрылых насекомых (Insecta; Coleoptera). Сообщение 3 // Изв. Харьков. энтомол. об-ва. — 2004 (2005). — Т. XII, вып. 1–2. — С. 86–92.
195. Дугина Е. Н., Шешурак П. Н. К фауне пчел (Hymenoptera, Apoidea) Национального природного парка «Деснянско-Старогутский» (Сумская область, Украина) // Исследования по перепончатокрылым насекомым. Сборник научных работ. — М.: Товарищество научных изданий КМК, 2006. — С. 128–135.
196. Дунаев Е. А., Орлова В. Ф. Земноводные и пресмыкающиеся России. Атлас-определитель. — М.: Фитон+, 2012. — 320 с.
197. Дядечко Н. П. Кокцинеллиды Украинской ССР. — Киев: АН УССР, 1954. — 156 с.
198. Дядичева Е. А. Состояние популяции и условия гнездования индийской камышевки в Северном Приазовье // Беркут. — 1996. — Т. 5, вып. 2. — С. 163–166.
199. Дядичко В. Г., Грамма В. Н. Распространение, экология и фенология жука-плавунчика *Haliphus zacharenko* (Coleoptera, Halipidae) // Вестник зоологии. — 2009. — Т. 43, № 5. — С. 475–476.
200. Егоров Л. В., Никитский Н. Б. Жуки-Древоеды (Coleoptera, Elateroidea, Eucnemidae) Чувашии // Бюлл. МОИП. Отд. биол. — 2004. — Т. 109, вып. 5. — С. 22–25.
201. Єрмоленко В. М. Тентредоподібні пильщики. Цимбіциди. Бластикотоміди // Фауна України. — Київ: Наукова думка, 1972. — Т. 10, вип. 2. — 204 с.
202. Єрмоленко В. М. Вусач мускусний *Agomia moschata* (Linnaeus, 1758) // Червона Книга України. Тваринний світ. (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 121.
203. Єрмоленко В. М. Котенко А. Г. Абія блискача // Червона Книга України. Тваринний світ. (за ред. І. А. Акімова). — К.: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 214.
204. Єрмоленко В. М., Лобко В. М. Ктир шершенеподібний // Червона книга України. Тваринний світ. — Київ: Укр. енциклопедія, 1994. — 457 с.
205. Єрмоленко В. М., Лобко В. М., Корнєєв В. О. Ктир шершенеподібний // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 279.
206. Єрмоленко В. М., Пучков О. В. Вусач мускусний // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 121.
207. Єрмоленко В. М., Титар В. М. Дозорець-імператор // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 67.
208. Есилевская М. А., Одуха А. Р., Чередниченко Т. В., Кальченко Ю. С. О перспективах создания орнитологического заказника в пойме р. Бритаы // Вестник Харьковского университета. — 1990. — № 346: Новые исслед. по онтогенезу, гетерозису и экологии животных. — С. 82–83.
209. Ефетов К. А., Будашкин Ю. И. Бабочки Крыма. — Симферополь: Таврия, 1990. — 112 с.
210. Ефремова З. А. К изучению фауны шмелей (Hymenoptera, Apidae: *Bombus* и *Psithyrus*) Крыма // XII съезд Русского энтомологического общества (С.-Петербург, 19–24 августа 2002 г.): тезисы докладов — 2002. — С. 118–119.
211. Жантиев Р. Д. Жуки-кожеды фауны СССР. — М.: МГУ, 1976. — 183 с.
212. Жежерин В. П. О продвижении на восток некоторых видов птиц в северной части Украины // 4-я Прибалтийская орнитологическая конф.: тезисы докладов. — Рига: Изд-во АН Латв. ССР, 1960. — С. 35–36.
213. Жежерин В. П. К расширению ареала некоторых западных элементов орнитофауны Украины // Экология и миграции птиц Прибалтики. 4 Прибалтийская орнитологическая конф.: Труды. — Рига: Изд-во АН Латв. ССР, 1961. — С. 333–336.
214. Жмуд М. Е. Роль самца и самки травника в воспитании потомства // Экология и охрана птиц: 8 Всес. орнитол. конф.: тезисы докладов. — Кишинев: Штиинца, 1981. — С. 81–82.
215. Загайкевич І. К., Пучков О. В. Вусач-земляний хрестоносець *Dogcadion equestre* (Lachmann, 1770) // Червона Книга України. Тваринний світ. (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 119.
216. Загайкевич І. К., Пучков О. В. Вусач-червонокрил Келлера // Червона Книга України. Тваринний світ. (за ред. І. А. Акімова). — К.: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 118.
217. Загороднюк І. Аловоди гризунів групи *Sicista* «*betulina*»: просторові взаємини з огляду на концепцію лімітувальної схожості // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Біологія. Екологія. — 2007. — Вип. 15, том 1. — С. 45–53.
218. Загороднюк І. В. Нічниця вусата // Червона Книга України. Тваринний світ. (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 500.
219. Загороднюк І. В. Вухань звичайний // Червона Книга України. Тваринний світ. (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 502.
220. Загороднюк І. В., Кондратенко О. В. *Sicista severtzovi* та близькі до неї форми гризунів в Україні: цитогенетичний та біогеографічний аналіз // Вестник зоологии. — 2000. — Вып. 15. — С. 101–107.
221. Загороднюк І. В., Кондратенко О. В. Мишівка темна // Червона Книга України. Тваринний світ. (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 530.
222. Загороднюк І. В., Кондратенко О. В. Строкатка степова // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 535.

223. Загороднюк І., Коробченко М. Раритетна теріофауна східної України: її склад і поширення рідкісних видів // Раритетна теріофауна та її охорона. (Праці Теріологічної школи. Вип. 9). — Луганськ, 2008. — С. 107–156.
224. Загороднюк І., Негода В. Нетопири: *Pipistrellus* та *Hypsugo* // Міграційний статус кажанів в Україні. (Novitates Theriologicae, pars 6). — Київ, 2001. — С. 65–72.
225. Зайцев Д. В. Матеріали до фауни жуків-скрипунів (Coleoptera, Cerambycidae) на Харківщині // Труды Фізично-Математичного Відділу Всеукраїнської Академії Наук. — 1929. — Т. XIII, вип. 1. — С. 121–139.
226. Зайцев Ф. А. Плавунцовые и Вертячки // Фауна СССР. — Т. IV. — М.–Л.: изд-во АН СССР. — 1953. — 377 с.
227. Зарудный Н. А. Орнитологическая фауна Оренбургского края // Зап. Академии наук. — 1888. — Т. 57, прил. № 1. — С. 94, С. 1–338.
228. Зарудный Н. А. Птицы долины р. Орчик и околележащей степи // Материалы к познанию фауны и флоры российской империи. Отд. зоол. — 1892. — Вып. 1. — С. 138–155.
229. Зарудный Н. А. Несколько заметок по орнитофауне Харьковской и Полтавской губерний // Орнитологический вестник. — 1911. — № 3–4. — С. 272–277.
230. Захаренко А. В. Редкие и находящиеся под угрозой исчезновения виды сетчатокрылых (Insecta, Neuroptera) фауны Украины // Изв. Харьков. энтомол. об-ва. — 1994. — Т. 2, вып. 2. — С. 101–104.
231. Захаренко А. В., Кривохатский В. А. Сетчатокрылые (Neuroptera) европейской части бывшего СССР. // Изв. Харьков. энтомол. об-ва. — 1993. — Т. 1, вып. 2. — С. 34–83.
232. Захаренко В. Б. Материалы по фауне и экологии насекомых временных водоемов // Харьковский зоотехнический институт. Труды. — 1951. — Т. 6. — С. 137–156.
233. Захаренко В. Б. Влияние зарастания карповых прудов мягкой водной растительностью на донную фауну // Харьковский зоотехнический институт. Труды. — 1954. — Т. 7. — С. 154–168.
234. Земноводні та плазуни України під охороною Бернської конвенції [за ред. І. В. Загороднюка]. — Київ, 1999. — 108 с.
235. Зиненко А. И. Оценка численности и плотности *Vipera berus nikolskii* (Reptilia, Serpentes) методами повторных отловов // Перша конференція Українського герпетологічного товариства: матеріали (Гол. ред. Є. Писанець). — Київ: Зоомузей ННПМ НАН України, 2005. — С. 51–54.
236. Зіненко О. І. Плазуни лівобережного лісостепу України (поширення, морфологія, таксономія, біологія, екологія): Дис. ... канд. біол. наук. — Київ, 2006. — 227 с.
237. Зиненко А. И., Гончаренко Л. А. Каталог коллекций Музея природы Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина. Амфибии (Amphibia). Рептилии (Reptilia): Крокодилы (Crocodylia), Черепахи (Testudines). — Харьков: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2009. — 90 с.
238. Зиненко А. И., Гончаренко Л. А. Каталог коллекций Музея природы Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина. Рептилии (Reptilia): Клювоголовые Rhynchoscephalia; Ящерицы (Sauria), Амфисбены (Amphisbaenia). Харьков: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2011. — 100 с.
239. Зиненко А. И., Коршунов А. В. Новые данные о распространении живородящей ящерицы *Lacerta vivipara* (Reptilia, Sauria, Lacertidae) в Харьковской области // Вестник зоологии. — 2001. — № 5. — С. 106.
240. Зиненко А. И., Коршунов А. В. Аннотированный список амфибий и рептилий НПП «Гомольшанские леса» // Научные исследования на территориях природно-заповедного фонда Харьковской области: сб. науч. ст. — Харьков, 2006. — Вып. 2. — С. 43–48.
241. Зіненко О. І., Котенко Т. І. Гадюка Нікольського, гадюка лісостепова — *Vipera (Peliias) berus nikolskii* Vedmederjа, Grubant et Rudaeva, 1986 // Заповедники Крыма: заповедное дело, биоразнообразие, экообразование. III науч. конф.: материалы. — Ч. 2. Зоология беспозвоночных. Зоология позвоночных. Экология (ред. кол. Боков В. А. и др.). — Симферополь: КРА «Экология и мир», 2005. — С. 139–142.
242. Зіненко О. І., Котенко Т. І. Гадюка Нікольського, гадюка лісостепова. // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 396.
243. Зоря А. В. К вопросу о прогнозировании численности хомяковых в Харьковской области // Хомяковые фауны Украины (фаунистика, систематика, экология и практическое значение) (в 6 чч.). — Киев: АН УССР, Ин-т зоологии, 1987. — Ч. 3. — С. 6–11. (Препринт).
244. Зоря А. В. Степная пеструшка (*Lagurus lagurus*) в Украине: прежние и современные данные о численности вида // Вестник зоологии. — 2001. — Т. 35, № 5. — С. 102.
245. Зоря А. В. Грызуны степного комплекса в Харьковском регионе // Роль особо охраняемых природных территорий в сохранении исчезающих степей Евразии: II Межд. конф. (Россия, Чувашская Республика, г. Чебоксары, 7–10 июня 2002 г.): материалы. (Научные труды государственного природного заповедника «Присурский»). — Чебоксары–Москва, 2002. — Т. 9. — С. 139–144.
246. Зоря О. В. Фауністичні комплекси гризунів Харківської області України // Біологія та валеологія: Зб. наук. праць. — Харків: ХДПУ, 2001. — Вип. 4. — С. 58–71.
247. Зоря О. В. Ссавці Харківської області та їх видове багатство // Вісник Ужгородського університету. Серія: Біологія. — 2005. — Вип. 17. — С. 155–154.
248. Зубакин В. А. Род *Chlidonias* Rafinesque, 1822 // Птицы СССР. Чайковые. — М.: Наука, 1987. — С. 258–287.
249. Зубакин В. А. Речная крачка *Sterna hirundo* // Птицы СССР. Чайковые. — М.: Наука, 1987. — С. 321–337.
250. Зубаровський В. М. Хижі птахи // Фауна України. — Київ: Наукова думка, 1977. — Т. 5, вип. 2. — 331 с.
251. Зубаровський М. Правильне мисливське господарство в Печенігах (Короткий нарис) // Укр. Мисливець та рибалка. — 1930. — № 7–8. — С. 22–34.
252. Зубко Я. П. Пізній кажан (*Eptesicus serotinus* Schreb) на Харківщині // Наук. зап. Харк. держ. пед. ін-ту. — 1939. — № 1. — С. 321–323.
253. Иванов П. П. Перечень перепончатокрылых Hymenoptera, Monotrocha, встречающихся в окрестностях г. Купянска // Труды Общества испытателей природы при Харьковском университете — 1872. — Т. V. — С. 151–166.
254. Иванов П. В. Материалы для энтомологии Харьковской губернии. Описание стрекоз окрестностей города Купянска // Труды Общества испытателей природы при Харьковском университете. — 1876. — Т. 10. — С. 51–168.

255. Иванов П. В. Список прямокрылых (Orthoptera) окрестностей города Кулянска, с таблицей для различения семейств, родов и видов этих насекомых // Труды Общества испытателей природы при Харьковском университете. — 1888 (1887). — Т. 21. — С. 295–362.
256. Исмаилова М. Ш. Обзор долгоносиков рода *Ptochus* Schoenh. (Coleoptera, Curculionidae) фауны Дагестана // Энтомологическое обозрение. — 2006. — Т. LXXXV, вып. 3. — С. 602–617.
257. Канаев И. И. Гидра: очерки по биологии пресноводных полипов. — М.–Л.; Изд-во АН СССР, 1952. — 372 с.
258. Каролінський Є. О., Грамма В. М. Нові знахідки бабок (Odonata) в Харківській області // Вестник зоологи. — 2010. — Т. 4, № 6. — С. 524.
259. Каролинский Е. А., Савчук В. В. Новые находки булавоусых чешуекрылых (Lepidoptera, Rhopalocera) в Харьковской области Украины // Экосистемы, их оптимизация и охрана. — 2010. — Вып. 3. — С. 69–75.
260. Каталог коллекций Зоологического музея ННПМ НАН Украины. Круглоротые и рыбы / Мовчан Ю. В., Манило Л. Г., Смирнов А. И., Щербуха А. Я. — Киев: Зоомузей ННПМ НАН Украины, 2003. — 241 с.
261. Каталог чешуекрылых (Lepidoptera) России (под ред. С. Ю. Синёва). — СПб.–М.: Товарищество научных изданий КМК, 2008. — 424 с.
262. Кириленко В. А., Леготай М. В. К исследованию фауны пауков (Aranei) в восточной лесостепи Украины // Фауна и экол. насекомых. — Пермь: Пермский университет, 1981. — С. 45–54.
263. Килимник А. М. Осы — блестянки рода *Nedychrum* Latr. 1806 (Hymenoptera, Chrysididae) Восточной Европы // Энтномол. обозрение. — 1993. — Т. LXXII, вып. 2. — С. 388–400.
264. Кістяківський О. Б. Загальна характеристика птахів. Курині. Голуби. Рябки. Пастушки. Журавлі. Дрофи. Кулики. Мартини // Фауна України. — Київ: Вид-во АН УРСР, 1957. — Т. 4. Птахи. — 432 с.
265. Клетенкин В. Г. Орнитофауна заказников «Меловое» и «Кутьковские пески» Двуречанского района Харьковской области // Птицы бассейна Северского Донца. 3-я конференция Рабочей группы «Изучение и охрана птиц бассейна Северского Донца»: материалы. — 1996. — Вып. 3. — С. 35–40.
266. Клімов О. В., Вовк О. Г., Філатова О. В. та ін. Природно-заповідний фонд Харківської області. — Харків: Райдер, 2005. — 304 с.
267. Клімов О. В., Філатова О. В., Надточій Г. С. та ін. Екологічна мережа Харківської області. — Харків, 2008. — 200 с.
268. Ключко З. Ф. Совки України. — К.: вид-во Раєвського, 2006. — 248 с.
269. Ключко З. Ф. Стрічкарка блакитна // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 185.
270. Ключко З. Ф. Стрічкарка орданська малинова // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 186.
271. Ключко З. Ф. Каптурниця пишна // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 187.
272. Ключко З. Ф. Каптурниця блискуча // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 188.
273. Ключко З. Ф. Каптурниця срібляста // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 189.
274. Ключко З. Ф. Каптурниця срібна // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 190.
275. Ключко З. Ф. Совка сокирка // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 195.
276. Ключко З. Ф., Плющ И. Г., Шешурак П. Н. Аннотированный каталог совок (Lepidoptera, Noctuidae) фауны Украины. Киев: ин-т зоологии НАН Украины, 2001. — 884 с.
277. Книпович Н. М. Определитель рыб Черного и Азовского морей. — М.: Научрыббюро, 1923. — 145 с.
278. Кныш Н. П. Находка зелёной пеночки на северо-востоке Украины // Вестник зоологии. — 1982. — № 4. — С. 74–75.
279. Кныш Н. П. Каменка-плясунья на северо-востоке Украины // Птицы бассейна Северского Донца. 2-я конф. «Изучение и охрана птиц бассейна Северского Донца» 4–6 мая 1994 г.: материалы. — Харьков, 1994. — Вып. 2. — С. 28–29.
280. Кныш Н. П. О распространении и биологии гнездования дрозда-белобровика в лесостепной части Сумской области // 2-я конф. молодых орнитологов Украины: материалы. — Чернівці, 1996. — С. 76–79.
281. Кныш Н. П. Заметки о редких и малоизученных птицах лесостепной части Сумской области // Беркут. — 2001. — Т. 10, вып. 1. — С. 1–19.
282. Кныш Н. П., Статива А. И. Гибель медянки *Coronella austriaca* (Reptilia: Colubridae) и других видов пресмыкающихся на автодорогах Сумщины // Вестник зоологии, 2009. — № 6. — С. 67.
283. Кныш Н. П., Статива А. И. Распространение и элементы биологии просянки на северо-востоке Украины // Птицы бассейна Северского Донца. 16 конф. Рабочей группы «Изучение и охрана птиц бассейна Северского Донца»: материалы. — Харьков, 2012. — Вып. 12. (в печати).
284. Книш М. П. Зальоти садової очеретянки на Північний Схід України // Беркут. — 1994. — Т. 2, вип. 2. — С. 102.
285. Книш М. П. Новий випадок зальоту садової очеретянки на Північний Схід України // Беркут. — 1997. — Т. 6, вип. 1–2. — С. 32.
286. Книш М. П., Костюшин В. А., Фесенко Г. В. Голуб-синяк // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова) — К.: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 462.
287. Ковалев В. А., Присада И. А. Поведение мухоловки-пеструшки и мухоловки-белошейки, гнездящихся на одной территории // Поведение животных в сообществах. — М.: Наука, 1983. — С. 169–170.
288. Корабельников Л. В. На Краснооскольском водохранилище // Охотник и рыбовод Украины. — Киев: Урожай, 1967. — Кн. 2. — С. 43–44.
289. Короткий И. И., Харитонова Н. Н. Современное состояние рыбного хозяйства реки Сев. Донец и перспективы его развития // Труды НИИ рыбного хозяйства, Украинская Академия сельскохозяйственных наук. — 1958. — № 11. — С. 231–250.

290. Коротяев Б. А. Новые и малоизвестные папеарктические долгоносики (Coleoptera: Curculionidae, Arionidae) // Энтомол. обозр. — 1991. — Т. LXX, вып. 4. — С. 875–902.
291. Коротяев Б. А. Четырехпятнистый стефаноклеонус *Stephanocleonus tetragrammus* // Красная книга Российской Федерации (животные). — М.: АСТ, Астрель, 2001. — 862 с.
292. Коротяев Б. А., Мелешко Ж. Е. Особенности распространения партеногенетических долгоносиков на примере *Polydrusus inustus* Germ. и Hochh. (Coleoptera, Curculionidae) // Фауна и систематика. Тр. Зоол. Муз. Белорусского ун-та. — Минск: Навука і тэхніка, 1995. — Т. 1. — С. 213–227.
293. Коршунов А. В. Существуют ли в Харьковской области чистые популяционные системы *Rana esculenta*? // Биоразнообразие и роль зооценоза в естественных и антропогенных экосистемах: II Междунар. науч. конф.: материалы. — Днепропетровск: Изд-во ДНУ, 2005. — С. 363–365.
294. Коршунов А. В. Экологические особенности биотопического распределения представителей *Pelophylax esculentus* complex в Харьковской области // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: біологія. — 2008. — С. 48–57.
295. Коршунов А. В. Распространение и биотопическое распределение популяционных систем зеленых лягушек (*Rana esculenta* complex) в Харьковской области // Вопросы герпетологии. Третий съезд Герпетологического общества имени А. М. Никольского: материалы. — СПб., 2008. — С. 198–203.
296. Коршунов А. В. Разнообразие популяционных систем зеленых лягушек (*Pelophylax esculentus* complex) в Харьковской области и пути их охраны // Биоразнообразие и устойчивое развитие: междунар. науч.-практ. конф., 19–22 мая 2010 г.: тезы докладов. — Симферополь, 2010. — С. 64–67.
297. Коршунов О. В. Екологічні закономірності розподілу *Pelophylax esculentus* complex у біотопах басейну верхньої течії річки Сіверський Донець. Автореф. дис... канд. біол. наук за спеціальністю 03.00.16 — екологія. Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. — Дніпропетровськ, 2010. — 24 с.
298. Коршунов О. В., Бабініч Т. В., Зіненко О. І. та ін. Різноманітність зелених жаб (*Rana esculenta* complex) в Харківській області: морфологічний аспект вивчення // Біологія та валеологія. — 2004. — Вип. 6. — Харків: ХДПУ, 2004. — С. 24–30.
299. Коршунов А. В., Зиненко А. И. Особенности биотопического распределения живородящей ящерицы (*Lacerta vivipara*) на периферии ареала (Харьковская область) // Биоразнообразие и роль зооценоза в естественных и антропогенных экосистемах: II Междунар. науч. конф.: материалы. — Днепропетровск: ДНУ, 2003. — С. 206–207.
300. Коршунов А. В., Зиненко А. И. Земноводные и пресмыкающиеся планируемого Национального Природного Парка «Слобожанский» // Животный мир: охрана и рациональное использование: рег. науч. конф.: материалы. — Харьков: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2006. — С. 54–57.
301. Коршунов А. В., Зиненко А. И., Шабанов Д. А. Антропогенные факторы смертности амфибий и рептилий в трансформированных местообитаниях // Актуальні проблеми біології в дослідженнях молодих учених Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна: наук. конф. молодих учених, присв. 200-річчю заснування університету, 11–13 листопада 2003 р.: матеріали. — Харків, 2003. — С. 12–13.
302. Коршунов Ю. П. Определители по флоре и фауне России // Булавоусые чешуекрылые Северной Азии. — М.: Товарищество научных изданий КМК, 2002. — Вып. 4. — С. 59.
303. Косенко С. М., Кайгородова Е. Ю. Фенотипическая структура полтавской популяции серого сорокопуга *Lanius excubitor* по коллекции Н. И. Гавриленко // Экология птиц: виды, сообщества, взаимосвязи. Тр. научн. конф., посвящ. 150-летию со дня рождения Николая Николаевича Сомова (1861–1923). 1–4 дек. 2011 г., г. Харьков, Украина. В 2-х кн. Кн. 1. (Под ред. Баника М. В., Атемазова А. А., Брезгуновой О. А.). — Харьков: Точка, 2011. — С. 130–139. (Сомовская библиотека. Вып. 1, кн. 1).
304. Котенко А. Г., Вобленко О. С. Церцеріс горбкуватий // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 239.
305. Котенко А. Г., Вобленко О. С. Лярра анафемська // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 242.
306. Котенко А. Г., Вобленко О. С. Стизоїд тризуби // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 245.
307. Котенко А. Г., Вобленко О. С., Шоренко К. І. Сфєкс рудуватий // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 241.
308. Котенко А. Г., Єрмоленко В. М., Шешурак П. Н. Сколія-гігант // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 227.
309. Котенко Т. И. Пресмыкающиеся левобережной степи Украины: Дис. ... канд. биол. наук. — Киев, 1983. — 555 с.
310. Котенко Т. И. Охрана амфибий и рептилий в заповедниках Украины // Амфибии и рептилии заповедных территорий: Сб. науч. тр. — М., 1987. — С. 60–80.
311. Котенко Т. И. К экологии зеленой ящерицы на восточной границе ареала вида // Вид и его продуктивность в ареале: V Всесоюз. совещ.: материалы. — Вильнюс, 1988. — С. 133–134.
312. Котенко Т. И., Кукушкин О. В. Полоз сарматский, палласів *Elaphe saugomates* (Pallas, 1814) // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 393.
313. Котенко Т. И., Кукушкин О. В., Зіненко О. І. Мідянка звичайна, *Coronella austriaca* Laur. — вид Червоної книги України // Знахідки тварин Червоної книги України. — Київ: 2008. — С. 133–151.
314. Котенко Т. И., Курячий К. В. Полоз візерунковий *Elaphe diope* (Pallas, 1773) // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 392.
315. Котенко Т. И., Ситнік О. І. Ящірка зелена — *Lacerta viridis* (Laurenti, 1768) // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 389.
316. Кошелев А. И., Дубовик А. Д. Биология серой утки в Барабинской лесостепи // Біол. вісн. Мелітопольського держ. пед. ун-ту ім. Богдана Хмельницького. — 2011. — № 1. — С. 27–38.
317. Кривицкий И. А. Серый журавль в Харьковской области // Сообщения Прибалтийской комиссии по изучению миграций птиц. — Тарту, 1989. — № 21: Изучение серого журавля в СССР. — С. 38–42.
318. Кривицкий И. А. Редкие птицы бассейна Северского Донца на Харьковщине // Птицы бассейна Северского Донца. 1 кон-

- ференция «Изучение и охрана птиц бассейна Северского Донца» (26–28 января 1993 г.): материалы. — Донецк, 1993. — Вып.1. — С. 14–15.
319. Кривицкий И. А. Печенежское водохранилище и «морские» тенденции в орнитофауне Харьковской области // Птицы бассейна Северского Донца. 3-я конф. «Изучение и охрана птиц бассейна Северского Донца» (13–15 сент. 1995 г.): материалы. — Харьков, 1996. — Вып. 3. — С. 3–7.
320. Кривицкий И. А. Заказник «Печенежский» и его орнитофауна // Птицы бассейна Северского Донца. 4–5-я конференции «Изучение и охрана птиц бассейна Сев. Донца»: материалы. — Харьков, 1998. — Вып. 4–5. — С. 3–5.
321. Кривицкий И. А. Заметка о беркуте в среднем течении р. Северский Донец // Птицы бассейна Северского Донца. 4–5-я конференции «Изучение и охрана птиц бассейна Сев. Донца»: материалы. — Харьков, 1998. — Вып. 4–5. — С. 67.
322. Кривицкий И. А. Катастрофическое сокращение количества колоний голенастых птиц на Харьковщине // Птицы бассейна Северского Донца. Конференция Рабочей группы «Изучение и охрана птиц бассейна Сев. Донца»: материалы. — Харьков, 2003. — Вып. 8. — С. 45–50.
323. Кривицкий И. А., Ветров В. В. Дрозд-деряба в борах долины Северского Донца // Птицы бассейна Северского Донца. 3-я конф. «Изучение и охрана птиц бассейна Северского Донца» 13–15 сент. 1995 г.: материалы — Харьков, 1996. — Вып. 3. — С. 64–67.
324. Кривицкий И. А., Горелова Л. Н., Догадина Т. В. Зачарованная долина: Путешествие по Северскому Донцу. — Харьков: Прапор, 1990. — 118 с.
325. Кривицкий И. А., Грамма В. Н., Друлева И. В. и др. Люби свою землю: Книга о редких и исчезающих растениях и животных Харьковской области, требующих охраны и биологического контроля. — Харьков: Прапор, 1986. — 192 с.
326. Кривицкий И. А., Есилевская М. А., Лисецкий А. С. и др. О новых орнитологических находках в северо-восточной оконечности Украины. Сообщение II. // Вестник Харьковского университета. — 1990. — № 346: Новые исслед. по онтогенезу, гетерозису и экологии животных. — С. 80–82.
327. Кривицкий И. А., Кальченко Ю. А. Орлан-белохвост на Харьковщине // Птицы бассейна Северского Донца. 7-я конференция «Изучение и охрана птиц бассейна Сев. Донца»: материалы. — Донецк, 2000. — Вып. 6–7. — С. 45–46.
328. Кривицкий И. А., Кальченко Ю. А., Кальченко А. Ю. Птицы прудов Печенежского рыбхоза // Птицы бассейна Северского Донца. 3-я конф. «Изучение и охрана птиц бассейна Северского Донца» (13–15 сент. 1995 г.): материалы. — Харьков, 1996. — Вып. 3. — С. 16–21.
329. Кривицкий И. А., Кныш Н. П., Зоря А. В. О расширении гнездового ареала дрозда-белобровика в пределах Северо-Востока Украины // Орнитология. — М.: Изд-во МГУ, 1983. — Вып. 18. — С. 198.
330. Кривицкий И. А., Одуха А. Р., Чередниченко Т. В. Антропогенное воздействие как формирующий фактор в эволюции колониального поведения птиц // Современные проблемы изучения колониальности у птиц. 2-е Совещ. по теоретическим аспектам колониальности у птиц (Мелитополь, 26 сентября — 1 октября 1988 г.): Материалы. — Симферополь–Мелитополь: СОНАТ, 1990. — С. 121–124.
331. Кривицкий И. А., Остапов А. Е. Гнездование вальдшнепа на Харьковщине // Изучение птиц СССР, их охрана и рациональное использование: 1-й съезд Всес. Орнитол. Об-ва и IX Всес. Орнитол. Конф. (Ленинград, 16–20 декабря 1986 г.): тезисы докладов. — Л.: изд-во АН СССР, 1986. — Ч. 1. — С. 335–336.
332. Кривицкий И. А., Присада И. А., Ковалев В. А. О некоторых редких хищных птицах Харьковской области // Охрана хищных птиц: 1-е Совещание по экологии и охране хищных птиц (Москва, 16–18 февраля 1983 г.): материалы. — М.: Наука, 1983. — С. 128–129.
333. Кривицкий И. А., Чаплыгина А. Б. Эколого-фаунистический обзор изменений и современное состояние представителей вьюрковых птиц в Харьковской области // Птицы бассейна Северского Донца. 15-я научн. конф. Рабочей группы по птицам бассейна Северского Донца, посвященной памяти И. А. Кривицкого: материалы. — Донецк: ДонГУ, 2010. — Вып. 11. — С. 25–35.
334. Кривохатский В. А. Муравьиные львы (Neuroptera: Murgmeleontidae) России (Определители по фауне, издаваемые Зоологическим институтом Российской академии наук; вып. 174). — СПб.–М.: Товарищество научных изданий КМК, 2011. — 334 с.
335. Крыжановский О. Л. Сем. Carabidae — Жужелицы // Определитель насекомых европейской части СССР. (в 5-ти тт.), (под ред. Г. Я. Бей-Биенко). — М.–Л.: Наука, 1965. — Т. 2: Жесткокрылые и веерокрылые. — С. 29–77.
336. Крыжановский О. Л. О восточных границах ареалов некоторых европейских Coleoptera // Междунар. симпоз. по энтомофауне Средней Европы. — Л., 1979. — С. 173–177.
337. Крыжановский О. Л. Жуки подотряда Aderphaga: семейства Rhyssodidae, Trachypachidae; семейство Carabidae (вводная часть и обзор фауны СССР) // Фауна СССР. — Т. I, вып. 2. — Л.: Наука, 1983. — 341 с.
338. Крыжановский О. Л., Рейхардт А. Н. Жуки надсемейства Histeroidea // Фауна СССР. Жесткокрылые. — Т. 5, вып. 4. — Л.: Наука, 1976. — 434 с.
339. Кузнецов С. Ю. Журчалки рода Pelecocera Mg. (Diptera, Syrphidae) фауны Палеарктики // Latvijas Entomologs. — Rīga: Zinātne, 1989. — Laid 32. — С. 80–85.
340. Кузьменко Ю. В. Сова болотяна // Червона книга України. Тваринний світ. (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 464.
341. Кузьмин С. Л. Земноводные бывшего СССР. — М., 1999. — 298 с.
342. Кузякин А.П. Летучие мыши. — М.: Советская наука, 1950. — 444 с.
343. Курзенко Н. В. Одиночные складчатокрылые осы семейства Eumenidae (Hymenoptera, Vespoidea) фауны СССР. 1. Подсемейства Raphiglossinae и Discoeliinae // Зоологический журнал. — 1978. — Т. 62, № 6. — С. 867–871.
344. Курочкин Е. Н. Отряд Поганкообразные // Птицы СССР. История изучения. Гагары, поганки, трубноносые. — М.: Наука, 1982. — Т. 1. — С. 301–311.
345. Лебедев А. Г. До пізнання фауни й екології комах-запилювачів квіткових рослин. Бджоли Київщини // Зб. пр. сект. екології наземн. тварин / Досл. інст. зоолог. і біолог. Всеукр. АН. — 1933. — Ч. 1. — С. 13–50.
346. Лебедева М. И., Шеварёва Т. П. К вопросу о миграциях

- дневных хищных птиц в СССР. // Миграции животных. — М.: Изд-во АН СССР, 1960. — Вып. 2. — С. 100–127.
347. Лебедь Е. А., Кныш Н. П., Хоменко С. В. Малый зуёк в Сумской области // 1-ша конф. молодых орнитологов України (Луцьк, 4–6 березня 1994 р.): матеріали. — Чернівці, 1994. — С. 42–44.
348. Леженина И. П. Журчалки (Diptera, Syrphidae) лесостепной и степной зон Левобережной Украины // Двукрылые фауны СССР и их роль в экосистемах. 3-й Всесоюз. симпозиум диптерологов (Белая Церковь, 15–17 сент., 1982): материалы. — Л., 1984. — Ч. 2. — С. 68–70.
349. Леженина И. П. Изменение сирфидофауны Левобережной Украины за последние 100 лет // Двукрылые насекомые: систематика, морфология, экология. 4-й Всес. диптер. симп. (Алма-Ата, 17–19 сентября 1986 г.): доклады. — Л.: Зоол. ин-т АН СССР, 1987. — С. 66–68.
350. Леженина И. П. Мухи-дзюрчалки (Diptera, Syrphidae) заповідника «Хомутівський степ» // IV з'їзд Українського ентомолог. товариства. Тез. доп. — Харків, 1992. — С. 88–89.
351. Лисецкий А. С. Орнитофауна Изюмских пристепных боров и пути ее обогащения полезными птицами // Харьковский университет. Ученые записки. — 1952. — Т. 44 (Труды Н.-и. ин-та биологии, Т. 16). — С. 55–72.
352. Лисецкий А. С. Об изменении фауны птиц Восточной Украины за последние сто лет // Новости орнитологии. — Алма-Ата, 1965. — С. 219–221.
353. Лисецкий А. С. Птицы города Харькова // Синантропизация и domestикация животного населения (Материалы к совещанию 19–20 ноября 1969 г.). — М., 1969. — С. 89–90.
354. Лисецкий А. С. Животный мир Харьковской области // Материалы Харьковского отдела Географического общества Украины. — Харьков, 1971. — Вып. 8. — С. 95–104.
355. Лисецкий А. С. Новые сведения о распространении птиц на северо-востоке Украины // Экология и охрана птиц: VIII Всесоюз. орнит. конф.: тез. докл. — Кишинев: Штиинца, 1981. — С. 139.
356. Лисецкий А. С., Кривицкий И. А., Есилевская М. А. и др. Материалы по голенастым птицам Харьковщины // Вестник Харьковского университета. — 1980. — № 195: Биология. — С. 83–89.
357. Лисецкий А. С., Кривицкий И. А., Куниченко А. А., Шурбура П. В. Заметки о некоторых редких и исчезающих птицах Харьковской области // Вестник Харьковского университета. — 1978. — № 164. Проблемы онтогенеза, гетерозиса и экологии животных. — С. 97–101.
358. Лисецкий А. С., Куниченко А. А. К фауне летучих мышей (Chiroptera) Харьковской области // Ученые записки Харьковского университета. — 1952. — Т. 44. — С. 87–92.
359. Лихарев И. М., Раммельмейер Е. С. Наземные моллюски фауны СССР. — М.–Л.: Изд-во АН СССР, 1952. — 512 с.
360. Лобков В. А. Крапчатый суслик Северо-Западного Причерноморья: биология, функционирование популяций. — Одесса: Астро-Принт, 1999. — 272 с.
361. Лукин Е. И. Биологические заметки о пиявках бассейна реки Донца // Труды Харківського товариства дослідників природи. — 1929. — Т. 52. — С. 33–76.
362. Лукин Е. И. Пиявки пресных и солоноватых водоёмов // Фауна СССР. Пиявки. — Л.: Наука, Ленингр. отделение, 1976. — Т. 1. — 484 с.
363. Лукін Є. І. П'явки // Фауна України (у 40 тт). — Київ: АН УРСР, 1962. — Т. 30. — 196 с.
364. Лысенко В. И. Гусеобразные // Фауна Украины. Т. 5. Птицы. Вып. 3. — Киев: Наукова думка, 1991. — 208 с.
365. Львовский А. Л., Моргун Д. В. Булавоусые чешуекрылые Восточной Европы — М.: КМК, 2007. — 443 с.
366. Максимова Ю. П. Вплив антропогенних факторів на фауну златок Харківщини // V з'їзд Українського ентомологічного товариства. (Харків, 7–11 вересня 1998 р.). Тези доп. — Київ, 1998. — С. 64.
367. Максимова Ю. П., Бойчук Ю. Д. Современное состояние видовой разнообразия жуков сем. Златки (Coleoptera, Buprestidae) Харьковщины // VII з'їзд Укр. ентомол. т-ва: тези доп. — Ніжин, 2007. — С. 80.
368. Максимова Ю. П., Солодовникова В. С., Клетечка З. К фауне жуков семейства златок Харьковской области // Проблемы региональной экологии животных в цикле зоологических дисциплин педвуза. III Всес. конф. зоологов пед. ин-тов: тез. докл. — Витебск, 1984. — Ч. 2. — С. 268–269.
369. Малышев С. И. Дикие опылители на службе у человека. — М.–Л.: Наука, 1963. — 67 с.
370. Манило В. В., Радченко В. И., Коршунов А. В. Исследование кариотипа съедобной лягушки (*Rana Kl. esculenta*) из Харьковской области Украины // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: біологія. — 2007. — Вип. 21. — С. 68–73.
371. Мариковская Т. П. Новые данные по биологии некоторых видов колониальных пчелиных (Hymenoptera, Megachilidae) Юго-Востока Казахстана // Энтомол. обозр. — 1968. — Т. 47, № 4. — С. 796–805.
372. Мариковская Т. П. К систематике пчелиных рода *Paramegilla* Friese (Hymenoptera, Anthophoridae) // Энтомол. обозр. — 1985. — Т. 64, № 1. — С. 207–219.
373. Маро А. Н., Шабанов Д. А. Механизмы расселения серой жабы (*Bufo bufo* (L. 1758); Amphibia, Anura) и особенности ее популяций в недавно заселенных местообитаниях // Перша конференція Українського Герпетологічного товариства: матеріали. — Київ: зоомузей ННІПМ НАНУ, 2005. — С. 107–110.
374. Маро А. Н., Шабанова А. В., Шабанов Д. А. Могут ли условия развития головастика *Bufo bufo* определять темпы постметаморфического роста и созревания жаб? // Вопросы герпетологии. III съезд Герпетологического общества имени А. М. Никольского: материалы — СПб., 2008. — С. 274–280.
375. Мартынов В. В. Новые и интересные находки пластинчатоусых жуков (Coleoptera: Scarabaeoidea) на территории Украины // Изв. Харьк. энтомол. об-ва. — 2002 (2003). — Т. 10, вып. 1–2. — С. 52–56.
376. Мартинов В., Капелюх Я. Пластинчатовусі жуки (Coleoptera, Scarabaeoidea) Природного заповідника «Медобори» // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: біологія. — 2005. — Вип. 17. — С. 123–126.
377. Марусик Ю. М., Ковблук М. М. Пауки (Arachnida, Aranei) Сибири и Дальнего Востока. — М.: КМК Scientific Press, 2011. — 344 р.
378. Маслов А. Д. Биология златок (Coleoptera, Buprestidae) — вредителей ильмовых пород в Ростовской области // Зоологический журнал. — 1966. — Т. 45, вып. 11. — С. 1650–1658.

379. Масловский А. Д. Материалы к изучению карася озер реки Донца // Труды Донецької гідробіологічної станції. — Харків, 1940. — Т. 1. — С. 145–164.
380. Масловский А. Д. Состав рыбного населения р. Оскол // Ученые записки Харьковского государственного университета. Т. 67. Труды НИИ биологии и биологического факультета. Гидробиологический сборник. — Харьков: Харьковский государственный университет имени А. М. Горького, 1956. — Т. 23. — С. 259–268.
381. Матвеев Н. Д. Сравнительный анализ заселения птицами искусственных гнездовых водораздельных дубрав лесостепной зоны Украины дубравы // Птицы бассейна Северского Донца. 2-я конференция «Изучение и охрана птиц бассейна Северского Донца» (1–3 мая 1994 г., с. Гайдари): материалы. — Харьков, 1994. — С. 35.
382. Мателешко О. Ю. Малочисельні родини твердокрилих (Insecta, Coleoptera) у фауні Українських Карпат // Наук. Вісн. Ужгор. ун-ту. Серія: біологія. — 2008. — Вип. 22. — С. 195–200.
383. Мателешко О. Ю. Нові знахідки твердокрилих (Insecta, Coleoptera) з регіону Українських Карпат // Наук. вісн. Ужгор. Ун-ту. Серія: біологія. — 2009. — Вип. 25. — С. 155–163.
384. Мензбир М. А. Орнитологическая география Европейской России. — М.: Унив. Тип., 1882. — Ч. 1525. — 11 с. (Учен. зап. Моск. ун-та. Отд. естеств.-ист., 1882, вып. 2/3).
385. Медведев Л. Н. Сем. Cantharidae — мягкотелки // Определитель насекомых европейской части СССР. (В 5-ти тт.). Под общ. ред. чл.-корр. АН СССР. Г. Я. Бей-Биенко. Т. 2. Жестоккрылые и веерокрылые. 1965. — С. 221–227.
386. Медведев С. И. Предварительное сообщение об изучении энтомофауны Провальской степи Ворошиловградской области // Харьковский государственный университет имени А. М. Горького. Труды научно-исследовательского института биологии. — 1950. — Т. 14 (15). — С. 89–109.
387. Медведев С. И. Личинки пластинчатоусых жуков фауны СССР. — М.-Л.: Наука, 1952. — 342 с.
388. Медведев С. И. Некоторые черты фауны насекомых искусственных насаждений в степях Восточной Украины // Труды НИИ биологии Харьковского государственного университета. (Ученые записки ХГУ, Т. 48). — Харьков, 1953. — Т. 18. — С. 63–112.
389. Медведев С. И. Опыт эколого-зоогеографического районирования Украины на основе изучения энтомофауны // Ученые записки Харьковского университета: Тр. Науч.-исслед. Ин-та биол. и биол. ф-та ХГУ. — 1957. — Т. 27. — С. 5–26.
390. Медведев С. И. Основные черты изменения энтомофауны Украины в связи с формированием культурного ландшафта // Зоологический журнал. — 1959. — Т. XXXVIII, вып. 1 — С. 54–67.
391. Медведев С. И. Краткие сведения об энтомофауне болот Северо-Восточной Украины // Ученые записки Харьковского университета. — 1963. — Т. 140 (Тр. биол. ф-та по генетике и зоологии. — Т. 36.). — С. 75–81.
392. Медведев С. И. Зоогеографические особенности энтомофауны Харьковской области // Вторая межведомственная научная конференция по изучению природных и трудовых ресурсов, размещению промышленности и сельского хозяйства Левобережной Украины и их использованию. Почвенно-биологическая секция. Тез. докл. — 1963. — Вып. VII. — Харьков, 1963. — С. 95–98.
393. Медведев С. И. О реликтовых видах насекомых и реликтовых участках на Украине // Вопросы генетики и зоологии. — Харьков, 1964. — С. 75–78.
394. Медведев С. И. Сем. Lucanidae — Рогачи // Определитель насекомых европейской части СССР. (в 5-ти тт.) (ред. Г. Я. Бей-Биенко). — М.-Л.: Наука, 1965. — Т. 2: Жестоккрылые и веерокрылые. — С. 163–165.
395. Медведев С. И. О зоогеографических особенностях энтомофауны Харьковской области // Природные и трудовые ресурсы Левобережной Украины и их использование: вторая межвед. научн. конф.: материалы. — М.: Недра, 1966. — Т. VII. — С. 309–312.
396. Медведев С. И., Солодовникова В. С. Некоторые особенности энтомофауны в совхозе «Красная волна» Великобурлукского района Харьковской области // Вестник Харьковского университета. — 1974. — № 105: Биология. — С. 99–102.
397. Медведев С. И., Солодовникова В. С. О некоторых причинах изменений в энтомофауне под влиянием антропогенных факторов на примере естественных ценозов восточно-украинского участка лесостепи (по среднему течению реки Северского Донца в пределах Харьковской области) // VII Международн. Симп. по энтомофауне Средней Европы (19–24 сент. 1977 г.): материалы. — Л., 1979. — С. 99–101.
398. Медведев С. И., Солодовникова В. С., Грамма В. Н. и др. О необходимости охраны полезных, редких и реликтовых жуков Харьковской области // Вестник Харьковского университета. — Харьков: Вища школа, 1976. — № 135: Проблемы онтогенеза, гетерозиса и биоэкологии животных. — С. 122–125.
399. Медведев С. И., Трель А. Г., Божко М. П., Шапиро Д. С. Вредители агролесомелиоративных питомников // Труды НИИ биологии Харьковского государственного университета. — 1953. — № 18 (Ученые записки ХГУ, Т. 48). — С. 7–46.
400. Межжерін С. В. Білозубка велика // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — К.: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 487.
401. Межжерін С. В. Ховрах крапчастий // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 518.
402. Межжерін С. В. Хомяк звичайний // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 531.
403. Межжерін С. В. Хомячок сірий // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — К.: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 532.
404. Межжерин С. В., Морозов-Леонов С. Ю., Некрасова О. Д. и др. Эволюционно-генетические аспекты полуклонального воспроизводства гибридной формы *Rana kl. esculenta* (Amphibia, Ranidae) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Біологія. — 2007. — Вип. 21. — С. 79–84.
405. Мельниченко Р. К., Павлюченко О. В. Перлівницеві (Unionidae) басейну Сіверського Дінця // Науковий потенціал України: I Всеукр. наук-практ. конфер.: матеріали. Ч. 1. — Київ: ТК Меганом, 2005. — С. 34–35.
406. Мельниченко Р. К., Янович Л. Н., Корнюшин А. В. Особенности экологии и морфологии *Pseudanodonta* (*Bivalvia*, *Unionidae*) фауны Украины // Вестник зоологии. — 2001. — Т. 35, № 3. — С. 61–70.

407. Мельниченко Р. К., Янович Л. Н., Корнюшин А. В. Изменчивость морфометрических признаков раковин, особенности экологии и биология размножения моллюсков видового комплекса *Unio crassus* (*Bivalvia*, *Unionidae*) фауны Украины // Вестник зоологии. — 2004. — Т. 38. — № 3. — С. 19–35.
408. Мигулин А. А. О нахождении вечерницы большой в пределах Харьковской губернии // Бюллетень о вредителях сельского хозяйства. — 1915. — № 5. — С. 12.
409. Мигулин А. А. Млекопитающие Харьковской губернии. — Харьков, 1917. — 74 с.
410. Мигулин А. А. Мыши северо-восточной Украины (б. Харьковской губ.) — (*Muridae*). — Харьков, 1927. — С. 4.
411. Мигулин О. О. Звірі УРСР. — Київ: АН УРСР, 1938. — 426 с.
412. Милобог Ю. В. Балабан // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 436.
413. Милобог Ю. В., Ветров В. В., Стригунов В. И., Белик В. П. Балабан (*Falco serrat* Gray) в Украине и на сопредельных территориях // Бранта: Сб. научн. тр. Аз.-Черн. орнитол. станции. — 2010. — Вып. 13. — С. 35–159.
414. Мироненко И. А. Черный аист в Харьковской области // Птицы бассейна Северского Донца. 3-я конференция Рабочей группы «Изучение и охрана птиц бассейна Сев. Донца»: материалы. — Харьков, 1996. — Вып. 3. — С. 78.
415. Мироненко И. А. Снова черный аист // Птицы бассейна Северского Донца. 4–5-я Конференции Рабочей группы «Изучение и охрана птиц бассейна Сев. Донца»: материалы. — Харьков, 1998. — Вып. 4–5. — С. 82.
416. Мироненко И. А. Фенология весенней миграции птиц на территории Волчанского района (по данным наблюдений в с. Волчанские Хутора в 1990–1995 гг.) // Птицы бассейна Северского Донца. 4-я и 5-я Конференции Рабочей группы «Изучение и охрана птиц бассейна Сев. Донца»: материалы. — Харьков, 1998. — Вып. 4–5. — С. 40–42.
417. Мироненко И. А. Изменения фауны птиц Волчанского района Харьковской области за период 1970–2011 гг. // Птицы бассейна Северского Донца. 16-я Конференция Рабочей группы «Изучение и охрана птиц бассейна Сев. Донца»: материалы. — Харьков, 2012. — Вып. 12 (в печати).
418. Мирошников А. И. К познанию жуков-дровосеков Кавказа. Род *Purpuricenus* Dejean, 1821 (*Coleoptera*: *Cerambycidae*) // Кавказский энтомолог. Бюллетень. — 2012. — Т. 8, вып. 1 — С. 37–50.
419. Мишта А. В. Кутора мала // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 489.
420. Мовчан Ю. В. Фауна Украины. Т. 8. Рыбы. Вып. 3: Вьюновые, сомовые, икталуровые, пресноводные угри, конгеровые, саргановые, тресковые, колошковые, игловые, гамбузиевые, зеусовые, сфиреновые, кефалевые, атериновые, ошибневые. — Киев: Наукова думка, 1988. — 365 с.
421. Мовчан Ю. В. До характеристики різноманіття іхтіофауни прісноводних водойм України (таксономічний склад, розподіл по річковим басейнам, сучасний стан) // Збірник праць зоологічного музею. — Київ, 2005. — № 37. — С. 70–82.
422. Мовчан Ю. В., Смірнов А. І. Фауна України. Т. 8. Риби. Вип. 2. Коропові. Ч. 1: Плітка, ялец, голян, краснопірка, амур, білізна, верховка, лин, чебачок, амурський, підуст, пічкур, марена. — Київ: Наукова думка, 1981. — 425 с.
423. Мовчан Ю. В., Смірнов А. І. Фауна України. Т. 8. Риби. Вип. 2. Коропові. Ч. 2: Шемая, верховодка, бистрянка, плоскирка, абрамис, рибець, чехоня, гірчак, карась, короп, гіпофталмхітис, аристіхтис. — Київ: Наукова думка, 1983. — 360 с.
424. Молекулярно-генетическое изучение хромосомных форм крапчатого суслика *Spermophilus suslicus* Güld, 1770 / Короблев В. П., Сузуки Х., Ляпунова Е. А. и др. // 6-й Съезд Териологического Общества: тезисы докладов. — М., 1999. — С. 125.
425. Монзиков Д. Г. О гибридизации мухоловки-белошейки и мухоловки-пеструшки в Харьковской области // 10-я Всесоюз. орнитологическая конф. (г. Витебск, 17–20 сентября 1991 г.): материалы. В 2-х чч. Ч. 2. Стенд. сообщ. кн. 2. — Минск: Наука і тэхніка, 1991. — С. 87–88.
426. Моргун Д. В. Булавоусые чешуекрылые европейской России и сопредельных стран. Определитель-справочник. — М.: МГСЮН, 2002. — С. 119–120.
427. Москаленко Д. Ю. Фауна и экология булавоусых чешуекрылых (*Lepidoptera*, *Rhopalocera*) на границе лесостепной и степной зон Левобережной Украины // Энтомолог. обозр. — 1991. — Т. 70, № 4. — С. 785–792.
428. Мутин В. А., Баркалов А. В. Сем. *Syrphidae* — Журчалки // Определитель насекомых Дальнего Востока в 6-ти тт. Двукрылые и блохи (под общ. ред. П. А. Лера) — Владивосток: Дальнаука, 1999. — Т. VI, ч. 1. — С. 342–500.
429. Мухин Ю. П. Эколого-фаунистическая характеристика пчелиных (*Apoidea*) Волгоградской области // Проблемы сохранения биоразнообразия аридных регионов России: международн. научно-практич. конф. (Волгоград, 11–17 сент.): материалы. — Волгоград, 1998. — С. 137–139.
430. Мушик И. В. Особенности норения барсука в условиях каменистых обнажений // Биология: від молекули до біосфери: міжд. студ. конф.: матеріали. — Харків, 2011. — С. 67.
431. Наглов В. А., Ткач Г. Н., Зоря А. В. Землеройки Харьковской области, их эктопаразиты и эпизоотическое значение // Фауна в антропогенному середовищі. — Луганськ, 2006. — С. 179.
432. Надточий А. С. Новые встречи курганника (*Buteo rufinus* (Cretzschm.)) в Харьковской области // Новітні дослідження соколоподібних та сов. III Міжнар. наук. конфер. «Хижі птахи України» (м. Кривий Ріг, 24–25 жовтня 2008 р.): матеріали. — Кривий Ріг, 2008. — С. 279–280.
433. Надточий А. С. Садовая камышевка на северо-востоке Украины // Бранта: Сб. научн. тр. Аз.-Черн. Орнитологич. станции. — Мелитополь–Симферополь, 1999. — Вып. 2. — С. 193–195.
434. Надточий А. С. Зелёная пеночка в Харьковской области // Бранта: Сб. научн. Тр. Аз.-Черн. Орнитологич. станции. — Мелитополь–Симферополь, 1999. — Вып. 2. — С. 192–193.
435. Надточий А. С. Новые сведения о гнездовании индийской камышевки в Харьковской области // Бранта: Сб. научн. Тр. Аз.-Черн. Орнитологич. станции. Мелитополь–Симферополь: Сонат, 2002. — Вып. № 5. — С. 149–151.
436. Надточий А. С. Встреча самки чижа в летний период в Харьковской области // Птицы бассейна Северского Донца. 7–10 совещания «Изучение и охрана птиц бассейна Северского Донца»: материалы. — Харьков, 2003. — Вып. 8. — С. 119.

437. Надточий А. С. Новая находка поселения индийской камышевки в Харьковской области // Бранта: Сб. научн. тр. Аз.-Черн. Орнитологич. станции. — 2004. — Вып. № 7. — С. 193–194.
438. Надточий А. С. Особенности экологии птиц семейства славковых Sylvidae в Харьковской области // Экология птиц: виды, сообщества, взаимосвязи. Научн. конф., посвящ. 150-летию со дня рождения Николая Николаевича Сомова (1861–1923), 1–4 дек. 2011 г., Харьков, Украина: Труды. (В 2-х кн.) Под ред. М. В. Баника, А. А. Атемасова, О. А. Брезгуновой. — Харьков, 2011. — Кн. 2. — С. 361–377.
439. Надточий Г., Ручкін М., Черніков В. Долина р. Мжа // ІВА території України: території, важливі для збереження видового різноманіття та кількісного багатства птахів / За ред. О. Микитюка. — Київ: СофтАРТ, 1999. — С. 250–251.
440. Надточий А. С., Чаплыгина А. Б. Долговременные сроки прилёта птиц в Харьковскую область // Бранта: Сб. научн. тр. Аз.-Черн. Орнитологич. станции. — 2010. — Вып. 13. — С. 50–61.
441. Надточий А. С., Чаплыгина А. Б., Зиоменко С. К. и др. Экология гнездования пеночек на северо-востоке Украины // «Вид и его продуктивность в ареале»: VI совещ.: материалы — Санкт-Петербург, 1993. — С. 116–117.
442. Надточий А. С., Черников В. Ф. Индийская камышевка — новый гнездящийся вид орнитофауны Харьковской области // Бранта: Сб. научн. тр. Аз.-Черн. Орнитологич. станции. — Мелитополь–Симферополь, 1999. — Вып. 2. — С. 195–198.
443. Надточий А. С., Черников В. Ф. Находка гнезда погоняшк-крошки в Харьковской области // Птицы бассейна Северского Донца. Конференция «Изучение и охрана птиц бассейна Сев. Донца»: материалы. — Харьков, 2007. — Вып. 10. — С. 75.
444. Надточий А. С., Черников В. Ф., Ручкин Н. В. Орнитокомплекс прудов-отстойников Орельковского сахарного завода (Харьковская область) // Зоологічні дослідження в Україні на межі тисячоліть: Всеукр. зоол. конф.: тези доп. — Кривий Ріг: І.В.І., 2001. — С. 135–137.
445. Наземные беличьи (Marmotinae) // Громов И. М., Биби-ков Д. И., Калабухов Н. И., Мейер М. Н. // Млекопитающие фауны СССР. — М.: Л.: Наука, 1965. — Т. 3, вып. 2. — 468 с.
446. Нарчук Э. П. Сем. Stratiomyidae — Ливинки // Определитель насекомых европейской части СССР. в 5 тт. Двукрылые, блохи. — Л.: Наука, Ленингр. отд., 1969. — Т. V, ч. 1. — 808 с.
447. Нарчук Э. П., Березовский В. В. Биогеографический анализ мух-львинок (Diptera, Stratiomyidae) Украины // Вестник зоологии. — 1997. — Т. 31. — № 1–2. — С. 38–43.
448. Наследование родительских геномов гибридной формой *Rana «esculenta»* (Amphibia, Ranidae) / Морозов-Леонов С. Ю., Межжерин С. В., Некрасова О. Д. и др. // Генетика. — 2009. — Т. 45, № 4. — С. 448–495.
449. Негрбов С. О. Капошонник изменчивый — *Lichenophanes varius* // Красная книга Воронежской области. Животные (Под ред. О. П. Негрובה). — Воронеж, 2011. — Т. 2. — С. 173.
450. Неелов А. В. Рыбы Ленинградской области. — Л.: Лениздат, 1987. — 157 с.
451. Некрутенко Ю., Чиколовец В. Денні метелики України. — Київ: Вид-во Раєвського, 2005. — 231 с.
452. Никитский Н. Б. Жуки-грибобеды (Coleoptera, Mycetophagidae) фауны России и сопредельных стран. — М.: Изд-во МГУ, 1993. — 164 с.
453. Никитский Н. Б., Бибин А. Р., Долгин М. М. Ксилофильные жесткокрылые Кавказского государственного природного биосферного заповедника и сопредельных территорий. — Сыктывкар, 2008. — 452 с.
454. Никитский Н. Б., Компанцев А. В. Новые виды жуков-грибобедов (Coleoptera, Erotylidae) с Дальнего Востока России с замечаниями по распространению и биологии других видов // Зоологический журнал. — 1995. — Т. 74, вып. 6. — С. 83–92.
455. Никитский Н. Б., Негрбов С. О., Негрובה Е. В. К познанию мицетобионтных жесткокрылых из надсемейств Cuscujoidea (Lathrididae и Corylophidae) и Tenebrionoidea Воронежской области // Бюл. МОИП. Отд. биол. — 2010. — Т. 115, вып. 2. — С. 17–24.
456. Никитский Н. Б., Осипов И. Н., Чемерис М. В. и др. Жесткокрылые-ксилобионты, мицетобионты и пластинчатоусые Приокско-Террасного биосферного заповедника (с обзором этих групп Московской области). — М.: Изд-во МГУ, 1996. — 200 с.
457. Никифорок К. С. Пчелиные Башкирской АССР. // Труды Географического об-ва СССР, Башкир. Филиал. — 1957. — Т. 1. — С. 139–162.
458. Новиков Г. А., Мальчевский А. С., Овчинникова Н. П., Иванова Н. С. Птицы «Леса на Ворскле» и его окрестностей // Вопросы экологии и биоценологии. Вып. 8. Экология наземных позвоночных. — Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1963. — С. 9–118.
459. Новицкий Р. О. *Stizostedion volgensis* Gmelin, 1789. Берш (берш, волжский судак) // Червона книга Дніпропетровської області. Тваринний світ. — Дніпропетровськ: ТОВ «Новий друг», 2011. — С. 281.
460. Определитель земноводных и пресмыкающихся фауны СССР. / Банников А. Г., Даревский И. С., Ищенко В. Г. и др. — М.: Просвещение, 1977. — 415 с.
461. Осычнюк А. З. Фауна України. Бджоли-колетиди. — Київ: Наукова думка, 1970. — Т. 12, вып. 4. — 159 с.
462. Осычнюк А. З. Фауна України. Бджоли-андреніди. — Київ: Наукова думка, 1977. — Т. 12, вып. 5. — 328 с.
463. Осычнюк А. З., Панфилов Д. В., Пономарева А. А. Надсем. Apoidea — Пчелиные // Определитель насекомых европейской части СССР. Перепончатокрылые. Первая часть. — Л.: Наука, 1978. — Т. 3. — С. 79–519.
464. Осичнюк Г. З. Бджолині (Apoidea) Українського Полісся // Екологія та географічне поширення членистоногих (Праці Ін-ту зоол., т. 20). — Київ, 1964. — С. 120–149.
465. Осичнюк Г. З. Нові для фауни УРС. види бджіл // Зб. праць зоол. музею, 1967. — № 28. — С. 85–90.
466. Охраняемые насекомые Одесской области / Дузь С. Л., Микитюк В. Ф., Ужеская С. Ф. и др. // Рідкісні та зникаючі види комах та концепції Червоної книги України (Київ, 29–31 березня 2004 р.): матеріали. — Київ, 2005. — С. 27–31.
467. Павлинов И. Я. Систематика современных млекопитающих // Сб. тр. Зоол. музея МГУ. — М.: Изд-во МГУ, 2006. — Т. XLVII. — 297 с.
468. Павлов П. Й. Фауна України. Т. 8. Риби. Вип. 1. Личинкохордові (асцидії, апендикулярії), безчерепні (головохордові), хребетні (круглороті, хрящові риби, кісткові риби — осетрові, оселедцеві, анчоусові, лососеві, харіусові, щукові, умброві). — Київ: Наукова думка, 1980. — 352 с.
469. Панов Е. Н. Каменки Палеарктики. Экология, поведение, эволюция. — М.: КМК Scientific press, 1999. — 342 с.

470. Панов Е. Н. Сорокопуть (семейство Laniidae) мировой фауны. Экология, поведение, эволюция. — М.: Товарищество науч. изданий КМК, 2008. — 656, 64 с.
471. Панфилов Д. В. Шмели (Bombidae) Московской области // Уч. зап. Моск. гор. пед. ин-та. — 1957. — Т. IXV — С. 191–219.
472. Панфилов Д. В. *Bombus* Latr. — шмели и *Psithyrus* Lep. — шмели-кукушки // Определитель насекомых европейской части СССР. — Л.: Наука, 1978. — Т. 3. — Ч. 1. — С. 508–519.
473. Петренко А. А. Стафілін волохатий // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 105.
474. Петренко А. А., Фали Л. И., Готов С. В. *Emus hirtus* (Linnaeus, 1758) — Стафілін волохатий // Червона книга Дніпропетровської області (тваринний світ) (за ред. О. Є. Пахомова). — Дніпропетровськ: ТОВ «Новий друк», 2011. — С. 103.
475. Петров В. С. Опыт массового привлечения дуплогнездящихся птиц в лесные массивы // Ученые записки ХГУ. — 1952. — Т. XLIV. (Труды н.-и. ин-та биологии. Т. 16). — С. 27–53.
476. Петрусенко А. А., Петрусенко С. В. Эколого-фаунистический обзор скакунов рода *Cicindela* L. (Coleoptera, Scarabidae) Украины // Вестник зоологии. — 1970. — № 6. — С. 35–40.
477. Писанець С. Земноводні України (посібник для визначення амфібій України та суміжних країн). — Київ: вид-во Раєвського, 2007. — 192 с.
478. Писарев С. Н., Сикорский И. А. Малая крачка в Донецком Придонцовье // Птицы бассейна Северского Донца. 1-я конф. Рабочей группы «Изучение и охрана птиц бассейна Северского Донца» (26–28 янв. 1993 г.): материалы. — Донецк: ДонГУ, 1993. — С. 80–81.
479. Писарев С. Н., Тимошенко А. А. Ходулочник в Донецком Придонцовье // Птицы бассейна Северского Донца. 1-я конф. Рабочей группы «Изучение и охрана птиц бассейна Северского Донца» (26–28 янв. 1993 г.): материалы. — Донецк: ДонГУ, 1993. — С. 78–79.
480. Плавильщиков Н. Н. Жуки-дровосеки (Cerambycidae) // Фауна СССР. Насекомые жесткокрылые. — М.–Л.: Изд-во АН СССР, 1936. — Т. 21. — Ч. 1. — 612 с.
481. Плавильщиков Н. Н. Жуки-дровосеки (Cerambycidae) // Фауна СССР. Насекомые жесткокрылые. — М.–Л.: Изд-во АН СССР, 1940. — Т. 22. — Ч. 2. — 785 с.
482. Плавильщиков Н. Н. Жуки-дровосеки (Cerambycidae) // Фауна СССР. Насекомые жесткокрылые. — М.–Л.: Изд-во АН СССР, 1958. — Т. 23. — Ч. 3. — 592 с.
483. Плющ И. Г. Новые сведения о редких и малоизвестных видах булавоусых чешуекрылых (Lepidoptera, Rhopalocera) фауны УСС. // Экология и таксономия насекомых Украины. Сб. научн. тр. — Киев–Одесса: Головное издательство изд. объедин. «Вища школа», 1989. — Вып. 3. — С. 100–105.
484. Плющ И. Г. Исправления и дополнения к систематической части в книге Ю. Некрутенко и В. Чиколовца «Денні метелики України» // Изв. Харьк. Энтомол. об-ва. — 2007 (2006). — Т. XIV, вып. 1–2. — С. 221–231.
485. Плющ И. Г. Красик веселый // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 196.
486. Плющ И. Г. Ведмедиця-господиня // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 199.
487. Плющ И. Г. Махаон // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 141.
488. Плющ И. Г. Подалірій // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 142.
489. Плющ И. Г. Поліксена // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 143.
490. Плющ И. Г. Мнемозіна // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 145.
491. Плющ И. Г. Люцина // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 150.
492. Плющ И. Г. Стрічкарка тополева // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 151.
493. Плющ И. Г. Сонцевик фау-біле // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 153.
494. Плющ И. Г. Синявець піренейській // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 163.
495. Плющ И. Г. Синявець Буадюваля // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 166.
496. Пономарева А. А. О некоторых малоизвестных видах пчелиных рода *Anthophora* s. l. (Hymenoptera, Apoidea) фауны СССР. // Энтомол. обозр. — 1966. — Т. 45, № 1. — С. 155–167.
497. Полчанинова Н. Ю. Материалы к инвентаризации фауны пауков (Araneae) заповедника «Хомутовская степь» (Донецкая обл.) // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: біологія.. — 2006. — Вып. 3, № 749. — С. 176–184.
498. Полчанинова Н. Ю. Аннотированный список пауков (Araneae) Харьковской области (Украина) // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: біологія. — 2009. — Вып. 9, № 856. — С. 136–142.
499. Полуда А. М. Шуліка чорний // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 419.
500. Полуда А. М. Лунь лучний // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 422.
501. Попов Б. М. К вопросу о географическом распространении некоторых млекопитающих в УССР // Зоологический журнал. — 1939 — Т. XVIII, вып. 2. — С. 231–235.
502. Попов В. В. Палеарктические формы трибы *Stelidini* Roberts. (Hymenoptera, Megachilidae) // Труды Зоол. ин-та. — 1932. — Т. 1. — С. 375–414.
503. Попов В. В. Заметка о паразитических пчелах группы рода *Biastes* Panz. (Hymenoptera, Nomadidae) // Труды Зоол. ин-та. — 1934. — Т. II, вып. 1. — С. 51–75.
504. Попов В. В. Зоогеографический характер палеарктических представителей рода *Xylocopa* Latr. (Hymenoptera, Apoidea)

- и их распределение по мелиттофильной растительности // Изв. АН СССР, сер. биол. — 1947. — Т. 1. — С. 29–52.
505. Попов В. В. Паразитические пчелиные рода *Ammobates* Latr. (Hymenoptera, Anthophoridae) // Труды Зоол. Ин-та. — 1951. — Т. IX, вып. 3. — С. 895–949.
506. Попов В. В. Особенности сопряженной эволюции *Macropis*, *Epeoloides* (Hymenoptera, Apoidea) и *Lysimachia* (Primulaceae) // Энтомол. обозр. — 1958. — Т. 37, № 3. — С. 499–519.
507. Попов В. В. Пчелиные подрода *Megalosmia* Schied. (Hymenoptera, Megachilidae) // Труды Зоол. Ин-та. — 1962. — Т. 18. — С. 152–162.
508. Попов В. В. Пчелиные (Hymenoptera, Apoidea) Средней Азии и их распределение по цветковой растительности // Труды Зоол. Ин-та. — 1967. — Т. 38. — С. 11–329.
509. Попов Г. В. Фауна мух-журчалок (Diptera, Syrphidae) Донецкой области // Изв. Харьк. энтомол. об-ва. — 1994. — Т. 2, вып. 2. — С. 42–82.
510. Попов Г. В. Пелекоцера широколоба // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 284.
511. Попов Г. В., Усова З. В., Абалёшева Ю. В. К фауне мух-журчалок (Diptera: Syrphidae) пойм Юго-Востока Украины // Известия Харьковского энтомологического общества. — 2002 (2001). — Т. 9, вып. 1–2. — С. 171–184.
512. Попов С. В. О новых и редких птицах долины Северского Донца в его среднем течении // Птицы бассейна Северского Донца. 6-я и 7-я Конференции Рабочей группы «Изучение и охрана птиц бассейна Северского Донца»: материалы. — Донецк, 2000. — Вып. 6–7. — С. 38–40.
513. Попова З. Г. К познанию фауны моллюсков Изюмского района Харьковской области // Укр. ин-т эксп. ветеринарии. Научн. тр. — 1950. — Т. 17. — С. 204–213.
514. Попова О. А. *Stizostedion volgense* (Gmelin, 1788) — волжский судак, берш. // Атлас пресноводных рыб России. (ред. Ю. С. Решетников). — 2-е изд. — М.: Наука, 2003. — Т. 2. — С. 72–74.
515. Приклонский С. Г. Рыжая цапля // Птицы России и сопредельных регионов: Пеликанообразные, Аистообразные, Фламингообразные (отв. ред. С. Г. Приклонский). — М.: Товарищество научных изданий КМК, 2011. — С. 355–367.
516. Приклонский С. Г. Черный аист // Птицы России и сопредельных регионов: Пеликанообразные, Аистообразные, Фламингообразные (отв. ред. С. Г. Приклонский). — М.: Товарищество научных изданий КМК, 2011. — С. 379–383.
517. Присный А. В. Эколого-географический анализ прямокрылых Харьковской области // Вестник зоологии. — 1976. — № 5. — С. 73–76.
518. Присный А. В. Реликтовые группировки наземных членистоногих (Arthropoda) на территории юга Среднерусской возвышенности и перспективы их охраны // Известия Харьковского энтомол. об-ва. — 2002 (2003). — Т. X, вып. 1–2. — С. 9–25.
519. Присный А. В. Экстразональные группировки в фауне наземных насекомых юга Среднерусской возвышенности. — Белгород, 2003. — 296 с.
520. Присный А. В. Пилохвост украинский — *Poecilimon ukrainicus* V.-Bienko, 1951 // Красная книга Белгородской области. Редкие и исчезающие растения, грибы, лишайники и животные. Официальное издание (общ. науч. ред. А. В. Присный). — Белгород, 2004. — С. 286.
521. Присный А. В. Кустолоубка Фривальдского — *Pholidoptera frivaldskyi* (Herman, 1871) // Красная книга Белгородской области. Редкие и исчезающие растения, грибы, лишайники и животные. Официальное издание (общ. науч. ред. А. В. Присный). — Белгород, 2004. — С. 289.
522. Присный А. В. *Emus hirtus* (Linnaeus, 1758) — Стафилин мохнатый // Красная книга Белгородской области. Редкие и исчезающие растения, грибы, лишайники и животные. Официальное издание (общ. науч. ред. А. В. Присный). — Белгород, 2005. — С. 317.
523. Прохоров А. В. Аннотированный список жуков-златок (Coleoptera, Vuprestidae) лесостепной и степной зон Украины // Українська ентомофауністика. — 2010. — № 1 (4). — 72 с.
524. Пулавский В. В. Надсемейство *Sphecoidea* // Определитель насекомых европейской части СССР. — Л.: Наука, 1978. — Т. 3, ч. 4. — С. 173–278.
525. Пучков А. В. Особенности биотопического распределения личинок жуков-скакунов (Coleoptera, Cicindelidae) // Вестник зоологии. — 2005. — Т. 39, вып. 2. — С. 79–84.
526. Пучков А. В. Обзор жужелиц рода *Carabus* (Coleoptera, Carabidae) фауны Украины // Вестник зоологии. — 2008. — Т. 42, вып. 3. — С. 207–219.
527. Пучков О. В. Плоскотілка червона *Cuscujus cinnabarinus* (Scopoli, 1763) // Червона книга України. Тваринний світ. (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 126.
528. Пучков О. В. Вусач альпійський *Rosalia alpina* (Linnaeus, 1758) // Червона книга України. Тваринний світ. (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 116.
529. Пучков О. В., Бригадиренко В. В. Турун сибірський — *Carabus sibiricus* Fischer von Waldheim, 1823 // Червона книга Дніпропетровської області. Тваринний світ. (за ред. О. С. Пахомова). — Дніпропетровськ: ТОВ «Новий Друк», 2011. — С. 62.
530. Пучков В. Г. Фауна України. Щитники. — Київ: вид-во АН УРСР. — 1961. — Т. 21, вип. 1. — 339 с.
531. Пучков П. В. Фауна України. Полужесткокрылые. Хищницы. — Киев: Наукова думка, 1987. — Т. 21, вып. 5. — 248 с.
532. Пушкар Т. І. До вивчення прямокрилих (Orthoptera) відділення Українського степового природного заповідника «Михайлівська цілина» (північно-східна Україна) // Вестник зоологии. — 2009. — Т. 22. — С. 66–76.
533. Пушкар Т. І., Єрмоленко В. М. Пилкохвіст український — *Poecilimon ukrainicus* Bey-Bienko, 1951 // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 80.
534. Пушкар Т. І., Назаренко В. Ю., Єрмоленко В. М. Дибка степова // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 81.
535. Пушкин С. В. Эколого-фаунистический обзор семейства Мертвоеды (Coleoptera, Silphidae) Предкавказья // Известия Харьковского энтомол. об-ва. — 2001. — Т. IX, вып. 2. — С. 1–16.
536. Радченко В. Г. О строении гнезда и трофических связях *Andrena chrysopus* Per. (Hymenoptera, Andrenidae) // Вестник зоологии. — 1980. — № 3. — С. 88–90.
537. Радченко В. Г. Методика накопления и поддержания чис-

- ленности опылителей люцерны в естественных условиях // Насекомые-опылители с.-х. культур. — Новосибирск: С. ВАС-ХНИЛ, 1982. — С. 132–135.
538. Радченко В. Г. Гнездование мохноногой пчелы *Dasyroda brassata* на юго-востоке Украины // Энтомологическое обозрение. — 1987. — Т. 66, №2. — С. 299–301.
539. Радченко В. Г. Биология шмелиной семьи. — Киев: Ин-т зоол. АН УССР, 1989. — 55 с.
540. Радченко В. Г. Андрина золотонога // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 249.
541. Радченко В. Г. Мелітта Ванковича // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 252.
542. Радченко В. Г. Дазипода (мохнонога бджола) шипоносна // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 253.
543. Радченко В. Г. Джміль глинистий // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 269.
544. Радченко В. Г. Джміль яскравий // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 271.
545. Радченко В. Г. Джміль лезус // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 272.
546. Радченко В. Г. Джміль червонуватий // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 273.
547. Радченко В. Г. Джміль пахучий // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 268.
548. Радченко В. Г. Джміль вірменський // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 270.
549. Радченко В. Г., Иванов С. П., Філатов М. О., Фатерига О. В. Голпітіс рудий // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 257.
550. Радченко В. Г., Иванов С. П., Філатов М. О., Фатерига О. В. Стеліс кільчастий // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 259.
551. Радченко В. Г., Песенко Ю. А. Биология пчел. — СПб.: Зоол. Ин-т РАН, 1994. — 350 с.
552. Радченко В. Г., Філатов М. О. Джміль моховий // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 267.
553. Радченко В. Г., Філатов М. О., Иванов С. П. Ксилокопа (Бджола-тесляр) звичайна // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 264.
554. Радченко В. Г., Філатов М. О., Иванов С. П. Ксилокопа (Бджола-тесляр) фіолетова // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 265.
555. Радченко В. Г., Філатов М. О., Иванов С. П. Джміль оперезаний // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 274.
556. Разноцветная ящурка / Щербак Н. Н., Котенко Т. И., Тертышников М. Ф. и др. (под ред. Н. Н. Щербака). — Киев: Наукова думка, 1993. — 238 с.
557. Ранцев М. Н. Тяга вальдшнепов летом // Украинский охотник и рыболов. — 1925. — № 1. — С. 21.
558. Ревенко І. Вирезуб у річці Осколі на Куп'янщині // Український мисливець та рибалка. — 1930, № 2/3. — С. 82–83.
559. Редкие насекомые / Мирзоян С. А., Батишвили И. Д., Грамма В. Н. и др. М.: Лесн. пром-сть, 1982. — 165 с.
560. Резвой П. Д. Пресноводные губки // Фауна СССР. — 1936. — Т. 3. — С. 82.
561. Резников Странные явления (к зиме 23–24 гг.) // Украинский охотничий вестник. — 1924. — № 4–6. — С. 62.
562. Решетников Ю. С. *Barbatula barbatula* (Linnaeus, 1758) — усатый голец. // Атлас пресноводных рыб России (под ред. Ю. С. Решетникова). — 2-е изд. — М.: Наука, 2003. — Т. 1. — С. 353–355.
563. Різун В. Б. Туруни Українських Карпат. — Львів, 2003. — 207 с.
564. Рихтер А. А. Златки (Buprestidae) // Фауна СССР. Насекомые жесткокрылые. — М.–Л.: Изд-во АН СССР, 1949. — № 13. — Ч. 2. — 256 с.
565. Рихтер А. А. Златки (Buprestidae) // Фауна СССР. Насекомые жесткокрылые. — М.–Л.: Изд-во АН СССР, 1952. — № 13. — Ч. 4. — 234 с.
566. Рихтер А. А., Алексеев А. В. Семейство Buprestidae — златки // Определитель насекомых европейской части СССР. (в 5-ти тт) (под ред. Г. Я. Бей-Биенко). — М.–Л.: Наука, 1965. — Т. 2: Жесткокрылые и веерокрылые. — С. 283–303.
567. Рихтер В. А. Жуки-Пестряки (Coleoptera, Cleridae) фауны СССР. // Труды Всес. энтом. об-ва. — 1961. — Т. 48. — С. 63–128.
568. Рихтер В. А. Сем. Asilidae — Ктыри // Определитель насекомых европейской части СССР. — Л.: Наука, 1969. — Т. 5. — Ч. 1. — С. 504–531.
569. Родзянко В. Н. Новые сведения о фауне стрекоз Полтавской и Харьковской губерний // Бюл. МОИП. — 1895. — Т. 9. — С. 119–127.
570. Родзянко В. Н. К сведениям об одонатофауне Харьковской и Полтавской губерний // Труды об-ва испытат. природы при Харьк. ун-те. — 1889. — Т. 22. — С. 209–224.
571. Рудик А. М. Эколого-фаунистический обзор фауны амфибий и рептилий планируемого Северодонецкого природного парка: Дипломная работа. — Харьков: ХГУ, 1975. — 147 с. (Рукопись).
572. Рудинський О. М. Про гніздування дрозда-омелюха, *Turdus viscivorus viscivorus* L. і чаєчки північної, *Penthestes atricapillus borealis* Selys. у Харківській області // Ін-т зоології та біології АН УРСР. Труды. — 1937. — Т. 18. — Зб. праць зоологічного музею. — № 20. — С. 133–137.
573. Рудинський О. М., Горленко Л. С. До фауни хижих птахів середньої течії р. Північного Дінця // Збірн. праць Зоол. музею Ін-ту зоології та біології АН УРСР. — 1937. — Т. 18. — № 20. — С. 141–155.
574. Ружиленко Н. С. Тхір лісовий // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 542.
575. Рукокрылые России и сопредельных стран: электронный справочник [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://zmmu.msu.ru/bats/rusbats/rusbats.html>

576. Русев И. Т. Кваква // Птицы России и сопредельных регионов. Пеликанообразные, Аистообразные, Фламингообразные (под ред. С. Г. Приклонского). — М.: Т-во научн. изданий КМК, 2011. — С.212–236.
577. Ручкин Н. В. Сохранить плавни на реке Мжа // Птицы бассейна Северского Донца. Конференция Рабочей группы «Изучение и охрана птиц бассейна Сев. Донца»: материалы. — Харьков, 1996. — С. 78–81.
578. Ручкин Н. В. К вопросу о состоянии орнитофауны и биологическом значении плавней р. Мжа в Харьковской области // Птицы бассейна Северского Донца. 11–12 совещ. «Изучение и охрана птиц бассейна Северского Донца»: материалы. — Донецк, 2000. — Вып. 6–7. — С. 18–20.
579. Ручкина Т. Н., Ручкин Н. В. Некоторые аспекты биологии пастушковых поймы р. Мжа // Птицы бассейна Северского Донца. 10-я конференция «Изучение и охрана птиц бассейна Сев. Донца»: материалы. — Харьков, 2007. — Вып. 10. — С. 95–101.
580. Савойская Г. В. Кокцинеллиды рода *Coccinula* Dobzh. Юго-Восточного Казахстана // Труды НИИ Защиты растений. — 1962. — Т. VII. — С. 323–333.
581. Савченко К. Н. Пізні валюшні // Рад. мисливець та рибалка. — № 44. — 15 серпня 1928 р. — С. 2.
582. Сапетин Я. В., Зифке А., Нанкинов Д. Н., Приклонский С. Г. Чирок-свистунок — *Alanus strepera* L. // Миграции птиц Восточной Европы и Северной Азии. Пластинчатоклювые. Речные утки. — М.: Наука, 1997. — С. 104–161.
583. Сарандинаки Э. Вальдшнеп // Укр. мисливець та рибалка. — 1928. — № 2. — С. 31–35.
584. Световидов А. Н. Трескообразные. Фауна СССР. Рыбы. — Т. 9. — Вып. 4. — М.-Л.: Издательство АН СССР. — 224 с.
585. Семин А. В. Изменчивый восковик — *Gnorigmus variabilis* (Linnaeus, 1758) // Красная книга Рязанской области. Изд. 2-е (отв. ред. В. П. Иванчев, М. В. Казакова). — Рязань: НП «Голос Губернии», 2011. — С. 230.
586. Семик Е. А., Семик А. М. О добыче и гнездовом участке у *Cerceris tuberculata* (Villers, 1789) (Hymenoptera, Sphecidae) // Известия Харьковского энтомологического общества. — Харьков, 2002 (2003). — Т. X, вып. 1–2. — С. 134.
587. Сидоровский С. А. Новые данные о распространении пресноводной амфиподы *Gmelina pusilla* Sars, 1896, занесенной в Красную книгу Украины // VI Межд. конф. молодых ученых: материалы. — Харьков, 2011. — С. 478–479.
588. Сидоровский С. А. Фауна ракообразных солончаковых озер урочища «Горелая долина». — Lambert Academic Publishing, Германия, 2012. — 66 с.
589. Сидоровский С. А. Новая находка пресноводных жаброногов *Tanymastix stagnalis* и *Drepanosurus birostratus* (Branchiopoda, Anostraca) в Харьковской области (Украина) // Вестник зоологи. — 2012. — Т. 46, № 1. — С. 82.
590. Сидоровский С. А. Урочище «Горелая Долина» // уникальное местообитание двух видов медицинских пиявок *Hirudo medicinalis* Linnaeus, 1758 и *Hirudo verbana* Cargena, 1820 // X Конференция Ассоциации гирудологов: материалы. — Харьков, 2012 — С. 16–17.
591. Сидоровский С. А., Колесникова М. Ю., Коваленко М. В., Утевский С. Ю. Видовое разнообразие зоопланктона во временных водоемах урочища «Горелая долина», Харьковская область, Украина // V Междунар. конф. молодых ученых: материалы. — Харьков, 2010. — С. 362–363.
592. Силантьев А. А. Зоологические исследования и наблюдения 1894–96 годов // Труды Экспедиции, снаряженной лесным департаментом под руководством проф. В. В. Докучаева. Науч. отд. — СПб., 1898. — Т. 4, вып. 2. — С. 1–180.
593. Симкин Г. Н. Певчие птицы: справочное пособие. — М.: Лесная пром-сть, 1990. — 399 с.
594. Синица Т. И. Некоторые данные о жизни одного озероподобного водоема бассейна р. Донца // Труды Харківського товариства дослідників природи. Роботи секції зоології безхребетних Харківської науково-дослідної катедри зоології. — 1929. — Т. 52, № 1. — С. 317–348.
595. Ситнік О. І. Справжні ящірки (Lacertidae) в умовах Центрального Лісостепу України: Популяційний аналіз. — Київ: Київський університет, 2004. — 126 с.
596. Скворцов В. Э. Стрекозы Восточной Европы и Кавказа: Атлас-определитель. — М.: Т-во научн. изд. КМК, 2010. — 623 с.
597. Скориков А. С. Шмели Петроградской губернии // Фауна Петроградской губернии. — 1922. — Т. II, № 11. — 55 с.
598. Скоробогатов Е. В., Атемасов А. А., Баник М. В. и др. Современное распространение выдры речной (*Lutra lutra* L., 1758) в Харьковской области // Современные проблемы зоо- и филогеографии млекопитающих. Научная конференция (15–20 мая 2009 г., г. Пенза): материалы. — Пенза, 2009. — С. 91.
599. Скрыльник Ю. Е. Златки сосновых насаждений Харьковской области // Живые объекты в условиях антропогенного пресса. X Междунар. науч.-практ. экологич. конф. (г. Белгород, 15–18 сент. 2008 г.): тезисы докл. — Белгород, 2008. — С. 201.
600. Скрыльник Ю. Е., Терехова В. В. Жуки-златки (Coleoptera, Vuprestidae) Восточно-украинского участка лесостепной зоны Украины // Изв. Харьков. энтомол. об-ва. — 2011. — Т. XIX, вып. 2. — С. 41–54.
601. Скуфьин К. В., Булли А. Ф. Фауна мух-сирфид области среднего течения Северского Донца // Природа малых охраняемых территорий. — Воронеж, 1987. — С. 118–123.
602. Смогоржевський Л. О. Гагари, норці, трубноносі, веслоногі, голінасті, фламінго // Фауна України. Т. 5. Птахи. Вип. 1. — Київ: Наукова думка, 1979. — 188 с.
603. Сова М. В. О распределении и численности сов Харьковской области // Птицы бассейна Северского Донца. 2-я конференция Рабочей группы «Изучение и охрана птиц бассейна Северского Донца» (1–3 мая 1994 г., с. Гайдары): материалы. — Харьков, 1994. — С. 25.
604. Современный статус курганника в Украине / Гринченко А. Б., Кинда В. В., Пилога В. И. и др. // Бранта: Сб. научн. тр. Аз.-Черн. Орнитологич. станции. — Мелитополь-Симферополь, 2000. — Вып. 3. — С. 13–26.
605. Соколов Л. И. *Acipenser ruthenus* Linnaeus, 1758 — стерлядь // Атлас пресноводных рыб России (ред. Ю.С. Решетников). — 2-е изд. — М.: Наука, 2003. — Т. 1. — С. 46–47.
606. Солодовников С. В. Материалы к изучению рыб р. Донца // Природа и охота на Украине. — 1924. — Кн. 1–2. — С. 1–14.
607. Солодовников С. В. Материалы к фауне и биологии личинок стрекоз р. Донца и некоторых его притоков // Праці Харківського

- тов-ва дослідників природи. Роботи секції зоології безхребетних Харківської науково-дослідної катедри зоології. — 1929. — Т. 52, № 1. — С. 249–268.
608. Солодовников С. В. Риби, зібрані Донецькою Науковою Експедицією (р. 1927) // Труды Донецької Наукової Експедиції. — Харків: Пролетарий, 1930. — № 1. — С. 33–40.
609. Солодовников С. В. Донная фауна пойменных озер Донецкой гидробиологической станции // Труды Донецької гідробіологічної станції імені проф. В. М. Арнольдї. — 1940. — Т. 1 (Ювілейний збірник до 25-річчя станції). — С. 57–100.
610. Сомов Н. Н. Орнитологическая фауна Харьковской губернии / Николай Николаевич Сомов. — Харьков: Тип. А. Дарре, 1897. — 689 с. — Отд. прил. к т. 26 «Трудов Общества испытателей природы при Харьковском имп. Ун-те».
611. Стадниченко А. П. Моллюски // Фауна України в 40 тт. Перлівнищеві, кулькові (Unionidae, Cypridae). — Київ: Наукова думка, 1984. — Т. 29, вип. 9. — С. 384 с.
612. Степаненко О. В., Попов Г. В. К биологии преимагинальных стадий *Merodon nigritarsis Rondani, 1845* (Diptera, Syrphidae) // Известия Харьковского энтомологического общества. — 1997. — Т. 5, вып. 2. — С. 40–43.
613. Степанян Л. С. Конспект орнитологической фауны СССР. — М.: Наука, 1990. — 728 с.
614. Стригунов В. І. Підорлик малий // Червона книга України. Тваринний світ (під заг. ред. М. М. Щербака). — Київ: Укр. енциклопедія, 1994. — С. 330.
615. Стригунов В. І. Канюк степовий // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 435.
616. Стригунов В. І., Ветров В. В., Милобог Ю. В. Поширення канюка степового, *Buteo rufinus* (Cretzschm.), в Україні // Знахідки тварин Червоної книги України. — Київ, 2008. — С. 367–372.
617. Сухов Г. Ф. Матеріяли до вивчення герпетофауни Полтавщини // Збірка Полтавського держ. музею. — Полтава, 1928. — Т. 1. — С. 251–256.
618. Тараненко Л. И. Перспективный для охраны птиц участок на южном берегу Краснооскольского водохранилища // Птицы бассейна Северского Донца. 11–12 совещ. Рабочей группы «Изучение и охрана птиц бассейна Северского Донца»: материалы. — Донецк, 2000. — Вып. 6–7. — С. 15–17.
619. Тараненко Л. И., Комаров И. Ф., Иванов К. Г. Черный аист в Донецкой области // Проблемы вивчення та охорони птахів. VI нарада орнітологів Західної України. (м. Драгобич, 1–3 лютого 1995 р.): матеріали. — Львів–Чернівці, 1995. — С. 130–132.
620. Тарашук В. И. К экологии зеленой ящерицы (*Lacerta viridis* Laur.) Каневского биогеографического заповедника // Наук. зап. Київ. держ. ун-ту (Тр. зоол. музею, № 2). — 1950. — Т. 9, вип. 6. — С. 109–131.
621. Тарашук В. І. Земноводні та плазуни. — Київ: Вид-во АН УРСР, 1959. — 247 с. — (Фауна України, Т. 7).
622. Тарашук М. В. Мухоловка звичайна // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 59.
623. Терехова В. В. Ксилобионтные жесткокрылые (Coleoptera), развивающиеся на бересте, *Ulmus carpiniifolia Rupp. ex Suckow* в условиях национального природного парка «Гомольшанские леса» // Изв. Харьк. энтомол. об-ва. — 2008 (2009). — Т. XVI, вып. 1–2. — С. 44–51.
624. Тер-Минасян М. Е. К познанию фауны жуков, связанных с флорой сложноцветных растений в Государственном степном заповеднике Чапли (Аскания-Нова) // Труды Зоол. ин-та АН СССР. — 1936. — Вып. 3. — С. 429–438.
625. Титар В. М. Бабка перев'язана // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 72.
626. Тищенко В. М. Нічниця Наттерера // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 496.
627. Тищенко В. М. Нічниця Брандта // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 499.
628. Тищенко В. М. Вечірниця мала // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 506.
629. Тищенко В. М. Вечірниця велетенська // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 507.
630. Тищенко В. М., Годлевська О. В. Перші знахідки *Vespertilio murinus* та *Nyctalus noctula* (Chiroptera) на зимівлі у м. Києві // Вестник зоологии. — 2008. — Т. 42, № 3. — С. 280.
631. Тобиас В. И. Надсемейство Scolioidea // Определитель насекомых европейской части СССР. — Л.: Наука, 1978. — Т. 3, ч. 1. — С. 47–56.
632. Токарский В. А. Редкие и исчезающие млекопитающие заповедных территорий Харьковской области // Научные исследования на территориях природно-заповедного фонда Харьковской области. — 2003. — Вып. 1. — С. 75–82.
633. Токарский В. А., Ронкин В. И., Савченко Г. А. Европейский степной сурок: история и современность. — Харьков, 2011. — 256 с.
634. Токарский В. А., Фоменко Т. С. Питание барсука в Харьковской области // Научные исследования на территориях природно-заповедного фонда Харьковской области. — 2003. — Вып. 1. — С. 82–89.
635. Трылис В. Макрозообентос // Экологическое состояние трансграничных участков рек бассейна Днепра на территории Украины (ред. Васенко А. Г., Афанасьев С. А.). — К.: Академперіодика, 2002. — С. 1–355.
636. Уваров Б. П. Саранчовые европейской части ССС. и Западной Сибири. — М.: 1927. — 120 с.
637. Урочище «Орчик» — уникальный фаунистический комплекс Харьковщины / Лисецкий А. С., Кривицкий И. А., Ведмедеря В. И. и др. // Вестник Харьковского университета. — 1982. — № 226: Новые исследования по возрастной физиологии и биохимии, природе гетерозиса и экологии животных. — С. 86–91.
638. Утевский С. Ю., Гамуля Ю. Г., Утевский А. Ю. Новая находка редкого вида пиявок *Fadejewobdella quinqueannulata* (Hirudinea: Eprobdeidae) в урочище Горелая долина, Харьковская область, Украина // Актуальні проблеми сучасної науки у дослідженнях молодих учених м. Харкова. — Харків: АТ «Бізнес Інформ», 1998. — С. 216–218.
639. Фадеев Н. Н. Каталог водных животных, найденных в бас-

- сейне р. Донца и прилежащих местностях за период работ с 1917 по 1927 гг. // Праці Харківського тов-ва дослідників природи. Роботи секції зоології безхребтових Харківської науково-дослідної катедри зоології. — Харків, 1929. — Т. ЛІІ, № 1. — С. 7–32.
640. Фасулати К. К. Очерк биотических отношений пчелиных в условиях целинной степи южного Заднепровья // Науч. зап. Ужгородского ун-та. — 1954. — Т. X. — С. 105–121.
641. Фатерыга А. В. Крымские виды одиночных складчатокрылых ос (Hymenoptera: Vespidae, Masarinae, Eumeninae), рекомендуемые для внесения в Красную книгу Украины // Рідкісні та зникаючі види комах і концепції Червоної книги України. — Київ, 2005. — С. 118–121.
642. Фатерыга А. В., Иванов С. П. «Краснокнижные» виды складчатокрылых ос (Hymenoptera, Vespidae) на карте Крыма // Экосистемы, их оптимизация и охрана. — 2010. — Вып. 3. — С. 180–192.
643. Фатерыга А. В., Шоренко К. И. Осы-сколики (Hymenoptera: Scolidae) фауны Крыма // Українська ентомофауністика. — 2012. — № 3 (2). — С. 11–20.
644. Фауна Украины: охранные категории (под ред. И. В. Загороднюка). — Киев: КЭКЦ, 2005. — 60 с.
645. Фауна Украины: охоронні категорії. Довідник / ред. О. Годлевська, Г. Фесенко. — Видання друге, переробл. та доп. — Київ, 2010. — 80 с.
646. Фесенко Г. Птахи садів і парків Києва. — Кривий Ріг: Мінерал, 2010. — 235 с.
647. Фесенко Г. В., Бокотей А. А. Птахи фауни України (польовий визначник). — Київ, 2002. — 416 с.
648. Фесенко Г. В., Бокотей А. А. Чорний лелека // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. А. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 405.
649. Холупяк Ю. К. Особенности синантропизации орнитофауны железнодорожных лесополос Левобережной Украины // Синантропизация и доместикация животного населения (Материалы к совещанию 19–20 ноября 1969 г.). — М., 1969. — С. 71–72.
650. Цепкин Е. А. *Alburnoides bipunctatus* (Bloch, 1782) — бистрянка // Атлас пресноводных рыб России (ред. Ю. С. Решетников). — 2-е изд. — М.: Наука, 2003. — Т. 1. — С. 201–202.
651. Цепкин Е. А. *Sarassius sarassius* (Linnaeus, 1758) — золотой, или обыкновенный карась // Атлас пресноводных рыб России (ред. Ю. С. Решетников). — 2-е изд. — М.: Наука, 2003. — Т. 1. — С. 223–225.
652. Чаплыгина А. Б. К биологии белобрового дрозда (*Turdus iliacus* L.) // Птицы бассейна Северского Донца. 11–12-е совещания Рабочей группы «Изучение и охрана птиц бассейна Северского Донца»: материалы. — Донецк, 2005. — Вып. 9. — С. 87–103.
653. Чаплыгина А. Б., Савинська Н. О. Эколого-фаунистичний огляд та сучасний стан представників родини *Muscicapidae* у трансформованих ландшафтах північно-східної України // Экология птиц: виды, сообщества, взаимосвязи. Научн. конф., посвящ. 150-летию со дня рождения Николая Николаевича Сомова (1861–1923). 1–4 дек. 2011 г., г. Харьков, Украина. (В 2-х кн.): Труды. — Харьков, 2011. — Кн. 2. — С. 396–414.
654. Чернай А. В. Фауна Харьковской губернии и прилежащих к ней мест, составленная по наблюдениям, сделанным во время ученой экспедиции, совершенной в 1848 и 1849 годах (Фауна земноводных животных и рыб). — Харьков: тип. ун-та, 1852. — Вып. I. — 50 с.
655. Чернай А. В. Фауна Харьковской губернии и прилежащих к ней мест составленная преимущественно по наблюдениям, сделанным во время ученой экспедиции, совершенной в 1848 и 1849 годах. Вып. 2. Фауна млекопитающих и птиц. — Харьков: тип. ун-та, 1853. — 44 с.
656. Черников В. Ф. Об анкетном учете голенастых в Харьковской области // Научные основы обследования колониальных гнездовых околоводных птиц. — М.: Наука, 1981. — С. 116–118.
657. Черников В. Ф. *Podicipediformes* в Харьковской области // Птицы бассейна Северского Донца. 2-я конференция Рабочей группы «Изучение и охрана птиц бассейна Северского Донца» (1–3 мая 1994 г., с. Гайдары): материалы. — Харьков, 1994. — С. 38.
658. Шабанов Д. А. Популяційне різноманіття видів роду *Bufo* у Лівобережному лісостепу України: автореф. дис. ... канд. біол. наук: спец. 03.00.16. — Дніпропетровськ, 2004. — 20 с.
659. Шабанов Д. А., Зиненко А. И., Коршунов А. В. и др. Изучение популяционных систем зеленых лягушек (*Rana esculenta complex*) в Харьковской области: история, современное состояние и перспективы // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: біологія. — 2006. — Вип. 3 (№ 729). — С. 208–220.
660. Шабанов Д. А., Коршунов О. В., Кравченко М. О. Якi ж зелені жаби населяють Харківську область? Термінологічний і номенклатурний аспекти проблеми // Біологія та валеологія. — Харків: ХДПУ, 2009. — Вип. 11. — С. 164–125.
661. Шабанов Д. А., Литвинчук С. Н. Зеленые лягушки: жизнь без правил или особый способ эволюции // Природа. — 2010. — № 3 (1135). — С. 29–36.
662. Шабанова А. В., Коршунов А. В., Шабанов Д. А. Предварительные результаты многолетнего изучения популяции (локальной группы размножения) серой жабы (*Bufo bufo*) // Биоразнообразие и роль зооценоза в естественных и антропогенных экосистемах. IV международная научная конференция: тезисы. — Днепропетровск: изд-во ДНУ, 2007. — С. 406–408.
663. Шалімов В. Орлан-білохвіст на Краснопавлівському водосховищі // Птицы бассейна Северского Донца. 6–7 конференции Рабочей группы «Изучение и охрана птиц бассейна Сев. Донца»: материалы. — Донецк, 2000. — Вып. 6–7. — С. 45.
664. Шандиков Г. А. Особенности распространения и биологии размножения украинской миноги *Eudontomyzon mariae* (Berg, 1931) в бассейне Северского Донца восточной Украины // Сучасні проблеми теоретичної і практичної іхтіології: V Міжн. іхтіологічна наук.-практ. Конф., присв. пам'яті І. Д. Шнаревича (Чернівці, 13–16 вересня 2012 р.): матеріали. — Чернівці: Книги-XXI, 2012. — С. 258–262.
665. Шандиков Г. А., Гончаров Г. Л. Редкие виды рыб бассейна Северского Донца северо-восточной Украины // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: біологія. — 2008. — Вип. 8. — № 828. — С. 65–90.
666. Шандиков Г. А., Кривохижа Д. В. К вопросу о видовом составе и некоторых особенностях биологии щиповок рода *Cobitis* (Teleostei: Cypriniformes: Cobitidae) в верхнем и среднем течении Северского Донца Украины // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: біологія. — 2008. — Вип. 8. — № 828. — С. 91–118.

667. Шандиков Г. А., Кривохижа Д. В. О разнообразии щиповок рода *Cobitis* (Teleostei: Cypriniformes: Cobitidae) в реках Восточной Украины и Приазовья // Сучасні проблеми практичної і теоретичної іхтіології. — Севастополь: Інститут біології південних морів імені О. О. Ковалевського НАНУ, 2009. — С. 197–199.
668. Шарлемань М. Орел-сіруватень (*Haliaeetus albicilla* L.) на Україні // Зб. праць зоол. музею. — Київ, 1933. — № 12. — С. 81–88.
669. Шилейко А. А. Наземные моллюски подотряда Pupillina фауны СССР. (Gastropoda, Pulmonata, Geophila) // Фауна СССР. Моллюски. — Л.: Наука, 1984. — Т. 3, вып. 3. — 399 с.
670. Шкорбатов Г. Л. Очерк фауны жаброногих ракообразных временных водоемов // Ученые записки Харьковского государственного университета. — 1950. — Т. 33: Тр. н.-и. ин-та биологии. — Т. 14–15. — С. 241–250.
671. Шкорбатов Г. Л., Медведев С. И., Ермоленко Е. Д., и др. О сохранении природного комплекса в районе Донецкой биологической станции ХГУ // Вестник Харьковского университета. — 1974. — № 105 (Биология), вып. 6. — С. 135–144.
672. Шоренко К. И., Коновалов С. В. Новые данные о роющих осах (Hymenoptera: Ampulicidae Sphecidae, Crabronidae) фауны Украины // Українська ентомофауністика. — 2010. — Т. 1, вип. 2. — С. 9–32.
673. Штакельберг А. А. Сем. Syrphidae — Журчалки // Определитель насекомых европейской части СССР. — Л.: Наука, 1970. — Т. 5, ч. 2. — С. 11–96.
674. Шубрат Ю. Комплексний аналіз конхіологічних ознак видів роду *Theodoxus* // Вісник Львівського ун-ту. Серія: біологія. — 2007. — Вип. 45. — С. 154–159.
675. Щербуха А. Я. Фауна України. Т.8. Риби. Вип. 4. Окунеподібні: окуневидні, губаньовидні, драконовидні, собачковидні, піщанковидні, ліровидні, скумбрієвидні. — Київ: Наукова думка, 1982. — 384 с.
676. Щербуха А. Я. Минь річковий *Lota lota* (Linnaeus, 1758) // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 340.
677. Щербуха А. Я. Судак волзький *Sander volgensis* (Gmelin, 1789) // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 351.
678. Щербуха А. Я. Йорж носар *Gymnocephalus acerina* (Güldenstädt, 1774) // Червона книга України. Тваринний світ (за ред. І. Акімова). — Київ: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 356.
679. Юнаков Н. Н. Новые данные по фауне и систематике долгоносиков (Coleoptera, Curculionidae) Украины и сопредельных территорий // Изв. Харьк. энт. об-ва. — 1998. — Т. 6, вып. 1. — С. 41–46.
680. Юнаков Н. Н. К познанию короткохоботных долгоносиков (Coleoptera: Curculionidae: Entiminae) Украины // Изв. Харьков. энтомол. об-ва. — 1999. — Т. VII, вып. 1. — С. 9–16.
681. Юнаков Н. Н. Жуки-долгоносики подсемейства Entiminae (Coleoptera, Curculionidae) Украины. Дисс. ... канд. биол. наук. — СПб.: Зоол. ин-т РАН, 2003. — 487 с.
682. Яблоков-Хнзорян С. М. Жуки-веероносцы (Coleoptera, Rhipiphoridae) фауны СССР. II // Энтомол. обозрение. — 1976. — Т. 55, вып. 1. — С. 410–424.
683. Якобсон Г. Г. Жуки России и Западной Европы. — СПб.: Изд-во Девриена. — 1905–1916. — 1024 с.
684. Якобсон Г. Г., Бианки В. А. Прямокрылые и ложносетчатокрылые Российской империи и сопредельных стран. — СПб., 1905. — 952 с.
685. Яницький Т. П. Еколого-фауністична характеристика жуків-златок (Coleoptera: Buprestidae) України // Изв. Харьков. энтомол. об-ва. — 2006 (2007). — № 15, вып. 1–2. — С. 37–46.
686. Ярошевский В. А. Материалы для энтомологии Харьковской губернии. III. Список перепончатокрылых, встречающихся в Харьковской губернии // Труды Общества испытателей природы при Харьковском ун-те. — 1881. — Т. XV. — С. 105–144.
687. Ярошевский В. А. Материалы для энтомологии Харьковской губернии. I. Дополнение к спискам Diptera, Lepidoptera и перечень // Труды Общества испытателей природы при Харьковском университете. — 1879. — Т. 13. — С. 133–157.
688. Ярошевский В. А. Перечень сетчатокрылых (Neuroptera), встречающихся в Харьковской губернии // Труды Общества испытателей природы при Харьковском университете. — 1881. — Т. 15. — С. 95–99.
689. Alexander B. A., Schwarz M. A Catalog of the Species of *Nomada* (Hymenoptera: Apoidea) of the World // The University of Kansas Science Bulletin, — 1994. — Vol. 55, № 7. — P. 239–270.
690. Bakiev A., Böhme W., Joger U. *Vipera (Pelias) [berus] nikolskii* Vedmederja, Grubant et Rudaeva, 1986 — Waldsteppenotter // Handbuch der Reptilien und Amphibien Europas. Bd. 3/2B. Schlangen (Serpentes) 2, Viperidae / Eds. Joger U., Stümpel N. — Aula-erlag, 2005. — S. 293–309.
691. Banik M. V., Nadtochiy A. S., Vergeles Y. I. The status of the Greylag Goose Anser breeding population in the Kharkiv region, Ukraine // Vogelwelt. — 2008. — Bd. 129. — S. 360–362.
692. Benick L. Pilzkäfer und Käferpilze. Ökologische und statistische Untersuchungen // Acta Zool. Fennica. — 1952. — № 70. — P. 1–250.
693. Berland L., Bernard F. Faune de France // Hymenopteres vespiformes III. — 1938. — № 32. — P. 1–145.
694. Balthasar V. Fauna ČSR. Zlaténky — Chrysidoidea. — Praga: Nakladatelstvi československé akademie věd, 1954. — 241 p.
695. Bialooki P. On new taxa of Entiminae (Coleoptera: Curculionidae) from Turkey and South-Eastern Europe // Annales of Upper Silesian Museum (Entomology). — 2007. — № 14–15. — P. 135–195.
696. Bily S. *Krascoviti* (Buprestidae). (Zoologicke klice). — Praha: Academia, 1989. — 112 p.
697. Bily S. Summary of the bionomy of the Buprestid beetles of Central Europe (Coleoptera, Buprestidae) // Acta Entomologica. Musei Nationalis Pragae. — 2002. — Suppl. 10. — 104 p.
698. Birds in Europe. Population estimates, trends and conservation status. — BirdLife International. Cambridge: UK, 2004. — BirdLife Conservation Series № 12. — 374 p.
699. Bogutskaya N. G., Coad B. W. A review of vertebral and fin-ray counts in the genus *Alburnoides* (Teleostei: Cyprinidae) with a descriptions of six new species // Zoosystematica Rossica. — 2009 — № 18(1). — P. 126–173.
700. Bohlen J. Similarities and differences in the reproductive biology of spined loach (*Cobitis* and *Sabanejewia*) under laboratory conditions // Folia Zoologica. — 2000. — Vol. 49. Suppl. 1. — P. 179–186.
701. Boldyrev V. S., Bogutskaya N. G. Revision of the tadpole-gobies of the genus *Benthophilus* (Teleostei: Gobiidae) // Ichthyol. Explor. Freshwaters. — 2007. — Vol. 18(1). — P. 31–96.

702. Borkin L. J., Korshunov A. V., Lada G. A. et al. Mass occurrence of polyploid green frogs (*Rana esculenta* complex) in Eastern Ukraine // Russian Journal of Herpetology, 2004. — Vol. 11, № 3. — P. 194–213.
703. Bovec R. Taxonomic notes on the tribe Omiini, with description of one new genus and species, and with revision of genera *Anemophilus* and *Euplatus* (Coleoptera: Curculionidae: Entiminae) // Klapalekiana. — 2006. — V. 42. — P. 1–44.
704. Bramson K. L. Die Hymenoptera Mellifera der Umgegend von Ekaterinoslav // Bull. Soc. Natur. Moscou. — 1879. — № 54. — P. 253–306.
705. Brooks R. W. Systematics and phylogeny of the anthophorine bees (Hymenoptera: Anthophoridae; Anthophorini) // University of Kansas Science Bulletin. — 1988. — № 53 (9). — P. 436–575.
706. Bunalski M. Die Blatthornkäfer Mitteleuropas (Coleoptera, Scarabaeoidea) Bestimmung — Verbreitung // Ökologie. — Bratislava, 1999. — 80 p.
707. Cameron R. A. D., Colville B., Falkner G. et al. Species Accounts for snails of the genus *Vertigo* listed in Annex II of the Habitats Directive: *V. angustior*, *V. genesii*, *V. geyeri* and *V. moulinsiana* (Gastropoda, Pulmonata: Vertiginidae) // Helderia. — 2003. — Vol. 5. — P. 151–170.
708. Catalogue of Palaearctic Coleoptera / Löbl I., Smetana A. (eds.). Hydrophiloidea — Histeroidea — Staphylinoidea. — Stenstrup: Apollo Books, 2004. — Vol. 2. — 942 p.
709. Catalogue of Palaearctic Coleoptera / Löbl I., Smetana A. (eds.). Scarabaeoidea — Scirtoidea — Dascilloidea — Buprestoidea — Byrrhoidea. — Stenstrup: Apollo Books, Denmark, 2006. — Vol. 3. — 690 p.
710. Catalogue of Palaearctic Coleoptera / Löbl I., Smetana A. (eds.). Elateroidea — Derodontoidea — Bostrichoidea — Lymexyloidea — Cleroidea — Cucujoidea. — Stenstrup: Apollo Books, Denmark, 2007. — Vol. 4. — 935 p.
711. Catalogue of Palaearctic Coleoptera / Löbl I., Smetana A. (eds.). — Tenebrionoidea. — Stenstrup: Apollo Books, Denmark, 2008. — Vol. 5. — 670 p.
712. Catalogue of Palaearctic Coleoptera / Löbl I., Smetana A. (eds.). — Chrysomeloidea (Cerambycidae, Megalopodidae, Orsodacnidae, Chrysomelidae). Stenstrup: Apollo Books, Denmark, — 2010. Vol. 6. — 924 p.
713. Cramp S. (Chief ed.). Handbook of the Birds of Europe, the Middle East and North Africa. The Birds of the Western Palearctic. Vol. 1. Ostrich to Ducks. — Oxford: Oxford University Press, 1978. — № VII. — 722 p.
714. Cramp S. (Chief ed.). Handbook of the Birds of Europe, the Middle East and North Africa. The Birds of the Western Palearctic. Vol. 2. Hawks to Bustards. — Oxford: Oxford University Press, 1980. — 695 p.
715. Cramp S. (ed.). Handbook of the Birds of Europe, the Middle East and North Africa. The Birds of the Western Palearctic. Vol. III. Waders to Gulls. — Oxford: Oxford university press, 1983. — 687 p.
716. Cramp S. (Chief ed.). Handbook of the Birds of Europe, the Middle East and North Africa. The Birds of the Western Palearctic. Vol. 4. Terns to Woodpeckers. — Oxford: Oxford University Press, 1985. — 960 p.
717. Cramp S. (Chief ed.). Handbook of the Birds of Europe, the Middle East and North Africa. The Birds of the Western Palearctic. Vol. 5. Tyrant Flycatchers to Thrushes. — Oxford: Oxford University Press, 1988. — 1063 p.
718. Cramp S., Perrins C. M. (Chief eds.). Handbook of the Birds of Europe, the Middle East and North Africa. The Birds of the Western Palearctic. Vol. 7. Flycatchers to Shrikes. — Oxford: Oxford University Press, 1993. — 586 p.
719. Cramp S., Perrins C. M. (Senior ed.). Handbook of the Birds of Europe, the Middle East and North Africa. The Birds of the Western Palearctic. Vol. 9. Buntings and New World Warblers. — Oxford: Oxford University Press, 1994. — 496 p.
720. Dieckmann L. Beiträge zur Insektenfauna der DDR: Coleoptera — Curculionidae (Tanymecinae, Leptopiinae, Cleoninae, Tanyrhynchinae, Cossoninae, Raymondionyminae, Bagoinae, Tanyshyrinae) // Beiträge zur Entomologie. — 1983. — № 33(2). — P. 257–381.
721. Dijkstra K.-D. B. & R. Lewington Field guide to the Dragonflies of Britain and Europe. British Wildlife Publishing. — 2006. — p. 1–320.
722. Dijkstra K.-D. B. & V. J. Kalkman. Phylogeny, classification and taxonomy of European dragonflies and damselflies (Odonata): a review // Organisms Diversity & Evolution. — 2012. — Vol. 12, Issue 3. — P. 209–227.
723. Gerber J. Revision der Gattung *Vallonia* Risso 1826. (Mollusca: Gastropoda: Valloniidae) // Schrift. Malacozool. — 1996. — № 8. — S. 1–169.
724. Gebert J. Erster Nachtrag und Berichtigung zur «Revision der *Cicindela* (s. str.) hybrida Gruppe (sensu Mandl 1935/36) (Coleoptera, Cicindelidae)» // Nachrichtenblatt der bayerischen Entomologen — 1999. — № 48 (3/4). — P. 86–87.
725. Glutz von Blotzheim U. N. (Herausg.). Glutz von Blotzheim U. N., Bauer K. M., Bezzel E. (Bearb.) Handbuch der Vögel Mitteleuropas. Bd. 7. Charadriiformes (2. Teil). Schnepfen-Möwen- und Alkenvögel. — Wiesbaden: AULA-Verlag, 1985. — 894 p.
726. Eades D. C., Otte D. Orthoptera Species, version 2.0/4.1 — 2012 [Internet resource], access: <http://osf2.orthoptera.org>.
727. IOC World Bird List, version 3.3 [Internet resource], access: <http://www.worldbirdnames.org/names-fam-links.html>
728. IUCN 2010. IUCN Red List of Threatened Species. Version 2010.4. (Downloaded on 17 January 2011) [Internet resource], access: <http://www.iucnredlist.org>
729. Jensen F. P., Bechet A., Wymenga E. (compilers). International Single Species Action Plan for the Conservation of Black-tailed Godwit *Limosa limosa*. AEW Technical Series. — N. XX. — Bonn, 2008. — 50 p.
730. Joger U., Dely O. G. *Vipera (Pelias) renardi* (Christoph, 1861). Steppenotter // Handbuch der Reptilien und Amphibien Europas. — 2005. — Band 3/IIb, Schlangen (Serpentes) III, Viperidae. — P. 343–354.
731. Fahringer J. Hymenopterologische Ergebnisse einer wissenschaftlichen Studienreise nach der Türkei und Kleinasien (mit Ausschluß des Amanusgebirges). Mit Benutzung des Nachlasses von Wieland Prof. Dr. Franz Tölg // Archiv für Naturgeschichte (A) — 1922. — Heft 9. — S. 149–222.
732. Franc V. Beetles of the family Erotylidae in the Slovakian fauna // Acta Zoologica Universitatis Comenianae. — 2001. — Vol. 44. — P. 63–69.
733. Fremuth J. Die mitteleuropäischen Arten der Gattung *Barypeithes* Duval // Annotationes Zoologicae et Botanicae. — 1971. — № 65. — P. 1–30.

734. Fritz U. *Emys orbicularis* (Linnaeus, 1758) — Europäische Sumpfschildkröte // Handbuch der Reptilien und Amphibien Europas. — Band 3/III A: Schildkröten (Testudines) I (Bataguridae, Testudinidae, Emydidae) / U. Fritz (ed.). — Wiebelsheim: AULA-Verlag, 2001. — P. 343–515.
735. Frost D. R. Amphibian Species of the world: an online reference. 2010 [1998–2010] Version 5.4. American Museum of Natural History, New York, USA. Electronic Database. [Internet resource], access: <http://research.amph.org/vz/herpetology/amphibia.html>
736. Heimer S., Nentwig W. *Spinnen Mitteleuropas: Ein Bestimmungsbuch*. Berlin: Verlag Paul Parey, 1991. — 543 p.
737. Heller K.-G. *Fauna Europea: Orthoptera*. Fauna Europea version 2.5. — 2012. — [Internet resource], access: <http://faunaeur.org>.
738. Holland P. K., Robson J. E., Yalden D. W. The breeding biology of the Common Sandpiper *Actitis hypoleucos* in the Peak District // *Bird Study*. — 1982. — Vol. 29, № 2. — P. 99–110.
739. Holland P. K., Yalden D. W. Population dynamics of Common Sandpipers *Actitis hypoleucos* breeding along an upland river system // *Bird Study*. — 1991. — Vol. 38, № 3. — P. 151–159.
740. Hurkmans W. A monograph of *Merodon* (Diptera: Syrphidae). Part 1 // *Tijdschrift voor Entomologie*. — 1993 (10 December). — Deel 136, № 2. — S. 147–234.
741. Hurkmans W., Hayat R. Ethology and ecology of *Merodon* (Diptera, Syrphidae) in Turkey. II: descriptions of new species and notes on other syrphid flies // *Dipterists Digest*. Second Series. — 1997. — Vol. 3, № 2. — P. 62–78.
742. de Juana E., Suárez F., Ryan P., Alström P., Donald P. del Hoyo J., Elliott A., Christie D. A (eds.). *Family Alaudidae (Larks)* // *Handbook of the birds of the world*. Vol. 9. Cotingas to Pipits and Wagtails. — Barcelona: Lynx edicions, 2004. — 863 p.
743. Karsholt O., Razowski J. (eds). *The Lepidoptera of Europe: a distributional checklist*. — 1996.
744. Kimsey L. S., Bohart R. M. *The chrysidid wasps of the world*. — Oxford, New York, Toronto: Oxford Univ. Press, 1990. — 652 p.
745. Konovalova I. B. *The Bumble Bees of Ukraine: Species, Distribution and Floral Preferences* // *Psyche*. — 2010. — Vol. 2. — 10 pp.
746. Kotenko T. I., Shaitan V. S., Starkov V. G., Zinenko O. I. The northern range limit of the dice snake (*Natrix tessellata*) in Ukraine and the Don River Basin in Russia // *Mertensiella*. — 2011. — № 18. — P. 311–324.
747. Kottelat M., Freyhof J. *Handbook of European freshwater fishes*. Cornol: Publications Kottelat, 2007. — № XIII. — 646 p.
748. Kristin A., Kanuch P. Population, ecology and morphology of *Saga pedo* (Orthoptera: Tettigoniidae) at the northern limit of its distribution // *Eur. J. Entomol.* — 2007. — № 104. — P. 73–79.
749. Krynický J. *Enumeratio Coleopterorum Rossiae meridionalis et praecipue in Universitatis Caesariae Charkoviensis circulo obvenientium, quae annorum 1827–1831 spatio observavit* // *Bulletin de la Societe Imperiale des naturalistes de Moscou*. — 1832. — Vol. V. — P. 65–179.
750. Krynický J. *Conchylia tam terrestria, quam fluviatilia et e maribus adjacentibus Imperii Rossici indigena, quae pro mutua offeruntur historiae naturalis culturibus commutatione* // *Bulletin de la Société Impériale des Naturalistes de Moscou*. — 1837. — T. 10. — P. 50–64.
751. Kryzhanovskij O. L., Belousov I. A., Kabak I. I. et al. *A Checklist of the Ground-Beetles of Russia and Adjacent Lands (Insecta, Coleoptera, Carabidae)*. — Sofia–Moscow: Pensoft Publishers, 1995. — 271 p.
752. Kudrna O. The distribution Atlas of European Butterflies. *Oedippus*. — 2002. — № 20. — 343 p.
753. Linsenmaier W. Revision der Familie Chrysididae (Hymenoptera) mit besonderer Berücksichtigung der europäischen Spezies // *Mitteilungen der Schweizerischen Entomologischen Gesellschaft*. — 1959. — Bd. 32. — S. 1–232.
754. Linsenmaier W. The Chrysid wasps of Palestine (Hym. Chrysididae). A faunistic catalogue with descriptions of new species and forms // *Israel Journal of Entomology*. — 1969. — Vol. VI. — P. 343–376.
755. Linsenmaier W. Revision der Familie Chrysididae (Hymenoptera). 4. Teil. // *Mitteilungen der Schweizerischen Entomologischen Gesellschaft*. — 1987. — Bd. 60. — S. 133–158.
756. Logunov D. V., Marusik Y. M. A revision of the genus *Yllenus* Simon, 1868 (Arachnida, Araneae, Salticidae). — Moscow: KMK Scientific Press, 2003. — 168 p.
757. Martin J. W., Davis G. E. An Updated Classification of the Recent Crustacea // *Natural History Museum of Los Angeles County Science Series*. — 2001. — Vol. 39. — 132 p.
758. Martynov A. V. The Odonata fauna of the basin of the river Severskyi Donets in its middle current (Eastern Ukraine) // *IDF Report*. — 2010. — Vol. 31. — P. 1–41.
759. Matalin A. V. The tiger-beetles of the 'hybrida' species-group. II. A taxonomic review of subspecies in *Cicindela sahlbergii* Fischer von Waldheim, 1824 (Coleoptera, Carabidae, Cicindelinae) // *Advanced in Carabidology: Papers dedicated to the memory of professor Oleg L. Kryzhanovskij*. — MUIISO Publ., 1999. — P. 13–55.
760. Mayer F., von Helversen O. Sympatric distribution of two cryptic bat species across Europe. *Biological Journal of the Linnean Society*. — 2001. — 74. — P. 365–374.
761. Mazur M. The distribution and ecology of weevils (Coleoptera: Nemonychidae, Attelabidae, Apionidae, Curculionidae) in western Ukraine // *Acta zoologica cracoviensia*. — 2002. — Vol. 45, № 3. — P. 213–244.
762. Menzbier M. On the geographical distribution of birds in European Russia north of the Caucasus. Pt. I. Rapaces diurnae // *Ibis*. — 1884. — Ser. 5, vol. 2. — P. 278–315.
763. Michez D., Eardley C. D. Monographic revision of the bee genus *Melitta* Kirby 1802 (Hymenoptera, Apoidea: Melittidae) // *Ann. Soc. Entomol. France* (n. s.). — 2007. — № 43. — P. 379–440.
764. Michez D., Patini S. World revision of the oil-collecting bee genus *Macropis* Panzer 1809 (Hymenoptera: Apoidea: Melittidae) with a description of a new species from Laos // *Ann. Soc. Entomol. Fr.* (n. s.). — 2005. — 41 (1). — P. 15–28.
765. Michez D., Terzo M., Rasmont P. Revision des especes ouestpalearctiques du genre *Dasypoda* Latreille 1802 (Hymenoptera, Apoidea, Melittidae) // *Linzer Biologische Beitrage*. — 2004. — № 36. — P. 847–900.
766. Milto K. D., Zinenko O. I. Distribution and morphological variability of *Vipera berus* in Eastern Europe // *Herpetologia Petropolitana* (Ananjeva N., Tsinenko O., eds) — St. Petersburg, 2005. — P. 64–73.
767. Mitchell-Jones A. J., Amori G., Bogdanowicz W. [et al.] *The*

- Atlas of European Mammals: Poyser, London, 1999. — S. 64–65.
768. Morawitz F. Beitrag zur Bienenfauna Ruslands // Horae Soc. Ent. Ross. — 1870. — № VII. — P. 305–333.
769. Neseemann H., Neubert E. Annelida: Clitellata: Branchiobdellida, Acanthobdellea, Hirudinea. In: Süßwasserfauna von Mitteleuropa, 6/2. Heidelberg, Berlin: Spektrum Akademischer Verlag, 1999. — 178 p.
770. Neves R., Rufino R. Black-winged Stilt Himantopus himantopus // Hagemeyer E.J.M., Blair M.J. (eds). The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance. — London: T & A D Poyser, 1997. — P. 248–249.
771. Ormosa C., Ortiz-Sanches F. J., Torres F. Catalogo de los Megachilidae del Mediterraneo Occidental (Hymenoptera, Apoidea). III. Anthidiini y Dioxini // Graelsia. — 2008. — № 64 (1). — P. 61–86.
772. Osella G., Lodos N. Un nuovo genere (Parhaptomerus Osella e Lodos) per Haptomerus schneideri (Kirsch) (Coleoptera: Curculionidae) // Turkiye Bitki Korume Dergesi. — 1979. — № 3(2). — C. 75–82.
773. Paulus H. F., Gack C. Pollinators as prepollinating isolation factors: evolution and speciation in Ophrys (Orchidaceae) // Israel Journal of Botany. — 1990. — № 39. — P. 43–79.
774. Peck L. V. Family Syrphidae // Soos A. & Papp L. (eds.). Catalogue of palaeartic Diptera. Vol. 8 (Syrphidae — Conopidae). — Budapest: Akademiai Kiado, 1988. — P. 11–230.
775. Petrauskienė L., Utevska O., Utevsky S. Reproductive biology and ecological strategies of three species of medicinal leeches (genus Hirudo) // Journal of Natural History. — 2011. — Vol. 45. — P. 737–747.
776. Phylogeography of western Palaearctic reptiles — Spatial and temporal speciation patterns / Joger U., Fritz U., Guicking D. et al. // Zoologischer Anzeiger. — 2007. — № 246. — P. 293–313.
777. Platnick N. I. The world spider catalog, version 12.5. American Museum of Natural History, 2012 [Internet resource] access: <http://research.amnh.org/iz/spiders/catalog>
778. Pljuschich I. G. Notes on a little known ecologically displaced blue, *Agriades pyrenaicus ergane* Higgins (Lycaenidae) // Journal of Research on the Lepidoptera. — 1989. — Vol. 27, № 2. — P. 129–134.
779. Pokryszko B. M. The Vertiginidae of Poland (Gastropoda: Pulmonata: Pupilloidea) — a systematic monograph // Annales Zoologici. — 1990. — Vol. 43, № 8. — P. 133–257.
780. Proshchalykin M. Y., Kuhlmann M. The bees of the genus *Colletes* Latreille 1802 of the Ukraine, with a key to species (Hymenoptera: Apoidea: Colletidae) // Zootaxa. — 2012. — 3488. — P. 1–40.
781. Puchkov A. V., Matalin A. V. Subfamily Cicindelinae // Catalogue of Palaearctic Coleoptera. In: Löbl I., Smetana A. (eds). — Vol. 1. — Stenstrup: Apollo books, 2003. — P. 99–118.
782. Renaud C. B. Lampreys of the world. An annotated and illustrated catalogue of lamprey species known to date. FAO species catalogue for fisheries purposes. — Rome: FAO, 2011. — № 5. — 109 p.
783. Riedel A. Zonitidae (escl. Daudebaridiinae) der Kaukasusländer (Gastropoda) // Annales Zoologici. — 1966. — 24 (1). — P. 1–303.
784. Romasenko L. P. Comparative characteristics of fauna of megachilid bees of reservations and other territories of Ukraine // Changes in Fauna of Wild Bees in Europe. — Bydgoszcz, 1995. — P. 65–74.
785. Rozkosny R. A biosystematic study of the European Stratiomyidae (Diptera). — The Hague: Boston, London, 1983. — Vol. 2. — 431 p.
786. Ruedi M., Mayer F. Molecular systematics of bats of the genus *Myotis* (Vespertilionidae) suggests deterministic ecomorphological convergences // Molecular Phylogenetics and Evolution. — 2001. — № 21. — P. 436–448.
787. Sack P. Syrphidae // Die Fliegen der paläarktischen. Lindner, [F.] E. (ed.): Region. 12 vols. — Stuttgart: E. Schweizerbart'sche Verl. — 1928. — 1932. — Band 4 (6). — S. 1–451.
788. Samwald O., Štumberger B. Roller *Coracias garrulus* // Hagemeyer E. J. M., Blair M.J. (Eds.). The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance. — London: T & A D Poyser, 1997. — P. 436–437.
789. Selander R. B. Rhipiphoridae (Tenebrionoidea) // Immature Insects. — 1991. — Vol. 2. — P. 509–512.
790. Hänfling B., Dümpelmann C., Bogutskaya N. G, Brandl R., Brändle M. Shallow phylogeographic structuring of *Vimba vimba* across Europe suggests two distinct refugia during the last glaciations // Journal of Fish Biology. — 2009. — № 74. — P. 2269–2286.
791. Smreczynski S. Ryjkovce — Curculionidae. Pidrodziny Tanymecinae, Cleoninae, Tanyrhynchinae, Hylobiinae. Klucze do oznaczania owadów Polski. Coleoptera Cz. 19. Zeszyt 98 c. — Warszawa, 1968. — 106 p.
792. Speight M. C. D. Fauna Europea: Syrphidae. Pape T. (ed.). — Fauna Europea: Diptera Brachycera. Fauna Europea version 2007. 1.3, [Internet resource], access: <http://www.faunaeur.org>
793. Stresemann E. (begr.), Senglaub K. (Hrsg.). Exkursionsfauna von Deutschland. Auflage, 1995. — Band 3, Wirbeltiere. 12. — P. 374–375.
794. Sysoev A., Schileyko A. Land snails and slugs of Russia and adjacent countries. — Pensoft Series Faunistica 87. Sofia–Moscow: Pensoft Publishers, 2009. — 455 p.
795. Tortoise & Freshwater Turtle Specialist Group 1996. *Emys orbicularis*. In: IUCN 2012. IUCN Red List of Threatened Species. Version 2012.1 Downloaded on 10 September 2012. [Internet resource] access: <http://www.iucnredlist.org>
796. Utevsky S, Zagmajster M, Atemasov A. et al. Distribution and status of medicinal leeches (genus *Hirudo*) in the Western Palaearctic: anthropogenic, ecological, or historical effects? // Aquatic Conservation: Marine and Freshwater Ecosystems. — 2010. — Vol. 20. — P. 198–210.
797. Yunakov N. N. A review of the Weevil Subgenus *Pontotiorhynchus* subgen. n., Genus *Otiorhynchus* Germ. (Coleoptera, Curculionidae) // Entomological Review. — 2003. — № 82 (2). — P. 416–436.
798. Yunakov N. N., Dedyukhin S. V., Filimonov R. V. Towards the survey of Entiminae weevils (Coleoptera: Curculionidae) of Russia: species occurring in the Volga and Ural Regions // Russian Entomological Journal. — 2012. — № 21 (1). — P. 57–72.
799. Yunakov N. N., Korotyaev B. A. Review of the subgenus *Metaphyllobius* Smirnov (Coleoptera, Curculionidae, Entiminae) of East Europe and Siberia // Entomological Review. — 2007. — Vol. 86, no. 3 — P. 687–703.
800. Vasil'ev V. P., Vasil'eva E. D. Comparative karyology of species of the genera *Misgurnus* and *Cobitis* (Cobitidae) from the Amur River Basin in connection with their taxonomic relations and the evolutions of karyotypes // Journal of Ichthyology. — 2008. — Vol. 48 (1). — P. 5–17.
801. Vlaschenko A., Naglov A. A marl open pit as a unique place of

- bats (Chiroptera) Inhabiting // Вестник зоологии.— 2005. — № 39 (2). — P. 94.
802. Warncke K. Zur Kenntnis der Bienengattung *Pasites* Jurine, 1807, in der Westpalaarktis (Hymenoptera, Apidae, Nomadinae) // Entomofauna. — 1983. — B. 4, H. 21. — P. 261–343.
803. Westrich P. Die Wildbienen Baden-Wurtenbergs. — Ulmer, Stuttgart, 1989. — 972 p.
804. Zagorodnyuk I., Glowacinski Z., Gondek A. *Spermophilus suslicus*. IUCN Red List of Threatened species. Version 2008.1 (Downloaded on 8 January 2009) [Internet resource] access: www.iucnredlist.org.
805. Zinenko O. Habitats of *Vipera berus nikolskii* in Ukraine // Herpetologia Bonnensis: 2 Proceedings of the 13th Congress of the Societas Europaea Herpetologica (Vences V., Köhler J., Ziegler Th., Böhme W., eds). — Bonn, 2006. — P. 205–209.
806. Zinenko O., Țurcanu V., Strugariu A. Distribution and morphological variation of *Vipera berus nikolskii* Vedmederja, Grubant et Rudaeva, 1986 in Western Ukraine. The Republic of Moldova and Romania. — Amphibia-Reptilia. — 2010. — № 13. — P. 51–67.

**Червоний список тварин
Харківської області**

№	Українська назва	Латинское название	Русское название	Природо-охоронний статус у регіоні
	Тип Губки Клас Звичайні губки Ряд Гаплосклериди Родина Спонгіліди	Porifera Demospongiae Haplosclerida Spongillidae	Тип Губки Класс Обыкновенные губки Отряд Гаплосклериды Семейство Спонгилиды	
1	Бодяга ставкова	<i>Spongilla lacustris</i> (Linnaeus, 1759)	Бадяга озёрная	Вразливий
2	Бодяга річкова	<i>Ephydatia fluviatilis</i> (Linnaeus, 1759)	Бадяга речная	Вразливий
	Тип Мохуватки Клас Покритороті Ряд Плюмателіди Родина Кристателіди	Bryozoa Phylactolaemata Plumatellida Cristatellidae	Тип Мшанки Класс Покрыторотые Отряд Плюмателлиды Семейство Кристателлиды	
3	Мохуватка гребінчаста	<i>Cristatella mucedo</i> (Cuvier, 1798)	Мшанка гребенчатая	Вразливий
	Родина Плюмателіди	Plumatellidae	Семейство Плюмателлиды	
4	Мохуватка клубчаста	<i>Plumatella fungosa</i> (Pallas, 1768)	Мшанка клубчатая	Вразливий
5	Мохуватка повзуча	<i>Plumatella repens</i> (Linnaeus, 1758)	Мшанка ползучая	Вразливий
	Тип Жалкі Клас Гідрозої Ряд Антоатекати Родина Гідри	Cnidaria Hydrozoa Anthoathecata Hydridae	Тип Стрекающие Класс Гидрозои Отряд Антоатекаты Семейство Гидры	
6	Гідра довгостебла	<i>Pelmatohydra oligactis</i> (Pallas, 1766)	Гидра длинностебельчатая	Вразливий
7	Гідра зелена	<i>Chlorohydra viridissima</i> (Pallas, 1766)	Гидра зелёная	Вразливий
	Тип Кільчасті черви Клас Пояскові Ряд П'явки Родина Пласкі п'явки	Annelida Clitellata Hirudinida Glossiphoniidae	Тип Кольчатые черви Класс Поясковые Отряд Пиявки Семейство Плоские пиявки	
8	П'явунка черепашача	<i>Placobdella costata</i> (Fr. Müller, 1846)	Пиявка черепашья	Вразливий
	Родина Ерпобделіди	Erpobdellidae	Семейство Эрпобделлиды	
9	Псевдотрохета п'ятикільчаста	<i>Fadejewobdella quinqueannulata</i> (Lukin, 1929)	Псевдотрохета пятиколечная	Рідкісний
	Родина Медичні п'явки	Hirudinidae	Семейство Медицинские пиявки	
10	П'явка медична	<i>Hirudo medicinalis</i> Linnaeus, 1758	Пиявка медицинская	Рідкісний

	1	2	3	4
11	П'явка аптечна	<i>Hirudo verbana</i> Carena, 1820	Пиявка аптечная	Рідкісний
	Тип М'якуни Клас Двостулкові Ряд Уніоніди Родина Перлівцеві	Mollusca Bivalvia Unionida Unionidae	Тип Моллюски Клас Двустворчатые Отряд Перловицы Семейство Перловицевые	
12	Беззубка вузька	<i>Pseudanodonta complanata</i> (Ziegler in Rossmassler, 1835)	Беззубка узкая	Рідкісний
13	Перлівниця товста	<i>Unio crassus</i> Philipsson, 1788	Перловица толстая	Рідкісний
	Ряд Венероїди Родина Кулькові	Veneroida Sphaeriidae	Отряд Венероиды Семейство Шаровковые	
14	Мускуліум озерний	<i>Musculium lacustre</i> (O. F. Müller, 1774)	Мускулиум озёрный	Рідкісний
	Клас Черевонігі Ряд Неритоїди Родина Лунки	Gastropoda Neritoida Neritidae	Клас Брюхоногие Отряд Неритоиды Семейство Нериты	
15	Лунка річкова	<i>Theodoxus fluviatilis</i> (Linnaeus, 1758)	Лунка речная	Рідкісний
	Ряд Стебельчатооки Родина Дернівки	Stylommatophora Valloniidae	Отряд Стебельчатоглазые Семейство Улитки дерновые	
16	Дернівка тірольська	<i>Vallonia enniensis</i> (Gredler, 1856)	Дерновка тирольская	Вразливий; релікт на межі ареалу
	Родина Агатівки	Cochlicopidae	Семейство Агатовки	
17	Агатівка широка	<i>Cochlicopa nitens</i> (Gallenstein, 1848)	Агатовка широкая	Рідкісний
	Родина Завитки	Vertiginidae	Семейство Улитки-завитки	
18	Завиток широкий	<i>Vertigo antivertigo</i> (Draparnaud, 1801)	Завиток широкий	Рідкісний
19	Завиток звужений	<i>Vertigo angustior</i> Jeffreys, 1830	Завиток суженный	Вразливий; релікт на межі ареалу
	Родина Трункателініди	Truncatellinidae	Семейство Трункателлиниды	
20	Трункателіна ребриста	<i>Truncatellina costulata</i> (Nilsson, 1823)	Трункателлина ребристая	Вразливий; релікт на межі ареалу

	1	2	3	4
	Родина Веретенівки	Clausiliidae	Семейство Улитки замкнутые	
21	Русинка тендітна	<i>Ruthenica filograna</i> (Rossmässler, 1836)	Русинка нежная	Вразливий; релікт на межі ареалу
22	Лациніарія зубата	<i>Laciniaria plicata</i> (Draparnaud, 1801)	Лациниария зубастая	Невизначений; вид на межі ареалу
	Родина Склівки	Zonitidae	Семейство Улитки блестящие	
23	Кришталівка стиснута	<i>Vitrea contracta</i> (Westerlund, 1871)	Хрусталёвка сжатая	Вразливий на межі ареалу
24	Блискучка зеленкувата	<i>Perpolita petronella</i> (L. Pfeiffer, 1853)	Блестяшка зеленоватая	Рідкісний
	Тип Членистоногі Клас Зяброногі раки Ряд Зяброноги Родина Бранхіподиди	Arthropoda Branchiopoda Anostraca Branchipodidae	Тип Членистоногие Семейство Жаброногие раки Отряд Жаброноги Семейство Бранхиподиды	
25	Танимастикс ставковий	<i>Tanymastix stagnalis</i> (Linnaeus, 1758)	Танимастикс прудовой	Вразливий
	Родина Хироцефаліди	Chirocephalidae	Семейство Хироцефалиды	
26	Дрепанозурус двурогий	<i>Drepanosurus birostratus</i> (Fisher, 1851)	Дрепанозурус двурогий	Вразливий
27	Хироцефал Жадіна	<i>Chirocephalus shadini</i> (Smirnov, 1928)	Хироцефал Жадина	Вразливий
28	Стрептоцефал грізнорогий	<i>Streptocephalus torvicornis</i> (Waga, 1842)	Стрептоцефал грознорогий	Вразливий
	Ряд Щитні Родина Щитні	Notostraca Triopsidae	Отряд Щитни Семейство Щитни	
29	Щитень весняний	<i>Lepidurus apus</i> (Linnaeus, 1758)	Щитень весенний	Вразливий
30	Щитень літній	<i>Triops cancriformis</i> Bosc, 1801	Щитень летний	Вразливий
31	Лінкей короткохвостий	<i>Lynceus brachyurus</i> Müller, 1776	Линкей короткохвостый	Вразливий
	Ряд Диплостраки Родина Лінцеїди	Diplostraca Lynceidae	Отряд Диплостраки Семейство Линцеиды	
32	Цизикус чотиривусий	<i>Syzicus tetracerus</i> (Krynicky, 1830)	Цизикус четырёхусый	Вразливий

	1	2	3	4
	Клас Щелепоногі Ряд Каляноїди Родина Діаптомиди	Maxillopoda Calanoida Diptomidae	Класс Челюстеногие Отряд Каляноиды Семейство Діаптомиды	
33	Гемідіаптом Рилова	<i>Hemidiaptomus rylowi</i> Charin, 1929	Гемидиаптом Рылова	Зникаючий
34	Гемідіаптом угорський	<i>Hemidiaptomus hungaricus</i> Kiefer, 1933	Гемидиаптом венгерський	Зникаючий
	Клас Вищі ракоподібні Ряд Бокоплави	Malacostraca Amphipoda	Класс Высшие ракообразные Отряд Бокоплавы	
35	Гмеліна мала	<i>Gmelina pusilla</i> G. O. Sars, 1896	Гмелина малая	Вразливий
	Клас Павукоподібні Ряд Павуки Родина Ерезиди	Arachnida Araneae Eresidae	Класс Паукообразные Отряд Пауки Семейство Эрезиды	
36	Ерезус чорний	<i>Eresus kollari</i> Rossi, 1846	Эрезус чёрный	Рідкісний
	Родина Павуки-вовки	Lycosidae	Семейство Пауки-волки	
37	Мустелікоза половинчата	<i>Mustelicosia dimidiata</i> (Thorell, 1875)	Мустеликоза половинчатая	Рідкісний
	Родина Гнафозіди	Gnaphosidae	Семейство Гнафозиды	
38	Гнафоза кримська	<i>Gnaphosa taurica</i> Thorell, 1875	Гнафоза крымская	Рідкісний
39	Гнафоза жалобна	<i>Gnaphosa lugubris</i> (C. L. Koch, 1839)	Гнафоза траурная	Рідкісний
	Родина Павуки-бокоходи	Thomisidae	Семейство Пауки-бокоходы	
40	Кзістікус монгольський	<i>Xysticus mongolicus</i> Schenkel, 1863	Кзистикус монгольський	Рідкісний
	Родина Скакунці	Salticidae	Семейство Скакунчики	
41	Иленус прикрашений	<i>Yllenus vittatus</i> Thorell, 1875	Илленус украшенный	Рідкісний
	Клас Губоногі Ряд Скутигери Родина Скутигери	Chilopoda Scutigermorpha Scutigerae	Класс Губоногие Класс Скутигеры Семейство Скутигеры	
42	Мухоловка звичайна	<i>Scutigera coleoptrata</i> (Linnaeus, 1758)	Мухоловка обыкновенная	Рідкісний

	1	2	3	4
	Клас Комахи Ряд Бабки Родина Лютки	Insecta Odonata Lestidae	Класс Насекомые Отряд Стрекозы Семейство Лютки	
43	Лютка дрібнозубчаста	<i>Chalcolestes parvidens</i> (Artobolevsky, 1929)	Лютка мелкозубая	Невизначений
	Родина Стрілки	Coenagrionidae	Семейство Стрелки	
44	Стрілка списоносна	<i>Coenagrion hastulatum</i> (Charpentier, 1825)	Стрелка копьеносная	Рідкісний
45	Негаленія красива	<i>Nehalennia speciosa</i> (Charpentier, 1840)	Нехаленния красивая	Вразливий
	Родина Коромисла	Aeshnidae	Семейство Коромысла	
46	Дозорець-імператор	<i>Anax imperator</i> Leach, 1815	Дозорщик-император	Відносно благополучний
47	Дозорець малий	<i>Anax parthenope</i> (Selys, 1839)	Дозорщик июльский / дозорщик малый	Рідкісний
	Родина Дідки	Gomphidae	Семейство Дедки	
48	Дідок жовтоногий	<i>Gomphus flavipes</i> (Carpentier, 1825)	Дедка желтоногий	Рідкісний
	Родина Бабки металеві	Corduliidae	Семейство Бабки	
49	Зеленотілка металева	<i>Somatochlora metallica</i> (Vander Linden, 1825)	Зеленотелка металлическая	Рідкісний
	Родина Бабки справжні	Libellulidae	Семейство Стрекозы настоящие	
50	Білоноска червонувата	<i>Leucorrhinia rubicunda</i> (Linnaeus, 1758)	Белоноска красноватая	Невизначений
51	Білоноска болотна	<i>Leucorrhinia pectoralis</i> (Charpentier, 1825)	Белоноска болотная	Рідкісний
52	Тонкочеревець сплющений	<i>Sympetrum depressiusculum</i> (Selys, 1841)	Сжатобрюх уплощённый	Невизначений
53	Тонкочеревець чорний	<i>Sympetrum danae</i> (Sulzer, 1776)	Сжатобрюх чёрный	Вразливий
54	Тонкочеревець перев'язаний	<i>Sympetrum pedemontanum</i> (Müller in Allioni, 1766)	Сжатобрюх перевязанный	Рідкісний

	1	2	3	4
	Ряд Прямокрилі Родина Саранові	Orthoptera Acrididae	Отряд Прямокрылые Семейство Саранчевые	
55	Вогнівка тріскуча	<i>Psophus stridulus</i> (Linnaeus, 1758)	Огнёвка трескучая	Рідкісний на межі ареалу
	Родина Листові коники	Phaneropteridae	Семейство Листовые кузнечики	
56	Пилкохвіст український	<i>Poecilimon ukrainicus</i> Bey-Bienko, 1951	Пилохвост украинский	Зникаючий
	Родина Коники справжні	Tettigoniidae	Семейство Кузнечики настоящие	
57	Дибка степова	<i>Saga pedo</i> (Pallas, 1771)	Дыбка степная	Рідкісний
58	Стрибун Фривальдського	<i>Pholidoptera frivaldskyi</i> (Herman, 1871)	Кустолобка Фривальдского	Зникаючий
	Ряд Напівтвердокрилі Родина Афелохейриди	Hemiptera Aphelocheiridae	Отряд Полужёсткокрылые Семейство Афелохейриды	
59	Афелохірус літній	<i>Aphelocheirus aestivalis</i> (Fabricius, 1794)	Афелохирус летний	Рідкісний
	Родина Редувіїди	Reduviidae	Семейство Хищницы	
60	Фімата красипес	<i>Phymata crassipes</i> (Fabricius, 1775)	Фимата красипес	Рідкісний
	Родина Щитники	Pentatomidae	Семейство Щитники	
61	Яла овальна	<i>Jalla dumosa</i> (Linnaeus, 1758)	Ялла овальная	Рідкісний
62	Вільпіанус підмаренниковий	<i>Vilpianus galii</i> (Wolff, 1802)	Вильпианус подмаренниковый	Рідкісний
63	Менакарус піщаний	<i>Menaccarus (Oploscelis) arenicola</i> (Scholtz, 1847)	Менакарус песчаный	Рідкісний
64	Диродерес щитовидний	<i>Dyroderes umbraculatus</i> (Fabricius, 1775)	Диродерес щитовидный	Рідкісний
65	Пікромерус двозубчастий	<i>Picromerus bidens</i> (Linnaeus, 1758)	Пикромерус двозубчатый	Рідкісний
66	Пінтеус звичайний	<i>Pinthaeus sanguinipes</i> (Fabricius, 1781)	Пинтеус обыкновенный	Рідкісний
67	Троїлюс крилоплечий	<i>Troilus luridus</i> (Fabricius, 1775)	Троилус крылоплечий	Рідкісний

	1	2	3	4
	Ряд Жуки Родина Жуки-стрибуни	Coleoptera Cicindelidae	Отряд Жуки Семейство Жуки-скакуны	
68	Стрибун приморський	<i>Cicindela maritima</i> Dejean, 1822	Скакун приморский	Рідкісний
69	Стрибун Зальберга	<i>Cicindela sahlbergi</i> Fischer, 1824	Скакун Зальберга	Рідкісний
	Родина Різодіди	Rhysodidae	Семейство Ризодиды	
70	Омогліміус Гермара	<i>Omoglymmius germari</i> (Ganglbauer, 1891)	Омоглиммиус Гермара	Рідкісний
	Родина Жуки-туруни	Carabidae	Семейство Жужелицы	
71	Красотіл пахучий	<i>Calosoma sycophanta</i> (Linnaeus, 1758)	Красотел пахучий	Вразливий
72	Турун Щеглова	<i>Carabus stscheglowi</i> (Mannerheim, 1827)	Жужелица Щеглова	Рідкісний
73	Турун сибірський	<i>Carabus sibiricus haeres</i> Fischer von Waldheim, 1823	Жужелица сибирская	Рідкісний
74	Турун золотисто-облямований	<i>Carabus aurolimbatus</i> Dejean, 1829	Жужелица золотисто-окаймлённая	Рідкісний на межі ареалу
	Родина Плавунчики	Halipidae	Семейство Плавунчики	
75	Плавунчик Захаренка	<i>Haliplus zacharenkoi</i> Grama et Prisky, 1973	Плавунчик Захаренко	Рідкісний
	Родина Вертячки	Gyrinidae	Семейство Вертячки	
76	Вертячка сутінкова	<i>Orectochilus villosus</i> (O. F. Müller, 1776)	Вертячка сумеречная	Рідкісний
	Родина Карапузики	Histeridae	Семейство Карапузики	
77	Карапузик великий	<i>Pachylister inaequalis</i> (Olivier, 1789)	Карапузик большой	Рідкісний
	Родина Мертвоїди	Silphidae	Семейство Мертвоеды	
78	Мертвоїд похмурий	<i>Silpha tristis</i> Illiger, 1798	Мертвоед мрачный	Рідкісний
	Родина Стафілініди	Staphylinidae	Семейство Стафилины	
79	Стафілін волохатий	<i>Emus hirtus</i> (Linnaeus, 1758)	Стафилин мохнатый	Рідкісний стенотопний

	1	2	3	4
	Родина Пластинчатовусі	Scarabaeidae	Семейство Пластинчатоусые	
80	Восковик-пістряк мінливий	<i>Gnorimus variabilis</i> (Linnaeus, 1758)	Восковик-пестряк изменчивый	Рідкісний реліктовий
81	Жук-самітник	<i>Osmoderma coriarium</i> (DeGeer, 1774)	Отшельник пахучий / восковик-отшельник	Вразливий
82	Бронзівка велика зелена	<i>Protaetia aeruginosa</i> (Drury, 1770)	Бронзовка большая зелёная	Вразливий
	Родина Рогачі	Lucanidae	Семейство Рогачи	
83	Рогач звичайний	<i>Lucanus cervus</i> (Linnaeus, 1758)	Жук-олень	Вразливий
84	Езалиос скарабеоїдес	<i>Aesalus scarabaeoides</i> (Panzer, 1794)	Эзалиос скарабеоидес	Рідкісний
	Родина Златки	Buprestidae	Семейство Златки	
85	Акмеодера несправжня	<i>Acmaeodera degener</i> Scopoli, 1763	Акмеодера ложная	Рідкісний
86	Евритирея дубова	<i>Eurythyrea quercus</i> Herbst, 1780	Эвритирея дубовая	Рідкісний реліктовий стенопотний
87	Златка коренева мідна	<i>Sphenoptera cuprina</i> Motschulsky, 1860	Златка корневая медная	Рідкісний
88	Діцерка амфібія	<i>Dicerca amphibia</i> Marseul, 1865	Дицерка амфибия	Рідкісний реліктовий
89	Златка Форманека	<i>Phaenops formaneki formaneki</i> Jakobson, 1913	Златка Форманека	Рідкісний із стабільно низькою чисельністю
90	Золотиста в'язова златка	<i>Anthaxia senicula senicula</i> Schrank, 1789	Золотистая ильмовая златка	Рідкісний
91	Златка Тюрка	<i>Anthaxia tuerki</i> Ganglbauer, 1886	Златка Тюрка	Рідкісний реліктовий
92	Вогнеочеревицева соснова златка	<i>Chrysobothris igniventris</i> Reitter, 1895	Огненнобрюхая сосновая златка	Вразливий
93	Дрокова вузькотіла златка	<i>Agrilus antiquus</i> Mulsant et Rey, 1863	Дроковая узкотелая златка	Вразливий
94	Гострокрила вузькотіла златка	<i>Agrilus guerini</i> Lacordaire, 1835	Острокрылая узкотелая златка	Рідкісний

	1	2	3	4
95	Мідна вузькотіла златка	<i>Agrilus mendax</i> Mannerheim, 1837	Медная узкотелая златка	Рідкісний
	Родина Еукнеміди	Eucnemidae	Семейство Древоеды	
96	Ізоріпис мелязоїдес	<i>Isorhipis melasoides</i> (Laporte de Castelnau, 1835)	Изорипис мелязоидес	Рідкісний
	Родина Ковалики	Elateridae	Семейство Щелкуны	
97	Ковалик дібровний	<i>Lacon querceus</i> (Herbst, 1784)	Щелкун дубравный	Рідкісний
	Родина Світляки	Lampyridae	Семейство Светляки	
98	Світляк звичайний	<i>Lampyris noctiluca</i> (Linnaeus, 1767)	Светляк обыкновенный	Рідкісний
	Родина Каптурники	Bostrichidae	Семейство Капюшонники	
99	Каптурник мінливий	<i>Lichenophanes varius</i> (Illiger, 1801)	Капюшонник изменчивый	Рідкісний
	Родина Пістряки	Cleridae	Семейство Пестряки	
100	Дерместоїдес червоногрудий	<i>Dermestoides sanguinicollis</i> (Fabricius, 1787)	Дерместоидес красногрудый	Рідкісний
	Родина Шкіроїди	Dermestidae	Семейство Кожееды	
101	Шкіроїд сажисто-чорний	<i>Dermestes (Montandonia) fuliginosus</i> Rossi, 1792	Кожеед сажисто-чёрный	Рідкісний
	Родина Плоскотілки	Cucujidae	Семейство Плоскотелки	
102	Плоскотілка червона	<i>Cucujus cinnaberinus</i> (Scopoli, 1763)	Плоскотелка красная	Рідкісний
	Родина Грибовики	Erotylidae	Семейство Грибовики	
103	Комбоцерус гладкий	<i>Combocerus glaber</i> (Schalkwyk, 1783)	Комбоцерус гладкий	Рідкісний
104	Грибовик видовжений	<i>Triplax elongata</i> Lacordaire, 1842	Грибовик удлиненный	Рідкісний
105	Грибовик чорноголовий	<i>Triplax melanocephala</i> (Lacordaire, 1804)	Грибовик черноголовый	Рідкісний
	Родина Пліснявоїди	Endomychidae	Семейство Плеснееды	
106	Пліснявоїд зубчастогрудий	<i>Dapsa denticollis</i> (Germar et Kaulfuss, 1816)	Плеснеед зубчатогрудый	Рідкісний

	1	2	3	4
	Родина Сонечки	Coccinellidae	Семейство Коровки	
107	Сонечко облямоване	<i>Coccinula sinuatomarginata</i> (Faldermann, 1837)	Коровка окаймлённая	Рідкісний на межі ареалу
108	Сонечко вісімнадцятикрапкове	<i>Myrrha octodecimguttata</i> (Linnaeus, 1758)	Коровка восемнадцатипятнистая	Рідкісний
109	Сонечко двадцятиплямисте	<i>Sospita vigintiguttata</i> (Linnaeus, 1758)	Коровка двадцатипятнистая	Рідкісний
	Родина Грибоїди	Mycetophagidae	Семейство Грибоеды	
110	Грибод десятикрапковий	<i>Mycetophagus decempunctatus</i> Fabricius, 1801	Грибод десятиточечный	Рідкісний
111	Грибод тополевий	<i>Mycetophagus (Philomyces) populi</i> Fabricius, 1798	Грибод тополёвый	Рідкісний
	Родина Тінелюби	Melandryidae	Семейство Тенелюбы	
112	Тінелюб бородатий	<i>Melandrya barbata</i> (Fabricius, 1787)	Тенелюб бородатый	Рідкісний
113	Тінелюб витончений	<i>Phryganophilus auritus</i> Motschulsky, 1845	Тенелюб изящный	Рідкісний
114	Тінелюб чотириплямистий	<i>Dircaea quadriguttata</i> (Paykull, 1798)	Тенелюб четырёхпятнистый	Рідкісний
115	Тінелюб дубовий	<i>Hypulus quercinus</i> (Quensel, 1790)	Тенелюб дубовый	Рідкісний
	Родина Віяловусі	Rhipiphoridae	Семейство Веероносцы	
116	Метекус парадоксальний	<i>Metoecus paradoxus</i> (Linnaeus, 1760)	Веерник парадоксальный	Рідкісний
	Родина Чорнотілки	Tenebrionidae	Семейство Чернотелки	
117	Псевдоцистела вусачеподібна	<i>Pseudocistela ceramboides</i> (Linnaeus, 1761)	Псевдоцистела усачевидная	Рідкісний
	Родина Жуки-вусачі	Cerambycidae	Семейство Жуки-усачи	
118	Вусач-гесляр	<i>Ergates faber</i> (Linnaeus, 1767)	Усач-плотник	Рідкісний
119	Акімерус Шеффера	<i>Akimerus schaefferi</i> (Laicharting, 1784)	Акімерус Шеффера	Рідкісний

	1	2	3	4
120	Коротконадкрил великий	<i>Necydalis major</i> Linnaeus, 1758	Коротконадкрыл большой	Рідкісний
121	Вусач мускусний	<i>Aromia moschata</i> (Linnaeus, 1758)	Усач мускусный	Вразливий
122	Вусач червонокрил Келлера	<i>Purpuricenusa kaehlerii</i> (Linnaeus, 1758)	Краснокрыл Келлера	Вразливий
123	Вусач альпійський	<i>Rosalia alpina</i> (Linnaeus, 1758)	Усач альпийский	Вразливий
124	Плосковусач бронзовий	<i>Callidium aeneum</i> (DeGeer, 1775)	Золотистый плоский дровосек	Рідкісний
125	Кліт тропічний	<i>Clytus tropicus</i> (Panzer, 1795)	Клит тропический	Вразливий
126	Вусач-товстун вербовий	<i>Lamia textor</i> (Linnaeus, 1758)	Ивовый толстяк	Рідкісний
127	Коренеїд елегантний	<i>Dorcadion elegans</i> Kraatz, 1873	Корнеед элегантный	Рідкісний
128	Вусач земляний хрестоносець	<i>Dorcadion equestre</i> (Lachmann, 1770)	Усач земляной хрестоносец	Вразливий
129	Скрипун ільмовий	<i>Saperda punctata</i> (Linnaeus, 1767)	Скрипун точечный	Вразливий
130	Агапантія Кірбі	<i>Agapanthia kirbyi</i> (Gyllenhal, 1817)	Агапантия Кирби	Рідкісний на межі ареалу
Родина Довгоносики		Curculionidae	Семейство Долгоносики	
131	Апсіс білосмужковий	<i>Apsis albolineata</i> (Fabricius, 1792)	Апсис белополосый	Рідкісний на межі ареалу
132	Баріпейтес Лебедєва	<i>Barypeithes lebedevi</i> Roubal, 1926	Барпейтес Лебедева	Рідкісний
133	Довгоносик гострокрилий	<i>Euidosomus acuminatus</i> (Boheman, 1840)	Слоник острокрылый	Рідкісний на межі ареалу
134	Скосар асфальтово-чорний	<i>Otiorynchus (Pontotiorhynchus) asphaltinus</i> Germar, 1824	Скосарь асфальтово-чёрный	Рідкісний на межі ареалу
135	Філобіус Якобсона	<i>Phyllobius (Metaphyllobius) jacobsoni</i> Smirnov, 1913	Филобиус Якобсона	Рідкісний
136	Полідрузус прикрашений	<i>Polydrusus (Polydrusus) ornatus</i> Gyllenhal, 1834	Полидрузус украшенный	Рідкісний на межі ареалу
137	Птохус-порося	<i>Ptochus porcellus</i> Boheman, 1834	Птохус-поросёнок	Рідкісний на межі ареалу

	1	2	3	4
138	Савроматес Арнольді	<i>Sauromates arnoldi</i> Korotiaev, 1992	Савроматес Арнольди	Рідкісний
139	Клеон чотирисмугий	<i>Stephanocleonus tetragrammus</i> (Pallas, 1781)	Стефаноклеонус четырёхпятнистый	Рідкісний
	Ряд Лускокрилі Родина Красикові	Lepidoptera Zygaenidae	Отряд Чешуекрылые Семейство Пестрянки	
140	Красик веселий	<i>Zygaena laeta</i> (Hübner, 1790)	Пестрянка весёлая	Рідкісний
	Родина Коконопряди	Lasiocampidae	Семейство Коконопряды	
141	Коконопряд осиковолистний	<i>Phylodesma tremulifolia</i> (Hübner, 1810)	Коконопряд осиноволистный	Рідкісний
	Родина Березові шовкопряди	Endromidae	Семейство Берёзовые шелкопряды	
142	Шовкопряд березовий	<i>Endromis versicolora</i> (Linnaeus, 1758)	Шелкопряд бѳрезовый	Вразливий
	Родина Сатурнії	Saturniidae	Семейство Сатурнии	
143	Сатурнія руда	<i>Aglia tau</i> (Linnaeus, 1758)	Сатурния рыжая	Вразливий
144	Сатурнія грушова	<i>Saturnia pyri</i> ([Denis et Schiffermüller], 1775)	Сатурния грушевая	Вразливий на межі ареалу
145	Сатурнія тернова	<i>Eudia spini</i> ([Denis et Schiffermüller], 1775)	Сатурния терновая	Зникаючий
	Родина Жовті шовкопряди	Lemoniidae	Семейство Жѳлтые шелкопряды	
146	Шовкопряд салатний	<i>Lemonia dumi</i> (Linnaeus, 1961)	Шелкопряд салатный	Вразливий
147	Шовкопряд кульбабовий	<i>Lemonia taraxaci</i> (Denis et Schiffermüller, 1775)	Шелкопряд одуванчиковый	Вразливий
	Родина Бражники	Sphingidae	Семейство Бражники	
148	Бражник дубовий	<i>Marumba quercus</i> (Denis et Schiffermüller, 1775)	Бражник дубовый	Рідкісний на межі ареалу
149	Джмелевидка скабіозова	<i>Hemaris tityus</i> (Linnaeus, 1758)	Шмелевидка скабиозовая	Рідкісний
150	Бражник Прозерпіна	<i>Proserpinus proserpina</i> (Pallas, 1772)	Бражник Прозерпина	Рідкісний

	1	2	3	4
	Родина Головчаки	Hesperiidae	Семейство Толстоголовки	
151	Головчак Прото	<i>Muschampia proto</i> (Ochsenheimer, 1808)	Толстоголовка Прото	Вразливий
152	Головчак Морфей	<i>Heteropterus morpheus</i> (Pallas, 1771)	Толстоголовка Морфей	Рідкісний
153	Головчак кома	<i>Hesperia comma</i> (Linnaeus, 1758)	Толстоголовка запятая	Рідкісний
	Родина Косатці	Papilionidae	Семейство Парусники	
154	Поликсена	<i>Zerynthia polyxena</i> (Denis et Schiffermüller, 1775)	Поликсена	Відносно благополучний
155	Мнемозина	<i>Parnassius mnemosyne</i> (Linnaeus, 1758)	Мнемозина	Рідкісний
156	Подалірій	<i>Iphiclides podalirius</i> (Linnaeus, 1758)	Подалирий	Відносно благополучний
157	Махаон	<i>Papilio machaon</i> Linnaeus, 1758	Махаон	Відносно благополучний
	Родина Білани	Pieridae	Семейство Белянки	
158	Жовтюх Мирмидона	<i>Colias myrmidone</i> (Esper, [1777])	Желтушка Мирмидона	Зникаючий
159	Жовтюх Хризотема	<i>Colias chrysotheme</i> (Esper, 1781)	Желтушка Хризотема	Вразливий
	Родина Синявці	Lycaenidae	Семейство Голубянки	
160	Хвостюшок Рімнус	<i>Neolycaena rhymnus</i> (Eversmann, 1832)	Хвостатка Римнус	Рідкісний
161	Синявець Вікрама	<i>Pseudophilotes vicrama</i> (Moore, 1865)	Голубянка Вікрама	Вразливий
162	Синявець Телей	<i>Maculinea teleius</i> (Bergsträsser, 1779)	Голубянка Теллей	Вразливий
163	Синявець піренейський	<i>Agriades pyrenaicus</i> (Boisduval, 1840)	Голубянка пиренейская	Вразливий
164	Синявець Буадюваля	<i>Polyommatus eros boisduvalii</i> (Ochsenheimer, 1808)	Голубянка Буадюваля	Зникаючий
	Родина Ріодініди	Riodinidae	Семейство Риодиниды	
165	Люцина	<i>Hamearis lucina</i> (Linnaeus, 1758)	Люцина	Відносно благополучний

	1	2	3	4
	Родина Німфаліди	Nymphalidae	Семейство Нимфалиды	
166	Сонцевик фау-біле	<i>Nymphalis vaualbum</i> ([Denis et Schiffermüller], 1775)	Углокрыльница фау-белое	Невизначений
167	Перлівець Іно	<i>Brenthis ino</i> (Rottemburg, 1775)	Перламутровка Ино	Рідкісний
168	Рябець великий / матурна	<i>Euphydryas maturna</i> (Linnaeus, 1758)	Шашечница большая / матурна	Вразливий
169	Пасмовець тополевий	<i>Limnitis populi</i> (Linnaeus, 1758)	Ленточник тополёвый	Вразливий
	Родина Сатири	Satyridae	Сатиры	
170	Прочанок болотяний	<i>Coenonympha tullia</i> (O. F. Müller, 1764)	Сенница болотная	Вразливий
171	Сатир залізний	<i>Hipparchia statilinus</i> (Hufnagel, 1766)	Сатир железный	Рідкісний
	Родина Совки	Noctuidae	Семейство Совки	
172	Стрічка малинова	<i>Catocala sponsa</i> (Linnaeus, 1767)	Орденская лента малиновая	Вразливий
173	Стрічка блакитна	<i>Catocala fraxini</i> (Linnaeus, 1758)	Орденская лента голубая	Вразливий
174	Стрічка вербова	<i>Catocala electa</i> (Vieweg, 1790)	Орденская лента ивовая	Вразливий
175	Стрічка рожева	<i>Catocala pacta</i> (Linnaeus, 1758)	Орденская лента розовая	Невизначений
176	Катефія білострічкова	<i>Catephia alchymnista</i> ([Denis et Schiffermüller], 1775)	Катефия белоленточная	Рідкісний
177	Арітрура мишаста	<i>Arytrura musculus</i> (Ménétriés, 1859)	Аритрура мышастая	Рідкісний
178	Совка чубаткова	<i>Calyptra thalictri</i> (Borkhausen, 1790)	Совка хохлатковая	Рідкісний
179	Каптурниця срібляста	<i>Cucullia argentina</i> (Fabricius, 1787)	Капюшонница серебристая	Рідкісний
180	Каптурниця пишна	<i>Cucullia magnifica</i> Freyer, 1839	Капюшонница великолепная	Невизначений
181	Каптурниця блискуча	<i>Cucullia splendida</i> (Stoll, 1782)	Капюшонница роскошная	Невизначений
182	Каптурниця срібна	<i>Cucullia argentea</i> (Hufnagel, 1766)	Капюшонница серебряная	Невизначений
183	Совка сокиркова	<i>Periphanes delphinii</i> (Linnaeus, 1758)	Совка шпорниковая	Рідкісний
184	Совка розкішна	<i>Staurophora celsia</i> (Linnaeus, 1758)	Совка роскошная	Рідкісний

	1	2	3	4
185	Совка каппа	<i>Hecatera cappa</i> (Hübner, [1809])	Совка каппа	Рідкісний
	Родина Хвилянки	Lymantriidae	Семейство Волнянки	
186	Китицехвіст степовий	<i>Teia dubia</i> (Tauscher, 1806)	Кистехвост степной	Невизначений
	Родина Ведмедиці	Arctiidae	Семейство Медведиці	
187	Ведмедиця плямиста	<i>Chelis maculosa</i> (Gerning, 1780)	Медведица пятнистая	Рідкісний
188	Ведмедиця чорна	<i>Epatolmis caesarea</i> (Goeze, 1781)	Медведица чёрная	Рідкісний
189	Ведмедиця господня	<i>Callimorpha dominula</i> (Linnaeus, 1758)	Медведица госпожа	Вразливий
	Ряд Сітчастокрилі Родина Мурашині леви	Neuroptera Myrmeleontidae	Отряд Сетчатокрылые Семейство Муравьиные львы	
190	Велетенський мурашиний лев західний	<i>Acanthaclisis occitanica</i> (Villers, 1789)	Муравьиный лев большой	Зникаючий
	Ряд Перетинчастокрилі Родина Пильщики-цимбіциди	Hymenoptera Cimbicidae	Отряд Перепончатокрылые Семейство Пилильщики-цимбициды	
191	Абія блискуча	<i>Abia nitens</i> (Linnaeus, 1758)	Абия блестящая	Рідкісний
	Родина Сколієві оси	Scoliidae	Семейство Сколии	
192	Сколія-гігант	<i>Megascolia maculata</i> (Drury, 1773)	Сколия гигантская	Вразливий
	Родина Хрзідіди	Chrysididae	Семейство Осы-блестянки / Золотые осы	
193	Парнопес великий	<i>Parnopes grandior</i> Pallas, 1771	Парнопес большой	Рідкісний
194	Гедіхрум шляхетний	<i>Hedychrum nobile</i> Scopoli, 1763	Гедихрум благородный	Рідкісний
	Родина Складчастокрилі оси	Vespidae	Семейство Складчатокрылые осы	
195	Дисцелія Дюфура	<i>Discoelius dufourii</i> Lapeletier, 1841	Дисцелия Дюфура	Рідкісний
196	Дисцелія зональна	<i>Discoelius zonalis</i> (Panzer, 1801)	Дисцелия зональная	Рідкісний
197	Евмен трикрапковий	<i>Eumenes tripunctatus</i> (Christ, 1791)	Эвмен трёхточечный	Вразливий
	Родина Дорожні оси	Pompilidae	Семейство Дорожные осы	

	1	2	3	4
198	Аноплій самарський	<i>Anoplius samariensis</i> (Pallas, 1771)	Аноплий самарский	Рідкісний
	Родина Риючі осі-краброніди	Crabronida	Семейство Роющие осы-краброниды	
199	Бембікс середземноморський	<i>Bembix olivacea</i> Fabricius, 1787	Бембекс средиземноморский	Рідкісний
200	Церцеріс горбкуватий	<i>Cerceris tuberculata</i> (Villers, 1787)	Церцерис холмистый	Рідкісний
201	Лярра анафемська	<i>Larra anathema</i> (Rossi, 1790)	Ларра анафемская	Невизначений
202	Стизоїд тризубий	<i>Stizoides tridentatus</i> (Fabricius, 1775)	Стизоид трёхзубый	Рідкісний
	Родина Риючі осі-сфециди	Sphecidae	Семейство Роющие осы-сфециды	
203	Сфекс рудуватий	<i>Sphex funerarius</i> Gussakovskij, 1934	Сфекс рыжеватый	Невизначений
	Родина Андреніди	Andrenidae	Семейство Андрениды	
204	Мелітурга булавовуса	<i>Melitturga clavicornis</i> (Latreille, 1806)	Мелитурга булавоусая	Вразливий
205	Андрена золотонога	<i>Andrena (Euandrena) chrysopus</i> Perez, 1903	Андрена золотоногая	Рідкісний
206	Андрена носата	<i>Andrena (Didonia) nasuta</i> Giraud, 1863	Андрена носатая	Рідкісний
207	Андрена рокитникова	<i>Andrena (Taeniandrena) aberrans</i> Eversmann, 1852	Андрена раkitникова	Рідкісний
	Родина Галіктіди	Halictidae	Семейство Галиктиды	
208	Псевдоапіс (бджола-номія) стегновий	<i>Pseudapis femoralis</i> (Pallas, 1773)	Псевдоапис (пчела-номия) бедренный	Рідкісний
	Родина Меліттиди	Melittidae	Семейство Мелиттиды	
209	Мелітта Ванковича	<i>Melitta (Cilisa) wankowiczi</i> (Radoszkowski, 1891)	Мелитта Ванковича	Зникаючий
210	Дазипода (мохнонога бджола) шипоносна	<i>Dasypoda (Megadasypoda) spinigera</i> Kohl, 1905	Дазипода (мохноногая пчела) шипоносная	Рідкісний
211	Дазипода (мохнонога бджола) шаровидна	<i>Dasypoda (Megadasypoda) braccata</i> Eversmann, 1852	Дазипода (мохноногая пчела) шаровидная	Рідкісний
212	Макропіс Фривальдського	<i>Macropis (Macropis) frivaldskyi</i> Mocsary, 1878	Макропис Фривальдского	Рідкісний

	1	2	3	4
	Родина Мегахілиди	Megachilidae	Семейство Мегахилиды	
213	Гоплітіс рудий	<i>Hoplitis (Megalosmia) fulva</i> (Eversmann, 1852)	Гоплитис рыжий	Рідкісний
214	Стеліс кільчастий	<i>Stelis annulata</i> (Lepeletier, 1841)	Стелис кольчатый	Рідкісний
215	Літург жовтохвостий	<i>Lithurgus (Lithurgus) chrysurus</i> Fonscolombe, 1834	Литург желтохвостый	Рідкісний
216	Антідія сьомишипа	<i>Anthidium (Anthidium) septemspinum</i> Lepeletier, 1841	Антидия (пчела-шерстобит) семишипая	Зникаючий
217	Осмія двокольорова	<i>Osmia (Neosmia) bicolor</i> (Schrank, 1781)	Осмия двуцветная	Рідкісний
218	Мегахіла (бджола-листоріз) восьмипозначкова	<i>Megachile (Megachile) octosignata</i> Nilander, 1852	Мегахила (пчела-листорез) восьмиотметковая	Рідкісний
	Родина Колетиди	Colletidae	Семейство Коллетиды	
219	Колет носатий	<i>Colletes nasutus</i> Smith, 1859	Коллет носатый	Рідкісний
	Родина Справжні бджоли	Apidae	Семейство Настоящие пчелы	
220	Антофора рудувата	<i>Anthophora (Paramegilla) fulvipes</i> Eversmann, 1846	Антофора рыжеватая	Рідкісний
221	Епеолоїдес цекутієнс	<i>Epeoloides coecutiens</i> (Fabricius, 1775)	Эпеолоидес цекутиенс	Рідкісний
222	Амобатоїдес черевний	<i>Ammobatoides abdominalis</i> (Eversmann, 1852)	Амобатоидес брюшной	Рідкісний
223	Амобатес вірменський	<i>Ammobates (Ammobates) armeniacus</i> Morawitz, 1876	Амобатес армянский	Рідкісний
224	Ксилокопа (бджола-тесляр) звичайна	<i>Xylocopa (Xylocopa) valga</i> Gerstaecker, 1872	Ксилокопа (пчела-плотник) обыкновенная	Рідкісний
225	Ксилокопа (бджола-тесляр) фіолетова	<i>Xylocopa (Xylocopa) violacea</i> (Linnaeus, 1758)	Ксилокопа (пчела-плотник) фиолетовая	Рідкісний
226	Джміль моховий	<i>Bombus (Bombus) muscorum</i> (Linnaeus, 1758)	Шмель моховой	Рідкісний
227	Джміль пахучий	<i>Bombus (Subterraneobombus) fragrans</i> (Pallas, 1771)	Шмель пахучий	Зникаючий

	1	2	3	4
228	Джміль глинистий	<i>Bombus (Megabombus) argillaceus</i> Smith, 1854	Шмель глинистий	Вразливий
229	Джміль вірменський	<i>Bombus (Thoracobombus) armeniacus</i> Radoszkowski, 1877	Шмель армянский	Зникаючий
230	Джміль яскравий	<i>Bombus (Thoracobombus) pomorum</i> Panzer, 1805	Шмель яркий	Вразливий
231	Джміль лезус	<i>Bombus (Thoracobombus) laesus</i> Morawitz, 1875	Шмель лезус	Вразливий
232	Джміль червонуватий	<i>Bombus (Megabombus) ruderatus</i> (Fabricius, 1775)	Шмель красноватый	Рідкісний
233	Джміль оперезаний	<i>Bombus (Thoracobombus) zonatus</i> Smith, 1854	Шмель опоясанный	Рідкісний
234	Джміль Каллума пластинчастозубий	<i>Bombus (Cullumanobombus)</i> <i>cullumanus serrisquama</i> Morawitz, 1888	Шмель Каллума пластинчатозубый	Регіонально зниклий
235	Джміль ветеранус	<i>Bombus (Thoracobombus) veteranus</i> (Fabricius, 1793)	Шмель ветеранус	Рідкісний
Ряд Двокрилі Родина Львинки		Diptera Stratiomyidae	Отряд Двукрылые Семейство Львинки	
236	Клітеллярія чепрачна	<i>Clitellaria ephippium</i> (Fabricius, 1775)	Клителлярия чепрачная	Рідкісний
Родина Ктирі		Asilidae	Семейство Ктыри	
237	Ктир шершенеподібний	<i>Alilus crabraniformis</i> (Linneus, 1758)	Ктырь шершевидный	Рідкісний
Родина Дзюрчалки		Syrphidae	Семейство Журчалки	
238	Калліпроболо прегарна	<i>Calliprobola speciosa</i> Rossi, 1790	Каллипроболо прекрасная	Вразливий
239	Пелекоцера широколоба	<i>Pelecocera latifrons</i> Loew, 1856	Пелекоцера широколобая	Рідкісний
240	Зубарик чорнолапий	<i>Merodon nigratarsis</i> Röndani, 1845	Зубарик чернолапый	Вразливий
241	Зубарик карликовий	<i>Merodon nanus</i> Sack, 1931	Зубарик карликовий	Рідкісний

	1	2	3	4
	Тип Хордові Клас Цефаласпідоморфи Ряд Міногоподібні Родина Міногові	Chordata Cephalaspidomorphi Petromyzontiiformes Petromyzontidae	Хордовые Класс Цефаласпидоморфы Отряд Миногообразные Семейство Миноговые	
242	Українська мінога	<i>Eudontomyzon mariae</i> (Berg, 1931)	Украинская минога	Рідкісний
	Клас Променепері риби Ряд Осетроподібні Родина Осетрові	Actinopterygii Acipenseriformes Acipenseridae	Класс Лучепёрые рыбы Отряд Осётрообразные Семейство Осетровые	
243	Стерлядь	<i>Acipenser ruthenus</i> Linnaeus, 1758	Стерлядь	Зниклий
	Ряд Коропоподібні Родина Коропові	Cypriniformes Cyprinidae	Отряд Карпообразные Семейство Карповые	
244	Звичайний карась	<i>Carassius carassius</i> (Linnaeus, 1758)	Обыкновенный карась	Рідкісний
245	Синець	<i>Ballerus ballerus</i> (Linnaeus, 1758)	Синец	Зникаючий
246	Клепець	<i>Ballerus sapa</i> (Pallas, 1814)	Белоглазка	Вразливий
247	Російська бистрянкa	<i>Alburnoides rossicus</i> Berg, 1924	Русская быстрянка	Зниклий
248	Волзький підуст	<i>Chondrostoma variable</i> Jakovlev, 1870	Волжский подуст	Вразливий на межі ареалу
249	В'язь	<i>Leuciscus idus</i> (Linnaeus, 1758)	Язь	Рідкісний
250	Ялець Данилевського	<i>Leuciscus danilewskii</i> (Kessler, 1877)	Елец Данилевского	Вразливий
251	Причорноморський вирезуб	<i>Rutilus frisii</i> (Nordmann, 1840)	Вырезуб	Зниклий
252	Рибець	<i>Vimba vimba</i> (Linnaeus, 1758)	Рыбец	Зникаючий
253	Озерний гольян	<i>Rhynchocypris percunurus</i> (Pallas, 1814)	Озёрный гольян	Зникаючий
	Родина В'юнові	Cobitidae	Семейство Вьюновые	
254	Щипавка Гладкова	<i>Cobitis melanoleuca gladkovi</i> Vasil'ev et Vasil'eva, 2008	Щиповка Гладкова	Відносно благополучний на межі ареалу
255	Золотиста північна щипавка	<i>Sabanejewia baltica</i> Witkowski, 1994	Балтийская щиповка	Вразливий

	1	2	3	4
	Родина Немахейлові	Nemacheilidae	Семейство Немахейловые	
256	Вусатий слиж	<i>Barbatula barbatula</i> (Linnaeus, 1758)	Усатый голец	Рідкісний
	Ряд Тріскоподібні Родина Тріскові	Gadiformes Gadidae	Отряд Трескообразные Семейство Тресковые	
257	Минь	<i>Lota lota</i> (Linnaeus, 1758)	Налим	Відносно благополучний
	Ряд Окунеподібні Родина Окуневі	Perciformes Percidae	Отряд Окунеобразные Семейство Окунёвые	
258	Йорж носар	<i>Gymnocephalus acerina</i> (Gueldenstaedt, 1774)	Донской ёрш	Зникаючий
259	Волзький судак	<i>Sander volgensis</i> (Gmelin, 1789)	Берш	Зниклий
	Родина Бичкові	Gobiidae	Семейство Бычковые	
260	Донський бичок-пуголовок	<i>Benthophilus durrelli</i> Boldyrev et Bogutskaya, 2004	Донская пуголовка	Зниклий
	Клас Амфібії / Земноводні Ряд Хвостаті амфібії Родина Саламандрові	Amphibia Caudata Salamandridae	Класс Амфибии / Земноводные Отряд Хвостатые амфибии Семейство Саламандровые	
261	Гребінчастий тритон	<i>Triturus cristatus</i> (Laurenti, 1768)	Гребенчатый тритон	Рідкісний із стабільно низькою чисельністю
	Ряд Безхвості амфібії Родина Квакши	Anura Hylidae	Отряд Бесхвостые амфибии Семейство Квакши	
262	Східна квакша / рахкавка	<i>Hyla orientalis</i> Bedriaga, 1890	Восточная квакша / восточная древесница	Рідкісний на межі авреалу
	Родина Ропухи	Bufo	Семейство Жабы	
263	Сіра ропуха / звичайна ропуха	<i>Bufo bufo</i> (Linnaeus, 1758)	Серая жаба / обыкновенная жаба	Рідкісний на межі ареалу
	Родина Жаби	Ranidae	Семейство Лягушки	
264	Ставкова жаба	<i>Pelophylax lessonae</i> (Camerano, 1882)	Прудовая лягушка	Рідкісний на межі ареалу

	1	2	3	4
265	Їстівна жаба	<i>Pelophylax esculentus</i> (Linnaeus, 1758)	Съедобная лягушка	Невизначений
	Клас Рептилії Ряд Черепахи Родина Прісноводні черепахи	Reptilia Testudines Emydidae	клас Рептилии Отряд Черепахи Семейство Пресноводные черепахи	
266	Болотяна черепаха	<i>Emys orbicularis</i> (Linnaeus, 1758)	Болотная черепаха	Рідкісний на межі ареалу
	Ряд Лускаті Родина Справжні ящірки	Squamata Lacertidae	Отряд Чешуйчатые Семейство Настоящие ящерицы	
267	Зелена ящірка	<i>Lacerta viridis</i> (Laurenti 1768)	Зелёная ящерица	Зникаючий на межі ареалу
268	Живородна ящірка	<i>Zootoca vivipara</i> (Jacquin, 1787)	Живородящая ящерица	Рідкісний на межі ареалу
269	Різнобарвна ящурка	<i>Eremias arguta</i> Pallas, 1773	Разноцветная ящурка	Вразливий на межі ареалу
	Родина Вужеві	Colubridae	Семейство Ужовые	
270	Водяний вуж	<i>Natrix tessellata</i> (Laurenti, 1768)	Водяной уж	Рідкісний на межі ареалу
271	Візерунковий полоз	<i>Elaphe dione</i> (Pallas, 1773)	Узорчатый полоз	Рідкісний на межі ареалу
272	Сарматський (палласів) полоз	<i>Elaphe sauromates</i> Pallas, 1814	Сарматский (палласов) полоз	Регіонально зниклий на межі ареалу
273	Звичайна мідянка	<i>Coronella austriaca</i> Laurenti, 1768	Обыкновенная медянка	Рідкісний
	Родина Гадюкові	Viperidae	Семейство Гадюковые	
274	Гадюка Нікольського / лісостепова гадюка	<i>Vipera (Pelias) nikolskii</i> Vedmederja, Grubant et Rudayeva, 1986	Гадюка Никольского	Рідкісний на межі ареалу
275	Степова гадюка	<i>Vipera renardi</i> Christoff, 1861	Степная гадюка	Вразливий на межі ареалу
	Клас Птахи Ряд Гусеподібні Родина Качкові	Aves Anseriformes Anatidae	Класс Птицы Отряд Гусеобразные Семейство Утки	
276	Червоновола казарка	<i>Branta ruficollis</i> (Pallas, 1769)	Краснозобая казарка	Вразливий

	1	2	3	4
277	Сіра гуска	<i>Anser anser</i> (Linnaeus, 1758)	Серый гусь	Вразливий
278	Огар	<i>Tadorna ferruginea</i> (Pallas, 1764)	Огарь	Рідкісний на межі ареалу
279	Гоголь	<i>Bucephala clangula</i> (Linnaeus, 1758)	Гоголь	Рідкісний
280	Середній крех	<i>Mergus serrator</i> Linnaeus, 1758	Длинноносый крохаль	Рідкісний із стабільно низькою чельністю
281	Червонодзьоба чернь	<i>Netta rufina</i> (Pallas, 1773)	Красноносый нырок	Рідкісний на межі ареалу
282	Білоока чернь	<i>Aythya nyroca</i> (Güldenstädt, 1770)	Белоглазый нырок	Рідкісний на межі ареалу
283	Нерозень	<i>Anas strepera</i> Linnaeus, 1758	Серая утка	Зникаючий.
284	Мала чириanka	<i>Anas crecca</i> Linnaeus, 1758	Чирок-свистунок	Рідкісний на межі ареалу
285	Широконоска	<i>Anas clypeata</i> Linnaeus, 1758	Широконоска	Вразливий
Ряд Пірникозоподібні Родина Пірникозові		Podicipediformes Podicipedidae	Отряд Поганкообразные Семейство Поганковые	
286	Чорношия пірникоза	<i>Podiceps nigricollis</i> C. L. Brehm, 1831	Черношейная поганка	Вразливий
287	Сірощока пірникоза	<i>Podiceps grisegena</i> (Boddaert, 1783)	Серощёкая поганка	Вразливий
Ряд Лелекоподібні Родина Лелекові		Ciconiiformes Ciconiae	Отряд Аистообразные Семейство Аистовые	
288	Чорний лелека	<i>Ciconia nigra</i> (Linnaeus, 1758)	Чёрный аист	Рідкісний на межі ареалу
Родина Чаплеві		Ardeidae	Семейство Цаплевые	
289	Квак	<i>Nycticorax nycticorax</i> (Linnaeus, 1758)	Кваква	Рідкісний на межі ареалу
290	Мала чепура	<i>Egretta garzetta</i> (Linnaeus, 1758)	Малая белая цапля	Зникаючий

	1	2	3	4
291	Руда чапля	<i>Ardea purpurea</i> Linnaeus, 1766	Рыжая цапля	Вразливий
	Ряд Яструбоподібні Родина Яструбові	Accipitriformes Accipitridae	Отряд Ястребообразные Семейство Ястребовые	
292	Осоїд	<i>Pernis apivorus</i> (Linnaeus, 1758)	Обыкновенный осоед	Рідкісний із стабільно низькою чисельністю
293	Чорний шуліка	<i>Milvus migrans</i> (Boddaert, 1783)	Чёрный коршун	Рідкісний із низькою чисельністю
294	Польовий лунь	<i>Circus cyaneus</i> (Linnaeus, 1766)	Полевой лунь	Рідкісний із низькою чисельністю
295	Степовий лунь	<i>Circus macrourus</i> (S. G. Gmelin, 1771)	Степной лунь	Рідкісний із низькою чисельністю
296	Лучний лунь	<i>Circus pygargus</i> (Linnaeus, 1758)	Луговой лунь	Рідкісний із низькою чисельністю
297	Степовий канюк	<i>Buteo rufinus</i> (Cretzschmar, 1827)	Курганник	Рідкісний, що розселяється
298	Зміїд	<i>Circaetus gallicus</i> (J. F. Gmelin, 1788)	Змеяед	Рідкісний із стабільно низькою чисельністю
299	Орел-карлик	<i>Hieraaetus pennatus</i> (J. F. Gmelin, 1788)	Орёл-карлик	Рідкісний стенотопний
300	Великий підорлик	<i>Aquila clanga</i> Pallas, 1811	Большой подорлик	Зникаючий
301	Малий підорлик	<i>Aquila pomarina</i> C. L. Brehm, 1831	Малый подорлик	Рідкісний, що розселяється
302	Орлан-білохвіст	<i>Haliaeetus albicilla</i> (Linnaeus, 1758)	Орлан-белохвост	Рідкісний із низькою чисельністю
303	Беркут	<i>Aquila chrysaetos</i> (Linnaeus, 1758)	Беркут	Рідкісний на межі ареалу

	1	2	3	4
304	Могильник	<i>Aquila heliaca</i> Savigny, 1831	Могильник	Рідкісний
	Родина Скопи	Pandionidae	Семейство Скопы	
305	Скопа	<i>Pandion haliaetos</i> (Linnaeus, 1758)	Скопа	Рідкісний стенотопний
	Ряд Соколоподібні Родина Соколові	Falconiformes Falconidae	Отряд Соколообразные Семейство Соколовые	
306	Сапсан	<i>Falco peregrinus</i> Tunstall, 1771	Сапсан	Рідкісний із стабільно низькою чисельністю
307	Балабан	<i>Falco cherrug</i> J. E. Gray, 1834	Балобан	Зникаючий
308	Великий підсоколик	<i>Falco subbuteo</i> Linnaeus, 1758	Чеглок	Вразливий
309	Звичайний боривітер	<i>Falco tinnunculus</i> Linnaeus, 1758	Обыкновенная пустельга	Рідкісний із низькою чисельністю
310	Кібчик	<i>Falco vespertinus</i> Linnaeus, 1766	Кобчик	Зникаючий
	Ряд Дрохвоподібні Родина Дрохвові	Otidiformes Otiidae	Отряд Дрофообразные Семейство Дрофиные	
311	Дрохва	<i>Otis tarda</i> Linnaeus, 1758	Дрофа	Зникаючий
	Ряд Журавлеподібні Родина Погоничеві	Gruiformes Rallidae	Отряд Журавлеобразные Семейство Пастушковые	
312	Звичайний погонич	<i>Porzana porzana</i> (Linnaeus, 1766)	Погоньш	Вразливий
313	Погонич-крихітка	<i>Porzana pusilla</i> (Pallas, 1776)	Погоньш-крошка	Вразливий
	Родина Справжні журавлі	Gruidae	Семейство Настоящие журавли	
314	Сірий журавель	<i>Grus grus</i> (Linnaeus, 1758)	Серый журавль	Рідкісний на межі ареалу
	Ряд Сивкоподібні Родина Шилодзьобкові	Charadriiformes Recurvirostridae	Отряд Ржанкообразные Семейство Шилоклювковые	
315	Кулик-довгоніг	<i>Himantopus himantopus</i> (Linnaeus, 1758)	Ходулочник	Рідкісний на межі ареалу

	1	2	3	4
	Родина Куликосорокові	Haematopodidae	Семейство Куликосороковые	
316	Кулик-сорока	<i>Haematopus ostralegus</i> Linnaeus, 1758	Кулик-сорока	Рідкісний стенотопний
	Родина Сивкові	Charadriidae	Семейство Ржанковые	
317	Малий пісочник	<i>Charadrius dubius</i> Scopoli, 1786	Малый зуёк	Вразливий
318	Великий пісочник	<i>Charadrius hiaticula</i> Linnaeus, 1758	Галстучник	Рідкісний стенотопний
	Родина Баранцеві	Scolopacidae	Семейство Бекасовые	
319	Слуква	<i>Scolopax rusticola</i> Linnaeus, 1758	Вальдшнеп	Рідкісний на межі ареалу
320	Великий баранець	<i>Gallinago media</i> (Latham, 1787)	Дупель	Рідкісний стенотопний
321	Великий кульон	<i>Numenius arquata</i> (Linnaeus, 1758)	Большой кроншнеп	Вразливий
322	Великий грицик	<i>Limosa limosa</i> (Linnaeus, 1758)	Большой веретенник	Вразливий
323	Лісовий коловодник	<i>Tringa ochropus</i> Linnaeus, 1758	Черныш	Рідкісний на межі ареалу
324	Звичайний коловодник	<i>Tringa totanus</i> (Linnaeus, 1758)	Травник	Вразливий
325	Ставковий коловодник	<i>Tringa stagnatilis</i> (Bechstein, 1803)	Поручейник	Зникаючий
326	Набережник	<i>Actitis hypoleucos</i> (Linnaeus, 1758)	Перевозчик	Рідкісний стенотопний
	Родина Мартинові	Laridae	Семейство Чайковые	
327	Річковий крячок	<i>Sterna hirundo</i> Linnaeus, 1758	Речная крачка	Рідкісний стенотопний
328	Малий крячок	<i>Sterna albifrons</i> Pallas, 1764	Малая крачка	Рідкісний стенотопний
329	Блокрилий крячок	<i>Chlidonias leucopterus</i> (Temminck, 1815)	Белокрылая крачка	Вразливий
330	Білощокий крячок	<i>Chlidonias hybrid</i> (Pallas, 1811)	Белощёкая крачка	Рідкісний на межі ареалу

	1	2	3	4
	Ряд Голубоподібні Родина Голубові	Columbiformes Columbidae	Отряд Голубеобразные Семейство Голубиные	
331	Голуб-синяк	<i>Columba oenas</i> Linnaeus, 1758	Клинтух	Рідкісний
	Ряд Сиворакшеподібні Родина Сиворакшеві	Coraciiformes Coraciidae	Отряд Ракшеобразные Семейство Ракшевые	
332	Сиворакша	<i>Coracias garrulus</i> Linnaeus, 1758	Сизоворонка	Зникаючий
	Ряд Совоподібні Родина Совові	Strigiformes Strigidae	Отряд Собообразные Семейство Совиные	
333	Пугач	<i>Bubo bubo</i> (Linnaeus, 1758)	Филин	Зниклий на гніздуванні
334	Болотяна сова	<i>Asio flammeus</i> (Pontoppidan, 1763)	Болотная сова	Рідкісний із низькою чисельністю
335	Совка	<i>Otus scops</i> (Linnaeus, 1758)	Сплюшка	Рідкісний із низькою чисельністю
	Ряд Горобцеподібні Родина Жайворонкові	Passeriformes Alaudidae	Отряд Воробьинообразные Семейство Жаворонковые	
336	Малий жайворонок	<i>Calandrella brachydactyla</i> (Leisler, 1814)	Малый жаворонок	Зникаючий
337	Степовий жайворонок	<i>Melanocorypha calandra</i> (Linnaeus, 1766)	Степной жаворонок	Рідкісний
	Родина Сорокопудові	Laniidae	Семейство Сорокопутовые	
338	Сірий сорокопуд	<i>Lanius excubitor</i> Linnaeus, 1758	Серый сорокопуд	Рідкісний на межі ареалу
	Родина Воловоочкові	Trogloditidae	Семейство Крапивниковые	
339	Волове очко	<i>Troglodytes troglodytes</i> (Linnaeus, 1758)	Крапивник	Рідкісний на межі ареалу
	Родина Кропив'янкові	Sylviidae	Семейство Славковые	
340	Індійська очеретянка	<i>Acrocephalus agricola</i> (Jerdon, 1845)	Индийская камышевка	Рідкісний на межі ареалу
341	Садова очеретянка	<i>Acrocephalus dumetorum</i> Blyth, 1849	Садовая камышевка	Рідкісний на межі ареалу

	1	2	3	4
342	Весняний вівчарик	<i>Phylloscopus trochilus</i> (Linnaeus, 1758)	Пеночка-весничка	Рідкісний на межі ареалу
343	Зелений вівчарик	<i>Phylloscopus trochiloides</i> (Sundeval, 1837)	Зелёная пеночка	Рідкісний на межі ареалу
Родина Мухоловкові		Muscicapidae	Семейство Мухоловковые	
344	Строката мухоловка	<i>Ficedula hypoleuca</i> (Pallas, 1764)	Мухоловка-пеструшка	Рідкісний на межі ареалу
345	Попеляста кам'янка	<i>Oenanthe isabellina</i> (Temminck, 1829)	Каменка-плясунья	Зникаючий
Родина Дроздові		Turdidae	Семейство Дроздовые	
346	Білобровий дрізд	<i>Turdus iliacus</i> Linnaeus, 1766	Белобровик	Рідкісний на межі ареалу
347	Дрізд-омелюх	<i>Turdus viscivorus</i> Linnaeus, 1758	Деряба	Рідкісний на межі ареалу
Родина Синицеві		Paridae	Семейство Синицевые	
348	Чубата синиця	<i>Parus cristatus</i> Linnaeus, 1758	Хохлатая синица	Рідкісний на межі ареалу
Родина В'юркові		Fringillidae	Семейство Вьюрковые	
349	Чиж	<i>Spinus spinus</i> Linnaeus, 1758	Чиж	Рідкісний на межі ареалу
Родина Вівсянкові		Emberizidae	Семейство Овсянковые	
350	Просянка	<i>Emberiza calandra</i> (Linnaeus, 1758)	Просянка	Рідкісний на межі ареалу
Клас Ссавці Ряд Зайцеподібні Родина Зайцеві		Mammalia Leporidae	Млекопитающие Отряд Зайцеобразные Семейство Зайцевые	
351	Білий заць	<i>Lepus timidus</i> (Linnaeus, 1758)	Заяц-беляк	Зниклий
Ряд Гризуни Родина Вивіркові		Rodentia Sciuridae	Отряд Грызуны Семейство Беличьи	
352	Крапчастий ховрах	<i>Spermophilus suslicus</i> (Güldenstädt, 1770)	Крапчатый суслик	Рідкісний на межі ареалу

	1	2	3	4
353	Малий ховрах	<i>Spermophilus pygmaeus</i> (Pallas, 1778)	Малый суслик	Рідкісний на межі ареалу
354	Бабак	<i>Marmota bobak</i> (Müller, 1776)	Степной сурок / байбак	Вразливий
Родина Мишівкові		Sminthidae	Семейство Мышовковые	
355	Темна мишівка	<i>Sicista severtzovi</i> (Ognev, 1935)	Тёмная мышовка	Рідкісний
Родина Тушканові		Allactagidae	Семейство Тушканчиковые	
356	Великий тушкан	<i>Allactaga major</i> (Kerr, 1792)	Большой тушканчик	Рідкісний
Родина Хом'якові		Cricetidae	Семейство Хомяковые	
357	Сірий хом'ячок	<i>Cricetulus migratorius</i> (Pallas, 1773)	Серый хомячок	Рідкісний
358	Звичайний хом'як	<i>Cricetus cricetus</i> (Linnaeus, 1758)	Обыкновенный хомяк	Рідкісний
359	Степова строкатка	<i>Lagurus lagurus</i> (Pallas, 1773)	Степная пеструшка	Рідкісний
Ряд Комахоїдні Родина Мідицеві		Insectivora Soricidae	Отряд Насекомоядные Семейство Бурозубки	
360	Мала мідія	<i>Sorex minutus</i> (Linnaeus, 1766)	Малая бурозубка / землеройка-малютка	Вразливий
361	Мала рясоніжка	<i>Neomys anomalus</i> (Cabrera, 1907)	Малая кутора	Рідкісний
362	Білочерева білозубка	<i>Crocidura leucodon</i> (Hermann, 1780)	Белобрюхая землеройка	Рідкісний
Ряд Рукокрилі Родина Ліликові		Chiroptera Vespertilionidae	Отряд Рукокрылые Семейство Гладконосые	
363	Нічниця Брандта	<i>Myotis brandtii</i> (Eversmann, 1845)	Ночница Брандта	Рідкісний
364	Ставкова нічниця	<i>Myotis dasycneme</i> (Boie, 1825)	Прудовая ночница	Рідкісний
365	Водяна нічниця	<i>Myotis daubentonii</i> (Kuhl, 1817)	Водяная ночница	Вразливий

	1	2	3	4
366	Нічниця Наттерера / війчаста нічниця	<i>Myotis nattereri</i> (Kuhl, 1817)	Ночница Наттерера / реснитчатая ночница	Рідкісний
367	Бурій вухань	<i>Plecotus auritus</i> (Linnaeus, 1758)	Бурый ушан	Вразливий
368	Мала вечірниця	<i>Nyctalus leisleri</i> (Kuhl, 1817)	Малая вечерница	Рідкісний
369	Руда вечірниця	<i>Nyctalus noctula</i> (Schreber, 1774)	Рыжая вечерница	Вразливий
370	Велетенська вечірниця	<i>Nyctalus lasiopterus</i> (Schreber, 1774)	Гигантская вечерница	Майже зниклий
371	Середземноморський нетопир	<i>Pipistrellus kuhlii</i> (Kuhl, 1817)	Средиземноморский нетопырь	Зникаючий
372	Лісовий нетопир	<i>Pipistrellus nathusii</i> (Keyserling et Blasius, 1839)	Лесной нетопырь	Вразливий
373	Звичайний нетопир	<i>Pipistrellus pipistrellus</i> Schreber, 1774	Обыкновенный нетопырь	Рідкісний із дуже низькою чисельністю
374	Нетопир-пігмей	<i>Pipistrellus pygmaeus</i> (Leach, 1825)	Нетопырь-пигмей	Рідкісний із дуже низькою чисельністю
375	Двоколірний кажан	<i>Vespertilio murinus</i> Linnaeus, 1758	Двуцветный кажан	Зникаючий
376	Пізній кажан	<i>Eptesicus serotinus</i> (Schreber, 1774)	Поздний кажан	Вразливий
	Ряд Хижі Родина Куницеві	Carnivora Mustelidae	Отряд Хищные Семейство Куны	
377	Горностай	<i>Mustela erminea</i> (Linnaeus, 1758)	Горностай	Рідкісний із дуже низькою чисельністю
378	Ласка	<i>Mustela nivalis</i> (Linnaeus, 1766)	Ласка	Рідкісний із дуже низькою чисельністю
379	Європейська норка	<i>Mustela lutreola</i> (Linnaeus, 1761)	Европейская норка	Рідкісний із дуже низькою чисельністю

	1	2	3	4
380	Лісовий тхір	<i>Mustela putorius</i> Linnaeus, 1758	Лесной хорь	Рідкісний із низькою чисельністю
381	Степовий тхір	<i>Mustela eversmanni</i> (Lesson, 1827)	Степной хорь	Зникаючий
382	Лісова куниця	<i>Martes martes</i> (Linnaeus, 1758)	Лесная куница	Рідкісний із низькою чисельністю
383	Перегузня	<i>Vormela peregusna</i> (Güldenstädt, 1770)	Перевязка	Зникаючий
384	Європейський борсук	<i>Meles meles</i> (Linnaeus, 1758)	Европейский барсук	Вразливий
385	Річкова видра	<i>Lutra lutra</i> (Linnaeus, 1758)	Речная выдра	Рідкісний із низькою чисельністю
Ряд Парнокопитні Родина Оленеві		Artiodactyla Cervidae	Отряд Парнокопытные Семейство Оленевые	
386	Європейський лось	<i>Alces alces</i> (Linnaeus, 1758)	Лось	Рідкісний із дуже низькою чисельністю

¹Перелік павуків наданий згідно з каталогом всевітньої фауни Н. Платніка (Platnick, 2012)

² Систематика і номенклатура Odonata дається за Dijkstra, 2006, з деякими змінами з Dijkstra, Kalkman, 2012.

³ Систематика і номенклатура класу Птахи подається за: IOC World Bird List version 3.3 (<http://www.worldbirdnames.org/names-fam-links.html>).

⁴ Систематика класу Ссавці подана за: Павлинов, 2006

**Алфавітний покажчик
латинських назв тварин**

- Abia nitens* 204
Acanthaclisis occitanica 203
Acipenser ruthenus 256
Actaeodera degener 98
Acrocephalus agricola 353
Acrocephalus dumetorum 354
Actitis hypoleucos 339
Aesalus scarabaeoides 97
Agapanthia kirbyi 143
Aglia tau 156
Agriades pyrenaicus 176
Agrilus antiquus 106
Agrilus guerini 107
Agrilus mendax 108
Akimerus schaefferi 132
Alburnoides rossicus 260
Alces alces 399
Alilus crabraniformis 250
Allactaga major 369
Ammobates armeniacus 236
Ammobatoides abdominalis 235
Anas clypeata 298
Anas crecca 297
Anas strepera 296
Anax imperator 59
Anax parthenope 60
Andrena aberrans 220
Andrena chrysopus 218
Andrena nasuta 219
Anoplius samariensis 211
Anser anser 290
Anthaxia senicula senicula 103
Anthaxia tuerki 104
Anthidium septemspinosum 229
Anthophora fulvipes 233
Aphelocheirus aestivalis 72
Apsis albolineata 144
Aquila chrysaetos 316
Aquila clanga 313
Aquila heliaca 317
Aquila pomarina 314
Ardea purpurea 304
Aromia moschata 134
Arytrura musculus 190
Asio flammeus 347
Aythya nyroca 295
Ballerus ballerus 258
Ballerus sapa 259
Barbatula barbatula 269
Barypeithes lebedevi 145
Bembix olivacea 212
Benthophilus durrelli 273
Bombus (Cullumanobombus) cullumanus
serrisquama 247
Bombus (Thoracobombus) laesus 244
Bombus (Megabombus) argillaceus 241
Bombus (Thoracobombus) armeniacus 242
Bombus (Subterraneobombus) fragrans 240
Bombus (Bombus) muscorum 239
Bombus (Thoracobombus) pomorum 243
Bombus (Megabombus) ruderatus 245
Bombus (Thoracobombus) veteranus. 248
Bombus (Thoracobombus) zonatus 246
Branta ruficollis 289
Brenthis ino 180
Bubo bubo 346
Bucephala clangula 292
Bufo bufo 276
Buteo rufinus 310
Calandrella brachydactyla 349
Callidium aeneum 137
Callimorpha dominula 202
Calliprobola speciosa 251
Calosoma sycophanta 84
Calyptra thalictri 191
Carabus sibiricus haeres 86
Carabus aurolimbatus 87
Carabus stscheglowi 85
Carassius carassius 257
Catephia alchymnista 189
Catocala electa 187
Catocala fraxini 186
Catocala pacta 188
Catocala sponsa 185

- Cerceris tuberculata* 213
Chalcolestes parvidens 56
Charadrius dubius 330
Charadrius hiaticula 331
Chelis maculosa 200
Chirocephalus shadini 40
Chlidonias hybrida 343
Chlidonias leucopterus 342
Chlorohydra viridissima 20
Chondrostoma variable 261
Chrysobothris igniventris 105
Cicindela maritima 81
Cicindela sahlbergi 82
Ciconia nigra 301
Circaetus gallicus 311
Circus cyaneus 307
Circus macrourus 308
Circus pygargus 309
Clitellaria ephippium 249
Clytus tropicus 138
Cobitis melanoleuca gladkovi 267
Coccinula sinuatomarginata 120
Cochlicopa nitens 30
Coenagrion hastulatum 57
Coenonympha tullia 183
Colias chrysotheme 172
Colias myrmidone 171
Colletes nasutus 232
Columba oenas 344
Combocerus glaber 116
Coracias garrulus 345
Coronella austriaca 286
Cricetulus migratorius 370
Cricetus cricetus 371
Cristatella mucedo 16
Crocidura leucodon 375
Cucujus cinnaberinus 115
Cucullia argentea 195
Cucullia argentina 192
Cucullia magnifica 193
Cucullia splendida 194
Cyzicus tetracerus 45

Dapsa denticollis 119
Dasypoda (Megadasypoda) braccata 224
Dasypoda (Megadasypoda) spinigera 223
Dermestes (Montandonia) fuliginosus 114
Dermestoides sanguinicollis 113
Dicerca amphibia 101
Dircaea quadriguttata 127
Discoelius dufourii 208
Discoelius zonalis 209
Dorcadion elegans 140
Dorcadion equestre 141
Drepanosurus birostratus 39
Dyroderes umbraculatus 77
Egretta garzetta 303
Elaphe dione 284
Elaphe sauromates 285
Emberiza calandra 363
Emus hirtus 92
Emys orbicularis 279
Endromis versicolora 155
Epatolmis caesarea 201
Epeoloides coecutiens 234
Ephydatia fluviatilis 15
Eptesicus serotinus 389
Eremias arguta 282
Eresus kollari 49
Ergates faber 131
Eudia spini 158
Eudontomyzon mariae 255
Euidosomus acuminatus 146
Eumenes tripunctatus 210
Euphydrias maturna 181
Eurythyrea quercus 99
Fadejewobdella quinqueannulata 22
Falco cherrug 320
Falco peregrinus 319
Falco subbuteo 321
Falco tinnunculus 322
Falco vespertinus 323
Ficedula hypoleuca 357
Gallinago media 333
Gmelina pusilla 48

- Gnaphosa lugubris* 52
Gnaphosa taurica 51
Gnorimus variabilis 93
Gomphus flavipes 61
Grus grus 327
Gymnocephalus acerina 271
Haematopus ostralegus 329
Haliaeetus albicilla 315
Haliphys zacharenkoi 88
Hamearis lucina 178
Hecatera cappa 198
Hedychrum nobile 207
Hemaris tityus 162
Hemidiaptomus hungaricus 47
Hemidiaptomus ryłowi 46
Hesperia comma 166
Heteropterus morpheus 165
Hieraaetus pennatus 312
Himantopus himantopus 328
Hipparchia statilinus 184
Hirudo medicinalis 23
Hirudo verbana 24
Hoplitis (Megalosmia) fulva 226
Hyla orientalis 275
Hypulus quercinus 128
Iphiclides podalirius 169
Isorhipis melasoides 109
Jalla dumosa 74
Lacerta viridis 280
Laciniaria plicata 35
Lacon querceus 110
Lagurus lagurus 372
Lamia textor 139
Lampyrus noctiluca 111
Lanius excubitor 351
Larra anathema 214
Lemonia dumii 159
Lemonia taraxaci 160
Lepidurus apus 42
Lepus timidus 364
Leuciscus danilewskii 263
Leuciscus idus 262
Leucorrhinia pectoralis 64
Leucorrhinia rubicunda 63
Lichenophanes varius 112
Limenitis populi 182
Limosa limosa 335
Lithurgus (Lithurgus) chrysurus 228
Lota lota 270
Lucanus cervus 96
Lutra lutra 398
Lynceus brachyurus 44
Macropis (Macropis) frivaldskyyi 225
Maculinea teleius 175
Marmota bobak 367
Martes martes 395
Marumba quercus 161
Megachile (Megachile) octosignata 231
Megascolia maculata 205
Melandrya barbata 125
Melanocorypha calandra 350
Meles meles 397
Melitta (Cillisa) wankowiczii 222
Melitturga clavicornis 217
Menaccarus (Oploscelis) arenicola 76
Mergus serrator 293
Merodon nanus 254
Merodon nigritarsis 253
Metoecus paradoxus 129
Milvus migrans 306
Muschampia proto 164
Musculium lacustre 27
Mustela erminea 390
Mustela eversmanni 394
Mustela lutreola 392
Mustela nivalis 391
Mustela putorius 393
Mustelica dimidiata 50
Mycetophagus decempunctatus 123
Mycetophagus (Philomyces) populi 124
Myotis brandtii 376
Myotis dasycneme 377
Myotis daubentonii 378
Myotis nattereri 379

- Myrrha octodecimguttata* 121
Natrix tessellata 283
Necydalis major 133
Nehalennia speciosa 58
Neolycaena rhymnus 173
Neomys anomalus 374
Netta rufina 294
Numenius arquata 334
Nyctalus lasiopterus 383
Nyctalus leisleri 381
Nyctalus noctula 382
Nycticorax nycticorax 302
Nymphalis vaualbum 179
Oenanthe isabellina 358
Omoglymmius germari 83
Orectochilus villosus 89
Osmia (Neosmia) bicolor 230
Osmoderma coriarium 94
Otiorhynchus (Pontotiorhynchus) asphaltinus 147
Otis tarda 324
Otus scops 348
Pachylister inaequalis 90
Pandion haliaetos 318
Papilio machaon 170
Parnassius mnemosyne 168
Parnopes grandior 206
Parus cristatus 361
Pelecocera latifrons 252
Pelmatohydra oligactis 19
Pelophylax esculentus 278
Pelophylax lessonae 277
Periphanes delphinii 196
Pernis apivorus 305
Perpolita petronella 37
Phaenops formaneki formaneki 102
Pholidoptera frivaldskyi 71
Phryganophilus auritus 126
Phyllobius (Metaphyllobius) jacobsoni 148
Phyllodesma tremulifolia 154
Phylloscopus trochiloides 356
Phylloscopus trochilus 355
Phymata crassipes 73
Picromerus bidens 78
Pinthaeus sanguinipes 79
Pipistrellus kuhlii 384
Pipistrellus nathusii 385
Pipistrellus pipistrellus 386
Pipistrellus pygmaeus 387
Placobdella costata 21
Plecotus auritus 380
Plumatella fungosa 17
Plumatella repens 18
Podiceps grisegena 300
Podiceps nigricollis 299
Poecilimon ukrainicus 69
Polydrusus (Polydrusus) ornatus 149
Polyommatus eros boisduvalii 177
Porzana porzana 325
Porzana pusilla 326
Proserpinus proserpina 163
Protaetia aeruginosa 95
Pseudanodonta complanata 25
Pseudapis femoralis 221
Pseudocistela ceramboides 130
Pseudophilotes vicrama 174
Psophus stridulus 68
Ptochus porcellus 150
Purpuricenus kaehleri 135
Rhynchocypris percunurus 266
Rosalia alpina 136
Ruthenica filograna 34
Rutilus frisii 264
Sabanejewia baltica 268
Saga pedo 70
Sander volgensis 272
Saperda punctata 142
Saturnia pyri 157
Sauromates arnoldi 151
Scolopax rusticola 332
Scutigera coleoptrata 55
Sicista severtzovi 368
Silpha tristis 91
Somatochlora metallica 62
Sorex minutus 373

- Sospita vigintiguttata* 122
Spermophilus pygmaeus 366
Spermophilus suslicus 365
Spinus spinus 362
Sphenoptera cuprina 100
Sphex funerarius 216
Spongilla lacustris 14
Staurophora celsia 197
Stelis annulata 227
Stephanocleonus tetragrammus 152
Sterna albifrons 341
Sterna hirundo 340
Stizoides tridentatus 215
Streptocephalus torvicornis 41
Sympetrum danae 66
Sympetrum depressiusculum 65
Sympetrum pedemontanum 67
Tadorna ferruginea 291
Tanymastix stagnalis 38
Teia dubia 199
Theodoxus fluviatilis 28
Tringa ochropus 336
Tringa stagnatilis 338
Tringa totanus 337
Triops cancriformis 43
Triplax elongata 117
Triplax melanocephala 118
Triturus cristatus 274
Troglodytes troglodytes 352
Troilus luridus 80
Truncatellina costulata 33
Turdus iliacus 359
Turdus viscivorus 360
Unio crassus 26
Vallonia enniensis 29
Vertigo angustior 32
Vertigo antivertigo 31
Vespertilio murinus 388
Vilpianus galii 75
Vimba vimba 265
Vipera (Pelias) nikolskii 287
Vipera renardi 288
Vitrea contracta 36
Vormela peregusna 396
Xylocopa (Xylocopa) valga 237
Xylocopa (Xylocopa) violacea 238
Xysticus mongolicus 53
Yllenus vittatus 54
Zerynthia polyxena 167
Zootoca vivipara 281
Zygaena laeta 153

**Алфавітний покажчик
українських назв тварин**

- Абія блискуча 204
 Агапантія Кірбі 143
 Агатівка широка 30
 Акімерус Шеффера 132
 Акмеодера несправжня 98
 Амобатес вірменський 236
 Амобатоідес черевний 235
 Андрена золотонога 218
 Андрена носата 219
 Андрена рокитникова 220
 Аноплій самарський 211
 Антідія сьомишипа 229
 Антофора рудувата 233
 Аписіс білосмужковий 144
 Арітура мишаста 190
 Афелохірус літній 72
 Бабак 367
 Балабан 320
 Баріпейтес Лебедева 145
 Беззубка вузька 25
 Бембікс середземноморський 212
 Беркут 316
 Білий заєць 364
 Білобровий дрізд 359
 Білокрилий крижачок 342
 Білоноска болотна 64
 Білоноска червонувата 63
 Білоока чернь 295
 Білочерева білозубка 375
 Білощокій крижачок 343
 Блискучка зеленкувата 37
 Бодяга річкова 15
 Бодяга ставкова 14
 Болотяна сова 347
 Болотяна черепаха 279
 Бражник дубовий 161
 Бражник Прозерпіна 162
 Бронзівка велика зелена 95
 Бурій вухань 380
 В'язь 262
 Ведмедиця господиня 202
 Ведмедиця плямиста 200
 Ведмедиця чорна 201
 Велетенська вечірниця 383
 Велетенський мурашиний лев західний 203
 Великий баранець 333
 Великий грицик 335
 Великий кульон 334
 Великий підорлик 313
 Великий підсоколик 321
 Великий пісочник 331
 Великий тушкан 369
 Вертячка сутінкова 89
 Весняний вівчарик 355
 Візерунковий полоз 284
 Вільпіанус підмаренниковий 75
 Вогнівка тріскуча 68
 Вогневочеревцева соснова златка 105
 Водяна нічниця 378
 Водяний вуж 283
 Волзький підуст 261
 Волзький судак 272
 Волове очко 352
 Восковик-пістряк мінливий 93
 Вусатий слиж 269
 Вусач альпійський 136
 Вусач земляний хрестоносець 141
 Вусач мускусний 134
 Вусач червонокрил Келлера 135
 Вусач-тесляр 131
 Вусач-товстун вербовий 139
 Гадюка Нікольського /
 лісостепова гадюка 287
 Гедіхрум шляхетний 207
 Гемідіаптом Рилова 47
 Гемідіаптом угорський 46
 Гідра довгостебла 19
 Гідра зелена 20
 Гмеліна мала 48
 Гнафоза жалобна 52
 Гнафоза кримська 51
 Гоголь 292
 Головчак кома 166
 Головчак Морфей 165

- Головчак Прото 164
 Голуб-синяк 344
 Гоплітис рудий 226
 Горностай 390
 Гострокрила вузькотіла златка 107
 Гребінчастий тритон 274
 Грибовик видовжений 117
 Грибовик чорноголовий 118
 Грибоїд десятикрапковий 123
 Грибоїд тополевий 124
 Дазипода (мохнонога бджола)
 шаровидна 224
 Дазипода (мохнонога бджола)
 шипоносна 223
 Двоколірний кажан 388
 Дерместоїдес червоногрудий 113
 Дернівка тірольська 29
 Джмелевидка скабіозова 162
 Джміль ветеранус 248
 Джміль вірменський 242
 Джміль глинистий 241
 Джміль Каллума пластинчастозубий 247
 Джміль лезус 244
 Джміль моховий 239
 Джміль оперезаний 246
 Джміль пахучий 240
 Джміль червонуватий 245
 Джміль яскравий 243
 Дибка степова 70
 Диродерес щитовидний 77
 Дисцелія Дюфура 208
 Дисцелія зональна 209
 Дідок жовтоногий 61
 Діцерка амфібія 101
 Довгоносик гострокрилиий 146
 Дозорець малий 60
 Дозорець-імператор 59
 Донський бичок-пуголовок 273
 Дрепанозурус дворогий 39
 Дрізд-омелюх 360
 Дрокова вузькотіла златка 106
 Дрохва 324
 Європейська норка 392
 Європейський борсук 397
 Європейський лось 399
 Евмен трикрапковий 210
 Евритірея дубова 99
 Езалюс скарабеоїдес 97
 Епеолоїдес цекутієнс 234
 Ерезус чорний 49
 Живородна ящірка 281
 Жовтюх Мирмидона 171
 Жовтюх Хризотема 172
 Жук-самітник 94
 Завиток звужений 32
 Завиток широкий 31
 Звичайна мідянка 286
 Звичайний боривітер 322
 Звичайний карась 257
 Звичайний коловодник 337
 Звичайний нетопир 386
 Звичайний погонич 325
 Звичайний хом'як 371
 Зелена ящірка 280
 Зелений вівчарик 356
 Зеленотілка металева 62
 Златка коренева мідна 100
 Златка Тюрка 104
 Златка Форманека 102
 Зміїд 311
 Золотиста в'язова златка 103
 Золотиста північна щипавка 268
 Зубарик карликовий 254
 Зубарик чорнолапий 253
 Ізоріпіс мелязоїдес 109
 Ілленус прикрашений 54
 Індійська очеретянка 353
 Їстівна жаба 278
 Йорж носар 271
 Калліпробла прегарна 251
 Каптурник мінливий 112
 Каптурниця срібляста 192
 Каптурниця блискуча 194
 Каптурниця пишна 193

- Каптурниця срібна 195
 Карапузик великий 90
 Катєфія білострічкова 189
 Квак 302
 Кзістікус монгольський 53
 Китицехвіст степовий 199
 Кібчик 323
 Клеон чотирисмугий 152
 Клепець 259
 Кліт тропічний 138
 Клітелярія чепрачна 249
 Ковалик дібровний 110
 Коконопряд осиковолистний 154
 Колет носатий 232
 Комбоцерус гладкий 116
 Коренеїд елегантний 140
 Коротконадкрил великий 133
 Крапчастий ховрах 365
 Красик веселий 153
 Красотіл пахучий 84
 Кришталівка стиснута 36
 Ксилокопа (бджола-тєсляр) фіолєтова 238
 Ксилокопа (бджола-тєсляр) звичайна 237
 Ктир шершнеподібний 250
 Кулик-довгоніг 328
 Кулик-сорока 329
 Ласка 391
 Лацініарія зубата 35
 Лінкей короткохвостий 44
 Лісова куниця 395
 Лісовий коловодник 336
 Лісовий нетопир 385
 Лісовий тхір 393
 Літург жовтохвостий 228
 Лунка річкова 28
 Лучний лунь 309
 Лютка дрібнозубчаста 56
 Люцина 178
 Лярра анафємська 214
 Макропис Фривальдського 225
 Мала вечірниця 381
 Мала мідіця 373
 Мала рясоніжка 374
 Мала чепура 303
 Мала чирянка 297
 Малий жайворонок 349
 Малий крячок 341
 Малий підорлик 314
 Малий пісочник 330
 Малий ховрах 366
 Махаон 170
 Мегахіла (бджола-листоріз)
 восьмипозначкова 231
 Мелітга Ванковича 222
 Мелітурга булавовуса 217
 Менакарус піщаний 76
 Мертвоїд похмурий 91
 Метекус парадоксальний 129
 Минь 270
 Мідна вузькотіла златка 108
 Мнемозина 168
 Могильник 317
 Мохуватка гребінчаста 16
 Мохуватка клубчаста 17
 Мохуватка повзуча 18
 Мускуліум озерний 27
 Мустелікоза половинчаста 50
 Мухоловка звичайна 55
 Набережник 339
 Негалєнія красива 58
 Нєрозєнь 296
 Нетопир пігмей 387
 Нічниця Брандта 375
 Нічниця Наттерєра / вїйчаста нічниця 379
 Огар 291
 Озерний гольян 266
 Омогліміус Гермара 83
 Орєл-карлик 312
 Орлан-білохвіст 315
 Осмія двокольорова 230
 Осоїд 305
 П'явка аптечна 24
 П'явка медична 23
 П'явунка черепашача 21

- Парнопес великий 206
 Пасмовець тополевий 182
 Пелекоцера широколоба 252
 Перегузня 396
 Перлівець Іно 180
 Перлівниця товста 26
 Пилкохвіст український 69
 Пізній кажан 389
 Пікромерус двозубчастий 78
 Пінтеус звичайний 79
 Плавунчик Захаренка 88
 Пліснявоїд зубчастогрудий 119
 Плосковусач бронзовий 137
 Плоскотілка червона 115
 Погонич-крихітка 326
 Подалірій 169
 Полідрузус прикрашений 149
 Поліксена 167
 Польовий лунь 307
 Попеляста кам'янка 358
 Причорноморський вирезуб 264
 Просянка 363
 Прочанок болотяний 183
 Псевдоапіс (бджола-номія) стеговий 221
 Псевдотрохета п'ятикільчаста 22
 Псевдоцістела вусачеподібна 130
 Птохус-порося 150
 Пугач 346
 Рибець 265
 Різнобарвна ящурка 282
 Річкова видра 398
 Річковий крячок 340
 Рогач звичайний 96
 Російська бистрянка 260
 Руда вечірниця 382
 Руда чапля 304
 Русинка тендітна 34
 Рябець великий / матурна 181
 Савроматес Арнольдї 151
 Садова очеретянка 354
 Сапсан 319
 Сарматський (палласів) полоз 285
 Сатир залізний 184
 Сатурнія грушова 157
 Сатурнія руда 156
 Сатурнія тернова 158
 Світляк звичайний 111
 Середземноморський нетопир 384
 Середній крех 293
 Сиворакша 345
 Синець 258
 Синявець Буадюваля 177
 Синявець Вікрама 174
 Синявець піренейський 176
 Синявець Телей 175
 Сіра гуска 290
 Сіра ропуха / звичайна ропуха 276
 Сірий журавель 327
 Сірий сорокопуд 351
 Сірий хом'ячок 370
 Сіроцока пірникоза 300
 Сколія-гігант 205
 Скопа 318
 Скосар асфальтово-чорний 147
 Скрипун ільмовий 142
 Слуква 332
 Совка 348
 Совка каппа 198
 Совка розкішна 197
 Совка сокиркова 196
 Совка чубаткова 191
 Сонечко вісімнадцятикрапкове 121
 Сонечко двадцятиплямисте 122
 Сонечко облямоване 120
 Сонцевик фау-біле 179
 Ставкова жаба 277
 Ставкова нічниця 377
 Ставковий коловодник 338
 Стафілін волохатий 92
 Стеліс кільчастий 227
 Степова гадюка 288
 Степова строкатка 372
 Степовий жайворонок 350
 Степовий канюк 310

- Степовий лунь 308
 Степовий тхір 394
 Стерлядь 256
 Стизоїд тризубий 215
 Стрептоцефал грізнорогий 41
 Стрибун Зальберга 82
 Стрибун приморський 81
 Стрибун Фривальдського 71
 Стрілка списоносна 57
 Стрічкарка блакитна 186
 Стрічкарка вербова 187
 Стрічкарка малинова 185
 Стрічкарка рожева 188
 Строката мухоловка 357
 Сфекс рудуватий 216
 Східна квакша / рахавка 275
 Танімастікс ставковий 38
 Темна мишівка 368
 Тінелюб бородатий 125
 Тінелюб витончений 126
 Тінелюб дубовий 128
 Тінелюб чотириплямистий 127
 Тонкочеревець перев'язаний 67
 Тонкочеревець сплющений 65
 Тонкочеревець чорний 66
 Троїлюс крилоплечий 80
 Трункателіна ребриста 33
 Турун сибірський 86
 Турун золотисто-облямований 87
 Турун Щеглова 85
 Українська мінога 255
 Філобіус Якобсона 148
 Фімата красипес 73
 Хвостюшок Рімнус 173
 Хіроцефал Жадіна 40
 Церцеріс горбкуватий 213
 Цизікус чотиривусий 45
 Червоновола казарка 289
 Червонодзьоба чернь 294
 Чиж 362
 Чорний лелека 301
 Чорний шуліка 306
 Чорношия пірнікоза 299
 Чубата синиця 361
 Ширококіска 298
 Шкіроїд сажисто-чорний 114
 Шовкопряд березовий 155
 Шовкопряд кульбабовий 160
 Шовкопряд салатний 159
 Щипавка Гладкова 267
 Щитень весняний 42
 Щитень літній 43
 Яла овальна 73
 Ялець Данилевського 262

Алфавитный указатель русских названий животных

- Абия блестящая 204
 Агапантия Кирби 143
 Агатовка широкая 30
 Акимерус Шеффера 132
 Акмеодера ложная 98
 Аммобатес армянский 236
 Аммогатоидес брюшной 235
 Андрина золотоногая 218
 Андрина носатая 219
 Андрина ракитниковая 220
 Аноплий самарский 211
 Антидия (пчела-шерстобит) семишипая 229
 Антофора рыжеватая 233
 Аписис белополосый 144
 Аритрура мышастая 190
 Афелохирус летний 72
 Бадяга озёрная 14
 Бадяга речная 15
 Балобан 320
 Балтийская щиповка 268
 Барипейтес Лебедева 145
 Беззубка узкая 25
 Белобровик 359
 Белобрюхая землеройка 375
 Белоглазка 259
 Белоглазый нырок 295
 Белокрылая крачка 342
 Белоноски болотная 64
 Белоноски красноватая 63
 Белощёкая крачка 343
 Бембекс средиземноморский 212
 Беркут 316
 Берш 272
 Блестяшка зеленоватая 37
 Болотная сова 347
 Болотная черепаха 279
 Большой веретенник 335
 Большой кроншнеп 334
 Большой подорлик 313
 Большой тушканчик 369
 Бражник дубовый 161
 Бражник Прозерпина 163
 Бронзовка большая зелёная 95
 Бурый ушан 380
 Вальдшнеп 332
 Веерник парадоксальный 129
 Вертячка сумеречная 89
 Вильпианус подмаренниковый 75
 Водяная ночница 378
 Водяной уж 283
 Волжский подуст 261
 Восковик-пестряк изменчивый 93
 Восточная квакша / восточная древесница 275
 Вырезуб 264
 Гадюка Никольского 287
 Галстучник 331
 Гедихрум благородный 207
 Гемидиаптом венгерский 46
 Гемидиаптом Рылова 47
 Гигантская вечерница 383
 Гидра длинностебельчатая 19
 Гидра зелёная 20
 Гмелина малая 48
 Гнафоза крымская 51
 Гнафоза траурная 52
 Гоголь 292
 Голубянка Буадюваля 177
 Голубянка Викрама 174
 Голубянка пиренейская 176
 Голубянка Теллей 175
 Гоплитис рыжий 226
 Горностай 390
 Гребенчатый тритон 274
 Грибовик удлинённый 117
 Грибовик черноголовый 118
 Грибоед десятиточечный 123
 Грибоед тополёвый 124
 Дазипода (мохноногая пчела) шаровидная 223
 Дазипода (мохноногая пчела) шипоносная 224
 Двухцветный кажан 388
 Дедка желтоногий 61
 Дерместоидес красногрудый 113
 Дерновка тирольская 29

- Деряба 360
 Диродерес щитовидный 77
 Дисцелия Дюфура 208
 Дисцелия зональная 209
 Дицерка амфибия 101
 Длинноносый крохаль 293
 Дозорщик-император 59
 Дозорщик июльский / дозорщик малый 60
 Донская пуголовка 273
 Донской ёрш 271
 Дрепанозурус двурогий 39
 Дроковая узкотелая златка 106
 Дрофа 324
 Дупель 333
 Дыбка степная 70
 Европейская норка 392
 Европейский барсук 397
 Елец Данилевского 262
 Желтушка Мирмидона 171
 Желтушка Хризотема 172
 Живородящая ящерица 281
 Жужелица сибирская 86
 Жужелица золотисто-окаймлённая 87
 Жужелица Щеглова 85
 Жук-олень 96
 Завиток суженный 32
 Завиток широкий 31
 Заяц-беляк 354
 Зелёная пеночка 356
 Зелёная ящерица 280
 Зеленотелка металлическая 62
 Златка корневая медная 100
 Златка Тюрка 104
 Златка Форманека 102
 Змеяд 311
 Золотистая ильмовая златка 103
 Золотистый плоский дровосек 137
 Зубарик карликовый 254
 Зубарик чернолапый 253
 Ивовый толстяк 139
 Изорипис мелязоидес 109
 Илленус украшенный 54
 Индийская камышевка 353
 Каллипробола прекрасная 251
 Каменка-плясунья 358
 Капюшонник изменчивый 112
 Капюшонница великолепная 193
 Капюшонница роскошная 194
 Капюшонница серебристая 192
 Капюшонница серебряная 195
 Карапузик большой 90
 Катефия белоленточная 189
 Кваква 302
 Кзистикус монгольский 53
 Кистехвост степной 199
 Клинтух 344
 Клит тропический 138
 Клителлярия чепрачная 249
 Кобчик 323
 Кожеед сажисто-чёрный 114
 Коконопряд осиноволистный 154
 Коллет носатый 232
 Комбоцерус гладкий 116
 Корнеед элегантный 140
 Коровка восемнадцатипятнистая 121
 Коровка двадцатипятнистая 122
 Коровка окаймлённая 120
 Коротконадкрыл большой 133
 Крапивник 352
 Крапчатый суслик 365
 Краснозобая казарка 289
 Краснокрыл Келлера 135
 Красноносый нырок 294
 Красотел пахучий 84
 Ксилокопа (пчела-плотник) обыкновенная 237
 Ксилокопа (пчела-плотник) фиолетовая 238
 Ктырь шершневидный 250
 Кулик-сорока 329
 Курганник 310
 Кустолюбка Фривальдского 71
 Ларра анафемская 214
 Ласка 391
 Лациниария зубастая 35
 Ленточник тополёвый 182

- Лесная куница 395
 Лесной нетопырь 385
 Лесной хорь 393
 Линкей короткохвостый 44
 Литург желтохвостый 28
 Лось 399
 Луговой лунь 309
 Лунка речная 28
 Лютка мелкозубая 56
 Люцина 178
 Макропис Фривальдского 225
 Малая белая цапля 303
 Малая бурозубка / землеройка-малютка 373
 Малая вечерница 381
 Малая крачка 341
 Малая кутора 374
 Малый жаворонок 349
 Малый зуёк 330
 Малый подорлик 314
 Малый суслик 366
 Махаон 170
 Мегахила (пчела-листорез) восьмиотметковая 231
 Медведица госпожа 202
 Медведица пятнистая 200
 Медведица чёрная 201
 Медная узкотелая златка 108
 Мелитта Ванковича 222
 Мелитурга булавоусая 217
 Менаккарус песчаный 76
 Мертвояд мрачный 91
 Мнемозина 168
 Могильник 317
 Муравьиный лев большой 203
 Мускулиум озёрный 27
 Мустеликоза половинчатая 50
 Мухоловка обыкновенная 55
 Мухоловка-пеструшка 357
 Мшанка гребенчатая 16
 Мшанка клубчатая 17
 Мшанка ползучая 18
 Налим 270
 Нетопырь-пигмей 387
 Нехаленния красивая 58
 Ночница Брандта 376
 Ночница Наттерера / реснитчатая ночница 379
 Обыкновенная медянка 286
 Обыкновенная пустельга 322
 Обыкновенный карась 257
 Обыкновенный нетопырь 386
 Обыкновенный осоед 305
 Обыкновенный хомяк 371
 Огарь 291
 Огнёвка трескучая 68
 Огненнобрюхая сосновая златка 105
 Озёрный гольян 266
 Омоглиммиус Гермара 83
 Орденская лента голубая 186
 Орденская лента ивовая 187
 Орденская лента малиновая 185
 Орденская лента розовая 188
 Орёл-карлик 312
 Орлан-белохвост 315
 Осмия двуцветная 230
 Острокрылая узкотелая златка 107
 Отшельник пахучий / восковик-отшельник 94
 Парнопес большой 206
 Пелекоцера широколобая 252
 Пеночка-весничка 355
 Перевозчик 339
 Перевязка 396
 Перламутровка Ино 180
 Перловица толстая 26
 Пестрянка весёлая 153
 Пикромерус двузубчатый 78
 Пилохвост украинский 69
 Пинтеус обыкновенный 79
 Пиявка аптечная 24
 Пиявка медицинская 23
 Пиявка черепашья 21
 Плавунчик Захаренко 88
 Плеснед зубчатогрудый 119
 Плоскотелка красная 115
 Погоньш 325
 Погоньш-крошка 326

- Подалирий 169
 Поздний кажан 389
 Полевой лунь 307
 Полидрузус украшенный 149
 Поликсена 167
 Поручейник 338
 Просянка 363
 Прудовая лягушка 277
 Прудовая ночница 377
 Псевдоапис (пчела-номия) бедренный 221
 Псевдотрохета пятиколючая 22
 Псевдоцистела усачевидная 130
 Птохус-поросёнок 150
 Разноцветная яшурка 282
 Речная выдра 398
 Речная крачка 340
 Русинка нежная 34
 Русская быстрянка 260
 Рыбец 265
 Рыжая вечерница 382
 Рыжая цапля 304
 Савроматес Арнольди 151
 Садовая камышевка 354
 Сапсан 319
 Сарматский (палласов) полоз 285
 Сатир железный 184
 Сатурния грушевая 157
 Сатурния рыжая 156
 Сатурния терновая 158
 Светляк обыкновенный 111
 Сенница болотная 183
 Серая жаба / обыкновенная жаба 276
 Серая утка 296
 Серощёкая поганка 300
 Серый гусь 290
 Серый журавль 327
 Серый сорокопут 351
 Серый хомячок 370
 Сжатобрюх перевязанный 67
 Сжатобрюх уплощённый 65
 Сжатобрюх чёрный 66
 Сизоворонка 345
 Синец 258
 Скакун Зальберга 82
 Скакун приморский 81
 Сколия гигантская 205
 Скопа 318
 Скосарь асфальтово-чёрный 147
 Скрипун точечный 142
 Слоник острокрылый 146
 Совка каппа 198
 Совка роскошная 197
 Совка хохлатковая 191
 Совка шпорниковая 196
 Сплюшка 348
 Средиземноморский нетопырь 384
 Стафилин мохнатый 92
 Стелис кольчатый 227
 Степная гадюка 288
 Степная пеструшка 372
 Степной жаворонок 350
 Степной лунь 308
 Степной сурок / байбак 367
 Степной хорь 394
 Стерлядь 256
 Стефаноклеонус четырёхпятнистый 152
 Стизоид трёхзубый 215
 Стрелка копьеносная 57
 Стрептоцефал грозногорый 41
 Сфекс рыжеватый 216
 Съедобная лягушка 278
 Танимастикс прудовой 38
 Тёмная мышовка 368
 Тенелюб бородатый 125
 Тенелюб дубовый 128
 Тенелюб изящный 126
 Тенелюб четырёхпятнистый 127
 Толстоголовка запятая 166
 Толстоголовка Морфей 165
 Толстоголовка Прото 164
 Травник 337
 Троиллус крылоплечий 80
 Трункателлина ребристая 33
 Углокрыльница фау-белое 179

- Узорчатый полоз 284
 Украинская минога 255
 Усатый голец 269
 Усач альпийский 136
 Усач земляной крестоносец 141
 Усач мускусный 134
 Усач-плотник 131
 Филин 346
 Филобиус Якобсона 148
 Фимата крассипес 73
 Хвостатка Римнус 173
 Хироцефал Жадина 40
 Ходулочник 328
 Хохлатая синица 361
 Хрусталёвка сжатая 36
 Церцерис холмистый 213
 Цизикиус четырёхусый 45
 Чеглок 321
 Черношейная поганка 299
 Чёрный аист 301
 Чёрный коршун 306
 Черныш 336
 Чиж 362
 Чирок-свистунок 297
 Шашечница большая / матурна 181
 Шелкопряд берёзовый 155
 Шелкопряд одуванчиковый 160
 Шелкопряд салатный 159
 Широконоска 298
 Шмелевидка скабиозовая 162
 Шмель армянский 242
 Шмель ветеранус 248
 Шмель глинистый 241
 Шмель Каллума пластинчатозубый 247
 Шмель красноватый 245
 Шмель лезус 24
 Шмель моховой 239
 Шмель опоясанный 246
 Шмель пахучий 240
 Шмель яркий 243
 Щелкун дубравный 110
 Щиповка Гладкова 267
 Щитень весенний 42
 Щитень летний 43
 Эвмен трёхточечный 210
 Эвритирея дубовая 99
 Эзалюс скарабеоидес 97
 Эпеолоидес цекутиенс 234
 Эрезус чёрный 49
 Язь 262
 Ялла овальная 74

